Constantin FRÂNCU

Geneza limbii române şi etnogeneza românilor

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Filologi ieşeni, 3

III 309.696

Casa Editorială
Demiurg Plus

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAȘI
III 309. 696

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Constantin FRÂNCU

Geneza limbii române şi etnogeneza românilor

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecţia

Filologi ieşeni, 3

Colecţie coordonată de Alexandrina IONIŢĂ.

1. Constantin FRÂNCU, *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri.*
2. Stelian DUMISTRĂCEL, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii.*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Constantin FRÂNCU

659 694

Geneza limbii române şi etnogeneza românilor

Ediţie definitivă.
Indice general alcătuit de Alexandrina Ioniţă

ALE

1007717
BCU IASI

Casa Editorială *Demiurg PLUS*
Iaşi ✻ 2013

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Redactor: Alexandrina Ioniță

Casa Editorială *Demiurg Plus*
✉ Şoseaua Păcurari nr. 68, bl. 550, sc. B, et. 4, ap. 16,
700547 - Iaşi, România
☎ 0745/37.81.50
E-mail: ceddemiurg@gmail.com; ceddemiurg@yahoo.fr
www.librariademiurg.com

Consilier editorial: drom. Alexandrina Ioniţă

Director Marketing: Irina Croitoru (☎ 0740/08.20.05).
Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

© Casa Editorială *Demiurg*®

Toate drepturile rezervate. Nici o parte a acestei publicaţii nu poate fi reprodusă sau transmisă, în nicio formă, fără acordul scris al editurii.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FRÂNCU, CONSTANTIN
Geneza limbii române şi etnogeneza românilor / Constantin Frâncu ; indice general de Alexandrina Ioniță. - Iaşi : Casa Editorială Demiurg Plus, 2013
Index
ISBN 978-606-92800-8-9

I. Ioniță, Alexandrina

811.135.1'0

1 6 [illegible] 2013

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Preliminarii 7

CAPITOLUL I:
Substratul traco-dac 9

CAPITOLUL al II-lea:
Stratul latin. Romanizarea şi rolul creştinismului în procesul lingvistic de romanizare 63

C A P I T O L U L al III-lea:
Apariţia unui nou sistem lingvistic neolatin şi principalele lui trăsături 85

CAPITOLUL al IV-lea
Spaţiul şi timpul "naşterii" limbii române şi poporului român. Problema continuităţii autohtone în Dacia 157

C A P I T O L U L al V-lea:
„Superstratul" şi consecinţele lui 207

Concluzii 229

Abstract **(traslated by Irina CROITORU)** 235

Resumé **(traduit par Maria PAVEL)** 241

Bibliografie selectivă 247

Indice general **(Alexandrina IONIŢĂ)** 263

Hărţi 341

BCU INSCRIPTIA UNIVERSITY LIBRARY

Lista de abrevieri

alb.	albanez(ă)
arh.	arhaism
arm.	armean(ă)
arom.	aromân(ă)
astur.	asturian(ă)
av.	avestic(ă)
basc.	basc(ă)
bg.	bulgar(ă)
calabr.	calabrez(ă)
cat.	catalan(ă)
ceh.	ceh(ă)
cim.	cimric(ă)
celt.	celt(ă)
cors.	corsican(ă)
cr.	croat(ă)
dac	dacă
dalm.	dalmat(ă)
drom.	dacoroman(ă)
engad.	engadin(ă)
eng.	englez(ă)
fr.	francez(ă)
friul.	friulan(ă)
germ.	german(ă)
got.	gotic(ă)
grec.	grec, greacă
iran.	iranian(ă)
istr.	istroromân(ă)
ilir	ilir(ă)
lat.	latin(ă)
lat. pop.	latina populară
let.	leton(ă)
lituan.	lituanian(ă)
logod.	logorez(ă)
lomb.	lombard(ă)
mag.	maghiar(ă)
megl.	meglenoromân(ă)
m.grec.	greaca medie
mod.	modern(ă)
napol.	napolitan(ă)
ngr.	neogrec, neogreacă
pers.	persan(ă)
piemont.	piemontez
pol.	polonez(ă)
port.	portughez(ă)
protorom.	protoromân(ă)
prov.	provensal(ă)
retorom.	retoromân(ă)
rom.	român(ă)
rus.	rus(ă)
rut.	rutean(ă)
skt.	sanscrit(ă)
sard.	sard(ă)
sb.	sârbă
sbc.	sârbo-croat(ă)
sicil.	sicilian(ă)
sl.	slav(ă)
slov.	svloven(ă)
sp.	spaniol(ă)
surs.	sursilvan
tătar.	tătară(ă)
tc.	turc(ă)
ucr.	ucrainean(ă)
v.bg.	bulgara veche
v.fr.	franceza veche
v.germ.	germana veche
v.gr.	greaca veche
v.it.	italiana veche
v.irland.	irlandeza veche
v.prov.	provensala veche
v. sl.	slava veche
v.pers.	persana veche
venet.	venetă

BCU IASI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Luminiţei, pentru devotamentul ei !

Preliminarii

Limbă neolatină de tip oriental, româna, vorbită astăzi de aproximativ 26 milioane de oameni, ce trăiesc pe teritoriul României, pe alte teritorii vecine şi în diaspora, este rezultatul unui ansamblu de evoluţii şi influenţe suferite de latina adusă de coloniştii şi solodaţii romani în Dacia şi în provinciile dunărene ale Imperiului Roman şi vorbită neîntrerupt în regiunile din nordul Dunării, din momentul romanizării acestora până în zilele noastre. La evoluţia latinei din Dacia şi din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, la contactul ei cu limba traco-dacilor şi la geneza limbii române a contribuit un ansamblu de factori lingvistici şi extralingvistici (condiţiile geografice, economice, sociale, nivelul de civilizaţie şi de cultură) asupra cărora ne vom opri, succint, în cele ce urmează. Interacţiunea factorilor lingvistici, care acţionează direct asupra limbii, şi a factorilor extralingvistici, cu acţiune indirectă, a dat românei o coloratură romanică specială, o fizionomie aparte, căci aceşti factori au fost oarecum diferiţi de cei care au acţionat în Romania apuseană. Latina din Dacia şi din alte provincii dunărene s-a cristalizat într-un nou sistem lingvistic într-o epocă care precede intervenţia "superstratului slav", pe un substrat diferit de cel din Occidentul romanic: substratul traco-dac. Pe plan etnogenetic, etnogeneza poporului român reprezintă o sinteză daco-romană alcătuită din două elemente fundamentale: autohtonii traco-daci (sau mai bine zis daco-geţi) şi coloniştii romani, la care se adaugă, ca elemente secundare, slavii, şi, în mai mică măsură, alte popoare cu care populaţia autohtonă a venit în contact sau a convieţuit o perioadă de timp.

Întrucât geneza limbii şi etnogeneza românilor constituie una din cele mai complexe şi mai discutate teme (cu o bogată literatură ce se întinde pe mai multe secole, în care s-au confruntat istorici, lingvişti, antropologi etc.), nu vom putea, în această carte, să tratăm decât problemele ei principale şi anume: problema substratului traco-dac, a stratului latin (romanizarea, teritoriul şi epoca genezei limbii române şi a poporului român, trăsăturile esenţiale ale noului sistem lingvistic), problema continuităţii şi cea a primelor elemente din aşa numitul "superstratul" slav.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL I:

SUBSTRATUL TRACO-DAC

1.0. Pentru a înţelege etnogeneza românilor şi originea limbii lor, sunt necesare câteva date privind populaţiile traco-dace (sau numite şi geto-dace) şi limba vorbită de ele, populaţii ce trăiau pe un teritoriu mai întins decât România de astăzi şi erau împărţite în triburi autonome, dar cu ocupaţii, mitologie, obiceiuri asemănătoare. De neam indo-european şi cu limbă de tip *satem*, traco-dacii ocupau nord-estul Peninsulei Balcanice şi Dacia, regiuni de la Marea Neagră şi Dunăre, până la Carpaţii Galiţiei şi stepele sarmatice[1] (unii cercetători, Georgiev, 1977, 1973, Vraciu, 1981, Steinke-Vraciu, 1999, p. 139-140 m cred că traca şi daca erau limbi diferite). Pe acest teritoriu vast sunt cunoscute următoarele triburi tracice: *dacii*, în Transilvania (cu centrul la Sarmizegetusa), *geţii*, în Oltenia, Muntenia şi Dobrogea, *carpii*, în Moldova, *roxolanii* în Basarabia, *bastarnii* în Maramureş, *costobocii*, în ambele părţi ale Carpaţilor de nord-est, *misii*, în viitoarele provincii romane Moesia Superior şi Moesia Inferior, *tribalii*, în Bulgaria, *crobizii* şi *odrizii* în Munţii Balcani şi pe valea Mariţei, *dardanii*, în apropierea actualelor oraşe Niš şi Skopie. La vest şi la nord-vest, aceste triburi se învecinau cu triburile înrudite ilire, sarmate şi iliro-panonice[2]. Se ştie că civilizaţia tracă, influenţată de lumea greacă, dar care la rândul ei a împrumutat unele elemente culturii greceşti, cunoaştea o deosebită înflorire pe timpul lui Caesar, sub Burebista, şi apoi sub Decebal.

1.1. Limba traco-dacilor, dispărută în urma romanizării vorbitorilor ei[3],

[1] Pentru informaţii suplimentare, vezi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967; *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1980; *Tratatul de Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969; Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Junimea, Iaşi, 1980, ediţia a II-a, Junimea, Iaşi, 2000; A. Vraciu, *Limba daco-geţilor*, Timişoara, 1981; W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I-II, Viena, 1893-1894; G. Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966; J. Wiesmer, *Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes*, Stuttgart, 1963; Vl. Georgiev, *Trakite i thnijat ezik*, Sofia, 1977 (cf. şi Georgiev, 1960, 1983).

[2] Cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 40-41.

[3] Unii cercetători susţin şi în zilele noastre ideea mai veche a lui N. Densusianu, că limba traco-dacilor nu a dispărut, româna fiind continuatoarea ei (cf. V. Cărăbiş, *Despre „pierderea" limbii dacilor,* Bucureşti, 1978; Mihai Vinereanu, *Originea traco-*

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

a lăsat o serie de resturi în română, care au format obiectul a numeroase discuţii şi controverse, întrucât pentru cunoaşterea ei lipseşte principala bază documentară: textele. Elementele de limbă traco-dacă păstrate sunt puţine şi adesea nesigure în ceea ce priveşte forma şi valoarea lor; glose, nume proprii (toponime, antroponime, etnonime, teonime) şi inscripţii (nedescifrate toate în mod satisfăcător, ca de pildă, cea de pe inelul de la Iezerovo (Bulgaria), datând probabil din secolul al V-lea, pentru care s-au propus nu mai puţin de 18 soluţii[4]. Numărul mic de inscripţii (30) şi scurtimea lor (*Decebalus per Scorilo*) inscripţie pe un vas de ceramică descoperit la Grădiştea Muncelului, pe ruinele de la Sarmizegetusa, tradusă *Decebal, fiul lui Scorilo* (posibil un calc după construcţiile latineşti *Traianus filius Nerval,* în care *per* ar corespunde lat. *puer*), cu corespondent în albaneza de nord de tipul *Gheg per Ghega* (*Gheg al lui/fiul lui Gheg*) (cf. Brâncuş, 2002, 44), unele cu caractere greceşti şi latineşti (traco-dacii nu aveau caractere proprii), se explică prin faptul că autohtonii nu doreau să-şi transmită religia şi cultura prin scris, iar acest lucru nu este singular, situaţie întâlnită şi la alte popoare indo-europene (de exemplu, la gali, care, în cele circa 60 de inscripţii indo-europene păstrate foloseau tot caractere greceşti şi latine; cf. H. Walter, 1998, p. 24). Cercetările epigrafice ale lui Vl. Georgiev, I. I. Russu, iar, mai recent, ale lui S. Sanie (1999, p. 209-250), care aduc un material cu totul inedit privind inscripţiile dacice pe însemnările de pe diferite vase din Dacia, au infirmat teza mai veche, destul de răspândită, despre *analfabetismul* populaţiilor autohtone de tip traco-dac. Au fost atestate multe nume proprii traco-getice, greceşti, iraniene (scito-sarmatice), câteva latine şi orientale, care sunt dovezi ale apropierii de lumea greacă, scitică şi latină şi ale influenţelor culturale, religioase şi economice din perioada preromană (cf. Sanie, 1999, p. 245-250). Din păcate, multe nume sunt neclare şi pun mari probleme de interpretare, încât nu se poate progresa prea mult cu ajutorul lor în cunoaşterea limbii traco-dace.

1.1.1. *Glosele* conţin liste de cuvinte prezente la unii autori antici, uneori cu indicarea semnificaţiei lor. E vorba de 57 de nume de plante medicinale menţionate în două tratate de botanică medicinală (Dioscoride şi Pseudo-Apuleius), dintre care aproximativ 27 sunt cu etimologii trace probabile sau posibile iar numai vreo 10 ar putea fi puse în legătură cu unele lexeme din română sau albaneză. Dintre aceste nume dacice de plante, probabil, niciunul nu s-a păstrat în română, deşi au existat încercări de a apropia drom. *brusture* de *riborasta* din Dioscoride, pe drom. *mazăre* de *mozula*, *zârnă* din sintagma *oaie zârnă* "brebis noir" de dacul **dzârnă*

dacă a limbii române, Chişinău, 2003; id., *Dicţionarul etimologic al limbii române. Pe baza cercetărilor de indo-europeană*, Alcov Edimax SRL, Bucureşti, 2008).

[4] Cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 40-41.

"negru" (înregistrate de Dioscoride)[5], (cf. şi Mihăescu, 1993, p. 311).

Numele proprii de persoană, triburi, zeităţi, localităţi, ape, munţi, atestate în izvoare greceşti şi latineşti studiate şi adunate de W. Tomaschek (1893-1894) reprezintă un material documentar bogat (şi interesant), dar dificil de interpretat din cauza necunoaşterii sensului apelativului din care provin. S-au adunat din izvoare greceşti şi latineşti peste 2.000 de nume dintre care 900 de toponime, din care circa 40 sunt nume de râuri păstrate în mare parte în limba română, şi peste 1100 de antroponime, dispărute în mare parte prin procesul de romanizare şi, în special, prin cel de creştinare a populaţiei autohtone, care a schimbat total modul de denominaţie a persoanelor. Dubla denominaţie traco-dacică a persoanelor se simplifică prin adoptarea denominaţiei unice în creştinismul antic prin numele de botez.

Despre traci, există informaţii în izvoare greceşti şi romane pentru o perioadă de aproximativ 12 secole (secolele al VI-lea î. d. Hr.–al VII-lea d. Hr.), iar pentru această perioadă avem şi indicaţii privind limba lor şi materiale fragmentare în transcriere greacă şi latină, glose şi nume proprii. Ca urmare a ocupării unei mari zone din teritoriul traco-dac de către romani şi sub influenţa civilizaţiei şi limbii acestora se ajunge la un proces de asimilare lingvistică, mai rapidă în zonele ocupate şi mai lentă în zonele cu daci liberi, care are, ca primă urmare, înlocuirea treptată a limbii traco-dace cu cea latină. În secolul al VI-lea d. Hr., probabil, limba tracă mai era vie în unele provincii (ca Tracia), nefiind încă înlocuită de latină. La nordul Dunării, fenomenul a fost mai rapid în Dacia Traiană, mai ales în aşezările urbane, dar mult mai lent în cele rurale şi la costoboci, carpi, deci la dacii liberi din Moldova, Bucovina, Maramureş. Deşi nu există documente privind timpul până când s-a menţinut traco-daca în Dacia în faţa presiunii latinei, se poate presupune că ea s-a conservat mai mult timp în regiunile de deal şi de munte, până prin secolul al IV-lea d. Hr. sau chiar mai târziu, cum arată cercetările arheologice recente[6].

1.2. Pe de altă parte, populaţia traco-dacă, care a adoptat treptat limba latină, nu a dispărut, ci s-a menţinut multă vreme în cadrul unor forme de viaţă social-economică rustică, agrar-pastorală, modestă. Trăind în condiţii modeste, ea a continuat să ducă, după retragerea aureliană a armatei şi a administraţiei, o viaţă romană şi tracă, iar legăturile ei cu romanitatea sud-

[5] Cf. C. Frâncu, *Numele dacice de plante medicinale din Dioscoride*, în vol. „Antichitatea şi moştenirea ei spirituală" (coordonat de Traian Diaconescu), Iaşi, 1980, p. 48-56.

[6] Cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 178-179; C. C. Giurescu, *The Making of the Roumanian People and Language*, Bucharest, 1972, p. 123-126; Spinei (1997, p. 220-230). Unii cercetători, minimalizând sau chiar negând procesul de romanizare, consideră că limba traco-dacilor nu ar fi dispărut, că româna este o continuare a ei (cf. M. Vinereanu, *Limba română continuatoare a limbii traco-dace*, Chişinău, 2002).

dunăreană n-au încetat niciodată, Dunărea nefiind un hotar de netrecut[7]. Ea a păstrat din fondul său lingvistic preroman (traco-dac) un număr de elemente lexicale, în primul rând, şi, poate, un număr de fenomene fonetice (datorate *deprinderilor de articulaţie* sau *bazei de articulaţie*, cum le spunea A. Philippide, 1925, 1928) şi, probabil, şi morfosintactice, în al doilea rând. De asemenea, romanii puşi în faţa unor noi realităţi şi a unor noi concepte în provincia cucerită Dacia, au adoptat, probabil, şi unele cuvinte autohtone care le desemnau. Aceste cuvinte cu suferit o adaptare (*latinizare*), după cum cuvintele latineşti adoptate de traco-daci au suferit o *dacizare*, potrivit deprinderilor de articulaţie autohtonă. Acest lucru este valabil mai ales pentru prima generaţie, căci la a doua generaţie *ecartul* ortoepic a fost eliminat, după cum o demonstrează structura fonetică a cuvintelor româneşti de origine latină care manifestă o perfectă omogenitate cu restul Romaniei[8]. Norma lingvistică latină populară a fost adoptată în Dacia, ca peste tot de altfel, în ciuda obişnuinţelor şi obiceiurilor articulatorii diferite ale aborigenilor.

1.3. Ţinând seama de faptul că stăpânirea romană s-a menţinut în Dacia aproximativ cinci generaţii (168 de ani) şi că procesul de romanizare începuse, prin factori comerciali, înainte de cucerirea Daciei şi a continuat şi după retragerea aureliană a armatei şi a funcţionarilor, prin creştinism mai ales, ajungem în mod firesc la ideea că în structura fonetică şi morfosintactică a limbii române nu se puteau păstra prea multe fenomene traco-dace. De fapt, în condiţiile inexistenţei unei singure propoziţii din traco-dacă, este greu de demonstrat prezenţa unor resturi morfosintactice de origine traco-dacă în limba română. Prezenţa lor poate fi presupusă, dar nu demonstrată.

De pildă, au fost puse pe seama substratului o serie de fapte morfosintactice: confuzia genitivului cu dativul (existentă, în afară de română, în albaneză, armeană, neogreacă), postpunerea articolului hotărât (prezentă în română şi albaneză, dar şi în bulgară, armeană şi limbile germanice scandinave), păstrarea genului neutru (pe baza unor concordanţe dintre română şi albaneză), formarea numeralelor de la 11 la 19 (cu concordanţe de formaţie în albaneză, unele dialecte vechi greceşti, în armeană şi în limbile balto-slave, dar explicată ca împrumut din slavă, în maghiară), numeralul *sută* (cu corespondent în limbile indo-europene de tip *satem*), particula pronominală *-ne* (prezentă şi în albaneză (*mua-më* = rom. *mine*) şi în etruscă, limbă non-indo-europeană (*mini* "pe mine", dar *mi* "eu"; cf. Bonfante, 1995, p. 122)), dublarea (reluarea) pronumelui personal aton la dativ şi acuzativ în "*limbile balcanice*" (cf. Steinke-Vraciu, 1999, p. 115), înlocuirea infinitivului prin conjunctiv (prezentă şi în neogreacă, albaneză,

[7] Cf. H. Daicoviciu, *Noutăţi în problemele istoriei Traciei*, în „Steaua", nr. 4, 1975, p. 43; I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Iaşi, „Junimea", 1982, p. 98-99, 117.
[8] Cf. Pierre Bec, *Manuel pratique de philologie romane*, vol. II, Paris, 1971, p. 150.

bulgară, macedoneană (parțial în sârbo-croată) și în unele dialecte italiene de sud). Unele dintre acestea au fost explicate și ca fiind fenomene latinești[9] (confuzia genitivului cu dativul, păstrarea neutrului), slave (formarea numeralelor de la 11 la 19) sau apariții independente în română și în alte limbi balcanice (postpunerea articolului) sau datorate influenței grecești sau apariției târzii în română (înlocuirea infinitivului prin conjunctiv)[10].

În tot cazul, originea unora dintre ele în substrat rămâne posibilă, dar nu probabilă și, în nici un caz, certă.

1.4. O mai mare probabilitate oferă faptele de fonetică, pentru că aici alternanța în grafia unor nume proprii trace, de pildă, a lui *a/e* poate fi o probă pentru existența în traco-dacă a unui sunet de tipul *ə (ă)*, care cam apare în aceleași condiții ca în română și albaneză (cf. mai jos **2.7.1**).

De aceea, majoritatea cercetătorilor sunt de acord că *ă* din română se poate datora și substratului (Brâncuș, 1995, p. 67-74).

De asemenea, se poate datora și substratului introducerea lui *h*, după dispariția lui în latina populară, prin elemente lexicale autohtone de tipul *hameș* "mâncău", *hututui*, *lehăi*, cu corespondențe în albaneză (alb. *hamës, hutoj, leh*). În ciuda faptului că are un corespondent în albaneză, cuvântul *hameș* (cu multe derivate în dacoromână, dar absent din dialectul aromân, poate fi însă un derivat din interjecția *ham*, cum a crezut Vl. Georgiev. Nu ne convinge ipoteza lui Brâncuș (1995, p. 60) că "foarte probabil, e un cuvânt împrumutat mai târziu din albaneză în dacoromână", căci, în mod normal, ar fi trebuit să existe și în dialectul aromân din Albania. Acest *h*, posibil autohton, a fost întărit apoi prin împrumuturi din slava veche (*har, hrană*), maghiară (*hotar*), turcă (*haimana, haide*). Unele nume proprii din materialul traco-dac care conțin un *h*, ca *Auha, Helivacia, Herasus, Hister, Helis, Histria, Heptapor*, pot fi aduse ca probe pentru ipoteza că înainte de a fi împrumutat în unele cuvinte din slavă, maghiară, turcă, *h* exista din substrat, iar influențele ulterioare n-au făcut altceva decât să-i mărească randamentul funcțional, și să-i întărească poziția în sistemul consonantic. De aceea, nu mai putem accepta ipoteza mai veche (susținută de Rosetti, 1978, p. 269, 277, 315, 350) că, până la contactul cu slava, populația românească nu avea în graiul ei spiranta surdă *h* și că această consoană ar fi fost împrumutată din slavă, în cuvinte ca *har, hrană; duh, hârb, huli, hulub, odihnă, tihnă*. Firește împrumuturile din slavă au întărit pe *h* existent deja. Ipoteza originii lui *h* în substratul traco-dac a fost susținută de Hasdeu (EMR, III, 839), H. Schuchardt (*Vokalismus*, III, 11868, p. 49), C. Poghirc (în RRL, XII, 1967, p. 26), și, în special, de Gr. Brâncuș (1995, p. 75-81) care, pe baza unui bogat

[9] Cf. *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 324-327, (= I.L.R.).

[10] Cf. C. Frâncu, *Cu privire la „Uniunea lingvistică balcanică". Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în AL, XX, 1969, Iași, p. 70-116; cf. și C. Frâncu, 2010, 158-164.

material din română şi albaneză, a subliniat că "de la slavi, românii nu au învăţat să rostească pe *h*, ci au împrumutat numeroase cuvinte conţinând sunetul *h*". Însă randamentul funcţional al sunetului *h* era redus în protoromână din perioada preslavă (el existând în puţine cuvinte, fără utilizare în morfologie: *hameş*, şi, probabil, câteva interjecţii sau derivate din interjecţii. Fonologizarea acestui sunet se petrece însă mai târziu, în protoromână, când se creează comutarea în perechi de tipul **ducu* (< lat. *duco*) şi **duhu*, de origine slavă (cf. Sala, 1967, p. 159; Vasiliu, 1968, p. 118; Brâncuş, 1995, p. 81).

1.5. Au mai fost considerate ca influenţe ale substratului asupra consonantismului latinei din Dacia cu urme în română, următoarele fenomene: apariţia consoanei *ş* (inexistentă în sistemul consonantic latin, dar prezentă în cel al românei şi al albanezei, ipoteză susţinută de Schuchardt (1868, p. 49), P. Kretschmer (1896, p. 220), Ivănescu (1980, p. 198), I. Coteanu (1981), Brâncuş (1995, p. 82-85), şi pentru faptul că ea apare în numele de râuri care prezintă mare probabilitate de a fi din substrat: *Mureş, Criş, Argeş, Someş* şi în derivate în *-eş* şi *-uş(ă)*, cu corespondent în albaneză (rom. *căpuşă*, alb. *këpushë*; sufixul *-uş(ă)* a fost considerat de unii ca având aceeaşi origine (vezi **1.6.1.1.**), rotacizarea lui *-n-* slab, a lui *-l-* intervocalic (trecut la *-r-*), dublul tratament al lat. *qu* şi *gu* (>*k', g'*, dar şi în *p, b*), evoluţia lat. *kt, ks* > rom. *pt, ps; kl, gl* > *k', g'*; căderea lui *-b-, -v-* intervocalici, *-bl-* > *-ur-*, palatalizarea labialelor, tendinţa de africatizare din latina vorbită în aria balcanică etc., dar argumentele aduse în sprijinul susţinerii acestor ipoteze nu sunt plauzibile pentru toate aceste fenomene. Tratatul de *Istoria limbii române*, editat de Academia Română (1969), reţine dintre acestea numai tratamentul lat. *kt* > *pt*[11], pentru care ar exista argumente de fonetică generală şi concordanţe cu fenomenul din albaneză (care sunt însă parţiale, căci în acest idiom există trei tratamente ale lat. *ct:* în *ft* (*lucta* > alb. *luftë*), în *jt* (lat. *directus* > alb. *drejtë*) şi în *t* (lat. *factura* > alb. *fëtyrë, fytyrë* (cf. Idrez Ajeti, *Sur la substitution ct latin en albanais*, în "Zeitschrift für Balkanologie", II, 1965, 1-3)) şi în dalmată (lat. *octo*, rom. *opt*, dalm. *guapta*); de asemenea, *ks* > *ps* în vechea raguzană: *kopsa* = *coxa*; cf. Densusianu (1901, p. 26, care crede că trecerea lui *ct, cs* la *pt, ps* trebuie considerată ca fiind de origine ilirică). De pildă, labializarea grupurilor *qu, gu* apare şi în sardă (*aqua* > sard. *abba*, rom. *apă*, *lingua* > sard. *limba*, rom. *limbă*). Ipoteza substratului traco-dac (susţinută în special de Vl. Georgiev, *Raporturile dintre limbile dacă, tracă şi frigiană* în "Studii clasice", II, 1960, p. 42) nu este convingătoare, căci în Sardinia nu au existat traco-daci. Pe de altă parte, nu se poate

[11] Ibid., p. 323. Fenomenul însă îşi poate avea punctul de plecare în sistemul latinei populare (vezi C. Frâncu, *Zu den Ursachen des Übergangs von lateinisch ks, kt in rumänisch ps, pt: Die Analogie als ein Ausgangspunkt für die Behandlung des Phenömens*, in „Beiträge zur romanische Philologie", 1979, Heft 1, p. 85-98).

demonstra că tendinţa de africatizare a dentalelor şi velarelor în latina balcanică a fost sprijinită de o tendinţă similară a substratului, cum crede Brâncuş (1995, p. 9-10), căci, de pildă, prima africată atestată în inscripţii latineşti *ţ (ts)* apare şi în vestul Romaniei, în franceza veche şi în spaniola veche.

1.6. Ceea ce poate fi contestată foarte greu este existenţa în limba română a unui fond lexical autohton. Numărul de elemente lexicale ale acestui fond a variat însă de la cercetător la cercetător. După Hasdeu ar exista 87 de elemente autohtone în limba română[12], după Al. Philippide - 185, după Al. Rosetti - 85, după Sala (1998) în jur de 80, după I. I. Russu -160 (dintre care 72 comune cu albaneza), după Brâncuş (1983) ar fi 132 cuvinte comune cu albaneza, dintre care 89 sigure şi 43 probabile (circa 90 existente numai în română), după Vl. Georgiev - 30, după G. Reichenkron - câteva mii de cuvinte înregistrate de dicţionare ca având etimologie necunoscută sau nesigură. Tratatul de *Istoria limbii române* (vol. II, editat de Academia

[12] Acestea ar fi moştenite din idiomul indo-european al dacilor: *abeş, abur, ademeni (adămăni), aghiuţă, aidoma, ală, alac, aldan, Andilandi, argea, avaloma, azugă, baci, băl* (şi *balan*), *bălaur, bară, barză, băsău, başardină, bască, batal, bordei, bortă, brad, brânză, broancă, bunget, burghiu, buturcă, burtos, cioară, cioban, ciocoi, ciocârlie, ciomag, codru, (Barbă-cot), cujbă, culbec, deh !, dezgauc, doină, dulău* (şi *dolcă*), *genune, ghiob, ghiuj, gâde, gâdil, gordin, hojma, iazmă, iele, jilţ,* rom. *lindură, mal, mălai, măldac, mămăligă, mazăre, melc, mire, mosoc, moţ, năsărâmbă, ortoman, raţă, ravac, râmfă, rânză, sâmcea, stăpân, stejar, stână, şiră (şireadă, şirâmpâu), şopârlă, traistă, tulei, tundră, ţurcă, urdă, vatră, zimbru, zârnă* (cf. Poghirc, *B. P. Hasdeu. Lingvist şi filolog*, Bucureşti, 1968, p. 174-176). Hasdeu credea că *urzică* reprezintă o contaminaţie între un cuvânt din substrat şi unul moştenit din latină. Deşi multe din aceste cuvinte au alte origini (de exemplu, *cioban* este de origine cumană), etimologiile sale au fost preluate în mare parte de cercetătorii actuali, care trec însă prea uşor peste dificultăţile de ordin fonetic (de pildă, nerotacizarea lui *-l-* în *bală, balaur, alac, băl(u)* şi *bălan, mălai*; păstrarea lui *-v-* în *savac, avaloma* etc.). Fără îndoială, *băl, bălan* nu pot veni din slavă, cum au crezut unii cercetători, căci unele corespondenţe din unele limbi indo-europene fac plauzibilă etimologia din traco-dacă, reconstituindu-se un l. ex. *bhel* „alb", dar păstrarea lui *-l-* intervocalic, ca şi în cazul altor cuvinte (*bală, balaur*) creează dificultăţi.

După părerea noastră, aceste cuvinte îşi au originea în limba dacilor liberi şi au intrat în limba populaţiei romanizate după ce rotacismul *(-l- > -r)* fusese încheiat, adică între secolul al IV-lea şi al VI-lea. Aceeaşi situaţie o au *mal, copil*, care aveau în perioade vechi un *-l-* intervocalic (*malu, copilu*) nerotacizat şi un *-u* final. Cuvintele cu *-v-* şi *-b-* intervocalici păstraţi, de tipul *abeş, abur, avaloma*, presupuse a fi de origine autohtonă, vor fi intrat tot din limba dacilor liberi după ce aceste consoane intervocalice căzuseră în latina populară, fenomenul se petrecuse în secolul I-II d. Hr., deci, astfel de cuvinte vor fi intrat, probabil, în secolul al IV-lea, atunci când are loc un amestec între populaţia din zona ocupată de romani şi cea din zonele locuite ocupate de dacii liberi.

Română, în 1969), în urma unui examen critic al tuturor ipotezelor de până atunci, ajunge la concluzia că pot fi atribuite substratului peste o sută de apelative, dintre care 22 intră în fondul lexical principal (vocabularul de bază), circa 20 de hidronime, câteva nume de localităţi şi câteva sufixe[13]. În afară de acestea, ar mai exista un număr de aproximativ o sută de apelative despre care se crede că ar fi autohtone, dar nu există în prezent pentru ele argumente suficiente.

1.6.1. Elementele lexicale autohtone în limba română au fost împărţite în două mari grupe:

• *Cuvinte comune* cu albaneza, care nu sunt împrumuturi din română în albaneză sau invers (cum au crezut unii cercetători, mai ales în secolul al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului al XX-lea). Din cele 72 din lista lui I. I. Russu de astfel de elemente moştenite de română şi de albaneză din fondul comun indo-european menţionăm, după I. I. Russu, câteva: *abure, argea, baci, bucura, baligă, baltă, buză, căciulă, copac, cătun, curpăn, daş, droaie, gard, gata, gălbează, grapă, grumaz, guşă, mal, măgură, moş, mugure, năpârcă, strungă, ţap, ţeapă, urdă, vatră, viezure* etc.[14].

1.6.1.1. Gr. Brâncuş (2007, 174), în urma unei examinări critice atente, dă o listă (pe care o analizăm mai jos) cu 89 elemente comparabile cu corespondentele din albaneză:

ABUR(E) „vapori de apă", „ceaţă" (arom. *abur(ă)*), cf. alb. *avull* (dial. gheg. *abull* „abur" „vapore"). Originea albaneză a cuvântului a fost presupusă de Meyer (EWA, 28), Philippide (II, 605), Cihac (II, 704), Rosetti (II, 108), DA. Ciorănescu consideră că etimonul cuvântului ar fi lat. *albulus* „pată albă", ipoteză neconvingătoare din punct de vedere fonetic (*lb* nu devine *b*) şi semantic (legătura directă între „pată albă" şi „vapori de apă, ceaţă"). Ipoteza originii autohtone a cuvântului a apărut începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fiind avansată de Miklosich (*Slav. El.*, 9) şi este susţinută de majoritatea cercetătorilor actuali, existând şi alte concordanţe, în afară de cea cu albaneza, în mai multe limbi indo-europene (cf. Vinereanu, DER). Ipoteza provenienţei din albaneză, menţionată de Cihac (II, 605), Rosetti (II, 108) şi DA, nu mai poate fi susţinută astăzi, iar cea a provenienţei din lat. *albulus* „pată albă" din latina medievală (Du Cange, V, 100), susţinută de Ciorănescu (DER, 28), nu este plauzibilă din motive fonetice (pierderea lui *l*) şi semantice.

Cuvântul *abur(e)* nu apare în numele de locuri, dar este prezent în nume de familie (*Abur, Aburel, Aburei* (Brâncuş, 1995, 22).

---

[13] *I.L.R.*, II, p. 365.

[14] Vezi lista completă a acestor elemente în I. I. Russu, *op. cit.*, 203; id., *Etnogeneza românilor*, p. 245-246.

Argea s. f., „firidă", „nișă", „boltă" (cf. alb. *ragëlja, rrëgallë* „petraia luoga sassara". Cuvânt cu o etimologie controversată, fiind mult discutat în literatura de specialitate: pus în legătură cu dac. **argilla* sau cu gr. *αργηλλα* "casă subterană" sau *αργελλα* „cameră de baie" (Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1873, 232; *Etym.* 1577-1579; Densusianu, HRL, I, 38; Philippide, *Principii*, 33; Iordan, *Dift.*, 58; DA are însă o reținere; cu reținere Ciorănescu (DER, 390), care îl consideră un cuvânt oriental, fie tc. *arfa* „cutie", fie corespondentul său cuman sau tătar (cf. DA), cercetătorii actuali îl consideră autohton pe baza corespondentelor albaneze și din alte limbi indo-europene (cf. Brâncuș, 30; Vinereanu, DER). Cuvânt rar în vorbirea populară, dar prezent în toponimie (*Argeaua – Argele* (Brâncuș, 1995, 22).

Baci s. m., „cioban care conduce o stână", „cioban care face brânza", „formulă de reverență la adresa persoanelor în vârstă sau de un nivel superior" (arom. *baci, bagi*, megl. *baci*, cf. alb. *bats, bacë* „cioban care prepară brânza", mag. *bacsi*, „nene", sb. *bac(a)*, bg. *bač*, ceh. *bača*, pol. *bacza*). Originea dacică a cuvântului a fost propusă de Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1874, 104, deși el a propus apoi și o origine turanică a lui (*Etym.*, 2295). Ultima ipoteză a lui Hasdeu este cea a originii orientale a cuvântului, anterioară contactului cu turca, deci mai veche, pentru motivul că acest cuvânt apare ca nume de persoană încă din secolul al XIII-lea (Hasdeu, *Etym.*, 2296). Ar fi vorba de un cuvânt cuman sau turanic (DA). Deși îl consideră de origine necunoscută, Ciorănescu nu exclude posibilitatea de a se fi conservat în *baci* „un cuvânt autohton, poate cel care corespunde lat. *pater* și, probabil, același cuvânt care s-a păstrat în „bade" (DER, 585). Etimologia cuvântului rămâne neclară pentru Poghirc (*I.L.R.*, II, 335). Din română, cuvântul a intrat în limbile slave vecine și în maghiară. Atestat în toponimie, încă din 1488, în Muntenia (BERS), este des în onomastică.

Balaur s. m. (și **bală**, s.f.), „dragon", „monstru", „țigan" (peiorativ) (variante *bălaur, balaure*, arom. *buliar*, cf. alb. *bollë*, „șarpe mare", *bullar, buljar*, „șarpe de apă", sb. *bla(v)ar, blavur*). Proveniența din lat. *bel(l)ua*, „animal, brută" (Philippide, II, 633) și cea din lat. *bellurius* (Pascu, I, 64) nu pot fi susținute din motive fonetice. Originea cuvântului în albaneză poate fi admisă pentru dialectul aromân, dar nu și pentru dialectul dacoromân. În sârbă, cuvântul provine din română. Ciorănescu (DER, 634) îl consideră de origine necunoscută, deși adaugă că „este vorba de un cuvânt identic cu alb. *balje*, „șarpe", *boljar* „șarpe de apă". *Bală* este considerat de Ciorănescu ca provenind din *boală*, deci de origine slavă, justificând astfel pe *–l-* intervocalic nerotacizat. Dificultatea care rămâne este păstrarea lui *-l-* intervocalic nerotacizat din traco-dacă. Apelativele

balaaur - şi *bală* sunt des întâlnite în toponime şi antroponime în dialectele dacoromân şi aromân (*Balaura, Bala, Balu*, cf. (Brâncuş, 23).

Baligă s.f. „excrement al animalelor mari, băligar" (variantă *balegă*, s.f., arom. *baligă*, *baigă*, ist. *balig*, cf. alb. *balgë*, *bajgë* „sterco", sb. *balega*). Hasdeu (*Etym.*, 2384) l-a pus în legătură cu tătăr. *balgaş, balgas*, cu acelaşi sens. Acest cuvânt a fost privit după aceea fie de origine albaneză (Capidan, *Raporturile*, 518; Rosetti, II, 109, 873), fie din it. *bagola* „boabă", *baca*, fie din lat. *baca* (Meyer, IE, VI, 110, urmat de DA şi de Pascu, I, 123). Nici una din aceste ipoteze nu este plauzibilă. Ciorănescu (DER, 646) vorbeşte de o „origine necunoscută", menţionând coincidenţa cu alb. *bargë, bagëljë* < *baljëgë*. Cercetătorii actuali îl consideră de origine traco-dacă, însă dificultăţile fonetice nu sunt înlăturate, pentru că evoluţia normală ar fi fost cea din dialectul aromân: ar fi trebuit să fie *baigă* sau **baie*, ca în albaneză. O influenţă ulterioară, din partea sb. *baliga, balegara* „bălegar" ar fi trebuit luată în consideraţie. Cuvântul *balegă* e prezent în onomastică şi în toponimie (*Bălegoi, Balegă* etc.).

Baltă s.f., „apă necurgătoare, mlaştină, luncă inundabilă a Dunării" (arom., megl. *baltă*, istr. *bote*, cf. alb. *baltë* „fango, melma, terreno paludosa", cu o varietate de forme). Acest cuvânt a fost mult discutat, rezultând două teorii mai importante. Prima, din punct de vedere cronologic, este mai puţin acceptată astăzi: *baltă* ar proveni din v.sl. **blato*, de unde provin bg. *blato*, slov., ceh. *blato*, pol. *blato*, rus. *boloto* (Miklosich, *Slaw. El.*, 5; Roesler, 565; Philippide, *Principii*, 140; Philippide, II, 698). Dificultatea fonetică ridicată de metateza *bla* > *bal* este însă importantă. A doua teorie, mai bine argumentată, consideră că *baltă* este un cuvânt autohton, provenit dintr-o rădăcină indo-europeană **bal-*, care s-a păstrat în multe limbi indo-europene (germanice, slave) şi în ilir. **balton*, pl. **balta*, din care ar proveni şi rom. *baltă* şi alb. *baltë*, dar şi corespondentele lor din greacă, lituaniană şi unele dialecte italiene (cf. Puşcariu, *LR*, 180; Berneker, 70; Vinereanu, DER). Cea de a doua teorie este mai răspândită şi a fost în general acceptată de majoritatea cercetătorilor. Ciorănescu (DER, 652) consideră cuvântul *baltă* de „origine incertă", deşi proveniența iliră nu i se pare imposibilă. Apelativul a intrat devreme în toponimia din dialectele dacoromân şi aromân şi apoi în onomastică (Brâncuş, 1995, 24; cf. şi discuţia din **5.2.1.**).

Barză s.f. şi v.rom. *bardzu*, adj. (arom. *bardzu* „alb pestriţ", *barză* „catâr alb", cf. alb. *Barth, i bardhë* „bianco" „alb"). Cuvântul a fost considerat ca autohton, începând cu Hasdeu (*Col. lui Traian*, 1873, *Etym.*, 2526, Philippide II, 698, Meyer, 27, Rosetti, II, 110; DA, Brâncuş (1983, 1995), Vinereanu, DER) pe baza legăturii cu alb. *barth*, „alb", radical

productiv în albaneză. Ciorănescu îl consideră „cuvânt obscur" – provenind probabil din lat. **gardea* în loc de *ardea* „bâtlan", dar nu poate explica trecerea lui *g-* în *b-*. Cuvântul *barză* este frecvent în toponimie, dar mai rar în onomastică (Brâncuș, 1995, 34).

Bască s. f. „lână de pe o singură oaie" (cf. alb. *bascë*) „tosane di pecora", cuvânt atestat o singură dată în dacoromână, care nu a intrat în onomastică (Brâncuș, 1995, 25; cf. și I. Pătruț, *Studii*, p. 177, 179).

Bâlc s. n., „loc morcilos, vale, pârâu" (cf. alb. *baltë* „pantano", răspândit și în toponimia dacoromânească, în special pentru a denumi nume de ape, dar și sate (*Bâlc, Bâlca, Izvorul (Dealul) Bâlcilor, Valea Bâlcălui* (Brâncuș, 1995, 25).

Bâr interjecție, „strigăt cu care ciobanii își conduc turmele", „indice al unei senzații de frig" (cf. alb. *berr*) „escl. Per richiamare le pecore" (presupune un *bârâ* „pecora" (Emil Lafe, Genc Lafe, *op. cit.*, p. 117; probabil creație expresivă; Puşcariu, DR, 84-86; Ciorănescu, DER, 865); ipoteza lui Densusianu (GS, I, 58), a originii cuvântului în iraniană, nu a fost admisă de Rosetti (*I.L.R.*, II, 111), fiind neplauzibilă.

Brad s. n., (arom., megl. *brad*). Considerat de Ciorănescu (DER, 1072) de origine necunoscută, dar, probabil un cuvânt din substrat provenit din posibilul fond alpin sau în general autohton (Miklosich, Hasdeu, Philippide, Vinereanu (DER) sau provenind din alb. *bredh* (Meyer, 45; Cihac, II, 214; DA), părere neplauzibilă astăzi. După Lahovary, 315, este un cuvânt preindo-european, ipoteză fără dovezi elocvente. Cuvântul *brad* este foarte frecvent în antroponimia dacoromână (*Brad, Brazi, Braduri* etc.) și în cea aromână (*Bradz, Brădel, Bradet* etc. (Brâncuș, 1995, 26).

Brânză s. f., „formaggio" megl. *brọndză* „manca il corrispettivo alb" (Emil Lafe, Genc Lafe, *op. cit.*, p. 117) (cuvânt mult discutat și despre care s-au exprimat păreri divergente: etimon dac (Hasdeu, CB, I, 190; Pascu, I, 91, (< dac. **berenza*, deriv. de la **ber* „oaie"), Vinereanu, DER); etimon latin (Cipariu, *Arh.*, 144) < lat. **brancia* pus de Schuchardt, *Z. Vergl. Sprachfs.*, în legătură cu numele orașului elvețian Brierz, părere preluată de DA, Giuglea (DR, III, 573-581); din **brandia*, **brendia* din i.e. **guarendh*, „castoreum"; „a fermenta" idee preluată de Pedersen, *Lingua Posnaniensis*, I, 1949. Mai târziu, Hubschmidt, *Alpenwörter*, 25; Rohlfs, *Differenzierung*, 51, îl consideră o relicvă (*Reliktwort*) sau supraviețuitor al idiomurilor balcanice preromane (cf. Ciorănescu, DER, 1106). Cuvântul este frecvent în toponimie și mai des în onomastică, atestat încă din secolul al XVI-lea (*Brâmdză*).

Breb s. n., „castor, fiber". Cuvânt considerat de Miklosich, *Slav. Elem.*, Cihac (II, 28), DA și de Ciorănescu din sl. *brebinu, bebrŭ, bebri*; de Diez (I, 63) și de Philippide (*Principii*, 140) din lat. *verbena*, ipoteză

formulată mai întâi de Cihac (I, 29) şi privită cu rezervă de Densusianu (HLR, I, 98) şi de Puşcariu, 219; după Berneker, 44, cuvântul este indo-european, păstrat în slavă; după Vinereanu, provine din fondul prelatin).

Brusture s. m., plantă, lipan „Lappa" (arom. *bruştură*) (cf. alb. *brushtull*; cuvânt considerat de Gamillscheg, II, 250, de origine gepidică (gepd. *brustilô* „mătase", origine considerată incertă de Ciorănescu (DER, 1132) şi neacceptabilă de Vinereanu (DER); de origine latină incertă (lat. *ūstūlare* (REW, 1097)); de origine slavă < sl. *brošti*), de T. Papahagi, *Etimologii*, Bucureşti, 1940, şi de Ciorănescu, care însă menţionează că „este posibil să aibă vreo legătură cu camel. *bruskandol* „hamei", caz în care ar putea fi un cuvânt alpin" (*op. cit.*, 1132). După Vinereanu (DER), este din fondul prelatin (în albaneză e cognomen şi antroponim). Ca toponim, cuvântul (cu derivatele lui) este atestat încă din secolul al XVI-lea (*Brusturii, Brusturoasa* etc.).

Buc s. n. „scamă, câlţi, coajă, cocoloş" (Emil Lafe, Genc Lafe, *op. cit.*, p. 117) (considerat de Cihac de origine slavă, de Ciorănescu (DER, 1138) de origine necunoscută, de Vinereanu (DER), din fondul prelatin). Ca antroponim provenit din acest apelativ, ca nume de familie (*Bucu, Buculeţ, Buculei*) este greu de admis, căci aceste nume pot deriva din *bucă* (< lat. *bucca*).

Bucura vb., (arom. *bucur(are)*) cf. alb. *bucure* „frumos", *bukurosh* „frumos", *bukur* „frumos", „bello", cuvânt considerat de unii cercetători (mai vechi) de origine albaneză (Cihac, II, 715; Philippide, II, 701; Pascu, II, 218), de alţii de origine latină (< lat. **voculare* „a striga" de la *vocula* „voce", Ciorănescu, DER, 1151), ipoteză respinsă de Brâncuş şi de Vinereanu (DER), care îl consideră de origine traco-dacă (PIE **bheug* „a se bucura", „a savura"). Ca nume de persoană, *Bucur* şi *Bucura* apar în documente slavo-române încă din secolul al XV-lea, iar în documente ungureşti scrise în latină încă din secolele XI-XII (un râu *Bucur* (cf. Brâncuş, 1995, 29).

Bung(et) „pădure deasă, desiş" (cf. alb. *bung, bunc* „stejar"), cuvânt considerat de origine dacică de Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1877, apoi provenit din alb. (CV, I, 245; cf. Cihac, II, 715 şi DA), de origine necunoscută de Ciorănescu (DER, 1206) şi „fără îndoială dacic, sensul nu coincide cu cel din albaneză, dar rămâne apropiat" (Vinereanu, DER). Unii cercetători fac numai legătura cu cuvântul din albaneză, fără a trage o concluzie (Meyer, 54; Philippide, II, 703; Rosetti, II, 112). Deşi apelativul *bung* „stejar" a dispărut din vorbirea actuală, iar *bunget* este rar ca toponim (*Bungu, Bunga*), ca nume de familie (uneori derivate din toponime) este destul de răspândit (*Bungu, Bunget, Bungescu, Bungeanu*).

Buză s. f., arom. *buză*, megl. *budză* (cf. alb. *buzë* „buză"), cuvânt considerat de mulți cercetători de origine latină (lat. *busium*, dintr-un radical **bud* (Pușcariu, 242); din lat. **bottum* „bont, fără vârf" + sufix *ză*"). Ciorănescu (DER, 1238) crede că acest cuvânt este probabil *bot* sau lat. *botum* „bot". Originea în albaneză, propusă de Cihac (II, 715), Meyer (57), Pascu (II, 218), Capidan (*Raporturile*, 522), nu este mai plauzibilă în stadiul actual al cercetărilor. Originea traco-ilirică a fost argumentată de Vinereanu (DER) nu numai prin corespondentul din albaneză și din alte limbi indo-europene, ci și prin antroponima tracă și elenă. În română, ca toponim și antroponim, *buză* este atestat încă din secolul al XV-lea: *Budză, Budza, Budzat* (DERS).

Căciulă s.f. arom., megl. *cățiulă* (cf. alb. *këshulë* și *kaçule* „smoc", „moț", *kaçule* „glugă"). Cuvânt cu etimologie controversată: latină (< lat. **cat* + suf. *cula* (Pușcariu, *Lat. ti,* 53); < lat. **catteula* de la **cattea* „pisică" (Pascu, *Suf.*, 248); < lat. *casibula*, variantă de la *casubula* (Pascu, I, 60 și REW, 1752); lat. *caciubla* sau **caciulla* (Giuglea, DR, X, 11) sau dacică (din **ke-kend*, de unde provine și alb. *keshulë* (Reichenkron, 969) sau traco-dacă (Vinereanu, DER), sau „cu origine obscură, dar cu siguranță expresivă" (Ciorănescu, DER, 1258). Păstrarea lui *-l-* intervocalic nerotacizat rămâne principala dificultate pentru admiterea originii autohtone. Cuvântul este răspândit și ca nume de familie (*Căciulă, Căciularu*) și ca toponim (*Căciulata, Căciulați, Căciulești* etc.).

Călbează s. f. „boală a ovinelor, plantă (*Mechetia polimorfa*) (cu varianta **gălbează**), arom. *gălbadză* (cf. alb. *këlbazë, gëlbazë*, „flegmă, sputum", dar și „gălbează"; cuvânt cu origine controversată: latină (lat. *clăvella*, cu metateza **calvella* > **călbea* + suf. *-ză* ca fr. *clavelée* „boală dropică"; it. *chiavello* (Battisti, II, 986; Ciorănescu, DER, 3570); derivat din *chelbe* (DA) sau de origine albaneză, cum cred cei mai mulți cercetători: Cihac (II, 717), Meyer (222), Pușcariu (696), Philippide (I, 265, II, 702), DA, Rosetti (II, 113), părere neacceptabilă astăzi. Ipoteza originii în ambele limbi (română și albaneză) din fondul comun indo-european este mai plauzibilă în faza actuală a cercetărilor. *Gălbează* și *Călbează* sunt cunoscute ca toponime în Muntenia, încă din secolul al XV-lea (DERS). Cuvântul este foarte rar în onomastică (*Gălbează, Călbează*).

Căpușă „mugure" „păduche al oilor" s. f. (arom., megl. *căpușă*, cf. alb. *këpushë* „căpușă" și *këpujë* „fruct de pădure" „fragă"); cuvânt considerat ca derivat din *cap* + suf. *uşe* (uşă) (Pușcariu, DR, I, 594), REW, 1658; DA, Rosetti, I, 113): ca venind din bg. (după Pascu, II, 184; ca derivat din **cap* + suf. *-uşă* (*uşe*) (Pușcariu, DR, I, 594; DA, REW, 1658; Rosetti, I, 113; Ciorănescu, DER, 1397) postverbal de la *capere*, cu sensul de „(lucru) care se ștrepelește" (după Giuglea, *Contributions*), ipoteză neverosimilă din punct de vedere semantic; din sârbă (sb.

kerpuša (Meyer, EWA, 188; atât în română, cât și în albaneză); din fondul prelatin (după Vinereanu, DER). Echivalentele din albaneză și cele din limbile slave meridionale (*kapuš*, sb. *kapuša*) au fost considerate de origine românească (Capidan, *Raporturile*, 204; Ciorănescu, 1397). Cuvântul a intrat în antroponimie (*Căpușă, Căpușea, Căpușan*).

Cătun s.n. „sat mic", arom. *cătună*, megl. *cătun* (cf. alb. *katunt* (variante *katund(i), katun*) „sat" „villaggio", „casă de țară"; cuvânt comun tuturor limbilor balcanice, prezent în bulgară, sârbă, neogreacă); unul dintre cele mai discutate cuvinte „Balkanwörter", cu etimon presupus în diverse limbi (albaneză, turcă, italiană, v. iliră, v. greacă, avară, limbile iraniene; cf. Ciorănescu, DER, 1563; Vinereanu, DER), dar nici una din ipoteze nu este plauzibilă. Originea în albaneză, din vechea iliră, presupusă de Meyer, 183, Vasmev (*Studien*, 28), DA, Philippide (II, 703) și vechimea cuvântului în română și în alte limbi balcanice pledează pentru originea autohtonă, traco-dacă sau traco-ilirică, origine argumentată de Vinereanu (DER), din PIE **ket-, kŏt* „spațiu de locuit"). *Cătun* e un cuvânt „prezent în antroponomastica dacoromână" și sud-dunăreană.

Ceafă s. f. (cf. alb. *kiafë, qafë, cafë* „ceafă", arom. *chiafă*). Unii cercetători îl consideră de origine incertă, subliniind identitatea cu tc. *kafa* „ceafă" din arab. *qafa* care ar explica pe arom. *chiafă*, dar nu și pe drom. *ceafă* (Moldovan, 404; cf. Ciorănescu, DER, 1600, care-i atribuie origine incertă), alții îl consideră de origine albaneză (Meyer, 219; Philippide, II, 704; Pascu, II, 224; Rosetti, II, 114), părere neplauzibilă în lingvistica actuală sau provenit din turcă în această limbă, ipoteză neplauzibilă. Mai plauzibilă este originea cuvântului în fondul prelatin, ipoteză argumentată de Vinereanu, prin prezența cuvântului și în alte limbi indo-europene vechi (cf. Vinereanu, DER). Cuvântul nu apare ca nume de persoană, fiind cunoscut numai în toponimia minoră (*Ceafa Dealului*, cf. Brâncuș, 1995, 32).

Cioară s.f. arom. *țoară*, megl. *cioară* (cf. alb. *sorre* „cioară", dar și cu corespondențe în unele idiomuri romanice: friul. *čare, sorë*, calabr. *čola*, piemont. *čuva*, sicil. *čaula*). Cuvântul a fost considerat de origine dacică de Hasdeu (*Col. lui Traian*, 1874, 176), de Brâncuș (1983, 1995) și de Vinereanu (DER); anterior indo-european de Lahovary (323); apropiat de alb. *sorrë* de Meyer (*Alb. st.*, 4, 72) și Philippide (II, 705); de origine necunoscută, dar „expresiv", căci imită croncănitul ciorii, de Ciorănescu (DER, 1947). Ca nume comun, *cioară* aproape a dispărut de la aromânii, iar la meglenoromâni e rar. La dacoromâni e frecvent și în toponimie, și în onomastică (*Cioară, Cioaru, Cioran* etc. Faptul că a existat mai demult în dialectul aromân este probat de toponimicul *Cioara*, care denumește un munte lângă Samarina și o colină în Epir (cf. Brâncuș, 1995, 32).

Cioc s. n. „cârlig", arom. *cioc* (cf. alb. *čok* „cioc"); după Ciorănescu (DER, 1954), creație expresivă ca *bac, pac, tac*, care coincide cu alte formații de acest tip: cf. rus. *čoc*, it. *ciacca*, fr. *choc*, sp. *chaque*; după Vinereanu, *cioc* „cârlig" e de origine tracă, dar lipsesc argumentele convingătoare.

Ciucă s. f. „culme", „pisc", „vârf", arom., megl. *ciucă* (cf. alb. *čukë* „culme", „collinetta", cuvânt prezent și în alte limbi balcanice (sb. *cuca* „coastă înaltă și povârnită", bg. *čuca* „colină", mag. *csucs* „vârf"). După Ciorănescu (DER, 2668), „unica explicație care pare posibilă este cea a unei creații exprresive care ar explica aceste coincidențe: cf. *cioc* cu același sens de „vârf" (cf. Capidan, *Dacor.*, II, 462, care recunoaște identitatea ambelor creații, dar le reduce la alb. *Čukë*). Cu toate acestea, ipoteza din DA, care presupune păstrarea unui cuvânt autohton, acceptată de Vinereanu (DER), este mai plauzibilă. Ipoteza originii grecești, propusă de Philippide, II, 706, și de Rosetti (*I.L.R.*, II, 114) a fost respinsă pe bună dreptate. În toponimie, cuvântul este destul de răspândit la dacoromâni (*Ciuca, Ciucea, Ciucaș*), la aromâni (*Ciuca, Ciuca Rose*) și meglenoromâni (*Ciucă Dzăna*. Din toponimie a intrat în nume de familie (*Ciucă, Ciuciu, Ciuceanu*).

Ciuf s. m. (variantă *coaf*, arom. *ciuf*, cf. alb. *čufkë, xhufkë* „ciuffo", „moț", sârb. *čup* < rom. *ciup*, „smoc", ceh. *čup*, rus. *čup* „moț"). Cuvânt considerat „creație expresivă" de Schuchardt, *ZRPh*, XXXI, 1-5, Tiktin, RDW, și de Ciorănescu, DER, 2076; de origine slavă (din. sl. *čuhu* „creastă") de Cihac (II, 57), de origine maghiară (mag. *csuf*) de Galdi (*Dicț.*, 116) și de Pușcariu (DR, II, 607), de origine v. germ. (cf. it. *ciuffo*) de Pușcariu (DR, II, 609, DA), de origine slavă (*čiuhu* „creastă") sau din bg. *čuch* (Conev, 54), de origine obscură de Philippide (II, 706). Mai plauzibilă pare ipoteza lui Brâncuș, reluată de Vinereanu (DER), a originii traco-dace, rezultată și din luarea în considerație a unor corespondențe din alte limbi indo-europene în afară de albaneză. Cuvântul e prezent și în toponimie (*Ciuha, Ciuhoiul*) și mai ales în onomastică (ca supranume, în special: *Ciuhan, Ciuhureanu, Ciofu* etc.).

Ciump (cu varianta *ciomp* „ciot", „ciuntitură"; „manca il corrispettivo in albanese". (Emil Lafe, Genc Lafe, *op. cit.*, p. 117)). Cuvânt considerat de Cihac (II, 493) de origine maghiară (mag. *csampás* „șchiop" (Cihac, II, 493), de origine bulgară (bg. *čup(ar)* „cu urechile tăiate" (Pascu, *Suf.*, 281; DA)) sau de origine onomatopeică (de Pascu, *Suf.*, 281, DA și Poghirc, *I.L.R.*, II, 339) sau de „creație expresivă", probabil identică cu *ciup*, cu infixul nazal ca în *ciut* > *ciunt*, cf. ven. *ciumpo* „ciung" (Ciorănescu, DER, 2086); de origine traco-dacă (după Vinereanu, DER), pe baza unor echivalente din alte limbi indo-europene, căci lipsește corespondentul în albaneză. *Ciump* apare rar în onomastică: numele de familie *Ciompec, Ciumpu*, probabil și *Pociump* (Brâncuș, 1995, 34).

Ciut (şut), adj., (cf. alb. *shut* „fără coarne", „cu coarnele tăiate, fără coarne sau fără un corn"); (arom. *şut*, *aciut*, megl. *ciut*, cf. alb. *(të) šut*, *shyt*; cuvânt comun limbilor balcanice: bg., sb., *šut*, mag. *csuta*, *suta*; ceh. *sută*, pol. *szuty*, rut. *suta*, toate cu sensul (cf. şi „fără coarne"). Originea în albaneză, propusă de Meyer (420), Philippide (II, 707), Capidan (DR, I, 512; DR, II, 550; DA) nu mai este de actualitate, deşi Ciorănescu consideră că „această ipoteză nu este imposibilă, însă nu este folositoare", dar îl consideră creaţie expresivă, ca *ciot* şi *bot* (DER, 2102). Originea în bg. *šut* (Cihac, II, 59), cea în lat. **ciutus* (Pascu, I, 94) şi cea în lat. *exutus* „luat" (Giuglea II, 49) au fost considerate forţate şi neinteresante. Originea în fondul comun indo-european este mai plauzibilă pe baza concordanţelor de natură fonetică şi semantică din română şi albaneză. Cuvântul a pătruns în toponimie (*Ciută, Sutaş, Şuţul, Ciutul*) şi în onomastică, ca nume de familie (*Ciută, Şuţul, Şutescu*) (cf. Brâncuş, 1995, 34).

Coacăză (cf. arom. *coacăză*, alb. *kokjë* „boabă" > alb. *kokëzë* „prunella vulgaris"). Pe baza corespondentului din albaneză, cercetătorii mai vechi au propus originea în limba albaneză a cuvântului (Schuchardt, *ZRPh*, 24, 322; Densusianu, 74; Meyer, 174; REW, 2009; DA; Puşcariu, LR, 265), ipoteză respinsă de cercetătorii actuali. Ciorănescu (DER, 2176) respinge această etimologie, crezând că nu există o formă **kokëzë* în albaneză, dar în realitate ea este întâlnită dialectal. De aceea, el admite ipoteza originii din lat. *cocca* (pluralul lui *coccum*) > **coacă* + suf. *–ză* (ca în *cinteză, pupăză*), ipoteză susţinută mai înainte de Densusianu, *Bausteine*, 474; Philippide, II, 707; Pascu, *Suf.*, 379; Rosetti, II, 115). Vinereanu (DER) consideră că rom. *coacăză* nu provine nici din lat. *cocca*, nici din albaneză, ci are o origine traco-dacă, întrucât se află şi în alte limbi indo-europene, cum ar fi lituaniana. Din română provin bg. *kokazi*, „afină", rut. *gogodzu*, mag. *kokojza, kokalyza* „coacăză". *Coacăză* a intrat destul de rar şi în unele toponime (*Valea Coacăzii, Cocoziş* „locul cu coacăzi", *Vârful Cocozişului*) şi în nume de familie şi supranume.

Copac s. m. „arbore" (înv. *copaci*, arom., megl. *cupaci*, istr. *copaţ*, „desiş", cf. alb. *kopaçe* „copac", mag. *kopacs* „tufiş"). A fost considerat la început, de cei mai mulţi cercetători, de origine albaneză (Cihac, II, 716; Meyer, 198; Philippide, II, 708; Pascu, II, 219; DA), ipoteză respinsă astăzi de cei mai mulţi cercetători. Ciorănescu (DER, 1371) îl consideră de origine îndoielnică, crezând că poate fi pus probabil în legătură cu sl. *kopati* „a escava", părere neadmisibilă din punct de vedere semantic, însă Miklosich (*Slav. Elem.*, 10), Brâncuş, 1995, Vinereanu (DER) îl consideră autohton, bazându-se şi pe unele corespondenţe din alte limbi indo-europene. Din română provin rut. *kopac* (Capidan, *Raporturile*,

526), mag. *kopacs* „tufiș" (Candrea, *Elemente*, 406; Ciorănescu, 406) și probabil alb. *kopaçe*. A pătruns demult în toponimie și în onomastică, fiind atestat în documente slavo-românne din secolul al secolul al XV-lea (cf. Brâncuș, 1995, 34).

Copil s. m. „bambino" „Kind" (v.rom. „bastard, copil nelegitim", arom. *cochil* „bastard", *cochilă* „fecioară", megl. *copil* „bastard", *copilaș* „băiat, flăcău"; cf. alb. *kopil, kopilj* „bastard", „servitor", *kapilje* „servitoare", bg. *kópele, kópile, kopilák*, „bastard", sb. *kópile* „bastard", *kopilan* „flăcău", v. rus. *kopelu* „bastard", rut. *kopyl*, sl. *kopilŭ* „bastard", mag. *kópé* „haimana", mgr. *κόπελος* „bastard", ngr. *κοπέλι* „băiat", *κοπέλα* „fată"). Proveniența dintr-un fond balcanic anterior latinei este admisă de mulți cercetători mai vechi și mai noi și ea este mai plauzibilă (cf. Vinereanu, DER) decât originea în slavă (Tiktin, RDW), în meglenoromână (Cihac, II, 651), în albaneză (Densusianu, HLR, 37; Philippide, II, 608; Capidan, DR, II, 524) sau în gepidă (**kopilo*, Diculescu, DR, IV, 1552). Ciorănescu (DER, 2383) îl consideră de origine necunoscută, dar corespondentul din albaneză cu același semantem din vechea română pledează pentru o origine în fondul moștenit. Cuvântul este rar ca toponim (*Copilul, Valea Copilului*), dar mai frecvent ca antroponim (*Copil, Copilău, Copilaș*).

Curpen s. m. (arom. *curpan, curpăn*; cf. alb. *kurpen, kulpër, kuljpër*). Considerat de cercetătorii mai vechi ca provenind din albaneză (Densusianu, *Rom.*, XXXIII, 277; Meyer, 213; Philippide, II, 710; Pascu, II, 219; Rosetti, I, 115, DA), ipoteză respinsă după aceea; de origine incertă (Ciorănescu, DER, 3714) sau de origine traco-dacă, de unii cercetători actuali (Vinereanu, DER). Cuvânt este prezent în toponimie (*Curpen, Curpiniș, Curpeni*), dar rar ca nume de familie.

Cursă s. f., „capcană, ambuscadă", „șiretenie, viclenie, uneltire" (cf. alb. *kurthë* < protoalb. **kurt'se*, căruia îi corespunde un protorom. **curtă* > *curtă* v.rom. (secolul al XVI-lea) și rom.mod. *cursă* „ambuscadă", cu *ț* > *s*) (Brâncuș). În general s-a considerat ca etimon al cuvântului românesc alb. *kurthë* (Meyer, 216; Philippide, II, 711) și indirect tc. *kurs* „disc" (Șeineanu, II, 149), ipoteze puțin probabile (Rosetti, II, 115). Neplauzibilă este și ipoteza lui Ciorănescu (DER, 2175) că ar reprezenta participiul verbului *acure* „a fugi" în formă de feminin, cu o evoluție semnatică dificilă: de la „a fugi" la „a fugi după cineva, a încolți" și de aici la „a vâna, a captura", considerată de autor ca „normală" (cf. fr. *chasser*, care păstrează cele două sensuri). După Diculescu (*Elementele*, 464) ar proveni din gr. *κυρπα* „grilaj", părere neverosimilă din punct de vedere semantic. Ipoteza că ambele limbi, româna și albaneza, au moștenit cuvântul din fondul comun indo-european este mai plauzibilă (cf. Vinereanu, DER). Cuvântul, de obicei în derivate, apare și în

toponimie (*Cursele, Curseşti*) şi în nume de familie (*Cursaru, Cursărelu*).

Droaie s. f. „mulţime, gloată" (cf. alb. *droe* „spaimă"). Cuvânt cu origine controversată: latină (din lat. *strues* „grămadă", Cihac, I, 250; Körting, 9120), mgr. *δρούγος* „gloată"; din alb. *droe* „spaimă", Scriban, Rosetti (II, 115); folosit în expresia „o groază de...", „o mulţime de...", însă ipoteza nu e plauzibilă, căci în română nu este nici o urmă a unui *droaie* „spaimă". Ciorănescu (DER, 3668) crede că „este mai curând vorba de un derivat de la sl. (bg., sb.) *roi* „roi de albine", dar din punct de vedere fonetic nu se poate justifica *d*. Ipoteza originii traco-dace a cuvântului, susţinută de unii cercetători actuali (Vinereanu, DER), este mai plauzibilă.

Druete s. f., „par, bâtă" (cf. alb. *dru*, pl. *drutë* „lemn"). Cuvântul acesta a fost pus în legătură cu alb. *dru* „lemn" de Rosetti (II, 116) şi cu gr. *δρύς*, de Diculescu, 402; Ciorănescu (DER, 3077) îl consideră de origine obscură, iar unii cercetători actuali îi atribuie pe bună dreptate o posibilă etimologie traco-dacă, pe baza unor corespondenţe în limbile indo-europene, skt. *druma* „arbore", pers. *draxt* „arbore", av. *dru* „arbore", got. *triu* „lemn, copac" (cf. Vinereanu, DER). Este posibil ca din *dru* să derive numele de persoană *Druiu, Druia, Druică*.

Fărâmă s. f. (şi verbul *a fărâma*, variante: *(s)făr(â)ma*, înv. *(s)făr(â)mi*, cf. alb. *thërrimë* < arom. *sirmare* „a sparge", derivat din lat. **farrimen*, de la *făr* „alac" (Ciorănescu, DER, 3280). Etimologiile latine din lat. *fragmen* „bucată, frântură" (Diez, GRS, I, 281; Körting, 3950; Meyer, 90; Scriban) din lat. **farrimen* de la *far* „alac". (Verbul *a fărâma* ar proveni din lat. *ex-formare* (cf. it. *sformare* „a desfigura" „diforma" (Puşcariu, *Conv. lit.*, 35, 818; *ZRPh*, 27, 739; Rosetti, II, 116), precum şi din lat. **exformare* (cf. it. *sformare* „a desfigura, sformata", „diform", ipoteză propusă de Ciorănescu (DER, 3280)), sunt considerate neconvingătoare pe bună dreptate de Reichenkon (118), de Walde-Pokorny (1071), de Brâncuş şi de Vinereanu (DER), care consideră cuvântul de origine traco-dacă, găsindu-i corespondenţe şi în alte limbi indo-europene. Ca antroponim este înregistrat din secolul al XVI-lea (DERS, 78).

Fluier s. n. (şi verbul *a fluiera*; arom. *fluier*, *fluiară*, megl. *(s)friel* (deriv. postverbal), cf. alb. *fyell*, probabil din română). Cuvântul *fluier* este răspândit în mai multe limbi din Balcani, din Europa Centrală şi de Est (cf. Candrea, *Elemente*, 403; Ciorănescu, DER, 3436; Vinereanu, DER). Originea latină a cuvântului, din lat. **flibula* (Philippide, II, 712) sau *fibula* (Creţu, 322) nu este plauzibilă din motive fonetice. Prezenţa cuvântului în alb. *fljo(j)ere* i-a determinat pe mulţi cercetători să caute în albaneză originea cuvântului (Berneker, 285; Meyer, 108). Alţii cred că în albaneză şi în alte limbi balcanice ar proveni din română (Ciorănescu,

DER, 3436, care însă spune că este vorba de o creație expresivă, preluând o ipoteză a lui Iordan (BIFR, II, 171)). Pușcariu (LR, 179), Brâncuș (1983, 1997) și Vinereanu (DER) consideră că ambele cuvinte, *a fluiera* și *fluier*, sunt autohtone.

Fluture s. m. și vb. *a flutura* (arom. *flutur*, *fluturare*) (cf. alb. *flutur*, arhaic *fliururë*). Este greu de spus dacă verbul este anterior substantivului sau invers substantivul este anterior verbului. S-au propus ca etimoane: lat. **fluctulare* „a fluctua" (Diez, II, 22, Meyer, 100, REW, 3384, DA, Rosetti, I, 167), ipoteză respinsă de A. Graur (BL, V, 98) din motive fonetice (*ct* ar fi trebuit să dea *pt* nu *t*); lat. **flutulare* de la *flutare* „a pluti" (Candrea, *Elements*, 96, Candrea-Densusianu, 610, Pușcariu, 626) sau lat. **vivulellus* (Poghirc, *I.L.R.*, II, 34; Rosetti, *I.L.R.*, I, 277), ipoteze considerate neplauzibilie de unii cercetători, iar Pușcariu credea că *a flutura* și *a fluștura* reprezintă derivate din lat. **floscalia* „pleavă", de la *flosculus* (DR, IV, 1924-1926, 683), ipoteză greu de admis, apoi (în LR, 179), el îl consideră autohton pe *fluture*. Berneker (1185) și Meyer (108) cred că provine din alb. *flojere*, ipoteză respinsă astăzi de cercetători, în schimb se afirmă că forma albaneză *fljuturë* ar putea fi de origine română. Cuvântul este răspândit în mai multe limbi din Balcani, Europa Centrală și de Răsărit. Iordan (RF, 2, 117 și BF, II, 170). Apoi Ciorănescu îl consideră „creație expresivă, care reprezintă ideea de zbor clătinat, ca cea a fluturelui, cf. *fîl*, ca și arab. *furfür*, germ. *Fleder* (DER, 3436), ipoteză respinsă de Vinereanu (DER) ca „aberantă". Acesta din urmă, pe baza unor concordanțe din gotică, v. scandinavă etc., îl consideră prelatin dintr-un radical PIE **blaha-bhl-* din care derivă și lat. *flo-āre* „a sufla, a răsuna". Prin derivate este întâlnit în toponime (*Fluerea, Movila Fluierașului*) și în antroponime (*Fluieraru, Fluieraș*).

Gard s. n. (arom. *gardu*, megl. *gard*, cf. alb. *gardh* „gard", lituan. *gardas* „gard", v. ir. *garda*, *lubgart* „grădină", v. pr. *sardis* „gard", let. *zardi* „gard", cym. *garth* și altele). Etimologia slavă (din sl. *gradŭ* „perete, livadă"), propusă de cercetătorii mai vechi (Miklosich, *Lexicon*, 14; Cihac, II, 115; Conev, 79), dar și de Ciorănescu (DER, 354), întâmpină aceleași dificultăți privind fonetica ca și la *baltă* și *daltă* privind metateza, etimologie respinsă de Rosetti (II, 116) (vezi și **5.2.1**); originea în alb. *garth*, susținută de Philippide (II, 712) și de DA, nu mai este de actualitate, iar originea în v.germ. *gards* „casă", propusă de Scriban, a fost respinsă cu argumente elocvente din indo-europenistică de Vinereanu (DER). În toponimie e destul de răspândit la dacoromâni și aromâni (*Gardu, Gărdețu, Gărdarii*). Apare și ca nume de familie (*Gardu, Gărdescu, Gârdea*).

Gata „pregătit, aranjat, terminat", cf. alb. *gatí* „gata", alb. *gat* „a termina", lituan. *gataras* „gata". Etimonul v.sl. *gatovu* „gata, repede, prompt" **gotŭ* a

fost propus de Miklosich (*Lexicon*, 140), Cihac (II, 118), dar respins de Meyer (119), de Philippide (II, 713) și de Petrovici (DR, VII, 348), care dau ca etimon alb. *gat*, părere neplauzibilă astăzi. Petrovici (DR, X, 129) și-a corectat părerea, admițând etimonul slav, considerând cuvântul introdus înainte de secolul al IX-lea, când s-a petrecut în slavă transformarea lui *a* în *o*. Ipoteza originii autohtone a cuvântului a fost susținută mai întâi de Miklosich (*Slav. Elem.*, 9) și apoi de alți cercetători (cf. Vinereanu, DER).

Ghimpe s. m. „spin, vârf ascuțit, numele unei plante cu spini" (variantă *ghimp*, cf. alb. *gjëmp, gliemp, gliimp*). Etimonul lat. **pungulum* (de unde provine și it. *pungulo*) de la **punghu* > **glempu*, prin metateză > **ghiumpu* > *ghimpu* (prin disimulație), propus de Ciorănescu (DER, 3707), este neplauzibil, iar derivarea din alb. *gjëmp, gljimp*, propusă de Cihac (II, 717) și preluată de Meyer (140), Philippide (II, 713), Jokl (26-28), Rosetti (II, 117), nu este credibilă, căci în albaneză cuvântul poate proveni din română și nu invers (cf. Ciorănescu (DER, 3707)). Originea traco-ilirică pentru cuvântul românesc pare mai plauzibilă pe baza corespondențelor și cu alte limbi indo-europene citate de Vinereanu (DER): din PIE **guel* „a înțepa, durere", lituan. *geliu* „a înțepa", let. *gals* „vârf ascuțit", arm. *kelem* „a tortura".

Ghionoaie s. f., „ciocănitoare" (concordanțe parțiale cu arom. *glon* „graur", megl. *ghion* „pasăre care cântă frumos", cf. și alb. *gjan* „pasăre de noapte" și alb. *Gion* (antroponim). Hasdeu l-a pus în legătură cu *ghin* „sapă, daltă" și cu *ghionoi* „târnăcop", însă ipoteza nu a fost acceptată. Este socotit astăzi, pe bună dreptate, de unii cercetători ca făcând parte din fondul prelatin (cf. Vinereanu, DER). În toponimie apare și cu derivate ale cuvântului, încă din secolul al XV-lea (*Gheonoaiea, Gheonoaie* (DERS, 91)).

Ghiuj s. m., „bătrân, decrepit, ramolit" (arom. *giuşu*, cf. alb. *giysh* „bunic"). Ipoteza originii în albaneză, susținută de Meyer (143) și Philippide (II, 174), în ciuda concordanței semantice, nu mai poate fi acceptată în stadiul actual al cercetării. Nici ipoteza „probabil din sl. **gazi* „creangă subțire" (Ciorănescu, DER, 3736) nu este plauzibilă din motive semantice. Etimonul dac **ghiuga*, propus de Hasdeu (*Col. lui Traian*, 1876, 1), este acceptat azi și considerat „cât se poate de corect" (cf. Vinereanu, DER, care crede că mai aproape de adevăr ar fi forma **gugiu*, ipoteză neplauzibilă, căci aceasta formă ar fi trebuit să dea **bugiu*, prin labializarea lui *gu*). Ca nume de persoană apare numai cu varianta *ghiuș* (cf. Brâncuș, 1995, 36).

Groapă s. f., arom., megl. *groapă*, cf. alb. *gropë*, cf. și got. *graban* „a săpa (o groapă)", v.g.s. *graban*, n.g.s., *grube* „grapă", lituan. *pograba* „groapă", v.sl. *grebo, greti* „a săpa". Cuvântul a fost considerat autohton încă de

Miklosich (*Slav. Elem.*, 9). Vinereanu (DER) crede că acest cuvânt „nu poate fi decât autohton", respingând opinia unor cercetători mai vechi a originii albaneze (Meyer, *Alb. St.*, 4, 54; Philippide, II, 715; Rosetti, I, 117) sau a originii slave, din sl. *grabŭ*, bazat pe germ. *Grube, Grabe*, bg. *grab* (susținută de Pascu, II, 193; Conev, 42) sau din greacă (*τρύπη trecut la *τρόποη*) (Rohlfs, *P. Skok*, în *ZRPh*, L IV, 4831). Ciorănescu (DER, 3891) îl consideră de origine necunoscută, dar adaugă „este posibil să fie vorba în română de un împrumut din slavă". Cuvântul este deosebit de frecvent și de răspândit din punct de vedere areal și în toponimia daco-română și aromână. Din toponimie a trecut în antroponime (*Groapă, Grăpeanu, Grapescu, Gropșanu* etc.).

Grumaz s. m. (arom. *grumadz, gurmadz*, cf. alb. *grumas, gurmaz* „colla". Etimonul din fondul autohton a fost propus încă din secolul al XIX-lea, din 1862, de Miklosich (*Slav. Elem.*, 9) și este ipoteza cea mai răspândită în zilele noastre (cf. Vinereanu, DER). Ipoteza originii albaneze a cuvântului, propusă de Cihac (II, 718), Meyer (*Alb. St.*, 4, 76), Philippide (II, 716), Rosetti (II, 117), cea a originii din lat. *grum* + suf. *–ză*, susținută de P. Papahagi (*Notițe*, 24), Pușcariu (747), REW (3888) și DA și cea din lat. *gruma* „sfârc de sân", susținută de Ciorănescu (DER, 3909) nu sunt convingătoare.

Grunz s. n., „grăunte, bulgăre, asperitate, zbârcitură" (variante *(s)grunț*; arom. *grundă*, pl. *grundz*, megl. *grus*, cf. alb. *grundë* „capelli"); la albanezii din Grecia și Italia *krundë*, cf. și lat. *grumus*, it., sp. *grumo*, fr. *grumeau* (REW, 3877), it. *grammare* „a face crustă". Prezența în albaneză a cuvântului i-a determinat pe unii cercetători să caute originea în această limbă (Philippide (II, 716), Rosetti (118)) sau în alb. *krundë, grundë*, încrucișat cu lat. *grandia* (Capidan, *Raporturile*, 532). Ipotezele privind proveniența din bg. *gruda* „bulgăre", din sl. *gruda* încrucișat cu *grum* (Skok, 70), cea din v.germ. *gruzzi* „boabă" (Scriban), cea din mag. *göröng* „colină" (Cihac, II, 502; Weigand, *Jb.*, XVI, 224) și cea din gr. *χόνδρος* „boabă" (Giuglea, DR, III, 566-598) nu sunt plauzibile. Nici ipoteza lui Ciorănescu (DER, 3912) a unei „creații expresive" bazate pe ideea de „rotunjime" nu pare convingătoare. Cuvântul a pătruns și în toponomastică (*Grunz, Grundzu*).

Gresie s. f. „rocă dură, piatră la moară, roată la căruță" (variantă *gre(a)să*, arom. *greasă*, cf. alb. *gërresë* „luogo eraso dalle acque" „unealtă a olarului pentru nivelarea suprafețelor"). Originea în albaneză a cuvântului (din alb. *geresë*), presupusă de mulți cercetători (Cihac, II, 718; Meyer, 130; Pascu, II, 223; Philippide, II, 715; DA; Pușcariu, LR, I, 265; Rosetti, II, 117), este puțin probabilă din motive semantice. Părerea lui Ciorănescu (DER, 3877), că acest cuvânt „trebuie să reprezinte un **kresi* sau **gresi* „a aprinde cu amnarul", nu este convingătoare din

motive semantice, fapt care îl determină chiar pe autor să considere acest cuvânt de „origine incertă". Explicația lui Vinereanu (DER), că alb. *gëresë* reprezintă un postverbal din verbul *gervish* „a sgârâia" cu corespondent în lituaniană, pare interesantă, dar nu suficient argumentată. Folosit ca apelativ în graiul muntenesc, cuvântul *gresie* apare ca toponomastic numai în aria sudică a țării (cf. *Gresia, Gresoi*; cf. Brâncuș, 1995, 37).

Gușă s. f. „gât, gâtlej, bărbie dublă" (arom., megl. *gușă*, istr. *gușe*; cf. alb. *gushë*, it. *gazzo*, piemont. *goso*, fr. *gasier* „gușă"). Ipoteza originii din lat. **gusia* (< *geusiae*) este susținută de unii cercetători bazați și pe corespondentele din unele idiomuri romanice occidentale (Meyer-Lübke, *ZRPh*, 2, 199; Pușcariu, 747; REW, 3750; Pascu, I, 97; Ciorănescu, 3932). Forma albaneză a fost considerată ca împrumut din română de Meyer (EWA, 133), Pușcariu, Poghirc (*I.L.R.*, II, 343), Rosetti (*I.L.R.*, 278), dar ipoteza mai plauzibilă este moștenirea din fondul comun indo-european a ambelor forme, din română și din albaneză, ipoteză propusă încă de Miklosich (*Slav. Elem.*, 9) (cf. Vinereanu, DER). Ipoteza originii în albaneză, susținută apoi de Miklosich (*Femdw*, 91), Densusianu (*Rom.*, XXXIII, 279), Philippide (II, 716), Rosetti (II, 118), nu mai este de actualitate. Românescul *gușă* a intrat în limbile slave vecine, în maghiară și chiar dialectal în germana din Austria. Cuvântul *gușă* este frecvent și ca supranume (*Gușă, Gușatu, Gușoi* etc.) și de la acestea a trecut în toponimie (*Gușați* (sat), *Gușoaia*).

Hameș s.m. „mâncău", adj. și vb. (derivat pe terenul limbii române) **a hămesi** „a flămânzi peste măsură, a deveni slăbit de foame" cf. alb. *hamës* „mâncău, lacom" și alb. *hamje* „fel de a mânca, mâncare"), *hămesit* (adj. „prostit, flămând). Cei mai mulți cercetători au considerat că originea cuvântului este în alb. *hamës* „mâncău" de la *ha* „a mânca" (Pușcariu, *Conv. lit.*, XXXVIII, 464, DA, Candrea, Scriban, Rosetti, II, 118), ipoteză respinsă de cercetători după aceea (Ciorănescu, DER, 4002). Este posibil să provină în ambele limbi din fondul indo-european, dar este greu de identificat un radical indo-european (cf. Vinereanu, DER, „hămesi").

Jumătate s. f. și numeral francționar, „una din două părți egale ale unui întreg, soț, soție" (variantă populară *juma(te)*, arom. *giumitate*, megl. *jimitate*, cf. alb. *gismë*, *giymes*, *giymesë* „jumătate"). Cercetătorii au încercat cu toate eforturile să găsească un etimon latin: din lat. *medietatem* (Cipariu, *Elem.*, 61; Körting, 2977; Densusianu, *Rom.*, 33, 281; Pascu, I, 133), din lat. **diemitatem* sau **jimitatem*, cu metateză (Tiktin, *RDW*; Ciorănescu, *DER*, 4645) sau din forma latină încrucișată cu gr. *ημισυ*. Etimologiile acestea sunt prea complicate și neverosimile, de aceea, în general, se admite că există o legătură între rom. *jumătate* și

prima parte a alb. *giymes*, *giymesë* „jumătate" (Miklosich, *Rum. Unters.*, I, 269; Philippide, II, 718; Rosetti, II, 118), dar etimonul albanez nu poate fi admis din cauza dificultăților fonetice (cf. Ciorănescu, DER, 4645). De aceea, pare mai plauzibilă moștenirea în ambele limbi a celor două cuvinte din fondul comun indo-european traco-liric (cf. Vinereanu, DER) un PIE **iem -o* „a opri, a împerechia", cf. skt. *yama* „a duplica", av. *yama-h* „geamăn", lat. *geminus*. Ca antroponim, *jumătate* este atestat încă din 1403, iar ca toponim este atestat derivatul *Jumătățeni* încă din 1492 (DERS, 118).

Leurdă s. f., „varietate de usturoi sălbatic" (variantă *leordă*, cf. alb. *hudhër, hurdhë, hudërë, huidër* „usturoi"; cf. și bg. *levurda*). Ipoteza proveniență din albaneză, propusă de Cihac (II, 718), Philippide (II, 719), Rosetti (II, 118), nu mai este acceptată astăzi, iar cea a lui Scriban, din lat. *luridus* „galben de boală", nu are nici un suport semantic. Ciorănescu (DER, 481) consideră că acest cuvânt are o origine necunoscută, dar menționează că „trebuie să ne gândim la o origine expresivă: *leurdă* ar putea fi o variantă a lui *leoapă, leoarbă, leoarcă*, cu sensul de „loc unde e bolborosește", ipoteză neplauzibilă din punct de vedere semantic. În ciuda dificultăților fonetice, privind apropierea formei românești de cea albaneză, se poate presupune o origine comună în fondul autohton, prelatin. Cuvântul *leurdă* și derivatele sale au intrat de timpuriu în toponime (*Leorda, Leordeni, Leordești, Leordiș* etc.) și din acestea în nume de familie (*Leurdă, Leordeanu*).

Mal s. n. „țărm, marginea unei ape, râpă" (arom. *mal* „morman", *meal* „țărm, cf. alb. *malj*, *mal* „munte"). Acest cuvânt a fost considerat autohton, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea: Miklosich (*Slav. Elem.*, 9;), Hasdeu (CB, II, 188); Meyer (256), Philippide (II, 720), Densusianu (HLR, I, 17), Rosetti (II, 59); DLRM și DEX menționează numai „comp. alb. *mal*". Ciorănescu îl consideră de origine necunoscută (DER, 5023), arătând, pe bună dreptate, că prezența lui *-l* final, altă dată intervocalic (*malu*) „arată clar că nu se poate considera un cuvânt moștenit. E posibil să ne gândim la o rădăcină expresivă, în acest caz ar fi cuvânt identic cu *maldac* „morman" și cu *maldăr*, „grămadă, morman" (DER, 5023), ipoteză dificil de admis din punct de vedere semantic. Prezența cuvântului în texte antice: toponimul dacic *Malva*, capitala Daciei Malvensis, și toponimele irice *Dimallum, Malutum, Malotina, Malonta*, din regiunea vecină, îl îndreptățesc pe Vinereanu (DER) să susțină originea traco-dacă a cuvântutui, în ciuda dificultăților fonetice și mai ales semantice, cu echivalentul din albaneză. Bine reprezentat în toponimia românească, nord și sud-dunăreană, cuvântul *mal* a intrat și în toponimia vecinilor (de pildă, cea a maghiarilor). În nume de persoană

este rar, fiind întâlnit numai în câteva derivate din toponimie (*Măleanu, Mălureanu, Mălurică*) (cf. Brâncuș, 1995, 39).

Mare adj., „care depășește dimensiunile obișnuite" (arom. *mare*, megl. *mari*, istr. *mọre*; cf. alb. *math* „mare"). Etimologia din lat. *mas, marem* „mascul", propusă de Miklosich (*Rum. Unters.*, 2, 23), Pușcariu (1027), Candrea-Densusianu (1048), Rosetti (I, 169)), Ciorănescu (DER, 5091), prezintă dificultăți semantice și cea a lui Tiktin (RDW) a unei schimbări de sens a etimonului citat, prin încrucișarea cu *magnus*, schimbare respinsă de Philippide (II, 720) și de REW (5235), sunt greu de admis. Mai plauzibilă este ipoteza originii traco-dace, argumentată de Vinereanu (DER) cu corespondențe din alte limbi indo-europene v. irlandez *mar* (Meyer, *Alb. St.*, IV, 83, v.germ. *mars* (Scriban), lat. *mare* „mare".

Mazăre s. f., plantă leguminoasă (*Pisum savaticum*); arom. *madzire*, cf. alb. *modhulje*, *modhul* „mazăre": s-a crezut că etimonul cuvântului este dacicul *mazula*, prezent la Dioscoride, unde are însă sensul de „cimbru" (Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1877, 522; Philippide, II, 720) sau tracicul **mazalla* (Pascu, I, 190) ori **mazela* (Diculescu, 207). Ciorănescu (DER, 55174) îl consideră de „origine necunoscută", menționând însă că „legătura cuvântului românesc cu alb. *modhulje* „mazăre" pare evidentă, dar nu lămurește mult originea cuvântului (der. rom. din alb. nu este posibilă; mai sigur este că ambele cuvinte conduc la o sursă comună". Ar putea fi vorba de un cuvânt balcanic, din aceeași familie cu sl. *zruno*, *zerna*, *zerno* „boabă", lituan. *zirnis* „mazăre", dar trebuie stabilite mai întâi căile de pătrundere. Cuvântul *mazăre* e rar în toponimie (*Măzăreț, Măzărișteț*), dar frecvent în antroponime (*Mazăre, Măzărescu* etc.).

Măgar s. m., „asin" (*equus asinus*), „lichea, secătură" (megl. *măgar*, cf. alb. *magar, gomar*. Etimologia propusă de Ciorănescu (DER, 4986) din lat. *ŏnăgrărius*, disimulat în **onagarius*, al cărui rezultat **unăgariu* a trebuit să sufere altă disimulare de ordin sintactic **un năgar* > *un măgar*, cf. fr. *onagrier* (Rabelais) este dificil de admis. Originea în ngr. *γομάρι*, presupusă de mai mulți cercetători (Miklosich, *Fremde*, 107; Cihac, II, 180; Philippide, II, 721; Pușcariu, *LR*, 278; Tiktin, RDW; Vasmer, *Gr.*, 93), nu este plauzibilă din punct de vedere fonetic. Trebuie să se ia în considerație prezența măgarilor sălbatici în vechime în România și în alte teritorii pentru a arăta că lexemul poate fi mai vechi. Părerea cea mai răspândită astăzi este că provine din fondul autohton, unde a fost împrumutat din arabă, într-o perioadă foarte veche, ipoteză ce prezintă mai mare credibilitate (cf. Vinereanu, DER) în pofida dificultății fonetice date de păstrarea lui *-g-* intervocalic. Din română a intrat în limbile slave (bg. *magare*, sb., cr., slov. *magarac*. Cuvântul *măgar* a intrat în toponimie (*Dealul (Valea) Măgarului*) și în antroponimie (*Măgaru, Măgăreanu*).

Măgură s. f., „munte", „deal", „colnic" (arom. *măgură, măyulă*, „colnic", cf. alb. *moguljë* „colnic", ngr. *μαγουλα* „deal"). După majoritatea cercetătorilor, cuvântul este de origine autohtonă: dacică (cf. Hasdeu, CV, 280), tracică (Pascu, *Arh. Rom.*, VI, 224), traco-dacă (Vinereanu, DER), balcanică (Hubschmidt, *Sard.*, I, 105), preindo-europeană (M. L. Wagner, *Arch. Rom.*, XV, 226; S. Pop, *Romance Philology*, III, 117-134), „ipoteze care presupun toate un **magula*, „pe atât de obscur, pe cât de nesigur" (Ciorănescu, DER, 4996, care consideră că avem de-a face cu o „creație expresivă, plecând de la rădăcina **măc* sau **mac*, care indică ideea de „obiect rotund, măciulie, cf. *moacă, măciucă*"). Proveniența din lat. *macula* (Diez, I, 40) și cea din lat. **magulum* (P. Papahagi, *Notițe*, 33; Pascu, II, 62) nu au fost dovedite, iar cea din sl. **magula*, care ar explica și sl. **mogyla*, bg. *mogila*, nu este plauzibilă. *Măgură* a fost pus în legătură cu corespondentul lui din albaneză de Densusianu (HLR, 392), Philippide (II, 721), Meyer, 1191, Rosetti (II, 118), fără să tragă nici o concluzie privind originea comună în fondul autohton. Păstrarea lui *-g-* intervocalic într-un cuvânt de origine autohtonă rămâne principala dificultate. Toponimicul *Măgura* este răspândit în zona centrală a Europei și în Balcani, fiind unul din cuvintele din domeniul păstoritului împrumutate de vecini de la români. Ca toponim este foarte răspândit, denumind sate, munți, dealuri, păduri. Din toponimie a trecut și în nume de persoane (*Măgură, Măgureanu*) (vezi și **5.2.1**).

Mărar s. n., planta (*Anethum gravealeana*) (arom. *măral'u*, cf. alb. *mëraj, marajë, maraje*). Considerat de cei mai mulți cercetători de origine greacă sau neogreacă (Philippide, *Principii*, 107; II, 744; Pascu, II, 60; Berneker, II, 73), din gr. *μάραθρον* sau *μαράθριον*, acest etimon nu poate fi admis din motive semantice, căci în greacă înseamnă „mălură, secărea" (DER, 507). *Mărar* este rar în toponimia românească (*Dealul Mărarului*). Ipoteza originii comună a formelor din română și din albaneză în fondul indo-european este poate mai plauzibilă.

Mânz s. m. (și *mânzat, mânzare*, „căluț, măgăruș, cârlan", (arom. *mândzu*, megl. *mọndz*, cf. alb. *mës, mëz*, pl. *mëzë*, sard. *mandzu*, it. *manzo*, basc. *mando* „catâr" și „sterp", „vițel"). Cercetătorii mai vechi vorbesc despre originea celtică sau ilirică a termenului **mandus* sau **manzus*, corespunzător lat. *mannus* „căluț, ponei", cf. mesap. Jupiter Menzana, căruia i se sacrificau caii (Meyer, 276; Philippide, II, 723; Tiktin, RDW; REW, 5298; Rosetti, II, 58, 119; H. Krahe, *Die Sprache der Illyrer*, I, Wiesbaden, 1955, 103; Battisti, III, 2357; Ciorănescu, DER, 5319). Originea traco-dacă (Vinereanu, DER) sau dacă (Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1877, 522) este mai plauzibilă, iar cea preindo-europeană (Lahovary, 334) și cea din latină (din lat. **mandus*, (cu sensul primitiv

de „înţărcat") din *mandere* „a mesteca", Puşcariu, 1092) sunt improbabile. Cuvântul *mânz* şi derivatele lui apar în toponime şi în nume de persoane încă din secolul al XV-lea (*Mânzaţii*, 1434, DERS, *Mândzul*, 1443, *Mândzatul*, 1489).

Moş s. m., „bărbat în vârstă, unchi, bunic, strămoş" (şi derivatul *strămaş*) (arom. *moşu*; megl., istr. *moş*); cf. alb. *moshë* „vârstă", lituan. *moša* „cumnată"). În general este considerat cuvânt autohton, identic cu alb. *mošë* „vârstă", încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Miklosich, *Slaw. Elem.*, 10; Hasdeu, *CV*, I, 294; Philippide, II, 294; Pascu, II, 232; Rosetti, II, 118; Brâncuş, 1983, 1995; Vinereanu, DER). Ciorănescu, în schimb, consideră că are origine suspectă, dar adaugă „este probabil vorba de un cuvânt latin. Este probabil *annosus* „încărcat de ani", cu consoana finală modificată prin analogie cu pl., ca în *cossus* > *coş*". Afereza lui *a* nu este imposibilă (cf. *amitia* < *măt(uşă)*), susţinută de prezenţa lui *strămoş*. Rezultatul ar fi fost **noşu*, dar trecerea lui *n* la *m* nu poate fi explicată. Dar autorul nu este prea mult convins de această etimologie şi consideră cuvântul de „origine suspectă". Mai plauzibilă rămâne ipoteza originii autohtone a lexemului pe baza concordantelor fonetice şi chiar semantice cu albaneza şi cu lituaniana, în ciuda diferenţelor semantice. *Moş* şi derivatele sale sunt bine reprezentate în antroponime: *Moşu, Mocşa, Moşuleţ, Moşanu* (*Moşu* e atestat la 1480 (DERS, 166). De asemenea, este prezent în toponimia din nordul şi din sudul Dunării: *Muntele Moaşa* (în Prahova), arom. *Moaşa* (vârf de munte în Samarina).

Mugur(e) s. m., „boboc" (megl. *mugur*, cf. alb. *mugulj*). Originea în lat. **muculus*, propusă iniţial de Philippide (*Principii*, 49), a fost revizuită de însuşi autorul ipotezei, prin cea din alb. *mogulj* (Philippide, II, 724; Tiktin, RDW.), preluată şi de Rosetti (II, 119). Ipoteza provenienţei din traco-dacă, avansată de Hasdeu (CV, 294) şi susţinută azi de mai mulţi cercetători, este considerată „mai puţin probabilă" de Ciorănescu (DER, 5476): „probabil din *muc*, pl. *mucuri*, cu sg. reconstituit după plural. Semantismul se explică prin asemănarea mugurului cu fitilul de lumânare." Asemănarea semantică dintre *muc* şi *mugur* nu poate fi negată, dar rămân dificultăţi fonetice pentru admiterea originii traco-dacă a cuvântului (*-g-* intervocalic păstrat, sonorizarea lui *–c-* intervocalic care s-a petrecut numai în limbile romanice occidentale). Cuvânt neîntâlnit în toponimie şi rar în onomastică (*Mugur, Mugurel*).

Murg adj., (cal sau bou) „brun", cal, în general, „negru, negricios", „crepuscul, apus, aurora"; (arom. *murgu*, megl. *murgu*; cf. alb. *murg*, „monaco" *murgast* „brun"). Este unul din cele mai discutate cuvinte din vocabularul limbii române, atribuindu-i-se proveniență slavă, având unele sensuri identice sau asemănătoare în limbile slave; bg., sb., cr.,

ceh. *mrac* „apus", pol. *mrok* „obscuritate", rus. *morak* „obscuritate", bg. *murg(av)* „brun", cr., *murgast* „brun", rus. *muryi* "brun", ceh. *moura* „vacă brună" (cf. Berneker, II, 78), dar din punct de vedere fonetic și chiar semantic este foarte greu de plecat de la etimoane slave. Nici etimoanele grecești, propuse de Meyer (292), Philippide (*Principii*, 141), Tiktin (RDW) nu sunt convingătoare. Ciorănescu vorbește despre „originea necunoscută" a acestui cuvânt (DER, 5558), deși arată că „relația cu alb. *muk, murg* „brun", *muk, mugu* „crepuscul", *mugetë* „asfințit" este evidentă și că originea ereditară este mai probabilă decât cea a unui împrumut din sl. sau din alb.". Totuși, Ciorănescu nu susține această ipoteză arătând că „prezența lui *amurg* cu *a-* protetic, care apare de obicei numai în elemente latine (cf. *acasă, afund, aminte*) pare să pledeze în favoarea acestei ipoteze". (DER, 5508). Cuvântul *murg* este foarte frecvent în antroponomastică. Ca nume de persoană este atestat încă din secolul al XV-lea (*Murgu, Murguleț*, DERS, 149). Ca toponim, este răspândit atât în nordul Dunării (*Murgeni, Murgeanca, Murgești, Murgaciul*), cât și în sudul Dunării, la aromâni (*Murgana*), la vlahii din Serbia medievală (*Murgas*), (cf. Brâncuș, 1995, 42).

Mușcoi s. m. (var. *mâșcoi* „catâr"; arom. *mușcă* (s. f.), megl. *moașcă* (s. f.), cf. alb. *mušk, mushkë* „catâr", it. (dial. ven. *musso*, friul. *mus* „măgar". Etimonul v.sl. *mišků*, cf. bg. *maška*, propus de Miklosich (*Slav. Elem.*, 31), Cihac (II, 31; preluat de Ciorănescu, 5526), nu poate fi plauzibil din motive fonetice menționate de Philippide (II, 725): rom. *mușcoi* provine de la un mai vechi **mușconiu*, formă mult prea îndepărtată de presupusul etimon slav (Philippide, II, 725). Nici derivarea din lat. *muscŭlus* (Lambrior, *Carte de citire*, Iași, 1882, p. LVIII; Skok, DR, VII, 362) nu este posibilă din motive fonetice. Ipoteza originii dacice, bazată pe concordanța perfectă dintre română și albaneză, susținută de Brâncuș (1985, 1995) și reluată de Vinereanu (DER) este mai plauzibilă. *Mușcoi* apare ca nume de familie numai cu forma *Mușcă* (Brâncuș, 1995, 42).

Năpârcă s. f., „viperă, șopârlă, om periculos", (arom. *nipârtică*, megl. *năprotcă*; cf. alb. *nepër(t)kë* „viperă, năpârcă". Originea în albaneză (alb. *nepërkë*), propusă de cercetătorii mai vechi (Cihac, II, 719; Meyer, 303; Pascu, II, 221; Philippide, II, 221; Rosetti, II, 119) este respinsă în cercetările actuale, fiind înlocuită cu ipoteza mai plauzibilă privind proveniența în ambele limbi a cuvântului din fondul comun traco-iliric. Ipoteza lui Ciorănescu (DER, 5596), a unei creații expresive, nu este convingătoare. Cuvântul *năpârcă* apare rar ca nume de familie și nu a fost întâlnit ca toponim (cf. Brâncuș, 1995, 42).

Noian s. n., înv. „golf", „ocean", „mare", „mulțime"", „puzderie" (cf. alb. *ujanë* „ocean" < *ufë* „apă"); după Emil Lafe și Gene Lafe, „manca il corrispettivo in albanese" (*op. cit.*, p. 118). Relația cu cuvântul din

albaneză a fost semnalată începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Hasdeu, CV, I, 295; Philippide, II, 726; Pușcariu, LR, 265; Rosetti, II, 120, Brâncuș, 1983, 1995; Vinereanu (DER)), dar a fost negată de Tiktin (RDW), din cauza conservării terminației *-an*, care ar fi trebuit să dea *–ân*. Ciorănescu vorbește despre o „origine necunoscută", dar legătura făcută cu corespondentul posibil din albaneză trebuie cercetată mai cu atenție căci acesta este negat de unii cercetători. Cuvântul *noian* apare foarte rar ca nume de familie.

Pârâu s. n. „izvor", „șuvoi", „apă mică curgătoare" (var. înv. și region. *părău, pârău*, arom. *păroi*, cf. alb. *përua*, sl., bg. (*paroj*) „torent". Părerea mai veche, astăzi depășită, destul de răspândită, este a originii albaneze a cuvântului (Cihac, III, 719; Meyer, 335; Philippide, II, 729; Rosetti, II, 120; Petrovici, DR, VII, 347). Originea autohtonă a cuvântului este susținută, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Miklosich, *Slaw. Elem.*, 10; Lahovary, 340), dintr-un tracic **parau(t)*, de unde ar proveni și numele de *Prut* (Pascu, *Arhiva*, 1921, 133; Vinereanu, DER). Ipoteza proveniență din gr. *παρροή* (Pascu, *Arch. Rom.*, VII, 567), cea din lat. **aqua rivus*, propusă de Philippide (*Principii*, 40), cea a proveniență din gr. *παρροή* în loc de *παρόρρον* (Diculescu, *Elemente*, 491) și cea a originii din sl. (bg.) *paroj* „torent" (Miklosich, *Fremd. w.*, 119; Tiktin, RDW; Ciorănescu, 6419) sunt neplauzibile. Cuvântul *pârău* este prezent și într-un număr imens de compuse toponimice, fiind atestat încă din anul 1337 (DERS, 182). Este destul de des întâlnit în antroponomastică.

Pupăză s. f. „pasăre migratoare" (*Upupa epops*), arom. *pupăză*, megl. *pupcă, pupează*, cf. alb. *pupë* „moț", pupëzë, bg. *pupuza, pupcă, pupează*. S-a considerat că prima parte, *pupă-*, provine din lat. *upupa*, redus la **pupă*, cuvânt ce apare numai în megl. *pupcă* și care este o variantă expresivă a lui *pup*, creație expresivă. S-ar fi dat acest nume pupăzei, atât pentru moțul său (cf. alb. *pupë* „moț", *pupui* „cocoașă", cât și pentru glasul ei (Tiktin, RDW; Ciorănescu, DER, 6973). S-a considerat că sufixul *–ză* ar indica un împrumut din albaneză (Pușcariu, 1403; Candrea-Densusianu, 1476; Philippide, II, 730; Pușcariu, LR, 265; Rosetti, II, 121; Graur, BL, V, 116). Însă în alb. *pupë* este rar acest sufix, iar în bg. *pupuza* trebuie văzut un împrumut din română, unde ar fi o creație expresivă, la care s-a adăugat *-ză* prin analogie cu alte substantive cu *–ză* (*cinteză, coacăză, barză*). Derivarea din lat. **upupcea* (Körting, 9910) nu este posibilă din motive fonetice. *Pupăză* a devenit supranume, apoi nume de familie și toponim.

Rață s. f. Nume dat mai multor păsări înotătoare, cu ciocul lat și turtit (arom. *rosă* < alb. *rosë*; cf. și bg. *rĕca*, sb. *raca*, slov. *raca*, mag. *réce*). Proveniența cuvântului din alb. *rosë* (postulată de Philippide, II, 16) poate fi admisă

numai pentru dialectul aromân. Nici proveniența din slavă, susținută de Miklosich (*Slaw. Elem.*, 43), Cihac (II, 310), Conev (54), Ciorănescu (DER, 7110), nu a fost dovedită cu argumente convingătoare. De asemenea, nici ipoteza originii cuvântului daco-român în albaneză propusă de Philippide (II, 730) nu se mai poate susține din cauza fonetismului cu *a*. Ipoteza originii din dacă (propusă de Hasdeu, CB, I, 16) sau din traco-dacă (Brâncuş, 1983, 1995; Vinereanu, DER) este mai plauzibilă pe baza concordanţelor fonetice şi semantice cu albaneza. Din română provin corespondentele din sârbă, bulgară, slovenă, maghiară. Apelativul *rață* a trecut în onomastică (mai întâi antroponomastică), prin intermediul valorii de supranume (cf. Pascu, DR, VIII, p. 209; Brâncuș, 1995, 43). Ca nume de persoană, *Rățoi* este atestat în 1487. Apare și în toponimie (*Rață, Rățoaia, Rățoiul* etc.).

Sâmbure s.m., „sămânță mare, nucleu, miez", arom. *sâmbură* (cf. alb. *sumbull, thumbull, thumbulje*). Ipoteza originii în albaneză, propusă de Philippide (II, 733), Tiktin (RDW), Rosetti (II, 122), cea în lat. *sabula* (P. Papahagi, *Dunărea*, II, 79) sau cea în lat. *sumbola, symbola* (Ciorănescu, DER, 7804), nu sunt convingătoare. Credem că originea în fondul comun indo-european este ipoteza mai plauzibilă, ipoteză propusă de Hasdeu (CV, I, 305) și susținută de Pascu (I, 191) și de unii cercetători actuali.

Scăpăra vb. „a scoate foc din cremene, a scoate scântei", arom. *asapir, ascăpirare*, megl. *scăpirari*, cf. alb. *shkrep*). Etimologiile latine propuse, cea din lat. **excapilare* „a pune în libertate", cf. it. *scapolare* „elibera" (calab. *scapulare*) (REW, 2955), sau cea din lat. *caperare* „a se încreți" (Tiktin, RDW), și cea din gr. *ὀτροπτειν* „a face raze" (Cihac, II, 695) nu sunt convingătoare din motive semantice, dar Ciorănescu crede că semantismul este uşor de explicat, deşi *a scăpăra* este la propriu „a scoate scântei" (DER, 7532). Ipoteza originii în albaneză *škrep*, propusă de Meyer (408), Philippide (I, 265), Rosetti (II, 122), nu mai este plauzibilă în stadiul actual al cercetării. Ipoteza originii în substrat, susținută de unii cercetători actuali, este mai plauzibilă.

Strugure s. n. „fructul viței de vie", „ciorchine", variante: *strugur, strug* (Basarabia). Nu are corespondent în albaneză („manca il corrispettivo in albanese", Emil Lafe, Genc Lafe, *I raporti linguistici rumeno-albanesi nella visione di Grigore Brâncuș*, în Chivu, 2010, p. 117). Cuvânt cu etimologie foarte controversată: din lat. **uvula* < *uva* „strugure, ciorchine de strugure" (Pușcariu, DR, VI, 13; REW, 9105); din lat. *surculus* (Crețu, 377); din lat. **stribulus* sau **strubulus*, de la rădăcina **streb-* „răsucit" (Densusianu, GS, V, 174), din gepidul **thrubilo* sau **struwilo*, care ar corespunde germ. *Träublein* (Diculescu, *ZRPh*; Gamillscheg, *Rom. Germ.*, II, 266). Toate aceste etimologii prezintă sau

dificultăți de fonetică, sau dificultăți semantice, sau și fonetice și semantice și nu sunt plauzibile. De aceea, Ciorănescu (DER, 8278) consideră acest cuvânt de origine incertă. Vinereanu (DER) reconstituie în protobalcanică un **staguhul*, care ar fi dat în traco-dacă **stagule* sau **stugule*, apoi prin epenteza lui *–r- strugule* și ulterior, prin rotacizarea lui *-l-*, *strugure*, ipoteză ce merită a fi luată în considerație, în ciuda dificultăților fonetice. Cuvântul apare foarte rar în toponomastică. Ca antroponim: *Strugurel, Strugureanu, Strugurescu*, iar ca nume de loc: *Strugureni* (Russu, *Etnol. rom.*, 392; (Brâncuș, 1995, 44).

Strungă s. f., „deschizătură îngustă de ieșire din țarcul oilor, țarc, defileu, gaură, deschizătură, strungăreață" (arom., megl. *strungă* (cf. alb. *strungë*); slav., ceh., rut. *struga*, care pot proveni din română, după sau înainte de nazalizarea din vechea slavă (Ciorănescu, DER, 8283). Cuvânt pentru care s-au avansat etimoane diverse: din *a strânge* „a închide (oile)", etimon care nu se poate justifica din punct de vedere fonetic (Miklosich, *Slaw. Elem.*, Mayer, 35); dintr-o rădăcină indo-europeană **stru- *strng* (Philippide, II, 735), dintr-o rădăcină indo-europeană **strg* (Barić, *Albanorum St.*, II, 105) sau tracică **struma* „curgătoare" (Pascu, I, 191), de la *strung* în sensul de „dispozitiv care execută frecare, fiindcă strunga face ca oile să treacă frecând stâlpul portiței (Ciorănescu, DER, 8283). Philippide (II, 735) și G. Pascu (I, 191) pornesc de la un radical **stru-* „a fugi" sau de la radicalul trac **struma* „curgătoare", părere preluată de Vinereanu (DER), care arată că din radicalul PIE **sreu* „a curge" împreună cu sufixul *–unga* se ajunge cu epenteza lui *–t-* la *strungă*, fiind deci traco-dacic, însă explicația este prea complicată. Cuvântul *strungă* este răspândit și în toponime compuse (*Strunga Ciobanului, Iezerului, Strunga Mare, Strunga Mică*), dar și ca termen simplu (*Strunga*). Ca nume de persoană este întâlnit numai cu forma *Strunga* și derivatul *Strungariu* (varianta *Strugariu*).

Șopârlă s. f. „năpârcă" (*Lacerta muralis*) (cf. alb. *shupë*, *shepirellë* „șopârlă"). Cuvânt considerat de cercetătorii mai vechi de origine albaneză, provenit acolo din greacă (Cihac, II, 720; Meyer, 399; Tiktin, RDW; Philippide, II, 735; Rosetti, 123), opinie considerată neplauzibilă în stadiul actual al cercetării; apoi a fost propusă de cercetătorii mai noi originea dacă (Reichenkron, 152) sau traco-ilirică, pentru că „forma română și cele albaneze trebuie asociate cu gr. *σήψ* „șarpe veninos" și lat. **sepicula* (Weigand) și *seps* „șopârlă" (Vinereanu, DER). Pentru Ciorănescu (DER, 8004), cuvântul *șopârlă* este o creație expresivă: se folosește mai ales în forma *șopa-șopa* și *șapic-șapic*, părere neplauzibilă în stadiul actual al cercetărilor. Lexemul *șopârlă* este atestat încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, ca antroponim (*Șopârlă*) și ca toponim, cu derivatul *Șopârlești* (DERS, 2322).

Știră adj. „(vacă sau oaie) stearpă" (cf. alb. *shtjrrë „kek i sthtirë"* "capretto abortito", bg. *štir*, sb. *štirka*, forme asemănătoare se întâlnesc în alte limbi balcanice și în multe limbi indo-europene. Cuvântul acesta a fost considerat de mulți cercetători de origine latină (lat. *sterilis*, Tiktin, RDW) sau grecească: gr. sau mgr. *ότειρα.* Philippide, II, 736; Diculescu, *Elementele*, 443; Rosetti, II, 123; Candrea). Ciorănescu (DER, 8193) spune că este împrumut din albaneză, datorită tratamentului fonetic anormal, dar el crede că e mai probabil un intermediar slav sau o contaminare cu *știr*. Originea comună a cuvântului din română și din albaneză în fondul traco-iliric pare posibilă. *Știră* este atestat ca nume de persoană în 1652 (cf. Pașca, *Olt.*, p. 331).

Țap s. m. „masculul caprei" (arom. *țap*; cf. alb. *čapu*, *skjap* „țap"). Ipoteza originii din albaneză, propusă de Meyer (387), Pascu (II, 223), Philippide (II, 738), Berneker (127), nu mai este susținută de cercetătorii actuali și nici cea din iran. *čapis* (Densusianu, GS, I, 242; Roswadowschi, „Revue des etudes slaves", 2, 109). Cuvântul există în afară de albaneză și în dalm. *zapo*, în toate limbile balcanice, în cehă, poloneză, ucraineană și în maghiară, dar și în dialectele italiene de nord și de sud, în limbile iranice și în sanscrită (skt. *tabha* „țap"); deci este vorba probabil de un termen vechi, de origine traco-iliră, în română și în albaneză, dar și în dalm. *zapo* (cf. Vinereanu, DER). Ciorănescu, însă îl consideră de origine obscură (DER, 8505). Acest cuvânt a trecut din română în limbile vecine: sb., cr., slov., ceh., pol., ucr., rus. *cap*, mag. *cáp* (Berneker, 121, Vasmer, III, 281, Ciorănescu, DER, 8505). *Țap* și derivatele lui sunt frecvente ca supranume și nume de familie (*Țapu, Țapeș, Țăpurica* etc.), iar ca toponim apare sau singur (*Țapu*, sat în Alba, munte în Gorj) sau în compuse (*Poiana Țapului, Vârful Țapului*), și la aromâni (*K'atra Țaphe* – munte în Ardela, cf. Brâncuș, 1995, 45).

Țarc s. n. „ocol, loc îngrădit" (arom. *țarcu*, cf. alb. *thark* „țarc, îngrăditură". Legătura cu albaneză a fost făcută mai demult (Spitzer, *Mitt. Wien*, 293; Barić, *Albanorum Studien*, 104; Pascu, II, 222; Philippide, II, 738; Tiktin, RDW; Rosetti, II, 123; Ciorănescu, DER, 8523). Însă cuvântul a fost pus și în legătură cu iran. *čark* > pers. *čart* „cerc" (Densusianu, GS, I, 245), părere neplauzibilă. Reichenkron (165) îl consideră dacic, iar Vinereanu, traco-dac. Ciorănescu, însă, crede că are „originea necunoscută" (DER, 8523), mai probabil este o „creație expresivă". Din română a trecut și în ruteană (*čarka* „țarc"). În toponimie apare ca nume de sate (*Țarcu, Țărculești*).

Țeapă s. n. „spin, ghimpe, vârf ascuțit, băț, par, ac de insectă" (dialectal *țapă*; megl. *țapă*; cf. alb. *thep*). Legătura cu cuvântul din albaneză a fost făcută mai demult (Philippide, II, 718; Rosetti, II, 124), precum și cu cu it. *zeppa* „fațetă, teșitură", *inzeppare* „a găuri, a înfige, a bate cuie", dar

unii cercetători vorbesc de o origine „incertă" sau „expresivă", din aceeași familie expresivă din care face parte și *țap* (Ciorănescu, 8575). Coincidența cu sl. *čepa* (< sl. *čepati* „a despica" (Miklosich, *Lexikon*, 1108) s-ar explica prin română. Numele de persoană *Țepeș, Țepeluș, Țepuș, Țepelea, Țeposu* și altele sunt derivate din *țeapă*. La fel, numele de sate: *Țepești, Țepoaia*.

Urdă s. f. „brânză slabă, făcută din zer fiert" (arom., megl. *urdă*; cf. alb. *urohë, urlë, urdhós* „brânză", cf. și bg., sb., slov., rut., ceh. *urda*, pol. *horda*, ngr. *ορωδος*, mag. *orda, urda*, care provin toate din română). Originea dacică sau traco-dacă (dintr-un tracic **urida*) a acestui cuvânt, prezent în toate limbile balcanice și slave, care l-au împrumutat din română, a fost propusă, începând din a doua jumătatea a secolului al XIX-lea (Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1874, 105; idem, CV, I, 307); dintr-un tracic **urida* (Philippide, II, 739; Pascu, I, 119; Vinereanu, DER). Numai Ciorănescu îl consideră de origine incertă, cu completarea: "Poate ar trebui să se pornească de la tc. *hurde* „drojdie" „rest", căci e vorba de rezultatul uscat al resturilor de zer" (DER, 7078). Ipoteză neplauzibilă, căci din punct de vedere ontic, *urda* exista înainte de influența turcă, iar nu turcii i-au învățat pe români să facă urdă. Ca nume de familie, *Urdă* și derivatele sale (*Urdaș, Urdăreanu, Urdea*) e atestat începând cu prima jumătate a secolului al XVI-lea. Este prezent și în toponime încă din secolul al XIII-lea (*Urda, Orda*, cf. Drăganu, *Rom.*, 46; Brâncuș, 1995, 46).

Vatră s. f. „cămin, foc, locul unde se face focul, casă, locuință" (arom., megl. *vatră*, cf. alb. *vatrë, vatër*; din română provin sb., cr., slov. *vatra*, pol. *watra*, rut. *vatra, vaterka*, rus. *vatruka* (Miklosich, *Wander*, 11-12). Cei mai mulți cercetători îl consideră autohton sau balcanic (Miklosich, *Slaw. Elem.*, 9; Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1876, 32; Candrea, Puşcariu, LR, 179; Rosetti, II, 124; Vinereanu, DER: origine traco-dacă). Părerea privind proveniența din alb. *vatrë* (Cihac, I, 723; Pascu, II, 224) este depășită, iar cea privind proveniența din mgr. *βάθρον* „loc așezat, bază", susținută de Philippide (II, 741) și reluată de Ciorănescu (DER, 9181) nu se poate susține din motive fonetice și chiar semantice. Cuvântul *vatră* este prezent în toponime din toate regiunile daco-române (*Vatra Dornei, Vatra Moldoviței, Vatra Dornei*), transferul de la apelativ la toponim se explică prin sensul „vatra satului și a pământului sătenilor". Din română, cuvântul a trecut în limbile vecine (Brâncuș, 1995, 46).

Viezure s. m. „bursuc" (*Melex taxtus*), (variante *(v)iezur(e), (v)iezură*, dial. Transilv. *(v)iezune, (v)iezine*; cf. alb. *vjedull, vjedhull, vjedhulë*). Originea din dacic. **viedula* a fost propusă mai întâi de Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1877, 579), dar apoi au fost avansate și alte etimologii: din v.sl. *jazvrru* „de arici" (Cihac, II, 455), cf. sb., *jazavac* „viezure" (Ciorănescu, DER, 9247), din alb. *vjedhulë* (Tiktin, RDW; Philippide, II, 741; Rosetti, 124),

care însă nu sunt convingătoare, după cum nici originea în albaneză din română (origine atribuită de Ciorănescu) nu este convingătoare. Ciorănescu îl consideră de origine incertă, însă majoritatea cercetătorilor actuali înclină să-l creadă de origine traco-dacă. De la apelativul *viezure* s-a trecut la a denumi persoane: numele propriu *Vezuru*, atestat în prima jumătate a secolului al XVI-lea (*Vezuru, Vezura, Vezuroaia*), iar de la antroponim la numele de sate (*Vezureni, Vezureşti, Viezuri, Vizurei*).

Zară s. f. „lichid albicios care rămâne după separarea untului de smântână" (cf. alb. *dhallë* „zer acru" „latticello". Relația între *zer* și *zară* nu poate fi trecută cu vederea și de aceea Ciorănescu (DER, 9485) nu le consideră cuvinte diferite. Cert este că din lat. *serum*, cu toată asemănarea fonetică și semantică, nu se poate ajunge pe cale fonetică normală la rom. *zer* (Tiktin, RDW); de aceea Pascu, I, 190, pornește de la tracicul **zerum* „a curge", prin sonorizarea lui *s*. În tot cazul, atât *zer*, cât și *zară* nu sunt venite din albaneză, ci sunt probabil moștenite din fondul autohton comun, ca și alte cuvinte din sfera prelucrării laptelui (*brânză, urdă,* posibil și *smântână*). Din română provin mag. *zara*, rut. *dzer*, săsesc. *zare*. Nume de persoană *Zara, Zară*, cu derivatele nume de familie *Zăroiu, Zăroni* nu sunt destul de răspândite.

Zgardă s. f. „curea sau cerc de metal care se pune la gâtul câinilor, salbă, colier" (cf. alb. *zgardhë, zgardhnohet* „disfarsi" cf. și rut. *garda* „podoabă". A fost pus în legătură cu *gard* (Geheeb, 370), cu rut. *garda* „podoabă" (Pușcariu, DR, II, 610), care provine însă din română (Pușcariu, DR, II, 610), cu alb. *škardhë* (Rosetti, II, 122), cu *gherdan* (< tc. *gerdan* „gât") (Scriban), dar și cu lituan. *sgarda* „tablă, obiect rotund de metal" (Vinereanu, DER). Considerat de Ciorănescu, de „origine necunoscută, lexemul *zgardă* apare în onomastică, prin câteva derivate (*Zgărdean, Zgărdeni, Zgărdescu* (Brâncuș, 1995, p. 95). În toponimie nu a fost întâlnit.

Acest repertoriu nu se deosebește prea mult de cel al lui Al. Rosetti, 1978, 271 și urm. Unele din aceste etimologii trebuie suspectate ca fiind neverosimile, căci potrivit legilor fonetice nu pot fi puse pe seama substratului (ca de exemplu, *baligă* care ar fi trebuit să dea **baiă*), sau altele sunt împrumuturi târzii din albaneză (*daș* < alb. *dash*), cuvânt atestat și într-o limbă caucaziană, cecena (cf. Mihăescu, 1993, p. 314). Unele cuvinte din această grupă au același sens ca în albaneză (*baci, buză, gard* etc.), altele au însă sensuri apropiate sau asemănătoare (alb. *baltë* "noroi, mocirlă" față de rom. *baltă* „băltoacă", alb. *mal* "munte", *moș* „bătrân, bunic, strămoș", alb. *moshë* "vârstă", iar altele au sensuri total diferite: *bucura* „a încânta, a desfăta", dar alb. *bucurori* „a înfrumusețа", alb. *bukurë* „frumos", *droaie* „mulțime, gloată" față de alb. *drojë* „frică, groază" (G. Brâncuș, 2007, 175,

193-194). S-a arătat că inițial sensurile erau aceleași: *bucura* (vb.) e un derivat de la adjectivul *bucur* "frumos" care trebuie să fi fost general în româna comună, sens păstrat în onomastică, de aici *bucurie* "frumusețe" și *bucura* "a înfrumuseța". Evoluția semantică din dacoromână s-a putut petrece fără greutate, după cum arată unii cercetători (Brâncuș, 2007, 194). Cuvântul românesc *mal* (arom. *meal* „țărmure" și *mal* „morman") nu înseamnă numai "țărm(ure)" ci și "munte, deal, dâmb, ridicătură" în unele regiuni de câmpie din sudul și estul țării (cf. ALR, serie nouă, III, h. 824 "mal"). Acest sens era general în româna comună, iar cu sensul de "deal" apare și în dialectul istroromân (cf. Brâncuș, 2007, 195-196). Dar, din punct de vedere fonetic, dificultăți creează cuvintele cu *-g-* intervocalic (*măgură* considerat de Ciorănescu, DER, „creație expresivă"; de alții ca provenind din lat. *macula* sau lat. **magulum*; de alții din sl. **magula*, care ar explica și sl. *mogila*, ipoteze neverosimile. *Mugure*, proveniența din dacă propusă de Hasdeu (CB, I, 291), cea din albaneză (*mugulj*), propusă de Philippide (II, 724), Tiktin (RDW) și Rosetti (*I.L.R.*, II) sau dintr-un idiom anterior indo-european, propusă de Lahovary (338) sunt considerate de Ciorănescu (DER) „mai puțin probabile", dar etimologia din *muc*, pl. *mucuri* i se pare probabilă. Referitor la lexemul *măgar*, etimologia din lat. *ōnāgārius*, disimilat la **onagariu* al cărui rezultat **unăgariu* a trebuit să sufere altă disimilare de ordin sintactic *un *năgar* > *un măgar*, cf. fr. *onagrier*, propusă de Ciorănescu, DER, este prea complicată pentru a fi verosimilă, iar etimologia din neogreacă, propusă de mulți cercetători (ca Miklosich, Cihac, Philippide, Vasmer, Pușcariu) este puțin probabilă dacă ținem cont de prezența măgarilor sălbatici în epoca veche în România (cf. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, 7 și Iordan, RF, III, 165)). Care ar fi trebuit să dispară ca și în cuvintele moștenite din latină (*ego* > *eu; magis* > *mai* cum se întâmplă și în alte limbi romanice (sp. *màs*, fr. *mais*, it. (*ma, mai*) prov. *ma*, cat. *may*, port. *mas*, prov. *mais*)). După părerea noastră, aceste cuvinte au intrat în limba populației romanizate din limba dacilor liberi după ce fenomenul căderii lui *-g-* intervocalic se încheiase, adică mai târziu, în secolele al IV-lea, al V-lea. Aceeași situație o au cuvintele cu *-l-* intervocalic, nerotacizat (*căciulă, mal(u)* și altele), care trebuie privite ca elemente de adstrat *autohton*, nu de *substrat autohton*.

Comparația cu albaneza a fost procedeul cel mai răspândit de identificare a elementelor lexicale autohtone din limba română, dar ea nu este suficientă, căci trebuie luate în considerație și alte limbi antice cu care traco-daca va fi avut relații strânse (armeana, limbile baltice și alte limbi indo-europene) cum au arătat A. Vraciu (1981), Ivănescu (1980), Brâncuș (1983, 1995), Ciorănescu (DER), Vinereanu (DER).

De fapt, concordanțele lingvistice româno-albaneze trebuie privite din punct de vedere *diacronic* (unele ca elemente foarte vechi moștenite dintr-o limbă comună sau altele mai noi ca împrumuturi dintr-o limbă în

alta), din punct de vedere *diatopic* (ca elemente cu circulație areală mai mare sau mai mică, prezente în toate dialectele sau numai în unele dintre ele, eventual ca interferențe reciproce dintre cele două limbi în perioada medievală), din punct de vedere *diastratic* (ca elemente tipice unui anumit mod de viață și mediu social (viață rurală primitivă, mediu păstoresc), din punct de vedere *diafazic*, ca elemente folosite în anumite tipuri de discurs și din punct de vedere *diamesic*, ca elemente care au rămas în limba vorbită populară sau au intrat și în limba literară.

1.6.1.2. *Cuvinte românești fără corespondent în albaneză,* pentru a căror etimologie în substrat, pledează comparația cu vechile limbi balcanice, limbile baltice, armeana și cu alte limbi indo-europene vechi sau moderne, comparație bazată pe metoda comparativ-istorică. Din cele 90 de cuvinte (date de I. I. Russu, *op. cit.*, p. 215) ca aproape „sigure" sau „probabile" autohtone menționăm: *acăța, adia, ameți, amurg, anina, aprig, arunca, baier, caier, copil, gorun, gruiu, mare* (adj.), *măceș, melc, mire, mistreț, păstra, pânză, prunc, răbda, strugure, șir, tare, undrea, viscol, zăr, zară* etc. Trebuie privită cu rezervă, din motive fonetice, etimologia lui *adia* care ar fi trebuit să dea **adzia* > **azia*; etimologia din lat. *ădŏlĕre* „a transforma în aburi, a evapora" prin intermediul unei forme vulg. **adoliare* > **aduia* > *adia* pare dificilă, motiv pentru care Rosetti, I, 159 respinge acest etimon (Ciorănescu, DER, v. *adia*); etimoanele lat. **aduliare* (DA, REW), lat. *adiliare* (Candrea-Densusianu, 817), lat. *halare* sau *anhelare* (Giuglea, LL, II, 39) din pol. *odwiać* „a sufla" (Cihac, II, I) sau din sb. *dujem*, bg. *dujă* „a sufla" (Scriban) nu sunt verosimile (v. Ciorănescu, DER, *adia*), *Anina*, care ar fi trebuit să dea **aina*; etimonul lat. **anninare* „a legăna" de la *nenna* „leagăn" (Pușcariu, 89; REW, 5817, DA) este mai plauzibil din punct de vedere fonetic, dar prezintă mari dificultăți semantice; și alte cuvinte din lista lui I. I. Russu prezintă dificultăți fonetice. Elementele autohtone suferă același tratament fonetic ca și elementele moștenite din latină, însă este posibil ca unele din cele menționate mai sus să fi pătruns în limba populației romanizate mai târziu (după ce unele legi fonetice încetaseră să acționeze), prin influența dacilor liberi, după ce Aurelian a retras armata și administrația în sudul Dunării și s-a produs un amestec între populația din Dacia Romană și dacii liberi.

Mihăescu (1993, p. 314-316) propune, pe baza comparației cu alte limbi indo-europene, o etimologie traco-dacă și pentru elemente ca *cioacă* (care este probabil o creație expresivă pe baza lui *cioc* (Ciorănescu, DER „cioacă"), *cimpoi*; etimonul lat. **centipollum* „stomac al rumegătoarelor" în locul lat. clasic **centipellum* (Giuglea, DR, III, 54, Pușcariu, DR, III, 667, DA, Ciorănescu, DER) este mai plauzibil din punct de vedere semantic; *curmei* (prezentat de Ciorănescu, DER, v. *curm (-uri)*, ca derivat din *curm* „legătură", „laț", cuvânt întrebuințat în Muntenia și Oltenia și în dialectul

aromân (*curmu*) de proveniență grecească), *di* (interj., care însă ar fi trebuit să dea *dzi* şi apoi *zi*, *di* este o creație expresivă (cum a arătat Ciorănescu, DER) care putea să apară oricând); *smeură* (*zmeură*; etimologiile date până la acum nu sunt convingătoare: legătura cu *smeu* „capcăun" (Tiktin, RDW), lat. **meulum* < *meun* (Scriban); originea în neogreacă (Tiktin, Candrea) v. Ciorănescu, DER); *vai* (interj.; creație expresivă după Ciorănescu (DER), dar poate fi pusă în legătură cu lat. *vae* dar şi cu alb. *vaj*); *zgudui, zimbru* precum şi pentru cuvinte împrumutate din română de una, două sau trei limbi slave, ca *brânduşă* (Philippide, *Principii*, propune un lat. **brundusia*; Giuglea (DR, III, 567) îl derivă dintr-o rădăcină autohtonă *brend* „umflat", iar Puşcariu (LR, I, 176) îl consideră autohton cum fac şi alți cercetători după aceea. Ciorănescu (DER, 1105) arată că „este posibil să existe o legătură între *brânduşe* şi *brânză*, dar nu este uşor de lămurit, în stadiul actual al cercetării"); *brei* (considerent de origine necunoscută de Ciorănescu (DER, 1092), cu mențiunea că „este posibil să fie în legătură cu gr. *βρόον* de unde *brionia*"); *cocă* "petit enfant" (creație expresivă care poate fi pusă în legătură cu it. *coccolo* „copil" din limbajul copiilor (cf. Ciorănescu, DER)); *gorun* (etimonul din sl. (bg., sl.), *gorun* este plauzibil), *scai* considerat de Ciorănescu (DER, 7523) cu origine incertă, dar „probabil din lat. **squaleus* (> **scalius* > rom. *scai*), formă cerută şi de sp. *escojo*, port. *escalheiro*); *stropşi* (considerat de Ciorănescu (DER, 8276) creație expresivă), *ştiubei*. Cuvântul *iele* (*pluralia tantum*) este considerat de origine dacică de Hasdeu, deşi etimologia lui Tiktin (RDW), acceptată şi de alți cercetători (Bogrea (DR, IV, 822), DA, Candrea, Ciorănescu (DER, 4280)) din pronumele personal de persoana a III-a feminin pare mai plauzibilă.

Unele cuvinte de origine latină au fost înlocuite de cuvinte din fondul autohton, aşa cum s-a întâmplat şi în alte părți ale Romaniei. De exemplu, cuvântul latin *galenitus* a fost înlocuit în română prin *ciocârlie* (cu etimologie posibilă în substratul traco-dac), în timp ce în Romania apuseană el a fost înlocuit cu *alauda* (fr. *alouette*, it. *(al)ladola*, sp. *alva*) din substratul celtic. Lexemului latin *ora* îi corespunde în română *mal*, posibil de origine traco-dacă (în ciuda dificultăților fonetice: păstrarea lui *-l-* intervocalic (protorom. **malu* şi v.drom. şi dialectal), în timp ce în spaniolă *vega*, de origine iberică, preromană, iar în franceză *quai*, de origine (probabil) celtică.

Lexemul latin *sinister* „stâng" a fost înlocuit în Peninsula Iberică cu autohtonul *izquierdo* (de la ibericii non-indo-europeni), în Galia cu lexemul de origine celtică *gauche*, iar în Dacia cu lexemul *stâng*, posibil de origine autohtonă (căci nici etimologia lat. **stang*, dată de DLRM şi DEX, nici cea lat. **stancus* (alb. *stenk*) „obosit", dată de Tiktin (RDW, REW) şi Ciorănescu, (DER, 8185) şi de Mihăescu, 1993, p. 42, nu ni se par plauzibile). Lexemul este şi în albaneză (*shtremp* "tordu, qui n'est pas droit").

O serie de cuvinte prezentate de dicționare ca fără etimologie sau cu

etimologie necunoscută (de exemplu, în Tiktin, RDW, DA, DLRM, DEX) au fost considerate de unii cercetători de origine traco-dacă (cf. C. Poghirc, *Substrats prélatins dans la Romania Orientale et Occidentale*, in vol. "Driter Internationalen Thrakologischer Kongress zu Ehren W. Tomascheks, 2.-6. Juni, 1980, Wien, Bd. 1, Sofia, 1984, p. 239-243): *beldie* cu derivatele *beldete, beldișă, butuc, butura, buturugă, hoaspă, balegă*, dar argumentele nu ni se par plauzibile din motive fonetice (*beldie, beldete, bedișă* nu puteau păstra pe *d* nealterat urmat de vocală palatală), iar de multe ori avem de a face cu înlocuirea unei necunoscute cu altă necunoscută. În această situație sunt multe elemente fără etimologie precisă, cărora li s-a atribuit (de către Reichenkron, 1965, și de alți cercetători) o ipotetică origine traco-dacă: *ciondăni* (care este mai degrabă o creație expresivă (cf. Ciorănescu, DER, 1976) nu atât de veche, căci păstrează pe *n+i* până astăzi netrecut la *-i*), *habă* „priveghere" (utilizat numai în Transilvania de nord-vest), cuvânt mai nou, căci păstrează pe *–b-* intervocalic, dispărut în elemente autohtone și latine, *lihni* (cuvântul este mai nou, căci păstrează pe *n+i*; ar fi trebuit să devină **lihi* sau **lii*; e probabil de origine neogreacă cum afirmă lexicografii), *mânzăli* (derivat mai nou din *mânz*, căci dacă ar fi traco-dac ar trebui să fie **mânzăi*), *naiba* (păstrarea lui *–b-* intervocalic este un impediment serios pentru această origine). Cuvântul este probabil din tc. (< arab.) *naibe* „nenorocire" (Ciorănescu, DER, 5575)), *scofeli* (originea traco-dacă este imposibilă din punct de vedere fonetic, căci păstrează pe *li*), *șovăi* (ar fi trebuit să devină **șoăi*), *tăvăli* (aceeași dificultate fonetică ca la *șovăi, scofeli*, cu *-v-* intervocalic păstrat și cu *l + i*), *teafăr* (cuvânt cu etimologie vechi germanică foarte controversată; pentru nici una din etimologiile propuse (traco-dacă, grecească, slavă, vechi germanică) nu s-au adus argumente concludente), *tupila* (cuvântul dacă ar fi din substrat ar fi trebuit să devină **tupira* (cu *-l- > -r-*)), *tupili, zmângăli* (ultimele două cuvinte ar fi trebuit să devină, dacă ar fi din traco-dacă **tupii, *zmângăi*) etc. Pe baza cercetărilor de indo-europenistică, Mihai Vinereanu a propus o mulțime de etimologii traco-dace sau din fondul prelatin dintre care multe sunt plauzibile (*ghioagă* (cu *–g-* păstrat), *plug* (considerat de marea majoritate a cercetătorilor de origine slavă), *a ghici* (considerat în general de origine slavă sau de origine obscură (Ciorănescu, DER, 3696)) și chiar *a gândi*, nu derivat pe teren românesc din *gând* de origine maghiară, ci traco-dacă, **gandi*, care ar fi devenit însă **a gândzi*). Unele dintre ele, din motive fonetice, pun probleme pentru o asemenea etimologie, căci *-b-* și *-v-* intervocalici și *l* intervocalic nu s-au menținut în elementele de substrat și în moștenite din latină rotacizându-se, iar *l* și *n*, urmați de *i*, s-au palatalizat și apoi au dispărut din română.

Reconstrucția unor cuvinte fără corespondent în albaneză este o operație dificilă și plină de pericole din lipsa materialului documentar. De

aceea, este posibil să fie mai multe cuvinte de origine traco-dacă, printre care *brânduşă, doină, melc* şi altele, dar pentru care nu există dovezi clare.

1.6.2. Repartizate pe sfere semantice, elementele considerate până acum autohtone din limba română cuprind:

- ***părţi ale corpului:*** *buză, ceafă, ciuf, grumaz, guşă, cioc, beregată, burtă, rânză;*
- ***relaţii de familie, vârstă:*** *băiat, copil, ghiuj, moş, prunc, zestre;*
- ***aşezări omeneşti, obiecte casnice sau agricole, îmbrăcăminte:*** *argea, bordei, cătun, gard, vatră, brâu, căciulă* (?), *leagăn* (?), *mătură, undrea, grapă, gresie;*
- ***agricultură, păstorit:*** *baci, mânz, strungă, ţarc, ţeapă, ţarină, mazăre, ţarc, urdă, zară, buestru, balegă* (?), *brânză, mărar, ţap, grapă, gresie;*
- ***forme de relief:*** *măgură* (?), *mal* (?), *baltă, groapă, grui, pârâu, bâlc, noian, ciucă;*
- ***floră:*** *brad, brusture, copac, coacăză, curpăn, druete, ghimpe, leurdă, măceş, mazăre, mărar, mugure* (?), *sâmbure, strugure;*
- ***faună:*** *balaur* (?), *barză, căpuşă, cioară, mistreţ, pupăză, strepede, şopârlă, viezure, melc, năpârcă, raţă, măgar* (?);
- ***diferite acţiuni:*** *acăţa, arunca, băga (-g-* intervocalic nu se putea păstra, e posibil ca lexemul să fi pătruns mai târziu în limba populaţiei romanizate*), bucura, ciupi, descurca, lepăda* (?), *păstra, răbda;*
- ***circumstanţe şi calităţi:*** *gata, mare, muşat, sterp, aprig, droaie, hameş etc.*
- ***interjecţii:*** *di* (?), *of, ah, vai* şi verbul *a (se) văita* (cf. şi Gh. Ivănescu, în ALIL, 1983-1984). (Am pus *?* la cuvintele care prezintă dificultăţi fonetice.)

1.6.2.1. Majoritatea dintre acestea se referă la părţi ale corpului, la agricultură şi păstorit, ocupaţiile de bază ale dacilor şi apoi ale populaţiei romanizate din Dacia, precum şi la forme de relief, floră şi faună, specifice zonelor de deal şi de munte, în care a trăit populaţia romanizată din Dacia în timpul migraţiunii popoarelor. Lipsesc elemente privind viaţa socială traco-dacă (cuvântul *cătun* e o excepţie), căci structura socială traco-dacă a fost înlocuită cu cea romană (Mihăescu, 1993, p. 318).

Interesant este faptul că dialectele româneşti din sudul Dunării au astăzi mai puţine cuvinte de origine autohtonă, inclusiv cele comune cu albaneza, lucru paradoxal dacă ne gândim la convieţuirea aromânilor mult timp cu albanezii. Pe pe altă parte, concordanţele între română şi cele două dialecte albaneze (tosc şi gheg), sunt mai numeroase cu dialectul tosc, deşi

acesta este vorbit nu în partea de nord, ci în cea de sud a Albaniei actuale, adică pe un teritoriu mai îndepărtat de cel românesc decât cel gheg. Ținând însă seama de faptul că în perioada preliterară a albanezei, toscii locuiau într-o regiune mai la nord-est de actuala Albanie și ei au în graiul lor multe inovații față de cel gheg, mai conservator, aceste concordanțe ale românei numai cu dialectul tosc capătă o explicație (cf. Brâncuș 1995, p. 51). Din cele 89 de cuvinte considerate ca "singure" de origine autohtonă de Gr. Brâncuș câte există în dacoromână lipsesc din dialectul aromân 25, în cel meglenoromân 41, iar în cel istroromân 64, adică numărul cuvintelor care lipsesc este în raport invers proporțional cu vitalitatea dialectului (cf. Brâncuș, 2007, 176).

Lipsesc din ***dialectul aromân*** cuvinte ca: *argea, bâlc, buc, ciupi, ceafă, droaie, druete, gata, hameș, leurdă, mugure, pârâu, rață, sarbăd, strugure, șopârlă, zară* și altele, dar este posibil ca unele din acestea (ca *balaur, bucura, cătun, mal*, să fi existat în faza veche a acestui dialect și să fi fost apoi înlocuite cu elemente de alte origini, ipoteză susținută de Brâncuș (1995, 64-65, 2007, 176).

Lipsesc din ***dialectul meglenoromân*** cuvinte ca: *abure, argea, bâlc, brusture, călbează, ceafă, cioc, coacăză, droaie, druete, gălbează, gata, ghimpe, groapă, grumaz, hameș, leurdă, mal, măgură, mărar, pârâu, rață, rânză, sarbăd, strugure, șopârlă, țarc, zară* și altele (cf. Brâncuș, 2007, 176).

Lipsesc din ***dialectul istroromân*** cuvinte ca: *abure, argea, balaur, barz(ă), bască, bâlc, brânză, brusture, bucura, buză, căciulă, cioc, ciuf, cimp, coacăză, copil, droaie, druete, gata, ghimpe, groapă, grumaz, grunz, hameș, jumătate, leurdă, mazăre, mărar, măgar, mânz, mugure, murg, năpârcă, pârâu, pupăză, sarbăd, strepede, strugure, șopârlă, viezure, zară* (cf. Brâncuș, 2007, 177).

1.6.2.2. În ceea ce privește raportul între termenii considerați a fi de origine traco-dacă și sinonimele lor de origine latină, Gr. Brâncuș (1983, 2007, 176) a arătat că este vorba de un raport particular-general, în sensul unei specializări semantice pastorale a sinonimului autohton (cf. și Sala, 1998, p. 83). Din latină, numai româna și, parțial, unele varietăți dialectale ale portughezei, sardei și retoromanei au păstrat în urma concurenței lui *blank*, de origine francă, adjectivul *albus, alba* (protorom. **albu, *albă*). Acest adjectiv a concurat termenul traco-dac *bardzu, bardză*, devenit apoi dialectal (păstrat până azi în dialectele aromân, meglenoromân și în unele graiuri din Ardeal) și cu semnificația restrânsă de culoare albă sau pestriță a unui animal domestic. Influenței sud-slave i se datorește lexemului *breaz*, care a concurat lexemul autohton mai târziu.

Pentru culoarea fundamentală opusă, *negru* vine din lat. *niger* (care l-a învins pe sinonimul său parțial *ater*, neconservat în nici o limbă romanică), care a rămas, ca și *alb* (< lat. *albus*), termen general, dar *murg* și *lai*, considerați termeni de origine autohtonă, s-au specializat în a denumi

culoarea neagră a animalelor.

De asemenea, *lână* < lat. *lana* este termen general, pe când *bască*, de origine, posibil, traco-dacă, este termen specializat însemnând "lâna de pe o singură oaie" (cf. Brâncuş, 176).

În mod similar, termenii de origine latină *caş* (< lat. *caseum*) şi *lapte* (< lat. *lactem*) au sens general, dar termenii consideraţi a fi de origine traco-dacă *brânză, urdă, zară* sunt specializaţi pentru a denumi diferite sorturi de caş sau de lapte.

Termenului general *acru* (< lat. *acrus*), folosit pentru *lapte*, îi corespunde presupusul autohton *searbăd* (etimologiile din lat. **exalbidus* (Puşcariu, 1521; Rosetti, II, 122) şi *fervidus* „cald", „albicios" nu sunt plauzibile), iar generalului *vierme* (< lat. *vermis*) îi corespunde specialul *strepede* "vierme din brânză" considerat autohton de unii cercetători, de alţii din lat. *trepidus* (cf. Tiktin, RDW) sau de origine incertă de alţii (Ciorănescu, DER, 8257) în aceeaşi terminologie a prelucrării laptelui.

Termenului general *păstor* (< lat. *pastorem* > **pastorius*) şi celui mai restrâns, *păcurar* (< lat. *pecorarius*), le corespund termeni autohtoni referitori la un anumit tip de păstor: *baci* "şeful stânei şi al ciobanilor", *strungariu* (derivat de la *strungă*). Termenilor generici de origine latină *piatră* (< lat. *petra*), *lac* (< lat. *lacus*), *apă* (< lat. *aqua*), *vale* (< lat. *vallus,-em*), *os* (< lat. *ossum*), *arbure* (< lat. *arbor, -em*), *ai* (< lat. *alium*), *şarpe* (< lat. *serpes* < *serpens*), *aprinde* (< lat. *apprendere* < *apprehendere*), *lână* (< lat. *lana*), *râu* (< lat. *rivus*), le corespund termeni consideraţi de unii cercetători a veni din traco-dacă, cu sens mai restrâns, specializat: *cremene* (este greu de crezut că este din substrat, părerea mai veche este că provine din vechea slavă; ea este mai pluzibilă aşa cum au propus Miklosich (*Slav. Elem.* 20, Cihac, II 81, Ciorănescu, DER, 2556; Vinereanu, 2008, 281). Corespondentele slave sunt edificatoare (bg., sbr. *Kremen,* rus. *Kremeny*, let. *Krams, Krems* "cremene" este după Vasmer (I, 656) considerat împrumut din limbile slave)). Celorlalte le corespund, de asemenea, elemente posibil autohtone: *baltă, bâlc* "vale mlăştinoasă", *sâmbure, copaci(u), leurdă, balaur, năpârcă, a scăpăra, bască, părău.* Sala (1998, p. 83-85), din care am selectat aceste exemple, arată că fenomene asemănătoare s-au produs în toate limbile romanice: lexemului spaniol *chopo* "plop" (< lat. *populus*) îi corespunde *álamo* "un anumit fel de plop", cuvânt venit din substratul iberic; lexemului *anillo* "inel" (< lat. *anellus*) îi corespunde *aro* "inel gros din metal sau lemn" provenit în spaniolă din substrat; uneori, diferenţele de sens sunt azi nesemnificative, deşi la origine se presupune a fi fost mai mari (cf. sp. *rana* < lat. *rana* şi sp. *sapo* (din substratul iberic), amândouă lexemele cu semnificaţia de "broască".

Sens general are şi rom. *casa* (< lat. *casa* "colibă") în comparaţie cu *argea* "colibă sub pământ" şi *bordei*, presupuse a fi de origine traco-dacă (*argea* are corespondent în vechea macedoneană). De asemenea, rom. *sat* (< lat.

fossatum "aşezare rurală împrejmuită cu şanţuri") îi corespunde *cătun* "sat mic", probabil, de origine autohtonă; rom. *viperă* (< lat. *vipera*) îi corespunde *năpârcă* "viperă neagră", considerat a avea origine autohtonă.

1.6.2.3. Cuvintele autohtone din limba română au o importanţă deosebită în economia generală a limbii, multe dintre ele făcând parte din *lexicul fundamental* având mare frecvenţă, dispersie şi capacitate de a forma derivate şi de a intra în expresii idiomatice. După cum arată o statistică făcută de D. Macrea[15] (pe baza dicţionarului lui I. A. Candrea), care lua în discuţie 54 de elemente autohtone comune cu albaneza şi cele 195 derivate ale acestora), raportul dintre derivate şi cuvintele de bază este la elementele de substrat de aproape 4/1, la cele latine de peste 3/1, iar la cele slave 2/1, fapt care demonstrează puterea mare de derivare a vechiului fond autohton. Procentajul elementelor autohtone din limba română de 2,73 %, dintr-un total de 49.969 cuvinte, nu reflectă marea putere de circulaţie a acestora. Pe de altă parte, acest procentaj nu ţine seama de faptul că în limba română mai există 5,58 % elemente cu origine necunoscută sau nesigură despre care se bănuieşte că ar fi autohtone, dar pentru a căror etimologie mai există îndoieli. Dacă cercetările viitoare vor oferi dovezi mai clare că multe din acestea sunt autohtone, procentajul elementelor de substrat ar creşte simţitor. Al. Graur (1954, p. 48-59) a arătat că fac parte din fondul principal lexical al limbii române 37 de cuvinte, adică 2,60 % din totalul de 1418 (raportul fiind de 1 la 38) care au fost considerate a fi, probabil, din substrat, dintre care: *abur, brad, bucura, barză, cioară, copac, copil, gard, găti, ghimpe, groapă, jumătate, mal, mazăre, mânz, moş, mugur, murg, spuză, şopârlă, ţap, ţarc, vatră*, şi altele cu o probabilitate mai redusă (adică posibil autohtone, dar considerate de autor a fi de origine latină, slavă sau greacă sau cu etimologie necunoscută): *baltă, brânză, brâu, căciulă, cioc, (a) ciupi, fărâma, fluera, mare* (adj.), *măgar, raţă, scăpăra, strungă, ţeapă*. Gr. Brâncuş (1983, p. 177) le consideră pe acestea din urmă "cuvinte autohtone sigure" deşi, aşa cum am mai spus, nici unul din cuvintele puse pe seama substratului nu poate fi considerat cu etimologie *sigură*, ci posibilă sau cel mult, probabilă.

1.6.3. Noi facem, în delimitarea acestor elemente, distincţia logică între *imposibil, posibil, probabil şi cert* (*sigur*); elementele cu echivalent în albaneză fiind *posibil* autohtone, cele fără echivalent în albaneză sau în alte limbi indo-europene fiind *imposibil* autohtone, cele cu echivalent în albaneză, dar şi cu echivalent în alte limbi indo-europene fiind *probabil* autohtone, probabilitatea fiind mai apropiată de certitudine decât posibilitatea. Numai numele de râuri mari (hidronimia majoră) pot fi privite, la rigoare, mult mai probabile, aproape *sigure*, în ceea ce priveşte originea autohtonă. Încercând să verifice lista lui Al. Graur, Gr. Brâncuş (1983, p. 177) adaugă şi

[15] „Dacoromania", X, 2, p. 37 şi urm.

următoarele cuvinte "*probabil autohtone*": *băiat, burduf, burtă, codru*[16], *creț, curma, dărâma, fluture, mătură, negură* (etimologia latină (< *nebula* " ceață deasă, întuneric") este plauzibilă, din punct de vedere semantic și de aceea probabilă (cf. arom. *negură*, it. *neblia*, prov. *neula*, sp. *niebla*, port. *nerea*). Puşcariu (1905, 1168), Candrea-Densusianu (1222, REW, 5865), Ciorănescu (DER, 5662) au propus-o, însă dificultățile sunt de ordin fonetic: *b* > *g*, menținerea lor în poziție intervocalică. Însă prezența lexemului în alb. *neguli* și în multe limbi indo-europene (skt., gr., v.irland., v.germ.) poate duce la ipoteza originii autohtone (Cihac, II, 328) sau germ. *Burde* „încărcătură". Etimologiile latină (lat. **exvolitare* (Geheeb, *Jb.*, IV, 32) sau lat. *abhorridus* (REW, 21), slavă (cehă, pol. *burda* „pachet, bagaj") (Cihac, II, 328), nu sunt convingătoare. Ipoteza lui Poghirc (*I.L.R.*, II, 329) și cea a lui Vinereanu (2008, 916), a originii autohtone, este demnă de luat în seamă. Pentru *petec,* etimologia din lat. *pittacium* „petec, bucată de pânză", propusă de Puşcariu (1905, 1287, REW, 6547) și Ciorănescu (6311) este convingătoare numai pe plan semantic, căci pe plan fonetic întâmpină dificultăți: ar fi trebuit să dea în română **pitaciu*. Cuvintele *stăpân, stână, traistă, zburda, zgâia*, toate cu corespondent în albaneză și unele considerate cu etimologie necunoscută, fără corespondente identice sau asemănătoare în albaneză, sunt considerate de autor ca provenind "*neîndoielnic*" din idiomul preroman vorbit în regiunile noastre: *băga, găsi, încurca, mălai, mișca, păpușă, pânză, răbda, vătăma* (ibid., p. 178), iar pentru limba veche *baci* (alb. *baç*), deci 38 de cuvinte în total. Se neglijează uneori acțiunea legilor fonetice ale limbii române; în: *băga* ar fi trebuit să dispară *-g-* intervocalic, la fel ca în *-ego-* > *eu*; *magis* > *mai,* fenomen cunoscut nu numai de română ci și de toate celelalte limbi romanice, în afară de vechea sardă; *găsi* ar fi trebuit să dea **găși*, iar *-l-* intervocalic ar fi trebuit să se rotacizeze în multe din elementele citate. De fapt, și la alte cuvinte considerate de unii autori ca având etimologie autohtonă întâmpinăm greutăți de explicație din punct de vedere fonetic: *balaur, bală, balegă, căciulă, copil* < protorom. **copilu* < **kolpilos* dacă nimic nu ne îndreptățește să credem că era un *ll* pentru a explica pe *l* și nu pe *r*: Reichenkron (1965, p. 112-113) recomandă ca etimon dac **kolpilos, *kolpilulos*, care ar fi trebuit să dea însă în protorom. **colpiru, copiruru*, dar *și *compil'lus* > care ar fi trebuit să dea **compiiru*, ceea ce este absurd; *mal,*

[16] Cuvântului *codru* i s-a dat de mulți cercetători origine latină, fiind și în albaneză de origine latină (alb. *kodrë* "deal", „hauteur, altitude", față de rom. *codru* „vieille forêt" < lat. pop. **quodrum* sg. * *codrum* < *quadrum* "pătrat" (Densusianu, *Rom.* 28, 62, Candrea-Densusianu, 384, Ciorănescu, 2228; Mihăescu, 1993, p. 53) sau slavă, ca fiind un decalc după *delŭ* "coline, forêt" (P. Skok, 1920) și H. Barić (1919), din cauza neparalelismului semantic dintre română și albaneză). Cuvântul are însă corespondențe și în alte limbi indo-europene (hitită *kaldi* "pădure" și în limbile celtice (cf. Walde-Pakorny, 545), fiind, probabil, din fondul autohton traco-dac.

care în protorom. ar fi trebuit să fie **maru*; *măgar*, care ar fi trebuit să aibă forma **măar*, căci *-g- > o (zero)*; la fel, *mugure* ar fi trebuit să fie în protorom. **mure*; **strugure* ar fi trebuit să sune *strure; băl, bălaş, balai* ar fi trebuit să rotacizeze pe *–l-* intervocalic, *gugă, negură* ar fi trebuit să piardă pe *-g-* intervocalic. Numai dacă acceptăm ipoteza noastră că aceste cuvinte cu dificultăţi fonetice au intrat mai târziu, după ce legea fonetică respectivă îşi încetase acţiunea în limba populaţiei deja romanizate, din limba dacilor liberi, fiind deci, elemente de adstrat, şi nu de substrat, putem considera că aceste elemente sunt de origine traco-dacă.

Este evident că, în epoca tracomaniei din deceniile al VII-lea, al VIII-lea şi al IX-lea, ale secolului trecut şi chiar în secolul nostru, s-a căutat de către unii cercetători cu orice preţ să se pună pe seama substratului autohton din ce în ce mai multe elemente, trecându-se prea uşor peste criteriul fonetic, de bază în etimologie, şi chiar peste unele evidenţe (de pildă, considerarea unor elemente latine sau de alte origini sau cu etimologie necunoscută ca traco-dace. În acest sens, menţionăm şi încercarea de a pune pe seama substratului rom. *Crăciun* (Brâncuş, 1995) (vezi pentru etimologia latină a cuvântului Cap. II, **2.4.**), *mire* (Ivănescu, 1980, p. 172); opinia general admisă este că acest cuvânt provine din lat. *miles* „soldat", în ciuda unor diferenţe semantice, explicabile prin situaţia din Dacia, când unii soldaţi romani se căsătoreau cu femei dace, după terminarea serviciului militar; rom. *Deva* (< dac. *dava*, cf. A. Poruciuc (1998, p. 31-55, ştiindu-se că *-v-* intervocalic a căzut, iar dacicul *dava* nu s-a păstrat).

1.6.3.1. Multe din cuvintele considerate a fi de origine autohtonă sunt atestate în documente vechi, slavo-române şi latine de până la primul text românesc (1521): *baci, baltă, brad* (cu derivate *brădel, brădăţel, brăduţ, brădet*), *brânză, brusture, buză* (şi *buzat*), *cioară, copaciu, creţ, gard, groapă, grumaz, jumătate* etc. (cf. Mihăilă, DLRV). Faţă de DLRV, dicţionarul coordonat de Gh. Bolocan, DERS înregistrează şi alte elemente (posibile) autohtone prezente în documente slavo-române anterioare anului 1600: *barză, bucurie, bunget, burduf, călbează, cătun, codru* (?), *fluture, guşă, mazăre, pupăză, sâmbure, ţeapă, urdă, vatră*, dintre care foarte multe ca antroponime şi toponime, fapt concludent pentru vechimea lor. În lista vocabularului fundamental al limbii române din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, stabilit de Claudia Tudose (în volumul *Sistemele limbii*, 1970), figurează peste 40 de cuvinte, dintre care *bucurie, gata, groapă, moş* ş. a.

1.6.4. În lexicul fundamental al dialectului aromân, stabilit de I. Coteanu (în SCL, XVI, 5, 1965, p. 379 şi urm.) pe baza textelor lui Pericle Papahagi (*Texte aromâne şi glosar*, Bucureşti, 1906) şi a *Dicţionarului dialectului aromân* (glosar şi etimologie), ediţia I, Bucureşti, 1963, al lui Tache Papahagi, intră 21 de cuvinte considerate a proveni din substrat, dintr-un total de 905 cuvinte (dintre care *baltă, brâu, budză, căciulă, ciuc,*

ğumătate, murg, ţap, ţarc, urdă, vatră şi altele).

După o statistică făcută de Gr. Brâncuş (1983, p. 181-182) a derivatelor celor 89 de cuvinte de bază studiate rezultă că numărul derivatelor directe este de 535, revenind în medie câte şase derivate la un cuvânt de bază, adică "*fondul lexical autohton al românei are putere de derivare mai mare sau cel puţin egală cu a elementelor latine*" (p. 182).

Mai recent, Marius Sala (1998, p. 85), examinând elementele lexicale presupuse a fi de origine traco-dacă din inventarul de cuvinte din *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* (1988), a constatat că acestea ocupă aproximativ aceeaşi poziţie ca elementele de substrat din restul limbilor romanice. Astfel, în vocabularul reprezentativ al limbii române, ar exista 23 de cuvinte (*abur, brad, brâu, bucurie, buză, căciulă, cioc, copac, copil, fărâmă, fluier, fluture, ghimpe, groapă, guşă, mal, măgar, mânz, mugur, murg, raţă, traistă, vatră*), reprezentând doar 0,96 % din întregul inventar de cuvinte româneşti. Unele dintre acestea prezintă, aşa cum am arătat mai sus, dificultăţi fonetice: în *căciulă, copil(u), mal(u), -l-* intervocalic trebuia să se rotacizeze, iar în *abur, măgar, măgură, -b-* şi *-g-* intervocalici nu se puteau conserva (fapt pentru care le considerăm ca elemente din limba dacilor liberi, intrate mai târziu în limba populaţiei deja romanizate). Cam aceeaşi situaţie există în ceea ce priveşte elementele din substraturile (diferite) ale celorlalte limbi romanice: cel mai ridicat procentaj îl are occitana, cu 1,5 %, urmată de română, cu 0,96 % (*ibid.*, p. 86).

1.6.5. Dintre numele proprii autohtone atestate în izvoare latineşti şi greceşti antice păstrate în limba română, au fost menţionate, în primul rând, cele din **hidronomia majoră** a României: *Ampoi* < dac. *Ampee, Argeş* < *Ordissos, Buzău, Cerna, Criş, Dunăre* (care poate fi de origine preindo-europeană)[17], *Gilort, Jiu, Motru, Mureş, Olt, Prut, Siret, Someş, Timiş, Tisa, Vedea*. Etimologia acestora nu este aşa de greu de stabilit pentru că ele pot fi localizate, iar numele apei este dat de o caracteristică a ei[18]. Cu toate acestea, unele etimologii nu se sprijină pe argumente solide: *Vedea* e, probabil, slav, căci, dacă ar fi preslav, nu ar putea păstra pe *d* şi pe *é* acc. nediftongat. *Gilort* are la origine probabil un nume de persoană germanic *Gellert*, pătruns şi în vechea maghiară (*Girolt*), aşa cum a arătat pe bună dreptate N. Drăganu (DR, VII), etimologie acceptată de Ivănescu (1980, p. 745). *Jiu* are probabil un radical slav (cf. *jilav*, hidron. munt. *Jilţ*).

1.6.6. Deşi, în general, lingviştii mai vechi cred ideea că nu s-au păstrat în România nume de localităţi autohtone antice, în unele cercetări se susţine[19] că există, de fapt, nume ca *Albac, Abrud, Arcuda, Bărboi, Cimgău,*

[17] Cf. C. Ivănescu, în *Contributions onomastiques*, Bucureşti, 1958, p. 125-136; idem, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980.
[18] Cf. *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969, p. 356.
[19] Vezi discuţia problemei în *op. cit.*, p. 359-361.

Drencova, Garvăn, Galt, Hârşova, Cerna, Mehadia, Oituz, Oltina, Sălduş, Tălpia, Turda, Hârşova, de localităţi rurale (sau de localităţi rurale devenite mai târziu oraşe), care au corespondenţe în numele trace de localităţi atestate în izvoare greceşti şi latineşti şi care, prin urmare, ar putea fi considerate ca păstrându-se necontenit până astăzi de la populaţiile autohtone[20]. Ideea cu privire la păstrarea numelor de localităţi nu se sprijină însă pe argumente plauzibile. Susţinută de C. Poghirc (în capitolul privind *influenţa autohtonă* din *I.L.R.*, II, 1969), această ipoteză e mai veche şi a fost enunţată mai întâi de I. Budai-Deleanu (care dă o origine dacă toponimului *Cigmău* şi apoi de alţi cercetători. *Tălpia* ar fi *Tăpia* (de la *Tapae* !), *Turda* ar veni din *Turidava*, ipoteza lui S. Puşcariu, părăsită după aceea de lingvistul clujean; e vorba de fapt, de o serie de toponime maghiare în *-d*, sufix activ până în secolul al XIII-lea în vechea maghiară (serie studiată de cercetătorul craiovean Radu Sp. Popescu în revista "Limba română"). Numele cetăţii de pe Dunăre *Hârşova* este un nume slavizat, cu sufixul slav *-ova* (< *Carsium*). *Abrud* nu poate fi de origine traco-dacă căci *-br-* trebuia să treacă în *-ur-*, iar *-t-* nu se sonorizează în română (şi în italiană), spre deosebire de celelalte limbi romanice. D. Moldoveanu (*Stratificarea genetică a toponimiei româneşti*, ALIL, 1983-1984, p. 386-388) îl explică din *a* + *brud/brod* "vad", *brod* fiind varianta ardelenească pentru *brod*; lângă *Abrud* e un sat *Dobrud* (< *do* "la + *brud*, pentru *brod*). După părerea lui Gh. Ivănescu (1980), nume topice de tipul *Vedea* (cuvânt totuşi cu origine obscură, după părerea noastră), *Buzău*, *Năruja*, s-ar datora dacilor liberi romanizaţi mai târziu. Cercetările arheologice au întărit această ipoteză prin descoperirea unor urme de viaţă primitivă autohtonă datând din secolele al III-lea şi al IV-lea şi chiar al V-lea d. Hr. (vezi mai jos 3.2) în unele din aceste localităţi. Cert este faptul că toponimele autohtone în *-dawa*, cu sensul de "oraş", din nordul Dunării (corespunzătoare celor în *-para* "râu" şi *bria* "oraş" din sudul Dunării) n-au supravieţuit.

Ceea ce trebuie menţionat este faptul că prezenţa hidronimelor citate oferă o dovadă lingvistică de cea mai mare importanţă privitoare la continuitatea lingvistică şi, în acelaţi timp, etnică a populaţiei autohtone, la continuitatea teritorială a românilor în regiunile din nordul Dunării (vezi mai jos capitolul al III-lea).

1.6.6.1. Multe apelative autohtone au pătruns în cursul evoluţiei limbii române în unul din cele două sectoare ale onomasticii ca *antroponime* şi ca *toponime*. Toponimele şi antroponimele descendente ale unor apelative autohtone se întâlnesc pe întreg teritoriul dacoromân şi în unele arii aromâneşti. Gr. Brâncuş a arătat că aria cu cele numeroase nume proprii provenite din apelative de origine traco-dacă este Oltenia de nord şi de nord-

[20] *Ibidem*, p. 356-361.

vest, parţial Banatul şi regiunea Hunedoarei, aria cea mai puternic romanizată şi, în acelaşi timp, foarte conservatoare din multe puncte de vedere (Brâncuş, 1995, 20). Astfel, nume de persoane ca *Baci, Baltă, Balteş, Bălteanu, Băltoiu, Bâlcul, Bâlcu, Bâlcoiu, Brad, Brazi, Brădetu*, arom. *Brădetu, Brădel, Brânză, Brândza, Brânzeşti, Brusture, Brustura, Bucur* (cunoscut ca prenume în izvoare conservatoare; cf. Densusianu, Haţeg, 73, Paşca, Olt, 190), *Bucura, Bucureasa, Bucureşti, Buză, Cătun, Cătuna, Cătuneanu, Cătunescu, Cătunele, Copac* (şi forma veche *Copaci*), *Cioara* (pentru alte exemple vezi bogatul repertoriu de toponime şi antroponime realizat de Gr. Brâncuş, 1995, p. 22-47) cu date foarte importante privind atestarea acestora în documente vechi şi prezenţa lor în graiurile populare şi dacoromâne şi în dialectele sud-dunărene.

1.7. În sfârşit, substratului i s-au atribuit din limba română o serie de afixe ca: *-a* (particulă deictică la pronume şi adverbe: *acela, acesta, acuma, atuncea*, deşi originea latină a fost demonstrată *(*ecce + *illu +hac > acela*, faţă de **ecce + *illu > acel; *ecce + *istu + hac > acesta*, faţă de **ecce + *istu > acestu > acest; *eccum + modo + hac > acuma*, faţă de **eccum + modo > acum* etc.), *-ac, -an* (*maldac, cârlan*), *-andru* (*copilandru*), *-esc* (*românesc*), *-eşte* (*româneşte*), *-eş, -ăni* (*ciondăni*), *-ârlă* (*şopârlă*), *-man, -oma, -oane,-oma, -uşă* (*ortoman, aidoma, brânduşă, şopârlă*), *-ză* (*brânză*), unele corespondenţe care merg până la identitate în albaneză, şi prefixe *ca po- (pă-), to- (tă), z-* (*postrungă, pociump, deretica* etc.), discutate pe larg de cercetători ca G. Reichenkron. (După acest cercetător, *to* > *tă-* < *i.e.**to, *taz* şi *z- (gh)* < i. e. **gha* au corespondenţe în albaneză şi în armeană, iar *po-, pă* are corespondenţe în balto-slavă, având funcţia de iterativ-imperfectiv). A. Graur, Ov. Densusianu, B. P. Hasdeu, Vl. Georgiev, I. I. Russu şi alţii[21] au prezentat aceste corespondenţe.

În ceea ce priveşte compunerea, Brâncuş (1995, p. 48-50) a adus date importante privind un procedeu de compunere dintr-un substantiv urmat de un adjectiv calificativ, larg folosit în română şi în albaneză (rom. *mână-lungă*, alb. *doregjatë*) care s-ar opune topicii din latină (*longismanus*), greacă (*νακρόχειρ*), şi persană, lăsând implicit impresia că acest procedeu de formare a cuvintelor extins în română şi în nume proprii (*Botgros, Barbălată*) ar veni din substrat. Ca şi în cazul faptelor de morfosintaxă discutate mai sus, este foarte greu de decis dacă acestea sunt într-adevăr din substrat sau reprezintă inovaţii apărute mai târziu pe terenul limbii române. Sufixul *an*[22] nu poate fi în nici un caz un sufix moştenit. Gh. Ivănescu (1980) a arătat de ce nici lat. *-anus* nu s-a păstrat: evoluţiile sale fonetice au fost diferite în diverse cuvinte latine. Acest sufix nu este preslav, ci reprezintă sufixul

[21] Vezi aceste corespondenţe în *Istoria limbii române*, II, p. 362-364.

[22] Bibliografia problemei şi critica unor puncte de vedere se află în *op. cit.*, p. 362-364; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 128-129; G. Reichenkron, *op. cit.*, p. 84, 196, 215-216.

augumentativ slav *-anŭ*. Sufixul *-man* nu este de origine traco-dacă, ci de origine veche turcă (probabil, cumană). Cuvântul *postrungă* este de fapt *păstrugă,* venit mai târziu din slavă (cf. sb. *pastruga*, slav. *postruga* (< sl. *pistrŭ* „pătat"), în general *po-/pa* ca prefix este slav, iar dacă există cuvinte de altă origine cu această inițială nu e vorba de un prefix. Cuvântul *a deretica* „a da la o parte, a curăța, a face curățenie" (variante *dărătica, diretica*) nu este probabil de origine autohtonă, ci a fost explicat, pe bună dreptate, din lat. *deradicare* „a desrădăcina" (cf. Densusianu, 484; Graur, *BL*, IV, 184; Ciorănescu, DER, 2866).

1.8. În ceea ce privește **lingvistica externă**, trebuie aduse în discuție o serie de date istorice importante, fără de care nu se poate înțelege procesul de etnogeneză a românilor și de geneză a limbii române.

Tracii, popor indo-european cu o limbă *satem*, prezent, începând cu secolul al XVII-lea î. Hr. (epoca bronzului) în nordul Dunării, în Dacia și Pannonia, și apoi și în sudul Dunării, până la granița Macedoniei și ținutul ilirilor, au asimilat, în mai multe secole, populația preindo-europeană, de la care ar fi rămas unele urme pe plan lingvistic (numele fluviului Dunărea este, probabil, preindo-european, cum a arătat profesorul nostru, Gh. Ivănescu, 1980).

Tracii erau constituiți din mai multe triburi, probabil, cu diferențe dialectale: besii, crobizii, dacii, moesii, odrizii, paeonii și tribalii. Dacii, la rândul lor, erau diferențiați în *geți, carpi, costoboci, iazigi, piephigi* (vezi harta anexată).

Dezvoltarea civilizației, culturii și religiei populației geto-dace este cuprinsă între secolul al VI-lea î. Hr. (când știrile literare atestă existența geților) și secolul al II-lea d. Hr. Această populație se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile casnice. Scriitorul roman Collumella îi numea pe geți *"băutori de lapte"*, iar Xenophon îi considera pe traci *"mâncători de mei"*, adică *de mămăligă de mei* (căci porumbul nu exista, fiind adus târziu din America), ceea ce dovedește nu numai ocupația lor de păstori, ci și de agricultori. Grâul era în mare măsură cultivat în Dacia, căci Alexandru cel Mare, când a trecut Dunărea, a fost uimit de imensitatea lanurilor de grâu, iar pe Columna lui Traian se văd secerători de grâu la marginea unei cetăți dacice. Creșterea viței de vie căpătase atât de largă răspândire, încât marele preot dac Deceneu, din motive lesne de înțeles, ar fi cerut distrugerea viilor din Dacia. *"Ca dovadă pentru ascultarea ce i-o urmau geții este că ei au admis să taie vița de vie și să trăiască fără vin"* spune Strabon (*Geografia*, VII, 3,11).

De aceea trebuie respinsă teza unor istorici străini conform căreia populația autohtonă era formată numai din păstori nomazi. Agricultorii erau organizați în *obști sătești*, stăpânind pământul în devălmășie, ca și alți indo-europeni (celții și germanicii). O parte din sate au trecut mai târziu sub stăpânirea regelui dacilor (Decebal avea domenii regale agricole).

Nobilii daci posedau conducerea militară a triburilor dace şi făceau parte din clasa *pileaţilor* (purtători de cuşmă), cărora li se supunea clasa *comaţilor*, oameni cu părul mare, care luptau cu capul descoperit; aceştia din urmă nu erau sclavi, ci oameni liberi, care munceau pământul sau creşteau vite în timp de pace. Poporul dac era format din circa 15 triburi, care aveau fiecare câte două clase; existau sclavi, care lucrau în atelierele din jurul *davelor* („oraşelor") arme, unelte şi podoabe din metal (cf. Panaitescu, 1969, p. 40). Triburile dace formau o confederaţie, condusă de un rege. S-au distins prin victoriile lor militare: regele *Dromichaites*, care, în secolul al III-lea î. Hr. a învins pe regele elenistic al Traciei; *Burebista*, care, în secolul I î. Hr. i-a învins pe celţi şi şi-a lărgit stăpânirea până la gurile Niprului, şi *Decebal*, care, în secolul al II-lea d. Hr., a apărat cu mari sacrificii Dacia în două războaie cu Traian (101-102 şi 106-107). Cetăţile de piatră ale regilor daci (a lui Burebista, la Argedava, a lui Decebal la Sarmizegetusa) constituie semne de înaltă tehnică civilă, militară şi religioasă, căci în ele locuia şi marele preot, eminenţa cenuşie a regilor, "*tălmaciul voinţei zeilor*".

Adepţi la început ai unei *zoolatrii limitate*, despre care vorbesc figurinele zoomorfe utilizate în practicile magico-religioase, geto-dacii îşi antropomorfizează divinităţile şi din secolul al V-lea î. Hr. îşi individualizează religia, în pantheonul lor existând zei fără echivalent în lumea greacă (*Zalmoxis* şi *Gebeleizis*, dar şi zei identificabili cu cei din pantheonul grec (*Ares, Hestia,* cf. Sanie, 1999, p. 283). Ei devin aproape monoteişti, adorându-l pe *Zalmoxis*, zeul suprem al cerului, deşi în paralel păstrau cultul soarelui al indo-europenilor din epoca bronzului, ca şi credinţa în nemurire: "*ei nu cred că vor muri, ci, vor merge într-un loc unde vor avea parte de toate bunătăţile*", cum spune Herodot în *Istoriile* sale (IV, 95): ei cred că nu mor şi că cel care dispare „*din lumea asta se duce la zeul Zalmoxis. Unii dintre ei îi mai spun şi Gebeleizis*" (al. IV, 94); Herodot identifică pe Zalmoxis cu Gebeleizis, „*zeul fulgerului şi al norilor*", cu atribute comparabile cu cele ale Sf. Ilie; după Mircea Eliade, zeul dacic a dăinuit în perioada creştinării daco-romanilor (cf. Sanie, 1999, p. 207-209). Îşi incinerau morţii, rar îi înhumau, oferind cenuşa cerului. Credinţa lor în nemurire şi cultul soarelui le asigurau o anumită conduită morală: "*Geţii* - spune Herodot - *sunt cei mai distinşi şi mai drepţi dintre traci*". Dion Chrisostom îl lăuda pe marele preot Deceneu: "*El i-a învăţat morala, dezbărându-i de moravurile barbare. Geţii au fost întotdeauna superiori în filosofie faţă de aproape toţi barbarii şi aproape egali cu grecii*" (ap. Panaitescu, 1969, p. 43).

Cercetarea culturii spirituale a dacilor, începută încă din secolul al XIX-lea de Gr. Tocilescu (1880) şi continuată de N. Densusianu (1913), V. Pârvan (1926), L. Blaga (1943), I. I. Russu (1949, 1967, 1981), Mircea Eliade (1970) şi de alţi istorici (C. Daicoviciu, R. Vulpe, D. Berciu, N.

Gostar, R. Florescu) a progresat mult în ultima vreme, în special prin studiile istoricului Silviu Sanie (1981, 1999) care, bazat pe date arheologice comparative noi şi pe izvoare istorice, sistematizează cu spirit critic, acribie şi cu profundă originalitate rezultatele de până acum. Lucrarea sa *Din istoria culturii şi religiei geto-dace* (Iaşi, 1999) înglobează un corpus cuprinzând *Fontes historiae religiones geto-dacicae* cu două mari capitole: I. *Fontes archaeologici* şi II. *Scripta. Varietatea complexelor* (sanctuare, temple, gropile de cult, vetre de cult, puţuri rituale, acropole) şi a materialelor arheologice (piese de lut şi de metal, monumente şi piese de piatră) clasificată şi inventariată cu o deosebită competenţă comparativă şi confruntată cu ştirile din sursele literare, dă posibilitatea autorului de a ajunge la rezultate cu totul noi privind cultura şi religia daco-geţilor pe o perioadă de aproximativ un mileniu (cuprinsă între secolele al VII-lea – al VI-lea î. Hr. şi secolele al II-lea – al III-lea d. Hr., în care sunt surprinse principalele compartimente ale *societăţii dacice* (viaţa economică, stratificarea socială, dezvoltarea urbană şi a ştiinţei, cultele publice, familiale etc.)

Fără a exagera, se poate considera că civilizaţia şi cultura coloniştilor greci, stabiliţi începând cu secolul al VII-lea î. Hr. pe ţărmul Mării Negre (Tomis, Callatis, Histria, Dyonisopolis, Odessos), a influenţat în mare măsură civilizaţia materială şi spirituală a geto-dacilor. Comerţul cu grâu, mei, peşte de apă dulce şi sclavi spre Grecia şi cu obiecte de lux, ulei de măsline etc. pentru aristocraţia daco-getă, era deosebit de înfloritor în toate epocile. Însă diferenţa de ocupaţii (grecii erau navigatori, negustori şi meşteşugari, daco-geţii erau agricultori şi păstori) a făcut ca înalta civilizaţie greacă să nu atingă prea adânc civilizaţia autohtonilor traco-daci. Din punct de vedere social, civilizaţia greacă era urbană şi sclavagistă, cea dacă era rustică, bazată pe obştea sătească, cu slabe tendinţe spre sclavagism. De aceea, o emancipare culturală manifestă a autohtonilor se realizează abia în epoca romană.

1.9. În ciuda faptul că armata romană trecuse peste Marea Adriatică încă înainte de cel de al doilea război punic (228 î. Hr.), cucerirea Peninsulei Balcanice, şi, în special, a părţii muntoase, a durat mult timp. Au fost supuse, pe rând, Illyria (în anul 33 î. Hr.), Pannonia (în anul 16 d. Hr.), Tracia şi Moesia (în anul 46 d. Hr.) şi, abia la sfârşit, Dacia (106 d. Hr.).

În vremea lui Augustus, trupe romane conduse de generalul Marcus Vinicius au intrat în Dacia până la Apullum (Alba Iulia), împăratul întinzând graniţele Illyriei până la malul Dunării şi silind triburile dacice să recunoască suzeranitatea romană. În acest fel au fost oprite şi atacurile dacilor asupra oraşelor şi satelor din provinciile romane sud-dunărene (Moesia Superior şi Inferior).

Grava criză financiară din Imperiul Roman nu putea fi rezolvată decât prin bogăţiile Daciei (minele de aur din Munţii Apuseni, sare, produsele agricole, vitele şi oile etc.), ceea ce a determinat pregătirea cuceririi efective

a teritoriul nord-dunărean. Alcătuirea flotei de război în vremea Flavilor (*Classis Flavia Moesica*), încercarea inițială nereușită a lui Cornelius Fuscus de invadare a Daciei (în care Legiunea a V-a *Alaudae* a fost nimicită) au fost continuate de fostul consul Tertius Julianus, care a pătruns în Banat și a învins la Tapae (pe valea Bistrei) oastea dacă, au dus la încheierea unei păci în care dacii au fost declarați *foederati* "aliați" ai Imperiului.

Reluarea ostilităților și cucerirea Daciei au avut loc la începutul secolului al II-lea, sub împăratul Traian, care a rămas în istorie ca un model pentru ținuta sa și cariera militară, în timpul căruia Imperiul a cunoscut cea mai mare întindere. Războiul cu dacii din 101/102, pregătit din timp (tăierea în stâncă a drumului de pe malul drept al Dunării la Cazane, în anul 100, construirea podului peste Dunăre de la Drobeta de către vestitul arhitect Apollodor din Damasc), nu-i aduce lui Traian victoria așteptată, ci numai un tratat de pace prin care regele dacilor, Decebal, este făcut aliat și client al Imperiului Roman. Abia în al doilea război (105/106) cu dacii, Traian reușește să pătrundă în Sarmizegetusa și să cucerească definitiv regatul lui Decebal (a cărui sinucidere a impresionat posteritatea prin înaltul ideal moral pe care l-a reprezentat) și să o transforme în provincie romană. Cunoscută sub numele de Dacia Traiană, ea nu cuprindea întreaga Dacie, ci numai Banatul, Oltenia, vestul Munteniei, o largă fâșie de pământ la răsăritul Oltului, de la Turnu Măgurele până la Bran și până la Barboși în est, precum și toată Transilvania, deci aproximativ 100.000 km^2. Localitățile mai importante, devenite centre puternic de omogenizare, erau (începând de la sud-vest): *Dierna* (Orșova), *Ad Mediam* (Mehadia), *Drobeta* (Turnu Severin), *Romula* (Reșca), *Sarmizegetusa* (Grădiștea), capitala statului dac și a provinciei romane, numită *Ulpia Traiana Augusta Sarmizegetusa, Tibiscum* (lângă Caransebeș), *Micia* (Vețel), *Germisara* (Cigmău-Geoagiu) *Ampellum* (Zlatna), *Albulnus Maios* (Roșia Montană), *Apullum* (Alba Iulia), *Potaissa* (Turda), *Napoca* (Cluj), *Optatiana* (la nord-vest de Cluj), *Largiana* (Zutor), *Porolissum* (Moigrad). Restul Daciei (Moldova, Maramureș, nordul Crișanei și estul Munteniei) nu făcea parte din Imperiu, dar locuitorii (*dacii liberi*: carpi, daco-geți, costoboci, daci carpi, tyrogeți, dar și sarmați) trebuiau să plătească tribut în natură (*annona)* de grâne, pentru întreținerea oștilor romane din Moesia și a celor care păzeau drumul de la Galați la Oituz.

Dobrogea (Scythia Minor) fusese cucerită încă din anul 46 d. Hr. și făcuse parte mai întâi din provincia Moesia, apoi, din anul 86 d. Hr., când provincia a fost divizată în două părți, a aparținut Moesiei Inferior.

Cele două legiuni (mai întâi, a XIII-a Gemina, și mai târziu, a V-a Macedonica), numeroasele formații auxiliare (*cohorte, alae, numeri*) - care formau "*armata din toată lumea romană*" - colonizaseră Dacia pentru a asigura "*exploatarea bogățiilor naturale și cultivarea ogoarelor*". Funcționarii din administrație au făcut ca, în timpul stăpânirii romane dintre

106 şi 271-274, adică timp de 165-168 de ani, romanizarea să se realizeze în mod iremediabil (vezi Cap. II).

În anul 159, Dacia Traiană a fost divizată în *Dacia Inferior* şi *Dacia Superior*, iar după anul 168, a fost din nou împărţită în: *Dacia Malvensis* la sud, *Dacia Apulensis* la mijloc şi *Dacia Porolissensis* la nord. Sub împăratul Aurelianus (270-275) s-a creat Dacia sud-dunăreană pe o fâşie din teritoriile provinciilor Moesia Superior şi Moesia Inferior, la nord-vestul provinciei Thracia, unde împăratul a evacuat funcţionarii statului şi aristocraţia bogată (nobilii şi marii stăpâni de sclavi), dar nu şi majoritatea populaţiei de la oraşe şi sate. Noua provincie cuprindea două părţi: *Dacia Ripensis*, lângă Dunăre, şi *Dacia Mediterranea* sau *Dardania*, mai la sud.

Pe la 386, Dacia Mediterranea a fost împărţită în *Dacia Interior* şi *Dardania*. După anul 395 (anul împărţirii Imperiului în două: cel de Apus, dispărut la 475, şi cel de Răsărit, care a mai rezistat aproape 1000 de ani, până la 1453, când cade sub stăpânire otomană), provinciile Moesia Superior, Dacia Interior, Dardania şi Moesia Inferior au trecut la Imperiul de Răsărit, rămânând la Imperiul de Apus Dalmaţia (afară de Praevalis), regiunea oraşului Scodra. Între 427-437, Daciile sud-dunărene, Pannonia şi Noricum au trecut sub conducerea unui *praefectus praetorio Illyrici*, cu reşedinţa la Syrmium, apoi la Scupi şi Salonic. Sub Justinian (527-565), Dacia, Pannonia, Dardania, Praevalitana şi Macedonia au format arhiepiscopia Justiniana Prima, iar Dalmaţia a rămas, din punct de vedere bisericesc şi economic, legată de Italia. În această perioadă, Dacia cunoaşte migraţia goţilor (271–375), a hunilor (375–566), a avarilor (566–799) şi, în sfârşit, a slavilor (începând cu secolul al VI-lea).

Graniţa dintre Imperiul Roman de Apus şi cel de Răsărit mergea din golful Cattaro până la răsărit de Belgrad, iar râul Drina din Serbia forma limita între Imperiul de Apus şi cel de Răsărit, pe la 395. Această graniţă a despărţit domeniul limbii române (la răsărit) de cel al limbii dalmate (la apus) (cf. Mihăescu, 1960, p. 31-32). Stabilind frontiera dintre romanitatea occidentală şi romanitatea sud-est europeană, H. Mihăescu (1993, p. 471) arăta că este vorba de o linie imaginară care pornea de pe coasta istriană a Adriaticii, de la Raša şi continua spre nord la localităţile Postojna, Vrhniva, Kranj şi Klagenfurt, ajungând la Dunăre la Lorch, între Viena şi Linz. Provincia romană Noricum, o mare parte din Peninsula Balcanică cu partea sa orientală şi cu toată Pannonia ţinea de romanitatea orientală, dar partea ei de vest şi jumătatea occidentală a Istriei era legată de romanitatea occidentală. Deci, la estul acestei frontiere imaginare, au apărut două limbi romanice, dalmata şi româna, pe un spaţiu de mai mult de 500.000 km^2, comparabil cu dimensiunile Galiei şi ale Peninsulei Iberice şi mult mai vast decât al Italiei. Pannonia, profund romanizată (cu aproape 8.000 de inscripţii latineşti) reprezintă apoi, datorită condiţiilor istorice, o regiune a *Romaniei pierdute* (cf. harta anexată).

1.9.1. Probabil, în secolul al VI-lea (cel mai târziu, în secolul al VII-lea, în zona dacilor liberi), limba tracă va fi dispărut în urma procesului de romanizare. Ştirile despre traci şi fragmentele lor de limbă sunt cuprinse între secolul al VII-lea î. Hr. şi secolul al VI-lea d. Hr. Din secolul al VI-lea datează câteva informaţii documentare din texte religioase; după care, limba tracă (*bessica*) ar fi fost vorbită de un grup de călugări şi credincioşi. Tot aici era amintită "*monasteria Bessorum*" (Russu, 1981, p. 82). *Antroponimia* tracă, ca şi cea iliră, dispare definitiv în secolele al VI-lea, al VII-lea, în urma romanizării şi creştinării populaţiei autohtone. Au rezistat numai câteva nume de locuri, ca *Durostorum* (Dârstor, Silistra), *Serdica* (Sredeţ, Sofia), *Pulpudena* (Plovdiv) în sudul Dunării, iar în nordul Dunării, poate cele menţionate mai sus.

În schimb, numele de râuri din Dacia (*Alutus, Crisius, Marisius, Samus, Tibiscus*), ori de la sudul Dunării, ca *Agrianes* (Ergine), *Almus* (Losu), *Asamus* (Osem), *Oiscos* (Iskar) etc. au rămas, multe dintre ele, cu fonetism slav. Ipoteza că *Alutus* > *Olt* printr-o modificare fonetică proprie limbii traco-dace târzii (*a* > *o*), susţinută de Gr. Brâncuş şi acceptată de Marius Sala (1998, p. 85), deşi seducătoare, necesită o argumentare mai detaliată. După Philippide (1925, p. 456-457), două hidronime dacoromâne de origine dacă prezintă fonetism românesc: *Motru (< Amutrion)* şi *Criş (< Crisius)*, părere admisă de Ivănescu (1980, p. 72-73), în ciuda unor dificultăţi fonetice evidente ale primului dintre acestea. Alţi cercetători însă (N. Drăganu, S. Puşcariu, E. Petrovici) au arătat că şi alte hidronime din zona Dunării şi mai ales din nordul ei (*Dunăre, Timiş, Mureş, Ampoi, Someş, Tisa,* chiar şi *Strei, Jiu, Argeş, Buzău* şi *Siret*) ar prezenta fonetism românesc, opinie privită cu rezerve pentru majoritatea dintre ele de Ivănescu (1980, p. 73). Faptul că slavii au împrumutat de la români aceste nume de ape şi le-au schimbat fonetic (*Al(u)tu* > *Oltu, Olt, *Samuău* > *Someşu, Someş; Marisu* > *Morešu, Mureş*) şi după aceea le-au impus şi românilor nu trebuie să ne mire şi să ne determine a crede că ele nu sunt argumente pentru continuitate (cf. **4.4.5**).

1.10. În concluzie, factorii romanizării populaţiilor autohtone din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, unde a avut loc etnogeneza românilor şi geneza limbii române, au fost următorii:

1. ***Factorul militar***: armata romană de ocupaţie, într-un serviciu obligatoriu de peste 25 de ani, care era obligată să vorbească şi să scrie în limba latină (alfabetizarea neştiutorului de carte era obligatorie în trupele regulate); privilegiile pe care veteranii le aveau după satisfacerea serviciului militar; recrutarea populaţiei provinciale în formaţiile auxiliare care primeau ordin şi se instruiau în limba latină.

2. ***Factorul administrativ***: aparatul de guvernare (control fiscal şi economic al provinciilor, stabilit în oraşe, municipii şi colonii), format din numeroşi funcţionari de diferite grade, toţi vorbitori ai latinei; organizarea vieţii urbane a municipiilor şi a *canabae*-lor în stil roman.

3. ***Factorul economic şi comercial***: negustori, patroni, proprietari, latifundiari, pieţele de pe lângă castre şi canabae; liberalizarea comerţului şi a contactelor comerciale intense între diferite provincii ale Imperiului; circulaţia liberă a oamenilor, mărfurilor, ideilor. Un rol foarte important l-a avut, ca şi în alte părţi ale Imperiului, construirea unui sistem dens de comunicaţie; cunoscutele drumuri şi şosele romane pietruite, care permiteau, atât armatei, cât şi negustorilor, deplasarea rapidă şi eficientă în întreg Imperiul. Dacia era străbătură de numeroase drumuri romane, de la sud la nord şi de la este la vest, care facilitau contacte numeroase între provinciile care făceau parte din Imperiu şi zonele federate "tutelare" sau "clientelare" din jur.

4. ***Factorul colonizator***: numeroşii colonişti aduşi din diferitele provincii ale Imperiului (*ex toto orbe Romano*) (atestaţi în inscripţii şi uşor de recunoscut după antroponime, în ceea ce priveşte proveniența lor), atraşi de bogăţiile din *Dacia Felix*. Masiva colonizare romană, dislocarea autohtonilor din zone strategice sau fertile, darea unor pământuri coloniştilor romani fac să apară insule de vorbitori de limbă latină populară mai mari sau mai mici în masa populaţiei autohtone.

5. ***Factorul juridic***: aplicarea legilor în limba latină (de exemplu, în timpul lui Justinian, când unele regiuni din Dacia fac parte din Imperiul de Răsărit apare *Corpus juris civilis*, aplicat şi în aceste regiuni); egalitatea în drepturi a întregii populaţii libere a Imperiului Roman prin *Constitutia Antoniniana* din anul 212 d. Hr. (totuşi, ţăranii din Dacia erau excluşi de la dreptul de a primi cetăţenia romană).

6. ***Factorul cultural şi educaţional***: răspândirea şcolilor în limba latină pentru fiii de funcţionari, negustori, patroni, fiii de comandanţi militari romani sau de legionari, alfabetizarea generală a armatei (ordinele militare erau date de multe ori în scris); atragerea populaţiei la modul de viaţă roman, cu amfiteatrele, teatrele, spectacolele ei, toate în limba latină.

7. ***Factorul religios***: până la Constantin cel Mare, religia romană şi cultele provinciale, chiar cele orientale (semite, asiatice, iraniene, egiptene etc.) erau vehiculate de provincialii romanizaţi în limba latină; creştinismul, răspândit neoficial înainte de 313, cunoaşte o amploare deosebită în secolele al IV-lea

şi al V-lea, mai întâi în oraşe şi apoi în sate, dar în ambele cazuri în limba latină. Părerea unor cercetători străini că religia creştină s-a propagat până în secolul al IV-lea numai în greacă nu este plauzibilă, căci mulţi dintre coloniştii romani din Dacia erau creştini şi nu cunoşteau greaca, ci numai latina.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL al II-lea:

STRATUL LATIN. ROMANIZAREA ŞI ROLUL CREŞTINISMULUI ÎN PROCESUL DE ROMANIZARE

2.0. Stratul este reprezentat de latina adusă de coloniştii romani în Dacia şi în alte provincii dunărene ale Imperiului Roman. Numărul inscripţiilor latine în Dacia se ridică la cifra de circa 3000 (după Mihăescu, 1978, numărul exact al inscripţiilor este de 2628) , provenite din peste 200 de localităţi; cele din Moesia Inferior la aproape 2000 din peste 300 de localităţi, în Moesia Superior, circa 1500 de inscripţii din aproape 200 de localităţi, iar acela din întreaga Romanie răsăriteană (Dacia, Moesia Inferior şi Moesia Superior, Tracia, Dalmaţia, Pannonia, Noricum) atinge impresionanta cifră de 21.000[23]. Numai Dalmaţia, cu un număr de 8525 de inscripţii, şi Pannonia Superior, cu 3824 de inscripţii, întrec Dacia din acest punct de vedere. Inscripţiile apar pentru perioada cuprinsă între secolul I î. d. Hr. (anul 47) şi secolul al VII-lea d. Hr. (anul 612; ultima inscripţie din Dacia este din secolul al IV-lea d. Hr., iar din Scythia Minor din secolul al VI-lea). Latina pe care o reflectă acestea, numită şi *latina dunăreană* (cf. I. Fischer, 1985) sau mai demult *latina orientală* sau *latina balcanică* nu prezintă particularităţi dialectale faţă de latina din alte provincii, atâta timp cât stăpânirea romană ţine sub control provinciile dunărene. Particularităţile însă puteau să existe, dar ele să nu fie prea mari, încât să fie reflectate de inscripţii, care se conformau, totuşi, unei norme lingvistice care împiedica pătrunderea în texte a cuvintelor din lexicul vieţii cotidiene şi a aspectelor vieţii locale. Cu toate acestea, Dacia şi Moesia, formând o arie izolată şi laterală a latinităţii, au conservat în latina populară de aici şi apoi în limba română o serie de termeni care nu se mai păstrează în alte limbi romanice sau se întâlnesc pe arii foarte restrânse în unele varietăţi romanice accidentale. C. Tagliavini (1959) a arătat că toate cuvintele considerate de Puşcariu (1937, 1940) specifice numai limbii române se găsesc sporadic şi dialectal şi în alte zone ale Romaniei, ca,

[23] Cf. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Bucureşti, 1960; id., *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, 1978.

de pildă, *ager* < lat. *agilis*, cu schimbare de declinare, *căscăund* < **cascabundus*, (cf. Candrea, Rom., XXXI, 305, etimologie controversată din cauza sufixului; Tiktin, RDW; Pușcariu, 307; REW, 1732; Candrea-Densusianu, 283; Rosetti, I, 164); *a dezmierda* < lat. **dismierdare*, derivat considerat ca existent numai în română probabil de la lat. *merda*, neconservat în română, dar conservat în alte limbi romanice (etimologie controversată), *dumica* < **demicare* (de la *mica* „bucățică"), *ferice* < lat. *felicem* (Pușcariu, 599; Candrea-Densusianu, 579; REW, 3236, DA); corespondentele it. *felice*, sp. *feliz* sunt neologisme; *oaie* < lat. *ovem*, păstrat în română și eliminat din alte limbi romanice din cauza omonimiei cu *ovum*; *plimba* < lat. *perambulare*, *purcede* < lat. *procedere*, *putred* < lat. *putridus*, *scula* < lat. **excubulare* „a scoate din vizuină", termen de vânătoare (Pușcariu, 1559; Philippide, I, 357; Rosetti, I, 171); etimologie greu de admis din punct de vedere semantic și fonetic (cf. Ciorănescu, DER, 7630); *soartă*, variantă arhaică *soarte*, arom. *soarte* „placentă", megl. *sorti* < lat. *sortem* derivat de la **exorta*, *trepăda* < lat. *trepidare* (Pușcariu, 1755; Tiktin, RDW), *veșted* < lat. **vescidus* etc.[24] (cf. și **3.10.1.**). Chiar dacă astfel de lexeme se întâlnesc dialectal și în alte idiomuri romanice, este important faptul că în limba română ele sunt mai răspândite din punct de vedere areal intrând și în limba literară.

De asemenea, limba română a conservat o serie de termeni care au alt sens decât termenii corespunzători din celelalte limbi romanice: *albastru* (< lat. *albaster*) "blau", *bărbat* (< lat. *barbatus* > *barba* "barbü"); semnificația mai nouă de "homme, mari" s-a conservat numai în română, în limbile romanice occidentale păstrându-se numai sensul original de "barbü" (cf. it. *barbato*, v.fr. *barbé*, prov. cat. *barbat*, sp. port. *barbado*); *căuta* (< lat. *cavitare* confundat cu *căta* < lat. *captare*) "finden", cuvântul *tânăr* "jeune" (< lat. pop. **tenerus* < *tener*) "tendre, delicat, fręle", sensul de "jeune" este după Pușcariu (1974, 39) tipic românesc, probabil, metaforic, de la cel din latină, conservat în limbile romanice apusene (cf. it. *tenero*, logud. *téneru*, engad. *tender*, friul. *ténar*, prov. *tenre*, sp. *tierno*, port. *terno*) etc[25]. Maria Iliescu (2007, 200) a arătat că sensul de "jeune" este cunoscut încă din latină fiind atestat în DEL.

Unele lexeme moștenite din latină au păstrat sensul de bază din latină, dar au eliminat un sens specific din acesta. Astfel verbul *a (se) scălda*, "se baigner" (< lat. *excaldăre*, cf. arom. *scaldare*, megl. *scaldari*, istr. *scad*, it. *scaldare*, fr. *échauder*, sp., port. *escaldar*) avea în latină sensul de "se baigner dans l'eau chaude" („a se scălda în apă caldă"), dar româna a eliminat sensul de "chaud", prefigurat încă din latină (cf. Iliescu, 2007, 221). În schimb, lexemul românesc *furcă* (< lat. *furca* „unealtă cu doi dinți de adunat fânul")

[24] Cf. Al. Rosetti, *I.L.R.*, p. 184-192.
[25] *Ibid.*, p. 193-196.

(cf. it., prov., cat., port. *forca*, fr. *fourche*, sp. *horca*, cf. și alb. *furkë*) a adăugat un sens secundar "unealtă de tors manual", "culus", prezent și în dialectele din sudul Dunării (arom., megl. *furcă*, istr. *furke*). Din română a intrat și în bulgară și neogreacă. Există și în albaneză (*furkë*), iar Gr. Brâncuș (2007, 24) nu exclude ipoteza că dezvoltarea semantică a lui *furcă* să se fi produs sub influența substratului comun traco-dac, dat fiind faptul că industria casnică în vechime era dominată de păstorit.

Lexemul *cale* (< *callis*, ac. *callem*) s-a păstrat în română, dar a căpătat o serie de sensuri necunoscute în latină intrând și în multe expresii *a fi cu cale, a găsi cu cale, din cale afară (de), a pune la cale, a da calea* etc., sinonimele lui *cărare, potecă, drum* neputându-se folosi în aceste construcții (cf. Brâncuș, 2007, 83-84); Pentru *câmpul lexical-semantic "drum"*, vezi Lucia-Gabriela Munteanu, 2004. Părerea lui Pușcariu că menținerea lat. *calis* (> rom. *cale*), *carraria* > rom. *cărare* (nu cu sensul primitiv de „drum de care", sens păstrat în limbile romanice apusene: it. *carraja*, calabr. *carrara*, prov. *carriera*, v.fr. *charièrre*, cat. sp. *carrera*, port. *carreira*, ci de „drum îngust unde se poate plimba numai cu piciorul") și a lui *pons* (numai cu sensul de "punte") s-ar datora traiului la munte al strămoșilor noștri este acceptată de Gr. Brâncuș (2007, 84) care arată că derivatele *călător, a călători* au corespondențe în albaneză.

Astfel, în afară de fondul comun romanic de aproximativ 3000 de cuvinte, ar exista peste o sută de cuvinte (după *Tratatul de Istoria limbii române*, *I.L.R.*, II, 107, dintre care 44 substantive, 12 adjective, 2 adverbe, 2 pronume, 46 verbe și o particulă[26]) care nu s-ar găsi în celelalte limbi romanice sau ar avea sens deosebit (cf. **2.7.7.1**). Deși acestea nu sunt suficiente pentru definirea *latinei dunărene*, căci pe zi ce trece cercetătorii le întâlnesc și în arii restrânse din Romania apuseană, ele contribuie totuși la caracterizarea ei. Ele arată că, de fapt, nu ar exista o *diferențiere dialectală* bine conturată, căci puțini sunt termenii care să constituie isoglose definitorii ale unei arii dialectale, ci mai mult *diferențieri stilistice,* diafazice și diastratice, între latina dunăreană, dezvoltată mai liber, și latina occidentală, influențată de latina clasică și apoi de latina medievală, care reflectă mai ales schimbarea îndeletnicirilor și întreruperea contactului direct cu organizarea statală și culturală a Imperiului[27].

Acest lucru se explică prin condițiile concrete în care a avut loc romanizarea în provinciile dunărene și în special în Dacia și prin modalitatea în care a supraviețuit populația romanizată în timpul migrațiunii popoarelor.

[26] Cf. *Istoria limbii române*, II, p. 118.
[27] *Ibid.*, p. 128.

2.1. Procesul de romanizare a provinciilor dunărene începuse cu mult mai înainte de cucerirea Daciei. Momentul în care el începuse nu poate fi precizat, dar probabil că el începuse din secolul al II-lea î. d. Hr. prin cucerirea, rând pe rând, a unor teritorii de către romani: Illyria, Grecia şi Macedonia, Moesia, Pannonia, Tracia şi, în sfârşit, Dacia (106 d. Hr.). Momentul în care este cucerită Dacia este decisiv pentru opera de romanizare a provinciilor dunărene şi întăreşte elementul care va da naştere mai târziu poporului român. Latina era vorbită atunci pe un teritoriu larg, în sudul şi în nordul Dunării, de la Adriatică până la Marea Neagră, din Carpaţi până la Pind. În faţa valului de romanizare, numai populaţia greacă şi o parte a populaţiei trace şi ilire s-au dovedit rezistente faţă de procesele de asimilare. Au rezistat acestui proces popoarele cu o civilizaţie şi cultură superioare sau popoarele cu o civilizaţie şi cultură primitivă sau aflate în regiuni greu accesibile (strămoşii albanezilor şi ai bascilor). În Moesia, Dacia şi sudul Pannoniei, civilizaţia şi limba latină au reuşit să se impună populaţiei autohtone, asimilând însă mai ales în lexic şi mai puţin probabil în fonetică unele trăsături ale limbii autohtone.

Dar în nordul Dunării, în Dacia, civilizaţia romană se răspândise prin comercianţi încă înainte de cucerirea acesteia; începând cu secolul I d. Hr. negustorii romani alcătuiau mici stabilimente romane în interiorul teritoriului nord-dunărean. După cucerirea Daciei, astfel de stabilimente apar şi în zonele vecine celor cucerite, în Moldova şi în Muntenia de est[28].

2.2. După cucerire, Dacia a fost colonizată cu colonişti din alte provincii ale Imperiului, în special din Bulgaria, fosta Iugoslavie, Ungaria şi Austria de astăzi, dar şi din Asia Mică (secolele II-III d. Hr.). Aceşti colonişti vorbeau latina în viaţa de toate zilele, s*ermo vulgaris, sermo cotidianus, sermo castrensis, sermo provincialis* sau *sermo rusticus*, variante stilistice ale latinei păturilor mijlocii şi sărace de la oraşe şi sate. În aceste condiţii, dacii învaţă limba latină, limba oficială a Imperiului, care le oferea posibilitatea comunicării cu oamenii de naţionalităţi diferite.

După ce este alipită, în 106 d. Hr., Imperiului Roman, Dacia este, în mare parte, romanizată până în anul 150 d. Hr., iar, din anul 212 d. Hr., sub împăratul Caracalla, locuitorii liberi ai Daciei devin cetăţeni romani, exceptând unele categorii sociale izolate. Limba autohtonă a continuat, probabil, să fie folosită în interiorul familiei, ca *lingua matris*, în timp ce latina era folosită în relaţiile cu administraţia şi cu coloniştii veniţi din alte regiuni.

Prin romanizarea Daciei, romanii urmăreau scopuri militare şi economice. Din punct de vedere strategic, pentru a-şi consolida puterea în

[28] *Op. cit.*, p. 85; S. Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î. e. n. - III e. n.)*, Iaşi, 1981, p. 46-194; I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Iaşi, „Junimea", 1982, p. 17-85.

sudul Dunării, era nevoie de cucerirea şi romanizarea Daciei. Din punct de vedere economic, Dacia prezenta interes pentru minele sale de aur şi salinele de aici, exploatate din timpul lui Traian[29]. De aceea, venirea în masă a coloniilor din diferite provincii ale Imperiului a contribuit la accelerarea procesului de romanizare.

Dacia rămâne sub stăpânire romană aproximativ cinci generaţii (107-271 (274), răstimp care a fost hotărâtor pentru asimilarea populaţiei autohtone şi pentru geneza poporului şi a limbii române. Au existat provincii ale Imperiului Roman în care legiunile romane au rămas mult mai mult timp şi, cu toate acestea, s-a ajuns la un rezultat opus: vorbitorii de limbă latină au fost asimilaţi de populaţia autohtonă (de pildă, Pannonia, Norricum şi Britannia). Cum a fost posibil ca în Dacia, într-un timp mai scurt, să se producă o asemenea schimbare calitativă ?

Răspunsul a fost găsit, atât în intensitatea romanizării, despre care sunt concludente cele aproximativ 3000 de inscripţii latineşti (în comparaţie cu Tracia şi Macedonia, unde s-au găsit numai 800 de inscripţii latineşti), cât, mai ales, în intensitatea şi modalitatea în care s-a făcut romanizarea. Dacă romanii ar fi adus în Dacia numai civilizaţia şi cultura latină, aici s-ar fi întâmplat acelaşi lucru ca în Pannonia şi Britannia: elementele romanizate ar fi dispărut treptat[30]. Numai cu ajutorul funcţionarilor şi al populaţiilor aduse din alte părţi ale Imperiului, poate că şi în Dacia s-ar fi întâmplat la fel. Dar aici procesul a fost mult mai intens prin atragerea în masă a populaţiei băştinaşe la viaţa romană, prin căsătorii între soldaţii romani şi femei dace. Stabiliţi mai întâi în oraşe şi în cetăţi, care cunosc o mare înflorire după cucerirea Daciei, romanii încep treptat să populeze şi satele Daciei, în special *veteranii*, soldaţi romani, care, după 25 de ani de serviciu militar, se căsătoreau cu femei dace şi rămâneau în Dacia. Copiii acestora deveneau cetăţeni romani şi vorbeau, în relaţiile oficiale, latina, dar şi limba mamei, în familie.

Numărul soldaţilor romani stabiliţi în Dacia după cucerirea acesteia se estimează la peste 60.000. Pe lângă numeroasele *castrae*, s-au constituit aşa numitele *canabae*, iar o dovadă indirectă asupra numărului mare de veterani este faptul că în română s-a păstrat bine lat. *veteranus* "vétéran", dar şi "vieux" > *vetranus* "soldat care şi-a terminat serviciul militar" > *bătrân* "alt, alter Mann", cu corespondente în dalmată *vetrun*, v. triest. *vedrano*, v. ven. *vetrano*, top. *Vetrana* (Istria), v. it. dialect. *vedrano, vitranu,* friul. *vedran*, în timp ce în celelalte limbi romanice aceeaşi noţiune este desemnată prin lat. *veclus* (lat. pop. pentru cuvântul *vetulus* ((fr. *vieil*, it. *vecchio*, prov. *vielh*, cat. *vell*, sp. *viejo*, port. *velho*, engad. *vegl*, friul. *vieh*, arom., megl., *vecl'u* "ancien, vieux"; în română, *vechi* se foloseşte, de regulă, cu substantive

[29] Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 79-80.
[30] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 98.

neanimate: *casă veche*, dar *femeie bătrână* (nu *veche*), *vin vechi*, dar, surprinzător, *ţuică bătrână*. În dialectul aromân, *bitărnu* (< lat. *veteranus*) este rar, frecvent fiind *auşu* "vieux, vieil, vieilard", < lat. *avus* + sufixul *-uş* "grand-pĉre"). Cert este faptul că, în urma dispariţiei lui *senex* din toate limbile romanice, termenul *veteranus*, considerat rustic, s-a păstrat în română şi în sardă, mai apropiate de structura latină; ele păstrează până azi, prin opoziţia cu *vetulus*, opoziţia + animat /-animat (cf. Maria Iliescu, *Câmpul lexematic al noţiunilor "vechi/bătrân" în latină şi în perspectiva romanică*, în vol. "Antichitatea şi moştenirea ei spirituală", coord. Traian Diaconescu, Iaşi, 1980, p. 27-36).

Pe de altă parte, dacii care slujeau în armata romană constituiau elemente active de romanizare, atât în timpul celor aproape 25 de ani de serviciu militar cât şi după aceea. La aceasta se adaugă marele număr de colonişti (funcţionari, negustori, meseriaşi, sclavi), care încă din epoca lui Traian se ridica la circa 400.000 locuitori (cf. Şt. Pascu, *Ce este Transilvania? Was ist Siebenbürgen ?* Cluj, 1983, p. 30). La aşa-zisul argument al lui Roesler şi adepţilor lui (Hunfalvy, 1883) că romanizarea Daciei nu putea să se producă numai în 165 de ani, A. D. Xenopol (1884) a replicat cu observaţia justă că "*timpul întrebuinţat pentru romanizarea tuturor provinciilor nu a fost nicăerea mai lung şi pentru câteva din ele doar mai scurt*", de pildă, Galia şi Spania. Transformarea Galliei Narbonensis în cea mai latină provincie au fost suficienţi 191 de ani şi chiar mai puţin. De fapt, am arătat că procesul de romanizare începuse cu aproximativ 100 de ani înainte de cucerirea Daciei, aşa cum au demonstrat V. Pârvan, N. Iorga, R. Vulpe. V. Pârvan (1922) sublinia faptul că "*romanii pătrunseseră mai întâi ca agricultori şi negustori, în cele mai multe cazuri pe urmele grecilor şi pe drumurile folosite de ei*", proces numit de N. Iorga "*romanizare populară*" în opoziţie cu cea oficială: "*păstorească şi plugărească*", romană în comparaţie cu "*romanizarea artificială*". Acelaşi fenomen s-a petrecut în Galia de sud, unde romanizarea lentă prin comerţ s-a produs şi a pregătit colonizarea romană a Galiei de sud (cf. Stoicescu-Hurdubeţiu, 1984, p. 90).

Pentru aceasta este utilă o distincţie făcută de E. Gamillscheg (*Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940, în *Gesammelte Aufsatze*, "Studium Berolinense", II, Berlin, 1960, p. 225) şi de elevul acestuia, G. Reichenkron, (*Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966, p. 28-30) între latina ca *limbă de circulaţie* (*Verkehrssprache*) şi ca limbă comună (*Umgangssprache*). Este vorba de distincţia privind factorul diastratic al limbii latine din provinciile romane la diferite pături sociale[31]. În oraşele Daciei, unde exista o viaţă romană intensă, se vorbea latina de tipul

[31] Cf. şi V. Arvinte, *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Narr, Tübingen, 1980, p. 20.

Umgangssprache, în timp ce la sate, unde norma latină nu era bine cunoscută şi unde mai existau băştinaşi neromanizaţi, dar care în viaţa de toate zilele intrau în contact cu vorbitorii de latină, se folosea tipul *Verkehrssprache*, preluat apoi şi de diversele popoare barbare în relaţiile lor cu populaţia romanizată după retragerea aureliană. Acest lucru este foarte important pentru supravieţuirea şi dezvoltarea populaţiei romanizate în timpul migraţiilor barbarilor, aşa cum bine remarcă E. Gamillscheg: "*Die Romanen, die in den alten Kernbegieten leben, sind die Pfeiler eines mächtigen Baues geworden, dessen Seitenwände durch Völker anderer Herkunft aufgefüllt wurden. Das ganze Gebäude zusammenhaltende Kraft ist die gemeisame Verkehrsprache. Der letzte Schritt der Entwicklung war getan, als diese Verkehrssprache nun auch bei den Bevölkerungssplittern nichtromanischer Herkunft die Heimsprache wurde. Die den Geist Roms weitertragende und weiterverebende Sprache hat so die verschiedenen Völker zu neuen Söhnen Roms gemacht*" (*Gesammelte Aufsätze*, II, 243).

La concluzii asemănătoare ajunge apoi Ligia Bârzu (*Romani şi dacoromani în secolul IV e. n.*, în AUB, Istorie, 1970, nr. 2, p. 19-33; idem, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979) care a arătat că au existat trei zone în care procesul de romanizare a avut nuanţe şi intensităţi diferite: zona rămasă sub administraţia romană după 275, care păstrează un mod de viaţă urban, zona în care Imperiul şi-a executat în continuare autoritatea nominală şi unde nu se constată prezenţa masivă a barbarilor până în a doua jumătate a secolului al IV-lea, şi zona care nu a cunoscut stăpânirea romană directă, dar care s-a aflat sub influenţa Imperiului. În Dacia Traiană, romanizarea a fost oficială, în restul Daciei, romanizarea a fost "barbară", făcută prin intermediul provincialilor romani (ap. Stoicescu-Hurdubeţiu, 1984, p. 91).

În secolul al IV-lea, puterea romană a anexat efectiv unele regiuni din nordul Dunării de la sud de Carpaţi, iar castrele romane de pe malul stâng al fluviului, valul şi fortăreţele lui Constantin cel Mare au fost construite cu ajutorul unei populaţii romane şi romanizate. Valul, care traversa Câmpia Română cu castre, terme şi necropole, de la Hinova şi până la Pietroasele, constituia un sistem de apărare puternic, la construirea căruia participaseră militari romani şi populaţia locală.

Castrele, lagărele militare reprezentau nu numai şcoli de limba latină pentru soldaţii romani, care erau obligaţi să ştie scrisul şi cititul în limba oficială a Imperiului, ci şi adevărate focare de răspândire a acelui *sermo castrensis*, apropiat de *sermo rusticus* şi *sermo provincialis*. Armata activă şi veteranii stabiliţi în regiunile în care îşi făcuseră serviciul militar îndelungat, de obicei în mediul rural, au constituit întotdeauna o punte de legătură între autohtoni şi administraţia romană: "*aşezările rurale împânzite cu militari şi veterani devin al doilea canal prin care în Dacia se propagă o limbă de*

înţelegere pentru toţi, limba latină rustică" (C. Daicoviciu).

Cercetările actuale de *lingvistică variţională* oferă o altă perspectivă privind *romanizarea*, care trebuie înţeleasă sub un dublu aspect: ca o politică *oficială*, activă de integrare a barbarilor în Imperiu, dar şi ca un proces natural de "*autoromanizare*", motivată de necesităţi comunicative şi sociale (obţinerea unor drepturi, a cetăţeniei romane, ocuparea unor funcţii administrative sau militare). Cercetările mai noi subliniază latura interculturală a romanizării, privind nu receptarea pasivă de către traco-daci a culturii latine, ci adaptarea reciprocă a culturii romane şi provinciale la nevoile locale.

Din punct de vedere lingvistic, se face trecerea de la *diglosie* la *bilingvism*, adică la interferenţa între cele două limbi în contact. Diglosia, în faza latino-romanică, este admisă de noii romanişti care arată că ea a durat mai multe secole în diverse zone ale Europei: la nivelul inferior se folosea *sermo cotidianus* în conversaţia obişnuită, în schimb latina clasică servea discursului mai înalt scris şi vorbit. (Ferguson, "Word", 1958, 337; Lüdke, 2009, 337; Robert de Dardel, *RLR*, t. 73, 2009, 24). Bilingvismul a avut mai multe etape, cu diverse variante lingvistice care aproximau în grade diferite normele limbii latine populare (cf. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, în Brâncuş, 2010, 198).

Varietatea şi variantele latinei populare din provinciile romanizate unde au apărut mai târziu limba română şi poporul român erau rezultatul factorilor *diacronici* (de timp), *diatopici* (de spaţiu), *diastratici* (de mediu social), *diafazaci* (de scriitură) şi *diamesici* (limba de „proximitate" – limba „de distanţă" (cf. distincţiei făcute de Oesterreicher şi Koch, 1985, 1990)), ultimii trei factori neglijaţi în mare parte. Latina populară vorbită prezintă mai multe variaţii: latina vorbită mai controlată, mai înaltă al păturilor mai culte (cu un stil oratoric), mai cultivată (şi care corespundea în linii mari cu limba literară, dar şi cu o parte din *sermo urbanus* şi variantele populare de "mai de jos" (*sermo rusticus, sermo plebeius, sermo castrensis*).

Toate acestea se opuneau "limbii tradiţionale", latina clasică, folosită în administraţie, religie, literatură, filozofie. La început diferenţa dintre variante nu putea să fie prea mare, dar mai târziu ea devine din ce în ce mai accentuată ducând la degradarea uzului lingvistic. Grégoire de Tours, în a doua jumătate a secolului al VI-lea, în *Glosia confessorum,* observa acest lucru şi enumera reproşurile pe care un literat imaginar le putea observa: "Tu nu ai formaţia stilistică valabilă, nu eşti capabil să discerni numele, utilizând foarte des neutrele în locul masculinelor, foloseşti greşit prepoziţiile; utilizezi acuzativul în locul ablativului şi vice versa, ablativul în locul acuzativului" (ap. W. Reible, RLR, tom. 75, 2011, 317-318). În *Historia Francorum*, el se identifică cu maniera rustică de exprimare, arătând că artificiile stilistice sunt accesibile numai unui număr mic de eruditi, însă oamenii culţi înţeleg vorbele unui om simplu. Din păcate, pentru Romania

răsăriteană nu dispunem de astfel de informații, dar situația descrisă era probabil cam aceeași.

2.3. Un rol important după anul 274 în relațiile cu romanitatea sud-dunăreană și cu Imperiul Bizantin de mai târziu (după 395) l-a avut creștinismul. Deși netolerat în Imperiul Roman înainte de 313 d. Hr.*, creștinismul se răspândește în Dacia neoficial, chiar în timpul lui Traian, căci nu este exclus ca printre coloniștii aduși aici să fi fost și creștini[32]. Scriitorul Tertulian arată că noua religie, creștinismul, pătrunsese în stânga Dunării înainte de retragerea legiunilor romane. Însă masiva creștinare a daco-romanilor a avut loc în cursul secolului al IV-lea, când Constantin cel Mare cucerește unele regiuni din nordul Dunării și, mai ales, la începutul celui de al V-lea. Existența în Dacia transilvăneană a unei populații creștine care vorbea latina este dovedită arheologic, printre altele de inscripția de la Biertan (*Ego Zenovius votum posui* "Eu, Zenovius, am pus această danie"), din secolul al IV-lea, de cea de la Moigrad (Porolissum: *Ego, P(a)ulus, vot(um) p(osui)* și de urmele paleo-creștine găsite la Apullum, Potaissa, Napoca, Ampellum, Tibiscum, care datează din secolele al IV-lea și al V-lea[33].

2.3.1. Creștinismul a pătruns în Dacia mai întâi în orașe și cetăți în care se stabileau coloniștii, precum și în castre. La sate, el a pătruns ca și în alte provincii romane, mai târziu, în secolele al V-lea. De exemplu, în Galia, creștinismul nu a pătruns la sate decât la sfârșitul secolului al VI-lea (cf. Henriette Walter, *Limba franceză în timp și spațiu*, traducere de Maria Pavel, Iași, 1998, p. 44). Descoperirile arheologice au arătat că obiectele cu caracter creștin (opaițe, geme, donarium) provin din foste centre romane, că, deci, mediul urban era cel în care pătrunsese creștinismul până la sfârșitul secolului al IV-lea. Invaziile populațiilor migratoare au drept consecință distrugerea multor orașe din nordul Dunării (mai ales invazia hunilor (375) determină dispariția ultimelor vestigii ale civilizației urbane romane la nordul Dunării). Ca urmare, populația urbană caută locuri de refugiu mai ascunse, amestecându-se în felul acesta cu populația rurală, iar creștinismul pătrunde la sate. Că așa s-au petrecut lucrurile o arată, printre altele, faptul că sensul primitiv al lat. cl. *paganus* "locuitor de la țară, locuitor al unui *pagus*, „țăran" (derivat din *pagus* „borne fichée en terre", de unde „territoire rural delimité par des bornes"); în inscripțiile din secolele I-III, sensul lui *paganus* era „țăran, „locuitor dintr-un *pagus*" „civil"; devine identic cu cel de „păgân",

* Informații bogate privind situația răspândirii creștinismului antic se găsesc la V. Pârvan, 1911, Zeiller, 1918; vezi mai recent, Charles Guignebert, *Creștinismul antic*, traducere de Alexandru Gafton, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2011.

[32] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 139.

[33] Cf. D. Protase, *Problema continuității în Dacia, în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 141-158; H. Daicoviciu, *art. cit.*, p. 43; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 34; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 153-154.

începând cu epoca creştină (în textele creştine din secolele al IV-lea – al VI-lea), căci locuitorii satelor s-au menţinut mult timp rezervaţi faţă de religia creştină. Cuvântul s-a păstrat atât în est, cât şi în vest, cu conotaţii diferite, dar şi cu sensul de "mécréant", megl. *păngọn* de "souillé", arom. *pângân* "méchant", it. *pagano*, engad. *payaun*, fr. *païen*, prov., cat. *pagá*, sp. *pagano*, port. *pagão*; în alb. *(i, e) pëgërë* "impur, souillé". Cuvântul trebuie să fi intrat târziu în limba autohtonilor romanizaţi, din latina clasică, pe cale oficială, căci are pe *-g-* intervocalic păstrat care dispăruse în secolul al II-lea din latina populară din toată Romania (cf. *ego* > rom. *eu*, v.fr. *ğo*, it., sp. *pg, yo*) în afară de vechea sardă.

Verbul corespunzător lat. **panganire* n-a supravieţuit decât în română şi albaneză (rom. *a păgâni, a pângări*, alb. *pëgëy* "a murdări, a pângări", intrat şi în v.sl. *(u)puganiti* „a profana" < *poganiti* „a păgâni"), iar derivatul substantival este *paganitas, -tatem*, "peïenneté" > drom. *păgânitate*, "paganisme" (arh.), "peché, faute grave, infamie, ignominie, turpitude" (arh.), arom. *pângânitate* "escrément" (v.fr. *paienneté*); cf. Mihăescu, 1993, p. 295-296). Întrucât cuvântul de bază, *pagus* „sat", al acestor derivate nu s-a păstrat (ar fi trebuit să dea **pau*, prin căderea lui *-g-* intervocalic, ca în *ego* > *eu, magis* > *mai*), fiind înlocuit cu *fossatum* (< v. *fodio, fodere, fodi, fossum)* "fosse", termen din limbajul militarilor care, în latina populară are sensul de "camp, fortification", conservat numai în română (*sat*) şi în albaneză (*fshat*) "village" cu sensul civil, nu militar, ca în limbile romanice apusene (fr. *fossé*, prov. *fosat*, v. sp. *fonsado*, v. port. *fossado* "fortification, armée"); derivatele lui, menţionate mai sus, trebuie să fi intrat mai târziu în limba populaţiei romanizate, probabil, după ce Constantin cel Mare proclamă creştinismul ca religie oficială, căci au pe *-g-* intervocalic (*păgân, păgâni, păgânătate*), care ar fi trebuit să dispară. Cert este faptul că, la început, *paganus* "habitant d'un *pagus*, paysan" se opunea lui *urbanus*, mai târziu el se opunea lui *christianus*, persistând mult timp în legislaţia imperială, cu sensul de "civil, non-militaire" şi de "païen", intrând şi în literatura bizantină (cf. Mihăescu, 1993, p. 362-363). De altfel, distrugerea oraşelor de popoarele năvălitoare şi plecarea populaţiei urbane în locuri mai ascunse a contribuit în mare măsură atât la creştinarea populaţiei de la sate, cât şi la grăbirea procesului de romanizare şi de asimilare lingvistică a populaţiei autohtone din locuri mai retrase. Creştinarea daco-romanilor rămaşi în Dacia Traiană a fost în mare parte rodul muncii misionarilor veniţi din sudul Dunării, unde existau unele episcopii (la Durostorum, Naissus). O deosebită importanţă în răspândirea creştinismului a avut episcopul Niceta din Remesiana, care a predicat şi a scris în latină o perioadă îndelungată (367-416).

2.4. Prin urmare, procesul de romanizare a Daciei, început prin factori economici şi comerciali înainte de cucerirea Daciei, intensificat prin factori civili şi militari în timpul cât Dacia a fost provincie romană, a continuat să fie

intens și după părăsirea Daciei de către armata și administrația romană prin legături politice economice și culturale cu romanitatea sud-dunăreană, cu Imperiul Roman și Bizantin, mai târziu. Un mare rol în procesul de romanizare din Dacia l-a avut **creștinarea**.

Romanizarea și rolul creștinismului în procesul de romanizare este minimalizat sau trecut cu vederea de unii cercetători. Astfel, Mihai Vinereanu consideră că limba română nu este o limbă neolatină ci "că limba română este urmașa limbii traco-dace, care de-a lungul timpului a suferit diferite influențe din partea limbilor cu care a venit în contact, iar asemănările cu latina provin, în mare parte, din fondul comun traco-italo-celtic" (Capitolul *Argument* din Vinereanu, DER, 2008, 11). Autorul nu este de acord cu ipoteza, bazată pe fapte, a romanizării Daciei invocând elemente care țin de factorul *timp*, de factorul *spațiu* și de cel *sociolingvistic*:

1) „Romanii nu au stat la nordul Dunării decât vreo 150 de ani (nu 165) o perioadă mult mai scurtă în comparație cu ocupația romană din Galia. Romanizarea nu s-ar fi putut produce în atât de scurt timp".
2) „Romanii au controlat numai 1/5 din regatul dacic (Dacia Traiană) și nu părțile ocupate de dacii liberi".
3) „Dacia, Moesia, Pannonia și Dalmația nu au avut colonizări organizate de stat, iar situația de la nordul Dunării era nesigură din cauza repetatelor invazii, încât acest lucru face pe oricine să se întrebe cum a putut avea loc romanizarea, fie ea și parțială".

Toate aceste trei motive se dovedesc șubrede dacă avem în vedere că romanizarea începuse înainte de cucerirea Daciei de către Traian și continuase și după ce Aurelian a retras trupele și administrația în anii 271-274, în special prin *creștinism* și propaganda creștină din secolele al IV-lea și al V-lea.

Romanizarea și creștinarea sunt procese strâns legate în ceea ce privește populația din Dacia. Faptul că creștinismul a pătruns în Dacia încă în timpul stăpânirii romane este indicat de terminologia de bază creștină care apare în latina populară de aici și apoi în română:

Altar rom. (< lat. *altăr* sau *altărium* (Pușcariu, 68; REW, 381, DA, Ciorănescu, DER)), *altare* (cu corespondent în alb. *ljter* (varianta albaneză *altar* este neologică), în dalmată (*altur*), în limbile romanice occidentale (it. *altare*, v.fr. *auter*, fr. mod. *autel*, prov. *autar*, cat., sp., port. *altar*, engad. *uter*). Cuvântul a intrat în v.sl. *olŭtari*, de aici bg., sb., cr., ceh, rus și magh. *oltar*, pătruns prin textele religioase traduse în daco-româna din secolul al XVI-lea – al XVIII-lea (v. drom. *oltar(i)*). Varianta *altar* a continuat să existe din latina populară până astăzi în română în ciuda concurenței făcute de forma *oltariu*, atestată în româna veche și dialectală astăzi, care a venit din slava bisericească (cf. Mihăescu, 1993, p. 296);

Rom. ***biserică*** < lat. *basilica*, < gr. *βαξίλικε* "basilique, casa împăratului, edificiu laic sau loc de întâlnire", apoi, în secolul al V-lea,

"eglise", este atestat cu această semnificaţie numai în anul 315 şi în Orient, şi în Occident, cuvânt prezent în toate dialectele limbii române şi în dalmată *bašalca*, retorom. *baselga*, în v. veneţiană *baselega*, v. logud. *velthiliga*, engad. *baselgdza*, fr. *basoche*. În schimb, albaneza are, ca şi limbile romanice occidentale, un urmaş al lat. *ecclesía* (alb. *kïshë*); venit din greacă (*εκκλήσια*) "comunitate creştină". Limbile slave şi germanice au luat alt termen grecesc *κιρι(α)κε* "casa Domnului" (got **kirkō*, germ. *Kirche*, engl. *church*). Când grecii i-au creştinat pe slavi, în secolul al IX-lea, cuvântul acesta a intrat în vechea slavă *cruky*, *-ŭve* din goticul *kirkō*. Deci, primul termen, pe care limba latină populară şi limbile romanice în faza lor veche îl aveau, a fost *basilica*, cuvânt creat de populaţiile de limbă latină, în provinciile orientale ale Imperiului Roman, dar el a fost concurat în occidentul romanic de cuvântul *ecclesia,* (cu varianta) *eclesia*, intrat şi în limbile slave de sud, după secolul al VI-lea, dar înlocuit, după secolul al IX-lea, de ultimul termen *chiariache*, preluat de Chiril şi Metodiu (cf. Mihăescu, 1993, p. 437);

Adepţii teoriei lui Roesler privind patria primitivă a românilor numai în sudul Dunării consideră că, întrucât româna ar fi singura limbă romanică care are pe *biserică* (< gr.) şi nu urmaşi ai gr. *ecclésia*, acesta ar fi un argument contra continuităţii. Argumentul nu este temeinic, căci corespondenţe ale rom. *biserică* se găsesc şi în alte idiomuri romanice în retoromană şi în vechea veneţiană.

Rom. ***a boteza*** < lat. *baptizare* (< gr. *βαπτίζειγ* cu sensul iniţial de "a îmbăia, a scufunda" "laver, immerger", apoi cu cel creştin de "baptiser". Trecerea grupului latin *pt* la *t* este greu de explicat şi trebuie presupus un lat. pop. **battizare*. Ipoteza lui Puşcariu (lat. *ti*, 9) şi Candrea (*Élements*, 9), privind un împrumut târziu din it. *battegiare,* nu este plauzibilă. Cuvântul latin popular s-a păstrat frecvent în mediul creştin atât în română, în toate dialectele (arom. *batiz, batizari*, megl. *pătedz, pătidzari*, istr. *botez*) (cf. ALR, I, 213), cât şi în limbile romanice apusene (it. *battezzare* < v. it. *batteggiare*, v.fr. *batoyer*, prov. cat. *batejar*, sp. *bautizar*, port. *baptizar*, engad. *batazer*) şi a intrat şi în albaneză (*pakëtzari*).

Verbul latin popular ***commandare** (< *commendare*, care avea sensul de "a încredinţa în grija cuiva", "a recomanda" "recommander, confier, enterrer") a fost moştenit cu sensul său iniţial de "a recomanda", în accepţia sa religioasă, numai de română (dr. arh. şi reg. *comânda(re)* cu derivatele *cumândare* şi *comând* „îngrijire de sufletul unui mort", de la „a se ocupa de înmormântare", arom. *cumândare*, *cumându* "donner un repas en honneur d'un mort, soigner un mord", fapt considerat o reminiscenţă a cultului păgân antic, după care morţii trebuiau recomandaţi divinităţilor prin sacrificii (cf. Mihăescu, 1993, p. 300).

Crăciun (1) "Sărbătoarea creştină a naşterii lui Isus", 2) personaj mitic care aduce daruri de Crăciun celor mici, numit *Moş Crăciun*) „are o

etimologie controversată, căci s-au propus de-a lungul timpului mai multe etimologii: latină (Densusianu, HLR, I, 262), slavă (v. Cihac, II, 79, Philippide, *Principii*, 17, Rosetti, BL, 9, 56; Vasmer, (I, 633)), traco-dacă (Poghirc, în *I.L.R.*, II, Brâncuș, 1983, Vinereanu, 2008, 279) și grecească. Dintre etimologiile latine: *calatio, -onis, calationem* „chemare adresată de preot poporului în prima zi a anului" (P. Papahagi, *Conv. lit.*, 3, 211), *creatio, -onis* „creație" sau „naștere" (Densusianu, HLR, I, 262), dar și „copil" ca în megl. *Crăţun, Cărţun*, sard. *Kriathone*, v. sp. *Criazón* (Ciorănescu, DER) și *Christi jejunium* (Schuchardt, ZRPh, XV, 93), *(in)carnationem* (Lex., Buda, 1825), *cristinum* (Hasdeu), *Cristinatalia* (Meyer, *Alb. st.*, 89), cea mai răspândită este cea de a doua, mai plauzibilă din punct de vedere fonetic (*Creationem* > protorom. **Creciune* > v.drom. *Crăciune*, iar *crăciune*, fiind considerat ca vocativ în *-e*, a devenit prin analogie un nominativ *Crăciun* (cf. și arom. *Cârciun*, megl. *Crăţun* "Noël"). Totuși derivarea este plină de dificultăți din punct de vedere fonetic pierderea lui *e* din *ea* și trecerea lui *ea* la *e* în poziție neaccentuată.

Din punct de vedere semantic, este mai greu de explicat, formulându-se mai multe ipoteze. Așa cum arăta Ciorănescu (DER, 2524) din punct de vedere teologic ideea de creație e împotriva dogmei creștine, deoarece Isus a preexistat nașterii sale pământene, ca fiu al lui Dumnezeu și deci el nici nu s-a creat, ci numai s-a întrupat: "el este născut, nu făcut" spun teologii. Pe de altă parte, în diversele limbi din Estul și Centrul Europei, în care există acest lexem, semnificația lui este diferită. În latină, *creatio, -onis* înseamnă "naissance, procréation", însă în română "Noël", în albaneză "butuc care se arde în vatră în seara zilei de 24 decembrie", în unele graiuri bulgărești *Kraciun* înseamnă "o zi din perioada de iarnă sau de vară (8-12 iunie)"; în slovacă, *kračun* și în ucraineană *kerečun, krečun* au același sens ca în română ("Noël"), în rusă, înseamnă "solstițiu de iarnă" (adică 12 decembrie din calendarul iulian). S-a emis ipoteza că lexemul *creatio* a fost ales pentru sărbătoarea de la 25 decembrie, pornind de la ideea că creația lumii s-a efectuat la această dată, deci, sensul inițial al cuvântului ar fi legat de ideea *creației lumii* și nu cea a *nașterii* lui Hristos (cf. Mihăescu, 1993, p. 447). Un argument pentru această idee ar fi, după H. Mihăescu, faptul că, încă din antichitate, anul începe la 1 ianuarie, adică la o dată foarte apropiată de 25 decembrie și de solstițiul de iarnă. Însă este neplauzibil faptul că sărbătoarea nașterii lui Cristos să fie atașată mai mult de creația lumii decât de nașterea sa însuși. La început această sărbătoare nu era creștină, căci sărbătoarea Crăciunului nu s-a ținut în sânul Bisericii creștine destul de târziu, în secolul al IV-lea, mai întâi la Roma, de prin 336 d. Hr. În partea de răsărit a Imperiului Roman nașterea și botezul lui Isus se sărbătorea la 6 ianuarie, dată care corespunde Bobotezei. Însă treptat data de 25 decembrie s-a generalizat ca nașterea lui Isus în ambele părți ale Imperiului Roman, numai Biserica

armeană a păstrat data de 6 ianuarie şi ca dată a naşterii şi a botezului lui Isus.

Creştinii au înlocuit astfel sărbătoarea romană *natalis solis invicti* ("naşterea soarelui neînvins"), care avea loc la solstiţiul de iarnă cu această sărbătoare creştină care are loc pe 25 decembrie. La romani, data de 25 decembrie era data naşterii zeului *Mithra*, divinitate de origine persană. În Biserica Ortodoxă, Hristos este numit şi el „Soarele Dreptăţii", în special cu ocazia naşterii sale. La romani tot în această perioadă, între 17 şi 22 decembrie, se sărbătoreau *Saturnaliile*, obicei preluat de creştini, asimilat cu sărbătoarea Crăciunului, care se menţine până astăzi fiind răspândit în multe ţări de pe glob (Vinereanu, 2008, 278).

Profesorul universitar ieşean Traian Diaconescu, într-un interesant articol (*Motivaţia semantică a cuvântului românesc Crăciun "Noël"*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXII, 1988-1991, p. 29-69), a arătat că numele *creatio*, *creationem* a fost ales pentru această sărbătoare de arianism, răspândit în epoca creştinării strămoşilor noştri în provinciile dunărene, care considera că Hristos nu a fost născut Dumnezeu, ci a fost creat (cf. *op. cit.*, p. 62). Româna a moştenit din acest motiv, nu pe *Natalis*, cum au procedat limbile romanice apusene (cf. fr. *Noël*, it. *Natale*). Din latina dunăreană, de la baza românei, cuvântul *crăciun* a intrat în limbile slave ca împrumut (cf. bg. *Kračun*, sb. *Kraciun* „nume de persoană", rut. *K(e)rečun, Kračun*, v. rus. *Karo čjun* „o anumită epocă a anului, nedeterminată în texte", rus. *Koročun* „solstiţiul de iarnă" şi „moarte" (cf. Ciorănescu, DER)) sau în traducere (rus. *Rojedevsto* de la verbul *roditь* "a da naştere"). Etimologia din substrat nu este convingătoare, căci în albaneză cuvântul *kerču-uni* are alt sens (cel de "bûche, souche") şi e prezent numai în dialectul gheg.

Ipoteza lui Eqrem Çabej (SCL, XII, 1961, p. 313-317), preluată de Joseph Schütz (*Der Rumänismus Crăciun "Weihnachten" im Slavischen*, în "Beiträge zur Sud-Est-Europa Forschung anläßlich des I Internazionalen Balkancongresses in Sofia", München, 1966, p. 35-40), după care rom. *Crăciun* şi echivalentele sale din limbile slave (srb., cr. *kračun*) ar veni din albanezul gheg *kërčū, -uni* nu este convingătoare din motive semantice, căci în română nu are sensul de "bûche, souche" sau de "barre de bois pour fermer la porte (de l'etable)" care este în albaneză şi, respectiv în sârbo-croată (cf. Mihăescu, 1993, p. 447). Mai plauzibilă pare ipoteza originii româneşti a lexemelor din limbile slave, ipoteză propusă de Schuchardt (Arch. slaw., Philologie, IX, 526), Berneker (604), Capidan (*Raporturile*, 182, ap. Ciorănescu, DER).

Lat. ***credo, credere*** „croire" „a încredinţa" a fost termen religios la origine, dar apoi s-a folosit frecvent şi cu sens profan, pierzându-şi semnificaţia religioasă încă din latină, însă datorită creştinismului, şi-a recăpătat semnificaţia primară, intrând în terminologia fundamentală pentru traducerea grecescului *πιστεύω*. El este moştenit în română (drom. *cred*

(cu varianta *crez*), *a crede*, arom. *credu, credere*, istr. *credu, creadire* (sens profan şi religios) şi în celelalte limbi romanice (dalm. *credro*, it. *credere*, logud. *kreere*, engad. *kraier*, friul. *krodi*, fr. *croire*, prov. *creire*, v. cat. *creire, creure*, sp. *creer*, port. *crer*.

Derivatul popular, atestat abia în secolul al IX-lea, dar probabil, mult mai vechi, este lat. ***credentia** > rom. *credinţă* "croyance, foi, religion" (v.fr. *credence,* v.sard. *credença,* fr. *croyance, créance*, it. *credenza* (dar şi *fede* < *fides*), sp. *creencia*, port. *crença*). Dalmata şi albaneza nu merg cu acest derivat împreună cu româna, ci cu dialectele italiene, care au moştenit pe lat. *fides* "foi" (dalm. *faid*, alb. *fe* "foi, croyance, religion" (cf. Mihăescu, 1993, p. 46, 119, 121, 296; Ciorănescu, DER, v. *lege*).

Creştin < **creştian* < lat. *christianus* (< *Christus*) (frecvent la Auxentiu din Durostorum, la Niceta din Remesiana şi la Jordanes). Dubletul vechi era *hristian* (< gr. *hristianos*). Rar în primele secole, cuvântul apare numai de 3 ori în *Noul Testament* cu pronunţarea populară *chrestianu*. Prin evoluţie fonetică normală ar fi trebuit să dea **creşin*, forma *creştin* datorându-se conservatorismului său (Ciorănescu, DER). Corespondentele din limbile romanice apusene sunt livreşti (cf. it. *cristiano*, fr. *chrétien*, prov. cat. *crestía*, sp. *cristiano*, port. *christão*, logud. *kristianu*, engad. *cristiaun* (cf. REV, 188).

Cruce (< lat. *crux, crucem*), moştenit de protoromână şi păstrat până azi în dialectele limbii române (arom. *c(ă)ruţă*, megl. *cruţă*, cuvânt foarte răspândit, cf. ALR, I, 300)), perpetuat în multe limbi romanice occidentale (it. *croce*, fr. *croix*, prov. *crotz*, cat. *creu*, logud. *ruge*, engad. *kruš*, friul. *kros*) în dalmată (*krauk*), împrumutat în timpuri străvechi de albanezi din latină (alb. *krüq, kryqe*), dar venit pe cale livrescă în spaniolă şi portugheză (*cruz*).

Drac < lat. *dracó*, **dracus* < gr. *δράκων* "dragon, serpent, étendard, diable" (cu corespondent în lituan. *drakas* "dragon", istr. *draic*, *droug* "dragon". Lat. *dracus* „dragon" a ajuns să însemne în latina bisericească „demon" (cf. CIL, VIII, 15247 şi Suidas „In Hiobo diabolus *draco* dicitur" (ap. Ciorănescu, DER, v. *drac*) prezent în inscripţii latine cu sensul de "drac"), s-a menţinut în protoromână (**dracu*) şi apoi în toate dialectele limbii române, arom. *dracu, darac*, megl. *drac*, istr. *drocu,* cu ultima semnificaţie, păstrată numai de unele graiuri franceze meridionale (*drac*) şi de albaneză (*drek*), în împrumuturile sale din latină. În ceea ce priveşte primele sensuri, ele sunt prezente în it. *dragone*, fr. *dragon*, prov. *dragó*, cat. *tragó*, sp. *dragon*, port. *dragão*. Rom. *dragon* este un neologism latino-romanic din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Rom. ***Dumnezeu*** < *Domine Deus* "Dieu (notre Seigneur)", arom. *dhumnidzău*, megl. *dumnizesc*, cu corespondenţe în v.fr. *Damnedieu, Damledieu*, v. prov. *domerdieus*, it. *Domeneddio*. Fără îndoială, în epoca protoromână, lat. *deus* > **dzeu*, conservat în vechea dacoromână din secolul

al XVI-lea sub formele *dzeu* şi *zeu* şi azi prin interjecţia *zău !*, "jur pe Dumnezeu !, Je jure sur Dieu !", putea funcţiona şi singur, cu semnificaţia primară de "Dieu", căci dacoromana veche are forme ca *zeu, zău, dzeu* cu această semnificaţie menţinută azi în dialectul aromân. În dacoromână *(d)zău* a devenit mai târziu interjecţie. Situaţia era general romanică (cf. fr. *dieu*, it. *dio*, logud. *deus*, engad. *dieu*, friul. *ğo*, cat. *deu*, sp. *dios*, port. *deus*).

Verbul latin ***inclinare*** (= *in* + *clinare*) "incliner, infléchir, fléchir" a dezvoltat, în epoca creştină sensul religios "prier, faire sa prière", păstrat în dialectele dacoromân (*închina, închinare*), arom. *(î)ncl'inare* (*ncl'in*), dar nu şi în dialectul meglenoromân (*ancl'in*), unde nu are acest sens religios, ci pe cel profan din limbile romanice apusene (it. *inchinare*, v.fr. *encliner*, prov., cat. *encliner* „a înclina" "s'incliner, pencher, saluer". Verbul *a (se) înclina* din româna modernă este un neologism din fr. *incliner* (< lat. *inclinare*).

Derivatul verbului moştenit, substantival ***inclinatio, -onem***, moştenit în cele două dialecte româneşti principale (dr. *închinăciune*, arom. *ncl'inăţune*) din lat. *inclinationem* (cf. Pușcariu, 819), are semnificaţie religioasă, dar în dialectul meglenoromân *ancl'inăciuni*, are numai sensul profan de "înclinaţie, salutare".

Înger (< lat. *angelus* < gr. *anyélos* "envoyé (chez les pad'ens) "ange"; sensul creştin s-a generalizat după secolul al III-lea şi se păstrează toate dialectele limbii române (arom., megl. *ángil*) în toată lumea romanică (it. *angelo*, fr. *ange*, prov. *angel*, sp. *angel*, port. *anjo*, engad. *aungel*) precum şi în albaneză (*engel, engjël*), în numeroasele ei împrumuturi din latină.

Rom. ***lege*** (< lat. *lex, legem* "lege" "loi, croyance" şi-a păstrat ambele sensuri din latină (atât pe cel de *lege*, cât şi pe cel de *religie, credinţă*, ca şi limbile romanice apusene (fr. *loi*, prov. *lei*, cat. *lley*, sp. *ley* „religie, credinţă") şi albaneza, în cuvântul împrumutat din latină (alb. *ligj, lidzë* "lege" "loi, religion"), dar it. *legge*, engad. *alaiğ* "mariage", prov., port. *lei*, sp. *ley* „religie, credinţă", fr. *loi* „religie" (cf. Mihăescu, p. 288).

Rom. ***păcat*** (< lat. *peccatum* (< lat. *pecco, -are* "a greşi, a păcătui"), cu sensul general "faute, erreur", apoi cu semnificaţia specială dată de religia creştină "péché", "vice", "dépit". Cuvântul, moştenit din latina populară, este în toate dialectele limbii române (arom., megl. *picat*, istr. *picot*) şi toată lumea romanică (it. *peccato*, logud. *pekkadu*, engad. *pko*, friul. *pekad*, fr. *péché*, prov. cat. *pecat*, sp., port. *pecado* şi a intrat din latina orientală şi în albaneză (*mëkat*).

Rom. ***preot*** (< lat. pop. **prebiter, -tem* > varianta lat. clasică *prēsbyter* < gr. *πρεβύτερος* "plus âgé, prêtre", cuvânt panromanic. În latină a putut să fie folosit cu sens religios, începând cu secolul al III-lea, atât în vest, cât şi în est, şi a fost moştenit în limba română şi dialectele ei (arom., megl. *preftu*, istr. *prewt*); toate limbile romanice (dalm. *prat, pretro*, it. *prete*, abruz. *préute*, logud. *preide*, friul. *predi*, v.fr. *preire*, v. prov. *pre(v)eire*, cat. *prévere*,

prébere, fr. *prêtre*, prov. *pre(s)tre*; cat., sp., port. *preste* au acest lexem < *praesbyter*) şi a fost împrumutat de albanezi în timpuri străvechi (alb. *prift*).

A ruga, rugăciune (< lat. *rogare* şi lat. *rogatio, -onem*, derivat al verbului *rogare*), "a întreba", "a ruga", "prier" (> protorom. **rugare*, rom.mod. *ruga(re)*) şi al subst. *rugă* (< lat. *roga*), care avea ca semnificaţie primară pe cea de „soldă militară", „distribution d'argent", frecvent atestată în izvoare occidentale, după secolul al VI-lea (Mihăescu, 1993, p. 365). Intrat din latină în greacă, *roga* îşi lărgeşte sensul în literatura bisericească creştină (vezi pentru amănunte, Mihăescu, 1993, p. 365-366). Probabil, lat. *rogare* şi *rogationem* au pătruns pe cale oficială în limba populaţiei romanizate, după ce Constantin cel Mare oficializase creştinismul, căci păstrează pe *-g-* intervocalic dispărut în latina populară încă de la începutul epocii creştine. În unele limbi romanice apusene există urmaşi ai lat. *precor, -ari* "a ruga" (it. *pregare*, fr. *prier*), dar în altele urmaşi ai lat. *rogare* care s-a conservat (sp., port., prov., cat. *rogar*, v.fr. *rover*, it. *rogare*).

Rusalii „sărbătoare religioasă la 50 de zile după Paşti" (pl. reg. *Rusale* > *Rosalii* (înv.), arom. *Arusale* (pl. *Rusale*), megl. *Rusal'ă* „Pentecôte" (indirect din lat. *Rosalia* < *rosa* "sărbătoarea trandafirilor", "cérémonie annuelle au cours de laquelle on couronnant de roses les tombes"). Cuvântul latinesc care ar fi trebuit să dea **Rosaliă* > **Rusarii* sau **Rusai* în română, a trecut din latina balcanică în greaca bizantină *ρουσάλια* "Fęte de la Trinité" şi în vechea slavă (*rusalija* "Pentecôte", bg. *rusalja*, sb., cr. *rusalje*). De aici, pe cale religioasă a reintrat în română, întărind vechiul lexem *Rusai*; apoi a trecut, după secolul al XI-lea în limbile slave nou create (vechea sârbo-croată şi vechea rusă (*rusalija*), de unde *rusalka*. Forma *rusalija* "Pentecôte" din slava bisericească (cf. bg. *rusalja*, pl. *rusali* "grup de tineri care, după Crăciun până după Anul Nou merg din casă în casă cântând" şi sb., cr. *rusalje*, pl. *rusalji* a fost împrumutată din terminologia latină a bisericii din secolele al VI-lea – al IX-lea. Este însă greu de explicat păstrarea lui *l* urmat de *i* în română, precum şi forma cu *o* (*Rosalii*) din limba veche. Varianta *rosaria,* păstrată direct din lat. *Rosalia,* invocată de Puşcariu (DR, VIII, 334), trebuie luată în consideraţie ca sprijin pentru această formă, deşi ea nu pare probabilă pentru Ciorănescu (DER, 7292). Într-o situaţia asemănătoare se află v.sl. *oltari* "autel" (< *altare, altarum*;) v.sl. *komŭkati* "communier" (< *communicare*), v.sl. *poganu* "païen" (< lat. *paganus*), *kórisma* (cf. sbr. *kórisma* "le grand Carême" < lat. *quadra-gessima* (vezi mai jos); v.sl. *križi, kryži* "croix" < lat. *crucem*, luate de slavi din Peninsula Balcanică de la populaţia romanizată (cf. Capitolul al IV-lea).

Rom. ***Paşti, Paşte*** (< lat. *Paschae* < gr. *πάσχα*) "Pâques", „Sărbătoarea Învierii", moştenit în toate dialectele limbii române (dr. arom. *Paşti, Paşte*, megl. *Paştu, Paşti*, ist. *Pọşte*) şi împrumutat şi de strămoşii albanezilor (alb. *pashkë*). Forma *pască*, "azyme", "pain béni distribué aux

fidèles à Pâques", "grande brioche au fromage (ou à la crème") préparée pour les Pâques", are corespondente în limbile romanice apusene (cf. it. *pasqua*, logud. *paska*, engad. *pasqua*, friul. *paske*, fr. *pâques*, prov. *pasca*, cat. sp. *pasqua*, port. *pascoa*, precum şi în albaneză: *paskë*.

Lat. ***sanctus*** (= gr. *αγιος*) > drom. *sânt* (*sân, sum, sâmt, arom. sâmtu, sintu, sum, sân*, megl. *somt, săm, săn*, s-a păstrat în compuse desemnând sărbători ce poartă numele unui sfânt: *Sântoader* < *Sanctus Theodorus; Sânta Măria* < *Sancta Maria. Sân-Gior(d)z* < *Sanctus Georgius; Sâmedru* < *Sanctus Demetrius, Sâmpetru* < *Sanctus Petrus, Sântioan* < lat. *Sanctus Johannes; Sântilie* (cu varianta *Sântili*) < lat. *Sanctus Helias; Sânnicoară* (< lat. *Sanctus Nicolaus*), *Sânvăsii* (lat. < *Sanctus Basileus*), *Sânziene* < *Sanctus Ioannes*[34]. *Sân* "sfânt" a fost păstrat şi în alte nume. Pluralul *Sâmţi* desemnează "sărbătoarea din martie a celor 40 de mucenici". Mai târziu, forma de origine latină cu corespondente în toate limbile romanice şi în albaneză (it. *san(to)*, logud. *santu*, engad. *sench*, friul. *sant, sent*, fr. prov. *saint*, cat. *sant*, sp. *san(to)*, port. *são* şi a intrat şi în albaneză, alb. *shënt, shënjte*) a fost concurată de forma *sfânt* de origine slavă (< sl. *svętŭ*) cu dubletul arhaic din româna veche *sfeti* (din bg. *sfet*, sb., cr. *sveti*).

Lexemele ***cârneleagă***, pl. ***cârnelegi*** şi ***câsleagă, câşlegi*** (formele de plural s-au impus) au la bază compuse latineşti populare: *carne ligare,* al doilea element cu sensul de „interzicere", *carnem liga* > *cârneleagă, caseum ligare liga* > *câşleagă* "carême", "perioadă în care nu e voie să se mănânce carne, respectiv brânză" (cf. şi *carnaval,* it. *carnevale* < *carne levare*, cf. şi sp. *carnestolendas* şi corespondentul său dialectal *carnlassare* < *carne lassare*; în română există sintagmele *lăsare de carne, lăsatul de carne* (Mihăescu, 1993, p. 248; Ciorănescu, DER, v. *carne*).

Dacă creştinismul ar fi început să pătrundă după părăsirea Daciei şi dacă ar fi încetat orice legătură între sudul şi nordul Dunării după retragerea aureliană, atunci termenii respectivi din română nu ar avea tratamentul propriu elementelor moştenite din limba latină, nu ar fi pătruns prin latină populară, ci mai târziu, prin filieră slavă, din greacă, cum s-a întâmplat, de altfel, cu termenii referitori la ierarhia bisericească (*episcop* (< mgr. *επίοχαπος*), *diacon* < gr. *διάκονοσ*), *paroh* (< ngr. *πάροχοσ*) etc.) care sunt posteriori perioadei în discuţie. Cercetările au arătat că, prin intermediul creştinismului, relaţiile dintre creştinii din nordul şi sudul Dunării au continuat mai târziu, după secolul al V-lea, prin administraţia bisericească. Împăratul Justinian I (527-565) a înfiinţat o arhiepiscopie care includea Dardania, Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Macedonia, o mică parte din

[34] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 141; V. Arvinte, *op. cit.*, p. 33-34. Ipoteza lui Vinereanu (2008, v. Sânziană) că trebuie presupus **Saldiena* > **Sandiena* "zeiţa soarelui" nu este convingătoare.

Pannonia și regiuni din Dacia (Banatul și Oltenia). De asemenea, exista un episcopat în Dacia Pontică (Dobrogea) cu sediul la Tomis[35].

2.5. Asimilarea lingvistică a populației autohtone începută în timpul lui Traian și precipitată după aceea prin creștinism și prin amestecuri ale populației urbane cu cea rurală (după distrugerea orașelor și cetăților de către migratori) nu este uniformă în spațiul lumii dacice. Cercetările recente au arătat deosebiri în procesul de romanizare atât din punct de vedere *spațial, diatopic* (de la o zonă la alta), cât și din punct de vedere *temporal, diacronic* (în ceea ce privește etapele și formele în care a evoluat)[36], *diastratic* (în ceea ce privește stratificarea socială, pături sociale sus puse sau sărace), *diafazic* (uzul lingvistic al vorbitorilor) și *diamesic* (raportul dintre "limba de distanță și cea de proximitate").

Astfel, s-a subliniat că prin cucerirea Daciei de către romani s-a rupt unitatea lumii dacice[37]: părțile de *sud* (Banatul, Oltenia, parțial Muntenia și sudul Moldovei), la care se adaugă Podișul Transilvaniei din inima Daciei, au fost trecute în administrarea Imperiului, iar teritoriile din nordul, nord-estul și nord-vestul Daciei rămâneau în stăpânirea dacilor liberi. Procesul de romanizare a fost deosebit de intens în zonele ocupate și a dus la *diferențieri* importante între cele două părți ale lumii dacice, întrucât una a adoptat modul de viață roman, iar cealaltă a continuat vechile tradiții ale culturii dacice. Această evoluție paralelă, în timp, dar în direcții diferite, a fost atenuată de influențele masive și sub diverse forme ale civilizației provincial-romane în zona dacilor liberi. Însă ceea ce a întrerupt definitiv evoluția divergentă a celor două părți ale lumii dacice a fost *replierea* frontierei romane pe linia Dunării, ca urmare a presiunii populațiilor germanice asupra Imperiului. Această conjunctură a fost favorabilă refacerii unității lumii dacice și daco-romane, dar infiltrația gotică aduce o nouă ruptură, nu printr-o graniță oficială de tipul *limes*-ului roman, ci printr-una convențională. Acum nu mai sunt separate zonele de nord de cele de sud, ci regiunile de est de cele de vest, ceea ce a dus la diminuarea diferențelor existente în momentul retragerii și nu la adâncirea lor. Cercetările arheologice au arătat că, după retragerea aureliană, între fosta provincie Dacia și zona dacilor liberi din Crișana și Maramureș, încep imediat, pe planul culturii materiale, să se facă unele apropieri, ba chiar și un amestec de populații, care micșorează treptat deosebirile anterioare[38]. Aceeași tendință de refacere a unității se poate observa și în regiunile de est ale lumii dacice, aflate un timp sub supremația politică și militară gotică. Astfel, în procesul de formare a culturii Sântana de Mureș, elementele de cultură provincial romană înlocuiesc cultura dacică

[35] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 142.
[36] Cf. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 118.
[37] *Ibidem*, p. 118.
[38] *Ibidem*, 119.

tradiţională. Tot acum se produce şi un amestec al populaţiei romanizate de la nordul Dunării de Jos şi cea de pe ţărmul Mării Negre cu populaţia romanizată de la nord.

Prin urmare, romanizarea populaţiei dacice de la est de Carpaţi nu poate fi concepută în acelaşi fel cu cea din Dacia romană. În zona dacilor liberi, romanizarea se face mai lent şi durează mai bine de patru secole[39].

Din punct de vedere *diastratic* existau diferenţe între varianta păturilor instruite, superioare (latina funcţionarilor publici, a şefilor militari), care aveau un anumit grad de familiarizare cu norma cultă, dobândită în puţinele şcoli în limba latină care existau în Dacia şi varianta păturilor neinstruite (a autohtonilor în curs de romanizare, a negustorilor din pieţele de pe lângă castrele romane, a soldaţilor) o variantă mai simplificată, aceştia încercau totuşi să imite din punct de vedere lingvistic păturile superioare, dar comiteau greşeli care pornind de la mai mulţi indivizi devin inovaţii ce se impun în uzul lingvistic.

Din punct de vedere *diafazic* şi *diamesic* erau diferenţe mari în ceea ce priveşte gradul de asimilare a normelor uzului latinei, de preocuparea unor indivizi, de perfecţionare a comunicării, de invenţie şi de creativitate verbală.

De fapt, din punct de vedere lingvistic, procesul de romanizare a parcurs mai multe etape: prima etapă începe înainte de cucerirea Daciei de către Traian prin varianta simplificată, cu un "cod restrâns", a comercianţilor şi negustorilor care foloseau latina pentru strictele nevoi cotidiene. Etapa a doua de după cucerirea Daciei şi până la părăsirea ei de administraţia şi armata romană este caracterizată printr-o romanizare rapidă, rezultată din masiva colonizare romană civilă şi militară, iar pe plan lingvistic de asimilare a diferitelor variante ale latinei populare, dar şi de familiarizare cu normele latinei culte, care oferea autohtonilor diferite avantaje (funcţii administrative, acces în trupele auxiliare sau regulate, mai târziu, cetăţenie romană). A treia etapă este cea generată de creştinism care şi ea se desfăşoară în două faze: cea dinainte de recunoşterea oficială a religiei creştine de Constantin cel Mare, care atrage în Barbaricum mulţi creştini vorbitori de latină din sudul Dunării, fugiţi din cauza persecuţiilor religioase sau din motive sociale (slavia, taxe şi impozite mari pentru oamenii liberi) şi faza de după tolerarea creştinismului, când se asistă la o masivă creştinare a autohtonilor în secolele al IV-lea şi al V-lea.

Pe de altă parte, în prima jumătate a secolului al IV-lea, Imperiul Roman reocupă unele din teritoriile de la nordul Dunării ce fuseseră părăsite de armată şi administraţie în timpul lui Aurelian: sunt refăcute şi întărite unele fortificaţii romane de pe malul stâng al Dunării şi este ridicat valul de pământ "Brazda lui Novac". Turnul poligonal de la Barboşi şi fortificaţiile

[39] *Ibidem*, p. 120.

scoase în evidenţă de arheologi[40] sunt dovezi ale reactivării vieţii romane în stânga Dunării, în prima jumătate a secolului al IV-lea.

Începutul revenirii stăpânirii romane în nordul Dunării este legat de epoca lui Constantin cel Mare (306-337), când se depun mari eforturi pentru organizarea apărării la Dunărea de Jos. Stăpânirea romană încetează după luptele cu goţii din vremea împăratului Valens (364-378), dar revine în timpul lui Justinian (527-566), când vaste teritorii nord-dunărene de la Galaţi până în Banat sunt încorporate Imperiului Roman (Bizantin), fapt care contribuie la menţinerea şi consolidarea populaţiei daco-romane intracarpatice şi la desăvârşirea romanizării[41]. Lozovan (1998, p. 56) a propus, pe bună dreptate, corectarea ideii, destul de răspândite, conform căreia romanicii orientali ar fi cunoscut o izolare aproape totală de 12 secole, căci, după întreruperea legăturilor cu Italia regiunile dunărene au revenit Imperiului Roman de Răsărit, din toate punctele de vedere (cultural, eclesiastic, militar etc.), Bizanţul a constituit, înainte de secolul al VII-lea, prin intermediul instituţiilor sale un *"veritabil izvor de viaţă latină, acţiunea sa politică a fost suficient de puternică în părţile dunărene pentru a-şi impune amprenta şi de aceea există o continuitate etno-lingvistică în partea de teritoriu în care s-a manifestat influenţa sa"* (Lozovan, 1998, p. 56).

2.5.1. Episcopul got Ulfila (311-382, născut în Dacia din nordul Dunării, ca fiu al unui got şi al unei capadociene), creatorul alfabetului gotic şi traducătorul *Bibliei* în limba gotică, predica, după spusele scriitorului Auxentius, în limba gotică (în faţa goţilor) în greacă şi în limba latină (fireşte, în faţa dacilor romanizaţi, deveniţi creştini în secolul al IV-lea). Semiarian, care a cultivat relaţiile cu ortodoxismul, episcopul Ulfila a creat o şcoală misionară, de unde s-au ridicat Auxentius din Durostorum, Maximilianus, Palladius din Ratiaria (cf. Traian Diaconescu, *op. cit.*, p. 48).

P. P. Panaitescu a arătat că, în secolul al VI-lea, regiunile din nordul Dunării ţineau de mitropolia de limbă latină de la Justiniana Prima (*Novela XI* a lui Justinian). Împăratul punea sub autoritatea arhiepiscopului de la Justiniana Prima două *civitates*: Recidiva şi Lederata, care erau pe Dunăre (cf. Stoicescu-Hurdubeţiu, 1984, p. 138).

În Oltenia existau mai multe centre creştine, de exemplu, la Sucidava, unde exista un puternic centru creştin încă din secolul al VI-lea cu o basilică creştină.

După părerea lui C. Daicoviciu, faptul că românii au moştenit termenul de *biserică* (< lat. pop. *basilica* < gr. *βασιλικα*) şi nu au preluat termenul grecesc *ecclesia* (cum a procedat majoritatea romanicilor apuseni)

[40] Cf. I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 99; S. Sanie, *op. cit.*, p. 91.

[41] Cf. I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 99; Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e. n.*, Iaşi, 1981, p. 16-23.

ar fi o dovadă că ei nu se găseau în masă la acea dată în Peninsula Balcanică, ci se aflau la nordul Dunării.

A. Sacerdoţeanu arăta şi el, pe bună dreptate, că întrucât daco-romanii au luat termenul de origine latină *biserică*, şi nu pe cel slav corespunzător, dovedeşte că ei erau creştini când au intrat în contact cu slavii şi că instituţia lor bisericească era consolidată (faptul că românii au preluat lexemul *basilica* este interpretat de roeslerieni ca fiind un argument că originea românilor trebuie căutată la sudul Dunării, în apropierea Greciei).

Arheologii au descoperit numeroase urme paleocreştine şi creştine: tiparele de cruce de la Străuleşti-Lunca, Ciurel, Olteni-Teleorman, Cândeşti-Vrancea, vase cu semnul crucii pe arii mari, la Bratei, Dulceanca-Teleorman, Poiana şi Sălaşuri-Covasna, cimitire creştine de înainte de venirea ungurilor şi creştinarea acestora (la Ciumbrud, Blandiana, Deta, Goloşpetru, Sălacea) (vezi Stoicescu-Hurdubeţiu, 1984, p. 140).

În Scythia Minor (Dobrogea), creştinarea a fost mai timpurie şi mai intensă, căci această regiune a stat mai mult timp sub stăpânire romană şi apoi bizantină. La Tomis, exista încă din secolele al IV-lea – al VI-lea un episcopat creştin, păstrându-se, la Tomis şi la Niculiţel, şi mormântul-criptă, numele unor martiri ai persecuţiilor lui Diocleţian (*Chiril, Epedict, Axiopolis, Zoticos, Camasis, Filippos*).

În Dobrogea au fost descoperite multe basilici, dintre care, cea de la Piatra Frecăţei (Tulcea) datează din timpul lui Constantin cel Mare, fiind considerată cea mai veche basilică din sud-estul Europei, după oficializarea creştinismului.

Numeroasele date arheologice arată că populaţia din Dacia şi din Sciţia Minor (Dobrogea) a primit creştinismul în haină latină populară fiind, din acest punct de vedere, cea mai veche populaţie creştină din estul Europei, căci strămoşii vecinilor noştri (bulgarii, sârbii, ungurii, ucrainenii) s-au creştinat mult mai târziu.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL al III-lea:

APARIŢIA UNUI NOU SISTEM LINGVISTIC DE TIP ROMANIC

3.0. Pe plan lingvistic, toţi aceşti factori duc la apariţia unui *nou diasistem lingvistic*, rezultat din latina vorbită în provinciile dunărene. Plecarea păturii suprapuse din Dacia, care se supunea unei *norme* literare mai mult decât pătura de jos, rămasă pe loc, are, ca efect lingvistic, o mai mare libertate, o evoluţie mai liberă a vorbirii populaţiei romanizate sau a populaţiei rurale în curs de romanizare. Pe de altă parte, se presupune şi o influenţă a limbii daco-gete din zonele neocupate asupra latinei din Dacia romană, căci relaţiile cu dacii liberi din Maramureş, Crişana, Moldova, Bucovina trebuie avute în vedere, aşa cum au arătat descoperirile arheologice. În tot cazul, chiar absenţa latinei din cancelarii determină o mai mare libertate lingvistică, o receptivitate mai accentuată la inovaţii locale şi, în condiţiile romanizării şi creştinării, o adaptare conformă cu deprinderile articulatorii ale populaţiei autohtone din Dacia.

Latina oferea atunci două variante, *cea de proximitate* ("celle de proximité") şi cea *de distanţă* ("celle de distance"), distincţie formulată de W. Oesterreicher şi P. Koch (1985, 1990). Convenţiile de pronunţare identică garantau comunicarea verticală, dar pe măsura trecerii timpului cei care scriau deveneau din ce în ce mai conştienţi de limba lor defectuoasă în raport cu limba scrisă. Ca exemplu tipic este Grégoire de Tours, care în a doua jumătate a secolului al VI-lea, remarcând formele incorecte în raport cu norma se identifica în *Historia Francorum* cu maniera rustică de expunere, arătând că artificiile stilistice sunt accesibile numai unui mic număr de eruditi în timp ce oamenii folosesc un limbaj mai simplu.

Rezultatul este ***un nou diasistem lingvistic de factură latină***, dar cu trăsături specifice, atât faţă de latină, cât şi faţă de limbile romanice apusene care "se vor naşte". Acest sistem, numit şi *daco-latina* din secolele al V-lea – al VI-lea, se constituie, adică îşi dobândeşte fizionomia proprie, înainte de exercitarea influenţei slave, căci această influenţă nu-i mai afectează structura gramaticală.

3.1. Ipoteza susținută de romaniștii mai vechi că latina populară era unitară (cf. V. Väänänen, 1963, capitolul *De l'unité latine à la diversité romane*) trebuie privită din perspectivă *diacronică, diatopică, distratică, diafazică, diamesică* (în sensul dat de W. Oesterreicher și de P. Koch, 1985, 1990). Din perspectivă *diacronică,* latina s-a extins din Italia în provinciile cucerite în cursul mai multor secole, în care limba ca sistem dinamic a suferit schimbări notabile. Din perspectivă *diatopică*, diferențele între regiuni romanizate erau destul de mari în ceea ce privește gradul de romanizare, substratul lingvistic diferit, mobilitatea, existența căilor de comunicație, sedentarismul, factorul rusticității, deci evoluția istorică a unei regiuni romanizate.

Din *perspectivă diastratică, sermo vulgaris* avea mai multe varinate: *sermo rusticus, sermo urbanus, sermo plebeius, sermo cotidianis* care au constituit factori esențiali pentru ulterioara dezvoltare a dialectelor romanice.

În Dacia și în alte provincii în care a apărut limba română, din cauza factorului rusticității predomina *sermo rusticus* pe când în alte regiuni ale Romaniei predomina *sermo urbanus* (în Dalmați sau în sudul Galiei).

Din perspectivă *diafazică* nu latina clasică cultă stă la baza limbilor romanice, ci latina populară, cu variantele ei citate mai sus, care reprezentau limba vorbită de păturile mijlocii și sărace din Imperiul Roman.

Din *perspectivă diamesică* (a cincea perspectivă propusă de W. Oesterreicher și P. Koch (1985, 1990): *langue de proximité, langue de distance*), limba latină avea două variante: cea de *proximitate* și cea de *distanță*. Sistemul formării și convențiile pronunțării identice garantau comunicarea pe verticală. Dar pe măsura trecerii timpului cei care scriau deveneau din ce în ce mai conștienți că limba lor era defectuoasă în raport cu norma scrisă, dar intuiau că greșelile lor de limbă le lărgesc zona de comunicare cu oamenii simpli. Un exemplar concludent este Grégoire de Tours din a doua jumătate a secolul al VI-lea.

Venirea slavilor are însă consecințe importante asupra vorbitorilor acestei limbi. Ea determină, pe de o parte, dislocarea spre nord, spre sud și spre vest a populației băștinașe din sudul Dunării (de la nordul liniei *Jireček*, din Moesia), iar pe de alta, slavizarea treptată a acesteia. În nordul Dunării, unde, în urma acestor evenimente, romanitatea era mult întărită, asistăm la asimilarea slavilor rămași aici de către populația romanizată (cf. **Cap. IV**).

Aceste fapte explică, pe de o parte, apariția în nordul Dunării a poporului român ca unitate etnică, iar, pe de alta, existența în sudul și vestul Peninsulei Balcanice a aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor (cf. Iorgu Iordan, *Istoria limbii române* (*Pe înțelesul tuturor*), București, 1983, p. 11).

Deși nu se poate face o *cronologie exactă* a apariției noului sistem lingvistic, a fazei de trecere de la latina populară la limbile romanice, inclusiv la română, unele elemente sunt suficiente pentru o cronologie aproximativă.

Astfel, într-o inscripție de la Lazu (editată de Emilian Popescu, *Inscripții din secolele IV-VII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, nr. 52) se reflectă unele aspecte ale limbii vorbite în *vici* (= *sate*) din Dobrogea în secolele al VI-lea – al VII-lea d. Hr., cu forme care atestă încă o latină "proastă", care nu devenise încă o limbă neolatină.

Inscripțiile din Moesia Superior (Bulgaria de astăzi) sunt mai numeroase şi oferă un material mai bogat în acest sens. Dintre ele, cele de la Glavinica (Pazargic), Stara Zagora şi Novi Pazar conțin unele forme "corupte" care atestă trecerea spre neolatină: *teto* (= *tectum*), *zeget* (= *fecit*), *iator* (= *viator*); sintagma *zie Lune* (*dies Lunae*) prefigurează românescul *luni*, iar *eista porta*, prefigurează rom. dialectal *aiastă (poartă)*. Datarea acestor inscripții în secolele V-VI d. Hr. ca şi localizarea lor permit identificarea unor trăsături ale latinei orientale târzii, fără însă a putea vorbi de o limbă neolatină. Unele trăsături ale latinei orientale târzii apar şi la autori latini originari de la Dunărea de Jos, dintre care cel mai important este Jordanes, originar din Dobrogea, autor a două lucrări, *Romana* şi *Getica,* scrise în anul 551 d. Hr., cu un bogat material despre spațiul natal. La Jordanes se observă deja tendințe ale procesului de trecere de la latină la limba neolatină: confuzia cazurilor, folosirea frecventă a prepozițiilor pentru marcarea raporturilor cazuale, schimbări în genul substantivelor, înmulțirea frecventativelor în *-are*, iar în vocabular, lexeme şi evoluții semantice care prefigurează limba română: *plicare* "a pleca", un lexem probabil din limbajul soldaților, folosit la strângerea corturilor (le pliau şi, după aceea, plecau , cf. evoluția lat. *plicare*, în fr. *plier*), *curtis, qualis* "care", *sic* = *de inde* "şi", *unde* "unde", *tanti* "atâți"[42].

Dacă se compară limba lui Jordanes cu cea a episcopului Gregorius Turonensis (Grégoire de Tours) din Galia, care a scris, cu aproape o jumătate de secol după Jordanes, o istorie a francilor, constatăm cam acelaşi stadiu de evoluție a limbii latine în trecerea ei spre o limbă neolatină (franceza în cazul episcopului galez). De pildă, fenomenul palatalizării dentalelor şi velarelor se află cam în acelaşi stadiu la amândoi, deci în ambele regiuni[43]:

lat. ***puteus*** > **putius* > rom. *puț*, it. *pozzo*, sard. *pozzu*, fr. *puits*, prov. *pous*, sp. *pozo*, port. *poço*;

lat. ***facia*** > rom. *față*; v.fr. *face* (pronunțat *fats*); lat. *pétiolus* > **petiolu(s)* > rom. *picior*, sp. *pezuelo*.

Prima fază (cea a palatalizării lui *t* + *i* şi a *lui k* + *i*, *g* + *i*) este panromanică şi datează din secolul al II-lea d. Hr. A doua fază, parcursă de limbile romanice mari, apărută probabil la începutul secolului al III-lea şi

[42] Cf. Vl. Iliescu, *Observații despre romanitatea dunăreană în jurul anului 600 e. n.*, în volumul „Antichitatea şi moştenirea ei spirituală", Iaşi, 1980, p. 249-274.
[43] *Ibidem*, p. 254.

extinsă în secolul al V-lea, poate fi constatată atât la Jordanes, cât şi la Gregorius Turonensis. E vorba de palatalizarea lui *k + i/e; g + i/e*:

lat. pop. ***cinque*** (= *ki-* în loc de clasicul *quinque* > rom. *cinci*;

lat. ***gĕlum*** > rom. *ger*, it. *gelo*, prov., cat. *gel*, sp. *hielo*.

În schimb, cea de a treia fază, specifică românei şi unor dialecte retoromane şi apărută după secolul al VII-lea, nu-i atestată la cei doi autori (e vorba de *t + i (<e) > ţ:* lat. *tērra* > *tiera* > protorom. **ţeară*, dar dalm. *tyarra*, sp. *tierra*, it., prov., cat., port. *terra*, fr. *terre*), după cum nu-i atestată nici diftongarea lui *é* accentuat > *ié: mele* > fr. *miel*, rom. *miere*, numită diftongarea romanică. Din aceste faze romanice, rezultă unitatea latinei în provinciile Imperiului Roman nu numai la începuturile ei, ci şi după o evoluţie de câteva secole. Deşi fenomenul citat a fost cunoscut de mult de lingvişti, el nu a fost pus decât recent în relaţie cu problema genezei limbii şi a poporului român[44]. Deşi în Romania orientală nu există documente, trebuie să presupunem că, la fel ca în Romania apuseană, latina evoluase şi se transformase profund (Conciliul de la Tours, din 813, cerea ca predicile să fie traduse în *rustica lingua* şi în germanică, recomandând preoţilor să predice direct în aceste limbi pentru a fi înţeleşi de enoriaşi (cf. H. Walter, 1998, p. 45).

Dacă în cazul Galiei se ştie că pe la jumătatea secolului al IX-lea se concretizează o nouă realitate lingvistică, atestată de *Les Serments de Strasbourg* (anul 842 d. Hr.), cel mai vechi monument de limbă franceză veche (căci limba acestui document nu mai poate fi numită latină), în cazul provinciilor dunărene ale Imperiului Roman, prin lipsa unui monument corespunzător celui din franceza veche, nu se poate preciza când se concretizează un nou sistem lingvistic.

Se poate însă presupune că, în lipsa unei norme latine oficiale după 274, inovaţiile locale vor fi avut câmp mai liber de manifestare şi că trecerea la română se va fi făcut mai devreme cu un secol sau chiar mai mult (adică în secolele al VII-lea – al VIII-lea), în tot cazul înainte de exercitarea influenţei slave (primele împrumuturi slave nu sunt mai vechi de secolul al IX-lea; cf. mai jos 5.2.1), căci această influenţă nu mai afectează structura gramatică a românei, în afară de (probabil) un fenomen de la periferia microsistemului nominal: vocativul feminin în *-o* (*nevasto, babo, proasto!* (care este mai târziu şi limitat la graiurile dacoromâne de sud-est, fiind sigur de origine bulgărească, după cum a arătat I. Pătruţ, 1974). Fireşte, nu trebuie neglijaţi nici factorii încetinitori în evoluţia lingvistică din spaţiul nostru, care rezultă din condiţiile istorice de izolare a regiunilor de aici[45]. Aceşti factori însă nu mai reuşesc să se opună ritmului mai rapid de schimbări lingvistice facilitate de împrejurările sociale şi de evenimentele politice specifice secolelor al V-lea – al VII-lea.

[44] *Ibidem*, p. 254.
[45] Ibidem, p. 254.

"Punând accentul pe modul popular de exprimare, redat în linii mari de traducerea ***Bibliei****, creștinii renunță la scrisul rafinat al clasicilor literaturii latine, înainte de toate pentru a-și face prozeliți. Pe de altă pare, aflat sub presiunea continuă a unor neamuri migratoare, Imperiul Roman este nevoit să recurgă din ce în ce mai des la încorporarea în armată a diverșilor «barbari» sau la acceptarea unora dintre ei ca «federați», ceea ce duce în mod inevitabil la utilizarea unui limbaj simplificat, fără subtilități, ba chiar cu «barbarisme»"*[46]. Această orientare populară luată și de limba scrisă face ca latina din regiunile orientale să capete o individualitate suficient de puternică pentru a fi caracterizată drept un grai sau un dialect carpato-dunăreano-pontic al limbii latine, adică să devină aspectul virtual al limbii române.

3.2. Trăsăturile esențiale ale noului diasistem lingvistic

Care sunt trăsăturile esențiale ale noului sistem lingvistic: protoromâna ? Cum se face trecerea de la latină la limbile romanice în general și la limba română în special ? Prin ce se deosebește el de sistemele celorlalte limbi romanice ?

Variantele diasistemului latinei populare se îndepărtează din ce în ce mai mult, pe de o parte, de latina clasică și pe de altă parte, între ele. Inovațiile rezultate din anumite variante depind de factorii *diatopici* (regiunile romanizate cunosc grade diferite de romanizare uneori cu enclave sau lacune de romanizare), *diastratici* (date de natura ocupațiilor, circulației vorbitorilor, statutul lor social, rezistența la romanizare etc.), *diafazici* (rezultate de gradul de cunoaștere a limbii adoptate, comunicare mai elaborată, mai înaltă, cu stil mai controlat, mai îngrijit sau vorbire neîngrijită, vulgară) și *diamesici* (relația dintre inovațiile locale și norma latină, reflectată și în inscripții, care totuși prezintă un aspect unitar, autorii supunându-se unei norme, în ciuda diferențelor între variante).

În comparație cu situația din vestul Romaniei, în care trecerea spre diasistemele neolatine se poate preciza prin atestări în texte ale unor forme, construcții, lexeme, situația din estul Romaniei este mai complicată, lipsind textele vechi, iar reconstrucția diasistemului neolatin este *ipotetică*, urmând metoda comparației interne, *prospectivă* (de la situația din latina populară spre primele date oferite de textele din secolul al XVI-lea din dacoromână și din secolul al XVIII-lea din dialectul aromân) și **retrospectivă** (comparând situația din textele dacoromâne vechi cu cea din textele aromâne din secolul al XVIII-lea și cu cea din dialectele moderne meglenoromâne și istroromâne pentru care nu există texte vechi).

Modelul general al schimbării diasistemelor, propus de M. Baniard (1997, 29-30) și acceptat de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (în Brâncuș, 2010,

[46] Cf. I. Coteanu, *Originile limbii române*, București, 1981, p. 50.

199-200), include trei etape. Prima etapă constă în apariția unor forme sau structuri noi, mai expresive și mai clare în procesul de comunicare ca o variabilă liberă care se folosește alături de forma sau structura tradițională, asigurând astfel stabilitatea comunicării. În a doua etapă inovația pornită de obicei de la mai mulți vorbitori, fiind mai mult generală decât generalizată, concurează, câștigă din ce în ce mai mult teren, se gramaticalizează trepatat și reușește ca în etapa a treia să scoată din uz forma sau structura tradițională, dar treptat ea, devenind normă, își pierde din expresivitatea ei. Trecerea de formele sintetice la cele analitice, înlocuirea unor structuri greoaie cu unele mai simple, a unor lexeme cu altele sunt elocvente în acest sens, după cum vom arăta mai jos.

Deși încercările de precizare a locului limbii române între limbile romanice datează de mai multă vreme, faptele aduse în discuție nu au fost întotdeauna concludente, lipsind un punct de vedere unitar privind criteriile de clasificare tipologică romanică. De cele mai multe ori, este vorba de un amestec a criteriilor lingvistice cu criterii extralingvistice sau a punctului de vedere sincronic cu cel diacronic. De aceea, lucrări mai vechi, ce cele ale lui Alonso (1943), M. Bartoli (1906, 1925), Bec (1971), Contreras (1963), Densusianu (1901), Diez (1836), Fuchs (1849), Gröber (1904-1906), Elcook (1960), Griera (1922), Iordan (1962), Puşcariu (1937, 1940, 1943), W. Meyer-Lübke (1930), Schuchardt (1920), W. v. Wartburg (1950-1955), Tagliavini (1969, 1977), Vidos (1959, 1945), deşi aduc fapte demne de reţinut pentru tipologia romanică, pun uneori pe primul plan criteriile extralingvistice (geografice, istorice, culturale) şi numai parţial criteriile strict lingvistice. O prezentare detaliată a criteriilor de clasificare a limbilor romanice a fost făcută de Maria Iliescu (în ACIPhR, XVIII, Tübingen, 1989, p. 47-63, comunicare reprodusă în Iliescu, 2008, p. 235-251).

Un pas important în tipologia romanică l-au făcut lucrările lui E. Coşeriu (1958, 1968, 1971, 1974, 1992-1993), care concepe tipul romanic ca un sistem abstract de posibilităţi a cărui sincronie include diacronia fiecărui idiom romanic ca sistem, iar sincronia acestui ultim sistem include diacronia normelor lingvistice însă sincronia acestora cuprinde diacronia vorbirii (*parole*). Cu alţi termeni, schimbarea vorbirii fără schimbarea normei, schimbarea normei fără schimbarea sistemului, iar schimbarea sistemului fără schimbarea tipului lingvistic. În felul acesta, particularităţile limbii române nu mai pot fi privite izolat sau încadrate cu uşurinţă în alt mediu lingvistic (ca, de pildă, cel balcanic, în neplauzibila construcţie ipotetică a aşa zisei *uniuni lingvistice balcanice*, cf. Sandfeld, 1930; Rosetti, 1978; Rohlfs, 1980; Steinke-Vraciu, 1999), sau a aşa numitei "*uniuni lingvistice carpatice*" (cf. discuţia privind neverosimilitatea acestei "uniuni" la I. Lobiuc, *Limba română, membră a "uniunii lingvistice carpatice"* ?, în AUI, secţ. III, c. *Lingvistică*, t. XLIII, 1997, p. 161-167), ci ca *posibilităţi* devenite *realităţi*

ale tipului general romanic în anumite condiții diacronice, diastatice, diatopice, diafazice și diamesice.

3.2.1. În evoluția de la limba latină la limbile neoromanice, *timbrul (calitatea)* și *cantitatea* vocalelor au suferit transformări esențiale din punct de vedere *fonetic* și fonologic. Opoziția dintre vocală lungă și vocală scurtă cu valoare fonologică în latina clasică (*vĕnit*: prez. ind. "vine" – *vēnit*: pf.s. "*veni*") a fost înlocuită, în latina populară, cu opoziția de apertură, între vocală deschisă și vocală închisă (*vęnit*: prez.ind. - *vẹnit*: pf.s.) (cf. Väänänen, 1967, 20; A. Avram, 2005, 19). Din cele 10 vocale (5 lungi și 5 scurte) și doi diftongi (*ae* și *au*) au rezultat, prin trecerea de la cantitate la calitate, 6 foneme în latina de la baza limbii române (cf. Väänänen, 1967, 30, Fischer, 1985, 52-62, A. Avram, 2005, 19).

ị < ī
ę < ĭ, ē, oe
ę < ĕ, ae
a < ă, ā
o < ŏ, ō
u < ŭ, ū

Sistemul vocalic de la baza limbii române comune este, așa cum a arătat H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, 1956, sistemul de "compromis"[47] al latinei populare orientale, rezultat din joncțiunea sistemului italic cu substat osco-umbric, răspândit apoi în Galia, Reția și în Peninsula Iberică, cu sistemul arhaic latin popular din Sardinia și din unele părți ale Lucaniei. Astfel, după trecerea de la cantitatea vocalică la calitatea vocalică, și după ce vocalele scurte au devenit deschise, iar cele lungi au fost pronunțate cu timbru închis, sistemul vocalic latin de la baza limbii române menținea opoziția dintre *ę*, provenit din *ĕ*, și *e* < *ae*, provenit din confuzia dintre *ē* și *ĭ*, care exista și în latina populară din Italia de nord și centrală, Galia, Reția și Iberia, dar nu menținea opoziția dintre *ǫ*, provenit din *ŏ*, și *ọ*, provenit din *ō* și *ŭ*, care nu exista nici în latina populară din Sardinia și unele părți din Lucania. Mai precis, latina populară de la baza protoromânei, din perioada preslavă, avea un sistem vocalic (în poziție accentuată), format din șase vocale:

i u
ę ọ
ę
a

[47] Vezi și Maria Iliescu, *La roumain langue de compromis*, în Iliescu, *Româna din perspectivă romanică*, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 231-235.

mai puţin economicos decât cel de la baza limbii sarde cu cinci vocale:

i u
e o
a

însă mai economicos decât cel din Galia, Italia de nord şi centrală, Reţia şi Iberia, cu un sistem de şapte vocale:

i u
ę ǫ
ę ǫ
a

Latina din provinciile dunărene ale Imperiului Roman (*latina dunăreană*, după expresia lui Fischer, 1985, A. Avram, 2005, 19 sau *latina balcanică*, după expresia altor cercetători; cf. Brâncuş, 1995, 2007) a transformat (pe *ē* şi *ĭ* în ę (la fel ca şi latina occidentală, dar nu şi pe *ō, ŭ* în *ǫ*, cum face aceasta din urmă. De aceea, româna şi dalmata, dar şi o limbă neromanică, care însă a suferit o puternică influenţă latină - albaneza -, prezintă un tratament diferit al lui ō şi ŭ, numai în silabă închisă, în timp ce alte limbi romanice (cu excepţia sardei, a unor graiuri corsicane şi a unor dialecte arhaice italiene meridionale), prezintă un tratament unic:

lat. ***flōrem*** > rom. *floare,* it. *fiore*;

lat. ****sōmnum*** > rom. *somn*, dalmat. *samno*;

lat. ***fŭrcam*** > rom. *furcă*, sard. *furka*, alb. *furkë;*

lat. ***pŭlverem*** > rom. *pulbere*, alb. *pluhur*, dalmat. *pulvro*, dar it. *forca*, *polvere* cu o ca în *fiore*, *onore* (cf. C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, Bucureşti, 1977, p. 293).

Arhaic în partea posterioară, ca cel din Sardinia, inovator în partea anterioară, ca cel de la baza limbilor romanice apusene, sistemul vocalic de la baza protoromânei era asimetric, cuprinzând în sine virtualităţile schimbării, dat fiind faptul că în limbă există o perpetuă tendinţa de simetrie.

3.2.1. De aceea, împrumutarea unui o delabializat, cum este *ə*, din substratul traco-dac, nu trebuie să ne surprindă. Prezenţa lui *ə* în albaneză este un punct de sprijin în susţinerea acestei ipoteze (cf. Brâncuş , 1995, p. 67-74, id., 2007, 180). Cu alte cuvinte, atunci când populaţia traco-dacă se romaniza a simţit nevoia de a introduce în sistemul latinei populare (din Dacia şi din alte provincii dunărene în care a avut loc etnogeneza românilor) un obicei articulatoriu, vocala *ă*, care este de fapt un o delabilizat, pentru echilibrarea sistemului. Baza velarizantă a traco-dacilor (Nandriş, 1963) a impus deci, un *ă* ca variantă fonologică a lui ***a*** neaccentuat (lat. *casam* > rom.

casă), a lui ***a*** *accentuat* în poziție nazală (lat. *canto* > protorom. **cântu* > rom.mod. *cânt*), a lui ***o*** *accentuat* (lat. *foras* > rom. *fără* etc.). Comparând rom. *ă* cu alb. *ë*, din punctul de vedere al fiziologiei articulării, al distribuției în contextul cuvântului, al condițiilor fonologizării și al evoluției ulterioare a acestei vocale, Brâncuș (1995) ajunge la concluzia că deși din punctul de vedere al locului de articulare al rom. *ă* și albanezului *ë (= ă)* există unele diferențe, cele două vocale nu pot fi cercetate separat, că rom. *ă* se datorește substratului traco-dac (sau unor tendințe atribuite substratului) care a acționat asupra latinei populare, iar alb. *ë*, se datorește limbii ilire mame "transmis direct în cadrul unui sistem fiziologic moștenit" (p. 73).

Din punct de vedere cronologic, vocala *ă* trebuie să fi apărut după asimilarea completă a lui *-ll-* intervocalic trecut la *-u-* și apoi dispărut (căci lat. *stella*, *maxilla* au dat mai întâi **steaua*, **măseaua* și apoi *steauă*, *măseauă* și în sfârșit *stea*, *măsea* și nu **steă*, **măseă*) și după sinereza *e + a* > diftongul *ea* (*mea* > *mea*, *rea* > *rea* și nu **meă*, **reă*). Apariția vocalei *ă* < *a neacc. latin* datează din româna primitivă (protoromână), căci toate dialectele limbii române posedă această vocală sau variante ale sale, dar apariția lui *ă* provenind din *e*, precedat de labiale este posterioară epocii străromâne (și, deci, nu poate fi pusă pe seama substratului traco-dac), căci dialectele sud-dunărene nu cunosc fenomenul (lat. *melum, pilum* > drom. *măr, păr*, dar arom., megl., istr. *mer, per*, cf. Nandriș, 1963; Em. Vasiliu, 1968). Fonologizarea lui *ă* se petrece pe terenul protoromânei atunci când a accentuat latin, păstrat în română, poate să apară în poziție neaccentuată, contrastând deci cu un *ă* provenit spontan dintr-un *a* neaccentuat sau din alte vocale (de exemplu din *a* în poziție nazală: lat. *canto* > v.rom. *cântu*, rom. med. *cânt*). Condiția aceasta se realizează odată cu apariția articolului hotărât enclitic în protoromână, probabil înainte de secolul al VIII-lea (*casa illa* > *casa*, în opoziție cu *casa* > *casă*). Cu alte cuvinte, apariția alofonului *ă* poate fi atribuită "*bazei de articulație velarizante*" a populației autohtone în timpul romanizării ei, dar fonologizarea vocalei *ă* este un proces mai târziu, legat de encliza articolului hotărât, căci numai atunci se stabilește un raport de comutare în perechile de tipul *casă-casa* (cf. **2.7.5.6**). Astfel, sistemul vocalic protoromânesc din perioada preslavă era format din cinci vocale moștenite și o vocală centrală probabil din substrat, căci are corespondent în albaneză:

i u
ă
e o
a

Pe plan romanic, o vocală centrală asemănătoare cu *ă* românesc există în diverse limbi romanice (portugheză, catalană, dialectele italiene de sud,

friulană), iar după alţi cercetători, chiar e mut din franceză, notat prin *ə* în transcriere fonetică, ar avea valoare fonologică*. Astfel, în sistemul fonologic portughez, există o vocală centrală, asemănătoare celei din română, dar această vocală (*ə*) are o extindere mult mai mică decât în română, având valoare fonologică numai în perechea *formă de prezent* (*falâmos* "vorbim", formă de perfect simplu *falamos* "vorbirăm") la verbele de conjugarea I. Randamentul funcţional a lui *ă* în română este mult mai variat, putând diferenţia după apariţia articolului hotărât enclitic formele articulate (*capra illa> capră a > capra*) de forme nearticulate *capră (< capra)*, forme verbale de la timpuri diferite (*cântă (< cantat); cânta* (< *cantabat*); opoziţia prezent-imperfect; *cântă (< cantat)* (prez.) *cântă* < *cantavit* (perf. simplu) şi mai târziu forme de singular de cele de plural (*mare, mări*), cuvinte diferite: *rău, râu, par, păr*). Unele dintre aceste opoziţii au apărut după epoca de geneză a limbii române. Firește, unele paralele romanice fac ca ipoteza apariţiei lui *ă* din română sub influenţa substratului să fie respinsă (cum face Sala, 1998, p. 196), însă, după părerea noastră, o contribuţie a bazei de articulaţie velarizante a traco-geţilor nu trebuie exclusă atunci când se are în vedere extinderea randamentului funcţional al acestei vocale.

Afirmaţia lui A. Philippide că limba tracă era plină de *ă* trebuie înţeleasă în sensul că *obiceiurile articulatorii* ale populaţiei autohtone care s-a romanizat au favorizat apariţia şi răspândirea unei vocale centrale, *ə*, care, însă, se fonologizează mult mai târziu, după apariţia articolului postpus.

Datorită faptului că spre deosebire de latina de la baza limbilor romanice occidentale din prima grupă care făceau diferenţa între cele două vocale palatale (*ę* deschis şi *ę* închis) şi între cele două vocale velare (*ǫ* deschis şi *ǫ* închis) în latina dunăreană se pierduse opoziţia între *ǫ* deschis şi *ǫ* închis. De aceea, din cauza inexistenţei unui *ǫ* deschis româna nu mai cunoaşte diftongarea pe partea posterioară, diftongare în nicio poziţie a lui *o*, *o̯, u̯e* (cf. lat. *locus* > sp. *luego,* it. *luoco*, dar rom. *loc*), ci numai diftongarea lui *ę*, accentuat, atât în silabă deschisă, ca în celelalte limbi romanice (lat. *melem* > rom. *miere*, sp. *miel*, it. *mele*, fr. *miel*), cât şi în silabă închisă, ca în spaniolă (lat. *ferrum* > rom. *fier*, sp. *hierro*; dar it. *ferro,* fr. *fer*). Asimetria sistemului, datorată prezenţei a trei elemente pe partea anterioară şi numai a două pe partea posterioară, este înlăturată prin această diftongare:

i u

ę o

ę > i̯e

a

* Cf. A. Avram, *Sur le caractère roman de la phonétique et de la phonologie du roumanie*, în "Dacoromania", Jahrbuch für östliche Latinität Freiburg-München, I, 1973, p. 215-222, Sala, 1998, 145; Iliescu, 2007, 65.

Rezultă în sfârșit în româna comună cinci vocale de origine latină (*a, e, i, o, u*) și una de origine (probabil) autohtonă (*ă*).

3.2.2. A doua vocală românească de origine nelatină, vocala închisă *â (î)* a fost și ea atribuită substratului, deși probabilitatea acestei origini este mai mică, căci ea nu are corespondent în albaneză așa cum are vocala *ă*. Unii lingviști i-au atribuit o origine slavă: T. Papahagi (GS, I, 205), alții însă o consideră anterioară influenței slave din cauza prezenței ei într-un număr de cuvinte cu origine posibil traco-dacă: *brânză, năpârcă, pârâu* și altele. Ca alofon a vocalei *ă* și a altor vocale (căci el poate proveni în anumite condiții din orice vocală), acest *â (î)* poate fi privit ca o supraviețuire în limba asimilantă (latina dunăreană) a unei vocale aparținând limbii asimilate (traco-daca, cf. Nandriș, 1963). Ca alofon a lui *ă*, vocala *â (î)* se fonologizează în dacoromână foarte târziu, începând cu secolului al XVI-lea, când s-a constituit opoziția fonologică *ă-â(î)* ca urmare a închiderii lui *ă* în unele cuvinte și a menținerii acestei vocale în altele sub presiunea exercitată de sistemul alternanțelor vocalice. Astfel *ă* și *â (î)* au ajuns să apară în același context și să diferențieze perechi perechi minimale de tipul acestui alofon s-au petrecut însă mult mai târziu, când apar opozițiile de tipul *râu* < **reu, rău* < *rivus; rău* < *reu* < lat. *reus* și formele cu *î* protetic (*îmi, își, îi, îs*, cf. A. Avram, 1964, 73; Vasiliu, 1968; Frâncu, 1979-1980). Sistemul vocalic al românei actuale, cu două foneme cert nelatine *ă, â,* nu are analogii în alte limbi romanice (portugheza are două vocale centrale numai în unele dialecte, fără să existe opoziție fonologică între ele, cf. Sala, 1998, p. 147). De fapt, din punct de vedere areal, și în limba română există graiuri care nu au pe *â (î)* (graiul aromânesc fărșerot, unele varietăți meglenoromâne și istroromâne). În tot cazul, opoziția *ă - â* nu este veche în română, ea este posterioară secolului al XVI-lea (cf. Avram, 1964).

3.3. O particularitate a limbii române printre limbile romanice a fost considerată labializarea velarelor urmate de o consoană sau semiconsoană anterioară: este vorba de evoluția grupurilor *cs, ct, gn* și a labiovelarelor *qu, gu* care în cuvinte moștenite din latină au trecut la *ps, pt, mn*, și, respectiv, în *p, b*, labializarea lui *qu* și *gu* când labiovelarele erau urmate de a: *coxa* > *coapsă, octo* > *opt, lignum* > *lemn, aqua* > *apă, lingua* > *limbă*. Cronologia relativă a acestui fenomen prezent în toate dialectele limbii române a fost fixată înainte de influența slavă, mai precis în epoca când latina carpato-dunăreano-pontică a asimilat limba autohtonă (Nandriș, 1963, Frâncu, 1979). Prezența unor corespondențe în albaneză și în dalmată (Bartoli, 1906) a întărit ipoteza substratului comun sau asemănător (traco-dac pentru fenomenul din română, ilir pentru cel din dalmată).

Ipoteza originii în substrat a labializării lui *qu* și *gu* nu este însă convingătoare pentru că un fenomen analog apare într-o altă arie laterală a latinității, în Sardinia, unde *qu* și *gu* trec la labiala *b*:

lat. ***aqua*** > sard. *abba*, rom. *apă*, dar it. *aqua*, fr. *eau*, v. prov. *aigua*, cat. *aygua*, sp. *agua*, port. *agoa*;

lat. ***equa*** > sard. *ebba*, rom. *iapă*, dar prov. *ego*, cat., port. *egua*, sp. *yegua*;

lat. ***lingua*** > sard. *limba*, rom. *limbă*, dar it. *lingua* (însă şi fonetismul *limbello*).

Ipoteza lui Ciorănescu (DER, v. *limbă*, 4332) că o variantă populară **limba* ar fi putut exista încă din latină nu pare plauzibilă pentru spaţiul apenoni-balcanic. În spaţiul alpo-pirineic, velara se păstrează fr. *langue*, sp. *lengua*, port. *lingoa*; lat. *quatt(u)or* > sard. *battoro*, rom. *patru*. Singura deosebire între cele două limbi, în ceea ce priveşte tratamentul acestor grupuri este aceea că sarda a sonorizat labiala surdă (*p* > *b*) aşa cum procedează toate limbile romanice vestice în poziţie intervocalică, în afară de italiană, pe când româna a păstrat surda intervocalică. Pe de altă parte, labializarea lui *qu* şi *gu* este mai extinsă în sardă decât în română, căci se petrece şi înainte de vocalele palatale (*e* şi *i*):

lat. populară ***cinque*** în loc de clasicul *quinque* > sard. *kimbe*, rom. *cinci* (arom. *ţinţ*, istr. *cinc*, cf. şi it. *cinque*, fr. *cinq*, sp., port. *cinco*);

lat. ***sanguine***, lat. pop. **sanguis, *sanguem* > sard. *sambene*, drom. *sânge*, arom. *sândze*, megl. *sọndz*, istr. *sānje* (cf. it., port. *sangue*, prov., cat. *sanc*, fr. *sang*, sp. *sangre*) (cf. şi R. L. Politzer, *On the Rumanian and Sardinian Treatement of Latin **qua** and **gua***, MLN, LVIII, 1953, p. 487-489).

Ipoteza originii labializării în substratul traco-dac sau ilir se exclude de la sine, căci în Sardinia nu au existat traco-daci. De altfel, Battisti (*Avviamento*, p. 161), a semnalat prezenţa fenomenului labializării lui *qu* în osco-umbrică şi în britonică, iar Pisani punea fenomenul din sardă pe seama substratului osco-umbric (V. Pisani, *Geolinguistica e Indo-europeo*, Roma, 1940).

O explicaţie comună pentru fenomenul din română şi din sardă se poate întrevedea în prezenţa unor colonişti sarzi în Dacia Traiană, ca salinari, aurari sau argintari, sau a unor colonişti din regiunile cu substrat osco-umbric din Italia, aduşi, de asemenea, în provincia Dacia, ca funcţionari sau legionari. Fenomenul cercetat ar putea fi pus în legătură cu sistemul vocalic de *compromis*, între cel arhaic de tip sard şi cel italic, cu substrat osco-umbric, discutat mai sus (cf. 1.1.1). Ipoteza contrară, avansată de M. Roques („Romania", XXIX, p. 283) şi susţinută de Nandriş (1963, 265) şi Mihăescu (1993, p. 164), asupra caracterului paralel şi independent al fenomenului în română şi în sardă, are inconvenientul că se bazează pe ipoteza "*des adaptations brutales et non pas seulemment des évolutions progressives*" (Nandriş, 1963, p. 265).

3.3.1. Problema monogenezei sau poligenezei unor fenomene identice (sau similare) pare insolubilă, însă, în ultimele decenii, unele speranţe de rezolvare a ei vin din domeniul interdisciplinar, în special din coroborarea

datelor de geolingvistică cu cele de geogenetică (cf. Goebl, 1996, p. 25-49).

După descifrarea codului genetic, care conţine markeri ce nu se schimbă în timp (alelele YAP de pe cromozomul Y), numeroasele studii efectuate în diferite părţi ale lumii au arătat că există o strînsă corelaţie între limbă sau familia de limbi vorbită de o anumită populaţie şi caracteristicile sale genetice. Astfel, este recunoscut faptul că barierele lingvistice pot întări izolarea între vorbitorii care folosesc diferite limbi. Acest efect al izolării lingvistice asupra izolării genetice este evident la nivelul diferenţelor lingvistice (de pildă, între diferite dialecte ale familiei limbilor romanice, în faza lor foarte veche).

Cercetările din ultimii 20-25 de ani au investigat pe larg structurarea genetică şi lingvistică a spaţiului italian, ajungându-se la analize surprinzătoare, regionale şi microregionale, prin confruntarea datelor de dialectometrie, toponomastică şi genetică. Sardinia, părţile de sud ale Italiei, cu care româna prezintă unele concordanţe lingvistice frapante, s-au bucurat de o atenţie specială: G. Zei, *Surnames in Sardinia*, I-III, *The Spatial Distribution of Surnames for Testing Neutrality of Genes*, în "Annals of Human Genetics", 1989, 169-180, R. R. Sokal, *Genetic Differences among Language Families in Europe*, în AJPA, 1989, 489-502, *Spatial Patterns of Human Gene Frequencies in Europe*, în AJPA, 1989, p. 267-294; *Genetics and Language in European Populations*, în „American Naturalist", 1990, p. 157-175; Cavalli L. L., Sforza F. Genes, *Peoples and Language*, in "Scientific American", 1991, p. 104-110, Piazza, A., *L'éredité gentica dell'Italia antica*, in "Lescienze", 1991, p. 62-69; H. Goebl, *Géo-linguistique et geo-génétique l'Italie du Nord*, in RLR, tom 60, 1996, p. 28-49. Din păcate, pentru spaţiul românesc, lipsesc încă astfel de cercetări, care ar lămuri multe din problemele considerate insolubile privind concordanţele dintre română, unele limbi balcanice (ca, de pildă, albaneza) şi unele limbi romanice. De exemplu, în monumentala lucrare de ansamblu *Storia e geografia dei geni umani*, semnată de Luigi Luca Cavalli-Sforza et al. (1997), lipseşte orice referire la spaţiul românesc şi la români. Cu toate acestea, trebuie menţionat că, în cadrul Programe Human Genome Diversity (HGD), coordonat de Organizaţia Genome Human (HUGO), au fost propuse şi se desfăşoară studii privind variaţia genomului uman, prin studiul probelor de AND (acid dezoxiribonucleic), colectate de la populaţiile reprezentative de pe întregul glob şi, implicit, stabilirea relaţiilor de apropiere sau depărtare genetică (înrudire) dintre diferite populaţii ale lumii, după identificarea prealabilă a fiecărei gene şi localizarea poziţiilor genelor pe unul din cromozomii umani.

În anul 1995, România a aderat la programul HGD-Europa, fiind una din cele 25 de ţări ale continentului nostru participante la *Proiectul Istoria biologică a populaţiilor europene*, coordonat de prof. Alberto Piazza, de la

Departamentul de Genetică al Universităţii din Torino (Italia). Pe baza unui contract de cercetare ştiinţifică, finanţat cu 50 % de Comunitatea Europeană, şi 50 % de fostul Minister al Cercetării şi Tehnologiei român, un colectiv de geneticieni de la Institutul de Cercetări Biologice Iaşi (dr. Gh. Ştefănescu, cercet. şt. Maria Caragin, cerc. şt. Rodica Dupont, asist. cerc. Aurica Cărare şi subing. Constantin Naciu) a început studiul variabilităţii genetice a populaţiei umane din patru zone geografice semnificative ale României: Maramureş, Vrancea, Gorj şi Munţii Apuseni. Prin colaborarea între cercetătorii ieşeni menţionaţi mai sus şi cei italieni de la Universitatea "Tor Vergata" din Roma, Departamentul de Genetica Populaţiilor (prof. Luciano Terrenato, dr. Patricia Malaspina, dr. Carla Jodice şi dr. Andrea Novelletto), se urmăreşte investigarea markerilor de pe cromozomul Y (pornindu-se de la ipoteza filiaţiei comune a populaţiilor actuale din Italia şi România), scopurile cercetării fiind descrierea detaliată a variaţiei genetice la populaţia din România, gradul de apropiere sau de depărtare (înrudire) genetică la populaţiile româneşti din diferite zone ale ţării cu diferite alte populaţii europene, obţinerea unor informaţii referitoare la unii markeri genetici de la populaţiile timpurii ale României, prin studiul ADN-ului extras din resturile osteologice bine datate, aflate în colecţiile antropologice din ţară.

Proiectul HGD-România, prin obiectivele propuse, are o deosebită importanţă ştiinţifică, căci el poate să aducă date absolut noi cu privire la relaţiile genetice dintre populaţiile româneşti din diferite zone ale ţării, dintre acestea şi cele existente în afara ţării, precum şi dintre populaţiile româneşti şi alte populaţii europene care au originea comună (romanică) sau substrat romanic. Astfel, de la proiectul HGD-România se aşteaptă date noi de natură genetică, privind geneza poporului român.

Studiul markerilor genetici de pe cromozomul Y are drept scop atât reconstituirea migraţiilor populaţionale pe linie paternă, cât şi a istoriei genetice a diferitelor populaţii pe aceeaşi linie. Rezultatele preliminarii ale studiului markerilor genetici pe cromozomul Y, efectuat de geneticienii ieşeni, aduc noutăţi deosebite: utilizându-se frecvenţele alelelor YAP la un eşantion de subiecţi de gen masculin din zonele Maramureş şi Vrancea, s-a constatat că, din acest punct de vedere, populaţia românească se încadrează în grupul populaţiilor central europene, cu apropiere pregnantă faţă de populaţiile din Sardinia (România: alela YAP 1 = 93,5%, alela YAP 2 = 6,5%; Sardinia: alela YAP 1 = 92 %, alela YAP 2 = 8 %) şi Anglia (alela YAP 1 = 95 %, alela YAP 2 = 5 %), dar şi faţă de Italia continentală (alelela YAP 1 = 80 %, alela YAP 2 = 20 %), în comparaţie cu aceasta din urmă, frecvenţele sunt mai mici, dar diferenţele nu sunt semnificative din punct de vedere statistic. Din contră, frecvenţeţe alelelor YAP determinate la populaţia românească sunt semnificativ mai mici faţă de cele raportate pentru Egipt (alela YAP 1 = 44 %, alela YAP 2 = 56 %) (Persichetti et al., 1992).

Datele existente în literatura de specialitate privind alelele YAP arată că prezenţa acestui marker la populaţiile europene urmează o descreştere sud-nord, cu o frecvenţă de 8,3 % (alela YAP2) în Grecia (Ciminelli et al., 1995). Datele publicate de Hammer et al., 1997, sugerează o schemă de imigrare din Africa spre Europa a populaţiilor purtăroare a markerului YAP, găsind într-o probă compozită de populaţie greacă o frecvenţă de 25 % a acestui element.

Faptul că populaţiile din fostele provincii romane, aflate în zonele laterale ale latinităţii (Dacia, Sardinia şi Britannia), prezintă trăsături genetice asemănătoare, nu trebuie să ne mire: coloniştii romani erau aduşi nu numai de la Roma, ci din provincii destul de îndepărtate de capitala Imperiului. În tot cazul, pentru elucidarea unor probleme până acum insolubile, trebuie realizată o colaborare strînsă între arheologi, antropologi, lingvişti, geneticieni şi specialişti în biologia moleculară în cadrul Proiectului HGD[48].

3.4. Trecerea lui *-l-* intervocalic în *-r-* are o situaţie asemănătoare, căci prezintă o serie de concordanţe greu de explicat cu unele idiomuri romanice şi neromanice (unele dialecte din Liguria şi din Provence, despre care se crede că ar avea substrat ligur, precum şi cu limba bască, limbă non-indo-europeană, în împrumuturile ei din latină (cf. Tagliavini, *op. cit.*, p. 76, 96, 140):

lat. ***gula*** > rom. *gură*, basc. *gura*; ***molam*** > rom. *moară*;

lat. ***molinum*** > v. genovez. *morin*;

lat. ***scala*** > rom. *scară*, basc. *maru* < lat. *palum*; în gasconă *ll* > *r*: lat. *bella* > gasc. *bero*).

Prezent numai în elementele moştenite din latină (*moară, scară, soare*) şi în cele puse pe seama substratului (*mazăre, viezure, măgură, abure*), cu corespondent în albaneză, unde lichida rămâne conservată (*mazulë*), acest rotacism a avut loc în epoca protoromână de dinainte de exercitarea influenţei slave, căci elementele slave nu-l cunosc (*boală* nu **boară*). Vechimea fenomenului şi prezenţa lui în elementele autohtone au făcut pe unii cercetători să-l pună pe seama substratului traco-dac, însă concordanţele frapante cu rotacismul din nordul Italiei (cf. G. Rohlfs, *Historische Grammatik der Italienischen Sprache*, I, p. 364) din limba bascilor (şi probabil şi din limba strămoşilor lor (iberi) care constituie substratul limbilor romanice din Peninsula Iberică) din ligură şi osco-umbriană elimină de la sine această ipoteză. De fapt, acest fenomen fonetic poate fi privit ca o tendinţă fonetică mai generală: de la lichidă se poate trece uşor la o vibrantă şi invers (rom. *tuturor* > rom. dialect. *tutulor*).

În ceea ce priveşte originea limbii bascilor, cercetările de genetică areală din ultimii ani au adus şi aici date care confirmă apartenenţa ei

[48] Mulţumim şi pe această cale geneticianului drom. Gheorghe Ştefănescu, şeful Laboratorului de Genetică de la Institutul de Biologie, Iaşi, care ne-a pus la dispoziţie aceste date.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

la grupul de limbi caucaziene, strămoşii bascilor fiind veniţi în Peninsula Iberică în perioada pre-neolitică. La aceste rezultate au ajuns prof. J. Bertranpetit de la Barcelona, care conduce un laborator de genetică umană, şi dr. Anne Cambon de la Laboratorul de Genetică din Toulouse (Franţa), care cercetează originea bascilor francezi.

3.4.1. Cu privire la rotacizarea lui *-n-* (*> nr > r: bine > binre > bire*), se poate spune că, deşi ea este anterioară influenţei slave (căci elementele vechi slave nu o cunosc (*rană, hrană*) şi, deşi are corespondent în albaneză, în dialectul tosc (Nandriş, 1963, p. 257), este puţin probabil să provină din substratul traco-dac, întrucât şi ea apare sporadic în unele idiomuri romanice apusene (cf. Tagliavini, *op. cit.*, p. 514). Acest fenomen, prezent în textele rotacizante vechi, iar azi, sporadic, numai în Munţii Apuseni şi la istroromâni (spre deosebire de tratamentul *-l- > -r-* care este normă lingvistică şi, în acelaţi timp, normă literară în româna veche şi modernă) trebuie să fi apărut în protoromâna din perioada preslavă ca element dialectal, căci protoromâna cunoştea unele diferenţe dialectale, cum crede pe bună dreptate S. Puşcariu (*Études de linguistique romaine*, Bucureşti, 1937) şi Gh. Ivănescu (1980). Din punct de vedere al cronologiei relative, nu acceptăm ipoteza lui Densusianu (1938, p. 116), împărtăşită şi de Nandriş, 1963, p. 257, că „*le passage de n à (n)r était un fait accompli au VIe, au plus tard au VIIe siècle*“, şi nici ipoteza lui G. Pascu (1921, p. 44-47), care datează rotacismul acesta prea târziu (pe la 1350). Credem că are dreptate Gh. Ivănescu (1980, p. 205-207), care distinge două faze în evoluţia fenomenului:

1. trecerea de la *-n-* la *-n̥r-* sau la nazala *r̥* (*bene > benre*), petrecută între secolele al V-lea şi al VII-lea,

2. trecerea de la *nr* sau nazala *r̥* la lichida *-r-* (*binre > bire*), petrecută în secolul al XIV-lea în Maramureş, Crişana, Transilvania, şi, independent de aceste regiuni, în dialectul istroromân. Textele rotacizante din secolul al XVI-lea atestă atât faza cu *binre*, cât şi faza cu *bire*, adică faza intermediară şi ultima fază. Prezenţa rotacizării lui *r* în română şi albaneză (numai în dialectul tosc, unde a apărut în aceleaşi condiţii ca şi în română, nu şi în dialectul gheg), faptul că ea s-a petrecut înainte de manifestarea influenţei slave în ambele limbi au făcut pe unii cercetători să creadă că fenomenul ar fi fost determinat de acţiunea substratului, atât în româna comună, cât şi în vechea albaneză, ca dialectal, de la început, în ambele idiomuri.

Ipoteza prezentă de la Hasdeu (în „*Col. lui Traian*“, 1877, p. 88) până astăzi (Brâncuş, 1995, p. 91), că s-ar datora influenţei dacilor liberi, „dacilor mărginaşi“, situaţi la nord şi la vest de provincia Dacia, susţinută de Brâncuş în ultima vreme, deşi interesantă, nu poate fi împărtăşită fără rezerve, căci nu se pot aduce probe în acest sens. Cert este faptul că, pe baza acestui fenomen, nu se pot face ipoteze privind patria primitivă a românilor şi a albanezilor.

3.5. Ca trăsături specifice ale noului diasistem lingvistic, în perioada genezei limbii române până la contactul cu slava veche, pot fi amintite, pe scurt, următoarele:

3.5.1. Trecerea lui *a* accentuat latin înainte de nazala *n* sau înainte de nazalele *n* și *m* + consonantă în *ă* și, mai târziu, în *â*:

lat. ***canem*** > protorom. **căne* > *câine*;
lat. ***cantare*** > protorom. **căntare* > *cântare*;
lat. ***campus*** > protorom. **cămpu* > *câmp*.

Fenomenul este anterior influenței slave, căci împrumuturile slave nu-l cunosc (*rană* < sl. *rana, hrană* < sl. *chrana*). Alături de trecerea spontană *a* lui *a* neaccentuat latin în *ă* (lat. *casam* > protorom. **casă*), acest fenomen constituie una dintre cele mai importante trăsături ale românei în comparație cu alte limbi romanice care-i conferă limbii noastre o fizionomie aparte.

Închiderea vocalelor *o* și *e* în poziție nazală, atestată încă din latina populară din provinciile dunărene ale Imperiului Roman (*ontem, dentem* pentru *frunte, dinte*), se generalizează în protoromână: *bonus* > **bunu*, rom.mod. *bun, plenus* > protorom. **plinu* > rom.mod. *plin*.

Inventarul sistemului vocalic al românei din perioada anterioară influenței slave cuprindea, deci, numai șase foneme: *a, e, i, u, o* și *ă*.

3.5.2. Diftongarea lat. *ę́* (< *ĕ*) în *i̯e*, indiferent de natura silabei din care face parte (deschisă sau închisă):

lat. ***fĕrum*** > protorom. **fieru* > rom.mod. *fier*;
lat. ***pĕlem*** > protorom. **pieale* > rom.mod. *piele*;
lat. ***pĕctum*** > protorom. **pieptu* > rom.mod. *piept*;
lat. ***pĕrdo*** > protorom. **pierdu* > rom.mod. *pierd*.

Fenomenul se întâlnește, în afară de română, în spaniolă, în dialectele picard, valon și în graiurile de la nord de Lorraine, atât în silabă deschisă (lat. *fĕlem* > rom. *fiere*, sp. *hiele*), cât și în silabă închisă (lat. *fĕrrum* > rom. *fier*, sp. *hierro*), în celelalte idiomuri romanice, petrecându-se numai în silabă deschisă (lat. *felem* > it. *fiele*, fr. *fiel*, dar lat. *fĕrrum* > it. *ferro*, fr. *fer*). Româna se deosebește însă de celelalte idiomuri romanice prin faptul că această diftongare spontană a afectat numai seria vocalelor palatale (*ĭ* > *ę*, *ĕ* > *ie*), nu și seria velară (*ŭ* > *u*, *ŏ* > *o*), ea ignorând fenomenul trecerii lui *ŭ* la *o̯* și a lui *ŏ* la *u̯o*, care are loc în toate limbile romanice apusene, în afară de sardă, unele graiuri corsicane și unele dialecte italiene meridionale (lat. *furca* > rom. *furcă*, sard. *furka*). Cu româna mai prezentă concordanțe în acest sens dalmata, cea de a doua limbă romanică orientală, și albaneza, limbă indo-europeană de tip *satem*, în elementele sale împrumutate din latină (lat. *bucca* > rom. *bucă*, dalmat. *buk*, alb. *bukë*, dar it. *bocca*, sp. *boca*, fr. *bouche*).

3.5.3. Metafonia lui *á* şi *ó*, diftongarea lat. *é* şi *ó* (accentuaţi) în *e̯a*, respectiv în *o̯a*, când în silaba următoare este un *e*, *ă* sau *a* (nu însă înainte de nazalele *n* şi *m*) ca, de pildă, în lat. *seram* > protorom. **seară*; lat. *molam* > protorom. **moară* (însă pluralul *seri, mori* unde condiţia nu se realizează), dar *bene* > *bine* (nu **beane*), *montem* > *munte* (nu **moante*). Studiată de Iorgu Iordan (1921) în teza sa de doctorat, susţinută la Universitatea din Iaşi, această diftongare, cu cauze considerate nelămurite, obscure (Nandriş, 1963, p. 211), dar investigată metodic şi convingătoare (A. Avram, 2005), este un fenomen vechi, protoromân, cunoscut de toate dialectele limbii române, care, din punct de vedere cronologic, este posterior diftongării spontane a lui *é* accentuat în *ie* (în care e se diftonghează la rândul său: lat. *petra* > protorom. **pietră* > **p̯ieatră* (cu triftong) > rom.mod. *p̯iatră*). Fenomenul este, de asemenea, posterior închiderii vocalelor *e* şi *o* în poziţie nazală, în *i*, respectiv în *u* (*bene* > *bine, montem* > *munte*). În protoromână, în româna preliterară, în româna veche şi chiar astăzi dialectal, diftongarea discutată are un randament funcţional destul de ridicat, în comparaţie cu româna literară modernă şi cu cele mai multe graiuri populare, în care a intervenit un fenomen de reducţie, monoftongare, mai ales a diftongului *ea* (în *e*, când era urmat de *e*, dar în *a*, când era precedat de labiale sau consoane velarizante: lat. *legem* > protorom. **leage* (această formă apare şi în unele texte vechi) > rom.mod. *lege*; lat. *fetam* > protorom. **feată* > rom.mod. *fată*, dar arom. *feată*, megl. *fęta*, istr. *fętę*. Monoftongarea diftongului *o̯a* este însă redusă la câteva cuvinte şi se produce numai după labiodentalele (*f,* v): lat. ad *foras* > protorom. **afo̯ară* > rom.mod. *afară* (pentru alte exemple, vezi Nandriş, 1963, p. 188).

3.5.3.1. Limba română dispune de patru semivocale: *i̯, u̯, e̯* şi *o̯*, ultima există şi în retoromâna din Elveţia: *i̯eri, dau̯, me̯a, o̯ală* (cf. Iliescu, 2007, 226).

3.5.3.2. Limba română este limba neolatină cu cel mai mare număr de diftongi şi de triftongi: 35 diftongi şi 9 triftongi (de exemplu *eoa* (*pleoapă*), *ioa* (*inimioară*, ib., 226).

3.5.3.3. În timp ce limbile romanice apusene (în afară de provensală) au trecut diftongul latin *au* la *o* (lat. *aurum* > it. *oro*, fr. *or*, sp. *oro*, port. *ouro*; lat. *taurum* > it. *toro*, cat., sp. *toro*, v.fr. *tor,* fr. *tor*) sau la *ou* (*touro*), româna l-a desfăcut în două silabe (protorom. **auru, *tauru*, rom.mod. (*aur, taur*). Singura limbă care l-a păstrat bine este provensala (*au̯r, tau̯r*), însă există lexeme în care acest diftong s-a păstrat şi în dalmată, catalană, friulană şi în unele graiuri italiene meridionale (calabr. *táuru*, ap. Ciorănescu, DER) şi siciliene (cf. Mihăescu, 1993, p. 163). În tot cazul, româna a manifestat de la început tendinţa de a evita acest diftong în poziţie preconsonantică, fie prin desfacerea diftongului (lat. *laudo* > rom. *laud*, pronunţat *la-ud*), fie prin

transformarea lui *u* în *v* (arom. *alavdu*). Româna a păstrat, totuşi, acest diftong în conjuncţia *au̯* < lat. *aut* (deci, în poziţie neaccentuată în frază).

3.5.4. *Sistemul consonantic* al protoromânei era mai bogat decât cel al limbii latine, căci au apărut noi foneme consonantice: *č, ğ, ţ, dz, ş, n', l', r̄, h*, pe lângă vechile consoane moştenite din latină: *p, b, m, f, v, n, t, d, l, r, s, c, g*. Inventarul sistemului consonantic cuprindea 22 de foneme, incluzând o serie nouă - cea a africatelor, absentă din sistemul consonantic latin. În schimb, nu mai cuprindea seria labiovelarelor (care se transformaseră fie în labiale (*aqua* > *apă, lingua* > *limbă*, fie în africate (*que* > *ce, sanguine* > *sânge*) şi nici opoziţia consoană simplă-consoană dublă pe care o menţin numai unele limbi romanice (italiana, în special, şi, în mai mică măsură, spaniola, iar, în codul vorbit, franceza). Ca şi în celelalte limbi romanice, consoanele finale latineşti au dispărut din româna modernă (lat. *pinum*, rom. *pin*, fr. *pin*, sp. *pino*, port. *pinho*. Ca şi în italiană, *-s* (final) nu s-a menţinut ca desinenţă de plural sau marcă a persoanei a II-a.

3.5.5. Cea mai importantă achiziţie a sistemului consonantic al limbii române, din faza ei de geneză, este apariţia seriei africatelor surde (*č, ţ (= ts)*) şi sonore (*ğ, dz (=ḑ)*), considerată de unii cercetători ca datorându-se substratului traco-dac, ipoteză neîntemeiată, căci fenomenul din română are corespondenţe în limbile romanice apusene, mai ales în faza veche a acestora. De aceea, africatizarea trebuie privită ca un fenomen paralel şi independent, petrecut în faza veche a limbilor romanice, pe baza unor premize din latina populară. Condiţiile de apariţie a africatelor fuseseră îndeplinite, în mare măsură, în latina populară, aşa cum arată inscripţiile din CIL, dar fonologizarea africatelor nu este mai veche decât faza preslavă a protoromânei. În latina populară, consoanele *č, ğ, ţ, ḑ* erau numai variante (alofone) ale fonemelor *c, g, t, d* (cf. Marius Sala, în *Istoria limbii române*, editată de Academia Română, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 201-204).

Africatele surde: *č şi ts (= ţ)*:

a) k + e, i în hiat > *č* sau ***ts (ţ)***, deci două tratamente:

1. *ţ(ts)* înainte de *i̯a, i̯e* accentuaţi sau neaccentuaţi şi înainte de *i̯o* neaccentuaţi:

lat. ***incalciare*** > rom. *încălţa(re)* (arom. *ncalţu*, megl. *ancalţ*, istr. *ăncaţ*, cf. it. *(in)calzare*, prov. *(en)caussar*, fr. *chausser*, sp. *(en)calzar*, port. *(en)calçar*);

lat. ****inglacio**, *inglaciare* > rom. *îngheţ, îngheţare* (arom. *ngl'eţ(u)*, megl. *(a)ngleţ*, istr. *ăngl'oţ*);

lat. ***inaltiare*** > rom. *înălţare*, arom. *analţu*, megl. *nalţ*.

2. lat. ***caelum*** > lat. pop. *kelu* > protorom. **ceru* > rom.mod. *cer* (arom., megl. *ţer*, istr. *cer*). Africata *č* din acest segment se păstrează în

italiană (*cielo*) şi are drept corespondent în vechea franceză şi în vechea spaniolă africata *ts* (v.fr. *ciel*, pronunţat *tsiel*), v. sp. *cielo*, pronunţat *tsielo*, spirantizată într-o fază ulterioară (*s*) (*cielo*), prov., cat. *cel*, port. *ceo*. Limbile sardă şi dalmată nu africatizează pe *k + e, i*: cf. lat. *cenare* > sard. *kenare* (pronunţat *chenare*) şi dalm. *kenur* (pronunţat *chenur*, cf. şi alb. *kielj*). Ipoteza că tendinţa de africatizare a fost favorizată de acţiunea substratului traco-dac, susţinută de Brâncuş (1995, p. 9) nu ni se pare plauzibilă, căci africatele apar şi în Romania apuseană, chiar dacă în unele zone au dispărut mai târziu prin spirantizare.

b) k, t + i + a, e > ts (= ţ):

Lat. ***făcia*** > protorom. **faţă* > rom.mod. *faţă* (arom., megl. *faţa*, istr. *fǫţę*), it. *faccia*, engad. *fača*, v. sp. *haz* (pronunţat *hats* şi apoi (după secolul al XIII-lea) *aţ* (*ats*), v.fr. *face* (pronunţat *faţ* (= *fats*), prov. *facha*, fr. mod. *face*, friul. *fatse*, port. *face*, dar sard. *fatho*. Africata *ts* s-a spirantizat apoi în franceză (*face*) şi în spaniolă (*haz, faz*), a rămas însă în română ca *ţ* (cf. şi *titia* > protorom. **ţiţă* > rom.mod. *ţâţă*, arom. *ţâţă*, megl. *ţoţă*, istr. *ţiţe*), sarda nu cunoaşte nici în acest caz africatizarea, iar italiana păstrează până astăzi africata.

Astfel, consoana *t + i +* vocală s-a palatalizat şi apoi s-a asibilat, începând cu secolul al II-lea d. Hr., iar alterarea dentalei este notată în inscripţii prin *ci, s, si* şi *ts*; fenomenul s-a generalizat în secolul al III-lea şi al IV-lea şi a cuprins şi provinciile dunărene (cf. Mihăescu, 1960, p. 93): *Florencia* (CIL, 14.207), *Laurentzio* (CIL, 12.396).

În schimb, asibilarea lui *c + e, i* a avut loc mai târziu (atestări există abia din secolul al VI-lea în inscripţiile din provinciile dunărene, în rest, ele există încă din secolul al V-lea). Asupra vechimii fenomenului există păreri controversate: W. Meyer-Lübke (*Einführung*, 164) îl datează în secolul al III-lea, Schuchardt (1866, p. 150, 166) în secolul al VI-lea, iar P. Skok (1926, p. 409), care se bazează pe fonetismul unor nume proprii din opera lui Procopius, crede că palatalizarea românească s-a produs după distrugerea centrelor latine din Balcani, de după 602, de către slavi (ea s-ar fi produs după sosirea slavilor şi în mod independent de evoluţia romanică occidentală).

Părerea a fost respinsă, pe bună dreptate, de Mihăescu (1960, p. 96), care a arătat că faptele aduse în discuţie de P. Skok nu sunt concludente, căci numele proprii date ca exemple (*Κελλεριανά Κεσίανα*), care prin natura lor păstrează fonetismul arhaic, nu pot proba lipsa asibilării în secolul al VII-lea, fenomenul răspândindu-se şi în Romania răsăriteană, ca şi în cea occidentală, în secolele al V-lea şi al VI-lea.

Asibilarea lui *c + i +* vocală s-a produs mult mai devreme, încă din secolul al III-lea, atât în Romania răsăriteană, cât şi în cea apuseană, aflate în

legături normale în acest timp: *Florescia* (CIL, 14.207; Apianus, CIL, 788, cf. Mihăescu, 1960, p. 96-97).

Sonora dentală d urmată de i + vocală s-a palatalizat și apoi s-a asibilat (ca și surda dentală *t + i + vocală*) încă de la începutul erei creștine, odată cu "sosirea primilor soldați romani în aceste ținuturi" (Mihăescu, 1960, p. 94-95): *Burgundzones = Burdundiones* (Iordaneis), *ziaconus = diaconus* (Mihăescu, 1960, p. 94).

c) lat. k, t + i + o, u > ț, č:

lat. ***fetiolum*** (< diminutiv din *fetus*), protorom. **fečioru* > rom.mod. *fecior*, arom., megl. *fițor*, istr. *feț̌or*;

lat. ***petiolum*** > protorom. **pičoru* > v.rom. *picioru*, rom.mod. *picior*, *cicior*, megl. *pičor*, istr. *pičor(u)*. Forma cu africată s-a păstrat până azi în italiană (*picciolo*), dar v.fr. *peçuel*, prov. *pesol*, sp. *pezuelo*, *pezón;*

lat. ***bracheum*** > protorom. **brațu* > v.rom. *brațu*, rom. mod *brat* (arom., megl. *braț*, istr. *broț*, cf. it. *braccio*, sau *brazzo*, prov. *bratz*, cat., fr. *bras*, sp. *brazo*, port. *braco*).

Africatele sonore: ğ și ḍ (= dz):

a) lat. g + e, i > ğ:

lat. ***genuculum*** > protorom. **genucl'u* > rom. dial. *genuchi* (rom.mod. *genunchi*, arom. *genuncl'u*, megl. *zenucl'u*, istr. *jeruncl'u*, cf. v.fr. *genou* (pronunțat cu ğ), fr. mod. *genou* (pronunțat *jenú*), prov. *genolh*, it. *ginocchio*, cat. *genoll*, sp. *hinojo*, port. *jeelho*);

lat. pop. ***fugire*** (în loc de clasicul *fugere*) > protorom. **fugire* > rom. mod. *(a) fugi* (arom. *fug*, *fudzu*, *fudzită*, megl. istr. *fug*, cf. și it. *fuggire*, logud. *fuire*, engad. *fuğir*, friul. *fui*, fr. *fuir*, prov., cat. *fugir*, sp. *huir*, port. *fugir*).

b) lat d + i + a, e > ḍ (= dz) > z:

lat. ***radiam*** > protorom. **radză* > rom.mod. *rază*; arom. *aradză*, *radză*, cf. it. *razza*, prov., fr. *rai*, cat. *raig*, sp. *rayo*, port. *raio*;

lat. ***decem*** > protorom. **dzeace* > rom.mod. *zece*, arom. *dzațe*, megl. *zețe*, istr. *zece*.

Africata *ḍ(= dz)*, care era normă lingvistică în protoromână, se transformă în *z*, în graiurile de tip muntenesc, în limba literară și la meglenoromâni, istroromâni, dar se menține în graiurile de tip moldovenesc (Moldova, Basarabia, Bucovina, Maramureș) și în dialectul aromân. Fenomenul prezintă concordanțe parțiale cu cel din italiană (*dieci*) și provensală (*detz*), dar nu și cu dalm. *dik*, fr. *dix*, cat. *deu*, sp. *diez*, însă port. *dez*.

c) lat. d + i + o, u > ğ > j:

lat. ***deorsum*** (prin intermediul variantei populare *deosum, diosum*) > protorom. **ğiosu* > rom.mod. *jos* (arom. *gios*, megl. *anjos*, istr. *jos*, cf. v. it. *gioso*, it. *giuso*, calabr. *jusu*, sard. *giòssu*, v.fr. *jus*, sp. *ayuso*, prov. *jos* (pronunţat *žos*).

Africata *ğ* din astfel de segmente, generală în epoca de geneză a limbii române, s-a transformat în *j*, în graiurile de tip muntenesc în limba literară, în dialectul istroromân şi meglenoromân, dar s-a menţinut până azi în graiurile de tip moldovenesc şi în dialectul aromân. Fenomenul are analogii în italiană şi în vechea franceză:

lat. ***diurnum*** > it. *giorno* > v.fr. *jour*, fr. mod. *jour*;

lat. ***adiungere*** > protorom. **agiungeare* > rom.mod. *ajunge(re)*, arom. *ağiung*, megl. *jung* (cf. it. *aggiungere*, v.fr. *ajoindre*, fr. mod. *adjoindre*, logud. *ajungere*, prov., v. cat. *ajonher*, sp. *adjungir*).

d) lat. j (= i) + a > ḑ > z:

lat. ***jacere*** > protorom. **dzăceare* > rom.mod. *a zăcea* arom. *dzăţeare*, megl. *zăţeari*.

Africata *ḑ*, generală în protoromână, se păstrează până în zilele noastre în regiunile citate mai sus (graiurile de tip moldovenesc, dialectul aromân), dar se transformă în *z* în limba literară, în graiurile de tip muntenesc şi în dialectele istroromân şi meglenoromân. Italiana mai păstrează africata (*giacere*), pe când celelalte limbi romanice au pierdut-o (fr. *gésir*, prov. *jazer*, cat. *jaure*, sp. *yacer*, prov., port. *jazer*).

e) lat. j + o, u > ğ > j:

lat. populară *****iocare*** în loc de *iocari* > protorom. **giŭcare* > rom.mod. *juca(re)*, arom. *giucare*, megl. *joc*, it. *giocare*, prov. *jogar*, fr. *jouer*, sp. *jugar*, port. *jogar* (*j* era pronunţat în vechea franceză *dʒ*).

Fonetismele cu *ğ* de tipul *giucare, giug, gioc* s-au transformat în *j*, într-o perioadă posterioară protoromânei, în graiurile de tip muntenesc, în limba literară (*juca*) şi în dialectele istroromân şi meglenoromân: *juc, joc*, dar au rămas în alte graiuri şi dialecte (mold. *giuca*, arom. *(a)gioc*).

f) lat. d + i̯ (< lat. ī, ĕ accentuaţi) > ḑ

lat. ***dicere*** > protorom. **dziceare* > rom.mod. *zice(re)* arom. *dzi̯eare*, megl. *ziceri*, istr. *zic*, cf. it. *dicere*, fr. *dire*, sp. *decir*.

O tendinţă similară de evoluţie de la africate la spirante observăm şi în alte idiomuri romanice (cf. Manoliu-Manea, 1971, p. 110-112).

În concluzie, consoanele africate (*č, ğ, ţ*) s-au menţinut numai în română şi în italiană, dar s-au redus la fricative în celelalte limbi romanice:

lat. ***ceram*** > rom. *ceară*, arom. *ţeară*, istr. *ţere*, it. *cera,* prov., cat. *cera* fr. *cire*, sp., port. *cera*, friul. *sere*, engd. *čaira*, dar dalm. *kaim*;

lat. ***genuc(u)lum*** > protorom. **genucl'u* > rom.mod. *genunchi*, dialectal *genuchi*, arom. *genuncl'u*, megl. *genucl'u*, ist. *genunc'lu*, it. *ginocchio*, fr. *genou*, prov. *genolh*, cat. *genoll*, friul. *dzenoli*, engd. *žnuol*, dar dalm. *denacle*, v. sp. *hinojo*, port. *joelho*;

lat. ***titionem*** > protorom. **teciune,* rom.mod. *tăciune,* arom. *tăciune*, *tăcine*, megl. *tăciuni*, it. *tizzone*, fr. *tison*, sp. *tizón*, port. *tição*, prov., cat. *tizó*).

3.5.6. Consoana *ş,* apărută în epoca de geneză a limbii române, este rezultatul palatalizării consoanei *s*, urmate de un *i* sau *e* accentuaţi sau înainte de un hiat:

lat. ***caseum*** > protorom. **caşiu* > rom.mod. *caş* (arom., megl. *caş*, istr. *cǫş*), dar dalm. *kis*, it. *cacio*, sard. *casu*, fr. dial. *k'as*, sp. *queso*, port. *queiljo*;

lat. ***septem*** > protorom. **şieapte* > rom.mod. *şapte* (mold. *şepte*, arom. *şapte*, megl. *şapti*, ist. *şǫpte* (cf. dalm. *sapto*, it. *sette*, prov., cat. *set*, sp. *siete*, port. *sete*),

sau a consoanei *s* urmate de consoană şi apoi de un *i* sau *e*:

lat. ***piscem*** > protorom. *peasce,* rom.mod. *peşte*, arom. *peaşte*, megl. *pęşti*, *peşt* (cf. it. *pesce*, prov. *peis*, cat. *peix*, sp. *pez*, port. *peixe*).

Constrictivă surdă prepalatală, această şuierătoare necunoscută sistemului fonetic latin (în afară de cuvintele de împrumut şi de onomatopee) şi-a întărit locul în sistem şi şi-a ridicat randamentul funcţional şi prin împrumuturi făcute într-o epocă ulterioară genezei limbii române din alte limbi (mag, şiret, şagă, meşteşug etc.). Ipoteza originii acestei consoane în substrat, susţinută de mai mulţi cercetători, rămâne ca posibilitate, dar nu ca certitudine (cf. **1.1**).

3.5.7. Consoanele *n'* şi *l'* sunt foneme tipice pentru protoromână, deci pentru perioada în care a avut loc geneza limbii române şi etnogeneza vorbitorilor ei. Ele rezultă din palatalizarea consoanelor *n* şi *l*:

lat. ***cuneum*** > protorom. **cun'u*, rom.mod. *cui*, ist. *cuñu* (cf. şi v. it. *cogno*, sicil. *kuńu*, cat. *cuny*, prov. *cunh*, fr. *coin*, sp. *cuño*, port. *cunho* (fonetism asemănător exista în alb. *kunj, kuj* "coin fendre de bois") > rom. mod *cui*;

lat. ***filium*** > protorom. **fil'u*, rom.mod. *fiu*, arom. *h'il'u*, megl. *il'u*, istr. *fil'* (cf. it. *figlio*, engad. *fil'*, fr. *fils*, sp. *hijo*, port. *filho*);

lat. ***oculus*** > lat. pop. *oclus* (*oculus non oclus,* App. Pr.), protorom. **ocl'u* > rom.mod. *ochi,* arom., megl. *ocl'u*, istr. *ocl'u* (cf. şi Vasiliu, 1968, p. 112 şi urm.).

Pe de altă parte, în această perioadă, existau două foneme *n*:

un ***n*** (slab, provenit dintr-un *-n-* latin intervocalic: lat. *bonus* > protorom. **bunu* > rom.mod. *bun*);

şi un ***n̄*** (tare, provenit dintr-un *n* iniţial sau dintr-un *nn*:

lat. ***noctem*** > protorom. **noapte* > rom.mod. *noapte* (arom. *noapte*, megl. *noapti*, istr. *nopti*; cf. it. *notte*, prov. *neuit*, fr. *nuit*, sp. *noche*, port. *noite*);

lat. ***annum*** > protorom. **anu* > v.rom. *anu*, rom.mod. *an*, arom., megl. *an*, istr. *on*, cf. it. *anno*, fr., prov. *an*, cat. *any*, sp. *año*, port. *anno*.

3.5.8. De asemenea, în protoromâna din perioada preslavă existau două feluri de ***r***:

- unul slab, provenit din rotacism *(-l- > -r-:* lat. *solem* > *soare* sau din *-r-* (lat. *auricula*, lat. populară *oricla* > protorom. **ureacl'ă* > rom.mod. *ureche,* variantă *urechie*, arom. *ureacl'e*, megl. *urecl'ă*, istr. *urecl'e* (cf. it. *orecchio*, prov. *aurelha,* fr. *oreille*, cat. *orella*, sp. *oreja*, port. *orelha*);
- altul tare (*r̄*) provenit dintr-un *r-* iniţial (lat. *riuus* > protorom. **r̄iu* > rom.mod. *râu,* arom. *arâu*, megl. *rou* (cf. it., sp., port. *rio*, sard. *riu*, *arriu*, prov., cat. *riu*), sau din lat. *rr* (lat. *hŏrrescĕre*, lat. populară **horrire* > protorom. **ur̄ire* > v.rom. *uri(re)*, arom. *urăscu*, *urâre*, cf. şi alb. *uren*, rom.mod. *urî(re).*

Opoziţia dintre *r* şi *r̄* dispare într-o perioadă posterioară epocii studiate.

3.5.9. O poziţie slabă în sistem şi un randament funcţional redus avea constrictiva *h* prezentă probabil numai în unele elemente de substrat şi în unele onomatopee, exclamaţii şi interjecţii (*hameş, oh, hei, hm, hu, huideo* !). Cert este faptul că *h* nu este de origine latină, căci dispăruse din latina populară încă înainte de cucerirea provinciilor în care a apărut limba română (cf. Mihăescu, 1960, p. 101-102) şi că nu este moştenit de nici o limbă romanică. Randamentul său funcţional va creşte, însă, într-o perioadă ulterioară celei studiate, prin împrumuturi din slavă (*hrană, hram*), maghiară (*hotar*), turcă (*hambar, haide*), greacă, germană. O situaţie oarecum asemănătoare este în franceza veche, unde cuvinte cu *h* apar ca o influenţă a superstratului germanic (*franc*) (cf. Henriette Walter, 1998, p. 39).

3.6. Ocluzivele intervocalice latineşti (sau precedate de vocale şi urmate de r sau l) se menţin în română, dalmată şi în italiană (dar nu în toate lexemele, în tot cazul în grupul apenino-balcanic), dar se sonorizează în spaniolă şi portugheză sau dispar (probabil, după sonorizare) din franceză:

lat. ***rŏtam*** > rom. *roată* megl. *roată*, cf. it. *ruota*, dar fr. *roue*, sp. *rueda*, port. *roda,* prov. *roda*, logud. *roda*, engad. *rouda*, friul. *aruede*; din latină cuvântul a intrat şi în albaneză (*rotë*);

lat. ***iocum*** > protorom. *ğocu* > rom.mod. *joc*, mold. *gioc*, arom. *(a)gioc*, megl., istr. *joc*, cf. it. *giuoco*, logud. *ğogu*, friul *dzug*, fr. *jeu*, sp. *juego*, port. *jogo*, prov. *joc*, cat. *jog*;

lat. ***capra*** > rom. *capră*, arom., megl. *capră*, istr. *cǫpre*, cf. alb. *kjepër*, it. *capra*, logud. *kraba*, friul. *kávra*; fr. *chèvre*, prov., cat., sp., port. *cabra*;

lat. ***ripa(m)*** > rom. *râpă*, arom. *arâpă*, megl. *rǫpa*, istr. *arpę*, cf. alb. *rip*, dalm. *raipa*, v. it. *ripa*, it. mod. *riva*; sp., port. *riba*, fr. *rive*;

lat. ***fricare*** > rom. *freca(re)*, arom. *fricare*, megl. *fricari*, dalm. *frecar*, dar it. *fregare*, fr. *frayer*, cat., prov., sp., port. *fregar* (cf. și alb. *fërkon'*).

Sonorizarea surdelor intervocalice este o inovație care poate fi considerată ca limită între romanitatea occidentală și cea orientală: ea a pornit, probabil, din Galia, a traversat Italia de nord, nedepășind linia imaginară care mergea de la Tarsatica (Trsat, aproape de Rijeka) spre nord la Emona (Ljubliana) și Virunum (Zolfeld) până la Lauriacum (Larch), pe Dunăre la est de Lentia (Linz). Toponimia slavei de vest conține surde sonorizate (slov. *Kobored*, it. *Caporetto*) (< *Capritum*, pe râul Soca), it. *Isonzo*, la nord-est de Udine, în timp ce cele din est prezintă conservarea surdelor (*Ptuj* < *Paetovia*), cf. Mihăescu, 1993, p. 156.

3.6.1. Metafonia, palatalizarea și schimbarea accentului determină apariția unui mare număr de alternanțe vocalice și consonantice, care au și rol gramatical, fiind, uneori redundant, și mărci gramaticale: *seara/seri, poart/porți, vacă-vaci, tot-toți* etc. Numărul foarte mare de alternanțe fonetice, care surprinde pe orice străin care încearcă să învețe limba română, este una din trăsăturile esențiale ale acestei limbi.

3.6.2. Limba română conservă secvențele inițiale ocluzale surde (*pl*), labiale și labiodentale, dar palatalizează secvențele velare (*cl*). Prin menținerea secvenței *pl* se aseamănă cu franceza, occitana, catalana și cele trei grupe retoromane (engadin.) și se deosebește de italiană, spaniolă, portugheză care o palatalizează:

lat. ***plenus*** > rom. *plin*, arom. *plin*, megl. *(am)plin*, istr. *pl'ir*, fr. *plein*, prov., cat. *ple*, engadin. *plein*, dar și it. *pieno*, port. *cheio*, sp. *lleno*.

În schimb, româna palatalizează secvența velară *cl*, ca italiana, spaniola și portugheza, în timp ce franceza, occitana, catalana și cele trei grupe retoromane (engadin.) mențin nealterată această secvență:

lat. ***clavem*** > rom. *cheie*, (arom. *cl'aie*, megl. *cl'eili*; cf. it. *chiave*, sp. *llave*, port. *chave*, fr. *clef*, prov., cat. *clau*, engad. *clef*).

În diviziunea limbilor romanice în două grupe, româna ocupă cu aceste tratamente o poziție de compromis (cf. Iliescu, 2007, 232).

3.7. Căderea consoanelor finale, petrecută în latina populară, dar şi a lui *-b-* şi *-v-* intervocalici provoacă mari perturbări în **sistemul morfologic**, prin excelenţă sintetic, moştenit din latină. În afară de confuzia cazurilor prin căderea consoanelor finale şi a distincţiei formale dintre neutru şi masculin, atât la substantive, cât şi la adjective (*bonus, bona, bonum*, se rămâne numai cu formele *bonu* şi *bona*), unele tranformări fonetice din radicalul cuvântului duc la forme sincretice care provocau greutăţi în procesul de comunicare. Astfel, căderea lui *-b-* şi a lui *-v-* intervocalici, din unele zone ale Romaniei, provoacă ruinarea unor paradigme şi, implicit, limitarea sau imposibilitatea întrebuinţării unor forme. De pildă, căderea lui *-b-* intervocalic din paradigma imperfectului şi a consoanelor finale aduce cu sine sincretismul, prezent în româna primitivă a persoanei I sg. cu persoana a III-a sg. şi pl. (*cantabam, cantabat, cantabant* > (eu) *cânta*, (el) *cânta*, (ei) *cânta*. De aceea, prezenţa pronumelui personal, facultativă şi rară în latină, devine o necesitate nu numai în franceză, unde fenomenul este obligatoriu, ci, probabil, şi în româna din faza ei mai veche, pentru desambiguizarea expresiei. Însă, întrucât latina nu poseda pronume personal de persoana a III-a, sincretismele verbale cer crearea unui pronume personal de persoana a III-a, grăbind procesul de transformare a demonstrativului latin *ille, illa, illud* (devenit în latina populară *illu, illa*, prin analogie cu *bonu, bona*), în pronume personal de persoana a III-a (*illu* > protorom. **elu* > rom.mod. *el; illa* < protorom. **eauă* > *ea* > rom.mod. *ea; illi* > protorom. **el'i*, rom.mod. *ei; illae* > protorom. **e̯ale* > rom.mod. *ele*). Protoromâna avea alături de aceste forme şi un pronume personal de pers. a III-a, provenit din lat. *ipse, ipsa, ipsud* (> lat. pop. *ipsu, ipsa*) > protorom. **e̯nsu, e̯nsa*, asemănându-se, din acest punct de vedere cu sarda şi catalana, dar şi cu italiana, unde urmaşii lui *ipse* au tins să elimine pe cei ai lui *ille* (cf. it. *egli, ella* şi *esso, essa, essi, esse*). Concurenţa dintre descendenţii lui *ille* şi ai lui *ipse* durează până în secolul al XVII-lea în română, iar în formaţii cu prepoziţii până astăzi în unele regiuni (unde există concurenţa între *el* şi *dânsul*).

3.7.1. În tendinţa de trecere de la sintetic la analitic româna actuală este singura limbă neolatină care păstrează forme de *declinare sintetică* la nume, pe care în limba populară le poate schimba uneori cu forme analitice.

Astfel, genitivul se exprimă în general cu forme sintetice, dar în anumite cazuri se folosesc şi forme analitice: pereţii *casei*, dar pereţii *de la casă*. Genitivul numeralelor cardinale este analitic: Casa *a doi* oameni.

Dativul se exprimă în general cu forme sintetice, dar mai ales în limba populară formele sintetice sunt înlocuite cu forme analitice:

"Dau mâncare *câinilor*", dar "Dau mâncare *la câini*";

"Trimit *mamei* o carte", dar "Trimit *la mama* o carte".

La numeralele cardinale forma analitică cu *a* (pentru genitiv) şi *la* (pentru dativ) este normă atât în limba literară cât şi în cea populară:

„Casa *a trei* frați", „Dau la *trei* copii mâncare".

Articolul hotărât la genitivul numelor proprii de persoană masculină este în româna contemporană analitic, antepus: *lui Pârvu,* dar în limba veche era și sintetic, postpus: *Pârvului*. La feminin este în limba actuală la cele mai multe nume de persoană tradiționale sintetic: *Ioanei, Mariei,* dar în limba populară și analitic: *lui Ioana, Maria*, însă la unele substantive din româna modernă numai analitic: *lui Carmen, lui Zizi* etc.

În limba română veche era uneori și antepus: *ii Sara, ii Hagioaie* (cf. Frâncu, 2009, p. 271-272).

Deci această îmbinare a declinării sintetice cu declinarea analitică este altă trăsătură a limbii române în context romanic.

3.7.1.1. Româna este mai conservatoare decât alte limbi neolatine prin păstrarea primelor trei declinări latinești, cu urme din declinarea a IV-a (protorom. **mănu* (< lat. *manus*), v.rom. și dialectal *mânu(le)*, rom.mod. *mână, mâni*) și a V-a (prot.rom. **dzi* (< lat. *dies*) > v.rom. *dzi/zi*) rom.mod. *zi*) (cf. Frâncu, 2009, 420).

3.7.2. Din demonstrativul latin citat mai sus se dezvoltă și o parte de vorbire, care nu exista în latină, articolul hotărât, dar care caracterizează toate limbile neolatine, în afară de sardă, care preferă nu pronumele demonstrativ *ille*, ci pronumele demonstrativ *ipse* (*ipsu*): sard. *sa* (< *ipsa*) *limba sarda "la langue sarde"*.

O caracteristică a limbii române, în comparație cu alte limbi romanice este encliza articolului hotărât:

lat. ***homo illus bonus*** > protorom. **omuelu bunu* > rom.mod. *omul bun*;
lat. ***regem ille bonum*** > protorom. **regele bunu* > rom.mod. *regele bun*;
lat. ***casa illa nova*** > protorom. **casa a noauă* > rom.mod. *casa nouă*.

Encliza articolului hotărât în română a comportat numeroase discuții, întrucât și în albaneză, în bulgară și în macedoneană există acest fenomen. Originea enclizei în substratul traco-dac nu poate fi dovedită în situația actuală când nu avem nici o frază păstrată documentar din această limbă în care să apară articolul hotărât. Nici ipoteza împrumutului din albaneză sau din bulgară (singura limbă slavă care are articol) nu este plauzibilă, căci în bulgară poate proveni din română și nu invers, întrucât în Moesia substratul a fost romanic și românesc pentru slavii și turanicii stabiliți aici și slavizați mai târziu, vechii bulgari. De fapt, explicația enclizei articolului hotărât ține de poziția liberă a determinantului din latina populară; acesta putea să preceadă sau să urmeze determinatul (***ille*** *porcus silvaticus* sau *porcus* ***ille*** *silvaticus*). Primul tip a fost preferat în Romania apuseană pe când cel de al doilea, în Romania răsăriteană.

Spre deosebire de alte limbi romanice, româna folosește articolul nu numai pentru exprimarea genului și numărului ci și a cazului (mame-*i*, parcu-*lui*, *lui* Ion).

Considerând encliza articolului o caracteristică balcanică şi înglobând româna în aşa zisa *uniune lingvistică balcanică*, Kr. Sandfeld (1930) pierdea din vedere faptul că encliza articolului este mai generală, existând chiar în limba sa natală (fenomenul există în limbile germanice nordice, suedeza şi daneza) pe care "*a uitat*" să o încadreze în această uniune, deşi această uniune este bazată numai pe afinităţi de structură. În realitate, marea majoritate a lingviştilor nu acceptă ideea aşa numitei „uniuni lingvistice balcanice" (cf. Frâncu, 1969, p. 70-119; Frâncu, 2010, p. 125-165; dar Steinke-Vraciu, 1999, p. 56-66) (după cum nu acceptă nici ideea neverosimilei "*uniuni lingvistice carpatice*", care a avut un substrat politic). Ipoteza că articolul postpus, din limbile română şi albaneză, dar şi din armeană şi din limbile scandinave, s-ar datora acţiunii substratului indigen, susţinută de V. Pisani, rămâne nedemonstrată din lipsa probelor. Ipoteza contrară a evoluţiei de sine stătătoare în fiecare limbă pare mai plauzibilă, deşi până acum nu s-a realizat o cronologie ireproşabilă a evoluţiei articolului în limbile balcanice şi o reconstituire a diverselor fraze de dezvoltare (cf. Steinke-Vraciu, 1999, p. 114). La fel trebuie privită şi ipoteza că articolul românesc este mai vechi decât cel din limbile romanice occidentale (cf. Paul, 1932, Brâncuş, 1995).

3.7.2. Păstrarea în română, în comparaţie cu alte limbi romanice, a neutrului latinesc şi menţinerea până astăzi a desinenţei de plural neutru *-uri* < protorom. **ure, *ură* şi v.rom. *-ure* < lat. *-ora*:

lat. ***tempora*** > *timpure* > *timpuri*;

lat. ***frigora*** > v.rom. *frigure* > *friguri*.

Păstrarea neutrului latinesc în română este o problemă controversată. De pildă, după Rosetti (1978, p. 391) ar fi vorba de o nouă apariţie a neutrului în protoromână (româna comună), după ce acest gen dispăruse din latina populară, idee neacceptată de Ivănescu (1980, p. 141-146, cf. şi Gh. Ivănescu, *Neutrul latin clasic în latina populară şi limbile romanice*, în SCL, VIII, 1957, p. 299-313), care pledează pentru ideea păstrării numai de română a neutrului latinesc şi a întăririi genului neutru în latina populară din teritoriul apenino-balcano-carpatic la declinarea a II-a (Ivănescu, 1980, p. 142). Neutre plurale în *a* < lat. *-a* există chiar şi azi în italiană (it. *braccio - le braccia*). Ipoteza contribuţiei substratului la păstrarea neutrului este posibilă ("acest gen a fost "salvat" prin intervenţia substratului, păstrându-se însă specificul morfologic latin al genului" (Brâncuş, 2007, 162-163)), dar nu certă, iar ipoteza originii slave a neutrului nu este plauzibilă, căci acesta exista înainte de influenţa vechii slave, cum demostrează forme ca *nomina* > protorom. **numeră* > v. rom *numere* (= pluralul lui *nume* < lat. *nomen*) etc. Împrumuturile din slava veche n-au întărit şi n-au îmbogăţit în mod considerabil neutrul românesc (cum au crezut unii) care, din punct de vedere formal, este practic un ambigen, căci el nu este nici masculin, nici feminin, ci

este și un masculin (la singular) și un feminin (la plural).

3.7.3. Ipoteza lui Rosetti și a lui Graur (1968, p. 75) că slava *"întărește categoria neutrului"* nu este convingătoare, căci toate neutrele slave terminate în *-o (čudă* „mitacol", *greblo, gârlo, kolivo, okno, sito, slavo, stiklo, stavilo)* au devenit feminine în românește *(ciudă, greblă, gârlă, kalivă, ocnă, sită, slavă, sticlă, stavilă*), iar substantive de tipul *plug, deal, zid, ceas, pod, văzduh* erau masculine în slavă și au devenit neutre pe terenul limbii române, căci s-au încadrat în categoria inanimatelor, categorie specifică neutrelor.

3.7.4. Păstrarea numai în română (în comparație cu alte limbi romanice) până astăzi a vocativului latinesc masculin în *-e*:

lat. ***homine*** > protorom. **oame* > v.rom. *oame* > rom.mod. *omule*;

lat. ***lupe*** > protorom. **lupe* > v.rom. și dial. *lupe* (*scoate, lupe, ce-ai mâncat* !), rom.mod. *lupule.*

Vocativul în *-e* s-a extins de la masculine și la feminine, nume proprii (*Mărie!, Floare!*). Alături de vocativul în *-e* păstrat din latină, româna primește apoi din slavă vocativul feminin în *-o* (*babo, Ano, proasto !*), limitat la graiurile dacoromâne de sud-est, probabil, de origine bulgărească, iar în epoca veche își creează pe teren propriu vocativul de tipul *omule, lupule, Ionescule !* Sistemul cu trei cazuri menținute din latină este considerată de unii cercetători (Poghirc, 1982, 294, Brîncuș, 2007, 164) ca datorându-se substratului, deși nu există probe pentru această ipoteză. Neutrul cu desinența de origine latină *-uri* era destul de puternic într-o fază veche a limbii române, căci această desinență s-a extins în dialectele dacoromân și aromân și la unele substantive feminine nume de materii, pentru a denumi sorturi, sortimente, feluri (*carne* - pl. *cărni, cărnuri*; *aramă – arămi* și *arămuri*) (cf. Frâncu, 2009, p. 200).

3.7.5. Identitatea formală între genitiv și dativ și între nominativ și acuzativ la singularul femininelor:

lat. ***noctem*** > protorom. **noapte* > rom.mod. *noapte;*

lat. ***noctis*** > protorom. **nopți* > rom.mod. *nopți* (= genitiv și dativ) (cf. și **1.1**).

Această trăsătură a fost pusă fie pe seama substratului autohton (Brâncuș, 2007, 163), fie pe seama *uniunii lingvistice balcanice* (Sandfeld, 1930; Steinke-Vraciu, 1999, p. 90-92), deși ea exista în microsistemul latinesc al declinării 1 (*capra* > *capră* (nominativ), *caprae* > *capre* (genitiv și dativ). După părerea lui Gr. Brâncuș (2007, 163) "menținerea formelor omonime la singularul femininelor trebuie explicată printr-un impuls intern datorat aceluiași enigmatic substrat" iar ca dovadă o aduce pe cea menționată de Hasdeu că același sincretism original există în albaneză: rom. *o fată – unei fete*; alb. *ngë vajdë – (e)nje vajde* cu opoziția *ă:e* (alb. *ë-e*).

3.7.6. În această ordine de idei, limba română prezintă unele concordanţe morfosintactice cu dialectele italiene de sud, dar şi cu unele limbi neromanice din Balcani, ca albaneza, bulgara, neogreaca, parţial sârbo-croata (care ar forma, după părerea unor cercetători, aşa numita *uniune lingvistică balcanică*).

3.7.7. Astfel, după dispariţia viitorului sintetic latin de tipul *cantabo*, s-a impus formaţia cu ***voleo*** (< *velle*) + **infinitivul** (*voleo contare*) alături de alte formaţii modale, în română, în dialectele italiene meridionale şi în franceza de sud, Burgundia şi Elveţia, aceste idiomuri deosebindu-se de majoritatea limbilor romanice occidentale (franceza literară, occitana, spaniola, catalana, portugheza, italiana centrală şi de nord) care au preferat formaţia de tipul *cantare habeo* (cf. fr. *je chanterai*, sp. *cantaré*, port. *canterei*, it. *cantero*)[49], dar şi de sardă, care a adoptat formaţia *debeo cantare* (sard. *depo kantare*) şi de dialectele retoromane, care au selectat formaţia modală *venio (ad) cantare*. Prezentă şi în unele limbi balcanice (albaneza, bulgara, neogreaca), formaţia cu ***a vrea* şi infinitivul** (*voi cânta*) a fost explicată fie prin monogeneză, ca împrumut din greacă (fiind atestată în traducerea *Noului Testament*), răspândită atât în Magna Graecia (din Italia meridională, unde grecii întemeiaseră colonii încă din secolul al VIII-lea î.Hr.), cât şi în unele limbi din Balcani şi de la nordul Peninsulei Balcanice (dialectul daco-român) (cf. Sandfeld, 1930, Rosetti, 1987, Rohlfs, 1980), fie prin poligeneză, ca inovaţie paralelă şi independentă în fiecare limbă (Bacinschi, 1945, Iordan, 1968). Maria Iliescu (2007, 228) crede că formarea viitorului cu *volere* se datoreşte unor motive cognitive şi nu "uniunii lingvistice balcanice cum cred alţi lingvistici". Credem că are dreptate, dar după părerea noastră, mai plauzibilă ar fi ipoteza că influenţa grecească a ajutat la răspândirea formaţiei modale latineşti populare cu ***voleo* şi infinitivul**, în zonele în care grecii îşi întemeiaseră colonii sau exercitau o influenţă culturală şi lingvistică mai puternică. De fapt, româna are şi formaţia cu ***habeo*** + **infinitivul** (*habeo ad cantare* > *am a cânta*, transformată, prin înlocuirea infinitivului în conjunctiv, în forma de viitor popular, *am să cânt*). Această construcţie se întâlneşte şi în sardă (*app'a kantare*) şi în unele dialecte italiene de sud, precum şi în dalmată, franco-provensală, vechea sursilvană, dar şi în engleză (*I will do*: cf. Fischer, 1985, p. 110). Ea era frecventă în protoromână şi în vechea dacoromână de până în secolul al XVIII-lea (cf. Frâncu, 2009, p. 117). Coexistenţa în română a mai multor forme de viitor, situate la diferite nivele stilistice, dă posibilitatea vorbitorului să folosească preferenţial aceste forme cu una din cele două valori (mai mult

[49] Deşi analitice la origine, aceste forme de viitor, prin aglutinarea auxiliarului la infinitiv, au devenit din nou sintetice. Primul exemplu preromanic cu elementele sudate apare într-o compilaţie istorică (Fredegarius) din secolul al VII-lea (cf. Sala, 1996, p. 22).

temporală decât modală, sau invers). Astfel, formele de tipul *voi cânta, am să cânt/o să cânt* se folosesc mai mult cu valoare temporală, în timp ce formele de tipul *oi cânta* tind să se specializeze cu o valoare modală. În felul acesta, viitorul românesc este mai bogat decât cel al limbilor romanice apusene (italiana, spaniola, franceza), care cunoaşte întrebuinţări în care el nu are valoare de timp, ci o valoare modală, ce aminteşte de prezumtivul românesc (cf. Sanda Reinheimer Râpeanu, *Le futur roumain et le futur roman: temps, modes, modalités*, in "XXI Congresso Internationale di Linguistica e Filologia Romanza". Riassunti delle Comunicazioni, Palermo, 18/24 Settembre 1995, p. 176).

Româna are mai multe posibilităţi de a exprima viitorul care se diferenţiază *diatopic* (în graiurile de tip moldovenesc are auxiliarul *a avea* + conjunctivul este variabil (*am, ai, are, avem, aveţi, au* + conjunctiv: *am să cânt, ai să cânţi, are să cânte*)) în graiurile de tip muntenesc auxiliarul a devenit invariabil (*o să cânt, o să cânţi, o să cânte* etc.) şi *diastratic* (în vorbirea populară se folosesc formele citate mai sus) în limba literară se foloseşte viitorul de tipul *voi cânta*.

Cu privire la cauzele înlocuirii viitorului sintetic cu cel analitic, vezi E. Coşeriu, *Sobre el futuro romance*, RBF, 3, 1957, p. 1-18) (cf. şi *Sincronie, diacronie şi istorie*, versiune românească de N. Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997).

3.7.8. Vechimea gramaticalizării construcţiei modale ca viitor nu se poate stabili decât aproximativ. Cert este că gramaticalizarea s-a produs după destrămarea unităţii latine, în mod diferit, în diverse grupuri dialectale (Fischer, 1985, p. 109). O sursă istorică atribuie împăratului Justinian prima utilizare gramaticalizată oficială (cu valoare de viitor, cu auxiliarul prescurtat postpus *habeo*, tip ce s-a impus în limbile romanice apusene) în timpul unor tratative ale acestuia cu regele perşilor pentru stăpânirea oraşului Daras: „**et ille** (*şi acesta* = regele perşilor) **respondebat: non dabo** (= viitorul latin clasic, pierdut în latina populară) *Justinianus dicebat*: **dares**" (= *dare habes*, formaţia analitică devenită viitor în franceză, italiană, spaniolă, catalană, portugheză) (*Cronica lui Fredegarius*, secolul al VII-lea, citată de Fischer, 1985, p. 109, după V. Väänänen, 1967).

3.7.9. Un caz similar îl reprezintă înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, prezent în domeniul romanic în limba română, unele dialecte italiene de sud, în unele graiuri franceze, iar în mediul balcanic, în neogreacă, albaneză, bulgară şi, parţial, în sârbo-croată. Fenomenul este necunoscut în graiurile sefardiţilor din Balcani, ai căror strămoşi au fost expulzaţi din Spania în 1492. Ca şi la formaţia de viitor cu ***a vrea*** + *infinitivul*, originea fenomenului discutat a fost pusă fie pe seama substratului (cf. **1.1**), fie pe seama influenţei greceşti (Sandfeld, 1930, Rohlfs, 1933, 1980; Rosetti, 1986), fie pe seama unei tendinţe interne, în fiecare limbă, de exprimare clară a persoanei (Bacinschi, 1945, Iordan, 1968, Barić, 1965, Frâncu, 1969;

Frâncu, 2010, p. 125-165). Fenomenul, deşi prezent în limbile balcanice, nu trebuie scos din mediul romanic, căci el era inclus în posibilităţile tipului romanic, dar a fost actualizat numai în anumite arii: tendinţa de exprimare clară a persoanei, de personalizare, s-a actualizat în diferite feluri în Romania (fie prin înlocuirea infinitivului prin construcţii personale, ca în română, dialectele italiene de sud şi în unele graiuri franceze, fie prin apariţia *infinitivului personal*, ca în portugheză. Influenţa grecească nu a făcut decât să amplifice răspândirea unei inovaţii interne şi să-i mărească randamentul funcţional (cf. pentru detalii, Frâncu, 1969; Frâncu, 2010, p. 164-165). În tot cazul, fenomenul este posterior epocii genezei limbii române, căci atunci, ca şi mai târziu în dacoromâna veche, *să* < lat. *si*) "dacă" nu se desemantizase, nu devenise morfem al conjunctivului şi, deci, formele ajunse sineretice de indicativ şi de conjunctiv nu puteau să fie puse în opoziţie în multe contexte (pentru detalii, vezi Frâncu, 2009, p. 119-120).

3.8. O trăsătură caracteristică a limbii române cu unele concordanţe în dialectele italiene de sud (Calabria, Lucania) şi în sardă constă în aceea că în relaţie cu numele de rudenie, adjectivul posesiv este enclitic, în comparaţie cu toate celelalte idiomuri romanice unde el este antepus: rom. *frate-tu*, dialectele italiene de sud: *fráteto, fráteta*, sard. *frade dúo* în Napoli: *fráte mo*, rom. *frate-miu*, Calabria: *soruta*, rom. *soru-ta*, dar it. centrală şi de nord, *tuo fratello*, fr. *ton frère*, sp. *tu hermano*, port. *teu irma*, cat. *ton germŕ* (cf. harta lui Rohlfs, 1980, p. 54). Cercetările de genetică asupra populaţiilor vechi combinate cu cele de lingvistică areală ar putea aduce şi aici explicaţii noi, prin monogeneză, nu prin poligeneză. Indiferent de acestea, menţionăm că tipul romanic permitea ambele posibilităţi, căci în latină adjectivul posesiv era în relaţie cu substantivul în topică liberă: se putea zice *mea mater*, dar şi *mater mea*. Limbile romanice au optat în majoritatea lor pentru antepunerea determinantului posesiv şi numai unele pentru postpunerea lui. De fapt, când posesivul trebuie accentuat, chiar italiana literară preferă postpunerea: *in casa mia, il cane tuo, tempi nostri*. Limbile care admit numai postdeterminarea adjectivului posesiv ocupă un loc aparte în SAE (*Standard Average European*) (cf. Iliescu, 2007, 234). Româna veche şi populară admite însă şi predeterminarea (*cartea mea*, dar mai rar şi *a mea carte*).

3.8.1. Construirea comparativului adjectivelor şi adverbelor (care permit grade de comparaţie) în mod analitic cu *magis* + *pozitivul (magis formosus* > protorom. **mai frumosu* > rom.mod. *mai frumos*, ca în limbile romanice din Peninsula Iberică: sp. *más hermoso*, port. *mais formoso*, nu ca în zonele centrale ale Romaniei, cu *plus*, mai nou decât cel cu *magis* (cf. fr. *plus haut*, it. *più alto*). Comparativul latinesc sintetic de tipul *altior, altius* a fost înlocuit, deci, în ariile laterale cu forme analitice cu *magis* + adjectivul sau adverbul la gradul pozitiv, iar în ariile centrale cu forme analitice cu *plus* (vezi harta nr. 7).

3.8.2. Construirea în mod analitic a superlativului absolut cu adverbul *mult* < *multum* (protorom. **multu bunu, multu bine*), ca în italiană (*molto bene*), spaniolă, portugheză și franceza veche (sp. *muy hermoso*, v.fr. *molt*, port. *muito formoso*, v.fr. *moult grand*, v.rom. *mult frumos*) (Frâncu, 2009, p. 49). Această construcție care se folosea încă din latina populară în întreaga Romanie, în locul formației sintetice în *-issimus, -issima, -issimum*, a fost înlocuită mai târziu, în româna modernă de formația cu *foarte* < lat. *fortis*, iar în franceză de formația cu *trčs* < lat. *trans*). Ca morfem al superlativului, *foarte* este rar în vechea dacoromână, *mult* fiind general (*mult milostiv*, "foarte milostiv", Frâncu, 2009, p. 49); în dialectul aromân este întâlnit până azi (arom. *multu muşatu* "foarte frumos"). Superlativul cu *foarte* (< lat. *forte* „puternic, tare") este o inovație mai nouă a graiurilor muntenești, impusă în limba literară de Heliade Rădulescu (cf. corespondența sa cu C. Negruzzi, în care arată că îl preferă pe *foarte* moldovenescului *mult*). De aceea, credem că este foarte puțin probabil ca adverbul *foarte* să fi funcționat, chiar și dialectal, ca morfem al superlativului în epoca genezei limbii române.

3.8.3. Româna a păstrat un număr mai mic de forme de numeral decât limbile romanice apusene. Dacă seria de la *unu* la *zece* s-a păstrat ca și în limbile surori, construirea numeralului cardinal de la 11 la 19 după modelul *unus super decem* (> protorom. **unuspreadzeace* > rom.mod. *unsprezece*) face o figură aparte (limbile romanice apusene păstrează modul latinesc în compunere a numeralelor cardinale până la 15 (spaniola și portugheza), sau până la 16 (italiana, franceza, catalana). Este posibil, dar nu cert, ca formația să-și aibă originea în substratul autohton, căci formațiile similare din albaneză, limbă ce reprezintă ilira evoluată, ar putea susține ipoteza. Formația aceasta a fost găsită și în alte limbi indo-europene, în afară de albaneză: în armeană și în limbile balto-slave. Reichenkron a arătat că formații similare se află în vechea greacă, lituaniană, letonă, vechea armeană, celtă, tocharică și în toate limbile slave (din vechea slavă a intrat în maghiară și are o origine locativă "eins auf zehn" (cf. G. Reichenkron, *Der lokativische Zählтypus für die Reihe 11 bis 19: "eins auf zehn"*, în "Südost-Forschungen", Bd. XVII, 1. Halbband, München, 1958, p. 152-174). Deci, acest sistem ar fi cuprins în vechime grupul iliro-tracic, nord-grecesc, vechi armean, frigian, celtic și balto-slav (*ibidem*, p. 173). Ipoteza originii slave a formației, susținută cu consecvență în anii '50 ai secolului trecut, dar uneori și în ultimii ani, este, de asemenea, posibilă, dar în nici un caz certă: este puțin probabil ca populația romanizată din Dacia să fi așteptat pe slavi să poată număra de la 11 la 19. Ipoteza că formațiile respective puteau să apară în mod independent de substrat și de superstrat, având ca punct de plecare sistemul crestării pe răboj (făcându-se crestături deasupra primelor zece, întrucât și prepoziția *spre* < lat. *super* avea sensul de "deasupra", "peste" (*unus super decem* "unu peste zece") nu pare neverosimilă la un popor de agricultori și păstori, care

foloseau răbojul (cf. Fischer, 1985, Sala, 1998). Acelaşi lucru se poate spune şi despre modul de formare a numeralelor de la 20 la 90.

Numeralul lat. *viginti* se păstra, probabil dialectal, în protoromână, căci el este menţinut până azi în dialectul arom. *yiginţ*, dar formaţiile compuse de tipul *douăzeci, treizeci, patruzeci* etc., cu origine posibilă în substratul traco-dac, trebuie să fie postulate pentru această epocă ca mai răspândite. În română se mai păstrează, dar numai cu sensul religios:

lat. ***quadragesima*** > *păresimă* > pl. *păresimi* „postul Paştelui care ţine 40 de zile", arom. *păresâne, păreasâni*, cf. it. *quaresima*, fr. *carême*, prov. *caresma*, sp. *cuaresma*, port. *quaresma*.

În ceea ce priveşte numeralul pentru 100, este posibilă menţinerea o perioadă şi convieţuirea lui **centu* (< *centum* (păstrat în toate celelalte limbi romanice) alături de *sută*, provenit (probabil) din limba traco-dacă (cf. I. I. Rusu, *Elem.*, 177, 179, Brâncuş, 1983, 142; Vinereanu, 2008, 803), care făcea parte din grupul *satem* al limbilor indo-europene caracterizat prin **k* > *s* sau *ş* (cf. skt. *satam*, av. *satem*, lituan. **simtas*, let. *simts*, traco-dac **suta* < **sata*, v.sl. *suto*). Ipoteza mai veche că rom. *sută* vine din v.sl. *sŭto,* susţinută de Miklosich (*Slav. Elem.*, 48, Cihac, II, 381, Ciorănescu, DER, 8408, Vasmer, III, 15) nu este convingătoare căci *ŭ* din v.sl. nu trece la *u* română. Însă, după părerea unor cercetători, omonimia pluralului urmaşului lat. *centum* cu *quinque* > *cinci* (care se rosteau cam la fel **cinţe*) era în detrimentul cuvântului latinesc, câştigând teren elementul din substratul autohton. Contactul cu slavii, care vorbesc tot o limbă de tip *satem*, având pe *suto*, duce mai târziu la impunerea definitivă a formei cu spirantă (*sută*). Un motiv pentru faptul că rom. *sută* nu poate fi pus exclusiv pe seama influenţei slave este accentul deosebit pe *u*, şi nu pe vocala din ultima silabă (v.sl. *sŭtó*). Cu toate acestea, faptul că *sută* s-ar datora exclusiv influenţei slave este susţinut şi în ultimul timp de unii cercetători (cf. Sala, 1998, p. 123; Raevschi, 1998) în ciuda dificultăţilor fonetice (*ŭ* > *u* şi accentul pe *ó*).

Numeralul ordinal latinesc s-a păstrat pentru seria de la 1 la 10 numai în limbile romanice occidentale, în parte şi datorită influenţei latinei savante, româna menţinând numai izolat câteva reminiscenţe:

lat. ***primarius**, -a* > *primar(ă)* în sintagmele *văr primar, vară primară, cale primară* "prima vizită a mirilor la părinţii miresei";

lat. ***tertius***, păstrat în sintagma *anno tertio* > protorom. **anţerţu* > rom.mod. *anţărţ* "acum doi ani" (cu socotirea anului curent), arom. *anţărţu*.

Româna, spre deosebire de alte limbi romanice, a păstrat probabil formaţia lat. ***ante*** + ***-aneus*** > **antaneus* > protorom. **ăntăn'u'* > rom.mod. *întâi*, arom. *ntân'u* (cf. Puşcariu, DR, IV, 1570; Candrea-Densusianu, 885; Graur, BL, V, 67; Rosetti, I, 168).

Totuși, etimologia este controversată, compunerea latină i se pare incertă lui Meyer-Lübke (REW, 495). Ciorănescu (DER, 4439) o consideră de origine obscură și spune că „este vorba mai curând de un derivat vulgar de la *antevenire*, înlocuit cu *anteveniens* de tipul **antenenium* > *întâniu*, formă întâlnită în textele din secolul al XVI-lea și astăzi în Banat".

3.8.4. Înlocuirea formelor de mai mult ca perfect indicativ de tipul *cantaveram* prin forme de mai mult ca perfect conjunctiv de tipul *cantavissem* > protorom. **cântase* > v.rom. *cântase* (secolul al XVI-lea) > rom.mod. *cântasem* (cu *-m* analog de la pers. I pl.) este o altă caracteristică a noului sistem lingvistic romanic oriental-limba română -, căci în limbile romanice apusene, formele de mai mult ca perfect indicativ sunt înlocuite prin forme perifrastice constituite din imperfectul auxiliarului *a fi* sau *a avea* și participiul trecut al verbului de conjugat (cf. *j'avais chanté*). Mai mult ca perfectul conjunctiv devine în limbile romanice apusene imperfect conjunctiv, schimbând numai timpul, nu și modul, cum procedează româna (cf. fr. *que je chantasse*, sp. *que me alegrase*).

Pe de altă parte, subliniem faptul că în protoromână formele de perfect simplu erau mult întrebuințate la toate persoanele pentru a exprima o acțiune punctuală din trecut, în special, în universul narat și nu fuseseră încă înlocuite de formația perifrastică de tipul *am cântat* < lat. *habeo cantatum*.

De asemenea, formele tari de perfect simplu erau, după toate probabilitățile, mult mai frecvent folosite, tendința de a le transforma în forme slabe fiind mult ulterioară:

lat. ***duxi*** > protorom. **duși* > v.drom. *duși* > rom.mod. *dusei* (prin analogie cu persoana a II-a și a III-a sing.);

lat. ***dixi*** > protorom. *dzișI* > v.drom. *(d)zișI* > rom.mod. *zisei*, *fecit* > protorom. **feace* > v.drom. *fece*, rom.mod. *făcu* (prin analogie cu perfectele slabe de tipul *avu* < *habuit*, *vru* < *voluit*), *dedi* > protorom. **dedi* > rom.mod. *dădui*.

Forma de perfect compus cu *habeo* + *participiul trecut*, apărută în latina populară, dar gramaticalizată în româna comună după ce auxiliarul *habeo* își pierde valoarea de posesiv ("*am scris* o carte") însemna la început ("am *scrisă* (în momentul de față) o carte") se extinde, spre deosebire de alte limbi romanice, și la verbele intranzitive (*am mers*).

3.8.5. Prezența formelor organice, de tipul (**se*) *cântare* > v. dacorom. *se cântare* (secolul al XVI-lea și începul secolului al XVII-lea, cf. și arom. *s'intrarim*, *s'intrarișI*, *s'intrari*), provenite din contaminarea formelor de viitor anterior (*cantavero*) cu forme de conjunctiv perfect (*cantaverim*), omonime la celelalte persoane încă din latina clasică (*cantaveris*, *cantaverit* etc.). Această omonimie a dus la dispariția formelor de conjunctiv perfect latin și de viitor anterior latin din majoritatea limbilor romanice, cu excepția românei (faza protoromână și cea veche) și spaniolei.

Având valoare de condiţional prezent, formele de tipul *se căntare* se păstrează şi în dacoromână până la începutul secolului al XVII-lea (Frâncu, 2009, p. 120-121), fiind apoi înlocuite cu formele compuse de condiţionalul de tipul *are cânta, ar cânta* sau *vrea cânta*. Tipului *se căntare* îi corespunde în spaniolă aşa numitul conjunctiv viitor (sp. *cantare, cantares, cantaremos*), tot cu valoare de condiţional, dar folosit destul de rar.

3.8.5.1. Încă în protoromâna din epoca studiată apare, ca şi în fazele primitive ale celorlalte limbi romanice, *modul condiţional*, inexistent în latină. Spre deosebire de limbile romanice apusene, care construiesc condiţionalul prezent din infinitivul verbului de conjugat şi auxiliarul *habere* la imperfect (ca în franceză, spaniolă sau portugheză: *cantare habebat* > fr. *chanterais*; sp. *cantaría*) sau la imperfect (ca în italiană *cantare habuit* > it. *cantarebbe*), româna a preferat, ca şi la viitor, construcţia cu *volere* la imperfect (*volebat cantare* > protorom. **vrea căntare* > v.rom. *vrea cănta* şi *are cânta, ar cânta* > rom.mod. *ar cânta*. La pers. I sg., etimologia formei cu *aş* este controversată, căci nici cea propusă de Weigand şi Philippide (1928, p. 202 şi urm.) din *volebam sic* > *aş*, şi nici cea propusă de Rosetti, 1978, din *habuisse* > **aes* > *aş* nu sunt convingătoare. Este posibil ca analogia cu formele de perfect simplu forte de tipul *duşi* < *duxi*, *scrişi* < *scripsi*, *(d)zişi* < *dixi* etc., frecvente în faza străveche a limbii române, să fi contribuit la apariţia acestei forme de auxiliar.

3.8.6. Româna, ca şi italiana şi provensala, se dovedeşte mai conservatoare, păstrând toate cele patru conjugări latineşti:

lat. ***laudare*** > protorom. **lăudare* > rom.mod. *a lăuda*,
lat. ***videre*** > protorom. **vedeare* > rom.mod. *a vedea*,
lat. ***dicere*** > protorom. > **dziceare* > rom.mod. *a zice*,
lat. ***audire*** > protorom. **audzire* > rom.mod. *a auzi*),

în comparaţie cu limbile galo-romanice şi iberice care le-au redus la trei. Cea mai productivă conjugare în latina populară şi în protoromână era conjugarea a IV-a (cf. M. Iliescu, *La productivité de la IVe conjugaison latine dans les langues romanes*, în Iliescu, 2008, 113-131). În schimb, în româna modernă cea mai productivă conjugare este conjugarea I.

3.8.6.1. Protoromâna din perioada preslavă a îmbogăţit cele două conjugări productive (conj. I şi a IV-a) cu două noi tipuri, apărute relativ mai târziu în latina populară, cel în *-edzu* (< lat. *izo* < gr.) şi cel în *-escu* (< lat. *-isco*): protorom. **lucredzu*, rom.mod. *lucrez*, lat. *infloresco* (< *floresco*) > protorom. **n̥floresu* > rom.mod. *înfloresc*; *albescu* < *albesco, negrescu* < *negresco*). Sufixul flexionar *ez* are la bază terminaţia de origine greacă, intrată în latina populară, *-izare*, păstrată în verbe ca *baptizare* > *boteza(re)*.

Sufixul *-esco* şi-a pierdut valoarea incoativă specifică şi s-a extins în ariile laterale ale Romaniei (română, retoromană, gasconă şi în limbile romanice din Peninsula Iberică), pe când corespondentul său *-isco* s-a impus

în aria centrală a Romaniei (franceză, provensală, catalană, italiană).

Formele cu sufixul *-izo* de la conjugarea I s-au generalizat într-o arie restrânsă a Romaniei: în română şi în unele dialecte italiene (Corsica, Alto Adige, Veneţia, Istria, Dalmaţia: cf. *I.L.R.*, II, p. 83).

Româna şi italiana au desinenţa *-i* la toate conjugările, la persoana a II-a singular, desinenţă creată prin analogie cu formele verbale corespunzătoare de la conjugarea a IV-a, deosebindu-se de celelalte limbi romanice care au ca desinenţă pe *-s* (*cantas* > *cantis* > protorom. **cănţi* > rom.mod. *cânţi*, it. *canti*). Această caracteristică l-a determinat pe Matheo Bartoli să încadreze româna şi italiana în aceeaşi grupă (apenino-balcanică), opusă grupei pirineo-alpine, din care fac parte celelalte limbi romanice.

De asemenea, semnul de plural în grupul apenino-balcanic (româna şi italiana, la care se adaugă, în acest caz, şi dalmata) este vocalic, reprezentat prin *-i, -e,* în timp ce în celălalt grup este consonantic, reprezentat prin *-s*: rom. *doi*, dalm. *doi*, it. *due*, dar engad. *dus*, v.fr. *deus*, sp. *dos*, port. *dous*; rom., it. *capre*, dar v.fr. *chievres*, sp. *cabras* etc.

3.8.7. După toate probabilităţile, protoromâna din perioada preslavă, deşi avea probabil, trei diateze (activă, reflexivă şi pasivă), făcea uz mai ales de diateza activă, *"strămoşii noştri văzând lumea « în activ » (şi mai puţin în « pasiv »)* aşa cum fac toţi indo-europenii (cf. distincţia lui Leo Weisberger, *Die Welt "in activ" und die Welt" in "pasiv"*, în *"Die vier Stufen in der Erforschungen der Sprachen"*, Düsseldorf, 1963) (cf. şi Sorin Stati, SCL, XI, 1960, p. 741-750, care a cercetat evoluţia diatezelor din indo-europeană în latină).

3.8.7.1. Reflexivul românesc nu se datoreşte, cum s-a afirmat de mai multe ori, influenţei slave, ci reprezintă o dezvoltare a unor tendinţe din latina populară, în care construcţiile reflexive erau sinonime ale unor forme medio-pasive (*me moeneo* avea acelaşi sens ca şi *moener* "mă mişc"). Latina făcea uz, în special, de două diateze: activă şi medio-pasivă. Prin dispariţia mediului şi extinderea pasivului se dezvoltă reflexivul, foarte rar în latină, de obicei cu valoare obiectivă (*me exrucior* "mă chinuiesc").

Dispariţia deponentelor duce la răspândirea construcţiilor reflexive în latina populară şi în faza romanică primitivă.

Influenţa slavă nu face decât să întărească şi să lărgească sfera de utilizare a reflexivului românesc (cf. A. Graur, *Les verbes reflechis en roumain*, în BL, VI, 1938, p. 42-89; *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 179-181; *I.L.R.*, II, p. 77-78), care crede că reflexivul românesc se datoreşte exclusiv influenţei slave, ipoteză combătută de J. Vendryes (BSL, XLIV, 1947-1948, p. 1-20), pe bună dreptate, căci reflexivul s-a dezvoltat şi în Romania apuseană.

3.8.7.2. După dispariţia pasivului sintetic în latina populară târzie, formele compuse de pasiv (format din auxiliar şi participie) aveau un handicap serios în folosirea lor fără complement de agent, căci ele exprimau mai mult rezultatul acţiunii decât faptul că subiectul gramatical suferă o acţiune făcută de un agent (*Cartea este **scrisă*** are dublu sens: *Cartea este încheiată în ceea ce priveşte scrisul,* deci, cu un copulativ şi adjectiv-nume predicativ, şi *Cartea este scrisă de X* cu sens pasiv, deci cu un auxiliar şi un participiu). Din acest motiv, pornind şi de la situaţia din româna veche (Frâncu, 2009, p. 90-91), credem că, în perioada cercetată, se va fi folosit, pentru expresia raportului pasiv, mai ales reflexivul-pasiv (*Cartea se scrie*).

Reflexivul cu valoare pasivă era bine reprezentat în latina populară şi s-a menţinut şi s-a dezvoltat în afară de română, şi în alte limbi romanice (italiana: it. *si crede*, rom. *se crede* "este crezut").

3.8.8. Latina balcanică n-a uzitat, judecând după situaţia din inscripţii şi din textele creştine târzii (Jordanes), ablativul substantivului *mens, mentis*, ca sufix adverbial (*-mente*), deosebit de productiv în limbile romanice apusene (cf. it. *certamente*, fr. *certainement*, sp. *ciertamente*, port. *certamente*).

Echivalentul acestuia în română este *-eşte* (protorom. **-eaşte*), din sufixul *-esc*, care forma adverbe de la tema cazurilor oblice ale adjectivelor din declinarea a II-a, în latina târzie (*bene, forte*) adăugat la sufixul adjectival *-iscus*, intrat în limba latină orientală, probabil din tracă *-isko* (cf. *I.L.R.*, II, p. 104, 362), cu corespondent în albaneză *(-isth)* (cf. şi A. Graur, Romania, LIII, 1927, p. 539-552).

3.8.9. Deşi în unele lucrări de lingvistică romanică se afirmă că româna este singura limbă romanică care a păstrat *supinul* latinesc (cf. Iordan, 1956, 1957; Sala, 1998, 126: "*supinul a supravieţuit numai în română*"), trebuie menţionat şi aici că această afirmaţie este neprobată. Supinul latinesc, folosit în latina clasică, este înlocuit prin infinitiv în latina populară din întreaga Romanie şi nu a fost moştenit de nici o limbă romanică. Păstrarea lui numai în română nu se justifică nici din perspectiva limbii române vechi (Frâncu, 2009, p. 132) şi nici a dialectelor sud-dunărene (unde nu există construcţia cu participiul precedat de prepoziţie). Ipoteza originii în substrat, de asemenea, nu este plauzibilă, căci lipseşte baza documentară: textele. Aşa numitul supin românesc este o creaţie târzie, pe terenul limbii române, care nu are nici o legătură etimologică cu supinul latinesc. El a apărut ca o reacţie la înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, iar un caz similar oferă *infinitivul secundar* din albaneză (cf. Frâncu, 2010, 142).

În alte limbi romanice construcţiei *de + participiu* din româna actuală îi corespunde, ca şi în vechea română infinitivul cu prepoziţie: în româna actuală „apă *de băut*", în româna veche „apă *de beare*", it. *acqua da bere*, fr. *eau bonne à boire*.

3.8.10. La fel ca în italiană, în română imperativul negativ se formează din infinitiv precedat de adverbul de negație: pers. 2 sg.: protorom. **nu mergere* > v.rom. și rom.mod. *nu merge*, it. *non andare*; pers. 2 pl.: protorom. **nu mergereți* > v.rom. și azi dialectal *nu mergereți* > rom.mod. *nu mergeți* (cf. Frâncu, 2009, p. 126-227).

3.8.11. Prin dispariția adverbului latinesc de afirmație *ita* (*itaque*), limbile romanice și-au creat noi adverbe din elemente latinești și se împart, așa cum bine a remarcat Dante, în *De vulgari eloquentia,* în limbi în *si* (< lat. *sic*: italiana, spaniola, portugheza), în *oc* (< lat. *hoc*: occitana *o(c)*) și în *hoc ille* (franceza: *oil*). Dante nu cunoștea româna și nu a luat-o în discuție. Ea a procedat diferit, combinând pe *ad* cu *ille* și poate și cu *hac*:

lat. ****ac sic*** (+ *hac*, particulă deictică) > protorom. **așea* > arom. *acșe*, v.rom. *așea* > rom.mod. *așa* (cf. și sp. *así*, *asá*, prov. *aissi*, it. bar. *aisi*, genov. *asi*, mod. *acse*, engad. *sa*, v.fr. *issi*, fr. *ainsi*, engad. *sa*, port. *assim*).

Româna modernă folosește adverbul de afirmație de origine slavă *da* (bg. *da*, sb., cr. *da*, v. ceh. *da*), care a pătruns în secolul al XVIII-lea (și s-a răspândit după 1830). Cert este faptul că acest *da* nu există în limba română veche (cf. Frâncu, 2009, 230).

3.8.12. Specific limbii române este sufixul adverbial *-ește* (derivat din sufixul adjectival *-esc* probabil de origine autohtonă) cu care se formează adverbe din adjective sau substantive (*iepurește, românește, frățește*). El are drept corespondent parțial sufixul *-mente* (abl. lui *mens, -tis*) în limbile romanice apusene.

3.8.13. Profraza *nu* (< lat. *non*), elementul prototipic al negației în protoromână asigura, ca și elementele corespunzătoare cu același etinom din limbile romanice occidentale, exprimarea negației în protoromâna de dinaintea influenței slave vechi. După această influență lui *nu* i se adaugă *ba* (< bg, *ba*, cf. ceh., pol., ucr., rus *ba*) singur sau însoțit de *nu* (cf. Frâncu, 2009, 230-231).

3.8.13.1. *Negația simplă* era cea mai răspândită în protoromână, fiind conservată din latină. În unele enunțuri, probabil că se folosea și *negația dublă*, apărută sporadic încă din latina populară. Spre această ipoteză ne conduce situația din textele din secolul al XVI-lea (cf. Frâncu, 2009, 231).

3.9. Protoromâna din perioada preslavă păstra **12 prepoziții latine**:

**a* < lat. *ad*, **către* < *contra*, **cu* < *cum*, **de* < *de*, **fără* < *foras*, **ț* < *in*, **țntre* < *inter*, **țntru* < *intro*, **pre* < *per*, **stră* < *extra*, **spre* < *super*, **subtu* < *subtus*.

De asemenea, se poate postula apariția a **13 prepoziții compuse din elemente latinești**: **asupra* < lat. *ad super*, **den* < lat. *de in*, **dentre* < lat. *de inter*, **dentru* < lat. *de intro*, **la* < lat. *illac ad*, **pren* < lat. *per in*, **prentre* < lat. *per inter*, **prentru* < lat. *prae intro*, **prestre* < lat. *per extra* și

altele (cf. *Istoria limbii române*, editată de Academia Română, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 80-288). Fuziunea elementelor cu valoare prepoziţională este un fenomen general romanic. De aceea, dată fiind marea extindere pe care o capătă uzul prepoziţiilor în latina vulgară se poate presupune că, în epoca cercetată, vor fi apărut şi alte formaţii noi, ca, de pildă:

**după* (< lat. *de post*), cf. şi fr. *depuis*;

lat. ***paene -ad*** > protorom. **pănă* > rom.mod. *până*;

lat. ***in-de*** > protorom. **nde* > v.drom. *înde* (*ei înde ei* "ei între ei").

De asemenea, probabil că unele adverbe au devenit prepoziţii: lat. *longo* > protorom. **lăngă* > rom.mod. *lângă* (cf. şi it. *lungo*). Probabil în protoromână şi mai târziu după despărţirea dialectelor apar o mulţime de locuţiuni prepoziţionale din combinarea prepoziţiilor cu substantive şi adverbe. Acestea aveau să fie utilizate fie cu acuzativul (*în mijloc de, în jos de* etc.), fie cu genitivul (*în mijlocul, în josul*).

Păstrând flexiunea nominală, româna şi-a creat în comparaţie cu alte limbi romanice, un sistem prepoziţional tridimensional cu acuzativul, cu genitivul şi mai târziu în secolul al XVIII-lea cu dativul (prepoziţiile *mulţumită, datorită*).

Tipic românesc este transformarea prepoziţiei *pre* (< lat. *per*) în morfem al acuzativului obiect direct şi al prepoziţiei *a* (< lat. *ad*) în morfem al infinitivului.

Din punct de vedere funcţional, în româna, ca şi în latina dalomitică, înaintea unui substantiv nedeterminat precedat de o prepoziţie nu se pune, în general, articol: *cu (fără, de la, după* etc.) *prieten*. Când substantivul este determinat articolul este obligatoriu (*cu (fără, de la, după* etc.*) prietenul meu*).

3.9.1. În protoromână, se păstrau 10 conjuncţii latineşti din bogatul sistem de elemente relaţionale cu valoare conjuncţională pe care-l avea latina, dintre care unele, foarte frecvente, au dispărut fără urme (de pildă, *ut*): **e* < lat. *et* (conservată în toate limbile romanice apusene actuale (cf. it., port. *e*, fr. *et*, sp. *y*), dar concurată într-o perioadă posterioară celei cercetate în română de **şi* < lat. *sic*), **au* < lat. *aut* (cf. it., cat., sp. *o*, fr., port. *ou*), **ne* < lat. *nec* (cf. it. *nè*, fr., sp. *ni*, port. *nem*), **nece* < lat. *neque, ca* < lat. **qua* < *quia*, **că* < lat. *quod, *se* < lat. *si, *şi* < lat. *sic, de* < prepoziţia latină *de, *ca* < lat. *quam* (*ibid.*, p. 288-292). Unele dintre ele circulau perechi în latina populară: *aut... aut* > protorom. **au... au*; v.drom. şi dialectal *au.. au...*; *volet... volet* > protorom. şi v.drom. *oare... oare*, rom.mod. *ori... ori; nec... nec* > protorom. **ne...ne* (v. drom. *ni... ni*, arom. *ne... ne* "nici... nici"). Ca şi în alte limbi romanice, în română nu s-a păstrat nici o conjuncţie adversativă, care să fie panromanică (cf. Sala, 1998, p. 134).

Dintre numerosele conjuncţii coordonatoare şi subordonatoare limbile romanice au conservat foarte puţine (aproximativ 10 %). Româna, neaflându-se sub influenţa latinei culte în perioada ei foarte veche a păstrat mai puţine

conjucții (de pildă, a pierdut pe *e* < *et*, în perioada ei veche).

Tipic românesc este fixarea în secolul al XVII-lea a conjuncției *să* (< lat. *si*) la conjunctiv și transformarea ei în morfem al acestui mod.

Limba română este singura limbă romanică care folosește astăzi în locul conjuncției copulative lat. *et*, păstrată în limbile romanice occidentale pe *și* (din adverbul lat. *sic*, care s-a conservat până astăzi cu sensul de "*ausi*"). Sensul polisemic al lui și de *et* și de "ausi" este specific pentru româna modernă, căci în limba română veche din secolul al XVI-lea se folosea și *e* (< lat. *et*) cu valoare de conjuncție copulativă și adversativă (cf. Frâncu, 2009, 146).

3.9.2. *Topica* obișnuită din protoromână era S-V-O, căci după căderea consoanelor finale se produsese în latina populară trecerea de la topica liberă caracteristică latinei literare la o *topică fixă* S-V-O, care se menține până târziu, în româna veche când apare morfemul caracteristic obiectului direct *pre* (< lat. *super*). Abia atunci topica fixă devine topică liberă ca în latină fiind posibile și alte variante (O-V-S, O-S-V, V-S-O, S-V-O, alături de S-V-O) (cf. Frâncu, 2009, 228-229).

3.9.2.1. Ca și celelalte limbi romanice, dar spre deosebire de limbile slave și germanice, limba română folosește, de obicei, topica *determinat-determinant* (deși uneori, din motive expresive apelează și la topica *determinant-determinat*). De aceea viziunea "substantivilizată" a limbii române și a tipului romanic se opune viziunii "calitative (qualitative)" a limbilor slave și germanice după denumirea lui D. Copceag (1998, 85). Ordinea *determinat-determinat* este mai răspândită și în cuvintele compuse românești și romanice spre deosebire de ordinea opusă, caracteristică limbilor slave și germanice.

3.9.3. Concordanța timpurilor în protoromână, ca și în vechea română și în româna modernă este mai laxă, mai simplă decât în latină și decât în limbile romanice mari. Româna n-a fost încorsetată în tiparele latinei medievale și ale sintaxei acesteia ca limbile romanice apusene în care stricta concordanță a timpurilor era o regulă, chiar o dogmă. Caracterul rustic al latinei populare din Dacia și din alte provincii dunărene (așa numita *sermo rusticus*) cu fraze scurte și liniare a simplificat mult concordanța timpurilor (*consecutio temporum*).

3.10. În ceea ce privește *vocabularul* și, în special, *vocabularul fundamental*, vom cerceta unele lexeme:

a) *păstrate numai în română* (care nu se mai întâlnesc în alte limbi romanice),

b) *comune* tuturor limbilor romanice care lipsesc din acest idiom,

c) care prezintă *concordanțe* numai cu unele limbi romanice apusene, fie în ariile laterale, fie în cele centrale.

d) moștenite de limba română și de limbile romanice apusene în

vocabularul de bază (*fundamental* sau *reprezentativ*).

3.10.1. Astfel, se păstrează, probabil, numai în limba română cuvinte de origine latină ca: ***ierta(re)*** < lat. ***libertare*** „a cruța" (Pușcariu, 769; REW, 5014, Candrea-Densusianu, 811, DA, Rosetti, I, 167; Ciorănescu, DER, 4291), derivat din *libertus* "esclave effranchi"; în celelalte limbi romanice există continuări ale lui **perdonare* (cf. Tagliavini, *op. cit.*, p. 254; Mihăescu, 1993, p. 290), ***rece*** < lat. ***recens***, probabil redus la **reces* (Tiktin, RDW), atestat în inscripții cu sensul de "freu", "frais", "proaspăt" (în celelalte limbi romanice există v.germ. *frisk*, care a înlocuit cuvântul de origine latină: fr. *frais*, it., sp., port. *fresco*, prov., cat. *fresc*, sard. *friscu* cf. harta anexată, apud de Rohlfs, 1980). De fapt, ar exista, după unii cercetători, în limba română, în afară de fondul comun romanic – de aproape 3000 de cuvinte –, peste 100 de cuvinte (după Pușcariu, 1940, aproape 120 de cuvinte; după *Istoria limbii române* (II, Bucureşti, 1969, p. 114-118), numai 107 cuvinte care nu se întâlnesc în alte limbi romanice apusene şi care au constituit obiectul a numeroase discuții:

lat. ***canticum*** > rom. ***cântec*** (arom. *cântic*, megl. *contic*) (cu corespondent în albaneză, în împrumuturile străvechi din latină *(këngë* < pl. lat. *cantica*) (cf. Pușcariu, 373, DA, REW, 1618, Rosetti, I, 165);

lat. ***christianus*** > rom. ***creștin***, arom., megl. *creștin* prin evoluție fonetică normală ar fi trebuit să aibă forma **creșin* (cuvânt prezent şi în cealaltă limbă romanică orientală, dalmata: *cristiun*);

lat. ***imperator*** > rom. ***împărat***, arom. *ampirat*.

Limbile romanice apusene au împrumutat pe cale savantă acest lexem: fr. *empereur*, it. *imperatore*, sp. *emperador*, port. *imperador*. Cuvântul *imperator* a fost uzual în zona sud-est europeană, datorită faptului că Imperiul Roman de Răsărit s-a menținut mult timp după căderea Romei. El s-a păstrat şi în albaneză (alb. *mbret*), dar aproape a dispărut din dialectul aromân, fiind înlocuit după secolul al XVII-lea cu cuvântul de origine turcă *amiră, amirău*, intrat prin filieră greacă (*αμίραξ*).

Româna are o serie de cuvinte de origine latină, sinonime cu alți termeni de origine latină pe care nu i-au păstrat limbile romanice apusene:

lat. ***lingula*** (diminutiv din *lingua* sau rezultat din încrucișarea dintre *lingula* „lingură" şi *lingere* „a linge" (cf. Pușcariu, 981, Candrea-Densusianu, 1002, REW, 5036; Ciorănescu, DER, 5036)) > rom. *lingură*, dar

lat. ***coclearium*** > it. *cucchiaio*, fr. *cuiller*, sp. *chuchara* (cf. Sala, 1998, p. 38; Mihăescu, 1993, p. 351).

Din latină, *ling(u)la* a pătruns şi în greacă, fiind atestat în texte bizantine posterioare secolului al V-lea.

3.10.2. Dintre cele peste o sută de cuvinte moștenite probabil numai de română, se pot menționa și următoarele:

lat. ***adiutorium*** > protorom. **adgiutoriu* "aide, secour" > rom.mod. *ajutor* are corespondent numai în prov. *ajutori* (cf. Ciorănescu, DER, 161) (verbul corespunzător lat. ***adiutare*** se întâlnește și în limbile romanice apusene (it. *ajutare*, logud. *adzudare*, engad. *agïüder*, fr. *aider* (v.fr. *aidier*), prov. cat. *ajudar*, sp. *ayudar*, port. *ajudar*);

lat. ***agilis*** > rom. *ager* (adj.). Dubletul *agil* este neologism din fr. *agile* "care se mișcă repede, iute, ușor" sens păstrat în fr. *agile*, "rapide"; lat. *agilis* > protorom. **agere* > rom.mod. *ager* cu sensul secundar din latină de "ager la minte" "vif, alerte, sagace";

lat. ***caecia*** "caligo ocularum", "înceţoşarea ochilor" (< *caecus*) "aveugle", cuvânt latin popular, atestat în glose latine și păstrat numai în dacoromâna veche și regională, *cecia*, cu sensul său etimologic de "boală de ochi", trecerea de la sensul etimologic la cel actual "brouillard, brume" s-a făcut ușor (cf. Mihăescu, 1993, p. 181);

lat. ***cellarium*** > v.drom. și dialectal *celar* (arom. *ţilar* „cămară") "cellier, chambre" (cf. v. it. *cellaio*, prov. *celier*, fr. *cellier*, cat. *celler*, sp. *cilero*, port. *celleiro*);

lat. pop. ***despicare*** „a despica pântecele" ,"a goli animalul de măruntaie", "fendre" > protorom. **despicare* > rom.mod. *(a) despica*; "a tăia, a sparge de-a lungul", arom. *disic, dischic*, megl. *dispic*;

lat. ***disvestire*** > v.drom. *dezveaşte* "déshabiller";

lat. ***felix, -icem*** "heureux", „fericit" > protorom. **ferice* > rom.mod. *ferice* "heureux" (prezent numai în dialectul dacoromân și concurat de derivatul *fericit (< ferici < ferice)*. În vechea dacoromână era concurat de *fericat* < participiul lui *a ferica*, derivat din *ferice*, nu din lat. **felicicare*, cum credea Pușcariu, DR, III, 679. Formele it. *felice*, sp. *feliz* sunt neologisme.

lat. pop. ****horrire*** (< *horrere; horrescere*) "être hérissé, frissonner, avoir horreur de" > protorom. **urire* > rom.mod. *a urî* (arom. *urire, urăscu*); verbul a intrat în albaneză *urrej* "a urî", "hair" în Occident subst. ***horror, -oris*** > it. *orrare*, fr. *horreur*; participiul **urrit* > rom.mod. *urât* "laid" era folosit probabil în româna comună ca adjectiv și, prin articulare, ca substantiv.

lat. ***iudicium*** "acțiune judiciară, judecată, proces", "jugement, tribunal" > protorom. **giudeţu* > rom.mod. *județ*, dialectal *giudeț*; idem (arhaic și regional), dar apoi și "juge, guverneur,

maire, district, département" "ținut, împărțire teritorială" arom. *giudeţu*, megl. *judeţ* "jugement, tribunal", albaneza a împrumutat din latină pe *gjuk* "justice, procès, tribunal, juge"; în limbile romanice apusene, termenul este livresc; în schimb, panromanicul ***iudex, -icem*** (< *ius, iuris* "juge") s-a păstrat în toate limbile romanice, inclusiv în română (*judece, jude*) cu sensul vechi de "jude", şi apoi cu cel de "maire, membre du conseil municipal" (cf. şi it. *giudice*, logud. *yuige*, engad. *güdisch*, friul. *dzudis*, fr. *juge,* prov., cat. *judge*, sp. *juez*, port. *juiz*. Verbul panromanic ***iudicare*** "a judeca, a pronunţa o sentinţă", "juger" > protorom. **giudeacare* > rom.mod. *(a) judeca*, prezent în toată Romania (it. *giudicare* (> logud. *dzudigare*, fr. *juger*, prov. cat. *jutgar*, sp. *juzgar*, port. *julgar*) şi în împrumuturile din latină ale albanezei (*gjykoï* "a judeca", "juger"); substantivul corespunzător ***iudicata*** (plural de la *iudicatum*), trecut de la neutru la feminin) > protorom. **giudeacată* > rom.mod. *judecată*, a devenit sinonim cu *judeţ* şi l-a concurat, acesta din urmă specializându-se într-o epocă posterioară epocii cercetate, cu sensul administrativ-teritorial actual;

lat. ***languor, -orem*** "oboseală, slăbiciune", "langueur, maladie" > protorom. **lănguare* > v.drom. *lânguoare*; idem, rom. reg. *lingoare, lungoare*, arom. *lângoare*, *lungoare*, megl. *lăngoare* „boală", "fièvre typhoïde", arom. *lângoare* "langueur, maladie, fièvre chaude", megl. *lăngori* "maladie"; verbul lat. *languire* s-a conservat în împrumuturile din albaneză (alb. *lëngoj* "être malade, souffrir"; în Occident, *languire* este păstrat de logud. *lambrire* cu o deviaţie de sens "avoir faim, être affamé";

lat. ***languidus*** „debil, slăbit, bolnav", "languissant" > protorom. **lângedu* > v.drom. *lânced* şi *lânged* cu *g* netrecut încă la *c* idem, "sleit de puteri, lipsit de energie", "malade", arom. *lângid, lândzit*; idem; în alte limbi romanice există derivări neologice.

lat. ***margella*** (< gr.) "perlă, mărgea", "mince plaque métalique circulaire, imitant une monnaie, utilisée comme parure", "corail" > protorom. **mărgeauă* > rom.mod. *mărgea*; arom. megl. *mărdzeauă* "rasade, perle". În aceste dialecte sud-dunărene are, în afară de sensul general de "rassade, perle", şi sensul de "pupille (de l'oeil)"; cuvântul latin *margella* a intrat şi în albaneză (*marcel, mercel* "mince plaque de métal, servant de parure", în greaca bizantină şi în sârbocroată (*merdue*);

lat. ***maritus*** > v.drom. *mărit* „soţ, bărbat", arom. *mărit* „gendre" conservat până astăzi în expresia *de mărit* „de măritat", cuvântul a intrat şi în albaneză *marton*;

lat. ***ovis, -em*** „mioară" (*Ovis aries*), "mouton, brebis" > protorom. **oaie* > rom.mod. și arom. *oaie*, megl. *uaiă*, ir. *oie* "brebis" cuvânt păstrat numai în română, dispărut din celelalte limbi romanice din cauza omonimiei cu *ovum* "ou";

lat. ****oviarius*** > protorom. **oiariu* > (dr. *oier(iu), arom.* uiar "berger". Lat. ***perambulare*** (= *per* + *ambulare*) "a umbla, a parcurge, a străbate", "(se) promener" > protorom. **primblare* > drom. *plimba(re),* reg. *primbla, preumbla*, arom. *priimnare*; megl. *priamare*; cuvânt păstrat probabil numai în română;

lat. ***placenta*** (< gr.) "gâteau, plat, galette" > protorom. **plăcintă* > drom.mod. *plăcintă*, arom., megl. *plăţintă* "galette, feuilletage" „produs culinar cu umplutură diversă". Dubletul neologic *placentă* vine din fr. *placenta*;

lat. ***procedere*** "a ieși, a merge înainte", "s'avancer, progresser" (*pro* + *cedere*) "aller, mordrer, arriver" > protorom. **purcedere* > drom. pop. *(a) purcede* "partir"; termenul conservat numai în româna este specific limbajului bisericesc creștin;

lat. ***putridus*** > protorom. **putred* > dr.mod. *putred*, arom., megl. *putrid* "pourri" „stricat, descompus";

lat. ***trepidare*** (< *trepidus*) "trépigner, s'agiter, trembler, se hâter, courir" > protorom. **treapedare* > dr.pop. *trepăda (re)* "courir, s'agiter", variantă: *trăpăia*; it. dial. *trespiggiare* este, probabil, un împrumut târziu;

lat. ***victimare*** (derivat din subst. *victima*) "a aduce o jertfă, a consacra", "affrir comme victime, sacrifier" > protorom. **veptimare* > drom. pop. *vătăma(re)* "préjudicier la santé; porter préjudices degats, toucher, léser moralement", arom. *vătămare* "a ucide", megl. *vătămari* "tuer, léser". Sensul de „a ucide" apare în latina medievală. Unele dificultăți fonetice (*ct* > *t*, în daco-română, *i* > *ă*, în aromână) și semantice au determinat pe unii cercetători să respingă această etimologie propunând lat. **vatimare* sau **vatinare* (Tiktin, REW). Vinereanu (2008, 884) consideră că, din motive semantice și fonetice, acest cuvânt nu este de origine latină, ci traco-dacă;

lat. ***victus*** > v.drom. *vipt* "aliment, nourriture" (arom. *viptu*, megl. *vipt*, istr. *vipt*);

lat. ***vomere*** "vomir" > protorom. **voamere* > v.drom. (și reg.) *voame(re)*, variantă *a voma* „a vomita". Este dubletul lui *a vomita* din neologismul de origine latină *vomitare*, intrat în secolul al XIX-lea.

3.10.3. Dacă unele din aceste cuvinte nu se mai întrebuinţează astăzi în limba literară, caracterizând dacoromâna veche sau izolat unele graiuri populare (*lângoare, lânced, purcede, trepăda, voame*), altele (aproape 80) s-au păstrat numai în dialectele româneşti din sudul Dunării:

lat. ***africia*** "espèce de gâteau sacré" > protorom. **afreacià* > arom. *afreaţă* "galette", "azyme cuite au four ou dans les cendres chaudes";

lat. ***allectus*** > protorom. **aleptu* > arom. *aleptu*;

lat. ***arboretum*** "verger" > protorom. **arburetu* > arom. *arburet* "bois de chênes" (cuvântul de bază al acestui derivat în *-etum*; lat. *arbor* s-a păstrat şi în v.drom. *arbure*, arom. *arbor,* precum şi în celelalte limbi romanice (it. *albero,* fr., cat. prov. *arbre*, sp. *árbol*, port. *arvore* a intrat şi în albaneză (*arbur*);

lat. ***blandulus*** (< *blandus*) > protorom. **blănduru* > arom. *blândur* "son, mélodie câline, caressante" (sens metaforic);

lat. ***hibernivus*** "quartier d'hiver, hibernage" > protorom. **arniu* > arom. *arniu*;

lat. ***lactaria*** "avec du lait" > protorom. **lăptăriă* > arom. *lăptară, lăptare* "galette faite avec du lait";

lat. ***micula*** > protorom. **micură* > megl. *nicură* "miette";

lat. ***noverca*** "belle-mère, marâtre" > protorom. **nouearcă* > arom. *n(u)earcă, nearcă* (intrat şi în albaneză (*njerkë*), idem; forma de masculin arom. *nercu* "beau-père" este sau creată prin analogie cu forma de feminin, sau dezvoltarea unei forme lat. **novercus* (cf. şi alb. *njërk* după fem. *njerkë)*;

lat. ****solinus*** şi ****insolinare*** (derivate din *sol, solem*) > arom. megl. *surin* "lieu d'exposer au soleil", arom. *nsurinare* "action d'exposer au soleil", *nsurinat* "ensoleillé";

lat. ***vanitas, -atem*** > arom. *vânătate* (în expresia în *vânătate* "en vain") (pentru alte lexeme, vezi Mihăescu, 1993, p. 307).

Fără îndoială, astfel de elemente vor fi existat într-o fază mai veche şi în dialectul dacoromân, dar au fost înlocuite treptat în epoca preliterară de cuvinte de alte origini.

3.10.4. Printre cele 80 elemente de origine latină păstrate de dialectele sud-dunărene, neconservate în dacoromâna literară modernă, unele din ele atestate în dacoromâna veche din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea şi astăzi regional în Transilvania, se pot menţiona:

lat. ***ager*** (ac. *agrum*) "champ" > protorom. **agru* > drom. (din secolul al XVI-lea şi al XVIII-lea şi astăzi în graiurile de vest şi sud-est) *agru* „ogor"; arom., megl. *agru* "champ", "terrain labouré" (atestat şi în vechea veneţiană *agro*). După ce a dispărut din cele mai multe regiuni din uzul general a fost reînviat de neologismul

identic prin multe derivate și compuse: *agrar, agricultură, agronomie* etc.;

lat. ***animalia*** (< *anima* "être vivant", "animal") > protorom. **animalia* > v.drom. și reg. (Banat) *nămaie*; arom. *nămal'u, numal'u,* megl. *nămal'* (formele din dialectele arom. și megl. sunt refăcute după pluralul *nămali* sau presupun un lat. **animalium*; lexemul este prezent și în alte limbi romanice, dar cu un sens diferit de cel din română (cf. surs. *limari,* engad. *almeri*, v.fr. *aumaille,* sp. *alimaña*, port. *alimanho* „taur tânăr", friul. *nemal*;

lat. ***aratrum*** > protorom. **aratru* > v.drom. și reg. *arat,* arom. *aratru, arat,* megl. *arat* "charrue" (înlocuit în dacoromâna modernă prin *plug* de origine slavă, dar conservat în dialectele românești sud-dunărene și în alte limbi romanice (cf. it. *arato*, logud. *aradu*, engad. *aréder*, v.fr. *arere*, prov. *araire*, cat. *aradre*, sp., port. *arado* "charrue");

lat. ***asinus*** > protorom. **asinu* > v.drom. și reg. (Transilvania) *asin* „măgar", variante: *asîn, asen* (înv.). Forma normală ar fi trebuit să fie *asân*. Cuvântul, răspândit în secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, a fost înlocuit cu *măgar*, probabil de origine traco-dacă, dar a fost reînviat de unii cărturari latinești din secolul al XIX-lea cu forma latinizată; istr. *asir* "âne" (cf. it. *asino*, logud. *ainu*, fr. *âne*, cat., prov., *ase*, sp., port. *asno*);

lat. ***avus*** "aïeul, grand-père" > protorom. **auşu (< avus + -uşu)* > v.drom. *auș*, arom. *auşu* (vieux, vieillard, aïeul" (it. dial. *af, aaf, ao*). Cuvântul are o origine destul de neclară din cauza sufixului diminutival *-uș*, datorat, după unii cercetători, unei contaminări cu *neaoș*;

lat. ***basciare*** > arom. *băşeare*;

lat. ***constare*** "demeurer immuable, durer, exister" > protorom. **custare* > v.drom. și reg. (Crișana) *custa* „a trăi, a exista, a fi", arom. *custare, custu* "avancer, progresser, prospérer, croitre". Cuvântul *a custa* se menține numai în graiurile dacoromâne de nord-vest și în dialectele aromân și meglenoromân. El a fost înlocuit cu *a trăi* probabil datorită omofoniei cu *a costa*, neologism de origine italiană; derivatul regresiv *cust* este arhaic și regional (Crișana, sporadic în Moldova). Cuvântul *constare* a fost conservat și în celelalte limbi romanice, dar cu sensul de "coûter" (it., logud. *custare*, „a se întâmpla", engad. *kuster*, friul *kostár*, fr. *coûter*, prov., cat., sp. *costar*, port. *custar*);

lat. ***catta*** *(+ -uşiă)* > protorom. **cătuşiă* > v.drom. și reg. *cătuşe, cătuşă,* arom. *cătuşe* "chat" (în dacoromâna modernă *cătuşă* a fost înlocuit cu *pisică*);

lat. ***calor*** ac. *calorem* > arom. *căroare*;
lat. ***faba*** > arom. *fauă*;
lat. ***furnus*** > arom. *furnu*;
lat. ***murum*** > arom. *muru* "zid". Probabil că acest cuvânt exista într-o epocă mai veche şi în dacoromână, dar din cauza omofoniei cu *mur* < lat. *murus* „rug şi fruct al arbustului din specia Rubus" a fost înlocuit cu *zid* < sl. *zidŭ*. (Pentru alte exemple, vezi H. Mihăescu (1993, p. 307-308.)

Deşi avatarurile unor astfel de cuvinte pot fi explicate prin starea şi evoluţia vieţii materiale şi spirituale a vorbitorilor lor, trebuie să fim prudenţi în formularea unor concluzii generale, căci există destule situaţii paradoxale sau obscure în procesul de înlocuire a lexemelor. De pildă, lat. *aratrum* s-a păstrat până azi la aromâni, în toate timpurile mai mult păstori decât agricultori, şi numai izolat la dacoromâni, majoritatea din ei agricultori, care l-au abandonat pentru un cuvânt de origine slavă (*plug*). Un exemplu des citat şi bine cunoscut, este că s-au păstrat cuvinte latineşti pentru a denumi *găina* (< lat. *gallina* un derivat de la *gallus*) şi *oul* (< lat. *ovum*), dar nu şi cocoşul (cuvânt de origine v. slavă sau traco-dacă, după unii cercetători (vezi discuţia la Vinereanu, 2008, 650)). Faptul că lat. *gallus* a fost abandonat pe arii extinse din Romania (conservat în it. *gallo* şi intrat în albaneză *gjel* "coq") arată că nu se pot face generalizări, căci fiecare cuvânt îşi are viaţa lui proprie. Este imposibil ca înainte de venirea slavilor, strămoşii românilor să nu fi avut cocoşi, având însă găini şi ouă.

De multe ori se explică înlocuirea unor cuvinte prin alte cuvinte prin acţiunea omonimiei. Este cazul lexemului lat. *basiare (< basium)* "baiser", conservat în dialectele aromân (*başu, băşeare*) şi meglenoromân (*baş*) şi în celelalte limbi romanice (dalm. *bissuar*, it. *baciare*, logud. *bazare*, fr. *baiser*, prov. *baizar*, cat., sp., *besar*, port. *beijar*), dar nepăstrat în dacoromână, care l-a înlocuit cu *săruta(re)* < lat. *salutare* "saluer", după unii cercetători (începând cu D. Caracostea, în teza sa de doctorat, îndrumată la Viena de W. Meyer-Lübke), din cauza omonimiei sale cu urmaşul lui *bissire (vissire)* "a face vânturi", lexem obscen păstrat în toate dialectele limbii române (arom. *bes*, megl. *bes, bişori*, drom. *a băşi*) şi în dialectele romanice apusene (v. it. *viscia*, it. *bessa*, v.fr. *vessir*, fr. *vesser*, sard. *pisina*, calabr. *vissina*, sicil. *bissino*, cat. *veixina*, sp. *bejin*). Probabil datorită omofoniei la acuzativ cu *mensa*, acuz. *mensem* păstrat în română cu sensul de „table" a dispărut din dialectul dacoromân, lexemul lat. *mensis* (acuz. *mensem* „mois") „lună" păstrat în dialectele aromân şi meglenoromân (*mes*, dar şi *lună*). Lexemul lat. popular *luna* avea un sens primar de „astru ceresc", păstrat în toate limbile romanice (rom. *lună*, megl. *lună*, istr. *lurę*, cf. it., prov., sp. *luna*, fr. *lune*, cat. *lluna*, port. *lua*), dar şi un sens secundar de „perioadă de timp" atestat

într-o inscripţie din secolul al III-lea (CIL, III, cf. Puşcariu, 1940, 248, Ciorănescu, 4942), sens conservat numai în română. Ipoteza că în română sensul de „perioadă de timp" este o inovaţie a protoromânei nu este plauzibilă (cf. Ivănescu, 2000, 110).

În ceea ce ne priveşte, considerăm că omonimia nu a jucat un rol atât de mare, căci în instanţa de comunicare, ea nu este decât pentru interlocutor şi nu pentru locutor; nu trebuie neglijate nici mijloacele extralingvistice din procesul de comunicare, de pildă, gesturile ce însoţesc acţiunea de „a săruta". Probabil, din motive sociale şi religioase, lat. *salutare* "a saluta", "saluer" (> rom. *săruta(re)*) a căpătat în dacoromâna veche (care conservă şi sensul primar păstrat de alte limbi romanice (it. *salutare*, logud. *saludare*, engad. *salüder*, friul. *saludá*, prov., cat. *saludar*, port. *saudar*, fr. *saluer*) sensul secundar de "a săruta", "baiser", căci la ortodocşi se săruta în semn de respect mâna dreaptă a preotului, a părinţilor, iar a femeilor, în semn de salut. Neologismul de origine latino-romanică *a saluta* (cu subst. *salutare* şi *salut*) a ajutat la conservarea formei moştenite cu sensul de "baiser". În tot cazul, trebuie presupusă o epocă de supravieţuire a celor două sinonime, aşa cum arată dialectul meglenoromân, unde coexistă formele *sărut* şi *baş*. Cât priveşte sinonimul popular şi familiar *a pupa* < lat. **pupare* "a suge" < *puppa* „sân", el va fi apărut în limbajul copiilor în latina populară şi s-a păstrat atât în română, cât şi în limbile romanice apusene: drom. *(a) pupa* "a săruta" "baiser", it. *poppare*, v.fr. *pouper*, prov., cat. *popar* "téter, sucer".

Din analiza celor 2581 de cuvinte ale vocabularului reprezentativ al limbii române, cercetătorii au arătat că cele mai numeroase elemente, din punctul de vedere al originii, sunt latineşti, moştenite în număr de 782-783, reprezentând 30,29-30,33 %; locul al doilea e ocupat de creaţiile lexicale româneşti, care totalizează 637 elemente, adică 24,68 %; locul al treilea - cuvintele cu etimologie multiplă, în număr de 457 (adică 17,70 %); locul al IV-lea – împrumuturile din slavă, însumând 233 elemente (adică 9,02 %), apoi împrumuturile franceze (cu 193 de cuvinte, adică 7,47), după aceea, alte elemente (cf. Sala, 1988, p. 71-73).

Urmând aceeaşi metodă (a cercetării elementelor după frecvenţă, dispersie şi alţi indici), lingviştii care au cercetat vocabularul reprezentativ al limbilor romanice, au constatat că există cuvinte panromanice, selectate în vocabularul reprezentativ numai de română, ca:

- lat. ***mane*** > protorom. **măne* > rom. *mâine;*
- lat. ***neque*** > protorom. **nece* > rom.mod. *nici;*
- lat. ***rumigare*** > protorom. **rumegare* > rom.mod. *rumega(re);*
- lat. ***tilia*** > prorom. *tiliu*, trecut la masculin, ca toate numele de arbori > rom.mod. *tei* (Sala, 1988, p. 544).

3.10.5. Nu s-au conservat în limba română cuvinte care sunt comune tuturor limbilor romanice occidentale, ca, de pildă, *amare, amicus, carus, centum, contentus, semper, vivere* (cf. Tagliavini, *op. cit.*, p. 254). Unele dintre acestea au dispărut prin faptul că, prin acţiunea legilor fonetice, deveniseră omonime cu alte cuvinte. De pildă, *amo* devenise în protoromână o formă omonimă cu forma de indicativ prezent, pers. I sg., a verbului *a avea* (**amu*, formă greu de explicat din punct de vedere fonetic, căci din *habeo* trebuia să rezulte **aibu*; ipoteza împrumutului din albaneză, susţinută de Densusianu (1901), nu mai rezistă în faza actuală a cercetărilor). Pentru a înlătura omonimia, forma verbului *liubiti*, împrumutat din slava veche, *iubescu*, a oferit o soluţie clară. De asemenea, atunci când dispare opoziţia dintre *r* slab şi *rr* intens (*r̄*), cuvintele *caru* > lat. *carus* (= adjectiv) şi *caru* < lat. *carrus* (= substantiv) "vehicul de transport" devin omonime. Pentru înlăturarea omonimiei, în epoca contactului cu slavii, s-au împrumutat adjectivele *drag* şi *scump* (cf. **5.7**).

La fel, prin căderea consoanei intervocalice *-v-* din lat. *vivo, vivere* > *viu, viere* se ajunge la omonimii supărătoare cu adj. *viu* < lat. *vivus* şi cu unele forme ale verbului *venio, venire* (*venio* > *ven'u* > *viu*), într-o epocă posterioară protoromânei. Aceasta poate fi o cauză a limitării întrebuinţării şi apoi a dispariţiei verbului lat. *vivere* din română, păstrat dialectal până în secolul al XVII-lea (*a vie, a via*, alături de *viu* "vivant" < lat. *vivus*) şi până azi în derivatele *a învia, înviere*, dar înlocuit cu *a trăi* din slavul *trajati* "a dura" (cf. bg. *traja* "a trăi", sb., cr., slov. *trajati* "a dura"). Limbile romanice occidentale îl păstrează toate pe *vivere*: fr. *vivre*, it. *vivere*, sp. *vivir*, port. *viver*, prov., cat. *viure*, logud. *biere*, engad. *viver*, friul. *vívi*, în afară de dialectele italiene meridionale (la sud de linia Rimini-La Spezia) care au înlocuit pe *vivere* prin *campare* (derivat din *campus*) cu sensul de "a duce o viaţă liniştită, ca la ţară". Motivul înlocuirii a fost tot o omonimie supărătoare, căci prin ***betacism*** (trecerea lui *b* la *v*), aici *vivere* devenise în unele regiuni omonim cu *bibere*, fapt care stânjenea procesul de comunicare (cf. Rohlfs, 1980). Sinonimul său drom. *custa(re)*, arom. *custari*, arhaic şi regional în Transilvania de vest, „a fi, a exista, a trăi" "vivre, exister, être, laisser en vie" < lat. *constāre* "demeurer, immuable, durer, exister" a fost înlocuit de *trăi(re)* nu înainte însă de a da naştere unui derivat regresiv arhaic *cust* "viaţă". Sensul de "a trăi, a se menţine în viaţă" există în expresia din graiurile daco-româneşti de nord *zo te custe* "Dumnezeu să te ţină în viaţă". Lexemul *constare* s-a conservat şi în limbile romanuce apusene, dar cu sensul primar de "coûter" *a costa* (cf. it., logud. *costare*, engad. *kuster*, friul. *kostar*, fr. *coûter*, prov., cat., sp. *costar*, port. *custar*). Omofonia cu neologismul *a costa* (< it. *costare*) „a avea un preţ, a valora" a determinat probabil limitarea întrebuinţării şi apoi înlocuirea lui *a custa*.

Motivații asemănătoare au făcut ca, în timpul contactului cu slavii, strămoșii noștri să fi înlocuit cuvinte latinești ca *aetas, debeo, laboro, pauper, probus, soleo, solere*, sau termeni din terminologia vieții de la țară ca: *avena, avica, bilancia, hortus, rastelum, sanguisuga, semita, trabs*, cu elemente de origine slavă veche: *vârstă, trebuie, muncesc, sărac, cinstit, obișnuiesc, obișnui(re),* respectiv *ovăz, gâscă, cumpănă, grădină, lipitoare, potecă, bârnă*. De asemenea, lipsesc din română din perioada preliterară cuvinte din terminologia creștină latinească, prezente în toate limbile romanice apusene ca: *benedicere, ecclesia* (în locul căruia apare *basilica*), *spiritus, infernum*. Unele din acestea s-au conservat chiar în albaneză (*kishë, klishë* < lat. *ecclisia, shpirt* < lat. *spiritus, ferr* < lat. *infernum* în locul cărora apar în română elementele de origine slavă *duh, iad*).

Termeni clasici, referitori la viața citadină, ca *forum, platea, strata*, nu s-au păstrat în română, cum s-a întâmplat în dalmată și în alte limbi romanice, fapt care a determinat pe unii cercetători să vorbească de ruralizarea limbii latine din sud-estul Europei, cea de la baza limbii române (Densusianu, 1901; Puşcariu, 1940; Ivănescu, 1980). Au dispărut termenii specifici civilizației urbane în timpul invaziilor barbare când populația din municipii și orașe s-a mutat la țară și s-a acomodat cu viața rustică: *via* "drum", *platea, littera, ars* și altele. De exemplu, lat. *pavimentum* > lat. pop. *paumentum*, cf. v. it. *palmiento*, log. *pamentu* „pardoseală, pavaj", "teren pavat, pardosit, pavaj, mozaic" a pornit de la un sens conotativ și a ajuns probabil să însemne în română *pământ*, prin faptul că populația de la orașe, în timpul năvălirilor barbare, a trebuit să trăiască la țară, în așezări improvizate, folosind vechiul termen pentru a desemna noua realitate (cf. Pârvan, 1911, p. 96-97; Ivănescu, 1980, p. 170-171; Sala, 1998, p. 72).

Această deviație de sens a determinat restrângerea de sens al lat. *tērra* (în nordul Dunării) la țară "pays"; în sudul Dunării, la aromâni și meglenoromâni, *țeară, țară* are și sensul primar de "pământ, argilă", pe lângă cel secundar de "țară", acolo existând sinonimele *țară-pimintu*. O reminiscență a semnificației inițiale se găsește la derivatul drom. *țărână* (din *țară* + sufix. *-ină*; proveniența din lat. *terrina*, propusă de Puşcariu, 1714 și REW este neplauzibilă; este mai degrabă un derivat apărut pe terenul limbii române) "terre émittée" din locuțiunea verbală *fie-ți țărâna ușoară !* (*sit tibi terra levis!*) (cf. Mihăescu, 1993, p. 187) și chiar din derivatul românesc *țăran* "paysan", împrumutat și de unele limbi vecine.

De asemenea, lat. *pons, pontem* "pod", "pont", conservat în rom. *punte*, și-a schimbat sensul păstrat în limbile romanice apusene (cf. it., logud. *ponte*, dalm. *puant,* engad. *punt*, friul. *puint*, fr., cat., prov. *pont*, sp. *puente*, port. *ponte*) întrucât în zonele de deal și de munte, locuite de strămoșii noștri, nu existau râuri mari pe care să se construiască poduri, ci pâraie pe care, din copaci răsturnați, se puteau amenaja repede punți. La fel, lat. *carraria* „drum

de care", sens păstrat în celelalte limbi romanice, s-a conservat cu sensul de „drum îngust pe care se poate umbla numai cu piciorul" în limba română. Pușcariu (*Locul limbii române*, 34, *Etude de linguistique roumain*, 40, DA) a explicat această schimbare de sens prin condițiile tipice ale vieții primitive a românilor în regiunile muntoase, părere privită cu rezerve de Rosetti, I, 174 și Iordan, RF, VI, 150. Ciorănescu (DER, 1459) consideră că „mai probabil lat. *carraria* s-a contaminat cu *scalaria* (> fr. *escalier*) de unde sard. *iskela* „cărare", alb. *škale*, bg. *skala* „stâncă ascuțită")" (cf. REW, 7637).

Lat. ***palus**, -udis, paludem* "apă, lac, mlaștină", care, prin metateză, a devenit *padulis*, *padulem*, a fost moștenit în română cu forma metatitizată (*padulem* > rom. *pădure*, arom. *pădure*, megl. *păduri* (toponimic)) și a fost împrumutat de strămoșii albanezilor (alb. *pyll*) cu sensul de pădure "forêt", sens atestat și în latina populară din Occident, în secolul al VI-lea, dar neconservat de idiomurile romanice occidentale, care au păstrat lexemul numai cu sensul lui primar (cf. v. sard. *padule*, sard. *paule*, *pauli*, v. sp., v. port. *paúl*, toscan *padule* "marais"). Hasdeu a explicat sensul rom. *pădure* "loc acoperit cu arbori" prin faptul că în apropierea Dunării erau locuri mlăștinoase, inundabile, dar, în același timp, acoperite cu codri nesfârșiți.

Spre deosebire de alte limbi romanice, româna întrebuințează pentru sensul generic de "a merge" „aller, se deplacer" cuvântul neutru *a merge* care provine din lat. *mergere* „a se scufunda" "noyer, submerger, faire descendre dans l'eau", figurat "descendre dans le malheure".

După S. Pușcariu (1940, 1943), lat. *mergere* = *mergi* "a se scufunda" "se couler", "se noyer" a ajuns la rom. *merge(re)* "aller, marcher" pentru că, în timpul năvălirilor barbare, populația autohtonă, retrasă la munte, nu putea decât să se cufunde în vale după trecerea urgiei; "couler, noyer" a fost conservat și de alte limbi romanice, dar nu cu sensul din română (v. it. *mergere* "abattre"; engad. *schmerscher* "jetter dans un précipice, abattre des arbres au sol", sard. *imbergere* „a împinge" < lat. *immergere*, alb. *mergoi* „a îndepărta"). Maria Iliescu (2007, 37-42) arată însă că sensul din latină s-a folosit până la sfârșitul latinității și sensul din română s-a dezvoltat mult mai târziu după "formarea limbii române", acest sens provine direct din sensul latin specializat "un fleuve se verse dans une autre eau" (p. 41). De asemenea, lexemul a fost împrumutat în timpuri străvechi de albanezi (*mërgoj*) cu sensul de "éloigner, écarter" (cf. Mihăescu, 1993, p. 223).

Legat de acesta, lexemul lat. *sessus*, participiul trecut al verbului *sedeo* "a ședea", conservat în română ca substantiv, *șes*, provenit din participiul adjectivizat, a ajuns să însemne "loc întins", câmpia joasă părând așezată când era văzută de autohtoni de pe munte sau de pe deal, în împrejurările din timpul migrațiilor barbare. Această evoluție de sens, atestată și în sursele latinești târzii în Occident, este conservată numai în română (dr. *șes*, arom. *seș* apare, mai ales, în toponimie) și în albaneză,

în împrumutul ei din latină (alb. *shesh*).

Referitor la terminologia culturală, deşi s-a păstrat *charta* > rom. *carte* cu sensul original, "lettre, livre, document" şi verbul *scribere* > rom. *scri(re)* (ca în toate limbile romanice), nu s-au menţinut lexeme ca lat. *littera, opera, parabola, planta, regula, sapere, textum* şi altele conservate în celelalte limbi romanice sau chiar în albaneză în împrumuturile ei vechi (*veprë* < lat. *opera; përrallë* < lat. *parabola*).

3.10.13. Româna ca arie laterală a latinităţii (Bartoli, 1925) păstrează unele cuvinte conservate numai în puncte periferice ale Romaniei. De pildă, româna menţine până azi adjectivul lat. *albus, alba* "blanc (mat)", care funcţiona în latină, în opoziţie cu *candidus, -a* "alb strălucitor", neconservat în limbile romanice > rom. *alb, albă*, pe care majoritatea limbilor romanice apusene l-au înlocuit cu *blank*, luat de la franci, atunci când ei au cucerit Galia, ducându-l şi în Italia (it. *bianco*), în Peninsula Iberică (sp. *blanco*, port. *branco*, cat. *blanc*). În afară de română, *albus* se păstrează numai în zonele laterale, mai arhaice (port. *alvo*, folosit rar, căci frecvent este *branco*), în o parte din Sardinia (cea de sud) şi în unele dialecte retoromane (sard. *arbu*, ret. *alv*, alături de *biank*, de asemenea, în dalmată (*jualb*, alături de *blanke*) (cf. Rohlfs, 1980). Derivate ale acestui adjectiv:

lat. ***de albus*** > drom. *dalb* "blanc" (cu corespondent verbal în v.fr. *dauber* "blanchir à la chaux";

lat. ****exalbidus*** (< ex + *albesco* < *albus*) > drom. *s(e)arbăd*, arom. *sarbid, salbid* "pâle, blême" (din **sualbidus* „albicios" (Candrea, *Elements*; REW, 2934, art. suprimat) după alţi cercetători (Puşcariu, 1521, Iordan, *Dift.*, 153, Rosetti, II, 122), *searbăd* ar fi de origine autohtonă sau de origine incertă (Ciorănescu, DER, 7651));

lat. ****albaster*** < *albus* + *aster* „albicios, ca cerul uşor înnorat" "blanchâtre" > drom. *albastru* "bleu", arom. albastru „cenuşiu, fumuriu", „ca cerul senin" compus tipic pentru latina de la baza românei (în sudul Italiei, cu sensul de *alb* şi *negru*).

Pentru noţiunea de „femeie", romanii foloseau pe *mulier*, păstrat azi în zonele laterale ale latinităţii: în română (*muiere* < lat. *mulierem*), în sp. (*mujer*) şi în portugheză (*mulher*), logud. *mugleri*, cat. *muller*. Într-o fază mai veche, toate limbile romanice au conservat acest lexem pe care l-au înlocuit mai târziu (cf. v. it. *mogliera* > it. mod. *moglie*, v. lomb. *muier*, v.fr. *moillier*, prov. *molher*). Zona centrală a Romaniei a preluat un termen nu prea politicos, *femina* "femelă" (*fēmina sus* "scroafă" *canis fēmina* "căţea"), păstrat de fr. *femme*, prov. *femo*, sard. *fĕmina*, dialectele ital. meridionale *fimmina*. În dialectele italiene centrale şi de nord, acest cuvând a fost înlocuit mai târziu cu unul mai elegant: *donna* < lat. *domina*. Cuvântul *muiere*, folosit în româna veche fără nuanţă peiorativă, este concurat de un lexem provenit din

lat. *familia* (< *famulus* "serviteur, domestique"; *famula* "serverite", mai târziu "la maisonné toute entière" (> protorom. **fămeal'ă* > v.rom. *fămeaie* > rom.mod. *femeie*). În româna veche, *fămeaie* mai avea sensul de *familie*, iar evoluţia semantică spre sensul de *femeie* se explică prin aceea că femeia este sufletul familiei. În dialectul aromân, *fumeal'a, fămeal'a* mai are sensul de "familie, copii", iar în dialectul meglenoromân, *fămeal'a* pe cel de "enfants"; în albaneză, *fëmijë* înseamnă "famille, postérité" (cf. şi it. *famiglia*, engad. *famal'a* "personnel de service, famille").

De asemenea, verbul *rogare* se păstrează numai în zonele laterale: rom. *ruga(re)*, prov., cat., sp. *rogar*, port. *rogar*, retorom. *rovar*. Zona centrală chiar dacă în faza veche a unor idiomuri romanice avea acest verb (cf. v.fr. *rover*) a generalizat un alt cuvânt latinesc *precare* (< *precări* "a se ruga de zei") care s-a răspândit din Galia (fr. *prier*), în Provence (prov. *pregá*), în Catalonia (cat. *pregar*) şi, în acelaţi timp, în toată Italia, inclusiv insulele acesteia (it. *pregare*, sicil. *priari* (cf. Rohlfs, 1980, harta). Lexemul *precare* a intrat din latină şi în dalmată (*prekur*), aceasta având uneori similitudini mai mult cu limbile romanice apusene decât cu româna în terminologia bisericească.

Lexemul latinesc *caput* "cap" (> lat. pop. **capum*) s-a păstrat cu sensul de parte a corpului, de asemenea, în unele arii laterale: rom. *cap*, catal. *cap*, graiurile din sud-vestul Franţei *cap*, unele graiuri retoromane *ča*, friul. *kaf*, unele dialecte italiene meridionale, unde găsim forma de feminin (*la*) *capa*, în comparaţie cu graiurile din Corsica şi unele dialecte italiene centrale şi de sud unde este forma de masculin *il capo*. Din punct de vedere semantic, cuvântul românesc reprezintă o fază arhaică, căci it. *capo*, fr. *chef*, sp., port. *cabo*, cat. *cap* au sensuri derivate. Spaniola şi portugheza au moştenit un derivat cu sufixul *-itia* (lat. *capitia* > sp. *cabeza*, port. *cabeça*). Derivatul latinesc popular **capitina* "capul unui animal mort", "tête" s-a moştenit în română cu sens puţin peiorativ (dr. *căpăţână*, arom. *căpăţână*, megl. *căpţsona* "tête d'oïl" împrumutat şi de albanezi din latină (alb. *captine*) şi de bulgari din română (bg. *căpăcin*). În Romania centrală s-au menţinut urmaşi ai lat. *testa* (împrumutat din greacă) care însemna "vas de argilă", "carapacea broaştei ţestoase (*testudo*)", sens care se mai păstrează în unele zone ale Romaniei (napolitanul *testa* "vas de flori", în Oltenia, la aromâni şi la meglenoromâni, s-a păstrat *ţest*, care înseamnă "cuptor mic de argilă pentru coptul pâinii" (< lat. *testum*). În latina populară *testa* a început să fie folosit şi pentru *craniu* (cf. rom. *ţeastă*). Deplasarea semantică s-ar datora obiceiului barbarilor de a bea lichide din cranii omeneşti (cf. sard. *konka*, it. central *coccia*). Sensul de "cap" este în fr. *tête*, it. *testa,* prov., cat., sp. *testa* (cf. Rohlfs, 1980, Tagliavini, 1977, p. 179-181) care provin din lat. *testa*, în comparaţie cu fr. *chef* < *caput* "şef" (cf. prov., cat. *cap*, sp., port. *cabo*). (Cu privire la originea terminologiei corpului uman, vezi N. Felecan,

Terminologia corpului uman în limba română, Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2005).

3.10.14. În schimb, româna are concordanţe şi cu limbi romanice din zona centrală. De pildă, lat. pop. **unclus* < lat. *avunculus* "unchi după mamă, fratele mamei" (*avus* < "grand-père", conservat în arom. *auş* "vieux, vieillard, aïeul" (cu sufixul de origine autohtonă *-uş*, adăugat la forma **au*, după căderea lui *-v-* intervocalic), it. dial. *af, aaf*, este păstrat în română *unchi*, dalmată *unkj*, franceză *oncle*, provensală *oncle*, camp. *kunku*, surs. *auk*. Din latină l-au împrumutat şi strămoşii albanezilor (alb. *unkj*). Din Galia l-au luat şi germanii (germ. *Onkel*) şi anglo-saxonii (engad. *uncle*). Din Italia meridională, de la grecii din Magna Graecia, romanii au împrumutat pe *thius*, răspândit apoi în toată Peninsula Italică şi insulele ei (it. *tio*, sard. *ziu, tiu*) şi în aproape toată Peninsula Iberică (fără Catalonia şi Insulele Baleare): sp. *tio*, port. *tio*. În nordul Italiei, întâlnim lexemul *barba* < lat. *barbas*, o metaforă pentru barbarii longobarzi (*Lon(ga)barbia* < *longa barba*); de aici, *Lombardia*. Motivaţia iniţială a fost aceeaşi, atât pentru rom. *bărbat*, cât şi pentru ital. dialectal *barba*, căci *barba*, atribut al virilităţii şi al autorităţii, a servit pentru desemnarea rolului predominant al şefului familiei sau, eventual, al înlocuitorului lui, *unchiul*, în două limbi romanice apropiate tipologic. Menţionăm că în nordul Italiei, cuvântul *barba* "unchi" este destul de uzual în ciuda presiunii literarului *zio*. În schimb, descendentele latineşti populare din limbajul copiilor (*mama* şi *tata*, care au înlocuit pe *mater* şi *pater*) există, cu aceeaşi valoare, atât în română, cât şi în jumătatea de sud a Italiei (cf. J. C. Bouvier, *Orientalité ou hiper-romanité*, în "Dacoromania", 3, 1975-1976, Freiburg/München, p. 225).

Latina populară marca, în alegerea unor sinonime, diferenţe *diatopice*, *diastratice* şi *diacronice*. De exemplu, pentru ideea de *a mânca*, în alegerea unora dintre lexemele latineşti, limbile romanice prezintă convergenţe şi divergenţe în funcţie de factorii diastratici, diatopici şi diacronici. Verbul general, lat. *edere*, devenit din ce în ce mai slab din cauza neregularităţii formelor sale şi faptului că unele forme erau omonime cu cele ale verbului *esse* "a fi," n-a fost păstrat de nici o limbă romanică, fiind înlocuit în latina populară din Peninsula Iberică de derivatul vulgar *comedere "aufressen, tout manger"* (construit după modelul lui *ebibere*: "alles trinken, tout boire", atestat la Terenţiu (*quid comedent quid ebibent*), păstrat în sp. *comer*, port. *comer*. În alte regiuni ale Romaniei, *edere* a fost înlocuit de *mandere* "mâcher (des animaux)", apoi "manger, gloutonnement, dévoser" apoi de un sinonim expresiv şi cu un corp sonor mai puternic *manducare* "fressen, dévorer en mâchant", atestat în secolul I. î. Hr.:

lat. ***manducare*** **manucare* > it. *manucare*, fr. *manger*, occitan. *manjir*, cat. *menjar*, rom. *mânca(re)*: v. it. *manducare, mandicare* < lat. pop. *mandicare* > sard. *mandicare*.

Mai târziu, italiana a împrumutat din franceză pe *mangiare* < "manger". În dialectele italiene de sud şi în Sardinia, s-a impus un termen din limbajul copiilor: lat. *pappare*, atestat în latină la Plaut şi păstrat în limbaj familiar şi în rom. *a păpa*, it. *pappare*, gal. port. *papar* (cf. Sala, 1998, p. 24-25).

Uneori, războinicii barbari care cuceresc teritoriile romanizate, reuşesc să scoată din uz, pe întreaga Romanie, unele lexeme latineşti. Este cazul lexemului lat. *bellum* "război", înlocuit de lexemul germanic franc **werra* "frământare" "răscoală" > fr. *guerre* răspândit, începând în vremea lui Carol cel Mare în toate limbile romanice apusene (it., sp. cat., prov., port. *guerra*) precum şi în dalmată (*guer*), lexem venit aici din italiană. În provinciile dunărene, lat. *bellum* a fost înlocuit de un alt lexem, luat tot de la nişte războinici, vechii slavi, *război* sau din adstrat (< v.sl. *razboj* "ucidere"). Cauzele înlocuirii lat. *bellum* cu cuvinte din superstrat, atât în vestul, cât şi în estul Romaniei, sunt nu numai extralingvistice, ci şi lingvistice: cuvântul *bellum* "război" ajunsese omofon cu adjectivul *bellus, -a, -um* "frumos" în latina populară prin căderea consoanelor finale; era, deci, un cuvânt *bolnav*, iar superstratul a fost un remediu. Jocul de cuvinte din secolul al IV-lea d. Hr. *bellum est non bellum* reflectă dificultatea în care intrase lexemul.

Cert este faptul că din română au pierit ambele lexeme omofone, atât substantivul *bellum* "război", cât şi adjectivul *bellus, -a, -um* "frumos", "gentil, joli" (întrebuinţat mai ales cu privire la femei), ultimul înlocuit cu *frumos* (< lat. *formosus* "beau, d'une beauté physique" (< *forma*) spre deosebire de neconservatul *pulcher* "beau" referitor la frumuseţe, estetică, morală) "fait au moule" şi de aici "bien fait, beau", la fel ca în cealaltă arie laterală a latinităţii: Peninsula Iberică (sp. *hermoso*, port. *formoso*), cat. *formos*, prov. *formos*, v. it. dial. (ven. *formoso*). Din lat. *formosus* a derivat verbul **informosiare* > protorom. **nfrumuşea* > drom. arh. şi reg. *înfrumuşa, înfrumşa, înfrâmşa*; (din participiul **(in)formosiatus*) s-a păstrat probabil protorom. **muşatu*, formă postulată de v.drom. şi reg. *muşat*, arom. *muşeat*, megl. *muşat* (<**frumuşat*), istr. *muăt*. Aria centrală păstrează însă adjectivul latinesc *bellus* (franceza şi italiana) şi chiar dalmata (*bial*) a preferat acest lexem.

3.10.15. Deşi româna şi dalmata sunt limbi romanice orientale, dar despărţite printr-o lacună de romanizare, condiţiile istorice, geografice şi culturale, precum şi ocupaţia diferită a vorbitorilor au făcut ca faptele comune ale acestor limbi să fie mai puţin numeroase, reducându-se în special la puţine elemente lexicale, toate conservatoare în Romania. Trecerea Dalmaţiei la romanitatea occidentală, relaţiile neîntrerupte cu Italia, ocupaţia de navigatori şi pescari a locuitorilor Dalmaţiei, în comparaţie cu cea de agricultori şi păstori a românilor, romanitatea citadină de pe coastele Dalmaţiei în comparaţie cu cea rurală din Dacia şi Moesia au făcut ca deosebirile dintre cele două limbi să fie mai numeroase din punct de vedere lexical decât asemănările. În afară de faptul că dalmata a păstrat urmaşi ai

lat. *platea, strata, castellum, castelare, castillia*, neconservate în română, chiar în elementele comune diferenţele de sens sunt mari. *Fossatum* s-a păstrat cu sensul iniţial de "fosse, trou" şi nu cu sensul românescului *sat*. *Civitas* a conservat în dalmată sensul de "chateau-fort, citadele", ca şi româna, dar şi pe cel de "cité, unité administrative" (dalm. *cituot*, top. *Cavtat* < lat. *civitatem*). Dalm. *puant, punt* (< lat. *pons, -tus*) îşi păstrează sensul iniţial, în timp ce descendentul român al aceluiaşi cuvânt latin, *punte*, primeşte, în condiţiile din epoca barbarilor, sensul de "petit point", intrat şi în expresia "*a (se) face luntre şi punte*", "a face tot posibilul pentru ceva".

Similitudini între cele două limbi sunt în special în terminologia creştină de bază, apărută în primele timpuri ale creştinării autohtonilor. Dalmata şi româna, pentru noţiunea de *biserică*, au conservat lexemul mai vechi *basilica* (> dalm. *bašalka*, rom. *biserică*), termen atestat în Africa, în anul 314) şi nu pe cel mai nou şi popular *eclesia* (< *ecclesia*, atestat în Sicilia, în anul 330), cum au procedat limbile romanice apusene (în afară de dialectele reto-romane *baseldza*) şi albaneza (*khisë, quishë*). Păstrarea urmaşilor lui *basilica* în Dalmaţia, în Dacia şi Moesia a fost explicată prin izolarea acestor regiuni de organizarea ecleziastică centrală a Romei, care a impus termenul *ecclesia* (cf. P. Aebischer, *Basilica, eclesia, eccesia. Étude de stratigraphie linguistique*, în "Revue de linguistique romane", 27, 1963, p. 119-164). Preferinţa strămoşilor albanezilor pentru *eclesia* s-ar explica prin faptul că organizarea religioasă a regiunii în care trăiau a început în Italia meridională într-o epocă târzie (cf. Mihăescu, 1993, p. 114). Unele cuvinte de origine greacă, intrate în latina populară, au fost moştenite prin creştinism în ambele limbi:

lat. ***baptizare*** > dalm. *batesuar* (din *blasphemare*), rom. *boteza(re)*, arom. *botiz*, megl. *pătedz*, istr. *botez*;

lat. ****blastemare*** > dalm. *blasmur* "blasphémer", drom. *blestema(re)*; arom. *blastimare*, megl. *bl'astimari*;

lat. ***presbyter, praesbiter*** > dalm. *prat, pretro*, drom. *preot*, arom. *preftu*, istr. *prewt* (v. şi **2.4**).

Cu toate acestea, datorită faptului că Biserica dalmată a depins, cu puţine întreruperi, de Roma, în timp ce Biserica română a depins de Constantinopol, există în dalmată termeni latini din terminologia creştină cărora le corespund alte lexeme, uneori de alte origini, în română: dalm. *kampuana* < lat. *campana*, rom. *clopot* (< sl.); dalm. *faid* (< lat. *fides*) "foi"; dalm. *fiasta* (< lat. *festa*) "fête"; dalm. *masa* (< lat. *missa*) "fęte" etc.

Pentru lat. ***antiquus, vetulus***, atât româna, cât şi dalmata folosesc urmaşi ai lui *vet(e)ranus* (rom. *bătrân*, dalm. *vetrun, betrun*).

De cele mai multe ori, lexemele comune românei şi dalmatei se întâlnesc şi în italiană, fapt remarcat încă de la începutul secolului trecut de M. Bartoli (1906) şi apoi de alţi dalmatologi (Clemento Merlo, 1929;

P. Skok, 1934; Žarno Muljačič, 1960, 1998): pentru lat. ***brevis*** "court", cele trei limbi au moştenit lat. pop. **excurtus* (< *ex* + *cūrtus* > rom. *scurt*, dalm. *kuart*, it. *(s)corto*; topon. alb. *skortul* „provine în mod sigur din română" (Ciorănescu, DER, 7636)); în celelalte limbi romanice, cuvântul a intrat pe cale cultă;

lat. ***mac(h)inare*** (< *machina*) "moudre" > rom. *măcina(re)*, dalm. *maknur*, it. *macinare*, logud. *maginare*; în alte limbi romanice s-au impus urmaşi ai lat. *molere* (fr. *moudre*, sp. *moler*, port. *moêr* dar şi sp. *maznar*);

lat. ***reus*** „acuzat" "coupable, fautif" s-a păstrat şi a primit în cele trei limbi din grupul apenino-balcanic, sensul de "mauvais" (rom. *rău*, dalm. *ri*, it. *rio*), în timp ce alte limbi romanice au moştenit pe lat. ***captivus*** (fr. *chetif* etc.), iar în cat., prov. *reus*, sp. *reo* sunt cultisme. Pentru alte concordanţe, vezi Bartoli, 1906, Mihăescu, 1993).

3.10.16. Din latina populară din întreaga Romanie au dispărut, alături de *bellum* şi *proelium*, *conspicere* şi *spectare* (înlocuite în Romania apuseană cu elemente germanice (*guerra* şi *guardare*), verbele *dicendi, for, fari* "parler" înlocuit de un alt deponent *loquor, loqui* "parler, faire la conversation", care şi el a fost înlocuit cu *fabulare* (< *fabula*) "recit mesonger ou fictiv" (lipsit la început de conotaţie peiorativă), păstrat "comparaison, parabole", iar în *Vulgata* - *parabolare*, derivat din cuvântul de origine grecească intrat în latină *parabola fabulare* se întrebuinţează cu sensul de "parler", în sp. *hablar* cu subs. *habla* < *fabula*, dar în alte regiuni a fost concurat de *parabolare*, cu subst. *parabola* (cf. fr. *parole, parler*, it. *parola, parlare*)), însă rom. *cuvânt* (< lat. *conventum* "adunare", apoi "cuvântare", *cuvântare* (derivat din *cuvânt*) şi *vorbă* (< v.sl. *dvoriba* de la *dvoru* „curte", cf. v.rom. *horbă* „adunare", *a vorbi*, derivat verbal românesc); verbul *fleo, flere* "pleurer" „a vărsa lacrimi", uzual în latina scrisă n-a lăsat urme în limbile romanice, fiind prea scurt şi neregulat, a fost concurat şi apoi înlocuit de *lacrimare* "verser des larmes", derivat din subst. *lacrima*, bine reprezentat în limbile romanice. Verbele *plangere* şi *plorare* aveau caracter expresiv şi concurau şi ele verbul deponent *flere*. *Plangere* avea la început sensul de "frapper" şi a primit mai târziu sensul special de "se frapper la poitrine en signe de deuil"; în epoca imperială el însemna "se plaindre, se lamenter sur", apoi fără nuanţă specială "se pleurer" (cf. F. Graffiot, *Dictionnaire latin français*, Paris, 2001), iar cu această accepţie se păstrează în limbile romanice (cf. it. *piangere*, prov. *planher*, fr. *plaindre*, cat. *pluayer*, sp. *plañir*).

Verbul *plorare* "se plaindre, se lamenter, pousser de cris de douleur" se distingea de *lacrimare* şi de *piangere,* căci Seneca spunea *lacrimandum est non plorandum*, dar în limba populară avea deja sensul neutru de "pleurer" şi cu acest sens este atestat în *Vulgata* şi mai târziu în limbile romanice occidentale (în română *a implora* este neologism de origine latino-romanică).

Pentru alte informații vezi Iliescu, 2007, 51-52). Pe lângă acestea, au dispărut din latina populară: *aeger* "bolnav", "suferind", „malade, souffrant", *amnis* "râu", *cavēre* "a lua în seamă", „etre sur ses gardes", *censēre* "a gândi", „estimer, évaluer", *civis* "cetățean", *hiems* "iarnă", „l'hiver", *imperare* "a ordona", „commander", *jus* "drept", „le droit (en justice)", *libare* "a jertfi", *lud*ĕ*re* "a (se) juca", „jouer, s'amuser", *memoria* "amintire", *saeculum* "secol, lume" (păstrat numai în dialectul logudorez al sardei, cf. T. Papahagi, GS, I, p. 88-96; IV, p. 84-96; Ivănescu, 1980, p. 169). Unele din aceste lexeme au dispărut pentru că nu s-au menținut realitățile pe care le denumeau: *civis, jus* și *libare* au dispărut, întrucât nu mai exista în conștiința populațiilor noțiunea de *cetățean* și cea de *drept*, și nu se mai făceau libații zeilor. *saeculum* "secol", "lume" ar fi dispărut, după unii cercetători, pentru că era o noțiune cultă (cf. Ivănescu, 1980, p. 169).

În lupta dintre două sinonime a rămas cel mai expresiv sau cel mai legat de realitățile din epoca imperială târzie: *os, oris* "gură", "bouche" a cedat locul lui *rostrum (< rodo)* care, de la sensul de "mouseau, bec", a primit sensul de "bouche", "langage" (cf. sp. *rostro*, cat. *rostre*, *rosto*, port. *rosto*) > protorom. **rostu* "bouche", „gură", drom. arh. și reg. *rost* (azi prezent în expresiile *a ști (a spune, a învăța) pe de rost)*; arom. *arostu, arostru*, megl. *rost* "bouche". Spre deosebire de descendenții lat. *rostrum* din limbile romanice apusene, care au primit semnificația de "bec, gueule, face, visage", în dialectele limbii române, *rost* "bouche" a suferit concurența sinonimului său *gură* (dr., arom., megl. *gură*, istr. *gure*) (< lat. *gula*, cu sensul de "gușă", "gât, gâtlej", "gossier", apoi în limbaj popular "bouche" (păstrat numai cu sensul original în limbile romanice apusene (cf. it. *gola*, sard. *gula, bula*, friul. *gole*, fr. *gueule*, prov., cat., sp., port. *gola,* dalm. *gaula*, împrumutat din latină și de strămoșii albanezilor: alb. *goje, gurë*). Sensul de "bouche" din română se mai găsește în unele dialecte franceze și provensale; cuvântul latin *gula*, prezent și în latina medievală, a intrat în greaca bizantină (*γούλα*) cu sensul de "gorge, gosier", conservat de neogreacă (cf. Mihăescu, 1993, p. 207-208). Un alt concurent al lat. *os, oris*, care nu s-a menținut, probabil și din cauza omonimiei sale în latina populară cu *auris* (amândouă sunau **ore*) a fost panromanicul *bucca* („gură", "bouche, joue", conservat peste tot: drom. *bucă* "joue, fesse" (cu derivate ca: *bucălat, bucos, bucată, a îmbuca*), cu echivalențe ca: dalm. *buka*, fr. *bouche*, prov., cat., sp., port. *boca*, derivate: it. *boccata*, fr. *bouchée*, prov., cat., sp., port. *bocada*). În latina populară de la baza limbii române a intrat, probabil, cuvântul din substrat *gușă* (cu corespondent în albaneză: *gushë* "goitre, gorge"), care a contribuit la evoluția semantică proprie românei a descendentului lat. *gula*, impus după concurența sinonimică cu lat. *rostrum* și *bucca* cu sensul de "bouche". Româna a conservat în lexemul *bucă* și sensul de „fesă", cu care apare izolat în inscripțiile din latina populară *bucca* (cf. Sala, 1998, p. 68) și sensul din

latină de „obraz" care apare şi la berberul *boc'h* şi în berberul *aboqqua* (cf. Ciorănescu, DER, 1139). M. Vinereanu constată că sensul de bază al rom. *bucă* "gură" coincide cu cel din limbile celtice moderne (bret. *boch*, cymr. *boch*) şi nu acceptă etimologia din lat. *bucca*, care are alt sens şi consideră că acest cuvânt nu este prelatin.

În lupta sinonimică din latina populară, a învins sinonimul cel mai popular:

- a dispărut ***vacuus***, dar s-a păstrat ***plenus*** > rom. *plin* (arom. *plin*, megl. *(am)plin*, istr. *pl'ir* (cf. it. *pieno*, fr. *plein*, prov. *ple*, sp. *lleno*, port. *cheio*));
- a dispărut lat. ***nidus*** „nid d'oiseau", înlocuit cu ****cubium*** > rom. *cuib*, arom. *cul'bu*, megl., istr. *cul'b*.

Lat. ***iacto*** nu s-a păstrat, dar s-a înlocuit cu lat. ****averruncare*** „a îndepărta ceea ce este rău" devenit în română *a arunca*; la fel, lat. ***sestis*** a dispărut, fiind înlocuit de ***funis***, ac. *funem*, v.rom. *fune* > rom.mod. *funie* (cf. v.fr. *fune*, v. long. *fune* „măsură"); lat. *mater* şi *pater*, păstrate în limbile romanice occidentale au fost înlocuite în latina dunăreană prin elemente mai expresive din limbajul copiilor din lat. populară ***mamma, -anis, tata, -anis*** > protorom. *mamă - mămăne, tată - tătăne* > v.rom. *mamă - mămâne, tată - tătâne* > rom.mod. *mamă, tată*.

Prin contactul cu băştinaşii traco-daci unele cuvinte latineşti sunt înlocuite cu cuvinte autohtone:

lat. ***gaudium*** cu *bucurie*;

lat. ***infantis***, dispărut din întreaga Romanie, prin *copil*, de proveniență probabil autohtonă (cf. Brâncuş, 2007, 56).

3.10.17. În ceea ce priveşte cuvintele latineşti, moştenite de limba română şi de limbile romanice apusene în vocabularul de bază (sau reprezentativ), s-au menţionat cele 146 de cuvinte care constituie nucleul reprezentativ al vocabularului reprezentativ al tuturor limbilor romanice şi care reprezintă elementul de unitate dintre limbile romanice:

- *ad, adjutare, aer, alter, aqua, arbor, arcus, auricula,*
- *barba, battuere, bene, bonus,*
- *caballus, camisia, campus, capra, caput, carnis, caricare, chorda, clarus, clavis, cocere, cognoscere, cohors, colligere, contra, cooperire, cornu, corpus, costa, culus, currere,*
- *de, decem, dens, directus, dormire, dulcis, duo,*
- *ego, essere,*
- *facere, facies, ferrum, filium, flos, focus, folium, fortis, fructus, fugire, fundus,*
- *granum, grossus,*
- *habere, herba, hibernum, homo,*
- *ille, in, intendere, intrare,*

- *jocare,*
- *lac(tem), lana, largus, levare, ligare, lingua, longus, luna,*
- *manus, mare* (subst.), *meus, mille, mollis, morire, musca,*
- *nascere, nec, nodus, noster,*
- *octo, oculus, ossum,*
- *pacare, palea, palma, panis, passus, pectem, pellis, per, perdere, petra, pilus, piscis, plenum, pons, posse (*potere),*
- *qualis, quando, quantus, quattuor, qui(d), quinque, quomodo,*
- *ridere, rota, rotundus, rumpere,*
- *saccus, saltare, sanquem, sapo, septem, sex, si, siccus, sic, siccus, sonare, stare, super, surdus, suus,*
- *taliare, talis, tantus, tempus, tenere, terra, tornare, tot(t)us, tremulare, tres, tu,*
- *ungula, unus,*
- *vacca, venire, ventus, ventulus, vinum, vivus, voster* (cf. Sala, 1988, p. 539-540).

Este interesant faptul că din aceste 146 elemente panromanice din vocabularul reprezentativ al limbilor romanice, însumând 28,68 % din totalul cuvintelor panromanice de 489 de cuvinte, stabilite de I. Fischer (*I.L.R.*, II, 1969, p. 110-116), 46 se referă la *om* (părțile corpului, familia, gradele de rudenie, funcțiile corpului, acțiunile sale, uneltele de bază din gospodărie) și la activitățile sale: *altus, auricula, barba, battuere, caput, carnis, corpus, costa, culus, currere, dens, directus, dormire, facere, facies, fortis, fugire, fundus, grossus, homo, intendere, largus, levare, lingus, longus, manus, morire, nascere, oculus, ossum, palma, passus, pellis, pilus, ridere, rotundus, saltare, sanguem, sapo, stare, surdus, tremulare, ungula, venire, vetulus, vivus* (cf. Sala, 1998, p. 62).

Pe de altă parte, unele cuvinte latinești au suferit evoluții semantice neîntâlnite în alte limbi romanice, de pildă,

lat. ***anima*** "aer, suflu de aer" > protorom. **ănimă* ("cor", dar și "suflet bun") rom.mod. *inimă*, în sensul de *cor* și nu numai de *anima* "suflet", „om care are inimă bună", sens atestat în vechea franceză, secvența *Eulaliei: belezour anima* "suflet mai bun" (cf. it. *anima*, prov., cat. *arma*, fr. *ime*, sp., port. *alma*.

S-a spus că trecerea de la „suflet" la „inimă" apare numai în română. Totuși, *animus* „inimă" este semnalat într-o glosă din Toledo (Castro, 162). Sensul de „pântece" coincide cu cel al fr. *coeur* și se întâlnește și în bg., și gr. (cf. Ciorănescu, DER, 4424)).

Lat. ****excaldare*** "a încălzi", „echauder" > protorom. **scăldare* > rom.mod. *scălda(re)*. În alte limbi romanice, acest lexem are sensul inițial din latină de "a încălzi, a înfierbânta apa, a opri", "réchauffer", nu pe cel secundar de "baigner" (it. *scaldare*, engad.

skoder, friul. *sk'alda,* fr. *échauder*, prov. *escaudar*, cat., sp., port., *escaldar*).

Lat. pop. ***extricare*** "a elibera, a curăța, a eviscera, a rezolva", "entfalten" (derivat din *tricae, -arum* "riens, vétilles, embarras, ennuis", „neplăcere, contrarietate", *tricari* „a face dificultăți" > rom. *strica(re).* Limbile romanice apusene, dar şi albaneza, au conservat echivalentul său clasic, nu pe cel metaforic; *ruinare* "detruire", "ruiner" (it. *rovinare*, alb. *rrenoj.* (Pentru alte exemple, vezi Puşcariu, 1940, Rosetti, 1968; Mihăescu, 1993, p. 257).

Lat. ***mirare*** *(*din *mirari* < *mirus, -a, -um)* "a se minuna, a fi uimit", "s'étonner, admirer" > protorom. **mirare* > drom. *mira(re)*, arom. *mirare*, rar. *nirare*, megl. *mirari*), cu acelaşi sens conservat şi de alb. *mërej* "s'étonner", nu cu cel de bază, cunoscut de limbile romanice apusene, de "regarder" (it. logud. *mirare*, engad. *mirer*, friul. *zmira*, fr. *mirer*, prov., cat., sp., port. *mirar*). Româna şi albaneza au păstrat sensul menţionat, pornind probabil de la derivatul popular *mirio, -onem* (< *mirus*), atestat cu sensul de "moustre, masque, admirateur" care a dat rom. *minune* "miracle, merveille" (cf. Mihăescu, 1993, 232). Ipoteza că forma reflexivă *a se mira* se datorează unei încrucişări cu sl. *čuditi se*, propusă de Puşcariu (LR, 277) a fost pe bună dreptate considerată ca inutilă de Ciorănescu (DER, 5325), care aduce ca sprijin pe sp. *admirarse.*

Acest material faptic, care poate fi amplificat, este, după părerea noastră, concludent pentru caracterul romanic al limbii române, atât în sistemul gramatical şi fonologic, cât şi în vocabularul de bază sau reprezentativ.

3.11. Româna comună din perioada studiată (protoromâna) are ca trăsături specifice o serie de sufixe şi prefixe moştenite din latina populară. Le menţionăm pe cele mai importante şi cele mai productive.

3.11.1. Dintre sufixele productive din latina populară, care formau *nume de acţiune*, frecvente probabil în epoca etnogenezei românilor, trebuie amintite, în primul rând:

-tion- (cu nominativul în *-tio*):

lat. ***rogatio***, *rogationem* > protorom. **rugăciune* > rom.mod. *rugăciune*;

lat. ***intellectionem*** > protorom. **nţelepciune* > rom.mod. *înţelepciune;*

lat. ***mentionem*** > protorom. **minciune* > rom.mod. *minciună*;

lat. ***titionem*** > protorom. **teciune* > rom.mod. *tăciune*);

-ura:

lat. ***coptura*** > protorom. **coptură* > rom.mod. *coptură*;

lat. ***mensura*** > protorom. **mesură* > rom.mod. *măsură);*

-entia:

lat. ***credentia*** > protorom. **credinţă* rom.mod. *credinţă*);

-mentum:

lat. ***pauimentum*** "pavaj, pardosea" > protorom. **pământu* > rom.mod. *pământ*;

lat. ***iuramentum*** "al doilea jurământ" a înlocuit compusul ***iusirandum*** "jurământ" > protorom. **gurământu* > rom.mod. *jurământ*;

lat. ***cooperamentum*** > protorom. **coperemint* > rom.mod. *coperământ*;

lat. ***vestimentum*** > protorom. **veşmentu* > rom.mod. *veşmânt*) (cf. Fischer, 1985, p. 158).

Pentru formarea abstractelor denominative, frecvente erau probabil, (judecând după situaţia din latina populară şi din daco-romana veche), următoarele sufixe:

-ia > iă > ie (**avuţie, *bieţie, *fierărie* > rom.mod. *avuţie, beţie, fierărie*);

-itia > eaţă > eaţă > eţe, o lărgire a sufixului ***-ia:***

lat. ***blanditia*** > protorom. **blăndeaţe* > rom.mod. *blândeţe*;

lat. ***nigritia*** > protorom. **negreaţeă* > rom.mod. *negreaţă*;

lat. ***tristitia*** > protorom. **tristeaţeă* > rom.mod. *tristeţe;*

-ătate:

lat. ***bonitatem*** > protorom. **bunătate*;

lat. ***sanitatem*** > protorom. **sănătate* > rom.mod. *sănătate*.

Frecvente erau probabil şi ***-et*** (< lat. *-etum),* şi ***-arie*** (lat. *-alis. -alia*), **neutru plural** pentru formarea de colective:

lat. ***nucetum*** > protorom. **nucetu* > rom.mod. *nucet*;

lat. ***fraxinetum*** > protorom. **frăsinetu* > rom.mod. *frăsinet*;

lat. *pometum* > protorom. **pometu* > rom.mod. *pomet*;

lat. ***minutalia*** > protorom. **meruntal'ă* > rom.mod. *măruntaie*.

Deosebit de important şi cu randament funcţional ridicat era sufixul de agent ***-or(iu)***, provenit atât din sufixul substantival lat. ***-tor*** (gen. *-tăris*, dar acc. *-torem*), cât şi din cel adjectival *-torius* (ac. *-torium*) printr-o contaminaţie, rezultată din faptul că substantivele se pot folosi ca adjective; substantivizarea adjectivelor duce la înlocuirea lui ***-tor*** (care avea acuzativul în ***-torem*** şi care trebuia să dea protorom. **-toare*, confundând masculinul cu femininul) cu sufixul adjectival *-torius* > *toriu*; fem. *toria> toare*: protorom. **căsătoriu* " cel care posedă o casă", *căsătorit* < lat. ***casatorius*** (cf. cat. *casador*, port. *casadouro*), sp. *casadero* "nubile";

lat. ***debitorius*** > protorom. **datariu* > rom.mod. *dator*;

lat. ***judicatorius*** > protorom. **giudecătoriu* > rom.mod. *judecator*.

Deci, sufixul ***-torius*** a substituit sufixul ***-tor*** (lat. ***laudator*** "cel care laudă", adunator "cel care adună"), păstrat în celelalte limbi romanice, din care s-au păstrat în română puţine derivate:

lat. ***auscultator*** > rom. *ascultător;*

lat. ***calcator*** > rom. *calcător;*

lat. ***luctator*** > rom. *luptător*, dar şi rom. *luptătoriu* < lat. *luctatorius;*

lat. ***venator*** > rom. *vânător*, dar şi adj. lat. *venatorius* > *vânătoriu* (cf. Pascu, 1916, p. 130-131).

O situaţie asemănătoare are sufixul **-arius**:

lat. ***aurarius*** > protorom. **aurariu* > rom.mod. *aurar*;

lat. ***ferrarius*** > protorom. **fierariu* > rom.mod. *fierar*;

lat. ***lignarius*** > protorom. **lemnariu* > rom.mod. *lemnar*;

lat. ***caprarius*** > protorom. **căprariu* > rom.mod. *căprar*;

lat. ***carnarius*** > protorom. **cărnariu* > rom.mod. *cărnar*;

lat. ***molarius*** > protorom. **morariu* > rom.mod. *morar*;

lat. ***pecorarius*** > protorom. **păcurariu* > rom.mod. *păcurar,* arom. *picurar*; lat. *porcarius* > protorom. **porcariu* > rom.mod. *porcar*;

lat. ****vaccarius*** > protorom. **văcariu* > rom.mod. *văcar* (cf. şi it. *vaccaja,* fr. *vacher,* pron. *vaquier*, sp. *vaquero,* port. *vaqueiro*).

Femininul corespunzător trebuie să fi fost în perioada menţionată ***-arie*** (< *-aria*): **porcarie, *văcarie*).

De la neutru, substantivarea acestui sufix serveşte la exprimarea locului unde se află anumite obiecte:

lat. ***granarium*** > protorom. **grănariu* > rom.mod. *grânar*;

lat. ***cellarium*** > protorom. **cellariu* > rom.mod. *celar.*

Un sufix adjectival de origine latină mai slab reprezentat în Romania apuseană, dar mai frecvent în Romania răsăriteană, este ***-ed*** (< lat. *-idus*, cf. it. sp *-ido*), păstrat în unele derivate numai în română:

lat. ***languidus*** > protorom. **lăncedu* > rom.mod. *lânced*;

lat. ***marcedus*** "fané, flétri" > protorom. **mărcedu* > rom.mod. *mârced*;

lat. ***putridus*** > protorom. **putridu* > rom.mod. *putred*; arom., megl. *putrid*;

lat. ****vescidus*** (< adj. *văscus*) > protorom. **veşcedu* > rom.mod. *veşted.*

Alte derivate cu acest sufix au o răspândire romanică mai largă:

lat. ***mucidus*** > *muced, *fragidus (< fragilis)* > *fraged, limpidis* > *limped(e), netidus* > *neted, rancidus* > *rânced, humidus* > *umed*) (cf. Pascu, 1916, p. 64-65, Fischer, 1985, p. 163-164).

Productivitate mare va fi avut în epoca cercetată, probabil, sufixul ***-escu*** *(< iscus)* > ***-esc***, căruia i s-a atribuit de către A. Graur o origine tracă (în „Romania", *LIII*, 1927, p. 541-552, şi în *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 254), etimologic respinsă de I. Fischer (1985, p. 165). Este însă cert că sufixul, chiar dacă are corespondenţe în alte limbi

indo-europene (în greaca veche, forma diminutive şi cu această valoare se întâlneşte şi în unele exemple vechi din latină, în germană *-isch*, unde formează adjective (*rumänisch*)), este în româna din perioada cercetată în primul rând de origine latină, păstrat şi în alte limbi romanice (it., sp. *-esco*, prov. *-esc*):

lat. ***angeliscus*** > protorom. **ngerescu* > rom.mod. *îngeresc* (cf. şi it. *angelisco*);
lat. ***romaniscus*** > protorom. **rumănescu* > rom.mod. românesc;
lat. ***caniscus*** > protorom. **cănescu* > rom.mod. *cânesc* (cf. şi it. *cagnesco*).

Originea grecească a sufixului trebuie admisă numai pentru dialectul aromân (cf. Pascu, 1916, p. 387).

O deosebită productivitate vor fi avut şi sufixele adjectivale ***-os, -oasă*** (*frumos* < lat. *formosus*, ***-osa***, *frumoasă* < *formosa*) şi ***-tu*** (< lat. *tus, -ata*), identic cu sufixul participiului perfect. Sufixul *-osus*, păstrat şi în limbile romanice apusene (it., sp., port., prov. *-oso*, fr.*-eaux*), s-a transmis prin elemente ca:

lat. ***carnosus*** > protorom. **cărnosu* > rom.mod. *cărnos;*
lat. ***dolorosus*** > protorom. **durorosu* > rom.mod. *dureros*;
lat. ***formosus*** > protorom. **frumosu* > rom.mod. *frumos* (cf. sp. *hermoso*, port. *formoso*);
lat. ***lanosus*** > protorom. **lănosu* > rom.mod. *lânos;*
lat. ***oculosus*** > protorom. **ocl'osu* > rom.mod. *ochios*;
lat. ***petrosus*** > protorom. **pietrosu* > rom.mod. *pietros*.

Cel de al doilea, lat. ***-atus, -ata*** s-a conservat, de asemenea, în toate limbile romanice (it. *-ato, -ata*; sp. *-ado. -ada*; fr. *-é, ée*); el s-a păstrat în română prin derivate ca:

lat. ***barbatus*** > protorom. **bărbatu* > rom.mod. *bărbat*;
lat. ***caudatus*** > protorom. **codatu* > rom.mod. *codat*;
lat. ***calcatus*** > protorom. **călcatu* > rom.mod. *călcat*.

3.11.2. Deşi la origine latina avea numai un sufix diminutival *(-(o)lus, (o)la, (o)lum)*, din motive expresive şi afective, au apărut mai târziu, mai multe diminutive *(-eolus, -lolus, -culus, -unculus, -usculus, -ellus, -illus, -cellus, -cillus* etc.) sau diminutive ale diminutivelor *-ellulus, illulus* şi apoi alte sufixe, create pe terenul limbii latine sau împrumutate de la aceasta *(-inus, -iccus, -uceus, -it(t)us)* (cf. Fischer, 1985, p. 166).

Protoromâna din perioada anteslavă moştenise din latină probabil, următoarele sufixe diminutivale:

-eolus, -iolus > *-*ior(u)* (cf. it. *-iuolo, -iola*, port. prov. *-ol*, sp. *-uelo*, fr. *-euil, -eul*), moştenite prin

lat. ***alliolum*** > protorom. **al'ioru* > rom.mod. dial. *aior* "usturoi mic";

lat. ***capriolus*** > protorom. **căprioru* > rom.mod. *căprior*;
lat. ***urceolus*** > protorom. **urceoru* > rom.mod. *urcior*;
lat. ****fetiolus*** > protorom. **fecioru* > rom.mod. *fecior*;
lat. ****petiolus*** > protorom. **picioru* > rom.mod. *picior*;

-ellus, -a > protorom. **elu* > rom.mod. *-el* (cf. it. *-ello, -ella*, sp. *-elo*, port. *-elo, -ela*, prov. *-el, -ella*, fr. *-el, -eau, -iau, -elle*), păstrat în:

lat. ***catellus*** > protorom. **căţelu* > rom.mod. *căţel, catella* > protorom. **căţeauă* > rom.mod. *căţea;*
lat. ***circellus*** > protorom. **cercelu* > rom.mod. *cercel;*
lat. ***porcellus,*** *porcella* > protorom. **purcelu, *purceauă* > rom.mod. *purcel, purcea.*

Cu privire la productivitatea sufixului diminutival, ***-uş***, considerat de unii cercetători ca având o posibilă etimologie în substrat (cf. Fischer, 1985; Brâncuş, 2007, 56), ataşat la cuvinte latine dispărute în româneşte, nu ne putem pronunţa, mai ales că unele cuvinte cu acest sens au corespondenţe slave: rom. *căpuşă*, "căpuşă" şi *căpşună* considerat de origine autohtonă având corespondent în alb. *këpushë* "căpuşă" şi *këpuje* "căpşună", sb., cr. *kerpuša*, bg. *kapuş*, rom. *mătuşă* (ucr. *matuša*, dar alb. *emtë*, împrumutat de strămoşii albanezilor din latină), rus. *matuşa*, rom. *răguşă* (probabil derivat cu *ră-* din *guşă*), sb. *roguša*, rom. *răbuş*, sb., ceh. *rabus*. Dacă acestea sunt de origine autohtonă şi au trecut din *"română în limbile slave este greu de precizat"*. Philippide (ZRPh, XXXI, 308) îl consideră de origine latină (< lat. *scoruscus*). G. Pascu (1916, p. 365) este prudent în această privinţă, admiţând că numai *scoruş*, pe care-l scoate dintr-un **coruscius = scoruscus, coruscus* "brillant, étincelant" ar fi trecut din română în limbile slave (bg. *oscruşca*, srb. *oscoruška*, rut. *skoruş*, *skoriş*. În schimb, Miklosich (*Slav. Elem.*, 34), Cihac (II, 333) şi Ciorănescu (DER, 7602) îi atribuie etimologie slavă (sl. *oscorušca*).

3.11.3. Cu toate că latina nu avea *sufixe augumentative*, comparaţia limbilor romanice postulează existenţa într-o epocă latină târzie a sufixului multifuncţional, uneori cu valoare peiorativă şi augumentativă *-ōn-*, şi a derivatului adjectival *-oneus, -onea* sau *-onius, -onia* > protorom. **on'u; oan'e* > rom.mod. *-oi, -oaie* (cf. it. *-ogno*, port. *onho,* sp. *ueño*):

lat. ****casoneus*** > protorom. **căson'u* > rom. mod. *căsoi (căsoaie),* cf. it. *casone.*

Deşi este posibil ca valoarea argumentativă a lui *-oneus, -onius* să fi apărut în latina populară de la baza limbii române sau în protoromână înmulţirea posibilităţilor de a exprima ideea de argumentare are loc după perioada cercetată. Există şi astăzi limbi care n-au sufixe specializate pentru valoarea de argumentativ (de exemplu, germana).

3.11.4. Posibilităţile de exprimare a *moţiunii* (transformarea unei forme substantivale masculine în una de feminin şi invers) sunt blocate uneori de dispariţia unor perechi. De pildă, realizarea moţiunii prin sufixul moţional *-a* din perechea: *equus-equa* se suspendă prin dispariţia în întreaga Romanie a lui *equus* (dar păstrarea lui *equa* în ariile laterale: rom. *iapă*, sp. *yegua*, port., cat., *egua*, sard. *ebba*, însă fr. *jument* < lat. *jumentum*) şi înlocuirea lui cu *caballus* "mârţoagă", "cal de povară" > protorom. **calu*, > dr., arom., megl. *cal*, istr. *co* (cf. şi it. *cavallo*, logud. *kaddu*, fr. *cheval*, prov., cat. *cavall*, sp. *caballo*, port. *cavallo*; cuvântul a intrat din latină şi în albaneză (*kal, kalë* "cheval")). La fel, dispariţia lui *gallus*, din cea mai mare parte a Romaniei (totuşi it. *gallo* şi cuvântul de împrumut din latină în alb. *gjel* "coq") păstrarea femininului derivat din *gallus, gallina,* în toată Romania (cf. drom. *găină*, arom., megl. *găl'ină*, istr. *galire*, cf. dalm. *galaina*, it. *gallina*, engad. *g'ilina*, friul. *ġaline*, v.fr. *géline*, prov. *galina*, cat., sp. *gallina*, port. *gallinha*).

În latina din epoca creştină, se răspândeşte un sufix de origine greacă (*-ισσα*) pentru formarea femininului de la masculin: ***-issa*** > protorom. şi rom.mod. ***-easă***: *abbatissa, diaconissa* (care, după Pascu, poate fi în română sau un derivat intern de la *diacon*, din greacă sau din latină *diaconissa* > rom. *diaconeasă*); după părerea noastră, prima ipoteză e mai plauzibilă, căci lat. *diaconissa* ar fi trebuit să dea **dziaconeasă* şi apoi **ziaconeasă* potrivit legilor fonetice. Indiferent de elementele prin care s-a păstrat, pentru care nu avem atestări în latina dunăreană (cf. Mihăescu, 1960), comparaţia limbilor romanice postulează existenţa derivatelor de acest fel în faza romanică primitivă; cf. rom. *diaconeasă*, fr. *diaconesse*, rom. *împărătească*, fr. *empereusse* (intrat pe cale cultă); rom. *preoteasă*, fr. *prętresse*;

lat. ***abbatissa*** > it. *(a)badessa*, sp. *abadesa*, port., prov. *abbadessa*, fr. *abbatesse* (Pascu, 1916, p. 27).

Faptul că, în latina balcanică, sufixul ***-issa*** era răspândit, este susţinut şi de prezenţa lui într-o limbă indo-europeană care a suferit o puternică influenţă latină: albaneza (*mbrëtëreşë* = rom. *împărătească*).

3.11.5. Latina dispunea de un număr considerabil de ***prefixe***, însă, datorită tendinţei de simplificare, sistematizare şi înnoire a inventarului, româna nu a moştenit, în comparaţie cu alte limbi romanice, care au 22 de prefixe latineşti, decât un număr de 12, dintre care unele puţin productive:

lat. ***trans-*** > rom. *tră-*;

lat. ***extra-*** > rom. *stră-*;

lat. ***sub*** > rom. *su-* (cu 10 verbe faţă de câteva zeci în textele latine);

lat. ***post-*** > rom. *poi-* (fără nici un verb; cf. Fischer, 1985, p. 179 şi tratatul *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, p. 300).

De pildă, printre cele aflate în mare dificultate în întreaga Romanie, este, în primul rând, prefixul *in-*, probabil, datorită omonimiei cu prepoziţia *in*.

El este concurat din această cauză în româna de după secolul al IX-lea cu prefixul de origine slavă *ne-*. Din cele 13 prefixe de origine slavă, numai 3 erau productive (*ne-, pre-* şi *răz-*), dintre care numai primul (*ne-*) a găsit un loc liber în sistemul de prefixare, căci rom. *pre-* putea veni şi din lat. *pre-*, nu numai din slavul *prě-*, iar *răs-* şi din lat. *re-ex-* sau dintr-o falsă analiză a unor forme ca *respondere* > *răspundere*, nu numai din sl. *răz-* (cf. Fischer, 1985, p. 184). Concluzia lui I. Fischer este că, *"în momentul când se exercită influenţa slavă, deşi inventarul de prefixe era redus, prefixarea de origine latină era mai puternică decât mai târziu, însă lipsa urmelor materiale ale prefixelor ieşite din uz împiedică o reconstrucţie totală şi sigură"* (*op. cit.*, p. 184).

După eliminarea în latină a dublei opoziţii dintre *ad- ~ab-* şi *in- ~ex-* prin dispariţia lui *ab-* sistemul latinesc s-a dezechilibrat, fapt care a dus fie la sinonimia dintre *ad-* şi *in-*, fie la crearea unei noi perechi în locul lui *ab-*. Pentru refacerea simetriei, *ex-* cu multitudinea lui de sensuri, în afară de cel local, a fost dublat de *de-*, confundat apoi cu *dis-* (cf. Fischer, 1985, p. 182, 186):

lat. ***amorţire** < *ammortire*;

lat. ***dismortire** > *dezmorţire*;

lat. ***incalceare** - *discalceare* > rom. *încălţa(re), descălţa(re).*

În epoca protoromână din perioada preslavă, rămân productive numai *des-* < *dis-* şi *n̦-* < *in-* (protorom. **m̦brăcare, *des-brăcare*, derivatele din lat. *bracae* "pantaloni", lexem împrumutat de la celţi; derivatele cu *-in* şi *-dis* (lat. < **imbracare, disbracare*) se află şi în alte limbi romanice: it. *(im)bracare*, fr. *embrayer*, prov. *embragar*), protorom. **n̦cingeare-descingeare* din lat. *cingere*, dar şi din lat. *incingere*; protorom. **n̦cărcare-descărcare* din lat. **incarricare-discaricare*; **n̦caleacare-descăleacare* din lat. **incaballicare-discabalicare,* lat. *disfacere* > protorom. *desfacere* (cf. it. *desfacere, disfacere*). Cu privire lat. *bracare* „a-şi pune pantalonii"; după DA trebuie plecat de la sensul cuvântului din it. „a înfăşura în scutece".

Mai slab reprezentate sunt următoarele prefixe:

-ad- < lat. *aducere* "a duce la" > protorom. **aduceare* > rom.mod. *aduce* (în comparaţie cu ducere);

lat. ***addormire*** (în lat. cl. *abdormire*) > protorom. **adormire* > rom. *adormi* (dar *dormire*);

lat. ***adcooperire*** > protorom. **acoaperire* > rom.mod. *acoperi.*

Unele diferenţe semantice între derivatele cu prefixe şi formele de bază se explică prin utilizări speciale în limbajul diferitelor profesiuni:

lat. ***applicare*** (= *adplicare*) "a se apropia, a se îndrepta" > protorom. **aplicare* > rom.mod. *a apleca*, "a îndoi, a înclina, a alăpta" (arom. *aplec, aplic* „alăptez", megl. *plec*, cf. cat. *aplegar*, sp. *allegar*, port. *achegar*), faţă de *plicare* "a împacheta, a împături", "a îndoi" "plier" (din limbajul legionarilor care-şi împachetau

corturile şi apoi plecau). Deci evoluţia semantică de la "plier" la "partir", atestată şi în italiană şi în alte limbi (Vinereanu, 2008, 647), îşi are originea în limbajul militarilor.

Lat. ***appraehendere*** "a lua, a pune mâna", "a înţelege, a cuprinde, a prinde" > lat. pop. *apprendere*, protorom. **aprindeare* > rom. mod. *aprinde* „a arde, a da foc" (cu sens apropiat în unele dialecte italiene meridionale şi în vechea franceză (cf. Ciorănescu, DER, 349), atestat în texte latine târzii, de ex. la Grégoire de Tours) faţă de *praehendere* > protorom. **prindeare* > rom.mod. *a prinde* „a apuca, a lua, a captura. (cf. it. *prendere*, fr. *prendre*, sp., port. *prender*, prov. *prenre*).

Lat. ***afflare*** "a sufla spre un obiect" > protorom. **aflare* > rom.mod. *a afla* "a găsi" (dalm. *aflar* "trouver", cu acest sens se utiliza şi subst. dalm. *aflatura* „resturi găsite pe ţărm", în span. *hallar* şi port. *achar*, retorom. *afla*, it. calabr. *ahhare,* napol. *ašare* şi în unele graiuri retoromane). S-a spus că din limba comună, verbul ar fi trecut în limbajul vânătoresc: câinii adulmecă vânatul *suflând* asupra lui, ipoteza lui Schuchardt (ZRPh, 31, 719, 32, 230) sau, din limbajul marinăresc, vântul *suflând* corăbiile pe ţărm care este plin cu obiecte găsite. Ipoteza iniţială a lui Schuchardt (ZRPh, 20, 536) că este o deviere a sensului *mihi aflatur* "mi s-a suflat, mi s-a sugerat" este mai plauzibilă, cu „obiecte găsite" (în documentele latine din Dalmaţia *aflatura* are sensul de "obiecte aduse la ţărm de vânt" (cf. Fischer, 1985, p. 189; Mihăescu, 1993, p. 127). În inscripţiile latineşti din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, apare *afflator* cu sensul asemănător "care inspiră" (cf. Mihăescu, 1960, p. 305, Ciorănescu (DER, 114) respinge ambele explicaţii, arătând că „este posibil ca pe baza echivalenţelor *afflat* = *vivit* = *existat* să se ajungă la sensul „află, descoperă" ipoteză greu de admis).

- ***ex-*** cu valoare locală este moştenit prin *exire* > protorom. **ieşire* > rom.mod. *a ieşi* (verbul *ire* se menţine cu conjugare defectivă până în secolul al XVI-lea (imperativul *i*), iar

lat. ***subire*** > protorom. **suire* > rom.mod. *a sui*;

lat. ***exmulgere*** > protorom. **smulgeare* > rom.mod. *a smulge* (cf. şi it. *smungere* „a suge", astur. *amucir* „a mulge", faţă de *mulgere* > protorom. **mulgeare* > rom.mod. *a mulge*;

lat. ***exbibere*** > protorom. **zbeare* > rom.mod. *a zbea* "a bea ceva până la capăt, a absorbi" în combinaţie cu *bibere* > protorom. **beare* > rom.mod. *a bea* (atât *a smulge*, cât şi *a zbea* au valoare intensivă în comparaţie cu verbele neprefixate şi de aceea poate fi admisă etimologia probabilă a lui Ciorănescu (DER, 7507) a

unui *s* expresiv din *bea, smulge*). O îndepărtare semantică faţă de lat. *ponere* > protorom. **puneare* > protorom. **puneare* > rom.mod. *a pune* prezintă *exponere* > protorom. **spuneare* > rom.mod. *a spune*, care este dificil de dedus din valoarea prefixului şi a verbului de bază (cf. Fischer, 1985, p. 188).

Cert este faptul că, cu ajutorul prefixelor, există până la şase cuvinte derivate cu prefixele *ad-, des-, prae-, ex-, sub-* (de ex. *ponere*, ***ad**ponere, **de**ponere, **ex**ponere, **prae**ponere, **sub**ponere* > protorom. **punere, *apunere, *depunere, *expunere, *prepunere, *supunere* > rom.mod. *a pune, a depune, a spune, a prepune, a supune*.

Verbul latin ***pre**hendere* are, de asemenea, mai multe derivate cu prefixele menţionate: *prehendere* > protorom. **prindere* > rom.mod. *(a) prinde*;

lat. ***de**prehendere* > protorom. **deprindere* > rom.mod. *a deprinde*;

lat. ***a**prehendere* > protorom. **aprindere* > rom.mod. *aprinde*, iar verbul lat. ***extor**quere* > protorom. **stoarcere* > rom.mod. *a stoarce*, şi ***intor**quere* > protorom. **ntoarcere* > rom.mod. *a întoarce*, toate derivatele îndepărtându-se din punct de vedere semantic de semnificaţia verbului de bază.

Româna n-a conservat unele prefixe latineşti, moştenite de alte limbi romanice: de exemplu, *inter-* şi *super-*, intrate târziu la noi în împrumuturile latino-romanice. Însă ea a a păstrat alte prefixe, pe care limbile romanice le-au pierdut:

*-**extra**-*:

lat. ***extra**colare* > protorom. **străcurare* > rom.mod. *strecura(re)*; (Puşcariu, 1650; etimologia din lat. *calare* prin intermediul **transcalare* (Cipariu, *Gram.*, 368; Meyer, *Alb. Şt.*, IV, 8254; Ciorănescu, DER, şi cea din *stercoare* „a îngrăşa cu bălegar" (Candrea, Tiktin, DRW) nu sunt plauzibile);

lat. ***extra**mutare* > protorom. **strămutare* > rom.mod. *strămuta(re)*; (etimologia din lat. **stimularia* de la stimulare „a incita" (Miklosich, RDW; REW) nu e plauzibilă din punct de vedere fonetic);

*- **sub**-*:

lat. ***sub**ponere* > protorom. **supunere* > rom.mod. *supune(re)*. Ca şi limbile romanice apusene, româna a pierdut o serie de prefixe de mai mică importanţă în latina populară şi cu un randament funcţional redus: ***circum-, ob-, praeter-, retro-, se-, ue-*** (Sala, 1998, p. 106).

3.11.6. ***Compunerea*** era un procedeu puţin folosit de vorbitorii noului sistem lingvistic (în latină compunerea avea o productivitate mai redusă decât în alte limbi indo-europene, deşi este posibil ca, în provinciile dunărene, sub influenţa limbii traco-dace, care folosea multe cuvinte compuse (cf. Mihăescu, 1960, p. 41) să fi existat compuse rezultate din calcuri

lingvistice, sub influenţa substratului. Lipsa textelor în traco-dacă face imposibilă argumentarea acestei simple ipoteze.

Româna nu moşteneşte decât două sau trei compuse latine, din care unul neanalizabil:

lat. ***trifolium*** > protorom. **trifol'u* > rom. mod. *trifoi* (Banat: *târfoi*, arom. *trifol'u* (cf. it. *trifoglio*, prov. *trefuelh*, fr. *trefueil*, alb. *tërfoj*).

După unii cercetători, şi lat. *caprifolium* > protorom. **caprifol'u* > rom.mod. *caprifoi*), şi lat. *lucifer* (< *lux* + *fero* „care aduce lumină, care dă claritate) > rom. *lucifer*; cf. Fischer, 1985, p. 191).

Compusele latineşti din două elemente componente juxtapuse erau, de asemenea, rare în epoca genezei limbii române:

lat. ****prima vera*** *(< primum uer)* > protorom. **primăveară* > rom.mod. *primăvară* (arom. *primăveară, primuveară*, megl. *primăveară*, istr. *primavere*, cf. şi it., sp., cat., port. *primavera*, v.fr. *primavoire* (*prime flour*));

lat. ***ros marinus*** "rouă de mare" > protorom. **rosmarinu* > rom.mod. *rozmarin.* Originea din it. *rosmarino* prin intermediul mag. *rosmarin* susţinută de Galdi, Dict. 155 şi reluată de Ciorănescu, DER, 7253, nu este plauzibilă, căci cuvântul exista şi în arom. *rismarină*;

lat. ***media dies*** > protorom. **mieadzădzi* > rom.mod. *miazăzi* dialectal în Trans *mnezi* „prânz" şi Miezi-Păresimi (înv.) „jumătatea Postului Mare" (< lat. *media quadragesima*);

lat. ***Domine deus*** „Doamne Dumnezeule" > protorom. **Dumnedzeu* > rom.mod. *Dumnezeu.* (cf. **2.3.1.**)

În formarea numelor zilelor săptămânii, protoromâna a păstrat numai prima parte a compusului de tipul *Lunis dies, Martis dies, Mercuris dies* (popular faţă de *mercuri(i)*), *Jovis dies, Veneris dies* > rom. *luni, marţi, miercuri, vineri*, în comparaţie cu unele din limbile romanice apusene, care au menţinut compunerea, dar au antepus sau postpus pe *dies*:

- v.fr. *lunsdi*, fr. mod. *lundi*, logud. *lunis*, it. *lunedi*, engad. *lündeždi*, friul. *lunis*;
- sau cu *dies* antepus: prov. *diluns*, cat. *dilluns*, dar sp. *lunes*, dalm. *loine*;
- it. *martedi*, fr. *mardi*, engad. *mardi*, sau cu *dies* antepus: prov. *dimartz*, cat. *dimars*, dar sp. *martes*, logud. *martis*, friul. *martes* (cf. şi alb. *e martë*), dalm. *mirte*;
- it. *mercoledì* (> engad. *merkuldì*), fr. *mercredi*, friul. *miérkus*, sau cu derivatul *dies* antepus: prov. *dimercres*, cat. *dimecres*, dar sp. *miércoles*; în albaneză, forma împrumutată în timpuri străvechi din latină este *e mërkurë*. Dalmata are pe *misedma* < *media*

hebdoma, urmând procedeul limbilor germanice (*Mitwoch* < *mitte* "mijloc" + *Woche* "săptămână") şi slave (*sredin* = *sreda* "mijloc");

- it. *giovedi*, fr. *jeudi*, faţă de prov. *(di)jous*, cat. *dijous*, dar sp. *jueves*, dalm. *yue*;
- it. *venerdì*, engad. *venderdi*, fr. *vendredi*, friul. *viners*, faţă de cat., prov. *divenres*, dar sp. *viernes*, dalm. *viendre*);
- intrat din greacă (*σάββατου*), în latina vulgară din secolul al IV-lea, *sambata, sambatum, sabbatum* urmează, în general, aceleaşi reguli: protorom. **sămbătă* > rom.mod. *sâmbătă*, sp., port. *sábado*, it. *sabato*, dalm. *sabata*, engad. *samda*, *sarda*, logud. *sapadu*, fr. *samedi*, prov., cat. *disapte*;
- *(Dies)dominica* sau *doménicus* "le jour de Dieu, dimanche" > rom. *duminică* (arom., megl. *duminică*, istr. *dumineke*) (cf. şi it. *domenica*, calabr., sicil., *duminica*, logud. *dominiga*, engad. *dumenğa*, friul. *domenie*, fr. *dimanche*, prov., cat. *dominica*, sp., port. *domingo*.

Lat. *septimana* (= *hebdomas*) derivat al lui *septem*, ca şi *septimani* "legionari din legiunea a şaptea" s-a păstrat în română (drom. *săptămână*, arom. *siptămână, stămână*, megl. *săptămonă*), ca şi în unele limbi romanice occidentale (it. *settimana*, friul. *setemane*, fr. *semaine*, prov., cat. *setmana*, sp., port. *semana*, spre deosebire de dalmată (*jedma*), unele dialecte italiene şi albaneză (*javre*) care au preferat pe *hébdoma* intrat în latină din greacă.

În concluzie, în ceea ce priveşte denominaţia zilelor săptămânii, româna are un singur element, de exemplu din cuvântul compus (*martis dies*), prezentând concordanţe cu limbile din ariile laterale *sarda* şi *spaniola*. Acest tip apare sporadic şi în galo-romanică şi în italiană (portughezii, în timpul stăpânirii arabe au înlocuit numele zilelor săptămânii care aminteau de zeităţi păgâne cu numerale ordinale (*segunda, feira, terçera feira* etc.). Formaţia de tipul *martis dies* este caracteristic francezei şi italienei literare, iar tipul compus *dies martis* catalanei şi sudului Franţei. În faza proto-romanică, situaţia era mai complicată, cele trei tipuri coexistând în aceleaşi zone (cf. Robert de Dardel, *Les noms des jours de la semaine en protoroman*, în "Revue de linguistique romane", t. 60, nr. 239-240, 1996, p. 321-334).

CAPITOLUL AL IV-LEA

SPAŢIUL ŞI TIMPUL "NAŞTERII" LIMBII ŞI A POPORULUI ROMÂN. PROBLEMA CONTINUITĂŢII AUTOHTONE ÎN DACIA

4.0. Nimeni nu mai contestă astăzi latinitatea noului sistem lingvistic devenit limba neolatină, româna. Ceea ce s-a contestat şi se mai contestă uneori este continuitatea, dezvoltarea sa neîntreruptă până astăzi în regiunile din nordul Dunării.

Problema teritoriului genezei limbii române şi a etnogenezei românilor, viciată de multe ori (la unii cercetători) de criterii extraştiinţifice, subiective, uneori cu substrat politic, este strâns legată de procesul de romanizare şi de existenţa populaţiei traco-dace, supuse romanizării.

Întrucât romanizarea populaţiei autohtone are loc atât în sudul Dunării (cuprinzând o mare parte din Peninsula Balcanică de la Adriatică până la Marea Neagră; zona de la nordul liniei Jireček), cât şi în nordul Dunării (cuprinzând spaţiul carpato-dunărean), se ajunge în mod firesc la concluzia că limba română şi poporul român au apărut pe un teritoriu larg cuprinzând regiunile romanizate atât din nordul, cât şi din sudul Dunării (Dacia Traiană, şi unele zone ale dacilor liberi, din Muntenia, Moldova şi Transilvania, apoi Scythia Minor (Dobrogea), zona sud-dunăreană de-a lungul fluviului, provinciile romanizate care au stat permanent în contact administrativ-cultural cu Dacia: Moesia Superior şi Moesia Inferior, Dardania şi Pannonia Inferior). Limita de sud a acestui teritoriu a fost delimitată de către C. Jireček şi apoi de V. Pârvan (*Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului dacoromân*, Bucureşti, 1911), A. Philippide (1925, I, p. 515-519) şi P. Skok*, care au precizat, pornind de la inscripţiile latineşti şi greceşti din Peninsula Balcanică, graniţa dintre teritoriul romanizat şi cel grecizat din secolele I – al V-lea d. Hr. C. Jireček a arătat că inscripţiile latineşti încetează într-o zonă care pornea de la Marea Adriatică, din sudul localităţii Lissus (Alessis) spre răsărit de-a lungul graniţei dintre Dalmaţia şi Epirus pe la sud de drumul de la Scodra (Scutari) la Prizren, apoi urma graniţa între Moesia Superior şi

---

* Cf. C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während Mittelalters*, I-II, Viena, 1901-1903; A. Philippide, *Originea românilor*, I, Iaşi, 1925, p. 72; P. Skok, *Zum Balkanlatein*, IV, în „Zeitschrit fur romanische Philologie", LIV, 1934, p. 175-183.

Macedonia, pe la sud de Ulpiana şi Scupi, şi apoi cea dintre Moesia Superior şi Tracia; pe la sud-est de Niš şi Bela Palanca şi Pirot, linia urmează spre est versantul de nord al munţilor Balcani, graniţa dintre Moesia Inferior şi Tracia până la Marea Neagră (Pontus Euxinus), unde atingea teritoriile oraşelor greceşti Odessos (Varna), Dionysopolis (Balcic), Callatis (Mangalia), Tomis (Constanţa), Histria şi sfârşea la gurile Dunării. Această limită a fost corectată şi precizată de A. Philippide (1925, I, p. 72), şi P. Skok (*op. cit.*, p. 179), care au constatat de-a lungul liniei Jireček o zonă bilingvă latino-greacă, de mare importanţă pentru evoluţia ulterioară a limbilor din Balcani[50] şi de H. Mihăescu (1966; 1978; 1993), care muta mai la sud decât Philippide şi Jireček graniţa dintre teritoriul de limbă latină şi cel de limbă greacă din Macedonia (unde inscripţiile latineşti sunt în număr de peste 500, în 47 de localităţi). Inscripţiile latineşti s-au păstrat şi pe teritoriul Albaniei de astăzi, fiind întâlnite şi la est de lacurile Prespa şi Ohrida. Philippide (1925) a arătat că teritoriul de la Serdica dar, în general, partea de nord-vest a provinciei Thracia n-a fost complet grecizată, că partea Daciei Mediterane de la Remesiana şi Pirot folosea limba latină, iar partea de la Serdica şi Pantalia era bilingvă. P. Skok a mutat linia de demarcaţie puţin mai la sud: ea pornea de pe ţărmul Adriaticii, de la Apollonia (nu de la Lissus) la gura râului Crenysos, mergea pe firul acestei ape până la lacul Ohrida, apoi spre est, pe lângă Praesidio (la sud de Scupi), de acolo la nord pe la vest de Serdica şi de-a lungul Munţilor Haemus până la Pontul Euxin, la nord de Varna. H. Mihăescu era de acord cu P. Skok că limita dintre inscripţiile greceşti şi cele latineşti pornea de la Apollonia, dar că mergea spre est până la Lacul Prespa. Zona de la sudul acestei linii, până în dreptul localităţilor Wlora (Valona) şi Korča (Korica) era mixtă, adică avea inscripţii şi latineşti şi greceşti. Această zonă mixtă continua şi mai spre est, peste localităţile Lychnidus (Ohrida), Heraclea, Lyncestis (Monastir sau Bitolia), Stobi (Ştip), Pautalia (Küstendi), Turres (Pirot) şi Serdica (Sofia). De-a lungul Munţilor Haemus limita era formată de însăşi cumpăna apelor până la Pontul Euxin (Mihăescu, 1966, p. 31). În secolele al II-lea – al IV-lea, Marcianopolis şi ţărmul stâng al Pontului Euxin cu cetăţile Odessus (Varna), Callatis (Mangalia), Tomis (Constanţa) şi Histria erau bilingve, dar în interiorul Dobrogei numărul inscripţiilor latineşti era superior celor greceşti.

Pe teritoriul romanizat, adică din nordul Liniei Jireček, au apărut două limbi romanice orientale şi două popoare romanice: româna şi poporul român (în nord şi nord-est) şi dalmata şi poporul dalmat (pe coastele Adriaticei şi în nord-vest). Limba dalmată a dispărut odată cu ultimul ei vorbitor, pe la sfârşitul secolului trecut (1898), nu înainte ca Matheo Bartoli să-l fi anchetat (Tuóne Udáina, zis Barbur); ancheta lingvistică a fost publicată în cartea

[50] Cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 59; V. Arvinte, *op. cit.*, p. 16.

devenită celebră *Das Dalmatische*, vol. I-II, Viena, 1906. Prin această precizare, părerea lui Ovid Densusianu şi a altor cercetători, după care patria primitivă a românilor s-ar afla în Dalmaţia, exprimată la începutul secolului trecut, se dovedeşte nepluzibilă (cf. Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Paris, 1901, p. 288-348).

4.0.1. Urmând metoda lui C. Jireček, pe baza inscripţiilor, A. Philippide (1925, p. 515-519) a stabilit graniţa de vest a teritoriului genezei limbii şi a poporului român şi, implicit, graniţa de est a teritoriului genezei limbii dalmate şi a poporului dalmat: într-o zonă de pe teritoriul fostei Iugoslavii, între râul Vrbas la apus, râurile Laşva, Bosna şi Praăa la sud, şi versantul vestic al râului Drina la est, cu relief muntos şi păduros, greu accesibil pentru romani şi fără importanţă strategică; aici inscripţiile latineşti încetează sau sunt extrem de rare, neîntâlnindu-se nici inscripţiile greceşti. În timp ce la vest de Vrbas şi în bazinul Drinei inscripţiile atestă o deasă populaţie şi o intensă cultură romană, între aceste zone există o *lacună de romanizare*, care se prelungeşte spre nord, între cele două Panonii. Graniţa de est a lacunei de romanizare (Drina) este în acelaşi timp graniţa de vest a romanităţii în care s-au născut limba şi poporul român, iar graniţa de vest a lacunei (Vrbas), reprezintă limita de est a teritoriului pe care s-au născut limba şi poporul dalmat. După A. Philippide, în *lacuna de romanizare* ar fi trăit triburi ilirо-panonice, strămoşi ai actualilor albanezi (ipoteză respinsă de H. Mihăescu, care a susţinut că albanezii sunt de originari de pe teritoriul cuprins între Adriatică şi o linie care pleacă de la nord de lacul Shkodër, se apropie de Kosovo Polje, aproape de Pristina, se îndreaptă spre sud, prin localităţile Kumanovo Kačanik, Tetovo, Monastir (Bitolia) şi Ohrida şi, apoi spre vest, pe lângă lacurile Ohrida şi Prespa şi pe lângă localităţile Kastoria, Grammos, Konica şi Delvino, pentru a atinge Adriatica aproape de Santi Quaranta (cf. Mihăescu, 1993, Ivănescu, 1980, 2000)); aceştia n-au fost nici latinizaţi, nici grecizaţi, dar, aflându-se la nordul liniei Jireček, au suferit o influenţă latină, fără însă ca această influenţă să ducă la romanizare, din cauza izolării geografice a regiunilor menţionate[51]. Fără a exclude o populaţie romanizată la nordul Dunării, Philippide, bazându-se numai pe inscripţiile şi nu pe datele arheologice (puţine în acel timp), credea că limba română şi poporul român "s-au născut" în sudul Dunării. Cu toate că de multe ori A. Philippide este considerat de unii cercetători ca roeslerian, căci consideră că patria primitivă a românilor a fost în sudul Dunării, el nu este în realitate roeslerian din următoarele două motive fundamentale:

a) din punctul de vedere al *timpului*: Philippide spune că românii au trecut în "valuri" din sudul în nordul Dunării după năvala slavilor, începând cu secolul al VI-lea, nu după secolul al XIII-lea cum credeau Roesler şi

[51] *Op. cit.*, p. 5-15 şi urm; cf. şi V. Arvinte, *op. cit.*, p. 17.

adepţii lui;

b) din punctul de vedere al *spaţiului*, Philippide arată că şi înainte de secolul al VI-lea a existat în Dacia, tot timpul, o populaţie romanizată, iar venirea slavilor ar fi determinat trecerea în "valuri" a unei numeroase populaţii romanizate din sudul Dunării în nordul acestui fluviu.

4.0.2. Cu privire la graniţa de vest a teritoriului romanizat pe care s-au "născut" limba şi poporul român, Emil Petrovici a susţinut o teorie, criticată pe bună dreptate după aceea[52]. Această teorie, neţinând seama de factorul *timp*, porneşte de la isofonele bulgăreşti *št, žd* şi sârbeşti *č, ć, ǵ* respectiv *ǧ, ć, ǵ* < sl. com. **tj (ktj), *dj (gd́)*, care despart azi Bulgaria de fosta Iugoslavie. E. Petrovici credea că, întrucât româna are variantele bulgăreşti *št, žd (grajd, peşteră)*, graniţa de vest a teritoriului genezei limbii şi a poporului român coincide cu graniţa dintre cele două tipuri de isofone sud-slave. Greşeala lui E. Petrovici, scoasă în evidenţă de V. Arvinte[53], este că a proiectat o realitate slavă (petrecută în secolul al IX-lea, când apar aceste isofone sud-slave) cu cel puţin patru secole mai devreme, când se constituie linia Jireček (acceptată de E. Petrovici, de altfel). Pe de altă parte, teoria lui E. Petrovici exclude din teritoriul romanizat, în afară de Dardania şi sudul Panoniei Inferioare, întreaga Moesie Superior, care a fost puternic romanizată şi a jucat un rol important în relaţiile cu romanitatea din Dacia şi în geneza limbii şi a poporului român. Limita de nord şi de nord-est cuprindea Dacia Traiană, zonele romanizate locuite de dacii liberi (din Moldova, spaţiul carpato-nistrian, Muntenia de est, Maramureş, Crişana) şi Dobrogea, până la ţărmul Mării Negre care fusese grecizat sau era bilingv în primele patru secole după Hristos. Graniţa de est a etnogenezei românilor coincidea cu ţărmul vestic al Mării Negre şi cu Nistrul. Viaţa romană din Dobrogea şi din Moesia Inferior de lângă mare s-a păstrat până la năvala slavilor, la 602, în Balcani. Zona de lângă mare a teritoriului dintre Prut şi Nistru a fost stăpânită multă vreme de romani, iar oraşul Tyras (Cetatea Albă) a fost un puternic centru de romanizare pentru această regiune. Moldova de nord s-a romanizat, de asemenea, până la venirea slavilor (cf. Ivănescu, 1980, p. 61; Spinei, 1997).

4.1. În ciuda numeroaselor argumente de ordin arheologic, lingvistic, logic şi de *bun simţ* aduse în favoarea tezei că poporul român şi limba română "s-au născut" atât în nordul, cât şi în sudul Dunării (cu precădere pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic), au existat şi mai există încercări de a demonstra că patria primitivă a românilor a fost numai în sudul Dunării. Această teză,

---

[52] Cf. E. Petrovici, *Probiema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii române*, în „Limba română", *IX*, 1960, p. 78-83. Teoria este susţinută şi în *Istoria României*, I, 1960, p. 792-793.

[53] Cf. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 18, idem, în „Zeitschrift fur Balkanologie", VI, Heft 2, 1968, p. 97-113.

susținută de Engel, Sulzer, Roesler, iar astăzi de unii cercetători, se limitează la următoarele aserțiuni, nedemonstrate însă în mod convingător: dacii ar fi fost distruși ca popor în urma războaielor cu romanii; Dacia nu ar fi putut fi romanizată într-un timp atât de scurt de la 106 până la retragerea aureliană (271-274); toți locuitorii Daciei ar fi fost evacuați în sudul Dunării din ordinul lui Aurelian (271-274); chiar dacă ar mai fi rămas viață română și autohtonă în Dacia postaureliană, în timpul migrației popoarelor ea ar fi dispărut cu desăvârșire. De aceea, cred adversarii continuității, în nordul Dunării, poporul român și limba română nu se puteau "naște", ci în sudul Dunării, iar ca "probe" pentru aceasta sunt considerate următoarele[54]:

1) Româna și albaneza prezintă un fond lexical comun și unele concordanțe morfo-sintactice, care (după Roesler și adepții lui) nu s-ar explica decât prin faptul că românii au trăit în imediata vecinătate a albanezilor.
2) Româna are multe elemente slave cu caracter bulgăresc, care nu puteau fi împrumutate decât de pe teritoriul Bulgariei; de acolo,

[54] Cartea de căpătâi a adversarilor continuității în care apar așa zisele „argumente împotriva continuității" este cea a lui R. Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Lepzig, 1871 (precedată de două studii mai mici (*Eine Geschichtiche Studie*, Viena, 1866, și *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867)), care reia unele ipoteze, fără a aduce idei noi, ci numai o serie de „argumente" susținute de P. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. I-III, Viena, 1781-1782 și de I. Chr. Engel, *Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium*, Vindobonae (Viena), 1794, ipoteze combătute încă din 1812 de Petru Maior. Așa zisele argumente ale lui Roesler sunt susținute azi în special de Gottfried Schramm în tezele sale privind combaterea argumentelor susținătorilor continuității daco-romane și românești în Dacia, în care nu ia în considerație dovezile arheologice, afirmând că "pietrele nu vorbesc" (cf. G. Schramm, *Frühe Schiksale der Romänen Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa*, în „Zbalk", 20 (1984), 223-241, 22 (1986), 104-125, 23 (1987), 78-94). Vezi și R. Windisch, *Teza lui Robert Roessler, O sută de ani mai târziu,* în Geckeler Horst et al. (edd.), *Logos Sematikos, studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (1921-1981), vol. I, *Geschichte der Sprachphilosophie und Sprachwissenschaft*, ed. Trabant Jürgen, Madrid-Berlin-New York, Gredos, de Gruyter, 1981, 405-415; ed. *Die Herkunft der Rumänen in Lichte der deuschen Forschung*, VR, 41-46-72. Teza privind absența toponimelor latinești în Dacia și a lipsei îndelungate a unor episcopii în nordul Dunării și a dependenței de episcopia de la Ohrida este susținută și de Thomas Krefeld și Christian Schmitt, *Rumänish: Diglossie und Poliglossie*, în *Lexikon Romanistischen Linguistik*, Band III, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1989, 230-231; vezi și recenzia critică a acestui articol făcută de Maria Iliescu, în „Revue de linguistique Romane", 96 (1992), p. 178-190, republicată în volumul *Româna în perspectivă romanică*, București, 2007, p. 399-407.

românii ar fi adus şi limba slavonă, folosită în biserică; numai acolo românii puteau deveni ortodocşi etc.

3) Lipsa elementelor vechi germanice din limba română ar fi, după Roesler şi susţinători lui, inexplicabilă dacă ar fi existat o populaţie romanizată în Dacia, unde au trăit un timp populaţii vechi germanice (goţii, gepizii).

4) Pentru o perioadă de multe secole, nu există izvoare scrise care să ateste existenţa românilor la nordul Dunării înainte de venirea ungurilor (argumentul *ex silentio*): românii ar fi venit mai târziu în nordul Dunării (secolele al XII - al XIII-lea).

5) Vechea toponimie dacică sau daco-latină ar fi dispărut datorită exterminării populaţiei dacice şi părăsirii Daciei de către romani după 271-274; numele de localităţi din Transilvania şi chiar termenul pentru noţiunea de *oraş* sunt împrumutate din maghiară (< mag. *varos*), spun roeslerienii, românii creştini nu ar fi avut mult timp episcopi proprii, fiind dependenţi de episcopia din Ohrida.

Insuficienta argumentare a acestor teze a fost scoasă în evidenţă de cercetători români şi străini din secolul al XIX-lea până astăzi: B. P. Hasdeu, W. Tomaschek, Th. Mommsen, A. D. Xenopol, D. Onciul, T. Tamm[55], N. Iorga, S. Puşcariu, V. Pârvan, G. Lupi, R. W. Seton-Watson, W. v. Wartburg, C. Patsch, Fr. Altheim, E. Gamillscheg, K. Jaberg, M. Ruffini, A. Dopsch, H. Theil, N. Drăganu, E. Petrovici, C. Daicoviciu, Gh. Brătianu, D. Prodan, I. Moga, Al. Procopovici ş. a.[56]. Personalităţile ştiinţifice enumerate mai sus au adus numeroase argumente pentru teza continuităţii, respingând variantele roesleriene ale "imigraţiei" susţinute, mai ales între cele două războaie mondiale, de naţionalişti maghiari ca Székely János, Melich János, Tamas Lajos (Trelm), Kniezsa István, Homan Bálint-Szekfu Gyula, A. Alföldi, L. Gáldi, L. Makkai etc.[57].

După al doilea război mondial, când arheologia şi lingvistica cunosc o perioadă de înflorire, au fost aduse numeroase dovezi *arheologice* (din toate provinciile nord-dunărene), *lingvistice* şi *istorice* în susţinerea tezei continuităţii. Cercetători ca C. Daicoviciu, E. Petrovici, H. Daicoviciu, C. C. Giurescu, I. I. Russu, S. Dragomir, D. Protase, K. Horedt, I. Nestor, O. Toropu, D. Gh. Teodor, D. Tudor, D. Berciu, I. Ioniţă, Şt. Pascu, Gh. Ivănescu,

---

[55] Pentru istoricul problemei continuităţii, bibliografia şi argumentele privind continuitatea, vezi N. Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuităţii*, Bucureşti, 1980; I. Hurdubeţiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Bucureşti, 1977.

[56] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 55-75.

[57] Vezi rezumatul ideilor susţinute de aceştia şi critica lor în N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 55-75.

V. Arvinte, I. Coteanu au îmbogăţit, prin lucrări de sinteză şi interpretare, de detaliu, substanţial, cunoştinţele noastre cu privire la continuitatea românilor, furnizând argumente convingătoare în favoarea acesteia[58].

Iată unele dintre dovezile privind continuitatea elementului daco-roman şi romanizat în Dacia, care resping teza roesleriană şi variantele actuale ale acesteia:

4.1.0. Teza că dacii ar fi dispărut ca popor (fiind exterminaţi sau topindu-se în masa goţilor), formulată de Roesler (*op. cit.*, p. 47) şi preluată de A. Alföldi ş.a. era fantezistă, din punct de vedere ştinţific, şi tendenţioasă, din punct de vedere politic. Ea pornea de la unele afirmaţii ale lui Eutropius (316-387), *Breviarium ab urbe condita*, că Dacia pierduse în războiul cu romanii populaţia sa bărbătească (*Dacia enim diuturno bello Decebali viris erat exhausta*) în unele variante, în loc de *viris* apar *res* şi *vires* şi că, de aceea, s-a adus din toate părţile Imperiului Roman în Dacia o nenumărată mulţime de oameni" ("*victa Dacia, ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transluterat*", Eutropius, VIII, 6, 2, în *Fontes istoriae Daco-Romanae*, II, p. 37). Eutropius nu spune că Dacia a fost lipsită de orice populaţie, ci numai că au pierit bărbaţii, restul poporului (femei, copii, adolescenţi, bătrâni), care nu au luat parte la luptă şi, aflându-se în sate şi cătune, au rămas în viaţă. Recent, prof. Traian Diaconescu, studiind ediţia critică a manuscriselor lui Eutropius publicate de H. Droysen (în 1878) şi de Carlo Santini (în 1979), a constatat că un grup de manuscrise conţine varianta *res* (secolele IX-XIII), alt grup, varianta *vires* (secolul XIV), altul varianta *viris* (secolele IX-XIII), dar varianta cea mai veche, cu *res*, s-a perpetuat în paralel cu forme mai noi, *vires* şi *viris*. Varianta cea mai veche este cea cu *res* şi are sensul "*căci resursele Daciei fuseseră secătuite în lungul război cu Decebal*". Grafiile *res, vires* şi *viris* fiind asemănătoare, au la bază un posibil *lapsus calami* al copiştilor obişnuiţi a scrie după dictare. Prin contaminare, s-a ajuns de la *res* la *vires* ("*căci forţele Daciei fuseseră secătuite în lungul război cu Decebal*"), dar şi la *viris* ("*căci Dacia fusese secătuită de bărbaţi în lungul război cu Decebal*"), prin schimbarea funcţiei gramaticale şi realizarea acordului. Concluzia clasicistului T. Diaconescu este "*că Eutropius se referă, prin variantele **res** şi **vires** la secătuirea forţelor militare, economice şi politice ale Daciei, iar varianta **viris** la istovirea combatanţilor, nu la extirparea bărbaţilor. Această secătuire complexă a determinat apoi o intensă colonizare cu scopul redresării economice şi militare a Daciei*" (Traian Diaconescu, *Etnogeneza românilor. Revelaţia manuscriselor* lui *Eutropius*, în AUI, tom XLIII, 1997, *Omagiu profesorului Vasile Arvinte cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani*, p. 43-98, citatul la p. 48). Teza dispariţiei dacilor, rezultată dintr-o neînţelegere a afirmaţiei lui Eutropius,

[58] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 75-86.

a fost susţinută şi de reprezentanţii Şcolii Ardelene (din dorinţa de a arăta că *"Românii adevăraţi sunt romani adevăraţi"* (P. Maior)) şi de *curentul latinist* (Cipariu, Massim, Laurian), dar a fost respinsă pe bună dreptate de B. P. Hasdeu (*Pierit-au dacii ?* în *"Foiţă de istorie şi literatură"*, 1860, nr. 2-5), care, bazat pe alte izvoare (în primul rând, pe Cassius Dio), a susţinut persistenţa elementului băştinaş cu argumente lingvistice.

Reluată şi repetată de unii istorici străini dintre cele două războaie mondiale, teoria exterminării dacilor reapare în unele lucrări relativ recente ale istoriografiei maghiare ca premiză a negării continuităţii daco-romane la nordul Dunării: *"pierderile de vieţi cauzate de război, zecile de mii de prizonieri vânduţi ca sclavi şi fugarii care, mai târziu, trebuiau să constituie tribul dacilor liberi, lăsară în urma lor un veritabil vid demografic. Pătura aristocraţilor a trebuit să fi pierdut mult sânge... Dar supravieţuirea însăşi a poporului dac a trebuit să fie profund compromisă, căci regiunile muntoase, odinioară foarte populate, se goliră literalmente; în jurul cetăţilor dărâmate, agricultura dispăru, astfel arheologii nu mai descoperă acolo actualmente nici o urmă de viaţă. Nu se ştie cu certitudine nici măcar dacă în populaţia din văile râurilor, prezentând trăsăturile civilizaţiei La Tène, trebuie să vedem pe daci şi, în caz afirmativ, în ce măsură"* (*Histoire de la Hongrie*, editată de Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe Maghiare, Paris, 1974, p. 20; vezi critica substanţială făcută acestei teorii de C. C. Giurescu, în "Revista de istorie", 28, 1975, nr. 6, p. 941-943; 1976, nr. 8, p. 1233). Aşa cum au arătat unele cercetări serioase, romanii nu aveau nici un interes să extermine populaţia dacică, fiindcă ar fi exterminat o dată cu ea şi pe viitorii contribuabili, soldaţi şi producători, de care Imperiul avea nevoie; apoi, chiar dacă o parte a bărbaţilor a căzut în lupte, nu au pierit femeile şi copiii lor (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 40). Nicăieri în provinciile cucerite (Galia, Spania etc.) romanii nu au exterminat populaţia băştinaşă şi nu exista nici un motiv să procedeze astfel în Dacia.

4.1.1. Dar neplauzibilitatea tezei exterminării populaţiei dace poate fi dovedită cu argumente lingvistice, istorice şi arheologice, neglijate, trecute sub tăcere de adversarii continuităţii.

Astfel, continuitatea traco-dacă după cucerirea Daciei de către Traian este susţinută, din punct de vedere lingvistic, de *hidronimia majoră* de origine autohtonă (despre care s-a vorbit mai sus, § 1.6.5.).

Dacă populaţia dacică ar fi fost exterminată, nu s-ar fi putut păstra până în zilele noastre hidronime ca: *Ampoi, Argeş, Bârzava, Criş, Cerna, Buzău, Mureş, Dunăre, Olt, Prut, Someş, Siret, Timiş, Tisa*, prezente în izvoare greceşti şi latineşti antice, începând cu secolul al V-lea î. d. Hr. (de exemplu, la Herodot) şi considerate de specialişti ca având origine traco-dacă

(*Argesos, Samus, Dunaris, Alutus* etc.)[59].

De asemenea, o mare parte din numele de oraşe ca *Apullum, Arcidava, Drobeta, Germisara, Napoca, Porolissum, Potaissa, Sucidava, Buridava* etc., preluate de romani, nu s-ar fi putut menţine în timpul stăpânirii romane dacă populaţia autohtonă ar fi fost înlocuită total cu coloniştii.

Un argument de seamă în sprijinul continuităţii populaţiei dacice după 106 se bazează pe repetatele răscoale ale autohtonilor împotriva stăpânirii romane (de pildă, cele din timpul lui Hadrianus şi Antonius Pius sau marea răscoală din 166-175 (cf. D. Tudor, *Răscoale şi atacuri "barbare" în Dacia romană*, Bucureşti, 1957; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 99).

Dacii au continuat să trăiască sub noua administraţie romană, după cum arată unele izvoare: Cassius Dio spune că, la începutul războiului din 105-106, mulţi daci au trecut de partea romanilor; pe Columna lui Traian există 7 scene care înfăţişează acte de supunere a dacilor, iar sculpturile finale înfăţişează daci mânând turme de vite, revenind la locuinţele părăsite. Teza lui Roesler, după care *"romanii înfiinţară în Dacia, pe un pământ aproape gol înconjuraţi de o populaţie duşmană o ţară curat colonială, unde elementul roman nu putu împlânta adânci rădăcini"* a fost încă din 1885 combătută de Xenopol (vezi ediţia nouă, 1998, p. 22-32).

Inscripţiile latine din Dacia atestă peste 130 de nume de persoane civile şi militare, originare din Dacia: *Brasus, Costas, Duras, Eptala, Scorilo, Tarasa* etc. (cf. M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1978, p. 246-269). Dublul nume, roman şi dacic (*Valeria Dula, Aurelius Duda, Aurelius Denzi* etc.) exprimă o fază din procesul de romanizare (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 93). Romanii împrumutaseră de la etrusci numele triplu (*nomen, cognomen* şi *praenomen*) care nu s-a păstrat în limbile romanice, căci, prin creştinism, numele de botez a devenit singurul nume de persoană. Mai târziu a apărut şi numele de familie.

Pe de altă parte, prezenţa unei populaţii numeroase traco-dace în Dacia este dovedită de numărul mare de ostaşi, recrutaţi de romani din această regiune, care ajung până în Britannia, Africa, Moesia şi care sunt reprezentanţi şi pe arcul de triumf al lui Galeriu de la Salonic din anul 250 (*ibid.*, p. 94). Nu mult timp după cucerirea Daciei şi constituirea ei ca provincie, un număr mare de daco-geţi, *"de luptători din cei mai viteji cu armele lor cu tot"*, cum afirmă medicul Criton, participant la campania din Dacia, au fost încorporaţi în armata romană. Acest sistem de recrutare romană (*dilectus*) de bărbaţi tineri din Dacia constituie, începând cu vremea lui Hadrianus, una din principalele moduri de furnizare de trupe auxiliare din

[59] O analiză a hidronimiei autohtone din sud-estul Europei a făcut G. Schramm, *Eroberer und Eingesessene*, Stuttgart, 1981, care însă contestă continuitatea autohtonă în nordul Dunării.

Imperiu şi el este aplicat cu tenacitate şi eficienţă până târziu (secolul al III-lea). Recruţii daci erau încorporaţi în unităţi auxiliare ce purtau numele etnic *Dacorum*, iar numărul acestor unităţi dacice era foarte mare, ocupând locul al III-lea în ansamblul formaţiilor armatei romane (9-11 formaţii, alături de *Belgica* (12) *Syria* (13)). Dintre acestea, se pot menţiona: *Cohors I Aelia Dacorum*, (în Britannia), *Cohors I Ulpia Dacorum* (în Syria), *Cohors II Aurelia Dacorum* (în Pannonia), *Cohors II Dacorum Ecuitata* (în Macedonia) etc. După retragerea armatei şi administraţiei din Dacia în timpul lui Aurelian, continuă să apară mărturii scrise despre *auxilia* de daci numite *Numeri Dacorum* (cf. I. I. Russu, *Daco-geţiii în Imperiul roman*, Bucureşti, 1980, p. 23; *Etnogeneza românilor*, p. 179-180).

4.1.2. Persistenţa dacilor după cucerirea romană este dovedită şi de numărul din ce în ce mai mare de descoperiri arheologice din ultimele decenii (din peste 50 de localităţi): Soporul de Câmpie, Ocna Sibiului, Caşolţ-Sibiu, Breţcu şi Comalău-Covasna, Lechinţa de Mureş şi Iernut-Mureş, Ciunga şi Noşloc-Alba, Mehadia şi Vărădia (Banat), Mugeni-Harghita, Orheiul-Bistriţa (Năsăud), Stolniceni-Vâlcea, Bucium-Sălaş, Bologa-Cluj etc.[60] Aşezările dacice descoperite atestă urme de viaţă a populaţiei autohtone rurale care trăieşte uneori alături de colonişti (ca de pildă, la Cristeşti) după terminarea războaielor; vechile aşezări dace de la Slimnic, Noşloc, Ciunga se menţin şi după cucerirea Daciei.

Cimitirele dacice cu urne de incineraţie (dacii practicau incinerarea şi, rar, înhumarea, în timp ce romanii practicau înhumarea), ca cel de la Soporu şi Caşolt, oferă dovezi că dacii şi-au păstrat ritul de înmormântare (incinerarea) în timpul ocupaţiei romane, deci că aceste cimitire au continuat să funcţioneze între 107-274 şi chiar după abandonarea Daciei de către administraţia şi armata romană.

Ceramica dacică, ceaşca folosită drept capac pe urna funerară, tehnicile vechi de lucru ale ei se menţin mult timp în timpul ocupaţiei romane. Prezenţa în acelaşi mormânt a ceramicii provinciale romane şi a urnelor de factură dacică sunt probe că aceste morminte datează din epoca romană. Ceramica provincială romană este o sinteză între ceramica dacă autohtonă şi cea romană, realizată la începutul stăpânirii romane.

Tezaurele monetare din secolele al II-lea – al III-lea constituie, de asemenea, argumente privind persistenţa populaţiei dace în timpul stăpânirii romane. Concludente sunt acele tezaure începute înainte de cucerirea Daciei şi continuate după aceea; ele dovedesc că o parte din populaţia dacă a continuat să-şi sporească avutul bănesc în epoca romană. Nu trebuie neglijate

[60] Cf. D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 14-16; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 94-97; V. Arvinte, *op. cit.*, p. 14; Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 43.

nici existenţa *dacilor liberi* din afara Daciei ocupate şi relaţiile romanilor cu aceştia în secolele al II-lea – al IV-lea d. Hr.[61]

Mai ales în secolul al IV-lea are loc o pătrundere a dacilor liberi din estul şi din vestul Daciei Traiane, în această provincie, care a împrospătat elementul dacic romanizat sau în curs de romanizare[62], aceştia fiind, la rândul lor, romanizaţi (mai ales prin creştinism) de către populaţia romanizată din fosta provincie romană. Pătrunderile dacilor liberi peste frontierele Daciei romane, care capătă caracter de masă după retragerea aureliană, întăreşte, pe plan lingvistic, elementul traco-dac din provincie, influenţând latina populară de aici prin unele deprinderi articulatorii şi unele împrumuturi lexicale păstrate până azi în limba română (vezi mai sus § 1.6.1.). Fără a putea avea argumente lingvistice suficiente, se poate considera că limba dacilor liberi va fi oferit elemente de *adstrat* populaţiei romanizate care vorbea latina populară.

În concluzie, împotriva susţinătorilor tezei nimicirii populaţiei traco-dace, cercetările moderne au adus probe de natură *lingvistică, istorică şi arheologică*, încât numai oameni neinformaţi mai pot aduce în actualitate o asemenea idee, aflată în contradicţie totală nu numai cu raţiunea istorică, ci şi cu faptele concret dovedite (documentele materiale indiscutabile şi databile din întreaga perioadă a stăpânirii romane)[63].

4.2. A doua ipoteză, susţinută mai de mult de Sulzer, Engel, Roesler, iar în prima jumătate a secolului trecut de S. János, L. Tamas, A. Alföldi, L. Gáldi, L. Makkai, St. Kniezsa[64], iar mai târziu de St. Borsody,

---

[61] Cf. S. Sanie, *op. cit.*, p. 225-228; I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 17-52.

[62] Cf. D. Protase, *Problema colonizării de daci liberi şi carpi în Dacia romană*; în „Studii şi cercetări de istorie veche", nr. 4, 1972, p. 593-607; N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul IV d. Hr.*, *Ibidem*, 1965, nr. 3, p. 100; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 100.

[63] Cf. C. Daicoviciu, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1967, p. 15; L. Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979, p. 38; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 101; D. Protase, *op. cit.*, p. 15.

[64] Cf. Székely János, *La réforme agraire en Transylvanie et l'histoire*, Budapesta, 1927; L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Budapesta, 1936; A. Alföldi, *Dacia Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940; L. Gáldi, L. Makkai, E. Lukinich, A. Fekete-Nagy, *Documenta historia Valachorum in Hungaria ilustratia*, Budapesta 1941; István Kniezsa, *Ungarns Völkerschaftenim XI Jahrhundert*, Budapesta, 1938; idem, *Siebenbürgen zur Zeit der Landnahme und die Ansiedlung des Ungartum*, in vol. „Siebenbürgen und seine Völker", Budapesta, 1943. Împotriva tezelor susţinute în aceste lucrări au luat poziţie, aducând argumente convingătoare: N. Drăganu, în DR, VII, 1931-1933, p. 234-259 şi „Transilvania", II, 1935, nr. 2, p. 240-269; N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 44; E. Petrovici, în "Transilvania", 72, 1941, nr. 1, p. 72-75; E. Gamillscheg, în "Südost-Forschungen", 5, 1940, p. 1-21; Gh. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique*;

N. Dreisziger, G. Schöpflin, André Du Nay[65], este aceea că, o dată cu retragerea aureliană (271-274), Dacia ar fi fost evacuată de toţi locuitorii ei, care s-ar fi stabilit în sudul Dunării şi ar fi rămas acolo până în secolele al XI-lea – al XII-lea şi chiar al XIII-lea şi al XIV-lea, când ar fi imigrat în nord. Această ipoteză avea încă din secolul al XVIII-lea un substrat politic: de a încerca să acrediteze ideea drepturilor istorice (privilegiate), politice şi teritoriale ale unor minorităţi în Transilvania şi, implicit, de a refuza românilor aceste drepturi pe motivul că ar fi venit târziu în această provincie. Când ungurii ar fi pătruns în Transilvania, ei nu ar fi găsit acolo pe români, care ar fi venit cu multe secole mai târziu[66].

Susţinătorii acestei ipoteze au folosit ca principal argument interpretarea subiectivă a afirmaţiilor unor istorici romani, în special ale lui Flavius (Pseudo) Vopiscus, după care Aurelian ar fi retras toată populaţia din Dacia ("*sublato exercitum, provinciales, populus*": "*Cum vastatum Illyricum ac Moesia deperditam videret, provinciam Transdanuvianum Daciama Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam passe retineri, abductosque ex ea* ***populos*** *in Moesia collocavit appelavitque suqm Daciam, que nunc duqs Moesias dividit*" *Scriptores Historiae Augustae*, XXXIX). Acest aşa zis argument se sprijină pe o ştire lacunară, târzie (din secolul al IV-lea când Vopiscus însuşi mărturiseşte că a scris istoria lui Aurelian în urma stăruinţelelor unei rude a împăratului, care

---

le peuple roumain, Bucureşti, 1937; *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940; *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, Bucureşti, 1943; C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia*, Cluj, 1940, idem, în „Dacia", VII-VIII, p. 456-459; I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944 etc.

[65] Cf. André Du Nay (= pseudonim), *The Early History of the Rumanian Language*, Jupiter Press, Lake Bluff, Illinois, 1977; St. Borsody, N. Dreisziger, L. Makkai, G. Schöpflin, *Transylvania and the Theory of Daco-Roman-Rumanian Continuity*, Cleveland (Ohio), 1980. Tezele din aceste cărţi au fost combătute cu o mulţime de argumente de Al. Niculescu, Une *histoire tendancieuse de la langue roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIX, 1980, nr. 2-3, p. 555-583; E. Vrabie, *Linguistic Aspects of the Question of the Românians' Continuity in Dacia. A Critical Study*, în "Revue Roumaine de Linguistique", XXVI, 1981, nr. 3, p. 213-262; L. Bârzu, în "Revista de istorie", nr. 5, 1980, p. 953-973; S. Brezeanu, *ibid.*, nr. 10, 1980, p. 1987-2001.

[66] Această idee neplauzibilă apare în *Magyar Néprajni Lexikom*, I (sub redacţia lui Ortutay Gyula), Budapesta, 1977, unde se susţine că atunci când ungurii au pătruns în Transilvania ar fi găsit acolo o populaţie bulgaro-slavă, că abia în secolele al XIV-lea-al XVI-lea românii au început să se aşeze masiv în interiorul lanţului carpatic. Pentru critica acestui punct de vedere, vezi Fl. Constantiniu, C. Daicoviciu, R. Popa, *Marginales historiques à un volume déthnographie anhistorique*, în „Revue roumaine d'histoire", XVI, 1977, nr. 4, p. 751-761.

l-a sfătuit să nu spună adevărul, căci "*ar avea tovarăşi de minciună pe nişte autori a căror elocinţă istorică o admirăm*" ("*Habiturus, mendaciorum comites quos historiae eloquentiae miramur auctores*", ap. M. Macrea, *op. cit.*, p. 445, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 112). Această confesiune a autorului este suficientă pentru a înţelege neadevărul din afirmaţia "*mutând armata şi provincialii, poporul*", care se perpetuează variind de la un autor la altul. Astfel la Eutropius ea apare "*abductosque Romane ex urbibus et agris in media Moesia collocavit*" ("*pe romanii aduşi din oraşe şi de pe ogoare i-a transferat în Moesia*"), unde sensul de totalitate este mai atenuat. La fel la Rufius Festus: "*translatis extinde Romanis*" ("*strămutând de acolo pe romani*"). La Jordanes această afirmaţie este mult mai restrictivă ("*evocatis extinde legionibus*"), fără aluzie la locuitorii civili, ci numai la militari. Această restricţie este semnificativă, căci Jordanes, spre deosebire de ceilalţi, era originar din preajma Daciei, de la Durostorum (Silistra) şi ştia că în vremea sa, târzie, în secolul al VI-lea, exista o populaţie romană şi romanizată la nord de Dunăre[67]. În tot cazul, fraza lui Pseudo-Vopiscus a creat multe confuzii printre cercetători care au vorbit fie de "*completa evacuare a Daciei*", fie de a "*armatei şi a provincialilor*". Aşa cum a arătat regretatul profesor de origine română de la Universitatea Bari (Italia), Dumitru Marin, cuvântul *provincialii* trebuie luat nu în sensul său larg, de "*locuitori ai unei provincii*", ci "*funcţionari de stat romani, trimişi pentru o anumită perioadă în provinciile romane, dar cu domiciliul stabil în Italia (cu un simplu* ***domicilium*** *în Dacia), în timp ce* ***domus*** *le rămânea la Roma sau cel puţin în Italia, care erau în caz de urgenţă* ***evacuaţi*** *la nevoie*" (cf. D. Marin, *I "provinciales" ritirati della Dacia* ***sotto Aureliano***, în "Revue des Études Roumaines", 3-4, 1955-1956, Paris, p. 170-219; id., *Neues über den Fortbestand des dakoromanischen. Elementen norden der Donau*, în "Acta Historica", 5, 1966, p. 5-31; Dumitru Marin, *Romanitatea orientală. Trecut şi destin*, 2001 (versiune românească publicată de Marius Alexianu).

Există, deci, *două direcţii istorice relative la retragerea aureliană, prima* care vorbeşte de o *evacuare totală*, atât a armatei, cât şi a populaţiei civile (reprezentată de formularea ambiguă a lui Vopiscus şi interpretată tendenţios de roeslerieni şi neoroeslerieni) şi *a doua*, care indică numai *o evacuare parţială sau oficială* (reprezentată de Jordanes, originar din regiunile dunărene), care îndreaptă în mod conştient tradiţia greşită despre evacuarea totală a Daciei.

Teza evacuării totale a Daciei, după 271-274, a fost combătută de marea majoritate a cercetătorilor români şi străini, începând cu secolul al

[67] Vezi notele lui R. Vulpe la ediţia cărţii lui V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1974, p. 137; Vl. Iliescu, în „Studii clasice", XIV, 1972, p. 149-160; idem, în „Dacoromania", Freiburg i. B., I, 1973, p. 5-10.

XVII-lea şi până astăzi: Miron Costin, Dimitrie Cantemir, J. Thunmann, Fr. Griselini, Petru Maior, Gh. Şincai, M. Kogălniceanu, D. Onciul, N. Iorga, S. Puşcariu, E. Gamillscheg, K. Jaberg, W. v. Wartburg, N. Drăganu, E. Petrovici, I. Moga, V. Pârvan, D. Prodan, C. Daicoviciu, Gh. Brătianu, A. Sacerdoţeanu, C. C. Giurescu, I. I. Russu, I. Nestor, D. Protase, H. Daicoviciu, K. Horedt, D. Tudor, A. Armbruster, Gh. Ivănescu, V. Arvinte, R. Vulpe, Şt. Ştefănescu, D. Gh. Teodor, Vl. Iliescu ş. a., care au adus numeroase probe de natură lingvistică, arheologică şi istorică privind continuitatea daco-romană, romanică şi românească din secolele al III-lea – al XI-lea (adică de la părăsirea Daciei de către armata şi administraţia romană din timpul lui Aurelian, în epoca migraţiei popoarelor, până după pătrunderea ungurilor în Transilvania)[68].

Iată câteva dintre aceste argumente lingvistice, arheologice şi istorice:

4.2.1. În afară de **hidronimia** majoră, traco-dacă, care pledează atât pentru continuitatea traco-dacă după cucerirea Daciei de către Traian, cât şi pentru continuitatea daco-romană, romanică şi românească după retragerea aureliană (căci, dacă nu ar fi rămas o populaţie în nordul Dunării, ***nume*** ca *Argeş, Criş, Mureş, Olt, Prut, Siret, Timiş, Tisa, Someş* etc. nu s-ar fi putut păstra până în zilele noastre; vezi § **1.3**), există o serie de apelative din limba română care ar putea fi invocate ca argumente pentru ideea continuităţii.

Astfel, cuvântul românesc *păcură* < lat. *picula*, diminutiv de la *pix, picis* "poix", "smoală, bitum" (arom. *pecură* are sensul de "bitum", cf. şi dalm. *pekla*, it., prov. *pegola* „bitum") nu ar fi putut fi păstrat decât de o populaţie romanizată care ar fi trăit în nordul Dunării, pentru că numai aici petrolul era cunoscut şi extras din cele mai vechi timpuri, nu în sudul Dunării, unde nici romanii, nici popoarele din Evul Mediu nu-l exploatau[69] (până în secolul trecut, când pentru prima oară în Peninsula Balcanică, italienii au început să extragă petrol în Albania). Cuvântul *păcură* era, după toate probabilităţile, destul de frecvent în limba română veche, căci el a intrat în expresii (*negru ca păcura "sehr schwarz"*) şi în toponimia din Muntenia, Moldova şi Transilvania[70]. ***Toponime*** ca: *Păcura, Valea Păcurii, Păcurele, Păcuricea, Păcureni,* sunt atestate în vechile documente slavo-romane şi latine de pe teritoriul actualei Românii, începând cu secolul al XV-lea (prima atestare e din anul 1440). Originea latină a cuvântului *păcură*, utilizarea lui numai în aria carpatică, căci în Peninsula Balcanică noţiunea denumită era necunoscută, precum şi mărturiile documentare că el intrase deja în toponimie şi în expresii, în prima jumătate a secolului al XV-lea, conduc, în mod firesc, la ideea continuităţii populaţiei de limbă română în zona carpato-

[68] Pentru amănunte, vezi istoricul problemei la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 9-86.

[69] Cf. C. C. Giurescu, *Vechimea exploatării petrolului şi a „cerii de pământ" în Ţările româneşti*, în „Cibinium", 1967/1968, p. 19; idem, *op. cit.*, p. 127.

[70] Cf. şi C. C. Giurescu, în „Revista de istorie", nr. 8, 1976, p. 1235.

dunăreană[71]. În vechea română, *păcură* avea două sensuri: "poix" și "enfer"; moștenite din latina vulgară din provinciile dunărene ale Imperiului Roman; din latina vulgară *pĭculum* a intrat în vechea slavă (*pikŭlŭ*) cu sensul *"Teer"* și *"Pech"*, apoi de *"enfer"*. Nu trebuie făcută confuzia cu d.rom. dial. *păcurar* < lat. *pecurarius* (< *pecora*) "celui qui prend des bestiaux à fermes", "cioban", cuvânt păstrat și în dialectele sud-dunărene (arom. megl. *picurar*, istr. *pecuror* "berger"; cu corespondențe în alte limbi romanice (it. *pecoraio*, calabr. *pecurarus*, sicil. *picuraru*, engad. *piorar*, sp. astur. *priguliero*, port. *pegureïro*, și care apare în nume proprii ca *Păcurari*, *Păcurariul*. Acest cuvânt cu sens păstoresc, datorită concurenței cu derivatul din *picula* a fost înlocuit cu *cioban*, de origine cumană.

G. Giuglea (1983, p. 324-325) a arătat că un alt cuvânt de origine latină *lamură* < lat. **lamula*; Tiktin (RDW), DA și Ciorănescu, DER dau ca etimon lat. *lamina* „bară de metal prețios", care înseamnă în expresii: *argint, aur, curat ca lamura, ceea ce este mai curat, mai limpede într-o materie* (el se referă la scoaterea din minereu și curățirea de zgură a aurului și argintului) putea să se nască și să trăiască numai în Munții Apuseni, în regiunile aurifere de aici, unde înseamnă "fire, bucățele de aur nativ" care se găsesc în stânca pereților de mină. De aici, *lamură* s-a răspândit pe tot teritoriul dacoroman, dar nu și în dialectul aromân, *"fiindcă dincoace era aurul. Despre un asemenea termen lingvistic nu mai poate zice nimeni că nu constituie o proprietate exclusiv dacoromană și încă un argument al statorniciei noastre în Dacia"* (p. 325). G. Giuglea a adus și dovezi din toponimia preslavă privind continuitatea dacoromană în Dacia: este vorba de numirile preslave din Carpații Meridionali, *Cindrel, Parâng, Varâng*, care pledează pentru vechimea românilor în Dacia (*op. cit.*, p. 308-316).

V. Frățilă (1987) a arătat că toponimul *Sâncelul* de origine latină ar fi o mărturie a continuității romanice în Transilvania. Autorul arată că toponimele *Sâmcel* și *Sumat* sunt urmașe ale unor derivate ale lat. *summus, -a, -um* „vârf" (*Sâncel* < **summicelus*). Lat. *summus* cu sensul de „vârf" a fost continuat de arom. *sumă*, cum dovedește numele unui loc din Epir, *Souma Coubradou* (= *Sumacu bradu* = *Vârful cu Bradul* (cf. V. Frățilă, *Studii de toponime*, Editura Dacia, 2011, p. 209)).

V. Pârvan (1911, p. 86-143) credea că faptul că lat. *pavimentum* (lat. pop. *paumentum*) "pavaj" (cf. logud. *pamentu* „pavaj, pardoseală") a ajuns să însemne la dacoromani "pământ" nu se poate explica decât prin aceea că o populație orășenească a fost obligată prin evenimentele de după 271 să trăiască rustic și să aplice terminologia urbană la cea rustică. El invoca (ca argument pentru continuitate) și faptul că într-o inscripție din Dacia apare cuvântul *luna* în locul lui *mensis*, iar că primul dintre acestea a fost păstrat

[71] *Ibid.*, p. 1235.

până azi în dacoromână, iar al doilea de dialectele sud-dunărene (arom., megl. *mes*), ca şi celelalte limbi romanice (fr. *mois*, it. *mese*, prov., cat., sp. *mes*, port. *més*, dalm. *mais*) înseamnă că dacoromânii sunt urmaşii populaţiei de limbă latină din Dacia (cf. şi Ivănescu, 1980, p. 74-75). În realitate, dialectul aromân îl are alături de *mes* şi pe *luna* (e drept, mai rar), fiind singurul idiom romanic care are sinonime pentru această denominaţie. Sensul temporal al lat. *luna* exista însă în latina populară (CIL, III, ap. Puşcariu, 1940, 248). Ca şi lat. *basilica* (considerat de Pârvan o probă în sprijinul continuităţii, dar care nu probează decât contactul dacoromanilor cu Imperiul după 271), *luna* nu poate fi considerat un argument în favoarea continuităţii.

4.2.1.1. Publicarea *Atlasului lingvistic român*, începând cu deceniul al IV-lea al secolului nostru, a adus noi dovezi lingvistice pentru susţinerea continuităţii şi infirmarea tezei roesleriene. Lingviştii români (S. Puşcariu, E. Petrovici, Valeriu Rusu ş. a.)[72] şi străini (E. Gamillscheg, K. Jaberg, G. Reichenkron)[73], bazându-se pe hărţile din ALR, au arătat că în părţile de vest şi nord-vest ale Transilvaniei (Maramureş, Crişana) se păstrează o serie de termeni de origine latină:

- *nea* (< lat. ***nivem***, cf. it., port. *neve*, dalm. *nai*, prov., cat. *neu*, sp. *nieve*, v.fr. *noif*);
- *pedestru* (< lat. ***pĕdestrem***, considerat de unii împrumut târziu, căci a conservat pe *d* urmat de vocală palatală şi nu diftongat pe *e*);
- *aiu* (< lat. ***alium***, cf. arom., megl. *aliu*, istr. *oliu*, cf. şi alb. *aj*, it. *aglio*, fr. *ail*, sp. *ajo*, port. *alho*, cat. *all*, prov. *alh*);
- *june* s. m. (< lat. ***juvenis***, cf. it. *giovine*, fr. *jeune*, prov. *jovne*, sp. *joven*, port. *jovem*); ca adjectiv din româna modernă este un neologism din franceză (*jeune*);
- *rărunchi* (< lat. ****renuncūlus*** (cf. sicil. *ranunggiu*, engad. *nirukel*)) (cf. < lat. *pedestrem*), care lipsesc sau se folosesc mai rar în celelalte regiuni. Dacă strămoşii românilor ar fi venit din sudul Dunării, păstrarea acestor elemente arhaice nu ar fi fost posibilă[74].

---

[72] Cf. S. Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, p. 339; E. Petrovici, *Dovezile filologice ale continuităţii*, în „Transilvania", 74, 19943, nr. 3, p. 11-12; *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, I, Bucureşti, 1943, p. 309-317; Valeriu Rusu, *Drom. pedestru*, în SCL, nr. 4, 1970, p. 491-493.

[73] Cf. E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, p. 225-243; *Der rumänische Sprachatlas*, în „Gesammelte Aufsätze", II, Tübingen, 1962, p. 245-284; S. Puşcariu, în DR, 1934-1935, p. 326; Valeriu Rusu, *Dr. pedestru*, în SCL, nr. 4, 1970, p. 491-493. Unii cercetători contestă conservarea din latină a rom. *pedestru*, considerând că este un împrumut târziu din cauza păstrării nealterate a lui *d* urmat de vocală palatală, care ar fi trebuit să dea *dz*.

[74] Cf. K. Jaberg, *op. cit.*, p. 73-75; S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 339.

4.2.1.1.1. Pornind de la ALR şi de la constatarea menţionată, E. Gamillscheg dezvoltă aşa numita *teorie a vetrelor* sau *a centrelor* (*Kerngebiete*), prin care cu argumente lingvistice susţine teza continuităţii. El arată că, în Romania răsăriteană, au existat patru *centre* (*Kerngebiete*) care au jucat un rol determinant în dezvoltarea romanităţii şi în geneza limbii şi etnogeneza poporului român. Primul dintre acestea, numit centrul de nord-vest (*nordwestlisch-rumänisches Kerngebiet*), ar fi în Munţii Apuseni, extins apoi, prin migraţii, în Banat şi Oltenia. Elevul lui Gamillscheg, G. Reichenkron, numeşte acest centru *apulo-romanic* sau *daco-romanic*. Este vorba de vechea regiune bogată în aur dintre *Abrud, (Abruttum, Abrittum*, care la origine însemna probabil "aur", "Gold", etimologie contestată de unii lingvişti, pe bună dreptate (cf. 1.6.6.)) şi *Zlatna (Schlaten)*, în care numele autohtone de râuri şi de locuri sunt la tot pasul *(Ampoi < Ampee, Criş < Crisia, Grissia, Turda < Turidava; Abrud < Abruttum, Abrittum* etc.). Această zonă, cu mine de aur foarte vechi, care au atras numeroşi colonişti romani, prezintă din punct de vedere lingvistic, în afară de faptele menţionate mai sus, şi alte trăsături specifice: grupul *sl > scl* (*sloată > scloată, sloi > scloi*), transformare fonetică care nu se mai întâlneşte în alte regiuni daco-române şi nu corespunde tendinţelor de dezvoltare a limbii române. Ea nu poate fi explicată nici prin influenţă slavă sau maghiară, căci în maghiară grupul *scl* nu există, şi nici în slavă (cum arată cuvinte ca *sloată, slab, sloi*, de origine slavă). Explicaţia o găseşte Gamillscheg (*op. cit.*, p. 237) în tendinţele latinei populare şi ale limbilor romanice, care între consoanele grupului străin sau nou sl introduce un *k*, fenomen prezent şi în sudul Franţei şi în nordul Italiei în împrumuturile vechi germanice cu *sl > skl* (lat. pop. *insula > isla > iskla* (*ibid.*, p. 236). Deci fonetismele dialectale *scloată, sclab, scloi, sclugă*, de origine slavă, conservă deprinderi articulatorii străvechi, ce se întâlneau în secolul al V-lea şi în nordul Italiei şi în sudul Franţei (gotic. *slimb* (romanic comun *sklimb*).

T. Capidan (*Limbă şi cultură*, p. 311) a încercat să combată teza vetrelor a lui Gamillscheg, arătând că ipoteza acestuia nu rezistă, căci introducerea lui *c* în grupul *sl* este şi în dialectul aromân (*sclab, şcl'ifur*) şi prin urmare ar fi vorba de o tendinţă latină populară în româna nordică şi sudică. Însă argumentarea lui Capidan nu schimbă datele problemei din perspectivă romanică, ci numai le nuanţează, completându-le. În Munţii Apuseni este, după Gamillscheg, patria primitivă a unor cuvinte ca *rărunchi* < lat. *renunculus* (dialectal, în comparaţie cu generalul şi literarul *rinichi* (lat. *reniculus*) şi a altor derivate în *-unculus, -unculum (manunculus > mănunchi*, pentru *manuculus > mănuchi, genunculum > genunchi*, pentru *genuculum > genuchi,* din graiurile sudice (*ibid.*, p. 229).

Din punct de vedere arheologic, acest *Kerngebiet* se caracterizează, aşa cum arată cercetările mai recente (cf. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 26) prin cultura

de tip Bratei (Mediaş), îmbinată cu cultura romană bizantină şi cu elemente de cultură proto-Dridu, prezentă în Transilvania din secolul al V-lea şi întâlnită în secolele al VII-lea şi al VIII-lea la Filiaşi etc., alături de cultura slavă.

Al doilea *Kerngebiet* este, după Gamillscheg (*op. cit.*, p. 240), între Giurgiu şi Cernavodă, extins apoi la nord în zona dintre Dâmboviţa şi Argeş (după G. Reichenkron extins până la vărsarea Oltului în Dunăre). În acest centru exista, între anii 400 şi 600 d. Hr., o puternică viaţă culturală romană şi romanică. Reichenkron îl numeşte *geto-romanic*, cu influenţă ulterioară asupra regiunilor din nord-est (Moldova şi Basarabia).

Al treilea *Kerngebiet* este în sudul Dunării, între Timoc şi Moravia (graniţa între Serbia şi Bulgaria), deci în zonele învecinate cu Banatul şi Oltenia. Acest *Kerngebiet* a fost în Evul Mediu în mare parte slavizat.

G. Reichenkron distinge în sudul Dunării, în Moesia şi în Dardania un al IV-lea *Kerngebiet*, în care ar fi apărut dialectul aromân şi în care există multe convergenţe de substrat cu albaneza. De aici ar fi pornit o populaţie spre nord şi nord-vest (Banat, Crişana, Maramureş, vestul Transilvaniei), care ar fi întărit romanitatea unei populaţii romanice mai vechi, aflate în aceste regiuni (cf. G. Reichenkron, *Das Problem der rumänisch-albanischen Wortparallelen*, în "Zeitschrift für Balkanologie", II, 1965, p. 159-167). Aici ar fi apărut perechile paralele: *iliric-alb., thark-thep, hirse, dhalle*-traco-românesc *ţarc, ţep, hirean, zară*; din Dardania, cuvintele de origine indo-germanică ar fi fost aduse de un grup de români în nordul Dunării, unde existau alte grupuri numeroase de români.

4.2.1.2. Deşi confirmată în mare parte de unele cercetări arheologice, această teorie, pentru a nu provoca neînţelegeri, are nevoie de unele precizări (pe care le considerăm necesare aici), privind factorii *spaţiu* şi *timp*.

În ceea ce priveşte primul factor, teoria aşa ziselor *Kerngebiete*, ar putea duce pe necunoscători la ideea că noţiunea de continuitate daco-romană ar însemna resturi sau enclave de daco-români în mijlocul unei populaţii imigrate majoritare. În realitate, cercetările arheologice recente au arătat că nu este nici pe departe vorba de enclave, ci de "*persistenţa vieţii şi activităţii productive a comunităţilor daco-romane pe tot întinsul actualei Românii, atât la munte, cât şi la deal şi la câmpie*"[75]. Gamillscheg şi Reichenkron aveau în vedere numai faptul că romanizarea nu a fost uniformă, existând zone mai intens romanizate (cele din vestul teritoriului) şi mai slab romanizate (cele din est).

Strâns legată de această problemă este şi aşa numita teorie a "*retragerii la munte*" a populaţiei autohtone în timpul migraţiilor barbare,

[75] Cf. D. Protase, *La population daco-romaine en Transilvanie et dans le Banat (depuis l'abandon de la Dacie jusqu'à la venue des slaves)*, în „Dacoromania", vol. III, 1975-1976, Freiburg/Munchen, p. 51-56.

teorie întâlnită chiar la savanţi cu bună intenţie, toţi susţinători ai continuităţii (Hasdeu, Xenopol, J. Thunmann, Vaillant, Ubicini, Miletici, L. Homo etc.). Iată ce spune Xenopol (în capitolul *Coborârea românilor de la munte la câmp*, în *Istoria românilor*)[76]: *"cei mai mulţi locuitori rămaşi în Dacia Traiană după retragerea aureliană, speriaţi de violenţele şi grozăviile năvălitorilor, căutau adăpost în contra lor în munţii Daciei. Coborârea românilor de la munte la câmp se făcu încet şi ţinu un timp foarte îndelungat. Pe cât fuga de adăpostire le fusese grabnică, pe atât de greu le venea să părăsească o viaţă, ce e drept, grea şi plină de lipsuri, dar care cel puţin le asigura existenţa. În vale îi aştepta mana şi bogăţia, dar şi primejdia era să bată la uşile lor. De aceea, totdeauna când românii fură atacaţi, ei căutară o scăpare în sânul ocrotitor al munţilor"*.

Aşa cum a arătat (în discursul său de recepţie la Academie) istoricul C. C. Giurescu, această teorie nu corespunde adevărului, căci în vremurile de restrişte din timpul năvălirii barbarilor este vorba *"nu de retragere la munte, ci de retragere la pădure"* (sublinierea lui C. C. Giurescu, *op. cit.*, 346), întrucât muntele ca loc de refugiu, de adăpost, e favorabil numai în măsura în care este acoperit de păduri; pe un munte golaş nu te poţi ascunde şi n-ai cum să subzişti; pădurea de brad şi de alte conifere nu oferă multe posibilităţi de hrană. Cu totul alta este situaţia pădurii de deal şi de câmpie, adică de foioase, cu o abundentă vegetaţie comestibilă (fructe de pădure, vânat, poieni care permit agricultura şi păstoritul). Ea este potrivită, din punct de vedere strategic, permiţând refugiul, dar şi atacul brusc şi acoperind retragerea. Multe dintre bătăliile însemnate ale strămoşilor noştri s-au dat la adăpostul pădurii, care nu permite o desfăşurare largă a duşmanului şi compensează prin aceasta disproporţia de forţe (*ibid.*, p. 348-349). Ţinând seama de faptul că în mileniul migraţiilor numărul pădurilor era mult mai mare ca astăzi (acoperind circa 70 % din teritoriul nord-dunărean) se poate presupune că *"în aceste păduri, de şes şi de deal, şi-au găsit în primul rând refugiul înaintaşii noştri"* (sublinierea autorului, *loc. cit.*, p. 349). Când se anunţa primejdia... *"se dădea sfară în ţară" şi familiile autohtone se înfundau în codri vecini, în care migratorii asiatici (hunii, avarii, bulgarii, ungurii, pecenegii, cumanii, tătarii), învăţaţi cu întinderea stepei, se fereau să intre, ştiind că în orice clipă, mai ales noaptea, puteau fi atacaţi prin surprindere. După trecerea iureşului năvălirii, după ce se stabilea un modus vivendi cu noii veniţi, autohtonii ieşeau din codri şi-şi reluau viaţa normală refăcându-şi casele şi bordeiele, în cazul când acestea fuseseră arse de năvălitori"* (*ibid.*, p. 350).

Astfel, când triburile slave au ajuns în Muntenia, ele au găsit acolo

[76] Ap. C. C. Giurescu, *Românii în mileniul migraţiilor. Consideraţii asupra unor aspecte*, în vol. „Discursuri de recepţie la Academia Română", ediţie de O. Păun şi A. Tănăsescu, Bucureşti, 1980, p. 347.

o numeroasă populaţie romanică în marea pădure ce se întindea între stepa Bărăganului şi cea a Burnazului. Impresionaţi de numărul mare de romanici de acolo, ei au numit acea regiune *Vlaşca* "ţara valahilor", adică "ţara românilor". Însă după părerea cercetătorului ieşean Mircea Ciubotaru, *Vlaşca* însemna "râu mocirlos" (derivat de la *vlagŭ*; apelativul *vlaşcă* se mai întâlneşte în centrul Moldovei (cf. ALIL, 2000).

Pentru originea şi semnificaţia lui *vlah* "român, romanic" (< v.sl. **volchu* (> sud. sl. *vlachŭ*, est. sl. *voloch*), gr. *βλὰχοι* "romanic" < v.germ. *Walchos* "triburi celtice şi apoi populaţia romanizată din Franţa şi mai târziu din Italia", cu formele *Valch, Walhe* (germanicii înţelegeau prin acest lexem, mai întâi un celt romanizat, aşezat pe teritoriul lor, apoi un romanofon în general); adj. *wal(a)hisc*, m. germ. "romanic, francez, italian" < *Volcae* "numele unor triburi celtice ce trăiau în Galia pe la începutul erei noastre" (*Volcae Tectosages, Volcae Arecomici*, menţionate de Caesar, Tit Liviu şi geograful grec Strabon, vezi V. Arvinte, *op. cit.*, p. 31; Mihăescu, 1993, p. 154). Termenul de origine vechi-germanică *vlah* a fost preluat de vechii slavi (v.sl. *vlaho*) > sb., cr. *vlaska loska* "le pays des vlahs", pol. *wlach* "italien", *woloch* "roumain", ucr. *voloch*, rus. *voloch*, ceh. *vlach*, bg. *vlah, vlahinja, vlašče*. Fonetismul din vechea slavă e la baza mag.. *oláh* "roumain". Probabil de la gepizi, cuvântul a intrat în vechea slavă, când slavii au ajuns la Dunăre, prin secolul al VII-lea. De la slavi l-au luat bizantinii şi alte popoare din Balcani cu sensul de "romanic", desemnând populaţia romanizată din sud-estul Europei. Românii însă cunosc acest cuvânt numai ca termen savant, din slava bisericească sau din greacă, căci numele lor etnic este *român* (arom. *armân, arumân*, istr. *rumăr*, v.drom. *rumân*) care a fost moştenit din lat. *romanus* (româna este singura limbă neolatină care a păstrat pe *romanus* ca nume etnic, probabil, prin faptul că a fost izolată de lumea romană prin interpunerea unor populaţii neolatine şi, poate, prin existenţa sa în vecinătatea Imperiului Roman de Răsărit (Bizantin), păstrat până în secolul al XV-lea, continuatorul Imperiului Roman, al cărui titlu oficial era *Romania (Ρωμάνια)*. În timp ce vecinii desemnau poporul român prin termenul *vlah* "romanic", deci popor din marea familie a popoarelor neolatine, românii, păstrându-şi conştiinţa etnică şi de limbă, au folosit întotdeauna pentru desemnarea lor numele de *român* < *romanus*.

Printre multiplele sensuri ale lui *român* (sensul etnic, social, politic, geografic) există unele care pledează pentru ideea că acest termen nu se putea păstra decât în nordul Dunării desemnând o populaţie romanizată rămasă pe loc. După E. Gamillscheg, este vorba de sensul social (din timpul migraţiei popoarelor) de *glebae adscriptus*, "*an die Scholle gebundener Ackerbauer*"[77] al

[77] Vezi C. Frâncu, *Zür Geschichte der rumänischen Sprache*, in vol. „Soziale Typenbegriefe", ed. de E. Ch. Welskopf, Bd. VII, Berlin, 1982, p. 352.

termenului *român*, care constituie un argument pentru continuitatea românilor în nordul Dunării.

4.2.2. Teza părăsirii Daciei de toată populaţia în timpul lui Aurelian este infirmată, în afară de argumentele lingvistice, expuse mai sus, de nenumărate argumente de *natură arheologică*. Dovezile arheologice ale continuităţii au devenit în ultimele decenii atât de numeroase şi de variate, încât ele nu mai pot fi contestate decât de oameni neinformaţi sau de diletanţi în ştiinţă.

Există suficiente dovezi arheologice pentru întreaga perioadă cuprinsă între sfârşitul secolului al III-lea şi secolele al X-lea (adică între părăsirea Daciei de către armata şi administraţia romană din timpul lui Aurelian şi primele atestări documentare ale românilor în nordul Dunării) ce indică o viaţă intensă şi uniformă (ca aspect cultural) a populaţiei daco-romane şi apoi româneşti în toate provinciile locuite astăzi de romani (Transilvania, Banat, Oltenia, Muntenia, Moldova, Dobrogea).

Vom prezenta în continuare numai câteva dintre aceste dovezi arheologice.

4.2.2.1. În Transilvania, provincie atât de discutată şi de disputată de roeslerieni şi de neoroeslerieni, urmele populaţiei daco-romane de după 274 sunt numeroase atât în vechile oraşe şi municipii dezvoltate de romani (Sarmizegetusa, Apullum, Porolissum, Potaissa, Napoca), cât şi în aşezările rurale. "*Nu există aproape nici un oraş român în care să nu se fi descoperit urme de locuire în secolele IV-VI*" spune Şt. Pascu (*op. cit.*, p. 34): aşezări, cimitire, diferite obiecte caracteristice, tezaure, piese paleocreştine (unele cu *inscripţii* ca, de pildă, cea de pe inelul descoperit la Veţel-Micia: *Quartine vivas* "Să trăieşti Quartine" sau cea de pe donariul de la Biertam: *Ego Zenovius votum posui* "Eu, Zenovius, am adus acest dar"; ele arată că limba folosită de populaţia daco-romană în secolele al IV-lea – al V-lea era latina).

În secolul al IV-lea, la Sarmizegetusa romană s-au construit ***ziduri***, pentru fortificarea unui vechi palat, iar marele amfiteatru a fost transformat într-o adevărată fortificaţie, ceea ce înseamnă că populaţia fostei capitale a Daciei a rămas pe loc luând măsuri de apărare contra migratorilor.

S-au descoperit *morminte* ale populaţiei daco-romane din secolul al IV-lea în ruinele termelor din Apullum (Alba Iulia), în ruinele unor clădiri romane şi în necropola de la marginea oraşului. Aici au fost găsite obiecte de podoabă, vase identice cu cele descoperite în Moesia Inferior şi în Pannonia (*ibid.*, p. 34). Ceramica roşie, de factură romană, se confecţionează în continuare, cum arată atât obiectele fabricate, cât şi cuptoarele de ars ceramica descoperite la Cluj-Napoca, Sighişoara, datând din secolele al IV-lea – al VI-lea.

După invazia hunilor (375) şi distrugerea unor oraşe (pe locul vechilor urbe şi municipii romane, rămân grămezi uriaşe de cenuşă), populaţia se

mută la sate, iar centrul vieţii economice se deplasează în mediul rural. Cercetările arheologice au descoperit frecvent constituirea, la sfârşitul secolului al III-lea şi în secolele al IV-lea şi al V-lea, a unor aşezări daco-romane noi, pe locuri care nu erau locuite în timpul dominaţiei romane (ca de pildă, cele de la Iernut, Naşloc, Soporul de Câmpie, Ţaga, Greoni etc. (cf. D. Protase, în "Dacoromania", III, 1975-1976, Freiburg/München, p. 51-56).

Prezenţa populaţiei daco-romane din Dacia postaureliană este probată documentar şi de *complexele funerare* datând de la sfârşitul secolului al III-lea (Lechiţa-Mureş, Sopor-Cluj, Târnăvioara-Cluj) şi cimitirul cu urne de incineraţie de la Iernut. Cimitirul de incineraţie de la Brătei-Sibiu, apărut în prima jumătate a secolului al IV-lea, compus din 400 de urne, este important şi prin necropola sa, care aparţine unei populaţii de colonişti, veniţi din alte zone ale Imperiului, şi de daci romanizaţi, netrecuţi încă la creştinism.

Monumentele şi obiectele creştine din secolul al II-lea-al IV-lea au fost descoperite la Cluj-Napoca şi Zlatna-Ampellum (sarcofage cu semnul crucii) sau la Biertan (donariul cu inscripţie latină şi monogramă creştină). Populaţiile migratoare (în primul rând goţii), care au trecut prin aceste regiuni, nu vorbeau nici latina şi nici nu erau creştini în acea vreme.

Obiecte de podoabă cu simboluri creştine (de factură locală sau importate din Imperiu) nu puteau fi purtate decât de daco-romani, căci migratorii nu trecuseră la creştinism. Ele au fost descoperite în multe localităţi (Biertan, Feisa, Turda, Veţel etc.); principalele obiecte creştine veneau în Dacia din regiunile sud-vestice (Pannonia, Italia de nord), însă în secolele al V-lea şi al VI-lea, după stabilirea hunilor în Câmpia Tisei, ele vin din lumea bizantină. Aceste obiecte indică o romanitate locală, dar şi relaţii permanente cu sudul roman-bizantin.

Trecerea la creştinism, mai întâi a populaţiei din vechile municipii şi oraşe romane, şi mult mai târziu a populaţiei de la sate (vezi mai sus discuţia despre semnificaţia lui *paganus*, § **2.3**) este dovedită arheologic prin faptul că, pe la mijlocul secolului al IV-lea, ritul preponderent în oraşe era *înhumarea*, generalizată şi sub influenţa creştinismului, în timp ce la sate era *incinerarea* morţilor, rit specific dacilor necreştinaţi.

Printre dovezile de continuitate se numără şi *monedele romane* din secolele al IV-lea-al V-lea, marea majoritate a lor fiind de bronz, puţine de argint, descoperite pretutindeni (în vechile centre urbane, în unele centre rurale noi apărute după retragerea aureliană, în cimitire autohtone etc.). Moneda de bronz era folosită de populaţia daco-romană, mai modestă din punct de vedere economic, pe când populaţiile migratoare nu foloseau decât monede de aur şi argint.

Deosebit de importante pentru dovedirea continuităţii sunt *tezaurele* descoperite în mai multe localităţi (Sarmizegetusa, Cipău (Târgu Mureş), Nireş (lângă Dej), Hunedoara etc.). Unele din acestea au apărut în timpul

stăpânirii romane şi s-au completat după retragerea aureliană, chiar până în secolul al IV-lea (cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 55; Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 35).

Nu putem face aici un inventar complet al numărului impresionant de descoperiri arheologice care atestă continuitatea în Transilvania şi lasă teza discontinuităţii fără suport ştiinţific. Menţionăm numai că aceste descoperiri acoperă *întreaga perioadă de după retragerea aureliană şi secolul al XIII-lea*, dovedind *o viaţă unitară*: Alba Iulia (secolele IV-XI), Comana de Jos-Braşov (secolele VII-IX); Felnac-Arad (secolele III-IV, VII-XIII), Ghidfalău-Covasna (secolele VII-X), Lazuri-Satu Mare (secolele VIII-X), Sălaşuri-Mureş (secolele VIII-IX; XI-XII), Turdaş-Alba (secolele VIII-IX), Vladimirescu-Arad (secolele III-IV; IX-XI etc.)[78].

Deosebit de importante sunt cercetările arheologice care dovedesc prezenţa românilor în Transilvania la venirea ungurilor. Este vorba de *cetăţile de pământ* construite de populaţia autohtonă, dintre care unele sunt amintite şi de Anonymus (Bihor, Sătmar, castrul lui Gelu de pe Someş ş. a.). De pildă, cetatea de la Vladimirescu (lângă Arad), ridicată în secolul al VIII-lea d. Hr. şi fortificată în secolul al X-lea, era locul de rezistenţă al românilor conduşi de Glad în luptele cu ungurii pătrunşi în Transilvania, în secolul al X-lea (în timpul luptelor, primul nivel de fortificaţii este distrus de un incendiu, iar cetatea este abandonată în secolul următor). De asemenea, descoperirea tezaurului compus din circa 400 dirhemi arabi de argint, datând din anii 903-940, descoperit în secolul trecut în Maramureş, regiune care n-a făcut parte din Dacia Traiană, cei doi cercei de tâmplă din bronz provenind de la Sighet, dintr-o perioadă puţin mai târzie, atestă prezenţa unei populaţii autohtone înainte de pătrunderea ungurilor în această regiune nordică (cf. Popa, 1997, p. 43).

Am insistat asupra cercetărilor arheologice din Transilvania, întrucât, aşa cum s-a spus, continuitatea autohtonă din această provincie este cea mai contestată de roeslerieni şi de unii cercetători de astăzi.

4.2.2.2. Pentru Banat, Oltenia şi sudul Munteniei, continuitatea este dovedită, pentru întreaga perioadă dintre 274 şi secolul al XI-lea, prin descoperirile arheologice din ultimele decenii ale secolului trecut[79]. De altfel, aşa cum s-a arătat, vaste regiuni din aceste provincii au intrat de mai multe ori sub stăpânirea romană: în secolul al IV-lea, în timpul lui Constantin cel Mare, în secolul al VI-lea, în timpul lui Justinian, în secolele al XI-XII-lea, când Imperiul Bizantin se întindea până la Dunăre (având sub observare şi regiuni din stânga Dunării). Numeroasele fortificaţii romane de la Pojejena, Gornea, Sviniţa, Orşova, Drobeta, Hinova, Celei etc., cele două poduri peste

[78] Pentru informaţii suplimentare privind aceste cercetări, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 162-167.

[79] Cf. O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976; Gh. I. Petre Govora, în „Drobeta", 1976, p. 112-116; Gh. Ştefan, în „Drobeta", 1974, p. 65-70.

Dunăre, de la Celei (Sucidava), din anul 328 d. Hr., şi Daphne din Muntenia, precum şi "Brazda lui Novac", un val de pământ lung de peste 700 de km de la Hinova (Drobeta) până la Barboşi (Galaţi), sunt concludente pentru faptul că aceste construcţii nu ar fi avut nici un sens într-o regiune părăsită de populaţia romanizată. Nu trebuie uitate nici numeroasele fortificaţii din timpul lui Justinian (secolul al VI-lea) pe malurile Dunării împotriva năvălirii avarilor şi slavilor. Interesante sunt datele arheologice aduse de O. Toropu din 159 de localităţi din Oltenia din perioada 275-1025, care au dovedit că regiunea a fost populată neîntrerupt de daco-romani şi, mai târziu, de români în acest răstimp[80]. De fapt, continuitatea daco-romană în Oltenia şi în Banat, regiuni care în concepţia lui Hasdeu ar reprezenta *"leagănul românismului"*, nu a fost contestată de prea mulţi cercetători.

Pe de altă parte, aşa cum au arătat cercetările actuale, *"Dunărea n-a devenit un zid chinezesc după 271-274, iar Aurelian n-a fost alungat din Dacia. Imperiul a rămas stăpân pe multe capete de pod de pe malul stâng al fluviului sub al căror control militar se găseau zone adânci din Munţii Banatului, din câmpiile Olteniei şi ale Munteniei. Constantin cel Mare a extins stăpânirea romană pe întreaga câmpie olteană şi munteană, reîntărind astfel romanitatea de la nord de Dunăre"*[81].

Un fapt demn de relevat este permanenta alimentare a romanităţii nord-dunărene cu elemente romanice din sudul Dunării după retragerea aureliană. Din motive sociale şi religioase, numeroşi romanici din sudul Dunării, în special din Moesia, treceau fluviul în *Barbaricum* (cum se numea Dacia, după anul 274, în timpul migraţiilor barbare), unde scăpau fie de sclavie (păstrată şi în Imperiul Roman de Răsărit), fie de persecuţii religioase (până în 313, în timpul lui Constantin cel Mare, creştinii erau persecutaţi în Imperiu). Obştea sătească şi toleranţa religioasă din nordul Dunării permiteau celor persecutaţi în sudul Dunării condiţii mult mai bune de viaţă. Există izvoare latine şi bizantine care arată că, în perioada dintre secolele al IV-lea şi al VI-lea (până la venirea slavilor), mulţi cetăţeni romani din Imperiu *"preferau să trăiască, săraci, dar liberi, în Barbaricum, decât să plătească dările în Imperiu"* (Orosius, începutul secolul al V-lea d. Hr.)[82]. Această infiltrare a elementelor romanizate din sudul Dunării, caracterizată prin fuga de sclavie şi de persecuţie religioasă (înainte de anul 313) în *Barbaricum* reprezintă, în ultimă instanţă, o întărire şi o prelungire a procesului de romanizare în zonele în discuţie din nordul Dunării.

[80] Cf. O. Toropu, *op. cit.*, p. 10 şi urm.

[81] Cf. D. Tudor, în „Historica", III, p. 107-108; „Dacoromania", I, 1973, Freiburg, p. 149-161.

[82] Cf. Şt. Ştefănescu, în „Rumänien heute", 1973, nr. 7, p. 51-52.

4.2.2.3. În Moldova şi în alte zone locuite de dacii liberi, continuitatea daco-romană (şi mai târziu, românească) a fost dovedită prin numeroase descoperiri arheologice[83]. EEle au constatat o continuare a vieţii materiale şi spirituale a dacilor liberi (după retragerea aureliană a armatei şi administraţiei din Dacia Traiană) în Bucovina, Moldova, unele părţi din Muntenia, Maramureş (aşezări, morminte dacice cu incineraţie, ceramică dacică etc.).

Apariţia goţilor pe teritoriul dacic este însoţită, pe plan arheologic, de apariţia culturii Sântana de Mureş, care înlocuieşte după un timp, parţial, cultura de veche tradiţie dacică. Astfel, în unele aşezări aparţinând dacilor liberi au fost semnalate unele tipuri de vase străine de olăria dacică. Apariţia elementelor de coloratură Sântana de Mureş în ceramica aşezărilor dacice a fost însoţită şi de unele modificări în alte compartimente ale civilizaţiei dacice. Astfel, mormintele dacice cu câte două fibule atestă primele contacte între populaţia autohtonă şi triburile germanice (de pildă, mormântul nr. 2 din necropola Bârlad-Prodana, cf. I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 91). În ultimele decenii, au fost descoperite numeroase aşezări de tipul Sântana de Mureş pe locul unor aşezări aparţinând dacilor liberi, care şi-au continuat existenţa până târziu (secolul al IV-lea: Băiceni, Poeneşti din Moldova) şi care oferă argumente de preţ în sprijinul continuităţii din acel timp. Mixtajul cultural daco-got arată, pe de altă parte, că raporturile cu noii veniţi (goţii) erau paşnice (ceea ce nu se întâmplă, mai târziu, cu hunii).

Cercetările arheologice au arătat că noua cultură Sântana de Mureş încorporează elemente culturale dacice, provincial-romane, gotice şi sarmatice, deci de la toate popoarele care au contribuit la formarea ei.

Însă contribuţia acestor popoare la această cultură este diferită. Astfel, în construcţia locuinţelor, contribuţia cea mai importantă a adus-o populaţia dacică. Numai în locuinţele îngropate de sol se observă detalii de construcţie neîntâlnite în cultura dacică şi puse în legătură cu populaţiile germanice. Locuinţele construite la suprafaţă din întreaga arie a culturii Sântana de Mureş (zona dacilor liberi) prezintă multe influenţe ale culturii provincial romane (locuinţe de piatră cu două sau trei încăperi, descoperite la Sobari, Iaşi, Budeşti). În schimb, atelierele de lucrat piepteni din coarne de cerbi, fără analogii în culturile anterioare, au fost puse pe seama populaţiilor gotice.

Convieţuirea paşnică dintre daci, goţi şi sarmaţi din zona dacilor liberi, sesizată prin criterii arheologice (tipuri de aşezări şi locuinţe, inventar, obiceiuri funerare, obiceiuri de port etc.) a fost confirmată de *studiile antropologice*, care au stabilit prezenţa mai multor grupe de populaţii diferenţiate pe baza diagnozei tipologice.

Grupa cea mai numeroasă o formează scheletele cu caractere mediteranoide, puse în legătură cu populaţia autohtonă. Apoi urmează un număr

[83] Cf. I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 91-116; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 131-132.

mai mic de schelete cu caractere nordice, atribuite populaţiilor gotice şi, în sfârşit, cele cu caractere est-europoide, considerate a fi sarmatice. Unele schelete prezintă un amestec de caractere (mediteranoid şi nordic sau mediteranoid şi est-european) indicând penetraţii ale aspectelor morfologice[84].

Invazia hunilor (anul 375) afectează convieţuirea acestor populaţii şi, implicit, cultura lor (Sântana de Mureş), având consecinţe importante: înlăturarea stăpânirii politice şi militare a goţilor din răsăritul Europei, trecerea acestora în sudul Dunării, asimilarea celor rămaşi în nordul Dunării de populaţia romanizată.

Deşi istoricii vorbesc de caracterul distrugător al invaziei hunilor (am menţionat mai sus efectele acesteia asupra oraşelor), descoperirile arheologice mai noi dezvăluie un alt tablou decât cel oferit de izvoarele scrise. Numeroase aşezări de tipul Sântana de Mureş (ca cele de la Botoşani-Dealul Cărămidăriei, Truşeşti, Iaşi-Fabrica de Cărămizi, Iaşi-Nicolina, Bârlad-Valea Seacă etc.) continuă o evoluţie proprie şi după invazia hunilor, nefiind distruse de aceştia. Hunii n-au distrus totul, cum s-a crezut, şi n-au nimicit populaţia cucerită, căci interesele lor economice cereau să păstreze populaţia de producători cât mai numeroasă, de la care încasau dări (cf. I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 116).

Pentru perioada din secolele al V-lea şi al VI-lea (cuprinsă între sfârşitul dominaţiei hunilor în nordul Dunării şi venirea slavilor), continuitatea este dovedită prin descoperirile arheologice de la Costişa-Mănoaia, Târpeşti-Neamţ, Botoşana-Suceava, Nichiteni-Botoşani, Dodeşti-Vaslui etc. Acum ceramica autohtonă se simplifică: cea lucrată cu roata rapidă devine din ce în ce mai rară, fiind înlocuită, de cea lucrată cu roata înceată şi chiar cu mâna (începând cu a doua jumătate a secolul al V-lea). Grupurile de slavi, pătrunse pe teritoriul nord-dunărean şi stabilite vremelnic sau definitiv (fiind apoi asimilate de populaţia locală) în a doua jumătate a secolul al VI-lea, nu cunoşteau, în producerea ceramicii, folosirea roţii olarului. În schimb, populaţia locală utiliza, pe lângă ceramica lucrată cu mâna, şi pe cea lucrată cu roata şi realiza o gamă variată de ornamentaţii, folosind obiecte de fier şi obiecte de podoabă de provenienţă romano-bizantină[85].

Slavii (inferiori din punct de vedere tehnic, în ceea ce priveşte uneltele de fier, piatră şi lut folosite pentru confecţionarea ceramicii, în

---

[84] Cf. Olga Necrasov, M. Cristescu, *Caracterizarea antropologică a unui schelet de la Erbiceni de la sfârşitul secolului al IV-lea d. Hr.*, în „Arh. Mold.", I, 1961, p. 219-223; C. Fedorovici, *Caracterizarea antropologică a unor schelete aparţinând culturii Sîntana de Mureş-Cernjachov*, în „Studii şi cercetări de antropologie", 10, 1973, nr. 1, p. 3-13; I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 112.

[85] Cf. D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI d. Hr.*, Iaşi, 1978, p. 131-136.; *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI d. Hr.*, Iaşi, 1981, p. 15-16.

comparaţie cu populaţia locală românească) au adoptat treptat unele forme de cultură materială locală. Astfel, la Suceava-Şipot s-au identificat, alături de cultura autohtonă de tip Costişa-Botoşani, şi elemente ale culturii slave arhaice.

"Trăsăturile pregnant autohtone ale vaselor lucrate cu mâna sau cu roata înceată, existenţa unor elemente de decor străvechi, folosirea în continuare a aceloraşi unelte, obiecte de podoabă, tip de locuinţă şi cuptor în perioada de după venirea slavilor până târziu în secolele X-XI constituie dovezi concrete al continuităţii populaţiei băştinaşe şi ale unităţii culturii sale cu culturile de tip Bratei sau Ipoteşti-Cândeşti"[86]. Prezenţa uneltelor de fier pentru agricultură şi diverse meşteşuguri, importurile bizantine, elementele tradiţional romanice şi circulaţia monetară bizantină conferă continuităţii din Moldova secolelor al VII-lea-al XI-lea d. Hr. caracteristici proprii, neîntâlnite la populaţiile slave din acel timp. Începe să se cristalizeze noua cultură Dridu, care nu-i o cultură slavă, cum s-a crezut, ci o cultură autohtonă (romano-bizantină şi românească), care însă asimilează unele elemente slave[87].

Toate aceste rezultate arheologice din zona dacilor liberi, alături de cele din Dacia Traiană, sunt dovezi incontestabile despre continuitatea populaţiei daco-romane şi româneşti în spaţiul carpato-dunărean din secolele al IV-lea-al XII-lea d. Hr. şi mărturii concrete privind unitatea culturii materiale şi spirituale din toate provinciile Daciei (cf. Spinei, 1997).

4.2.2.4. Mărturii arheologice şi lingvistice există şi pentru continuitatea populaţiei şi culturii romano-bizantine din Dobrogea[88]. Dobrogea (Scythia Minor) fusese cucerită de preconsulul roman Lucinius Cassus în anul 28 î. d. Hr. şi încorporată în regatul Odris al Traciei, dependent de Imperiul Roman; apoi în anul 46 d. Hr. a intrat sub administraţie romană directă, ca parte din provincia Moesia. După ce Domiţian ia unele măsuri administrative, viaţa romană devine aici deosebit de intensă, încât Dobrogea este intens romanizată (până pe la 150 d. Hr.), cu excepţia cetăţilor greceşti de pe ţărmul Mării Negre, grecizate încă din secolele al V-lea – IV-lea î. d. Hr.

---

[86] Cf. D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 136.

[87] Cultura Dridu, considerată de unii „slavo-bulgară" (Ivan Bojilov, în *„Istoriceski Preged"*, 1970, nr. 4, p. 115-124), este atribuită însă pe baza unor argumente arheologice mai noi, ca fiind o variantă a culturii autohtone, româneşti (Cf. E. Zaharia, în „Aluta", I, 1969, p. 117-125); D. Gh. Teodor, în „Cercetări Istorice", IV, 1973, p. 127-142; idem. „Studii şi cercetări de istorie veche", 19, 1968, nr. 2, p. 287-314; M. Comşa, *Cultura materială românească veche*, Bucureşti, 1978, p. 148-151; V. Arvinte, *op. cit.*, p. 27.

[88] Cf. Petre Aurelian, în *Dacia*, 7, 1963, p. 317-354; C. Scorpan, în „Pontica", III, 1970, p. 139-179, idem, în „Crisia", 1972, p. 155-174; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 21; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 169.

Legăturile dintre populaţia romanizată din Dobrogea şi cea din Muntenia, Moldova şi Transilvania au fost neîntrerupte, în special Transilvania fiind un rezervor de populaţie romanizată care a întărit continuu elementul românesc din Dobrogea: "*Dobrogea e plină de oraşe romane. Muntenia şi Moldova sunt pline de sate dace, străbătute de viaţa romană. Între Dacia lui Traian care-şi începe viaţa cea nouă de-abia de la 107 înainte şi Dobrogea, care o începuse cu aproape o sută de ani mai curând, se deschid drumuri multe, bine păzite şi mereu umblate, atât din Ardeal spre Mare, cât şi de la Mare spre Ardeal. Pe văile Siretului, Buzăului, Ialomiţei, trec acum la deal şi la vale, trupe romane, negustori romani, ţărani daco-romani, şi viaţa dacică, până în adâncurile ei, fără zgomot şi fără pompă, se face viaţă romană*" (V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, ediţie de R. Vulpe, Bucureşti, 1974, p. 130).

În secolele al V-lea – al VIII-lea d. Hr., inscripţiile greceşti din Scythia Minor abundă în termeni latini. Cam în aceeaşi perioadă, o mare parte din toponimia Peninsulei Balcanice, înregistrată de Procopius, în cartea sa *De aedificiis*, IV, 4-7, este latină (cf. Lozovan, 1998, p. 57). *Dacia Scythica* a continuat să fie regiune romană după 275, iar "*pătrunderea comerţului mergea foarte departe în interiorul ţării până la izvoarele Ialomiţei, la fel ca şi fortificaţiile militare*" (*ibidem*, p. 61). De asemenea, Moldova de sud, toată Câmpia Munteniei şi toată regiunea Tyras (Cetatea Albă) au fost romanizate; nu era vorba numai de un teritoriu clientelar, cum s-a crezut, ci de o regiune provincială, în care se făceau recrutări, după cum arată o inscripţie descoperită nu demult (cf. Lozovan, 1998, p. 62). Deşi Dobrogea este părăsită de administraţia bizantină în secolul al VIII-lea, sub Heraclius şi deşi ştirile istorice despre această regiune sunt sărace timp de trei secole, nu putem admite teza lui R. Vulpe că vechea Scythia Minor era aproape complet depopulată, devenind un deşert în timpul celor trei secole ale primului Imperiu Bulgar. Cercetările arheologice recente sunt elocvente pentru continuitatea populaţiei autohtone (cf. Lozovan, 1998, p. 65). Barbarii nu puteau să nimicească viaţa în Scythia Minor.

Continuitatea romanică în Dobrogea este confirmată de o inscripţie din 943 găsită în satul Mircea Vodă (Constanţa) şi de izvoare bizantine (Kedron şi Ana Comnena)[89]. De asemenea, toponime vechi ca *Portiţa* (derivat din lat. *porta*), *Biserica* (< lat. pop. *basilica*) etc. au fost preluate de la populaţia românească de primele populaţii turcice care au venit în Dobrogea în secolul al XIII-lea şi apoi de otomani începând cu secolul al XV-lea şi adaptate sau traduse în limba lor: *Portiţa-Bogasi, Adam-Clisi*. Este posibil ca şi numele topic *Isaccea*, considerat de origine turcă să fie numai o adaptare fonetică turcă a vechiului nume *Sacea*, ştiindu-se că turcii adaugă

[89] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 137.

vocala i la începutul cuvintelor (cf. *Brăila* < *Ibrăila*)[90].

4.2.2.5. Un argument des invocat chiar în zilele noastre de adversarii continuității[91] este așa zisa "*încetare a circulației monetare romane în nordul Dunării*" după retragerea aureliană. Descoperiri relativ recente făcute de mai mulți cercetători[92] au arătat că, după o scurtă perioadă, caracterizată prin reforme monetare, de la sfârșitul secolului al III-lea e.n., monedele romane reapar în număr mare, mai ales începând cu domnia lui Constantin cel Mare. Ele se întâlnesc numai în așezările și cimitirele populației daco-romane, lipsind cu desăvârșire din așezările și cimitirele atribuite goților, care nu ajunseseră să aprecieze moneda ca mijloc de schimb. Așa cum a arătat M. Macrea (*op. cit.*, p. 473), tezaurele, care constau mai ales din monede de bronz și mai puțin de argint, nu pot fi atribuite decât autohtonilor daco-romani, căci noii veniți nu aveau de unde să-și procure asemenea monede vechi, retrase din circulație, decât dacă am admite că și le-au însușit de la populația daco-romană cu care au intrat în contact. Pe de altă parte, îngroparea de tezaure pe pământul Daciei "*dovedește nu plecarea în masă a locuitorilor..., ci dimpotrivă, că cei ce le-au îngropat considerau trecătoare situația și sperau în îndreptarea ei*" (ibid.).

Cercetătorul clujean D. Protase a alcătuit un repertoriu de 161 de localități în care s-au descoperit monede dintre anii 271-450, stabilind și frecvența cu care apar în diferite perioade monedele de bronz, de argint sau de aur (*op. cit.*, p. 158-198). Studiind circulația și frecvența monedelor bizantine din regiunile carpato-dunărene între secolele VI-XII, C. Preda a combătut teoria imigraționistă și a dovedit prin descoperiri numismatice continuitatea autohtonă în aceste regiuni (persistența unor centre aglomerate de locuire, repetarea unor fenomene de circulație monetară etc., *loc. cit.*, p. 485-186; cf. și D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 72-73).

În Dobrogea, deși monezile histriene autonome încetează în secolul al II-lea d. Hr., monezi bizantine se întâlnesc până în vremea lui Phocas (602-650). Monezile bizantine au circulat până târziu. La Isaccea s-au găsit monezi

---

[90] *Ibid.*, p. 136.

[91] De pildă, în *Histoire de la Hongrie*, Paris, 1974, se afirmă: „*continuitatea circulației monedei romane sau conservarea tradițiilor artei ceramice romane nu dovedește, nici nu infirmă, supraviețuirea populației romanizate*", teză criticată cu argumente plauzibile de istoricii români (Cf. „Revista de istorie", 1975, nr. 6, p. 994).

[92] M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 449-451; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958, p. 11-40; D. Protase, *op. cit.*, p. 158-198; C. Preda, *Circulația monedelor romane post-aureliene în Dacia*, în „Studii și cercetări de istorie veche", 1975, nr. 4, p. 441-486; I. Winkler, *Circulația monetară și continuitatea populației daco-romane la Potaissa*, în „Potaissa", I, 1978, p. 55-57; D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI d. Hr.*, Iași, 1981, p. 72-73.

bizantine din timpul lui Ioan al II-lea Comnen (1118-1143) şi Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328), după care, în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, circulă monezile veneţiene. La Garvăn (Dinogeţia), monezile emise de Ioan Tzimiskes (969-976), prin frecvenţa lor, erau concludente pentru relaţiile paşnice şi pentru recucerirea acestui teritoriu (cf. Lozovan, 1998, p. 66). Ipoteza lui N. Iorga că, sub egida Bizanţului, au avut loc, în secolul al XI-lea, la Dunărea de Jos "*primele cristalizări ale statelor româneşti*" şi ipoteza lui Lozovan (*op. cit.*, p. 71) că Bizanţul a reuşit să salveze o parte din ceea ce îi revenise din promisiunea făcută lui Aeneas şi, prin aceasta şi-a îndeplinit cu bine misiunea de *Noua Romă*, nu sunt văzute, din perspectiva cercetărilor arheologice, ca neplauzibile. În tot cazul, importanţa Scythiei Minor era mare, pentru că aici geţii şi romanii şi grecii de pe ţărmul mării au intrat în contact înainte de cucerirea Daciei, constituindu-se prima *sinteză daco-romană*, cum spunea Iorga.

4.3. Prezenţa românilor în aria carpato-dunăreană este confirmată de două cronici, apărute în limbi diferite, în arii diferite, scrise de autori de naţionalităţi diferite. Prima este cronica notarului anonim al regelui Bela I (*Gesta Hungarorum*) compilată, probabil în secolul al XII-lea (pe la 1150)[93], în care se relatează modul în care ungurii au pătruns în Pannonia (pe la 895-896) şi apoi, în Transilvania (începutul secolului al X-lea). În Pannonia, spune cronicarul anonim, ungurii au găsit o populaţie numeroasă alcătuită din mai multe neamuri între care erau şi romanici (= vlahi) "*adică păstorii romanilor*"; "*terram (Pannoniae) habitarent Sclaui, Bulgari et Blanchi ac pastores Romanorum*" (*Gesta Hungarorum*, ediţie de G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1934, p. 32; cf. şi E. Gamillscheg, *Blachi ac pastores Romanorum*, în *Omagiu lui Ion Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 270-276). Autorul anonim îi consideră pe *blachi* (= vlahi = romanici) ca descendenţi direcţi ai romanilor, care au locuit permanent în spaţiul carpato-pannonian. După ce cu greu i-au izgonit pe romanici din Pannonia (*et Romanos fugatos esse de Pannonia*), ungurii au încercat, mai târziu, să pătrundă în Transilvania, care era locuită de o populaţie românească cu formaţiuni politice proprii: ducatele conduse de Gelu (*Gelou dux Blachorum*), Glad şi Menumorut. Apoi este relatat modul în care Transilvania este ocupată de unguri: pe la 903 hoardele lui Arpad cuceresc cetăţile Ugocsa şi Borzova din nordul Transilvaniei, apoi atacă voievodatul lui Menumorut din Crişana; cetatea Byhor a lui Menumorut este cucerită în 907, înaintea morţii lui Arpad, iar cercetările arheologice confirmă faptul că asediul a avut loc la începutul secolului al X-lea[94]. Tot atunci, Tuhutum ocupă Ultrasilvania voievodului Gelu (*quidam Blachus,*

[93] Cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 115; M. Rusu, *Cetatea Moigrad şi Porţile Meseşului*, în vol. „Sub semnul lui Clio", Cluj, 1974, p. 265-279.
[94] Cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 115; M. Russu, *op. cit.*, p. 265-279.

dux Blachorum) care domnea peste vlahii şi slavii din Transilvania intracarpatică. În Banat exista o formaţiune politică asemănătoare condusă de Glad.

A doua cronică importantă este ***Cronica Chievului, Cronica lui Nestor*** (scrisă pe la sfârşitul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XII-lea), care menţionează că, la trecerea Carpaţilor, ungurii *"începură să se lupte cu volohii* (= românii) *şi slavii care trăiau acolo"* (*Cronica lui Nestor*, tradusă de G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1935, p. 46-47).

"Faptul că două izvoare din medii diferite, neavând nici o legătură unul cu altul, dau aceeaşi informaţie despre prezenţa românilor în interiorul arcului carpatic la venirea ungurilor este concludent şi lămureşte definitiv problema continuităţii" (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 134).

Obiecţia unor istorici[95] că mărturia notarului anonim nu poate fi luată în consideraţie, pentru că el nu era contemporan cu evenimentele relatate, este neîntemeiată, întrucât aceleaşi argumente pot fi aduse şi împotriva tuturor spuselor din cronică, pe care istoricii maghiari nu le consideră neadevărate.

De fapt, relatările lui Anonymus nu sunt singulare în cronicile maghiare. Deosebit de preţioase sunt constatările cronicarului Simon de Kéza de la sfârşitul secolului al XIII-lea: românii sunt singurii urmaşi ai romanilor care au rămas în Pannonia după venirea hunilor, ca păstori şi sedentari (*coloni*): *"Blackis, qui ipsorum (Romanorum) fuerent pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia"* (Simon de Kéza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, ediţie G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1935, p. 32). Semnificativ este faptul că acest cronicar îşi redacta scrierea în epoca pretinsei imigrări a românilor din sudul Dunării: *"Cunoscându-i bine putea el oare să afirme că românii erau un popor vechi în cazul în care ei ar fi venit în Transilvania abia în secolul XIII ? Fără îndoială că nu !"* (I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, p. 16-17).

4.4. În ciuda acestor argumente de natură lingvistică, arheologică şi istorică, unii istorici mai readuc în actualitate aşa numitele argumente ale lui Roesler privind imigraţia din sudul Dunării (menţionate mai sus, § **4.1.**). Ne vom opri succint asupra acestora pentru a vedea dacă ele se sprijină pe fapte sau numai pe supoziţii şi ipoteze.

---

[95] L. Makkai (în „Törtenelmi Szemle", nr. 4, 1975) consideră „basne" afirmaţiile notarului anonim despre prezenţa românilor în Transilvania la venirea ungurilor (pentru amănunte, vezi „Revista de istorie" nr. 8, 1976, p. 1234). O poziţie similară are Kristó Gyula, în „Szávadok", nr. 4, 1978, p. 623-661, care susţine că Anonymus nu poate fi luat în serios, căci el transpune, pentru epoca cuceririi Transilvaniei de către unguri (secolul al X-lea), situaţia etnică din vremea sa (secolele XII-XIII).

4.4.1. Concordanţele româno-albaneze (explicate de Roesler şi de neoroeslerieni[96] numai prin faptul că românii ar fi trăit în imediata vecinătate

[96] Cf. André Du Nay, *op. cit.*, p. 243 şi urm., care nu ţine seama de serioasele obiecţii aduse teoriei lui Roesler privind convieţuirea albano-română în Evul Mediu: în cazul unei patrii comune albano-române, ar fi trebuit să ia naştere şi o limbă comună şi nu două limbi total diferite una de alta. (Cf. D. Decev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952). Pe de altă parte, absenţa împrumuturilor lexicale din albaneză în română şi invers, după anul 600, anulează aşa-numitul argument al roeslerienilor (Cf. I. I. Russu, în „Astra", martie, 1967, p. 4). De fapt, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până în zilele noastre, problema patriei primitive a albanezilor şi a limbii vorbite de strămoşii lor a preocupat pe mulţi cercetători (istorici, lingvişti, etnologi). Johann Thunmann (1774) credea că strămoşii albanezilor erau *iliri* şi locuiau aproape în aceleaşi regiuni ca şi albanezii de astăzi, ipoteză susţinută de mulţi cercetători din veacul al XIX-lea (Johann Georg von Hahn, 1854; Jakob Philipp Fallmerayer, 1857; Franz Miklosich, 1862; C. Hopf, 1870; Th. Mommsen, 1885; Gustav Meyer, 1888). Ipoteza autohtoniei albanezilor pe locurile de astăzi este însă combătută de mulţi cercetători, începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, care iau în consideraţie datele lingvistice rezultate din inscripţii, aplicarea metodei comparativ-istorice (C. Pauli, 1894, H. Hirt, 1898; Constantin Jireček, 1901-1903, J. Marquart, 1903, C. Patsch, 1907, F. Nopsa, 1912; Norbert Jokl, 1924; Gustav Weigand, 1927; G. Reichenkron, 1959; Vl. Georgiev, 1960, 1983; A. Philippide, 1925-1928 şi Gh. Ivănescu, 1980, cred că strămoşii albanezilor au locuit în „lacuna de romanizare"). În ceea ce priveşte limba strămoşilor albanezilor, dacă cei mai mulţi cercetători cred că aceasta a fost ilira, unii cred că traca era limba acestora, vorbitorii ei fiind veniţi din teritoriul de limbă tracă (C. Pauli, 1894, H. Hirt, 1898; Hasdeu, 1901; C. Patsch, 1907, Vl. Georgiev, 1960, 1983; I. I. Russu, 1995).

Unii cercetători consideră însă că ar fi vorba de o populaţie mixtă „illiro-tracă" ("*Illyrische Mischvölkesung*": F. Nopsa, 1912; N. Jokl, 1924; Henrik Barić, *Alb-rum. St.*, I, p. 104: „*illyrisiertes thrakisches Volkstum*"). I. I. Russu (*Obârşia tracică a românilor şi a albanezilor. Clarificări comparativ-istorice şi etimologice, Der thrakische Ursprung der Rumänen und Albanen. Komparativ-historische und ethnologische Klärungen*, Cluj, 1995, lucrare postumă, editată de Mircea Rusu) a încercat să argumenteze ipoteza lui B. P. Hasdeu (*Cine au fost albanezii*, în AAR, seria II, 1901, p. 103-113), că o parte din daci, carpi, costoboci şi bessi au fost mutaţi în Moesia şi apoi au fost împinşi de slavi, după venirea acestora în secolul al VI-lea, până în Epir. I. I. Russu crede că o mare parte din populaţia carpică (care locuia în Moldova şi despre care nu mai există informaţii istorice din secolul al IV-lea d. Hr.) ar fi fost colonizată în sudul Dunării, între anii 272-295, în special pe timpul împăratului Gaius Galerius Maximianus (293-311), originar din Dacia Ripensis, a cărui mamă, Romula, venise din nordul Dunării, din Dacia Malvensis. Alungate de goţi, „valuri" de carpi, sub oblăduirea caesarului Galerius Maximianus, trec Dunărea şi participă la campania acestuia din anii 296 şi 297 contra Persiei. Aceştia ar fi, după I. I. Russu, strămoşii albanezilor, iar românii şi albanezii ar avea o obârşie tracică. Argumentarea autorului nu este însă convingătoare, fapt remarcat,

a albanezilor, deci, prin împrumut din albaneză în română sau invers) se datoresc fondului comun sau asemănător al celor două limbi (traco-dac, pentru română şi ilir, pentru albaneză). Deci, ele se explică prin fondul primitiv indo-european comun al limbilor traco-dacă şi iliră, limbi care constituie substratul românei şi, respectiv, tezaurul moştenit al albanezei (vezi primul capitol al aceste cărţi, cf. şi I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 102-108). Teza lui Roesler, susţinută apoi şi de alţi lingvişti (Puşcariu, în prima parte a activităţii sale, parţial Reichenkron, 1963), a fost combătută mai întâi cu vigoare de Xenopol (1883-1884, 1885; ediţia a II-a: 1984, ediţia a III-a: 1998, p. 180-184). Cert este faptul că printr-o *"simplă influenţă (albaneză) asupra românei, sau invers nu se poate explica numărul atât de mare de asemănări dintre cele două limbi"* (Brâncuş, 1995, p. 8; vezi mai sus **1.6.1**).

4.4.2. Neconvingătoare este şi teza că cele mai vechi *elemente sud-slave* din română se puteau împrumuta numai pe teritoriul actualei Bulgarii, căci şi în nordul Dunării a trăit o populaţie veche slavă meridională, romanizată apoi, care a putut să împrumute românilor, înaintea asimilării ei, un număr de cuvinte slave cu caracter bulgăresc[97]. Netemeinicia tezei a fost demonstrată, mai întâi, de Xenopol" (1885, ediţia a II-a, 1998, p. 185-189), care aduce în discuţie „diletantismul" lui Roesler în probleme de etimologie (acesta găseşte elemente bulgăreşti şi semitice în limba română, de pildă: *deal, lopată, calic* (*op. cit.*, p. 188). Această problemă va fi tratată pe larg în capitolul al V-lea (vezi **5.1-5.8**).

4.4.2.1. Nici teza susţinută de Roesler şi de unii adepţi ai lui că, întrucât româna are multe *elemente vechi greceşti*, patria primitivă a românilor trebuie să fi fost în Grecia sau în teritoriile din sudul liniei Jireček (Tessalia, Macedonia) nu este plauzibilă. De fapt, influenţa veche greacă s-a manifestat, în genere, nu asupra românei, ci asupra latinei populare şi de aceea elementele greceşti din limba română sunt, în realitate, elemente latineşti moştenite. H. Mihăescu (1966, p. 184-185), cel mai profund cercetător al influenţei greceşti asupra limbii române, a arătat că numai

---

de altfel, într-o recenzie a cărţii (cf. Gafton, 1995-1996).

Descendenţa albanezilor din vechii iliri şi autohtonia lor în regiunile în care locuiesc a fost susţinută în ultimele decenii, cu argumente noi, de Georg Stadtmüller (1966), H. Mihăescu (1993) şi, în special, de lingvistul albanez Eqrem Çabej (1965, 1970). Cu toate acestea, rămân multe fapte neexplicate în legătură cu aceste probleme (prezenţa actuală a albanezilor în teritoriul grecizat, lipsa terminologiei navigaţiei şi pescăritului de origine autohtonă, numele de locuri care au la bază cuvinte latine, dar care nu se supun legilor fonetice ale limbii albaneze (*Kapra, Oblika, Petrosa, Surella, Valbona* etc.).

[97] Cf. E. Petrovici, în DR, X, 1943, partea a II-a, p. 233-277; Gh. Mihăilă, *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1973; I. Pătruţ, *Studii de limbă română şi slavistică*, Cluj, 1974.

câteva cuvinte româneşti se datoresc probabil contactului direct cu lumea grecească şi că ele au pătruns numai în latina orientală: *broatec, ciumă* "umflătură" < *κυμα* este posibil ca din greacă să fi pătruns în latină (Puşcariu, 330; DA); "*frică* < *φρίκι, jur* < *γιρος, plai* < *πλαιον* (poate prin lat. **plagium* „câmpie"), *proaspăt* < *προσγατος, spân* < *σπιάνος*, de la *σπάνοσ* „lipsă de densitate"; *stup* < *σιυπος* "trunchi" (etimonul sb. *stup* „stâlp", propus de Cihac (II, 359) şi preluat de Ciorănescu (DER, 8297) nu este plauzibil); *stur* „ţurţure, funingine" < *στύλος* "coloană" (poate prin lat. *stylus*); *trufă* „aroganţă, fală, mândrie" < *τρύρη* "dispreţ". Dintre acestea, *broatec* are corespondent în albaneză şi poate avea o origine autohtonă, iar *proaspăt* poate fi mai nou, adică poate fi luat din greaca bizantină. Deci, numai câteva cuvinte au fost puse pe seama influenţei directe vechi greceşti, această influenţă lăsând mai puţine urme în română decât în albaneză, unde există aproximativ 30 de cuvinte de origine vechi grecească (cf. Mihăescu, 1993, p. 88). Influenţa culturală şi lingvistică a vechilor greci s-a manifestat în regiunile noastre "*prin mijlocirea romanilor şi numai într-o mică măsură pe cale directă*" (*ibid.*, p. 185) în primul rând, prin diferenţa ocupaţiilor dintre greci, navigatori şi negustori, şi populaţia romanizată (din Dacia, Moesia şi alte provincii în care a avut geneza limbii române) de agricultori şi păstori". Numărul elenismelor intrate în latina populară şi bine încetăţenite în această limbă, păstrate în română, este de aproximativ 40 (după Mihăescu, 1966, p. 184, e vorba de 42 elenisme): *amăgi, biserică, blestema, boteza, carte, căsca, căscăun, cicoare, ciutură, coardă, creştin, cuteza, drac, farmec, grec, gutui, înger, martur, măcina, mărgea, mesteacăn, mângâia, musteaţă*, arom. *oarfan, papură, pască, Paşti, parângă, preot, râncheza, sâmbătă, spată, stupă, şleamătă* < *schemata, teacă, zeamă, Îndrea* < *Andreas, Nicoară* < *Nicolas, Sânmedru* < *sanctus Demetrius, Sâmpetru* < *sanctus Petrus, Sângeorz* < *sanctus Georgius, Sânziene* < *sanctus Joannes* (v. **2.4.**). Majoritatea dintre acestea au intrat prin creştinism, aşa cum s-a arătat mai sus. Elementul vechi grecesc, uman şi lingvistic, n-a jucat un rol însemnat în geneza limbii române, provinciile dunărene întreţinând în perioada antică legături mai strânse cu Italia decât cu Grecia (cf. Mihăescu, 1966, p. 184). Ipoteza că terminologia bisericească veche ar pleda pentru teza că patria primitivă a românilor ar fi fost numai în Peninsula Balcanică în apropiere de Grecia, susţinută astăzi de unii cercetători străini nu este plauzibilă căci şi unele limbi romanice apusene au în terminologia bisericească de bază mulţi termeni de origine grecească, deşi vorbitorii acestora n-au trăit în imediata apropiere de Grecia nu este plauzibilă.

4.4.3. Existenţa sau nonexistenţa *elementelor vechi germanice* din limba română nu are nici o legătură cu problema continuităţii din mai multe motive. După Roesler şi susţinătorii lui (Melich, Du Nay etc.)[98], limba română nu se putea "naşte" decât în sudul Dunării, deoarece nu conţine elemente vechi germanice (gotice sau gepide), pe care le-ar fi putut lua numai din nordul Dunării. Însă, unele popoare germanice au locuit un timp şi în sudul Dunării şi, deci, împrumutul era posibil şi acolo (de pildă, ocuparea de către gepizi a oraşului Sirmium şi transformarea lui în capitală a regatului lor, cf. E. Gamillscheg, *Romania Germanica*, II, Berlin-Leipzig, 1935, p. 234-236). Pe de altă parte, cercetările mai vechi (ale lui C. Diculescu, S. Puşcariu şi mai noi ale lui V. Arvinte) au identificat un număr de elemente vechi germanice în limba română (*nasture* (probabil din got. *nastilo*), *bâlcă a cotropi* (Puşcariu, DR, VIII, 293; id., LR, 273; DA), *bulz* (< gepid. **bultia*, etimologie foarte controversată, oscilând între cea traco-dacă, latină, rusă, poloneză şi derivare internă din *bolf* sau creaţie expresivă (cf. Ciorănescu, DER, 1195)), *ciuf* (v. 16.11 *ciulf*), *tureci, a zgudui; tufă* (< v.germ. *thifas* > lat. *tafa*) este germanism intrat în latina populară)[99] şi de aceea poate fi moştenit din latină (cf. Philippide, II, 654; Puşcariu REW, 1769) şi, chiar dacă numărul acestora nu este mare, nu se poate vorbi de lipsa totală a acestor elemente. Nu demult, Adrian Poruciuc (*O propunere de re-introducere în domeniul elementelor vechi germanice păstrate în limba română*, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza», S. N., t. XLIII, 1997, p. 207-225, "Omagiu profesorului V. Arvinte cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani") a propus şi alte cuvinte ca fiind elemente vechi germanice în română (*râncă*, care este mai degrabă din sl. *rǫka* „mână", *scrânciob*, considerat de Ciorănescu de origine incertă, probabil expresivă (DER, 7614), *rânciob* (origine probabil expresivă), *stinghie* (care provine, probabil, din sl. *sŭtegŭ* „traversă"; Ciorănescu, DER, 8187), *tală* (totuşi cu origine incertă ca şi *talan*), *a hultui* probabil derivat din *hultan* (Mold.) pentru *vultan* < *vultur* + suf. *an* < lat. *vultur* (cf. v.fr. *voutre*, port. *abutre*). În tot cazul, în Dacia, situaţia a fost cu totul deosebită (în ceea ce priveşte contactul dintre vechii germanici şi autohtoni) faţă de cea din unele provincii occidentale ale Imperiului Roman, de pildă, faţă de cea din Galia, unde numeroasele împrumuturi germanice nu se pot explica decât prin bilingvism între romanici şi franci. În Dacia nu se poate vorbi de un astfel de bilingvism.

---

[98] Cf. J. Melich, *Gépides et Roumains, Gelou du Notaire Anonyme*, în „Revue des études hongroises", VI, 1928, p. 62-69; André Du Nay, *op. cit.*, p. 101 şi urm; 245-246.

[99] Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 368-370; V. Arvinte, *Zu den altgermanischen Wörtern in Rumänischen*, în *Vermischte Beitrage*, Heidelberg, 1968; E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 252-256; Al. Rosetti, *I.L.R.*, 239-241; C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, p. 174 şi urm.; Puşcariu, 1940.

Însă, prezenţa sau absenţa acestor elemente, nici nu confirmă şi nici nu neagă continuitatea romanică în nordul Dunării. Faptul că aşa numita *"lipsă a elementelor vechi germanice"* era unul din cele mai slabe argumente ale lui Roesler a fost scos în evidenţă chiar de un partizan al teoriei că poporul şi limba română „s-ar fi format" numai în sudul Dunării: Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, Paris*, 1901, p. 290. Este de mirare că un asemenea "argument" mai apare spre sfârşitul seccolului al XX-lea într-o carte cu pretenţii ştiinţifice[100], cum este cea a lui André Du Nay. Xenopol explica lipsa gotismelor şi a elementelor gepide prin faptul că goţii şi gepizii n-ar fi intrat în legături cu dacoromanii decât în *"chip duşmănos şi pe apucatele; ei nu-şi puteau împrumuta cuvintele căci, pentru ca aceasta să se întâmple, se cere ca popoarele să nu se întâlnească numai cu sabia în mână, ci să intre în legături de afaceri, să facă schimburi între ele, să se aşeze unul lângă altul şi să ducă, în genere o viaţă comună"* (Xenopol, ediţia din 1998, p. 191-192). Desigur, Xenopol exagerează în ceea ce priveşte relaţiile dintre populaţia autohtonă şi barbarii germanici, care erau interesaţi să intre în relaţii paşnice cu această populaţie care le asigura pâinea zilnică.

4.4.4. Neconvingător este aşa zisul argument *ex silentio*, formulat de Sulzer şi Roesler şi susţinut până astăzi de unii adversari ai continuităţii: poporul român nu s-a născut în nordul Dunării, pentru că izvoarele bizantine nu-l menţionează; el ar fi venit aici abia în secolul al XIII-lea, când apare în documente.

În realitate, românii sunt amintiţi în documente începând cu secolul al X-lea, când erau constituiţi ca popor, atât în nordul cât şi în sudul Dunării. Abia după diferenţierea târzie (în ultimele veacuri ale mileniului I d. Hr.) a vlahilor (= românilor) de populaţiile Imperiului Bizantin, românii pot fi pomeniţi de izvoarele scrise.

Noua realitate etnică apare documentar sub numele propriu de vlahi într-o scriere a împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul din anul 980, menţiunea repetându-se apoi în anul 1020, într-un act emis de acelaşi suveran[101]: *"apariţia acestui nume dat românilor de către străini în Evul Mediu marchează sfârşitul etnogenezei poporului român; el exprimă exact caracterul său romanic, conţinutul de bază al expresiei fiind cel etnic"*[102]. Pe la sfârşitul secolului al X-lea, Constantin al VII-lea Porfirogenetul, în *De administrando imperio*, făcea pentru prima oară deosebirea între *populaţia bizantină* (*romei*) şi *romani* (*populaţia romanică*).

Prin urmare, românii nu puteau să apară în izvoare atâta timp cât nu constituiau o populaţie distinctă ca urmare a încheierii procesului de

[100] Cf. André Du Nay, *op. cit.*, p. 245-246.
[101] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 181.
[102] A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 15.

etnogeneză. Firește, primele știri scrise despre români se referă la populația românească din sudul Dunării, aflată în contact mai direct cu marile realități ale politicii europene: strămoșii aromânilor sunt menționați la anul 976 de cronicarul Kedrenos, între lacurile Prespa și Castoria, apoi în anul 980, în Tesalia și în Pind. Românii de la nord de Dunăre sunt atestați mai întâi de scriitorul armean Moise din Choren, din secolul al IX-lea (cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. V, București, 1982, p. VI).

Pe de altă parte, cronicarii notau nu atât stabilitatea, ci mai ales mișcarea (de pildă, popoarele nomade care amenințau Imperiul Bizantin); ei nu se ocupau decât de istoria politică a cuceritorilor, a șefilor de armate și de relațiile acestora cu Imperiul; ei nu scriau despre populațiile locale, care nu participau la evenimentele istorice, ci ei erau interesați de relațiile Imperiului cu barbarii. Atestarea numelui nu este în funcție de popularea sau nepopularea teritoriului de către populația autohtonă, ci în funcție de interesul mai mare sau mai redus pe care-l stârnea Dacia și locuitorii ei lumii *civilizate* și, deci, scriitorilor ei[103]. Acestea sunt motivele pentru care românii sunt amintiți târziu și rar în izvoarele dintre secolul al X-lea și al XIII-lea. Situația nu este singulară: un caz asemănător îl oferă albanezii, menționați târziu în izvoarele istorice.

Unii dintre istoricii maghiari din trecut au susținut că românii sunt rar amintiți în documente din secolul al XIII-lea pentru că ar fi venit târziu și în grupări "răzlețe", că abia în secolul al XIV-lea există o imigrare mai serioasă din sudul Dunării în Transilvania[104]. I. Moga a arătat că raritatea documentelor referitoare la români se explică prin faptul că marea lor majoritate se afla în arhiva de la Alba Iulia, devastată de tătari la 1241, arsă apoi de două ori la 1277 și 1308. De aceea, cea mai mare parte a documentelor nu se păstrează în original, ci în confirmări din secolul al XIV-lea[105].

De fapt, susținătorilor argumentului *ex silentio*, după care românii nu sunt amintiți în Transilvania până în secolul al XIII-lea, li se poate răspunde cu un argument de același fel: "*nici un izvor scris din Evul Mediu nu vorbește de o transmutație de români din Peninsula Balcanică în nordul Dunării*"[106]. Pe de altă parte, argumentul *ex silentio* este la fel de valabil și pentru alte popoare din Transilvania: "*aceste documente nu există pentru români, cum*

---

[103] Cf. Gh. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 77; A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, București, 1936, p. 5-6; N. Ursulescu, în „Crisia", 1972, p. 179; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 180-184.

[104] Cf. *Documenta historiam Valahorum* in *„Hungaria ilustrantia"*, Budapesta, 1941, p. VII; Giorffy György în „Történelmi Szemle", 1964, p. 1-25.

[105] Cf. I. Moga, *Păreri istorice ungurești privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 6.

[106] Cf. C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 65.

nu există nici pentru unguri şi nici pentru secui, care apar documentar simultan cu românii şi cu saşii"[107], după ce maghiarii au pătruns în Transilvania. Proba părăsirii Daciei şi a revenirii târzii a românilor trebuie să o facă, firește, cei care contestă continuitatea; or, ei spun doar că cei care susţin continuitatea nu au dovezi. Inversarea probelor este inadmisibilă pe plan logic şi juridic (*de facto et de jure*), dacă se ţine seama de principiul *onus probandi incubit illi qui agit*[108].

Pentru a-şi argumenta teza imigraţionistă, roeslerienii au avansat ipoteza că traco-dacii şi daco-romanii au fost *păstori nomazi*, că nu au practicat agricultura, că, neavând locuinţe stabile, au putut uşor să-şi schimbe reşedinţa şi patria.

Încă de la început, această ipoteză a fost combătută cu probe de *de facto*. "*De la scurta expediţie a lui Alexandru cel Mare în Scythia Minor, numele acesteia devenise sinonim cu cel de grânar al Greciei, şi, mai târziu, alături de Dacia, de grânar al Romei. Această agricultură cerea o tehnică destul de dezvoltată. Ceea ce i-a frapat pe Varro şi Pliniu sau fost depozitele trace pentru grâne, sirus-urile. Aceste puţuri au fost scoase la lumină prin săpăturile arheologice din câmpia munteană*" (Lozovan, 1998, p. 92).

Uneltele agricole, în special, *secera*, despre care s-a spus că ar fi fost o invenţie getică, găsite în cursul cercetărilor arheologice, atelierele autohtone exportatoare de unelte pentru agricultorii din alte regiuni (cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 294-297) precum şi cele de ceramică, legate de viaţa agricolă, demonstrează că, încă din cele mai vechi timpuri, populaţia autohtonă a practicat, alături de păstorit, şi agricultura. "*Dezvoltarea meşteşugului ceramicii este în strînsă legătură cu viaţa agricolă, la un popor de nomazi, ea este de neconceput*" (Lozovan, 1998, p. 92).

Ipoteza că lat. *fossatum* „şanţ" > rom. *sat* (v.rom. *fsat*, arom. *fsat*) nu ar fi decât o denumire latină aplicată la "*o realitate getică*" este la fel de plauzibilă ca şi ipoteza provenienţei rom. *sat* din lat. *satum* de la *sēro* „a planta, a semăna", confundat cu *fossatum*, ipoteză susţinută de Ciorănescu (DER, 7479). Din latină, cuvântul *fossatum* a intrat şi în albaneză (*fsat* „şanţ"). Agricultura se dezvoltă mult în timpul stăpânirii romane în Dacia: deşi, după 107, a avut loc o expropriere a aristocraţiei militare indigene în folosul coloniştilor aduşi din întregul Imperiu, ţăranii au rămas cu obştiile lor ca lucrători ai pământului, *latifundiile* lucrate în alte părţi ale Imperiului cu sclavi au înlocuit în mare parte sclavii cu băştinaşi liberi din Dacia, deşi existau, mai rar, şi moşieri stăpâni de sclavi agricoli (de exemplu, Publius Aelius Antipatrus Marcellus din Apullum, care avea ca administrator al moşiei pe sclavul dac Dades şi pe romanul Filetus (cf. Panaitescu, 1969,

[107] Cf. I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944, p. 32-33.
[108] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 242.

p. 53). Sătenii băştinaşi, *dedici*, ca şi *colonii* sosiţi din alte provincii ale Imperiului, locuiau şi munceau pe moşiile statului, oraşelor, municipiilor sau proprietarilor şi plăteau o dijmă din roadele muncii lor. Însă, dijmele de grâne cuvenite împăratului, trebuiau consumate de armata şi administraţia imperială pe loc, în provincie, căci legile interziceau exportul lor, Roma aprovizionându-se cu grâne numai din Egipt, Africa şi Sicilia. În schimb, exportul de vite era permis şi constituia principala sursă de venituri a provinciilor dunărene.

Pe de altă parte, minele de aur din Munţii Apuseni şi salinele, bogăţiile specifice ale Daciei, care trecuseră din stăpânirea regelui dac, după 107, în cea a împăratului roman, atrag numeroşi colonişti romani, în special, din Dalmaţia care, alături de minerii băştinaşi, extrag acest metal rar pentru necesităţile Romei. Este imposibil ca aceşti meseriaşi, care erau oameni liberi, sau veteranii căsătoriţi cu femei dace, precum şi populaţia cu venituri medii sau mici din colonii, municipii, sate, cătune, *canebae*, să fi părăsit Dacia la ordinul lui Aurelian, căci nicăieri în lume nu s-a întâmplat un asemenea fapt. Descoperirile arheologice au dovedit că şi în timpul migraţiei barbarilor a existat necontenit o populaţie autohtonă, care ocupându-se cu agricultura, alături de păstorit, oferea *pâinea* năvălitorilor, care, se ştie, nu practicau agricultura, întrucât nu le permitea timpul, ei aflându-se în permanentă mişcare. Teza, cu substrat politic, a unor cercetători străini din trecut, în special maghiari, conform căreia românii au fost păstori nomazi care nu şi-au avut de la început o patrie şi şi-au găsit-o târziu, nu poate fi privită decât ca o extrapolare a propriei lor obsesii privind autohtonismul şi patria lor primitivă.

4.4.5. Argumentul adversarilor continuităţii privind aşa zisa *lipsă a numelor de locuri şi de râuri autohtone* a fost combătut de la început de Xenopol (în cel mai bine documentat capitol al lucrării sale din 1885, intitulat *Toponimia* (cf. Xenopol, ediţia din 1998, p. 136-166) şi apoi de cercetătorii moderni cu dovezi de necontestat. Am menţionat mai sus că păstrarea până în zilele noastre a numelor autohtone, traco-dace, de râuri mari din Dacia dovedeşte, fără putinţă de tăgadă, că pe teritoriul ei n-a fost niciodată un *hiatus* etnic[109].

Cât priveşte dispariţia toponimelor de origine daco-romană, în special, a numelor de oraşe şi de municipii, aceasta se explică prin încetarea vieţii urbane (mai ales, după invazia hunilor din 375, care au distrus oraşele de pe direcţia lor de înaintare), fapt care a dus la pierderea şi uitarea vechilor nume de localităţi. Cercetările arheologice au relevat ruine, uriaşe grămezi de cenuşă, materiale dislocate, făcute una cu pământul, pe locul fostelor

[109] Cf. E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi slavii*, în „Transilvania", 73, 1942, nr. 11-12, p. 868.

municipii şi oraşe romane în urma invaziilor barbarilor. Dispărând vechile municipii şi oraşe, se pierdea, firește, şi amintirea lor, adică numele lor, iar retragerea populaţiei la sate sau în locuri mai ferite ducea la apariţia unor nume noi.

Pe de altă parte, o mare parte din toponimia Daciei a fost tradusă de noii veniţi în limba lor. Romanii au preluat multe toponime dacice (numele de aşezări rurale, urbane, chiar numele capitalei provinciei Sarmizegetusa) sau le-au tradus (dac. *dava* este tradus prin lat. *civitas*; *civitatem* > rom. *cetate*; cf. it. *cittá*, v. prov., cat. *ciutat*, fr. *cité*, sp. *ciudad*, port. *cidade*. Cuvântul a pătruns din latină şi în albaneză (*kjutat*)). Când slavii s-au aşezat în Dacia, ei "*au tradus*" cuvântul *cetate* prin *gradiste* > rom. *grădişte* (cf. sl., bg., sârb. *gradište*, considerat mai ales ca toponim); "*Cazul nu e rar în România, unde o grădişte sau o cetate se găseşte în amplasamentul unei fortăreţe antice, ca, de exemplu, la Sarmizegetusa, actuala Grădişte*" (*ibidem*, p. 125). Astfel, în mulţimea toponimelor de origine slavă, există o serie numeroasă de toponime care nu reprezintă altceva decât traducerea în slavă a unor nume vechi româneşti, preluate de slavi de la populaţia autohtonă locală. Râul *Bistriţa* din nord-estul Transilvaniei poartă spre izvor numele românesc de *Repedele*: populaţia slavă aşezată aici a tradus numele românesc *Repedele* prin numele slav *Bistriţa*, dar populaţia românească, împinsă spre partea superioară a văii, a păstrat vechiul nume; *Câmpul-Lung* (= Câmpulung) apare în documentele slave tradus *Dolgopol*[110]. S-a remarcat faptul că slavii au aflat de la populaţia daco-romană din Dacia unele nume antice pe care le-au schimbat cu nume asemănătoare care sunau cam la fel în limba lor, dar care aveau alt înţeles. De pildă, *Berzava*, nume slav ce înseamnă "repede", a luat locul numelui dacic *Berzovis*; la gura *Cernei* era oraşul daco-roman *Tsierna* şi, prin asemănarea numelor, slavii au numit râul *Cerna* "negru"[111].

Unii cercetători maghiari au încercat să nege continuitatea, invocând faptul că majoritatea numelor satelor româneşti din Transilvania ar fi de origine maghiară şi că puţine sate ar avea nume româneşti (primul dintre ele fiind atestat la 1337 cu numele de Kaprevar)[112]. Această teză, care încearcă să acrediteze ideea că românii ar fi venit în Transilvania abia în secolul al XIV-lea, a fost combătută cu argumente plauzibile, de mai mulţi cercetători (N. Drăganu, S. Dragomir, E. Petrovici, I. Moga etc.)[113]. Aceştia au arătat că

[110] Cf. E. Petrovici, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*, Bucureşti, 1944, p. 29.

[111] Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1968, p. 102.

[112] Cf. *Documenta Valachorum*, Budapesta, 1941, p. XVII-XVIII.

[113] Cf. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 234, 308; S. Dragomir, în „Anuarul Institutului de Istorie

prezenţa numelor de sate de origine maghiară se explică prin traducerea în maghiară a vechilor nume de râuri şi de localităţi române sau slavo-române, acest fapt fiind un obicei al administraţiei şi al proprietarilor unguri în tot Evul Mediu şi după aceea. Prin traducere, vechiul nume românesc *Râul de Mori* devine *Molomvize*; *Râul Alb* devine *Fehérviz*, *Mărul* devine *Almafalva*, *Câmpulung* devine *Hosszümezö* etc. O serie de nume de sate din Maramureş derivate de la nume de persoane *Dragomireşti, Năneşti, Onceşti, Berbeşti, Budeşti, Deseşti, Călineşti* au fost maghiarizate devenind *Dragomérfalva, Nánfalva, Búdfalva, Krácsfalva, Kálinfalva* etc., deşi întemeietorii acestor sate erau români, numindu-se *Dragomir, Nanu, Oancea, Barbu, Budu, Desea, Călin*. N. Drăganu (1933, 588) a demonstrat, bazându-se pe date documentare că „românii au fost găsiţi de unguri (la venirea lor) nu numai pe teritoriul pe care locuiesc astăzi, ci chiar pe o întindere mult mai mare, în locuinţe statornice şi organizaţii politice şi militare". Numele românilor atestate începând din 850, în Pannonia şi în Moravia, 1075 în Transilvania, în secolul al XI-lea în Galiţia etc. „sînt dovezi sigure că afirmaţiile Anonimului privitoare la românii din Pannonia, Banat şi Ardeal, erau întemeiate" (cf. şi Stoicescu, *op. cit.*, p. 67).

Faptul că nobilimea maghiară, cancelaria şi administraţia ungurească au practicat cu consecvenţă şi tenacitate maghiarizarea toponimiei româneşti şi slave în tot cursul Evului Mediu, l-a îndreptăţit pe E. Petrovici să considere pretinsa toponimie ungurească din Transilvania drept opera scribilor de cancelarie[114] (care nu poate susţine, în nici un caz, teza discontinuităţii, ci constituie un argument că ungurii veniţi târziu au preluat, prin traducere, vechea toponimie a băştinaşilor). O dovadă că românii nu au tradus sau au romanizat toponimele este faptul că ei au păstrat toponimia slavă (*Bălgrad, Târnava, Bistriţa*), pe când ungurii au tradus aceste denumiri. Traducerea în maghiară şi în germană a toponimelor dacoromâne din Transilvania constituie, aşa cum demonstra regretatul I. Lobiuc (*O problemă controversată: toponimele dacoromâne cu radicalul Rus-*, I-II, în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol" Iaşi", t. XXIV/2, 1987, p. 111-126; t. XXV/1, 1988, p. 410-424) un argument de natură lingvistică în favoarea continuităţii.

Continuitatea populaţiei autohtone poate fi urmărită şi sub aspect onomastic. În inscripţiile latine şi greceşti întâlnite pe teritoriul României, în special în Dobrogea, Oltenia şi Banat, apar nume ca: *Petre, Constantin, Gheorghe* (cf. Em. Popescu, 1976, 88, 211, 228-229). Cu toate acestea, şi în acest caz mai sunt cercetători care neglijează aceste dovezi, reluând vechea

---

Naţională", Cluj, VI, 1924-1925, p. 276; I. Moga, *op. cit.*, p. 58-65; G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Leipzig, 1929.

[114] Cf. E. Petrovici, *Toponimia ungurească în Transilvania medievală*, în „Transilvania", 74, 1943, nr. 2, p. 124.

teză roeslerianã a unui vacuum total de populaţie în nordul Dunării[115], reflectat de "lipsa toponimiei daco-romane".

4.5. Există şi argumente de *bun simţ* şi de *logică istorică* împotriva tezelor care neagă continuitatea dacă, daco-romană şi românească în nordul Dunării, asupra cărora ne vom opri, de asemenea, succint, în cele ce urmează.

4.5.1. Unii istorici au arătat că este lipsă de bun simţ şi de logică elementară să se susţină că ar fi fost posibil ca populaţia daco-romană, devenită poporul român, să se întoarcă după aproape un mileniu exact pe aceleaşi locuri părăsite înainte. V. Pârvan formula cu subtilitate şi ironie acest lucru: "*dacă mai adăugăm că ei (românii) sunt aşezaţi acum, în veacul al XIII-lea şi al XIV-lea, tocmai acolo şi numai acolo unde au fost aşezaţi strămoşii lor, daco-romanii, te cuprinde mirarea cum de n-au greşit după zece veacuri de lipsă de aici ca să se aşeze ceva mai la dreapta ori ceva mai la stânga. Şi iarăşi ce zapis tainic vor fi avut şi ai noştri cu barbarii din părţile Daciei lui Traian ca, atunci când au venit iarăşi încoace, aceia să se dea binişor la o parte, ca oameni bine crescuţi, care, intrând în casă străină în lipsa proprietarului, pleacă îndată, cerându-şi iertare, la întoarcerea lui înapoi*" (*op. cit.*, p. 12-13). Prin urmare, fără continuitatea elementului daco-roman nu se poate explica coincidenţa frontierelor etnice ale statului român cu acelea ale Daciei preromane[116].

4.5.2. O populaţie care a trăit de milenii în aceleaşi locuri (populaţia traco-dacă şi daco-romană nu-şi părăseşte în masă locurile în nici o împrejurare. Nu se cunoaşte nici un caz în istoria omenirii, când o populaţie să-şi fi părăsit în totalitate, căminele, gospodăriile în faţa unei invazii[117]. Pe de altă parte, *bogăţia* pământului românesc constituie ea însăşi un argument al continuităţii daco-romanilor în nordul Dunării.

De altfel, în timpul migraţiei, popoarele barbare aveau nevoie de o populaţie băştinaşă care să le asigure hrana, pe care nu o puteau produce singure (năvălitorii erau nomazi, nu practicau agricultura; de aceea luau din produsele băştinaşilor o parte, de regulă, *dijmă* sau *zeciuială*)[118]. Se poate vorbi de o *discontinuitate a stăpânilor migratori* (care împingeau sau erau împinşi de alţi migratori), dar de o *continuitate a supuşilor* care ofereau pâinea şi hrana zilnică nomazilor cuceritori (vezi în acest sens observaţiile lui E. Gamillscheg despre sensul de *glebae adscriptus* al lui *român*; *op. cit.*, p. 352).

În afară de acestea, de la părăsirea Daciei de oficialităţile romane şi până la venirea goţilor – primul val de populaţie în migrare – au trecut mai

[115] Cf. André Du Nay, *op. cit.*, p. 166 şi urm. Vezi şi critica acestui punct de vedere la E. Vrabie, *loc. cit.*, p. 250-260.
[116] Cf. André Du Nay, *op. cit.*, p. 238-239.
[117] Cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 33; Cf. şi Iorgu Iordan, *Istoria limbii române (pe înţelesul tuturor)*, Bucureşti, 1983, p. 10.
[118] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 18.

multe decenii. Noii veniţi ar fi împiedicat această evacuare, având nevoie de sprijinul material al autohtonilor (obligaţii în natură şi colaborarea militară a acestora)[119]. Apoi, teritoriile sud-dunărene nu erau cu nimic mai liniştite şi mai ferite de primejdii decât cele nord-dunărene. Mai mult decât atât: pentru creştini, (persecutaţi până în timpul lui Constantin cel Mare) şi pentru sclavii fugari, viaţa era mult mai uşoară în *Barbaricum* după retragerea aureliană[120], decât în Imperiul Roman, care menţinea sclavia şi persecuţia religioasă.

4.5.3. Aşa cum s-a mai arătat, nu există nici un izvor care să ateste venirea românilor de la sudul la nordul Dunării într-o vreme mai târzie, adică argumentul *ex silentio*, invocat de roeslerieni, poate fi folosit şi împotriva lor. Mişcările de populaţii din Evul Mediu au avut sensul invers celui susţinut de adversarii continuităţii: nu din Moldova şi Muntenia spre Transilvania, ci din Transilvania spre aceste provincii, Transilvania fiind tot timpul un izvor puternic de populaţie românească pentru celelalte regiuni. Tradiţia "descălecatului" politic, care aşează în Transilvania leagănul formaţiilor politice de la nordul Dunării, constituie şi ea un argument pentru continuitate[121].

Aşa cum a subliniat P. P. Panaitescu, *"O transhumanţă a oierilor din sudul Dunării şi al Carpaţilor spre Transilvania nu este pomenită niciodată; ea este o imposibilitate naturală, pentru că Transilvania, fiind aşezată pe faţa nordică şi apuseană a munţilor, nu are păşuni bune. Nici un păstor din sud nu s-ar gândi să-şi ducă turmele în Transilvania, regiune cu păşuni sărace. Aceste împrejurări economice naturale infirmă părerea istoricilor care-şi închipuie că neamul românesc din Ardeal s-a format prin venirea în masă a păstorilor români cu oile lor din Balcani şi din Muntenia"* (*op. cit.*, p. 146).

4.5.4. Unele argumente ale roeslerienilor sunt de-a dreptul ridicole şi stârnesc râsul, ca de pildă, cel susţinut de istoricii maghiari dintre cele două războaie şi de unii emigranţi maghiari din America: românii din Transilvania fiind ciobani şi consumând multe vitamine s-ar fi înmulţit repede ajungând să întreacă din punct de vedere numeric celelalte populaţii de acolo. Iată ce spunea despre aceasta geograful Vintilă Mihăilescu: *"Nu simte nimeni ridicolul şi artificialul acestei teme care transformă neamurile privilegiate ale Transilvaniei (unguri, secui şi saşi) în victimele invaziei ciobanilor şi a iobagilor valahi şi dispreţuieşte cele mai elementare legi demografice, geografice, sociale, economice şi istorice ? Nu pare nimănui prea ieftină uşurinţa cu care se acordă ciobanilor noştri atât de mari calităţi vegetative şi o atât de impresionantă putere de digerare etnică"*[122].

---

[119] Cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 33.

[120] Cf. Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 51-52.

[121] Cf. Gh. Brătianu, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal*, Bucureşti, 1945, p. 38.

[122] Cf. Vintilă Mihăilescu, în „Transilvania", 1943, nr. 9-10, p. 641.

4.5.5. Argumentele lingvistice, arheologice, istorice, de logică istorică şi de bun simţ, aduse în sprijinul continuităţii în spaţiul carpato-dunăreano-pontic au lăsat teoria imigraţiei şi a nimicirii populaţiei autohtone fără suportul ştiinţific şi politic pe care se clădise. Astăzi nici un om de ştiinţă autentic nu mai poate susţine fanteziile şi absurdităţile acestei teorii. Concludente în acest sens sunt spusele istoricului american John Matley[123], *"Teoria părăsirii Daciei şi a repopulării acesteia ulterior, printr-o masivă migrare din sudul Dunării, este o* ***teorie fantezistă*** *(s. n.), care nefiind confirmată prin izvoare istorice, nu poate fi acceptată nici măcar ca ipoteză"*.

Cu toate că este o *falsă problemă* sau, mai bine zis, o problemă intenţionat sau tendenţios greşit pusă, cum o consideră pe bună dreptate N. Stoicescu (în titlul cărţii sale din 1995), problema discontinuităţii poporului şi limbii române pe teritoriul strămoşesc a avut şi un rol pozitiv, căci atrăgând atenţia cercetătorilor români şi străini asupra istoriei poporului român şi a limbii române, ţinând-o de peste două veacuri în obiectiv şi determinând, firește, critici, contraargumente şi argumente plauzibile; a contribuit astfel la stabilirea adevărului. Faptul că Roesler şi adepţii lui au contribuit indirect la stimularea interesului istoricilor pentru istoria românilor şi problematica românească a fost remarcat de D. Onciul, unul dintre cei mai lucizi critici ai acestora: *"Roesler deschide acest nou sort de scrieri asupra românilor, provocând o luptă literară de un interes pe atât de lăţit, pe cât de larg e şi cercul chestiunii ei. Copii ai timpului, ei sunt atât de mult condamnabili cum se crede la noi cu atât mai puţin cu cât ei nu numai c-au dat în mare măsură îmboldire la descoperirea trecutului nostru cu ajutorul criticii, ci au atras atenţia lumii învăţate asupra noastră, cum şi asupra unor adevăruri istorice de multă însemnătate pentru istoria neamului nostru"* (D. Onciul, II, 1968, p. 165).

4.5.6. Prin urmare, deşi nu există atestări documentare explicite, din Antichitate sau din Evul Mediu, privind *spaţiul* şi *timpul* etnogenezei românilor şi genezei limbii române, aceste elemente fundamentale pot fi deduse prin combinarea cercetărilor de lingvistică românească şi lingvistică comparată, arheologie, istorie şi istoria limbii, etnologie, etnografie, etimologie, epigrafie. Fiecare din acestea este insuficientă pentru a rezolva o asemenea importantă problemă, însă numai prin colaţionarea tuturor rezultatelor lor, prin studii pluridisciplinare diacronice, se poate ajunge la rezultate plauzibile.

Aceste rezultate au arătat că, atât *teza* „leagănului" limbii şi poporului român exclusiv în sudul Dunării, cât şi *antiteza* acesteia (exclusiv în nordul Dunării) nu sunt suficiente, că mult mai apropiată de adevăr, pornind de la date arheologice, lingvistice şi istorice, este *sinteza*: limba română şi poporul român "s-au născut" pe un teritoriu mult mai întins decât cel actual,

[123] Apud Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 33.

cuprinzând provinciile romanizate din nordul şi din sudul Dunării (Dacia Traiană şi teritoriile dacilor liberi – Moldova, Bucovina, Maramureş, Crişana, nordul Transilvaniei, Muntenia de est –, Scythia Minor, Moesia Superior şi Moesia Inferior, Pannonia Inferior şi Tracia nord-vestică).

Concepţiile şi părerile privind patria primitivă a românilor au fost diferite în cursul timpului, variind în funcţie de atitudinile ştiinţifice sau extra-ştiinţifice ale diferiţilor cercetători maghiari şi germani, de multe ori preferinţele politice sau naţionaliste ale acestora fiind pe primul plan.

Teza lui Sulzer, Engel, Roesler, reluată după aceea, a unei patrii mici a românilor, exclusiv la sudul Dunării (Moesia Superior sau Dardania), susţinută şi astăzi de unii cercetători (de pildă, de istoricul german G. Schramm de la Universitatea din Freiburg) este respinsă de numeroase argumente arheologice şi lingvistice.

Pe aceeaşi linie, opinia lui Tomaschek, Jireček, Weigand, după care *vatra* din care au iradiat limba română şi poporul român ar fi fost în Dacia Nova, la punctul de unire a Moesiei Inferior cu Moesia Superior şi Dardania, în care viaţa romană s-ar fi menţinut până în secolul al VI-lea şi în care ar fi fost împrumutate aşa zisele elemente de origine albaneză în limba română, trebuie respinsă în virtutea argumentelor lingvistice, care au arătat că aşa numitele *elemente albaneze* din limba română nu sunt împrumuturi din albaneză, ci supravieţuiri, relicve ale unei limbi indo-europene, pentru română, traco-daca, ca limbă de substrat, iar pentru albaneză, ilira, ca limbă străbună. Plasarea patriei primitive a românilor în sud-vestul fostului Illyricum, aproape de teritoriul albanez şi vechea Dalmaţie, pe baza unor isofone şi izoglose (lat. *ct* > rom., dalm., *pt* (*octo* > rom. *opt*, dalm. *guapto*, alb. aht, *aft*); lat. *gn* > rom., dalm. *mn*; *signum* > rom. *semn*, dalm. *simn;* lat. *conventum* > rom. *cuvânt*, alb. *cuvënt*), făcută de Densusianu (1901) şi P. Skok (1928-1930), sau plasarea ei în nord-vestul Peninsulei Balcanice, aproape de patria albanezilor, de unde ar fi împrumutate cuvinte ca: *mânz, ţap, baltă* şi expresii ca: *a făgădui marea cu sarea* (unde sarea e un obiect greu de procurat şi preţios ca aurul (Puşcariu, 1940, p. 252-254) sunt simple constatări speculative, din care s-au tras concluzii greşite, căci, dacă româna, albaneza şi dalmata s-ar fi născut şi dezvoltat în aceeaşi regiune restrînsă (Dardania, pe la Nish), ar fi rezultat nu mai multe limbi, ci una singură. De altfel, cercetările arheologice au infirmat asemenea speculaţii.

În acest sens, S. Puşcariu (1940, p. 251-252) avea dreptate când afirma *"În general suntem aplecaţi, când urmărim retroactiv o limbă, să ne închipuim din ce în ce mai mic teritoriul ocupat de cei care o vorbeau altădată, cu atât mai mic, cu cât ne apropiem mai mult de origini. Este ca şi când stadiul actual ar fi baza unei piramide, iar originile la creştetul ei. Atare imagine se potriveşte la unele popoare, bunăoară la latini, a căror limbă s-a răspândit dintr-o provincie mică (Latium)... strărománii n-au fost cuceritori;*

ei erau supraviețuitorii acelor romani din sud-estul european care nu pieriseră în războaie, nu s-au deznaționalizat în masa popoarelor tinere... Patria lor primitivă e de căutat pe ambele maluri ale Dunării și a afluenților ei, între Adriatica și Marea Neagră, unde populația de limbă latină forma o rețea mai deasă ori mai rară, în diferite epoci. Cei care caută ***leagănul*** *sau* ***vetrele*** *poporului român într-o regiune mică, pleacă de la imaginea nepotrivită a piramidei sau părerea greșită despre unitatea lingvistică a strămoșilor*".

Într-o asemenea eroare au căzut și cei care au redus patria primitivă a românilor la Dacia, la Dacia Traiană sau la Banat și Oltenia (unde ar fi fost *leagănul românismului*, după Hasdeu), când centrul de greutate se mută în nordul Dunării și aria romanității se restrânge la teritoriul fostei Dacii. Ca și N. Iorga și Iorgu Iordan, Daicoviciu face astfel, o distincție netă între prima fază: *romanitate* (până în secolul al VI-lea) și faza a doua: *românitate* (poporul român - secolele al VIII-ea – al X-lea).

Firește, este greu de trasat granițe stricte între cele două faze, căci trecerea de la *romanitate* la *românitate* se face lent, fără schimbări brusce, mai ales pe plan lingvistic, dar este clar că așezarea slavilor în sudul Dunării a avut un efect deosebit asupra romanității din estul Europei, îngustând-o și distrugându-i unitatea și împărțind-o în *două mari grupe:* ***una de nord***, cuprinzând pe strămoșii dacoromanilor, și ***alta de sud***: incluzând pe strămoșii aromânilor. Strămoșii aromânilor au coborât în locurile pe care le ocupă azi succesorii lor, aromânii, în secolele al VII-lea – al X-lea, de prin părțile de la dreapta Dunării, sub presiunea slavilor și a bulgarilor, dar au păstrat multe elemente comune în limbă și civilizație cu dacoromanii de care nu fuseseră izolați înainte. Data la care a avut loc desfacerea între dacoromâni și aromâni nu se poate preciza. A. Philippide spunea că acest fapt s-a produs în secolele al VI-lea și al VII-lea, Ovid Densusianu credea că în secolele al IX-lea – al XIII-lea, iar E. Petrovici în secolele al IX-lea – al X-lea. Cert este faptul că izvoare bizantine atestă pe aromâni la sfârșitul secolului al X-lea (976), între Castoria și Prespa, la locul Stejarii Frumoși (Kedrenos). În anul 980 vlahii erau așezați în număr mare în Tesalia și în Pind, unde formau o unitate politică distinctă în cadrul Imperiului Bizantin și aveau un conducător al lor, spune Kekaumenos (cf. Mihăescu, 1966, p. 164), și faptul că vlahii din Macedonia au venit din regiunea Dunării (Kekaumenos).

În tot cazul, începând cu secolul al X-lea, cele două mari dialecte (daco-român și aromân) s-au dezvoltat paralel și independent, unele inovații comune, ulterioare, având prefigurări în epoca de comunitate (cf. Frâncu, 1971).

4.5.6.1. Adesea, în studii, manuale și chiar în tratate de istoria limbii române, apar unele întrebări, după părerea noastră, greșit puse: *Când a încetat latina și a început româna ? Când și unde s-a format limba română ?* sau *La venirea slavilor, limba română era formată (închegată) ? Ce contribuție*

are influența slavă la formarea limbii române ? După cum am mai spus, aceste întrebări nu sunt numai școlărești, ci includ și o judecată greșită privind funcțiile limbii vorbite și continuitatea ei. Limba română, ca mijloc de comunicare, ca organ formator al gândirii, ca mijloc expresiv etc. a fost întotdeauna *formată* sau *închegată*, căci trecerea de la latină la română s-a făcut pe nesimțite, încât până astăzi nu a existat o discontinuitate, un *raptus*, o ruptură între latina populară și protoromână, între sistemul latin și cel neolatin. Limba este *formă* și nu substanță, spune F. de Saussure, iar această formă latină, și apoi neolatină, se dezvoltă datorită unor factori interni și externi.

Greșită este și părerea unor cercetători că limba latină este limbă moartă: ea este vie căci trăiește sub forma limbilor romanice, există o *continuitate* în modul în care ea este înțeleasă, vorbită și transmisă altora, s-au schimbat numai convențiile de comunicare. Sintagma ***formarea limbii române*** este nepotrivită pentru problema cercetată. În schimb, sintagma ***formarea limbii literare***, de la care, probabil, s-a pornit, este corectă, căci limba literară, prin normele ei stabilite în mod conștient, este discontinuă, în comparație cu limba populară care este continuă. Limbile populare nu sunt caracterizate ca cele literare, prin *discontinuitate*. Din acest punct de vedere, S. Pușcariu (1940, p. 183) avea dreptate când afirma, în 1939, atunci când elabora *Limba română*, I: *Privire generală* (publicată în 1940): *"Limba română de azi e însăși limba latină, din anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu aceeași culoare și cu aceleași semne și alunițe, ca și în pruncie, deși toate celulele ei s-au împrospătat în curgerea timpului"*.

Din această perspectivă, se poate spune că latina populară din provinciile dunărene, izolată de Roma și de provinciile apusene ale Imperiului Roman după 395 (data despărțirii în două a Imperiului), și, mai ales, după secolul al VI-lea (când latina este treptat înlocuită cu greaca din Imperiul de Răsărit, aceasta din urmă devenind *limbă oficială*), își are trăsăturile proprii, inovațiile locale au câmp mai liber de manifestare, încât în secolele al VII-lea și al VIII-lea, ea evoluează spre un *nou sistem lingvistic*, *neolatin*, dezvoltându-se independent de celelalte sisteme romanice, neolatine. Deși în zona fostei Dacii există probe scrise mult mai târziu decât în Occidentul roman (unde *Glosele de la Reichenau și Kassel* atestă unele fenomene romanice în textele latine din secolul al VIII-lea, iar primul text romanic, *Les Serments de Strasbourg*, apare în 842), se poate presupune că, în secolul al VIII-lea, putem vorbi de individualitatea unui nou sistem neolatin, oriental, numit *limba protoromână* (sau *româna primitivă*, cum s-a mai spus). Cert este că, la sfârșitul secolului al VIII-lea, când încep să pătrundă primele elemente ale vechii limbi slave, limba română nu mai suferă transformările produse în cuvintele și formele moștenite din latină în română, adică atunci când trecuse lent de la sistemul latinesc popular la sistemul

neolatin românesc. Aceasta este şi concluzia recentă a lui Marius Sala (1998, p. 32), care, însă, formulează ideea, în modul criticat mai sus: "*De aceea, nu trebuie să considerăm că limba română* ***s-a format*** (s. n.) *după contactul cu vechea slavă*" (*Ibidem*, p. 32).

Nu putem accepta părerea unor lingvişti care împing cu mult înainte (secolul al VI-lea) trecerea de la latina populară la un nou sistem lingvistic neolatin, româna (amintim că A. Philippide considera româna comună un dialect al latinei populare), căci este cunoscut că în Moesia, Scythia Minor şi unele părţi din Oltenia, Banat şi Muntenia, pe timpul lui Justinian, se vorbea latina, iar slujbele bisericeşti, dirijate de Episcopia *Justiniana Prima*, se făceau în latină.

4.6. De multe ori se aduce în această delimitare mult discutata şi controversata frază *Torna, torna, fratre*, ce se va fi rostit în anul 586 de soldaţi din armata bizantină care coborâseră din Munţii Haemus (Balcani, Stara Plamina) în Tracia în direcţia Burgas pentru a se confrunta cu avarii. După cum relatează scriitorul bizantin Theophylaktos Simokattes (610-640), unui soldat i-a căzut sarcina de pe spinarea animalului de povară, iar unul din camarazii săi i-a strigat să se întoarcă să o ridice. Fiind întuneric, s-a creat panică în armată, considerându-se că e primejdie din partea inamicului, că e un ordin de retragere şi ostaşii au luat-o la fugă înapoi în dezordine. Textul grecesc menţionează "*glăsuia unul către altul în limba locului să se întoarcă înapoi, strigând în gura mare* ***torna, torna*** *(întoarce-te !)* (ap. Mihăescu, 1993, p. 39). De aici rezultă că "*limba din partea locului era latina şi că soldaţii ştiau latineşte*" (*ibid.*, p. 39). Repovestită mai târziu de istoricul Theophanes Confessor, în anii 810-814, întâmplarea e prezentată astfel: "*un tovarăş cu stăpânul animalului i-a îndreptat sarcina şi i-a strigat în limba maternă:* ***torna, torna, fratre*** (*întoarce-te, întoarce-te, frate !*) (*ibid.*, p. 39). Textul lui Theophanes cuprinde în plus cuvântul *fratre* (în unele manuscrise *frater*), în timp ce *torna* apare în unele manuscrise sub forma *retorna*. Privite din perspectiva romanică, cuvintele din această frază s-au păstrat (*frater* şi *torna*) în toate limbile romanice, iar *retornare* în fr. *retourner* şi it. *riturnare* (în română *a returna* e neologism).

În ciuda şi datorită lapidarităţii sale, această frază, care se va fi rostit spre sfârşitul secolului al VI-lea în provincia *Thracia*, a provocat numeroase controverse privind *spaţiul* în care s-a produs romanizarea şi *timpul* apariţiei noului sistem neolatin - limba română. Unii cercetători au considerat, cu mai mult timp în urmă, că aceste două cuvinte atestă romanizarea Traciei, prezenţa populaţiei locale în armata bizantină şi *începuturile limbii române*. Istoricul Johann Thunmann credea, în 1774, că "*la sfârşitul secolului al VI-lea se vorbea în Tracia limba valahă (walachisch)*" (Thunmann, 1774, p. 341), idee preluată apoi de Sulzer, care spunea că "*soldaţii valahi se înţelegeau între ei în valahă*" ("*in walachischer Sprache*" (Sulzer, 1781, t. II, p. 22).

Teza aceasta, preluată în sens tendenţios de la R. Roesler, pentru susţinerea ipotezei sale că sudul Dunării era *plin* de vlahi, care ar fi migrat mai târziu în nordul Dunării, s-a bucurat de mare răspândire în secolul al XI-lea, preferată chiar de adversari ai lui Roesler, ca A. D. Xenopol (care credea că *"aceste cuvinte sunt fără îndoială în româneşte şi reprezintă un început al trecerii de la latina vulgară la româna de astăzi"*, A. D. Xenopol, 1885, p. 40) şi Hasdeu (care considera fraza citată ca o probă pentru romanizarea Traciei şi începuturile poporului român (B. P. Hasdeu, *Strat şi substrat. Genealogia limbilor balcanice*, în AAR, s. Lit., XIV, 1892, p. 230) în ciuda rezervei unor savanţi ca J. L. Pić (1880, p. 54), J. Jung (1881, p. 377-378, 480), A. Budinszky (1881, p. 223), D. Onciul (1885, p. 432-433), care credeau că e vorba de cuvinte rostite în latină şi nu română.

Cel care impune această ultimă ipoteză este însă savantul ceh Constantin Jireček care, deşi la începutul carierei sale, susţinuse teza că termenii menţionaţi ar reprezenta *"die erste Spur des Rumänischen"* (*"prima urmă a românei"*, cf. Jireček, 1876, p. 112), subliniază peste un deceniu şi jumătate că *torna, torna, fratre* nu au fost decât simple formule de comandă, păstrate din latină de bizantini şi că nu ar fi dovezi nici pentru romanizarea Traciei, nici pentru prezenţa unei populaţii locale romanizate, nici pentru începuturile limbii române (Jireček, 1893, p. 98-99). Cunoscător profund al civilizaţiei sud-est europene din perioada menţionată, autor al celebrei demarcaţii între teritoriul latinizat şi cel grecizat din Peninsula Balcanică (*linia Jireček*), savantul praghez a reuşit să-şi răspândească ipoteza şi să convingă şi pe cercetători români, ca O. Densusianu (1901, p. 390), N. Iorga (în tinereţe, cf. N. Iorga, 1905, p. 106) şi străini (de pildă, F. Lot, 1946, I, p. 203-209). Criticată de A. Philippide (1925, p. 507-508), care arată că autorul ipotezei nu ţine seamă de seama de cuvântul *fratre* (care nu poate fi un termen de comandă) şi nu explică expresiile greceşti referitoare la *"limba maternă"* şi *"limba locului"*, ipoteza lui Jireček a fost părăsită de N. Iorga (în opera sa istorică fundamentală, *Istoria românilor*) şi contestată de alţi savanţi, ca Gh. Brătianu (1942, p. 91-92), Al. Rosetti, (*Despre* ***torna, torna, fratre***, în "Omagiul lui Constantin Daicoviciu, Bucureşti, 1960), Radu Vulpe (1938, p. 378) şi de autorii primului volum al *Istoriei României*, editată de Academia Română în 1960.

O interpretare mai documentată şi mai plauzibilă a adus specialistul grec G. Kolias (*Τόρνα επιχώριοζ γλωσσα*, în "Annuaire de la Société des Etudes Byzantines", 14, 1938, p. 294-299) care a arătat că prin *επιχώριοζ γλωττα "limba ţării, limba locului"* şi prin *(πάτριοζ φωνή "limba maternă (a părinţilor)"* bizantinii înţelegeau, de fapt, limba oficială a Imperiului, adică *limba latină* în general, şi nu limba ţării sau regiunii în care se găsea în anul 586 armata bizantină, adică limba latină sau romanică din Tracia. De fapt, Imperiul Roman de Răsărit a conservat latina ca limbă oficială până la

începutul secolului al VII-lea şi a păstrat primatul ei faţă de greacă, deşi aceasta câştigase teren de mai multe secole, începând de la Constantin cel Mare. Numai după colonizarea slavilor s-a produs o ruptură între Bizanţ şi populaţia romanizată de la Dunărea de Jos şi din Europa occidentală. În această perioadă şi mult timp după aceea, latina era considerată *limba ţării, limba locului* (*επιχώριοζ γλττα*) sau *limba strămună* (*πάτριοζ φωνη*). Concluzia lui G. Kolias menţiona că *torna* era un termen de comandă intrat în limba greacă, *fratre* (sau *frater*) a fost inserat de copiştii ulteriori şi că, deci, pasajele respective din cei doi scriitori bizantini nu sunt probe, nici pentru prezenţa unei populaţii romanizate în Tracia sau în armata bizantină, nici pentru ideea primelor manifestări ale limbii române. Alte cercetări ulterioare au arătat că *frater* intrase în greaca bizantină din latină, cu sensul de "camarad, tovarăş de armă" şi că *torna, torna, fratre* nu ar avea semnificaţia istorică pe care i-au dat-o susţinătorii primei teze.

Un compromis între cele două teze a fost încercat de P. Ş. Năsturel (*Torna, torna, fratre. O problemă de istorie şi de lingvistică*, în "Studii şi cercetări de istorie medie", VII, 1956, p. 179-188, idem, *Quelques mots de plus à propos de* ***torna, torna*** *de Théophylacte et de* ***torna, torna, fratre*** *de Theophane*, în "Byzantinobulgarica", 2, 1966, p. 217-222) prin combinarea argumentelor istoricilor cu cele ale filologilor: varianta *retorna* nu apare decât în manuscrisele târzii, fiind introdusă, probabil, în secolele al XV-lea sau al XVI-lea, sub influenţa verbului italian *ritornare* sau a verbului francez *retourner*. Dintre formele *fratre* şi *frater*, prima pare a fi cea originală şi ea a fost adăugată de Theophanes care a folosit alt manuscris. Concluzia autorului este că *torna, torna, fratre* sunt cuvinte ale latinei orientale, constituind prima manifestare cunoscută a limbii române.

Din perspectiva romanică, G. Reichenkron ("Byzantinische Zeitschrift", 54, 1961, p. 18-27) a arătat că, în domeniul terminologiei militare, exista o mare unitate şi comenzile intrate din latină în greacă circulau în tot Imperiul Roman. Din acest motiv, cuvintele *torna, torna, fratre,* moştenite şi de limbile romanice occidentale, constituie o problemă ce trebuie examinată într-un cadru mult mai larg.

Cercetări aprofundate, privind semnificaţia cuvintelor menţionate şi contextul în care au fost pronunţate, au întreprins E. Coşeriu (*Theopylactus*, II, 15. *Ein Beitrag zur Deutung von τόρνα, τόρνα, φρατρε*, în AUI, secţia a III-a, Lingvistică, t. XXVIII-XXIX, 1982-1983, p. 21-27), H. Mihăescu (1993, p. 420-429, de unde am selectat datele de mai sus) şi N. Saramandu (*Torna, torna, fratre*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001).

În stadiul actual al cercetării, nu se mai poate afirma că cuvintele discutate ar reprezenta o probă privind prezenţa în Tracia a unei populaţii romanizate căci această provincie, aflată în teritoriul grecizat (la sudul liniei Jireček), romanizarea nu a avut loc, populaţiile locale păstrându-şi limba mult

timp, nefiind asimilate complet decât după colonizarea slavilor aici. Forma *torna*, prezentă în latina populară de pretutindeni, a devenit cu timpul termen de comandă, însă cuvântul *frater*, cu sensul său figurat de "camarad, tovarăş de arme" circula în armată, având valoare afectivă la soldaţii creştini (cf. (Mihăescu, 1993, p. 428). Deci cuvintele *torna, torna, fratre* nu erau termeni de comandă, ci numai *torna* a devenit termen de comandă în latina Bizanţului.

Cu tot respectul pentru strădania unor cercetători români de a considera fraza *torna, torna, fratre* ca primul text românesc şi, în acelaşi timp, romanic, este însă clar că această frază, rostită în secolul al VI-lea în Munţii Haemus, era în latina orientală şi nu în română.

CAPITOLUL V

"SUPERSTRATUL" ŞI CONSECINŢELE LUI

5.0. La venirea slavilor, în secolul al VI-lea, populaţia autohtonă traco-dacă de la nordul liniei Jireček fusese demult romanizată (după secolul al V-lea, din limba traco-dacă nu mai existau decât resturi păstrate în limba populaţiei romanizate; în secolul al VI-lea, numai în unele zone ale Traciei, greu accesibile, mai trăiau unele rămăşiţe tracice).

Chiar în provinciile care nu făcuseră parte din Dacia Traiană, adică în estul Munteniei, Moldova, Maramureş, Crişana, Bucovina, romanizarea, la început slabă, a dacilor liberi, a carpilor şi costobocilor, se desăvârşeşte, în special prin creştinism, prin păstorii daci romanizaţi şi prin războaiele dintre romanii şi barbarii de la periferia lumii romane, în cursul cărora mulţi romani au fost capturaţi şi au rămas în aceste regiuni. În comparaţie cu Dacia Traiană, unde romanizarea a fost *oficială*, în zona dacilor liberi, romanizarea a fost *mobilă* şi « barbară », după cum a demonstrat istoricul N. Gostar (*Vechimea elementului roman la răsărit de Carpaţi*, în "Era socialistă", nr. 6, 1979, p. 34-37). I. Ioniţă (1981), Silviu Sanie (1981), Dan Gh. Teodor (1978) şi V. Spinei (1997) au arătat că, în secolele al II-lea şi al III-lea, în Moldova, influenţa culturii materiale romane este evidentă în toate aşezările şi că procesul de romanizare era *ireversibil*. Cercetările arheologice şi în alte regiuni sunt elocvente în acest sens (cf. Stoicescu-Hurdubeţiu, 1984, p. 91-92; Spinei, 1997).

De aceea, influenţa slavă nu afectează sistemul fonologic şi structura gramaticală a noului sistem lingvistic decât în puncte periferice (preiotarea (*ieu* pentru *eu* < *ego*) vocativul în *-o*, cu circulaţie restrînsă în graiurile populare,

limitat la sud-estul dialectului daco-român, şi, probabil, târziu, de origine bulgărească), încât astăzi nu se mai poate susţine ideea mai veche (emisă de Densusianu, HLR, I, p. 241) şi reluată de Emil Petrovici (*Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, Bucureşti, 1956; idem, *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremde Einflüsse umgestaltet werden ? Zum slavischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, Haag, 1957) că limba română "s-ar fi format" numai după ce a suferit influenţa slavă.

Această concepţie a fost respinsă, pe bună dreptate, de profesorul nostru, Gh. Ivănescu (1980, p. 195), care a arătat că "*specificul limbii române s-a format în parte, înainte de influenţa slavă... Aşadar, nu superstratul slav, ci substratul traco-dac a transformat latina populară în română. De altfel, cum macedoromânii au suferit foarte puţin influenţa slavă veche, ar urma că graiul lor s-a format sub influenţa altui popor decât cel care a dus la formarea dacoromânei, anume cel grecesc. Dar atunci ar rămâne neexplicat de ce macedoromâna şi dacoromâna au avut multă vreme aceeaşi dezvoltare, deşi s-ar fi format sub influenţa unor substrate diverse ?*". Punctul de plecare al concepţiei că limba română "s-a format" din latină sub influenţa limbii slave vechi a fost analogia cu unele limbi romanice apusene în care influenţa superstratului germanic a jucat un rol important în geneza acestora, căci s-a manifestat mai devreme şi în alte condiţii. Marea invazie francă din secolul al V-lea în Galia fusese precedată de contacte îndelungate şi permanente între romani, celţii romanizaţi şi populaţiile germanice, cele trei limbi (latina, celta şi germanica) coabitând "*în schimburile zilnice între persoane bilingve sau trilingve*" (cf. H. Walter, 1998, p. 38). Însă în Dacia şi în alte provincii romanizate, unde au avut loc geneza limbii române şi etnogeneza românilor, situaţia a fost cu totul altfel. Venind cu *razboj* "ucidere", „homicid" şi cu *mąka* > rom. *muncă*) „chin, muncă forţată", slavii s-au apropiat cu greu şi numai după o lungă perioadă de populaţia romanizată, limba traco-dacă era aproape de dispariţie în marea majoritate a provinciilor romanizate înainte de secolul al VI-lea. Pe de altă parte, în Dacia, probabil, nu populaţia romanizată a fost bilingvă, ci numai populaţia slavă care, în procesul romanizării sale, a învăţat limba populaţiei autohtone. În sudul Dunării, firește, populaţia romanizată a devenit bilingvă în cursul slavizării sale, dar acest lucru nu are importanţă pentru problema în discuţie, cea a influenţei slave asupra limbii române, ci pentru cea a influenţei romanice (sau a substratului romanic), asupra limbii slave meridionale vechi (cf. mai jos, **5.8**). Din aceste motive, credem că influenţa slavă este mai mult un element de *adstrat* decât de *superstrat*, aşa cum, de altfel, au afirmat şi alţi cercetători (vezi discuţia la I. Lobiuc, *Lingvistica generală*, Iaşi, Institutul European, 1997, p. 230 şi urm.; idem, *Contactele între limbi*, Iaşi, Editura Universităţii «Al. I. Cuza», 1997, p. 181-183). Avem în vedere faptul că influenţa slavă se exercită după constituirea noului sistem lingvistic neolatin, oriental, limba română.

La început relațiile dintre populația romanizată și triburile slave nu erau pașnice, dar treptat mai ales după creștinarea slavilor în secolul al IX-lea, se creează relații de conviețuire pașnică. „Decalajul cronologic între venirea slavilor și etapa pe care o reflectă împrumuturile slave se explică nu prin lipsă de contact, ci prin conviețuire și bilingvism" (Lobiuc, 2004, 452).

Arheologii au semnalat coexistența elementelor slave cu cele autohtone, persistența așezărilor mixte slavo-române, prezența aici a tradițiilor locale ale populației romanizate din secolele al VI-lea – al VII-lea, interferența cu cultura slavă. În unele așezări predomina aspectul slav, în altele cel autohton, în altele cel mixt care atesta așezări mixte româno-slave. Toate aspectele culturii Dridu au la bază un substrat comun romanic puternic. Interferența cu cultura slavă este probată de prima etapă a culturii Hlincea, care evoluează mai târziu spre un caracter est-slav (Lobiuc, 2004, 442).

5.1. Contactul populației romanice din nordul și din sudul Dunării cu slavii, care constituiau o comunitate relativ unitară de limbă (slava comună), fără deosebiri dialectale esențiale, deși unii cercetători contestă această unitate (cf. Gh. Ivănescu, *Diferențierea dialectală a slavei primitive*, în ALIL, XXIX, Iași, 1983-1984, p. 115-137; Mihăescu, 1993, p. 324), are consecințe dintre cele mai importante asupra romanității balcanice și nord-dunărene.

În nordul Dunării are loc procesul de asimilare a slavilor nord-dunăreni, în schimb, în sudul Dunării, unde triburile slave, atrase de bogățiile Imperiului Roman de Răsărit, s-au așezat durabil, are loc pe de o parte, o dislocare a populației romanice spre sud și spre nord, iar pe de altă parte o slavizare treptată a populației romanice rămasă pe loc.

Din punct de vedere cronologic, secolul al VII-lea reprezintă un moment crucial în acest proces, căci după distrugerea limes-ului dunărean la 602, șapte triburi de slavi au trecut în sudul Dunării și "*au împins treptat populația romanizată de aici spre Haemus, Pind și Adriatica, spărgând unitatea populației romanizate de pe ambele maluri ale Dunării*" (Stoicescu-Hurdubețiu, p. 121).

Este posibil ca atunci o parte din populația romanizată din dreapta Dunării să fi trecut în nordul fluviului, întărind, astfel, romanitatea nord-dunăreană și puterea ei de asimilare. Această ipoteză, emisă de A. Philippide (1925, 1928) și acceptată de elevii săi (cf. Ivănescu, 1980, Iordan, 1983 precum și de istoricul clujean, C. Daicoviciu) este plauzibilă. A. Philippide, deși arată că locul genezei limbii române și etnogenezei românilor este cu precădere în sudul Dunării, nu exclude posibilitatea ca o populație romanizată să se fi păstrat la nordul Dunării după anul 274. Venirea slavilor determină dislocarea romanității balcanice și migrarea acestora atât spre sud și vest, cât și spre nord "în valuri", scria A. Philippide. Am arătat mai sus (**4.0.1**) că teoria sa se deosebește de cea a lui Roesler și a susținătorilor lui prin faptul că admite că migrația de la sudul la nordul Dunării, unde exista o

populație romanică, s-a petrecut începând cu secolul al VI-lea, cu așezarea slavilor în aceste locuri și nu în secolul al XII-lea și al XIII-lea, după pătrunderea ungurilor în Transilvania.

După părerea lui C. Daicoviciu, ar exista două faze în etnogeneza românilor: una, până la venirea slavilor, când procesul de romanizare a fost activ, iar plămădirea poporului român s-ar fi făcut pe o arie largă balcano-carpatică, și alta, începând cu secolul al VII-lea, când zona carpato-dunăreano-pontică devine nucleul românismului.

5.2. *Slavii* sau *slovenii* (*slovene* sau *slavene*, cum se chemau ei), numiți de strămoșii noștri, *șchei* (< în lat. pl. *sclavi*, sg. *sclavus*, rom. *șchiau* (arom. *scl'au*, it. *schiavo*, calab. *schiau*, prov., cat. *esclau*, fr. *esclave*, sp. *esclavo*, port. *escravo)*; bizantinii îi numeau *sclavini* (mgr. *όκλαβῆνος* (< sl. *slověninŭ*)), iar pe cei din teritoriul românesc *antes*) s-au revărsat ca un torent pe toată romanitatea dunăreană și balcanică, de la Porolissum (Sălaj) până la Scupi (Skoplje), semănând groază și moarte în rândurile acesteia, din nordul Transilvaniei și al Moldovei, peste Banat, Oltenia, Muntenia, Bulgaria, Macedonia, Albania, Grecia până la Pelopones, ocupând peste tot șesurile, văile bune de agricultură, râurile bune de pescuit (de aici, marea penetrație a elementelor slave în terminologia agriculturii și pescuitului în vocabularul limbii române) și alungând pe autohtoni în poienile codrilor și pe plaiurile mai înalte ale dealurilor și ale munților (cf. E. Petrovici, "Transilvania", 1943, p. 9). Mult mai târziu, după această stare de *război* (lexemul acesta, însemnând "ucidere", este de origine slavă și a înlocuit lat. *bellum*, așa cum v.germ. *Werra* "răscoală" a înlocuit acest lexem latinesc în Romania apuseană (vezi mai sus, 3.10.14), s-au stabilit relații mai pașnice între cuceritorii slavi și populația autohtonă, care duc la o simbioză slavo-română, din care, pe planul limbii, a rezultat acel *superstrat slav* (sau mai bine zis *adstrat*) cam de aceleași dimensiuni cu superstratul germanic din Galia și din alte provincii romanizate din apusul Europei. În migrația lor spre sud au urmat două căi: una prin Moldova, Dobrogea, Muntenia, estul Peninsulei Balcanice (ramura bulgaro-macedoneană, secolele al VI-lea – al VII-lea și alta pe la nord de Carpați, pe valea Tisei, prin Câmpia Panonică până la Marea Adriatică (ramura sârbo-croată și slovenă). Cei care au rămas în Dacia, *sclavini* „scheii" au fost romanizați treptat după o perioadă de bilingvism, probabil în secolele al XI-lea și al XII-lea (cf. Petrovici, 1943, 267, Rosetti, 1978, 295-227, Mihăilă, 1973, 9-15, Pătruț, 1974, 101-123, Ivănescu, 1980, 280, Frățilă, *Elementul slav vechi în lexicul dialectului istroromân*, în AUI, secția a III-a, Lingvistică, tom. IV, LVIII, 212, p. 87; 2012, 87)).

5.2.1. Cele mai vechi elemente slave ale limbii române, împrumutate de la slavii din Dacia și din Moesia au constituit obiectul a numeroase discuții, atât în ceea ce privește cronologizarea lor, cât și în ceea ce privește rolul pe care l-au jucat în limba română.

Începutul pătrunderii elementelor slave este plasat de unii cercetători între secolele al VI-lea și al VII-lea (Ov. Densusianu, I, 1960, 159-287, A. D. Xenopol, 1885; Petrovici, 1943, 233-277; Rosetti, 1978, 293-353); G. Mihăilă, 1960; S. Pușcariu, 1940, 277-309) credeau că elementele vechi slave au intrat în română în secolele al VIII-lea – al IX-lea. După I. Bărbulescu (1929) primele elemente slave au intrat în română în secolul al X-lea. G. Ivănescu (1980, 281) împarte influența slavă în două perioade: prima după anul 850 până în secolul al X-lea, a doua în secolele X-XI. Însă ipoteza cea mai plauzibilă rămâne aceea că începutul pătrunderii elementelor vechi slave nu trebuie plasat înainte de secolul al IX-lea, dacă se interpretează în mod obiectiv fenomenele fonetice petrecute pe teren slav. Vladimir Georgiev (*Prasloveanskij e indo-europeinskje eazânkij*, în "Sloveanska filologhija", III, Sofia, 1963, p. 17; idem, *Vokalnaja sistema e razvoia na sloveanskije eziki*, Sofia, 1964, p. 5-7; *Problémes phonétiques du slave commun*, în "Révues des études slaves", 1965, XLIV, p. 7-17) a arătat, pornind de la o remarcă a lui M. Vasmer, că, până la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea nu se produsese trecerea lui *ă* scurt în *o*, în slavă (dezvoltat ulterior din a scurt). I. Pătruț (*Despre vechimea relațiilor lingvistice slavo-române*, în "Cercetări de lingvistică", 1969, XIV, p. 23-29; idem, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 101-123) a demonstrat că începutul pătrunderii elementelor slave în limba română este posterior apariției vocalei *o* (< *a* scurt) în sistemul vechi slav, întrucât împrumuturile din toate cele patru dialecte ale limbii române prezintă numai stadiul *o* sau *oa* prin diftongare, nu și stadiul anterior *a* (fost scurt): *bob, bogat, clopot, a clocoti coasă* < bg. *bobŭ, bogatŭ, clopot, klokotati* „a fierbe" *cosa*. Cuvinte ca: *șchiau, jupân, stăpân*, care presupun un *a* în slavă, considerate de unii a fi împrumuturi străvechi vechi slave, sunt, însă, pasibile și de alte interpretări etimologice. *Șchiau* reprezintă evoluția fonetică a lat. *sclavus*, care denumea pe unul din triburile slave (cf. Pușcariu, 1457; REW, 8003a; *I.L.R.*, II, p. 15, 376; cf. it. *schiavo*, calabr. *schiau*, prov., cat. *esclau*, fr. *esclave*, sp. *esclavo*, port. *escravo*). Numele etnic în mgr. din secolul al VI-lea a căpătat un sens social prin secolul al X-lea (mgr. *σκλάβῆνοσ* < sl. *slověninu*). *Stăpân* are o etimologie neclară, în tot cazul este preslav, nefiind atestat în vechea slavă și nefiind cunoscut, dintre limbile slave, decât de bulgară, macedoneană și sârbo-croată; lexemul este împrumutat și de albanezi (*stopan*), mai recent, din dialectele macedo-bulgare (pătruns și în arom. *stopán*), dar dialectul albanez gheg are și forme cu fonetism arhaic *shtepâ, shtepani*, care nu poate fi explicat prin slavă. Gh. Mihăilă (*Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, în SCL, XXII, p. 351-356) este de părerea lui Kr. Sandfeld (1930, p. 94) care îl trecea pe *stăpân* printre balcanismele cu etimologie neclară: "*dintr-o limbă necunoscută (în care avea forma *stăpan-), cuvântul a pătruns, într-o epocă mai veche, în română și în albaneză, iar după venirea*

slavilor în Peninsula Balcanică şi în medio-bulgară, şi în sârbo-croată din graiurile bulgaro-macedonene, a intrat şi în albaneză: stopan" (cf. şi I. I. Russu, 1981, p. 68). Cuvântul *stăpân*, cu sensul originar de "proprietar de turme", a fost explicat de Miklosich (*Lexicon*, 885), Cihac (II, 362), Tiktin (RDW) şi Rosetti (*Melanges...*, p. 406-407) prin v.sl. *stopanŭ, stopaninŭ* „proprietar", "dominus" (cf. bg. *stopanin*), dar această explicaţie nu este satisfăcătoare din cauza dificultăţilor fonetice (modificarea lui *o* şi a lui *a* accentuat în poziţie nazală). Originea latină din **hospitanus* (< *hospes, hospitium*), propusă de Massim-Laurian (*Dict.*) şi reluată de Puşcariu (DR, VII, 436 şi LR, 1940, 286) şi Barić (1919), nu este plauzibilă din motive fonetice, iar originea autohtonă (< trac **stopanus*), propusă de G. Pascu (1924), A. Philippide (1928), Brâncuş (1983, p. 148) şi Vinereanu (2008, 779) este posibilă, dar mai are nevoie de argumente.

Jupân „1) titlu de politeţe dat unor persoane cu titluri; 2) titlu de politeţe echivalent cu „domn", dar bg. *jupan* sus pus arom. *jupăn* „om de rând"". Cu echivalenţe în sb. *župan* „şeful unui ţinut", lituan. *župane* „femeie nobilă" este, de asemenea, cu etimologie incertă, căci nu poate fi vechi slav (*županŭ*), care a dat în mod normal *jupan,* ca în limba veche, din motive fonetice (*â* + *n* < *a* + *n*), lege fonetică ce caracterizează numai elementele latine moştenite şi cele din substrat (cf. *rana, hrană* de origine slavă, care au păstrat pe a acc. în poziţie nazală).

De aceea etimologia slavă a lui *jupân*, propusă de Miklosich (*Slav. Elem.* 22), Cihac (II, 101), Şeineanu (*Semaseol.* 238), Rosetti (BL, 5, 22), Vasmer (I, 432) nu este temeinică din motive fonetice. Nici cea a lui Gh. Giuglea (DR, 3, 606-610) dintr-un lat. **gypanus* (< gr. *γόπη* „casă"), nu poate fi susţinută din motive semantice. Puşcariu (LR, 1940, 257) îl considera de origine avară, dar se pare că limba avară nu a lăsat urme în română. Mai plauzibilă este etimologia dată de A. Philippide (II, 1928, 15) preluată de Ciorănescu (DER) şi de Vinereanu (DER, 2008, 471), care-l consideră autohton din *Diupaneus* (ortografiat *Diurpaneos*) (probabil din *Diurpanus*, pentru a justifica pe *n* din *jupân*, căci *n* urmat de *e* ar fi trebuit să dispară), supranumele lui Decebal.

Lexemele *baltă, stână, smântână, stânca, măgură, mătură, gard* şi *daltă* (ultimul cuvânt considerat de Miklosich (*Slav. Elem.* 21), *Lexicon* (162), Rosetti (BL, XIX, 116), Berneker (208) ca foarte vechi, din sl. **dolto*, anterior secolului al XI-lea (cf. bg. *dlato, dleto*)), considerate de unii cercetători (de pildă, E. Petrovici, RRL, XI, 1966, p. 319-320) ca făcând parte din primele împrumuturi din slavă, intrate într-o epocă foarte veche, sunt după toate probabilităţile preslave, posibil de origine autohtonă (cf. Gh. Mihăilă, *op. cit.*, p. 361- 362; I. I. Russu, 1981, p. 68; Brâncuş, 1983, p. 35-36, 76, 95-96, 138, 142, Vinereanu, 2008). Încercarea mai recentă a lui N. Raevschi (1998, p. 4) de a susţine că "*În situaţia actuală a cercetărilor,*

termenii de origine protoslavă ar fi în număr de aproximativ 10: căpută, gard, jupân, măgură, smântână, stăpân, stână, sută, schiau «bulgar»" nu poate fi acceptată din motivele arătate mai sus. Ele sunt probabil preslave și posibil autohtone (vezi **1.6.1.1**).

Astfel, etimologia slavă a cuvintelor *stână* și *zmântână* nu poate fi acceptată din motive fonetice (*a* în poziție nazală se păstrează în elementele vechi slave și se închide numai în cele latinești și autohtone). De aceea, etimologia din v sl. **stana* „oprire" dată de Cihac (II, 361) și preluată de Densusianu (HLR, I, 282), Tiktin (RDW), Ciorănescu (DER, 8182) nu este valabilă în primul rând din motive fonetice și în al doilea rând din motive semantice: v sl. *stana* „oprire" (< *stati, stana* „a sta").

Mai plauzibilă este etimologia din dac. **stana* (cf. alb. *stan* „stână", *stanar* „păstor"; sb., cr. *stan* „stână", *stanar* „cioban, păstor", neogr. *ότάνη*) dată de Hasdeu (*Col. lui Traian*, 1874, 105; Philippide, II, 1928, 15), Pușcariu, LR, 1940, 176). M. Vinereanu (2008, 780) aduce în discuție ca argument pentru această etimologie și toponimicul *stenes* din secolul al VI-lea d. Ch., prezent în Procopius din Caesarea (*De Edificiis*, IV), deci din perioada când slavii nu se stabiliseră în sudul Dunării (**stăna* ar fi existat atunci în străromână).

În ceea ce privește cuvântul *smântână* etimologia v.sl. **sumetana* < *sumetat, sumesta* „a arunca pe jos", propusă de Miklosich, *Slav. Elem.*, 448, Cihac, II, 352, Tiktin, Ciorănescu, DEL, 7924 nu rezistă din rațiuni fonetice și semantice (*a* + *m, n* nu se închide în elementele slave, iar radicalul v.sl.**metati* „a arunca pe jos" este total diferit in punct de vedere semantic de rom. *smântână*). Nici etimologia propusă de Pușcariu (LR, 1940, 286) din lat. **manatana* < *mantum* nu este convingătoare. Mai plauzibilă este etimologia propusă de Philippide (II, 15), admisă de Vinereanu (2008, 764) din geto-dacă: un radical preroman **s(mant)* „grăsime".

Cuvântul *baltă* (arom. megl. *baltă*, istr. *bate* „apă stătătoare, mlaștină, lunca inundabilă a Dunării") cu corespondent în albaneză (alb. *baltë*, atestat și în top. iliric *Balta*) și în unele dialecte italiene (venet. *palta*, lombard. *palta*, piemont. *parita* (Vasmer, I, 190) nu poate veni cum cred Roesler, 568, Miklosich (*Slav. Elem.*, 15), Philippide (*Principii*, 140) din v.sl. *blato* „mare", ci este preslav, după toate probabilitățile traco-dac, cum au arătat Brâncuș (1983, 2005), iar mai recent Vinereanu (2008, 113) (v. discuția de la **1.6.1.1**).

Cuvântul *măgură* (arom. *măgură* „deal împădurit"), cu corespondent în albaneză *magulë* „deal, colină" nu vine din vechea slavă *mogyla*, ci (posibil) din fondul autohton cum au arătat Hasdeu (Cuv., I, 208), Brâncuș (1995), Vinereanu (2008, 515-516), pe baza răspândirii lui foarte mari în vechea persană, avestică, sardă și unele dialecte italiene de sud (v. discuția de la **1.6.1.1**).

Unele cuvinte românești de origine slavă cu metateză prezintă un

fonetism mai nou, cu evoluţia grupurilor *(t)art, t(al)l, tert, telt* prin metateză în limbile slave de sud şi de vest, fenomen ce era încă în curs la începutul secolului al IX-lea. Astfel, lexemele româneşti de tipul: *brazdă, grădină, grajd, ogradă, prag, mlădiţă* şi toponimele de tipul: *Belgrad, Zlatina, Zlaşti, Breazova* etc. (cf. bg. *brazda, gradina, graždi, ograda, prag, mladica* (< *mladu* „tânăr")) prezintă faza mai nouă cu metateză şi, de aceea, ele nu pot fi anterioare secolului al IX-lea (cf. I. Pătruţ, 1967, p. 26).

Pe de altă parte, întrucât ierii slabi din slavă nu au în limba română un corespondent fonetic (un sunet), (ca, de pildă, în rom. *mârşav, sfadă, sfat, pivniţă, coşniţă* < v.bg. *mrŭšavu, sŭvada, sŭvětŭ, pivinica, košinica*), înseamnă că elementele care au avut ieri slabi în slavă au intrat în română după dispariţia acestor ieri, aproximativ în secolul al IX-lea. Aceeaşi situaţie o au elementele care prezentau ieri tari care apar vocalizaţi: *dobitoc, vârtop, coteţ, temniţă* < v.bg. *dobytŭkŭ, vrŭtŭpu, koticĭ, timinica)* (cf. Pătruţ, 1967, p. 27).

Concluzia mai recentă a cercetătorilor este că nu există argumente de natură lingvistică pentru a demonstra că influenţa slavă asupra limbii române este anterioară secolului al IX-lea, iar acest lucru este valabil şi pentru dialectele româneşti din sudul Dunării. Influenţa slavă asupra limbii române se manifestă deci la sfârşitul românei comune sau protoromânei, când exista deja de mult un nou sistem lingvistic neolatin de tip oriental: limba română.

Din acest motiv, teza mai veche, susţinută de mulţi cercetători că, înainte de influenţa slavă, limba română "*nu se închegase*" sau "*nu se formase*" (ca şi când o limbă ar fi un *caseus formaticus* > fr. *fromage*) sau nu "*se cristalizase*" şi că elementul slav constituie un factor determinant în însuşi procesul genezei limbii române nu poate fi acceptată. În tot cazul, în literatura de specialitate, au intrat două tendinţe privind influenţa vechii slave: unii cercetători au căutat să argumenteze ideea că primele elemente slave din română datează de la primele contacte ale autohtonilor cu slavii veniţi (din ţara lor de origine, situată la nordul Carpaţilor, între bazinele Vistulei, Oderului şi Dniprului superior) pe valea Siretului şi a Prutului, de pildă, Fr. Miklosich (1862), Ov. Densusianu (1901), A. Rosetti (1978), Ivănescu (1980), Mihăescu (1993); alţi cercetători au demonstrat, pe baza fenomenelor petrecute în slava comună, că aceste elemente nu sunt mai vechi decât secolul al IX-lea, de pildă: I. Bărbulescu (1929), V. Georgiev (lucrările citate), I. Pătruţ (1974), N. Raevschi (1998).

Principalele modificări în special cele fonetice şi morfologice care transformaseră latina dunăreană în protoromână se petrecuseră înainte de influenţa sud-slavei vechi, fapt susţinut mai demult de mulţi cercetători (cf. *I.L.R.*, II, 373-374, G. Ivănescu în BIFR, X, 197, 199; T. Papahagi, în GS, II/2, 304; Al. Rosetti, *I.L.R.*, II, 1954, 17; T. Capidan, în DR, III, 135; C. Poghirc, în LR, 1968, nr. 1, 15-23). Influenţa slavă nu este anterioară secolului al IX-lea cum credea Hasdeu, iar decalajul de trei secole între

venirea slavilor și primele împrumuturi slave nu se explică atât prin lipsa de contact între români și slavi, ci prin faptul că acestea reflectă după o perioadă de bilingvism stadiul de asimilare a comunităților slave din nordul Dunării de către cele românești și dispariția acestora în masa de români, cum a arătat I. Pătruț (*Fonetica graiului huțul din Valea Sucevei*, București, 1957, 101; ap. Lobiuc, 2004, 452). Slavii n-au influențat hotărâtor dezvoltarea limbii române și „n-au creat străromâna", abia mai târziu, prin dependență religioasă și politică de ei, începe o influență slavă mai sensibilă (Lobiuc, 2004, 452). Graiul traco-roman ajunsese încă din secolul al VII-lea la stadiul protoromân, iar individualitatea limbii române apare înainte ca asupra ei să se exercite influența slavă, care însă îi îngroșează unele trăsături de individualizare.

Firește, privită în mod obiectiv, influența slavă a fost cea mai puternică și cea mai adâncă și durabilă influență exercitată asupra limbii române, vizibilă în structura lexicală, în toponimie, antroponimie și în derivare (sufixe și prefixe de origine slavă).

5.3. Astfel, stratul cel mai vechi, sud-slav, este destul de bogat și conține multe elemente ale limbii române, importante privind activitățile umane și relația omului cu mediul înconjurător: *babă, bici, bolovan, bogat, brazdă, ceas, a citi, a cosi, coș, cumpănă, ciocan, a clădi, cocoș, comoară, coajă, dar, drag, dumbravă, gât, harnic, hrană, a hrăni, izvor, a iubi, jale, jeg, lacom, luncă, mândru, muncă, nevastă, norod, obraz, pod, poiană, rogojină, rod, sfat, snop, a trăi, teasc, țeavă, țelină, veac, veșnic, vlagă, zglobiu*, și multe altele (cf. Capidan, 1925, Pușcariu, 1940; Mihăilă, 1960; 1983, Rosetti, 1978, Ivănescu, 1980, Raevschi, 1988, Scărlătoiu, 1980-1998). Un număr de 233 elemente vechi slave intră în vocabularul reprezentativ al limbii române, printre care *bici, boală, bogat, brazdă, a citi, a clădi, dar, drag, gât, harnic, hrană, a iubi, muncă, nevastă, obraz, pod, a trăi* etc. (cf. Sala, 1988, p. 73-87). Ele ar reprezenta, după statisticile făcute vocabularului reprezentativ al limbii române, 9,02 %, situându-se pe locul al IV-lea după elementele limbii latine moștenite, reprezentând 30,29 % (în număr de 782 care ocupă locul întâi, creațiile lexicale românești, cu 637 elemente, reprezentând 24,68 %, pe locul al doilea și elementele cu etimologie multiplă, în număr de 457, însumând 17,70 % pe locul al treilea (cf. Sala, 1988, p. 73).

Devenind bilingvă, populația slavă din nordul Dunării, în cursul romanizării sale, lasă în limba asimilantă, limba română, termeni din toate sferele vieții materiale. De asemenea, populația romanizată din sudul Dunării, devenită bilingvă, primește un număr considerabil de elemente slave din toate domeniile vieții materiale și spirituale. Cercetate de T. Capidan și apoi de alți specialiști, elementele vechi slave, intrate probabil în secolul al IX-lea și în prima jumătate a secolului al X-lea în protoromână (comune dialectelor dacoromân, aromân și meglenoromân) sunt în număr de peste 70 (după T. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, 1925, p. 45, 51-52; Pușcariu,

1943, p. 357; este vorba de 72 cuvinte de origine slavă) dintre care unele denumind noţiuni foarte importante ca: *boală, a greşi, hrană, greblă, muncă, nevastă, a plăti, a porni, a porunci, rană, scump* etc. După Mihilă (SCL, XXXII, nr. 1, 1983, 43-53) în protoromână ar fi pătruns 246 cuvinte dintre care 182 substantive, 42 verbe, 20 adjective şi 2 adverbe. Aceste cuvinte de origine slavă ar fi pătruns concomitent în nordul şi în sudul Dunării întâlnindu-se atât în dacoromână, cât şi în dialectele aromân şi meglenoromân, adeseori şi în cel istroromân

5.4. Lexemele vechi slave, pătrunse în secolele al IX-lea – al X-lea, au devenit elemente ale vorbirii populare, intrând, mai târziu, multe dintre ele şi în normele limbii române literare. Au acoperit toate sferele semantice ale lexicului limbii române. Ele au înlocuit unele elemente latine sau autohtone în multe sfere semantice ca:

- ***părţile corpului uman şi animal**: trup, obraz, gât, gârb, gârbov, gleznă;*
- ***familie**: babă, maică, nevastă;*
- ***relaţii umane**: dar, iubi(re), muncă, obidă, sfat, sfadă, veste, vină, vrajbă;*
- ***mediul ambiant şi elemente ale naturii**: beznă, bură, crivăţ, potop, lapoviţă, sloată, vifor; bolovan, dumbravă, gârlă, luncă, izvor, nisip, peşteră, prăpastie, praf, zăpadă;*
- ***faună**: bivol, cârtiţă, gândac, gâscă, gânsac, jivină, molie, nevăstuică, ogar, păianjen, păstrăv, ploşniţă, prepeliţă, rac, râs, veveriţă, vrabie, zimbru.*
- ***floră**: gulie, hamei, hrean, lobodă, morcov, ovăz, pelin, praz, rapiţă, răchită, răgăz, sfeclă, ştir* etc.
- ***locuinţă, obiecte casnice şi de îmbrăcăminte**: boltă, colibă, coş, coteţ, grajd, greblă, grădină, iesle, jar, ogradă, pivniţă, pod, poliţă, prag, prispă, sticlă, stâlp, ţeavă, zăvor, zid; cergă, cojoc, izmană, nădragi, poală, rufă, suman, şubă; blid, ciocan, cleşte, lanţ, lopată, perie, pernă, pilă, război* (de ţesut), *rogojină, sfoară, sită, sticlă, tocilă, topor, vadră, verigă;*
- ***agricultură, apicultură**: brazdă, coasă, a cosi, ogor, plug, prisacă, rariţă, a sădi, snop, stog;*
- ***pescuit**: mreajă, năvod, somn, ştiucă, undiţă, vârşă* etc. În terminologia pescuitului, influenţa slavă a fost foarte puternică, elementele slave înlocuind aproape toate lexemele mai vechi, în afară de: *peşte, pescar* şi *luntre*, care sunt de origine latină.
- ***alimentaţie**: colac, a dospi, drob, drojdie, hrană* şi *a hrăni, icre, oţet.*
- ***comerţ şi obiecte de schimb**: a plăti, scump, târg; oţel, smoală, cositor, cremene, var; pagubă, spor, tain, zălogud.*

- ***structura socială și familială**: babă, boier, coțcar, maștеră, nevastă, norod, prieten, rudă, ucenic, zlătar.*
- ***boli și tratamente**: boală, a boli, bubă, gâlcă, leac, a obloji, pojar, rană, trânji;*
- ***stări sufletești, calități și defecte umane**: blajin, ciudă, destoinic, dârz, drag, grijă, groază, grozav, jale, lacom, gângav, lene, milă, milostiv, mândru, nătâng, năuc, năzdrăvan* "dotat cu puteri supranaturale", *năduh, nerod, pizmă, poftă, râvnă, muncă,* "silă", *scârbă, tihnă, tâmp, treaz, vină, vinovat, vrednic; băl, bicisnic, cârn, gârbov, gol, știrb, năpastă, pacoste.*
- ***organizare militară**: ceată, gloată, năvală, război, sabie, steag, strajă, suliță, trâmbiță, voinic.*
- ***acțiuni, procese**: a beli, a clădi, a croi, a dărui, a dobândi, a dovedi, a glăsui, a goni, a grăi, a hohoti, a isprăvi, a iubi, a izbăvi, a izbi, a izdândi, a izgoni, a îndrăzni, a îngrozi, a înveli, a lipi, a logodi, a mânji, a munci, a năvăli, a nimeri, a obosi, a odihni, a omorî, a osteni, a otrăvi, a păzi, a pârli, a pofti, a porunci, a prăpădi, a primi, a privi, a risipi, a spori, a (se) strădui, a tăvăli, a topi, a trăi, a trudi, a zări, a zdrobi.*
- ***adverbe**: iute "rapid", "vif", (în) zadar "en vain".*
- ***termeni creștini și bisericești*** (intrați începând cu sfârșitul secolului al X-lea, când slavii s-au creștinat): *a (se) căi pocăi, bo(g)daproste,* "Dieu merci !", *buche, cazanie, ceaslov, colivă, duhovnic, Hristos* (cu fonetismul sud-slav, bulgăresc < Christos), *ispită, a ispăși, jertfă, popă, post, potir, prapur, pravilă* "lege creștină", *praznic, schit, sfânt* (în locul mai vechiului *sânt* < lat. *sanctus*), *smirnă, stareț, strană, taină, troiță, tâlc, utrenie, vecernie, slovă, tipic, tâlc* (cf. Mihăescu, 1993, p. 327-331).

Pentru dialectul istroromân, V. Frățilă a elaborat recent (AUI, secț. a III-a, Lingvistică, tom. LVIII, 2012, p. 93-108) o listă de 180 de termeni vechi slavi, dintre care 115 substantive, 10 adjective, 55 de verbe. Cercetări aprofundate mai noi, privind relațiile românilor sud-dunăreni cu slavii a întreprins și Elena Scărlătoiu (*Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud*, București, Litera, 1980; *Împrumuturi vechi sud-slave în dialectul meegleno-român*, în „Romanoslavica", nr. 23, 24, 27, 28, 1985-1990; idem, *Istroromânii și istroromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud*, București, Editura Staff, 1998.

5.4.1. În *onomastică* multe nume de persoană sunt de origine slavă: *Dan, Dragomir, Cozmin, Radu, Vlad* etc., iar în *toponimie* conviețuirea cu slavii a lăsat numeroase lexeme: *Craiova, Dolj, Gorj, Novac, Snagov, Slănic, Târnova, Voroneț, Vrancea.* Din numeroasele apelative de origine slavă,

românii au creat numeroase toponime în diferite timpuri: *Bălți, Balta, Lunca* și derivatele *Lunceni, Luncani, Gârla* și derivatele *Gârlești, Gârleni, Dumbrava* și derivatele *Dumbrăveni, Dumbrăvești, Plugul* și derivatele *Plugari, Năvodari, Zlătari* etc. Astfel de toponime sunt create de români pe terenul limbii române și trebuie deosebite de toponimele date de slavi de tipul *Bistrița, Craiova, Snagov* etc. care nu au un apelativ românesc corespunzător, distincție făcută de Iorgu Iordan (BIFR, X, 45 și urm.) dar bine argumentată de Emil Petrovici care vorbea de faptul că la toponimele derivate dintr-un apelativ românesc de origine slavă „românii au fost adevărații creatori de toponime slave" (Petrovici, 1976).

5.5. Din perspectivă romanică, elementele slave vechi din română corespund în general elementelor de origine germanică care constituie superstratul unor limbi romanice apusene, afectând aproximativ aceleași noțiuni și sfere semantice. Așa cum am arătat, dacă pentru noțiunea *pace* toate limbile romanice păstrează urmași ai lat. *pax, -cis, pacem* (> rom., it., *pace*, fr. *pax*, prov. *patz*, cat. *pau*, logud. *page*, engad. *peš*, sp., port. *paz*, cuvânt împrumutat și de vechii albanezi: *paq, paque*), pentru noțiunea de *război*, toate limbile romanice au elemente nelatine de origine germanică sau slavă, căci lat. *bellum* a fost înlocuit în limbile romanice occidentale cu vechiul germanic *Werra* "răscoală, răsmeriță", iar în limba română cu v.sl. *razboj* "ucidere" „homicid", lexeme concludente pentru relațiile dintre populația romanizată și cotropitorii barbari. Termenului de origine slavă *a privi* (< sl. *priviti* „a se răsuci" (bg., sl., slov. *priviti* „a se răsuci" de aici „a întoarce privirea") îi corespunde termenul de origine germanică din limbile romanice apusene (it. *guardare,* fr. *garder*, sp. port. *guardar*). Lui *bogat* (< sl. *bogatŭ*, cf. bg. *bogat*; cf. și alb. *bugat*) din română îi corespunde germanicul *reich* (fr. *riche*, it. *ricco*, sp., port. *rico*). Lexemului de origine slavă veche rom. *grădină*, arom., megl. *gărdină* (< bg., sb. *gradina*), îi corespunde în franceză germanicul *jardin,* lui *voinic* (< sl. *vojnikŭ*, bg., sb., slov. *vojnic*) îi corespunde, parțial, germanicul *baron* "bărbat, viteaz", lui *nevoie* (< sl. *nevolja, nevoljie*, sb., cr., slov., rus. *nevolja*) îi corespunde fr. *besoin,* it. *bisogno*.

Rom. *jar* (arom., megl. *jar*) de origine slavă (sl. *žaru*) are ca echivalente fr. *braise,* it. *brace*, sp., port. *brassa*, de origine germanică.

Rom. *ceată* (< sl. *četa* „breaslă", rut., sb., cr. *četa* „companie", rus. *četa* „pereche"; cf. și mag. *csata* „ceartă") și *gloată* din vechea slavă (bg., sb., cr., slov. *glota*) are corespondente de origine germanică în limbile romanice apusene (cf. fr. *bande*);

Rom. *horă* "ronde paysanne" din vechea slavă (bg. *horo* (de origine greacă, cf. ngr. *χορός*)) are drept corespondent germanicul *Tanz* (cf. fr. *danse*).

Termenului din sfera militară, provenit din vechea slavă, *rând* (< sl. *rędŭ* „ordine", cf. bg. *red*) îi corespunde fr. *convoi* de origine francă.

Rom. *slugă* (< v.sl. *sluga*) are ca echivalent fr. *garçon* "servitor" din germanica francilor.

5.6. S. Puşcariu (1940, 1943) a remarcat faptul că strămoşii au împrumutat din vechea slavă unele substantive ca: *plug* (< v.sl. *plugŭ*), bg., sb., cr. *plug*; ceh. *pluh*, pol. *plug*, rus. *plugi*, din germ. *Phlug*; *brici* (< sl. *brici*, cf. şi alb. *brish*), *război* arom. *arisboi* (cf. bg., sb. *razboj* „unealtă de ţesut") (de ţesut), *sită* (< sl. (bg., sb., cr., slav., pol., rus.) *sito*, cf. şi ngr. *σίτα*, calab. *sita*), dar nu şi verbele corespunzătoare folosirii acestor instrumente sau unelte care au rămas de origine latină: *a ara* (< *arare*, conservat şi de alte limbi romanice: it., logud., *arare*, engad. *arer*, friul. *ará*, v.fr. *arer*, cat., sp., port. *arar*; substantivul *aratrum* a existat în protoromâna din perioada preslavă în toate regiunile, limitându-se apoi prin concurenţa v.sl. *plug*, la dialectul aromân *aratru, aratu* şi la unele zone izolate dacoromâne); *a rade* (< lat. *radere*); *a ţese* (< lat. *texere*; cf. it., logud. *tessere*, friul. *tiessi*, fr. *tisser*, prov. *teiser*, cat. *teixir*, sp., port. *tecer*); *a cerne* (< lat. *cernere*, cf. v. it. *cernere*, logud. *kerrere*, friul. *sérni*, prov. *cerner*, cat. *cendre*, sp. *cerner*, port. *cernir*).

Analizând aceste cuvinte, nu se poate trage concluzia că strămoşii noştri cunoşteau acţiunea desemnată de verbe, dar nu aveau uneltele corespunzătoare activităţii denumite prin substantive, ci concluzia că termenii vechi slavi au pătruns în română întrucât desemnau unelte oarecum deosebite de cele confecţionate de autohtoni, mai perfecţionate sau mai puţin perfecţionate, mai scumpe sau mai ieftine.

Numeroasele perechi sinonimice sau cvasi sinonimice privind viaţa materială şi cea spirituală în care termenului de origine latină îi corespunde un termen de origine veche slavă sunt concludente în acest sens: lexemul *căldare* (< lat. *caldaria* "chaudron", cf. it. *caldaia*, friul. *kaldiere*, fr. *chaudière*, prov. *caudera*, cat. *caldira*, sp. *caldera*, port. *caldeira*) păstrând iniţial semnificaţia caracteristică ca derivat al lui *calidus, -a, -um*, pierdută în conştiinţa vorbitorilor mai târziu, devine treptat sinonim cu *vadră* (< v.sl. *vědro* (cf. bg. *vědro*, sb., cr. *vedro*, rus. *vedró*; cf. şi alb. *vedrë*)). *Secure* (< lat. *securis*, *-em* < *seco* "hache", cf. dalm. *sčor*, it. *scure*, engad. *sgür*, sp. *segur*, port. *segure*) ajunge aproape sinonim cu *topor* (< v.sl. *toporŭ*). *Perete* (< lat. *paries, -(i)tem* > lat. pop. *paretem*, protorom. **păreate*) "poroi, mur, muraille" (cf. istr. *parete*, it. *parete*, engad. *paraid*, friul. *paret*, fr. *paroi*, prov. *paret*, sp. *pared*, port. *parede*) a concurat mai întâi pe **muru* (< lat. *murus*), care, în urma unei coliziuni omonimice cu substantivul corespunzător, denumind planta sălbatică (*mur* < lat. *mŏrus*), şi-a limitat apoi întrebuinţarea la dialectul aromân (*mur*), unde denumeşte "zidul de piatră", dar a fost la rândul său concurat de cuvântul de origine veche slavă *zidŭ* „perete" (cf. bg., sb., cr. *zid*), între cele două lexeme rezistente până astăzi la aromâni neexistând decât o sinonimie parţială. În dialectul istroromân, formele de tipul *parete, pared* sunt mai degrabă împrumuturi din italiană

decât forme moştenite din latină (cf. Mihăescu, 1993, p. 252).

Lexemul *cuvânt* (< lat. *conventus, -um* „adunare, reuniune", „réunion"), care a ajuns la semnificaţia de "mot, parole, discours, réponse, explication, raison, motif etc." (cf. şi ALR, I, h 28), cu corespondente în alb. *kuvënt, kuvënd* „conversaţie" (> arom. *cuvendă*, istr. *cuvint*) "conversaţie, mot, discours" şi în neogreacă *κοηέητα* „conversation", „a primit") din vechea slavă un sinonim parţial, *vorbă* (< probabil, v.sl. *dvoriba* < *dvoru* „curte") cu verbul *a vorbi* (< v.sl. *dvoriti*), ambele cu semnificaţii corespunzătoare urmaşilor lat. *fabula* (cu verbul *fabulare*), cf. sp. *habla, hablar* şi lat. *parabola* (cu verbul *parabolare*) din unele limbi romanice apusene (fr. *parole, parler*, it. *parola, parlare,* cat. *paraula, paraular*), şi chiar dintr-o limbă romanică răsăriteană, dalmata (*paraula*), aici a intrat din greacă în latină, concurând pe *verbum* care nu s-a păstrat nici în vestul, nici în estul Romaniei.

Deşi în unele contexte cuvântul de origine latină *cuvint* este sinonim cu cuvântul de origine slavă *vorbă* (probabil din sl. *dvorĭba*, de la *dvorŭ* „curte", prin intermediul unei evoluţii ca cea a lui *cuvânt* < *conventum*), în multe contexte sinonimia nu există ("la început a fost *cuvântul*" (*nu vorba*) se spune în Biblie, însă "despre ce a fost *vorba* în prelegerea trecută" (nu "despre ce a fost *cuvântul*...").

5.6.1. Faptul că lexemele slave denumeau obiecte deja cunoscute romanicilor e dovedit şi de perechi sinonimice de tipul *secure* (lat. *securis*, cf. it., port. *scure*, dalm. *scor*, sp. *segur*) – *topor* (< sl. *toporu*, cf. bg., slov., rut. intrat şi în mag. *topor*), *curătură* (< lat. *curatura*) – *ogor* (< sl., cf. bg., sb. *ugar*, pol. *ugor*, din vb. *agareti* „a arde pădurea", „a obţine teren cultivabil"), *runc* (< lat. *runcus*) – *laz* (< sl., cf. bg., cr. *laz*, rut. *lgaz*), *staul* (< lat. *stablum*, formă populară pentru *stabulum*) – *grajd* (< sl., *graždi*, cf. bg. *grazd*), *piuă* (< lat. *pilla* în loc de *pila*) – *dîrstă* (< bg. *drasta*, din sl. *tresti* „a mesteca, a agita") (în care primul cuvânt e de origine latină, iar al doilea de origine slavă). Uneori cuvintele de origine slavă aduc unele deosebiri semantice, delimitând mai bine semnificatul cuvântului de latină, introducând unele conotaţii diacronice, diatopice şi diafazice: *inel-verigă, mai-ciocan, ciur-sită, ac-igliţă, moară-râşniţă, împărat-crai, soartă-noroc, drac-zmeu* etc.

Astfel de perechi vor fi fost mai numeroase în cursul secolului al IX-lea – al X-lea şi al XI-lea, când populaţia slavă este asimilată de populaţia autohtonă în nordul Dunării: în unele cazuri a învins cuvântul latin, dar în multe altele cuvântul de origine slavă, mai ales atunci când cuvântul moştenit, în urma acţiunii legilor fonetice, intrase în coliziuni omonimice cu alte cuvinte.

5.7. Caracostea, în teza sa de doctorat (*Wortgeographisches und Wortgeschichtliches von Standpunkt der Homonymität*, în „Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität" Wien; I, 1913, p. 79-137), şi apoi S. Puşcariu (în "Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare, seria III,

t. III, 1926, p. 214-216, cf. şi Puşcariu, 1940, 1043, p. 347-350) susţin că româna a pierdut o serie de cuvinte pentru că în epoca ei de "formaţie", acestea au ajuns omofone cu altele, tot de origine latină, iar cuvântul de origine slavă a oferit o alternativă pentru rezolvarea acestei "boli a limbii" (= omonimia):

lat. ***amo*** > protorom. **amu*, înlocuit cu *iubesc* (< v.sl. *liubiti* „a iubi");

lat. ***aūdet*** "îndrăzneşte" > protorom. **aude*, formă omonimă cu forma de persoana a III-a singular de la indicativul verbului de origine latină *auzire* < lat. *audire* (cf. it. *udire*, v. prov. *auzir*, fr. *ouir*, sp. *oir*, port. *ourir*); *aude înlocuit cu *îndrăzneşte* (< v.sl. *druzati* „a îndrăzni");

lat. ***avicellus*** "pasăre mică, vrabie" > protorom. **acellu*, omonim cu pronumele demonstrativ **acellu* < **ecce* + *illu*, înlocuit cu *vrabie* (< sl. *vrabij*, bg. *vraběi*, slov. *vrabelj*, rus. *vorobei*) de origine slavă;

lat. ***callum*** "bătătură" (la picior) > protorom. **calu*, omonim cu **calu* (< lat. *căballus* "cal de muncă" (general romanic, cf. it. *cavallo*, logud. *kaddu*, engad. *kaval*, friul. *kával*, fr. *cheval*, intrat din latină şi în albaneză (*calë* „cal"), dar şi fr. *jument* < lat. *jumentum*, prov., cat. *caval, caballo*, port. *cavalo*);

lat. ***sĕcāre*** "a cosi, a tăia", dar şi "a secera, a spinteca" > protorom. **secare*, devenit omonim cu *secare* < lat. *seccare* "a seca", înlocuit de cuvântul de origine slavă *a cosi* (cf. sb., cr. *košti* „a se uza prin frecare") (lexemul şi-a împărţit sfera semantică cu cuvintele de origine latină *a secera* (< lat. *sicilare*) şi *a spinteca* (< lat. **expanticare*, cf. calabr. *spantecare*, venet. *spantegar* „a desface", engad. *split* „a spinteca");

lat. ***carus*** "drag, scump" > protorom. **caru* devenit probabil, în secolul al X-lea în unele regiuni, sinonim cu **caru* (< lat. *carrus*), deşi aşa cum a arătat Ivănescu (1980, p. 243), omofonia nu a fost posibilă, căci consoanele duble s-au păstrat multă vreme în română "şi poate, dispariţia lui **caru* "drag, scump" s-a produs numai prin pătrunderea în limbă a cuvintelor de origine slavă *drag* (< sl. *dragu* „preţios"), *scump* (< sl. *skapŭ* „avar"); oricum ar fi, este cert că adjectivul de origine latină a fost înlocuit cu echivalente slave (cf. şi **3.10.5**).

Analizând lexemele latine dispărute din română, cercetate de Tache Papahagi (*Dispariţii şi suprapuneri lexicale*, în "Grai şi suflet", IV, p. 86), Gh. Ivănescu (1980, p. 242-243) face o demarcaţie clară între lexemele răspândite în latina populară de cele din "epoca de formare a limbii române" şi din epoca în care s-a manifestat influenţa slavă (după acest autor, influenţa slavă a început imediat după aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică, "pe la jumătatea secolului al VII-lea" (ibid., p. 195). El crede că lat. *uxor* "a dispărut

sub influenţa slavă veche (când a intrat în limbă *neveastă* (< v.sl. *nevěsta* (cf. bg., slov., ceh, rus. *nevěsta*, sb. *nevjesta*, pol. *niewiesta*)); mai târziu s-au întrebuinţat *soaţă* şi *soţie* (derivate din *soţ* (< lat. *sŏcicus*)), care însemnau „*tovarăşă*, respectiv *tovărăşie*" (*ibid.*, p. 243). După părerea noastră, *uxor* a dispărut din latina populară odată cu *mas, maris* "înlocuit cu **maritus*, care "n-a dispărut şi el mai târziu, odată cu *uxor*", cum crede autorul, ci s-a menţinut în dialectul aromân (*mărit*) şi dacoromâna veche din secolul al XVI-lea – al XVII-lea şi astăzi regional, în expresia *de mărit* „de măritat", *mărit* (având corespondenţe romanice (cf. dalm. *marait*, it. *marito*, logud. *marodu*, engad., friul. *marid*, fr. *marí*, prov., cat. *marit*, sp., port. *marido*), acest cuvânt a fost concurat mult mai târziu, în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea de cuvântul *soţ* < lat. *socius* "associé, compagnon, defenseur"; *soaţă* < lat. *socia*; sensul primar latin s-a conservat până astăzi în dialectul aromân, iar sensul de *mas, maris* a apărut foarte târziu în dialectul dacoromân, uzuale fiind *muiere* şi *femeie* (cf. harta anexată).

Ca şi în alte cazuri, verbele corespunzătoare substantivelor dispărute (*mas, maris, uxor*) au fost mai rezistente:

lat. ***maritare*** *(< maritus)* > protorom. **măritare* > drom. *a mărita*, arom. *măritare*, *măritari*, megl. *măritare*, istr. *mărita* "se marie", "marier une fille" (cf. şi dalm. *maritur*, it. *maritare*, engad. *marider*, friul. *marida*, fr. *marier*, prov., cat., sp., port. *maridar*);

lat. ****inuxorare*** *(< in +uxorare < uxor)* "prendre femme, épousser, se marier", cf. lat. *uxoratus, -a* "marié(e) > protorom. **n̥surare* > drom. *(a) însura*, arom. *nsurare*, megl. *ansurari*, istr. *(a)nsura* (cf. şi calabr., napol. Abruzz, *nsura(re)* (Mihăescu, 1993, p. 275), concurate de arhilexemul creat târziu pe terenul limbii române *a (se) căsători* < *căsătoriu* (drom. arhaic) < *căsar(iu)* (< lat. *casarius)* + *-toriu*.

S. Puşcariu (*op. cit.*, p. 215) era de părere că şi în *arină* „nisip" (păstrat azi în Maramureş sub forma *arină*) < lat. *arena* < etrusc. *arena* "nisip"), cf. şi arom. *arină*, alb. *rerë*, it. *rena*, prov., sp. *arena*, v.fr. *areine*, port. *area*, omonimia cu numele fructului arinului ar fi fost cauza pentru care acest cuvânt a fost înlocuit cu *nisip* (< v.sl. *nasipu* > v.rom. *năsip*) sau *homac*; el s-ar fi păstrat numai în regiunile unde copacului i se zice *anin*, iar fructului său *anină*, ipoteză admisă de Gh. Ivănescu (1980, p. 244).

În ceea ce ne priveşte, considerăm că efectele omonimiei nu sunt atât de mari, căci, după cum am mai arătat, în procesul de comunicare, ea este numai pentru interlocutor, nu şi pentru locutor, care ştie la ce se referă; pe de altă parte, în instanţa de comunicare, rolul contextului şi mijloacele extralingvistice (mimică, gesturi) duc la dezambiguizarea expresiei şi, implicit, la evitarea omonimiei, cercetată astăzi pe larg de pragmatică.

În general, au suferit concurenţa elementelor vechi slave unele cuvinte

slab integrate în noul sistem romanic ce-şi dobândise individualitatea. De pildă, pentru a exprima necesitatea, expresia verbală impersonală moştenită *opu e* < lat. *opus est*, slab integrată în sistemul morfologic, începe să cedeze treptat locul formei *trebuie* venită din vechea slavă, formă care era mai regulată şi integrată mai solid în sistem prin relaţiile ei paradigmatice şi sintagmatice cu substantivul *treabă* < v.sl. *trěba* „negoţ"). Expresia *opu e* rezistă concurenţei lui *trebuie* până în secolul al XVI-lea, când este atestată în *Codicele Voroneţean* şi în alte texte.

În unele cazuri, elementele de origine slavă veche au restrâns gama polisemantică a unor termeni moşteniţi din latină. De pildă, lat. *ungula* > protorom. **ungl'ă* > drom. *unghie,* arom., megl., istr. *ungl'ă* "ongle" cu sens polisemantic („lamă cornoasă la ultima falangă a degetelor omului, ghiară, copită"), nu mai circulă decât regional cu sensul de "copită" după ce se împrumută din vechea slavă termenul monosemantic *copită* (< v.sl. *kopyto*: bg. sb., cr., rus. *kopito* dar şi alb. *kopito* împrumutat de la slavi).

5.8. Pe de altă parte, în cursul secolelor al VII-lea şi al VIII-lea slavii au luat contact cu flora şi fauna Peninsulei Balcanice şi au preluat din limba populaţiei romanizate găsite aici numele corespunzătoare:

Cuvântul *bivol*, în pofida dificultăţilor fonetice (*-v-* intervocalic nu s-a păstrat, iar *-l-* intervocalic s-a rotacizat), ar putea proveni mai întâi, din traco-dacă: Vinereanu (2008, 117) citându-l pe Dečev (Thrak, 78) arată că numele proprii *Bubalus, Bofalos* apar în inscripţii din Peninsula Balcanică înainte de apariţia romanilor acolo la 259-254 î. Hr. Însă mulţi cercetători îl consideră de origine slavă (bg. *bivol* din sl. *byvolŭ*) cuvânt care nu aparţine totuşi fondului slav (Ciorănescu, DER, 902). Însă lexemul traco-dac a fost concurat apoi de lat. *bubalus* „bivol" > lat. pop. **buvalus* > protorom. **bouru* > v.rom. şi rom. modernă *bour*, dar bg. *bivol*, feminim *bivolica*, "buffle", sb., cr. *bivo*, genitiv *bivola*, slov. *bival*, rus., ucr., v.pol. *bujol*. Cuvântul era în latină de origine greacă (*βουβάλος*) şi din greacă a trecut în vechea slavă şi desemna la început *gazela* din Africa, dar începând din secolul al IV-lea începe să-l desemneze pe acesta. Româna a moştenit ca şi alte limbi romanice lat. *bubalus* (cf. sp. *bubalo*, v.fr. *bugle*) sub forma *bour(u)* "taur sălbatic, bou sur" şi pe cel traco-dac *bivolu* (cf. alb. *bualj*), care a fost întărit de cel împrumutat mai târziu din slava veche cuvântul *bivol* cu *v* şi *l*, păstraţi nealteraţi, pentru a desemna animalul domestic rumegător, asemănător cu *boul, bivolul*.

• Lat. ***basilicum*** > v.sl. **basiliku* "buis, basilic", bg. *bosîlek*, sb., cr. *basilak, bosiljak*, slov. *bosâljak*; formele cu *i* (bg. *bosâljak*, sb., cr. *bosiok*, slov. *bosâljak*, prezente şi în albaneză (*bozëljuk*) şi în dacoromâna dialectală (*bosioc*) mai au pe *e* (sau *je*) trecut la *o*, fenomen care trebuie să se fi petrecut în vestul Peninsulei Balcanice, căci este caracteristic sârbo-croatei, slovenei, dar şi friulanei şi veneţienei; intrat în ritualul ortodox, cuvântul provenit din

gr. *Βασιλικόν* este comun multor limbi (it. *basilico,* fr. *basilic*, alb. *bozëljok*) şi a fost răspândit de limbajul bisericesc prin intermediar slav, nu direct din greacă (cf. Mihăescu, 1993, p. 461) de unde a intrat şi în română. Cuvântul este comun multor limbi (it. *basilico*, fr. *basilic*), provenind din greacă.

• Lat. ***castaneus*** > sl. bisericească *kastanŭ, kostaniŭ,* bg. *kósten, kásten, kesten, kostan*, sb., cr. *kòstani* (cf. şi arom. *căstânu*, *căstâne*, megl. *căstoniu, căstoṇ* şi alb. *kestenjë, geshenjë* care vin din lat. *castaneus*, *-a*).

În dacoromână, forma *castan* este mai nouă, căci are pe a nealterat în poziţie nazală; etimologia din DLRM şi DEX din ngr. *καστανον* nu ni se pare plauzibilă, căci cuvântul este mai vechi decât secolul al XV-lea cu forma **căştânu* şi era de origine latină origine păstrată în dialectul aromân. În dacoromâna modernă din secolul al XIX-lea s-a împrumutat neologismul *castan* din latina cultă.

• Lat. ***faseolus*** (de origine greacă) pl. *faseoli* > protorom. **făsuli* de aici în bg. *fásul, fasuli*, srb. *fasuli, pasulj* "haricot"; forma dialectală (Oltenia) *făsui* poate veni din protorom. **făsuli* (cu *l'* > *i*), forma românească *fasolă* (pl. *fasole*) vine din greaca medie *φασόλι,* iar forma dialectală din Banat şi Oltenia *păsuli, păsulă*, din sârbo-croată. Arom. *făsuliu*, megl. *făsul'* pot veni din latină sau din greacă, de unde vine şi alban. *fasulj*.

• Lat. ***lactuca*** "laitue" a trecut din limba populaţiei romanizate (protorom. **lăptuca*) în v. slavă sb., cr. *lostika, locika*. Rom. *lăptucă* (arom. *lăptucă*, megl. *lătucă*, istr. *lătucă*) este moştenit din lat. *lactuca* (< *lac, lactis*), conservat şi de alte limbi romanice (it. *lattuga*, fr. *laitue*, prov. *lachuga*, cat. *lletuga*, sp. *lechuga*, port. *leituga*).

• Lat. ***pavo,-onis*** > protorom. **păuîne, *păîne* şi în vechea slavă: bg. *pavun, paun*, fem. *paunica*, "paon", sb., cr. *paun*. Forma drom., arom., megl., istr. *păun* este moştenită din latină la fel ca formele corespunzătoare din alte limbi romanice (it. *pavone*, logud. *paone*, sicil. *pauni*, engad. *pavun*, friul. *pavon*, fr. *paon,* prov. *paó*, cat. *pagó*, sp. *pavón*, port. *pavão*). Derivarea cuvântului românesc *păun* din sl. *paunŭ* (Miklosich, *Slav. Elem.* 34; Miklosich, *Lexicon*, 558), din bg., sb. *paun* (Domascke, 143) sau din lat. prin intermediul sl. nu este plauzibilă „fiindcă sl. ar putea proveni din rom." Ciorănescu (DER, 6222), ipoteză susţinută mai întâi de Capidan, *Raporturile*, 217, Romanschy, 124; părerea contrară, că în română ar veni prin intermediar slav, nu este plauzibilă) sau din latina balcanică. Ipoteza lui Vasmer (II, 325), a provenienţei din greaca medie, nu este plauzibilă. Cuvântul latinesc, moştenit în protoromână sub forma **păuîne* > v.drom. *păune*, se întâlneşte şi în albaneză (*pagua*) (pentru alte nume de plante şi de animale luate de vechii slavi din latina balcanică, vezi Mihăescu, 1993, p. 460-463).

Slavii meridionali, după sosirea lor în această zonă, au fost influenţaţi de nivelul de civilizaţie mai ridicat al populaţiei autohtone, de limba latină din sud-estul Europei. Astfel, ei au cunoscut *săpunul* şi *leşia* la primele lor

contacte cu populaţia romanizată din nordul şi din sudul Dunării: lat. *saponem (< sapo, -onis)* > rom. *săpun* a fost împrumutat de la populaţia romanică de vechii slavi (v.sl. *sapunŭ*). Cuvântul este un cuvânt „balcanic", prezent în srb., croată, slovenă, bulgară (*săpun*) şi în albaneză (*sapun*), probabil din gr. *saponi* sau it. *saponi*.

Lat. ***lixiva*** (< *lixa* „cenuşă") > rom. *leşie* (arom. *alisivă*; cf. it. *lisciva*, piemont. *lessia*, calabr. *lissia*, fr. *lessive*, sp. *lejía*, cf. şi alb. *aljsivë*, cu *a* protetic ca în arom.). Din română a trecut în bg. *lešija*, *lišija*, sb., cr. *lušija*, *likšija, liksija*.

Ipoteza unor cercetători că formele care denumesc *săpunul* din limbile slave meridionale ar veni din it. *sapone*, de unde l-au luat şi grecii şi românii, este neplauzibilă căci produsul, invenţie a celţilor sau a germanicilor, era cunoscut de populaţia romanizată de pe întreg Imperiul Roman. Este greu de admis că românii ar fi uitat acest produs pentru a lua cunoştinţă despre el foarte târziu, prin intermediul italienilor, grecilor (Tiktin, RDW), sârbilor şi bulgarilor. De fapt, Vl. Georgiev (*Vaprosi na balgarskaja etimologija*, Sofia, 1958, p. 51) a acceptat pentru cuvântul bulgar etimologia românească (cf. Mihăescu, 1993, p. 459). Este sigur că rom. *săpun*, arom. *săpone*, megl. *săpun* provine direct din lat. *sapōnem* cum a demonstrat Puşcariu, 1515, părere acceptată în REW, 7589 şi nu prin sl. *sapunŭ* cum crede Densusianu (Rom., XXXIII, 235). Este posibil ca forma istr. *sapun* să vină şi din croat. *sapun*. Cuvântul este cunoscut în toate limbile balcanice: sb., cr., slav., bg. *sapun*, mag. *szoppan*, ngr. *σαπούνι* şi în italiană (*sapone*).

Modul de viaţă şi de muncă a populaţiei romanizate a fost asimilat de vechii slavi, după cum arată termenii latini ca:

lat. ***acetum*** > protorom. **aţet*, arom., v.sl. *acitŭ* "vinaigre", bg. *oced*, *ocet*, cr., slov., rus. *acet*; cuvântul, existent în toate limbile slave, a intrat apoi şi în română, cu fonetismul *oţet*;

lat. ***aciale*** "acier" > protorom. **aţeale*, **aţare*, v.sl. *ocĕli*, *ocĕlŭ* (cf. sb., cr., slov., ceh. *ocel*) (din slavă a fost împrumutat în română (*oţel*), după ce a dispărut forma moştenită, existentă probabil în protoromână **aţare*).

lat. ***balneum***, *balnea* > lat. pop. **bannea* > protorom. **ban'ă* > rom.mod. *baie*, arom., megl. *bañă;* cf. it. *bagno*, fr. *bain*, prov. *banh*, sp. *baño*, port. *banho*; cf. şi alb. *bajë*; v.sl. *banja*, bg. *banj*, sb., cr., cr., slav., pol. *bania* (derivate din română), mag. *banya*, *banja* (împrumutat din română);

lat. ***caminus*** > protorom. *cămin*, bg. *kamin*, sb., cr. *kamin* "Herd, Küche, Rauchfang". Cuvântul *cămin* din dacoromână poate proveni la fel de bine din latină (forma arom. *câmină* provine sigur din latină, prin fonetismul *-âm*), dintr-un intermediar slav. (*kamina*, bg. *kamin*), unde vine din greacă sau din mgr. *κάμινος, κάμίνη* printr-

un intermediar slav (Ciorănescu, DER, 1367);

lat. ***coctorium*** > rom. *cuptor(iu)*, istr. *coptar*, bg. *koptor* care are însă sensul de „balegă uscată" (cuvântul latin a intrat şi în albaneză (*koftor*); se întâlneşte şi în it. *cottoio*, calabr. *cottunoru*, abruz. *kottora* „ceaun");

lat. ***cuppa*** "Becher" > protorom. *cupă* > *cupă*, bg., sb., cr. *kupa*;

lat. ***mustum*** > protorom. **muştu*, rom. *must* (arom. *mustu*, megl. *most*, cf. alb. *mušt*, it., sp., port. *mosto*, prov., cat. *most*, fr. *moût*) a trecut şi în v.sl., cf. v.sl. *mustu*, bg. *măst*, sb., cr. *mâst*;

lat. ***porta*** > rom. *poartă*, arom., megl. *poartă*, istr. *poarte*, cf. it., prov., cat., port. *porta*, fr. *parte*, sp. *puerta*, a trecut şi în v. sl., cf. bg. *pórta*, sb., cr. *porta*;

lat. ***scala*** > rom. *scară*, arom., megl. *scară* (cf. it., prov., cat. *scala*, sp. *escala*, fr. *échelle*; din protoromână a trecut în v.sl. *scala*;

lat. ***scamnum*** > rom. *scaun* (arom., Banat, *scamn*, mai apropiate de etimon, megl. *scand*, istr. *scọnd, scamnu*, dialect. sg.) a trecut în v.sl. *skomini*, bg. *skomen* "chaise";

lat. ***vinum*** > rom. *vin*, megl. *vin*, istr. *vir* (cf. it., sp. *vino*, prov., cat. *vi*, fr. *vin*, port. *vinho*) a trecut şi în v.sl., bg., sb., cr. *vino*;

Intraţi târziu (în secolul al X-lea) în contact cu religia creştină, slavii au primit de la populaţia romanizată (creştinată în masă în secolele al IV-lea – al V-lea) o serie de termeni de origine latină; pe unii i-au dat din nou cu un fonetism specific slav acestei populaţii romanizate:

lat. ***altar(e), altarium*** > rom. *altar*; v.sl. *oltari* > rom. vechi şi dialect *oltariu*, *oltar*;

lat. ***Rosalia*** > protorom. **Rusalia* care ar fi trebuit să dea în v.rom. **Rusaie*, dar a fost reîmprumutat *Rusalii* din sl. bisericească *Rusalija*, bg. *Rusalja*;

lat. ***sanctus*** > rom. *sân(t)*, v.sl. *svętŭ* > rom. *sfânt* (folosit alături de *sân(t)* < lat. *sanctus*);

lat. ***calenda***, *calendae* "dernier jour de l'annee" > protorom. **cărindă, cărinde*, pierdut după aceea; însă a fost împrumutat *colindă* < v.sl. *kolęda* (< lat. *calendae* „prima zi a lunii"; arom. *colindă*, megl. *colindă*; cf. bg. *koleda* „sărbătoarea Crăciunului", sb. *kole(n)da* „colind", ucr. *koleda*, rus. *koljada* „colind", ngr. *kolanda* „colindă", ceh., mag. *koleadă* „chetă, colectă") "cantique de Noel"; drom. reg. *corindă* (< **cărinde* (< lat. *calendae*) + *colinda*) e descendentul lat. *calenda*; contaminat cu forma slavă a dat *colindă*; cuvântul latin *calenda*, *calendae* a intrat şi în albaneză (*kullana*);

lat. ***communico***, *-are* > lat. pop. **comminicare* > protorom. **cuminicare* > rom. *cumineca(re)*, (arom. *cumânic*, *cumruncare*, megl. *cumânic*, cf. it. *cuminecare*, v.fr. *communier*, sp. *comulgar*, port. *comungar*, trecut în v.sl. *komŭkati*;

lat. ***paganus*** (< *pagus* „sat") > protorom. **păgănu* > rom. *păgân*, trecut şi în v.sl. *poganu* "paien"; lat. **paganire* > protorom. *păngănire* trecut în v.sl. *(u)paganiti* „a profana" (vezi mai sus **2.3.1.**);

lat. ***Creationem*** > protorom. **Creciune*, v.rom. şi rom.mod. *Crăciun* "Noel", bg. *Kračun* "jour a la veille de Noel et le 8 Juin", sb., cr. *Kračun* "barre de bois pour fermer la porte", dar slov. *Kracun* "Noel" (vezi mai sus *Capitolul al II-lea*, **2.3.2.; 2, 3, 2**).

lat. ***sambata*** (< *sambatum* în loc de *sabbatum*) trecut în > rom. *sâmbătă* (cf. engad. *samda*, fr. *samedi*), dar şi în v.sl. **sobota*, bg. *săbota*, sb., cr. *subota*, rus. *subbota*, slov. *sobota* şi altele. Derivarea din sl. *sabota* (Miklosich, *Slav. elem.*, 48; Cihac, II, 325, Candrea) este respinsă, pe bună dreptate, de Ciorănescu (DER, 7799).

Slavii au preluat numele de locuri de la populaţia autohtonă pe care le-au adaptat sistemului lor fonologic. *Alutus* > *Olt* (cu transformarea lui a în o, imposibilă pe terenul limbii române), *Salona* > *Solin* sau le-au tradus: *Repedea* tradus prin *Bistriţa*.

Numele unor oraşe principale ale Imperiului Roman au primit un fonetism slav:

lat. ***Roma*** (de origine etruscă *Ruma* „cetate") > v.sl. *Rimu*, bg. *Rim*, sb., cr. *Râm*, pol. *Rim*, ucr. *Rym*.

Acest fonetism a trecut şi în vechea română, la cronicarii moldoveni ("*de la Râm de tragem*" (Gr. Ureche). *Jadera* > *Zadar*, *Nona* > *Nin*, *Scardona* > *Skradin*.

Vechii slavi au împrumutat de la populaţia romanizată din Peninsula Balcanică şi termeni privind ierarhia statală, numele conducătorului şi al obiectelor care simbolizează puterea:

lat. ***Caesar*** > lat. pop. *Kesar* > v.sl. *cesarŭ*, *cesari* > *tsarŭ*, *ţar*; cuvântul cu diftongul *ae* a intrat şi în vechea germanică (cf. germ. *Kaiser* "împărat").

lat. ***corona*** > mgr. *κορώνη*, apoi în vechea slavă (bg., pol., rus. *korona*). În română este posibil să fi fost moştenit (protorom. **curună*), iar apoi să fi intrat indirect, prin greacă sau slavă; în secolul al XVII-lea este împrumutat din latina cultă (cf. Ciorănescu, DER, 2431; Mihăescu, 1993, p. 463-464). Este un dublet al lui *cunună* conservat (< din lat. *corona*), cf. arom., megl. *curună*.

5.9. În concluzie, nu se poate dovedi, din punct de vedere lingvistic că primele elemente de origine slavă din limba română sunt mai vechi decât secolul al IX-lea; în special, în secolul al X-lea se petrece o apropiere între populaţia cu limbă neolatină de grupele de slavi, care încep să treacă la creştinism în ultimile decenii ale acestui veac. De aceea, aşa-zisul *superstrat* slav este mai degrabă un ***adstrat***, care nu a contribuit la geneza limbii române, ci a oferit numai elementele lexicale, sufixe, prefixe, eventual unele construcţii sintactice, greu de identificat, întrucât lipseşte baza documentară esenţială (textele), apărută mai târziu.

Contactele lingvistice slavo-române sunt strânse în timpul ţaratului bulgar, în care intrau şi fostele provincii romanizate, Moesia Superior, Moesia Inferior şi o parte din Dacia Traiană, dar, după căderea acestui ţarat în 1018, populaţia romanică din nordul Dunării şi cea încă neslavizată din sudul Dunării, încep să se afirme pe plan politic şi militar. Crearea Imperiului Româno-Bulgar, precum şi fondarea unor unităţi politice în interiorul arcului carpatic, în Maramureş şi Crişana, în secolele al X-lea şi al XI-lea, a unor formaţii statale mici la început, unite apoi în aşa-numitele *ţări*, fac ca rolul elementului romanic să crească şi să se întărească în această zonă a sud-estului Europei, zguduită iarăşi de noi *cutremure* barbare, pricinuite de pecenegi, cumani, unguri, tătari etc.

Rezistenţa poporului român şi a limbii române de tip neolatin în aceste circumstanţe neprielnice a fost remarcată demult de învăţaţi şi considerată de unii din ei (ca, de pildă, F. Lot, 1937, adversar al continuităţii) ca o *enigmă* sau ca un *miracol* istoric, "o minune" (în sensul etimologic al termenului, **mirionem*, derivat popular din lat. *mirare* (= *mirari* (< *mirus, -a, -um*) "a admira"). Gh. Brătianu (1937, 1940), combătând în mod strălucit „argumentele" lui F. Lot împotriva continuităţii, a demonstrat în mod strălucit continuitatea românilor în spaţiul carpato-dunăreano-pontic, convingându-l pe acesta, la început partizan al lui Roesler, să fie mai rezervat cu privire la combaterea teoriei continuităţii.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Concluzii

Din materialul prezentat, selectat şi comentat din bogata şi controversata literatură consacrată problemei genezei limbii şi etnogenezei românilor, se pot desprinde, printre altele, următoarele concluzii generale:

1) Poporul român, sinteză alcătuită din două elemente fundamentale, *autohtonii traco-daci* şi *coloniştii romani*, la care se adaugă, ca element secundar, slavii şi, în mai mică măsură, alte popoare cu care a venit în contact în perioada migraţiilor, "se naşte" în mileniul I al erei noastre pe un teritoriu cuprinzând provinciile romanizate din nordul şi din sudul Dunării (Dacia Traiană şi zonele ocupate de dacii liberi (Moldova, Bucovina, Basarabia, Maramureş, Crişana, unele părţi din Transilvania şi din Muntenia de est), Schytia Minor (Dobrogea), Moesia Superior şi Moesia Inferior, Dardania (părţi din Bulgaria şi din fosta Jugoslavie) şi Pannonia Inferior. Limitele teritoriului genezei limbii şi etnogenezei românilor, mai ales cele de sud şi de vest, au fost stabilite cu atenţie pe baza inscripţiilor latineşti de învăţaţi ca C. Jireček, A. Philippide, P. Skok şi H. Mihăescu.

Dacă până la venirea slavilor, cele două Moesii constituiau un centru de romanizare puternică, care stimula (pe cale economică, politică, culturală şi religioasă) şi întărea romanitatea nord-dunăreană, aflată mereu sub influenţa Imperiului Roman, după venirea acestora, în secolul al VI-lea, centrul de greutate se mută în nordul Dunării, unde romanitatea devine mult mai "*puternică, cantitativ şi calitativ, decât cea din cele două Moesii, supuse slavizării*". În nordul Dunării, populaţia romanică, mai numeroasă, asimilează masele de slavi devenite bilingve, rămase aici, pe când în sudul Dunării are loc, pe de o parte, o dislocare spre nord, spre sud şi spre apus a populaţiei romanizate, iar pe de alta, o slavizare treptată a acesteia, după o perioadă mai lungă sau mai scurtă de bilingvism, în funcţie de regiune. Aceste evenimente explică atât apariţia poporului român ca unitate etnică de sine stătătoare la nordul Dunării, cât şi existenţa în sudul şi vestul Peninsulei Balcanice a aromânilor, meglenoromânilor şi istroromânilor[124]. Spre deosebire de alţi cercetători, nu am folosit sintagma *formarea limbii române* căci am considerat-o nu numai nenimerită, ci şi capabilă de a induce în eroare un mare număr de cititori. Limba a fost întotdeauna formată, constituind mijlocul cel mai important de comunicare între oameni, mijlocul expresiv (prin care aceştia îşi manifestă sentimentele, afectele, personalitatea), precum şi organul formator al gândirii acestora. Limba a fost şi este ***formă*** şi

[124] Cf. Iorgu Iordan, *Istoria limbii române (pe înţelesul tuturor)*, Bucureşti, 1983, p. 11.

nu *substanţă* în sensul saussurian al cuvântului. De aceea, întrebări de tipul *Când încetează latina şi începe româna ? Când se formează limba română ?* sunt nu numai şcolăreşti, şi dovedesc o neînţelegere elementară a esenţei limbii şi a funcţiilor ei, ci şi periculoase, implicând ideea discontinuităţii, a unui raptus, a unei rupturi, între latină şi română. S. Puşcariu avea dreptate când afirma, în 1939, că *"limba română de azi e însăşi limba latină din anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor precum pielea de pe corpul nostru e tot pielea cu care ne-am născut, cu aceleaşi semne şi aluniţe ca şi în pruncie, deşi toate celulele ei s-au împrospătat în curgerea timpului"*. Limba latină nu este o limbă moartă cum cred unii cercetători, ci este vie, ea trăieşte sub aspectul limbilor neolatine, dezvoltate din variantele populare ale latinei. Perspectiva *diamesică* şi distincţia *langue d'approximité – langue de distance* (distincţie făcută de P. Koch şi W. Oesterreicher, 1985, 2005) este strict necesară pentru înţelegerea acestei probleme.

2) Rezultat al unui ansamblu de evoluţii suferite de latina populară adusă în Dacia şi în alte provincii dunărene ale Imperiului Roman şi vorbită neîntrerupt pe teritoriul nord-dunărean pe care trăiesc azi românii (de la colonizare până în zilele noastre), româna este o limbă romanică cu o personalitate şi o fizionomie proprie. Personalitatea sa iese în evidenţă dacă se ia în consideraţie marea ei rezistenţă de perpetuare de-a lungul veacurilor, înconjurată de limbi neromanice, într-un mediu istoric plin de "zguduiri", care puteau să-i fie fatale, cum s-a întâmplat cu alte idiomuri (de pildă, cu dalmata), dar care au întărit-o, dându-i o „vârtute" şi o supleţe rar întâlnite. Marea sa rezistenţă şi putere de asimilare, considerate de unii cercetători ca o *enigmă* sau un *miracol* (după expresia lui F. Lot şi a lui Gh. Brătianu), au fost asigurate de baza ei solidă, constituită dintr-un sistem fonematic şi gramatical de tip latin, cu relaţii interne foarte solidare, şi de un *vocabular de bază*, format din elemente vechi, latine şi autohtone în primul rând, cu putere de derivare deosebită şi cu un mare randament funcţional. Solidaritatea strînsă între factorii fonetici, morfologici şi lexicali a făcut ca această limbă neolatină, care-şi dobândeşte individualitatea aproximativ prin secolele al VII-lea – al VIII-lea, înainte de exercitarea influenţei slave, să se menţină într-un mediu de multe ori ostil şi să nu admită în sistemul ei fonologic şi morfologic decât în puncte periferice influenţe străine (de pildă, vocativul feminin în -o, considerat a fi de origine slavă, bulgărească). Elementele lexicale luate de la popoarele cu care a venit în contact direct sau indirect nu au afectat decât în mică măsură *vocabularul de bază* (de pildă, elementele slave au pătruns şi în acest compartiment, dar în număr nu foarte mare). Fizionomia sa aparte este dată de interacţiunea factorilor interni şi externi, diferiţi de cei care au acţionat în Romania apuseană. Cristalizată într-un nou sistem lingvistic într-o epocă care precede intervenţia "superstratului slav" pe un substrat diferit de cel din Romania apuseană, latina populară de la baza

limbii române suferă o evoluţie ulterioară proprie, caracterizată prin fenomene comune cu alte idiomuri romanice sau particulare, rod al inovaţiilor proprii sau al unor influenţe lexicale din partea limbilor cu care a venit în contact. Aşa cum a arătat Eugeniu Coşeriu (*Latinitatea orientală*, în "Limba română", IV, 1994, nr. 3, p. 12 şi urm.), în cadrul tipului general romanic, limba română reprezintă o *unitate autonomă*, prin faptul că în faza ei foarte veche a lipsit influenţa latinei clasice s-a dezvoltat mai liber (diferenţa dintre *langue de distance* şi *langue d'approximité* fiind apreciabil mai mare), că substratul ei este diferit de cel al limbilor romanice apusene şi că influenţele străine au fost altele decât în Occidentul romanic (influenţa slavă, bizantină, maghiară, turcică şi turcă, medio-greacă şi neogreacă). Din punct de vedere genealogic, româna este pur şi simplu latină sau neolatină în toate aspectele ei "moştenite" sau dezvoltate din cele moştenite.

Individualitatea limbii române între limbile romanice şi balcanice iese mai bine în evidenţă dacă ea este privită din punct de vedere *diacronic, diatopic, diastratic, diafazic* şi *diamesic* fapt ce a fost urmărit, după informaţiile existente, în această lucrare.

3) Continuitatea limbii şi poporului român în spaţiul carpato-dunăreano-pontic poate fi dovedită prin argumente *lingvistice, arheologice, istorice, de logică istorică şi de bun simţ*, care lasă fără nici un suport ştiinţific *teoria discontinuităţii, a nimicirii populaţiei autohtone, a retragerii totale în sudul Dunării şi a imigraţiei târzii*, susţinută de Sulzer, Engel, Roesler şi de unii dintre adepţii lor actuali. Dovezile arheologice, lingvistice, istorice, aduse în discuţie mai sus, se referă la cele trei aspecte ale continuităţii: continuitatea dacă-getă după cucerirea Daciei de către Traian (107-274), continuitatea daco-romană de după retragerea armatei şi administraţiei din timpul lui Aurelian (după 274), continuitatea daco-romană şi românească din perioada migraţiei popoarelor până în secolul al XIV-lea şi în special până la pătrunderea ungurilor în Transilvania. Toate aceste trei aspecte au fost privite din punct de vedere diacronic, din punct de vedere areal (al spaţiului) din punct de vedere diastratic, diafazic şi diamesic.

a) Astfel, *continuitatea daco-getă* după cucerirea Daciei de către Traian este dovedită prin: persistenţa hidronimiei majore autohtone (nume traco-dace *ca Ampoi, Argeş, Criş, Mureş, Olt, Prut, Siret, Someş, Timiş* etc. nu s-ar fi putut păstra până astăzi dacă populaţia autohtonă ar fi fost exterminată), menţinerea numelor de oraşe dacice în timpul stăpânirii romane (*Apullum, Dierna, Drobeta, Napoca, Potaissa, Sarmizegetusa* etc.), atestarea în inscripţiile latine din timpul ocupaţiei Daciei a peste 130 de antroponime dace (*Brasus, Costas, Eptala, Scorilo, Tarsa* etc.), repetatele răscoale ale autohtonilor împotriva stăpânirii romane (de pildă, cele din vremea lui Hadrianus şi a lui Antonius Pius, prezenţa numeroşilor daci în aşa numitele *trupe auxiliare* romane (*Cohors Dacorum*), descoperirile arheologice din

peste 150 de localităţi (*Soporul de Câmpie, Breşcu, Caşolţ, Naşloc, Vărădia* etc.) care atestă urme de viaţă autohtonă în timpul stăpânirii romane (aşezări, cimitire dacice cu incineraţie, ceramică dacă, tezaure monetare începute înainte de cucerirea Daciei şi continuate sub stăpânirea romană, relaţii cu dacii liberi din estul şi nordul Daciei Traiane), mărturiile unor izvoare (în primul rând, ale lui Cassius Dio şi cele 7 scene de pe Columna lui Traian înfăţişând daci care revin la locuinţele lor după războaiele cu romanii).

b) *Continuitatea daco-romană* după retragerea armatei şi administraţiei de către Aurelian (271-274) este dovedită prin:

- *argumente lingvistice* (în afară de menţinerea hidronimiei majore discutate mai sus, prin atestarea unor apelative latine care se puteau păstra numai în nordul Dunării (*păcură, român*) sau numai în anumite zone din nordul Dunării *rărunchi, pedestru, nea, aiu, june*, în graiurile de nord-vest);

- numeroase *argumente arheologice* din toate provinciile din nordul Dunării (fosta Dacia Traiană şi zonele locuite de dacii liberi), care constau în: descoperirile unor aşezări urbane şi rurale locuite, în toată perioada cuprinsă dintre retragerea aureliană şi venirea diverselor popoare migratoare, de o populaţie săracă daco-romană; cimitire, diferite obiecte caracteristice, piese paleocreştine, ceramică dacică, şi ceramica roşie provincial-romană, urne de incineraţie aparţinând populaţiei dacice şi morminte de înhumaţie proprii ritului funerar roman, sarcofage creştine cu semnul crucii etc.), şi prin

- *mărturii scrise* (afirmaţia lui Jordanes, originar din Silistra, că Aurelian a retras numai legiunile, nu şi locuitorii civili, afirmaţie care corectează tacit pe cele ale lui Vopiscus şi Eutropius, despre retragerea întregii populaţii din Dacia în Moesia).

c) *Continuitatea daco-romană şi românească* (după încheierea procesului de etnogeneză) din timpul migraţiilor barbare este dovedită prin: ***argumente lingvistice*** (hidronimia majoră menţionată, apelativele citate, unele fonetisme proprii graiurilor de nord-vest (*sl > scl: slab (sclab, sloată (scloată* etc), prezenţa lui *român* cu sensul de *glebae adscriptus*), numeroase *argumente arheologice* din toate regiunile ţării (Transilvania, Banat, Oltenia, Dobrogea, Maramureş, Crişana, Moldova, Bucovina, adică atât din fosta Dacie Traiană, cât şi din zonele dacilor liberi) pentru toată perioada cuprinsă între secolele al IV-lea şi al XI-XII-lea, cf. § **3.2.2.1**) şi *argumente istoriografice* (relatările din *Cronica anonimă maghiară, Cronica lui Nestor, Cronica lui Simon de Kéza*). La aceste argumente, se adaugă cele de logică istorică şi de bun simţ discutate mai sus.

d) Unele neclarităţi privind procesul de romanizare în Dacia au provenit din nedistingerea a două aspecte importante ale lui: *romanizarea socio-culturală* (adoptareaa modului de viaţă roman în timpul stăpânirii romane dintre 106-274 şi apoi prin creştinism şi prin mobilitatea locuitorilor (păstorism, retrageri în zone mai ferite în faţa migratorilor)) şi *romanizarea*

socio-lingvistică (asimilarea lingvistică a autohtonilor cu păstrarea unor elemente din limba acestora, în special lexicale). Cele două aspecte ale romanizării au fost în general simultane, dar au cunoscut mai multe etape și ritmuri diferite.

e) Trecerea de la faza latină la faza protoromână se face treptat printr-o continuitate nesimțită de vorbitori (printr-o *continuité d'estafetté*, după expresia lui Lüdke, 2005, 2009). Din acest punct de vedere, latina, în aspectul ei popular, cu variantele sale „de proximitate" (*sermo rusticus, sermo urbanus, sermo plebeius, sermo castrensis, sermo vulgaris*) nu trebuie considerată, cum s-a mai procedat, ca o limbă moartă, ci o limbă care trăiește încă sub forma limbilor romanice actuale. Este deci o latină cu un spațiu variațional imens. Chiar latina clasică (*latinus sermo, lingua latina*), care se învață în școală nu este o limbă moartă, ci o limbă „de depărtare", „de distanță" (*Distanzsprache*), „limbă tradițională" (*langue traditionelle, Traditionsprache*). Trecerea de la această limbă latină „de apropiere" la limbile neolatine s-a făcut prin schimbarea convențiilor de pronunțare din secolele al VI-lea – al VII-lea. Atâta timp cât aceste convenții între „limba de distanță" (*Distanzsprache*) și „limba de apropiere" (*Nähesprache*) (noțiuni preluate de la Koch și Oesterreicher, 1985, 1990) erau identice sau aproximative, comunicarea interumană era normală.

Prin urmare, pentru a înțelege schimbările la care a fost supusă latina și pentru a înțelege unitatea din spatele pluralității, trebuie să plecăm de la cele două varietăți de bază ale ei: limba „tradițională", de distanță, și cea de apropiere, „proximité" (*Nähesprache*) (cum le numesc Koch și Oesterreicher) „traditionelle" și „non-administrée", cum le numește H. Lüdke (2005, 2009). Sistemul de formare al unei societăți joacă rolul esențial de intermediar între cele două poluri lingvistice, împiedicând ca schimbările lingvistice să fie foarte rapide, fără să fie în același timp reduse la zero. Sistemul de convenții de pronunțare identică sau asemănătoare garanta comunicarea verticală, iar pe măsura trecerii timpului, vorbitorii deveneau din ce în ce mai conștienți de limbajul lor defectuos în raport cu cel scris, dar simțeau în același timp că acele „greșeli" de limbă le lărgeau terenul de comunicare. Un exemplu, elocvent pentru Romania de Vest, dar inexistent pentru cea de Est, este Grégoire de Tours (Gregorius Turonensis). În provinciile dunărene ale Imperiului Roman, limba latină populară se dezvolta însă mai liber decât cea din vestul Europei, căci nu mai este ținută în frâu de normele acelei *Distanzsprache*. În același timp, inovațiile locale au un câmp mai liber de manifestare.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Abstract

From the material presented, selected and commented on the rich and controversial literature dedicated to the problem of the genesis and ethnogenesis of the Romanian language, you can detach among others, the following general conclusions:

1) The Romanian people, synthesis of two fundamental elements, *autochthonous Thraco-Dacians* and *Roman colonists*, to which is added as a secondary element, Slavs and, to a lesser extent, other peoples with whom they came into contact during migrations, „it is borned" in the 1st millennium of our era on a territory covering Roman provinces of Northern and South of the Danube (Trajan Dacia) and the areas occupied by free Dacians (Moldova, Bucovina, Basarabia, Maramureş, Crişana, some parts of Transilvania and East of Muntenia), Scythia Minor (Dobrogea), Moesia Superior and Moesia Inferior, Dardania (parts of Bulgaria and former Yugoslavia) and Pannonia Inferior.

The territory boundaries of the language genesis and ethnogenesis of the Romanians, especially those of the South and the West, have been established carefully on the basis of the Latin inscriptions from the C. Jireček, A. Philippide, P. Skok and H. Mihăescu.

If until the arrival of the Slavs, the two Moesia constituted a strong Romanization centre (economic, political, cultural and religious) and it strengthened the North-Danubian romanity, that was always under the influence of the Roman Empire, after their arrival, in the 6th century, the centre of gravity moves to the North of the Danube, where the romanity becomes much more „*powerful, quantitative and qualitative, than that of the two Moesia, being under the influence of the Slavs*". In the North of the Danube, romance population, more numerous, assimilates the Slavs populations that have become bilingual, that remained here, while in the South of the Danube, on the one hand, takes place a deployment to the North, South and West of the Romanized population, and on the other hand, it takes place a progressive strong influence of the Slavs, after a longer or shorter period of bilingualism, depending on the region. These events explain the appearance of the Romanian people both as a self-independent ethnos from North of the Danube, as well as the existence in the South and West of the Balkan Peninsula of the Aromanians, Megleno-Romanians and Istro-Romanians. Unlike other researchers, I never used the phrase *Romanian language formation* because I considered it not only not properly, but also able to induce in error a large number of readers. The language has always been formed, constituting the most important way of communication between

people, expressive way (through which they manifested feelings, emotions, personality), but also the formatting organ of their thinking. The language was and is **form** and not *substance* within the Saussure meaning of the word. Therefore, questions such as *When stops the Latin and starts the Romanian? When forms the Romanian language?* are not only schoolish, but show a elementary misunderstanding of the essence of the language and its functions, but also dangerous, implying the idea of discontinuity, of raptus, of a rupture between the Latin and Romanian. S. Puşcariu was right when, in 1939, he said that *„today's Romanian language it is itself Latin since 1939, with the modifications that appeared in the course of ages as well as the skin on our bodies that is the same as the skin we were born, with the same marks and moles as in infancy, although all of the cells they were refreshed in the flow of time"*. Latin is not a dead language, as some researchers believe, but is alive; she is living in terms of the Neo-Latin languages developed from the popular variants of the Latin. The *diamesic* perspective and distinction (*langue d'approximité – langue de distance* distinction made by P. Koch and W. Oesterreicher, 1985, 2005) is strictly necessary for the understanding of this issue.

2) The result of a number of developments of popular Latin brought in Dacia and in other Danubian provinces of the Roman Empire and spoken uninterruptedly in the territory from the North of the Danube's living-today the Romanians (from colonization to the present day), Romanian is a Romance language with a personality and a physiognomy of its own. His personality stands out if you take into account its great resistance to the perpetuation among the ages, surrounded by non-romance languages in an environment of history full of „shakes", which could be fatal, as happened lately with other idioms (for example, Dalmatian), but have strengthened it, giving it a „virtue" and a rarely encountered suppleness. His great strength and power of assimilation, regarded by some researchers as an *enigma* or a *miracle* (after the expression of F. Lot and Gh. Brătianu), were provided by its solid base, consisting of a phonematic system and grammatical Latin type, with very solid internal relationships, and a *basic vocabulary*, consisting of old elements, Latin and autochthonous in the first place, with power of special derivation and with a high functional efficiency. Close solidarity between phonetic, morphological and of course lexical factors, that made this Neo-Latin language, which acquires the individuality approximately in the 7th - 8th century, before the appearance of the Slavic influence, to remain in an environment often hostile and not to admit in its phonological and morphological system than in the peripheral points foreign influences (for example, vocative in the feminine *-o*, believed to be of Slavic origin, Bulgarian). Lexical items taken from people with whom it came in contact,

directly or indirectly affecting not only in small measure *the basic vocabulary* (for example, the Slavic elements have penetrated in this compartment, but not very large in number). Its peculiar physiognomy is determined by the interaction of internal and external factors, different from those which have operated in Western Romania. Crystallised into a new linguistic system in an era preceding the intervention of "Slavic substrate" on a substrate different from that of Western Romania, the popular Latin from the basis of the Romanian language undergoes further own evolution, characterized by common phenomena in other romance idioms or particular, result of its own innovations or lexical influences from the languages with which it came in contact. As Eugeniu Coșeriu showed (*Latinitatea orientală*, in "Limba română", IV, 1994, nr. 3, p. 12 and seq.), in general the Roman type, the Romanian language is *an autonomous unit*, by the fact that in its very early stage lacked the influence of classical Latin was developed more freely (the difference between *langue de distance* and *langue d'approximité* being appreciably higher), that its substrate differs from that of Western Romance languages and that foreign influences were other than in the Roman West (the influence of Slavic, Byzantine, Hungarian, Turkic and Turkish, Medio-Greek and Modern Greek). In terms of genealogic, Romanian is simply the Latin or Neo-Latin in all aspects of its "inherited" or developed from the inherited.

The individuality of the Romanian language from Balkan and Romance languages comes out better in the record if it is seen from the point of view of *diachronic, diatopic, diastratic, diaphasic* and *diamesic*, which was followed, after any existing information in this paper.

3) The continuity of the language and Romanian people in the Carpatho-Danube-Pontic space can be proven by *linguistic, historical, archaeological, of historical logic and of common sense* arguments, which leaves with no scientific support, the *theory of discontinuity, of destruction of the local population, the total withdrawal in the South of Danube and later immigration*, supported by Sultzer, Engel, Roesler and some of their current followers. The archaeological, historical, linguistic evidence, brought to the discussion above, refers to the three aspects of continuity: the Geta-Daco continuity after the conquest of Dacia by Trajan (107-274), the Daco-Roman continuity after the withdrawal of the army and the administration of the reign of Aurelian (274), the Daco-Roman and Romanian continuity from the migration of peoples until the 14th century, and in particular until the invasion of Hungarians in Transylvania.

All these three aspects have been viewed from the diachronic point of view, in terms of area (space) from the point of view diastratic, diaphasic and diamesic.

a) Thus, *the continuity of the Daco-Geta* after the conquest of Dacia by Trajan is evidenced by: the persistence of major native hydronym: (Thraco-Dacian names as *Ampoi, Argeş, Criş, Mureş, Olt, Prut, Siret, Someş, Timiş* etc. wouldn't be able to keep up today if indigenous population would have been exterminated), keeping the names of Dacian cities during Roman rule (*Apullum, Dierna, Drobeta, Napoca, Potaissa, Sarmizegetusa* etc.), attestation in Latin inscriptions during Dacia's occupation of over 130 Dacian anthroponomyms (*Brasus, Costas, Eptala, Scorilo, Tarsa* etc.), repeated uprisings of this indigenous against Roman rule (for example, those from the time of Hadrianus and of Antoninus Pius, the presence of many Dacians in the so-called Roman *auxiliaries troops* (*Cohors Dacorum*), the archaeological discoveries in over 150 towns and villages (*Soporul de Câmpie, Breşcu, Caşolţ, Naşloc, Vărădia* etc.) that are showing traces of domestic life during Roman rule (Dacian settlements, cemeteries with cremation, Dacian pottery, monetary treasures started before the conquest of Dacia and continued under Roman rule, the relations with the free Dacians in Eastern and northern Dacia under Trajan), testimonies of sources (primarily, Cassius Dio and the seven scenes from the Trajan's Column portraying the Dacians who return to their homes after the wars with the Romans).

b) The *Daco-Roman continuity* after the withdrawal of the army and the administration of the Aurelian (270-275) is evidenced by:

- the *linguistic arguments* (apart from keeping major hydronym discussed above, by means of the Latin appellations that could only keep in the North of the Danube (*păcură, român*) or only in certain areas in the North of the Danube, *rărunchi, pedestru, nea, aiu, june*, in the north-west idioms);
- many *archaeological arguments* from all the provinces in the North of the Danube (former *Roman Dacia* and the free Dacians inhabited areas), which consist of: findings of urban and rural settlements, throughout the period between the withdrawal of Aurelian and the coming of different migration peoples, a poor Daco-Roman population; cemeteries, various characteristic objects, paleochristians objects, Dacian ceramic pieces, and red pottery provincial-Roman, cremation urns belonging to the Dacian population and inhumation burials, characteristic to the Roman funerary rite, Christian sarcophagus with the sign of the cross etc.), and through
- *written testimony* (Jordanes' assertion, native of Silistra, that Aurelian had retired only the legions, not the civilians, assertion that corrects those of Vopiscus and Eutropius, about the withdrawal of the entire population of Dacia into Moesia).

c) The *Daco-Roman* and *Romanian continuity* (after completion of the process of ethnogenesis) during the barbarian migrations is proven by: ***linguistic arguments*** (major mentioned hydronym, quoted appellatives, some fonetisme proper to the North-West idioms (*sl* > *scl: slab (sclab, sloată (scloată* etc.), the presence of *român* with the sense of *glebae abscriptus*), numerous *archaeological arguments* from all regions of the country (Transilvania, Banat, Oltenia, Dobrogea, Maramureș, Crișana, Moldova, Bucovina, that means as well the former Roman Dacia, but also the areas of the free Dacians) for the entire period between the 4th century and 11th-12th century, cf. § **3.2.2.1**) and *historiography arguments* (narrations from the *Cronica anonimă maghiară, Cronica lui Nestor, Cronica lui Simon de Kéza*). To these arguments, there are added the historical logic and common sense discussed above.

d) Some uncertainty concerning the process of Romanization in Dacia originated from the non-distinction of two main aspects: *socio-cultural Romanization* (adaptation of the roman way of life during Roman rule between 106-274 and then by Christianity and the mobility of the inhabitants (shepherds, withdrawals in areas spared before migrations people)) and the *socio-linguistics Romanization* (linguistic assimilation of the indigenous people with keeping some elements of their language, lexical in particular). The two aspects of Romanisation, were generally simultaneous, but have known many stages and different rhythms.

e) The transition from Latin to the Protoromanian phase is done gradually through a light continuity of speakers (through a "continuité d'estafetté" after Ludke's expression, 2005, 2009). From this point of view, Latin, in its popular aspect, with its variants "of proximity" (*sermo rusticus, sermo urbanus, sermo plebeius, sermo castrensis, sermo vulgaris*) should not be considered as it has been done, as a dead language, but a language that still lives in the form of now-a-days Romance languages. It is therefore a Latin with huge variational space. Even the classical Latin (*sermo latinus, lingua latina*), who is taught in school is not a dead language, but a "distance" language (*Distanzsprache*), "traditional" language (*langue traditionelle, Traditionsprache*). Moving from this "nearby" Latin language to Romance languages was done by changing of pronunciation conventions of the 6th – 7th centuries. If these conventions between "distance language" (*Distanzsprache*) and "nearby language" (Nähesprache) (terms taken from Koch, Oesterreicher, 1985, 1990) were the same or approximately, the interpersonal communication was normal.

Therefore, to understand the changes to which the Latin had been subjected and to understand the unity behind the plurality, we must start from the two basic varieties: "traditional", distance, language and the nearby, "proximité" language (*Nähesprache*) (as Koch and Oesterreicher names them), "traditionelle" and "non-administrée", as H. Ludke calls them (2005, 2009). The formation system of a company plays the essential role of intermediary between the two linguistic poles preventing the linguistic changes to be very fast, without being at the same time reduced to zero. The conventions system of identical pronunciation or similar ensured the vertical communication and with the time, the speakers were becoming more and more aware of their deficient language in relation to the writing, but felt that those "mistakes" they made were increasing their communication field. An eloquent example for the West of Romania, but inexistent in the East, is Gregoire de Tours (Gregorius Touranensis). In the Danubian provinces of the Roman Empire, the popular Latin was developing more freely than in Western Europe, for it is no longer held by the rules of that *Distanzsprache*. At the same time, the local innovations have a freer field of manifestation.

(translated by Irina CROITORU)

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Conclusions

Du matériel présenté, sélecté et commenté de la riche et controversée littérature consacrée au problème de la genèse de la langue et de l'ethnogenèse des Roumains, on peut détacher, entre autres, les conclusions générales suivantes:

1) Le peuple roumain, synthèse de deux éléments fondamentaux, *les autochtones thraco-daces* et *les colonisateurs romains*, auxquels on ajoute, comme élément secondaire, les Slaves, et, dans une moindre mesure, d'autres peuples avec lesquels ils sont entrés en contact dans la période des migrations, « est né » au Ier millénaire de notre ère sur un territoire comprenant les provinces romanisées du nord et du sud du Danube, la Dacie Trajane et les zones occupées par les Daces libres (la Moldavie, la Bucovine, la Bessarabie, le Maramureş, la Crişana, certaines parties de la Transylvanie et de l'est de la Valachie), Schytia Minor (la Dobroudja), la Mœsie Supérieure et la Mœsie inférieure, la Dardanie (des parties de la Bulgarie et de l'ancienne Yougoslavie) et la Pannonie inférieure. Les limites du territoire de la genèse de la langue et de l'ethnogenèse des Roumains, surtout celles du sud et de l'ouest, ont été attentivement établies sur la base des inscriptions latines par des savants tels C. Jireček, A. Philippide, P. Skok et H. Mihăescu.

Si avant l'arrivée des Slaves les deux Mœsies constituaient un centre de forte romanisation, qui stimulait (par les voies économique, politique, culturelle et religieuse) et renforçait la romanité du nord du Danube, placée toujours sous l'influence de l'Empire Romain, après leur arrivée, au XVIe siècle, le poids central se déplace au nord du Danube, où la romanité est plus « *puissante, quantitativement et qualitativement, par rapport à celles des deux Mœsies, soumises à la slavisation* ». Au nord du Danube, la population romane, plus nombreuse, assimile les masses de Slaves, devenues bilingues, qui y étaient restées, alors qu'au sud du Danube il se produit, d'une part, une dislocation de la population romanisée vers le nord, vers le sud et vers l'ouest et, d'autre part, une slavisation progressive de celle-ci, au bout d'une période plus ou moins longue de bilinguisme, en fonction de la région. Ces événements expliquent autant l'apparition du peuple roumain comme entité ethnique en soi au nord du Danube, que l'existence au sud et à l'ouest de la Péninsule Balkanique des Aroumains, des Meglénoroumains et des Istroroumains. A la différence d'autres chercheurs, nous n'avons pas utilisé le syntagme *formation de la langue roumaine* car nous ne l'avons pas considéré seulement inadéquate, mais aussi susceptible d'induire en erreur un grand nombre de lecteurs. Vu qu'elle constitue le moyen le plus important de communication entre les gens, le moyen expressif (par lequel ils manifestent

leurs sentiments, leur vie affective, leur personnalité), ainsi que l'organe formateur de leur pensée, la langue a toujours été formée. La langue a été et elle est ***forme,*** non pas ***substance*** dans le sens saussurien du terme. C'est pour cette raison que des questions du type *Quand finit le latin et quand commence le roumain ? Quand le roumain se forme-t-il ?* ne sont pas seulement puériles, faisant la preuve d'une incompréhension élémentaire de l'essence de la langue et de ses fonctions, mais elles sont aussi dangereuses, impliquant l'idée de la discontinuité, d'un raptus, d'une rupture entre le latin et le roumain. S. Puşcariu avait raison quand il affirmait, en 1939, que « *la langue roumaine est la langue latine même de l'an 1939, avec les modifications survenues au cours des siècles, pareille à la peau de notre corps qui est toujours celle avec laquelle nous sommes nés, avec les mêmes signes et grains de beauté que pendant notre enfance, bien que toutes ses cellules se soient renouvelées au cours du temps* ». La langue latine n'est pas une langue morte comme le pensent certains chercheurs, elle vit sous l'aspect des langues néo-latines, développées à partir des variantes populaires du latin. La perspective *diamésique* et la distinction (*langue d'approximité – langue de distance,* distinction faite par P. Koch et W. Oesterreicher, 1985, 2005) sont absolument nécessaires pour la compréhension de ce problème.

2) Résultat d'un ensemble d'évolutions subies par le latin populaire apporté en Dacie et dans d'autres provinces danubiennes de l'Empire Romain, parlée sans interruption sur le territoire du nord du Danube (depuis la colonisation jusqu'à nos jours), le roumain est une langue romane ayant ses propres personnalité et physionomie. Sa personnalité sort en évidence si l'on prend en considération sa grande résistance de perpétuation au long des siècles, entourée de langues non romanes, dans un milieu historique plein de « secousses », qui auraient pu lui être fatales, comme il est arrivé à d'autres idiomes (par exemple, le dalmate), mais qui l'ont renforcée, lui donnant « une vertu » et une souplesse rarement rencontrées. Sa grande résistance et son pouvoir d'assimilation, considérés par certains chercheurs comme une *énigme* ou un *miracle* (selon l'expression de F. Lot et de Gh. Brătianu), ont été assurés par sa base solide, constituée d'un système phonématique et grammatical de type latin, avec des relations internes très solidaires, et d'un *vocabulaire de base*, formés d'éléments anciens, latins et autochtones premièrement, avec un particulier pouvoir de dérivation et avec un grand rendement fonctionnel. La solidarité étroite entre les facteurs phonétiques, morphologiques et lexicaux ont fait que cette langue néo- latine, qui acquiert son individualité vers les VIIe – VIIIe siècles environ, avant l'exercice de l'influence slave, se maintienne dans un milieu plusieurs fois hostile et qu'elle n'admette dans son système phonologique et morphologique que des influences étrangères dans des points périphériques (par exemple, le vocatif féminin en *–o*, considéré d'origine slave, bulgare). Les éléments lexicaux

empruntés aux peuples avec lesquels elle est venu en contact de façon directe ou indirecte n'ont affecté que dans une petite mesure *le vocabulaire de base* (par exemple, les éléments slaves ont pénétré dans ce compartiment aussi, mais leur nombre n'est pas très grand). Sa physionomie à part est donnée par l'interaction des facteurs internes et externes, différents de ceux qui ont agi dans la Romania occidentale. Cristallisée dans un système linguistique nouveau à une époque qui a précédé l'intervention du « superstrat slave » sur un substrat différent de celui de la Romania occidentale, le latin parlé qui est à la base du roumain subit sa propre évolution ultérieure, caractérisée par des phénomènes communs à d'autres idiomes romans aussi ou bien individualisés, fruit des propres innovations ou de certaines influences lexicales des langues avec lesquelles elle est entrée en contact. D'après Eugen Coșeriu (*Latinitatea orientală,* dans « Limba română », IV, 1994, nr. 3, p. 12 et suiv.), au cadre du type général roman, le roumain représente une *unité autonome*, parce que, étant dépourvu de l'influence du latin classique dans sa phase la plus ancienne, il s'est développé plus librement (la différence entre *langue de distance* et *langue d'approximité* étant sensiblement plus grande) et parce que son substrat est différent de celui des langues romanes occidentales et que les influences étrangères ont été autres que celles de l'Occident roman (influence slave, byzantine, magyare, turque, médio-grecque et néogrecque). Du point de vue généalogique, c'est purement et simplement du latin ou du néolatin dans tous ses aspects « hérités » ou bien développés à partir de ces derniers.

L'individualité de la langue roumaine entre les langues romanes et balkaniques est mieux mise en évidence si elle est envisagée du point de vue *diachronique, diatopique, diastratique, diaphasique* et *diamésique* fait qui a été suivi dans ce travail en fonction des informations existantes.

3) La continuité de la langue et du peuple roumain dans l'espace carpato- danubien-pontique peut être prouvée par des arguments *linguistiques, archéologiques, historiques, de logique historique* et *de bon sens,* qui laissent sans aucun support scientifique *la théorie de la discontinuité, de la disparition de la population autochtone, de la retraite totale au sud du Danube et de l'immigration tardive*, soutenue par Sulzer, Engel, Rœsler et certains de leurs adeptes actuels. Les preuves archéologiques, linguistiques, historiques susmentionnées se rapportent aux trois aspects de la continuité: la continuité géto-dace après la conquête de la Dacie par Trajane (107 – 274), la continuité daco-roumaine après la retraite de l'armée et de l'administration au temps d'Aurélien (après 274), la continuité daco-romane et roumaine de la période de la migration des peuples jusqu'au XIVe siècle et surtout jusqu'à la pénétration des Hongrois en Transylvanie. Tous ces aspects ont été envisagés diachroniquement, du point de vue diastratique, diaphasique et diamésique.

a) Ainsi, la *continuité daco-gète* après la conquête de la Dacie par Trajane est-elle prouvée par: la persistance de l'hydronymie majeure autochtone (des noms thraco-daces tels *Ampoi, Argeș, Criș, Mureș, Olt, Prut, Siret, Someș, Timiș, etc.*n'auraient pas pu être conservés jusqu'à nos jours si la population autochtone avait été exterminée), le maintien des noms de ville daces pendant la domination romaine (*Apullum, Dierna, Drobeta, Napoca, Potaissa, Sarmizegetusa*, etc.), l'attestation dans les inscriptions latines de la période de l'occupation de la Dacie de plus de 130 anthroponymes daces (*Brasus, Costas, Eptala, Scorilo, Tarsa, etc.*), les révoltes répétées des autochtones contre la domination romaine (par exemple, celles du temps d'Hadrien et d'Antoine Pie, la présence de nombreux Daces dans les soi-disant *troupes auxiliaires* romaines (*Cohors Dacorum*), les découvertes archéologiques de plus de 150 localités (*Soporul de Câmpie, Breșcu, Cașolț, Nașloc, Vărădia,* etc.) qui attestent des traces de vie autochtone pendant l'occupation romaine (des habitats, des cimetières daces à incinération, de la céramique dace, des trésors monétaires commencés avant la conquête de la Dacie et continués sous l'occupation romaine, des relations avec les Daces libres de l'est et du nord de la Dacie Trajane), les témoignages de certaines sources (d'abord celles de Cassius Dio et les 7 scènes de la Colonne de Trajane représentant des Daces qui reviennent chez eux après les guerres avec les Romains).

b) *La continuité daco-roumaine* après la retraite des armées et de l'administration par Aurélien (271-274) est prouvée par:

- *des arguments linguistiques* (outre le maintien majoritaire de l'hydronymie que nous avons rappelé plus haut, par l'attestation de certains appellatifs latins qui pouvaient être conservés uniquement au nord du Danube (*păcură, român*)ou seulement dans certaines zones du nord du Danube, *rărunchi, pedestru, nea, aiu, june,* dans les patois du nord-ouest;
- de nombreux *arguments archéologiques* de toutes les provinces du nord du Danube (l'ancienne Dacie Trajane et les zones habitées par les Daces libres), qui consistaient dans la découverte de certaines agglomérations urbaines et rurales, habités pendant toute la période comprise entre la retraite aurélienne et la venue de divers peuples migrateurs par une population daco-romane pauvre; des cimetières, divers objets caractéristiques, des pièces paléochrétiennes, de la céramique dace, de la céramique rouge provinciale-romane, des urnes d'incinération appartenant à la population dace et des tombes d'inhumation propres au rite funéraire romain, des sarcophages chrétiens avec le signe de la croix, etc.) et par
- *des témoignages écrits* (l'affirmation de Jordanes, originaire de Silistra, que seules les légions ont été retirées par Aurélien, non pas les

habitants civiles, affirmation qui corrige tacitement celles de Vopiscus et d'Eutropius sur la retraite totale de la population de la Dacie en Mœsie).

c) *La continuité daco-romane et roumaine* (après la fin du procès d'ethnogenèse) du temps des migrations barbares est prouvée par: ***des arguments linguistiques*** (l'hydronymie majeure mentionnée, les appellatifs cités, certains phonétismes propres aux patois du nord-ouest (*sl > scl: slab>sclab, sloată>scloată,* etc.), la présence du mot *român* avec le sens de *glebae abscriptus,* par nombre d'*arguments archéologiques* de toutes les régions du pays (la Transylvanie, le Banat, l'Olténie, la Dobroudja, le Maramureș, la Crișana, la Moldavie, la Bucovine, c'est-à-dire autant de l'ancienne Dacie Trajane que des zones des Daces libres) pour toute la période comprise entre le IVe et le XIe –XIIe siècles, cf. § **3.2.2.1**) et des *arguments historiographiques* (les relations de *Cronica anonimă maghiară, Cronica lui Nestor, Cronica lui Simon de Kéza*). On ajoute à ces arguments ceux de logique historique et de bon sens discutés plus haut.

d) Certaines confusions concernant le processus de romanisation de la Dacie sont produites par le fait qu'on n'a pas pratiqué de distinction entre deux de ses aspects les plus importants: *la romanisation socio-culturelle* (l'adoption du mode de vie romain pendant la domination romaine de 106 à 274 et ensuite par le christianisme et par la mobilité des habitants (pâturage, retraite devant les migrateurs dans des zones plus cachées) et *la romanisation socio-linguistique* (l'assimilation linguistique des autochtones en gardant certains éléments de leur langue, lexicaux surtout). Les deux aspects de la romanisation ont été simultanés, mais ils ont connu plusieurs étapes et des rythmes différents.

e) Le passage de la phase latine à la phase proto -roumaine se fait à petits pas par une continuité qui n'est pas ressentie par les locuteurs (par une « continuité d'estafetté », selon l'expression de Ludke, 2005, 2009). De ce point de vue, le latin, dans son aspect populaire, avec ses variantes « de proximité » (*sermo rusticus, sermo urbanus, sermo plebeius, sermo castrensis, sermo vulgaris*) ne doit pas être considérée langue morte, comme on l'a fait, mais une langue qui vit sous la forme des langues romanes actuelles. Donc, il s'agit d'une langue qui a un espace de variation immense. Même le latin classique (*latinus sermo, lingua latina*), que l'on étudie à l'école, n'est pas une langue morte, mais une langue « d'éloignement », « de distance » (*Distanzsprache*), « langue traditionnelle » (*Traditionsprache*). Le passage de cette langue de « rapprochement » aux langues néo-latines a été fait par le changement des conventions de prononciation des VIe – VIIe siècles. Tant que ces conventions entre « la langue de distance »

(*Distanzsprache*) et la langue « de rapprochement » (*Nähesprache*) (notions reprises de Koch et d'Oesterreicher, 1985, 1990) étaient identiques ou approximatives, la communication interhumaine était normale.

Par conséquent, pour comprendre les changements subis par le latin et pour appréhender l'unité derrière la pluralité, nous devons partir des deux variétés de base: la langue « traditionnelle », de distance, et celle de rapprochement, « de proximité » (*Nächesprache)* (selon Koch et Oesterreicher), « traditionnelle » et « non-administrée », selon H. Ludke (2005, 2009). Le système de formation d'une société joue le rôle essentiel d'intermédiaire entre les deux pôles linguistiques, empêchant les changements linguistiques trop rapides, sans les réduire pour autant à zéro. Le système de conventions de prononciation identique ou similaire garantissait la communication verticale, et avec le temps, les locuteurs devenaient de plus en plus conscients de leur langage défectueux par rapport à l'écrit, mais en même temps ils ressentaient que les « fautes » de langue élargissaient leur terrain de communication. Un exemple, éloquent pour la Romania occidentale, mais inexistant dans celle de l'est, est Grégoire de Tours (Gregorius Touranensis). Dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain, le latin populaire se développait plus librement que dans celles de l'ouest de l'Europe, n'étant pas freinée par les normes de la *Distanzsprache.* En même temps, les innovations locales ont un champ de manifestation plus libre.

(traduit par Maria PAVEL)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Bibliografie selectivă

Academia Română (ed.), *Istoria limbii române*, vol. I (1965), vol. II (1969), editată de Academia Română, Bucureşti, Editura Academiei, 1965/1969 (= *I.L.R.*).

Alföldi, A., *Daci et Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940.

Alinei, M., *Origini delle lingue e l'Europa*, Societa editrice il Mulino, Bologna, 1996-2000.

Alonso, A., *Partición de las lenguas románicas de Occidente*, în „Estudios linguísticos" , Madrid, 1954.

Altheim, Franz, *Die Soldatenkaiser*, Frankfurt am Main, 1939, p. 201-202.

Altheim, Franz, *Geschichte der lateinischen Sprache von den Anfängen bis zum Beginn der Literatur*, Frankfurt/Main, Klostermann, 1951.

Andriescu, Al. et alii, *Prelegeri de limba română*, Iaşi, 1984.

Armbruster, A., *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972.

Arvinte, V., *Die deutsche Entlehnung in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlasses)*, Berlin, Akademie-Verlag, 1971.

Arvinte, V., *Die Rumänen. Ursprung, Volks-und Landesnamen, Tübingen*, Narr, 1980.

Arvinte, V., *Împrumuturi bizantine directe în limba română (pe baza ARL)*, AUI, 12, 1966, 1-27.

Arvinte, V., *Împrumuturile de origine germană (săsească) în română*, în ALIL, 29 (1983/1984), 11-22.

Arvinte, V., *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

Arvinte, V., *Zu den altgermanischen Wörtern im Rumänischen*, in Meier, Harri /Roth, Wolfgang (ed.), în „Vermischte Beiträge", vol. 1, Heidelberg, Winter, 1968, 7-26.

Avram, Andrei, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 1964 (în SCL, 15 (1964), fasc, 1-5).

Avram, Andrei, *Metafonia şi fenomenele conexe în limba română*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

Bacinschi, Ilie, *L'infinitif et ses moyens de remplacement*, Bucureşti, 1945.

Bahner, Werner, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*, Berlin, Akademie Verlag, 1970.

Balotă, A. *Le problème de la continuité. Contributions linguistiques*, Bucureşti, 1941.

Banniard, M., *Du latin aux langues romanes*, Paris, Nathan, 1997.

Barić, H., *Albanorumänische Studien*, I, Sarajevo, 1919.

Barić, H., *La perte de l'infinitif dans les langues balkaniques*, în "Godisnjak", Sarajevo, 1961, p. 1-11.

Bartas, Istwán, *Histoire de la Hongrie*, publié sous la direction de Erwin Panényi, préface de George Castellan, traduit par Laszló Pódör, Budapest, Corvina, 1974.

Bartoli, M., *Un po di sarda*, in "Arheografo triestino", I, 1903.

Bartoli, Matheo, *Das Dalmatische*, vol. I, Viena, 1906, p. 298-307.

Bartoli, Matheo, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925.
Battisti, Carlo, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1950.
Battisti, Carlo, *Dizionario etimologica italiana*, 5 vol., Firenze, G. Barbera Editore, 1995.
Bărbulescu, Ilie, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1929.
Bec, Pierre (ed.), *Manuel pratique de philologie romane*, vol. 2, Paris, Picard, 1971.
Berneker, E., *Slawisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908-1913.
Bîrzu, Ligia, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979.
Blédy, Géza, *Influenţa limbii române asupra limbii maghiare*, Sibiu, 1942.
Bonfante, Giuliano, Bonfante, Larissa, *Limba şi cultura etruscilor*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1995.
Borcia, Ion, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*, in "Zehnter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", Leipzig, 1904, 138-253.
Bourciez, Edmond, *Éléments de linguistique romane*, Paris, Kliencksieck, ediţia a IV-a, 1946.
Brătianu, Gh. I., *Le problème de la continuité daco-roumaine. À propos de nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot,* în RHSEE, 20, 1943, p. 46-79.
Brătianu, Gheorghe I., *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, Bucureşti, 1939.
Brătianu, Gheorghe Ion, *Ein Rätsel und ein Wunder der Geschichte: das rumänische Volk*, Bukarest, 1942.
Brătianu, Gheorghe Ion, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal*, Bucureşti, Dacia, 1945.
Brătianu, Gheorghe Ion, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain. À propos de livre du Ferdinand Lot sur les invasions barbares et de quelques ouvrages récentes sur les origines du peuple roumain*, Bucureşti, 1937.
Brătianu, I. Gheorghe, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român,* Bucureşti, 1940.
Brâncuş, Grigore, *Albano-romanica*, I, în SCL, 1971, nr. 4, p. 411-416.
Brâncuş, Grigore, *Albano-romanica*, II, în SCL, 1972, nr. 3, p. 299-308.
Brâncuş, Grigore, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Bucureşti, 1995.
Brâncuş, Grigore, *Studii de istorie a limbii române*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007.
Brâncuş, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983.
Bresnier, M. *Histoire romaine*, Paris, 1937, p. 243-244.
Budinszky, A., *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des Römischen Reiches*, Berlin, 1881.
Burckhardt, J., *Die Zeit Constantins des Großen*, Basel, 1853.
Çabej, Eqrem, *Betrachtungen über die rumänisch-albanischen Sprachziehungen*, în "Revue roumaine de linguistique", 10, 1965, p. 101-115.
Çabej, Eqrem, *L'illyrien et l'albanais (questions de principe)*, în "Studia albanica", VI, Tirana, 1970, p. 157-170.
Candrea, I. A., Densusianu O., *Dicţionarul etimologic al limbii române,* Bucureşti, 1907-1914.

Candrea-Hecht, I. A., *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1932.
Candréa-Hecht, Ion Aurel, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le Consonantisme*, Paris, E. Bouillon, 1902.
Capidan, Theodor, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.
Capidan, Theodor, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925.
Capidan, Theodor, *Meglenoromânii*, 3 vol., București, 1925, 1928, 1936.
Capidan, Theodor, *Raporturile albano-române*, în „Dacoromania", 3, 1922-1923, p. 129-238.
Capidan, Theodor, *Romanitatea balcanică*, București, 1936.
Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Fono-morfologia aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, Editura Academiei, 1968.
Cavalli-Sforza, Luigi, Luca, Menozzi, Paolo, Piazza, Alberto, *Storia e geografia dei geni umani*, Milano, Adelphi Edizioni S. P. A., 1997.
Cândea, Virgil, *Kurze Geschichte Rumäniens*, București, Meridiane, 1977.
Chivu, Gh., Uță Bărbulescu, Dana (ed.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității, 2010.
Cihac, A. de, *Dictionnaire d'étimologie dacoromaine*, I-II, Franckfurt, 1870-1879.
Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită de Tudora Sandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I.O., București, 2001.
Cipariu, T., *Gramatica limbei române*, București, 1869-1877.
Coja, Ion, *Gramatica rațională a limbii române. Gramatica articolului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
Comșa, Maria, *Cultura materială veche românească (Așezările de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978.
Condurachi, Emil, Daicoviciu, Constantin, *Rumänen*, München/Genf/Paris, 1972.
Conea, Ion, Donat, Ion, *Contribution à l'étude de la toponymie pétchénègue-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube*, in "Contributions onomastiques", București, 1958, 139-167.
Conev, B., *Eziko vni vzaimnosti meždu bălgari i români*, Sofia, 1921.
Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997.
Contreras, H., *Una clasificación morfo-sintácticaa de las lenguas románicas*, în Rom.Ph., III, 1962, p. 261-268.
Coșeriu Eugeniu, *Das sogenannnte "Vülgarlatein" und die ersten Differenzierungen in der Romania. Eine kurze Einführung in die romanische Sprach-wissenschaft*, în Kontzi Reinchold (ed.), "Zür Entstehung der romanischen Sprachen", Darmstadt, Wissenschafliche Buchgesellschaft, 1978, 257-291.
Coșeriu, Eugeniu, *Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein*, in Coșeriu, Eugenio, Wolf-Dieter, Stempel (ed.), „Sprache und Geschichte", Festschrift für Harri Meier, München, Fink, 1971, 135-147.
Coșeriu, Eugeniu, *Das romanische Verbalsystem*, Tübingen, Narr, 1971.
Coșeriu, Eugeniu, *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1958.
Coșeriu, Eugeniu, *Sincronía, diacronía y tipologia*, in "Actas del XI Congreso International de lingud'stica y filologia románicas", Madrid, 1965, CSIC, 1968.
Coșeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie*, versiune românească de N. Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Coşeriu, Eugeniu, *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*, München, Fink, 1974.

Coşeriu, Eugeniu, *Tipologia limbilor romanice*, în "Prelegeri şi conferinţe", supliment al AL, tom. XXIII, 1992-1993, A, p. 119-144.

Coteanu, Ion, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

Coteanu, Ion, *Originile limbii române*, Bucureşti, 1981.

Creţu, Gr., *Mardarie Cozianul. Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirile numelor din 1649*, Bucureşti, 1908.

Daicoviciu, C., *Problema conntinuităţii în Dacia. Câteva observaţii şi precizări de ordin istoric-arheologic*, Cluj, 1940 (şi versiunea franceză din acelaşi an).

Daicoviciu, Constantin et alii (ed.), *Istoria României*, I, Bucureşti, Editura Academiei, 1960.

Daicoviciu, Constantin, *Die Herkunft des rumänischen Volkes im Lichte der neuesten Forschungen und Ausgrabungen*, in Althammer Walter (ed.), „Südosteuropa-Studien", München, 1967, 3-16.

Daicoviciu, Constantin, *Siebenbürgen in Altertum*, Bukarest, 1943.

Daocoviciu, C., *La Transylvanie dans l'antichité*, Bucureşti, 1938.

Dapsch, A., *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturenentwicklung*, Berlin, 1923.

Decei, I., *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti*, Bucureşti, 1939.

Densusianu, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, vol. 1, Paris, Leroux, vol. 2, Paris, 1938 (reeditat: id., *Opere*, vol. 2, Bucureşti, Minerva, 1975).

Densuşianu, N., *Note critice la scrierea d-lui A. D. Xenopol, „Teoria lui Roesler"*, Bucureşti, 1885.

Detschew, D. (ed.), *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, Rohrer, 1957.

Detschew, D., *Charackteristik der trakische Sprache*, Sofia, 1912.

Deutschmann, Olaf, *Lateinisch und Romanisch. Versuch eines Überblicks*, München, Hueber, 1971.

Dialectologie românească, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1977.

Diculescu, C., *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Dazien im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, I, Leipzig, 1922.

Diculescu, C., *Elemente vechi greceşti în limba română*, în „Dacoromania", IV, 1924-1926, p. 394-516.

Diculescu, C., *Vechimea creştinismului la români. Argumentul filologic*, Bucureşti, 1910.

Diez, F., *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen.* Dritte Auflage, I-II, Bonn, 1869.

Domaschke, Walter, Dapsch, A., *Der lateinische Wortschtatz de Rumänischen*, în „Jahresbericht", XXI-XXV, 1919, p. 65-173.

Dragomir, Silviu, *La patrie primitive des Roumains et ses frontières historiques*, în "Balcania", 7, 1 (1944), p. 63-101.

Dragomir, Silviu, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959.

Drăganu, Nicolae, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponiemiei și a onomasticii*, București, 1933.

Drăganu, Nicolae, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1927.

Duridanov, I., *Die Sprache der Thraker*, Hïeronimus, Neurid, 1965.

Elcock, D. W., *The Romance Languages*, Londra, 1960.

Emerit, Marcel, *Les derniers travaux des historiens roumains sur la Dacie*, în „Revue des études anciennes", 1939, p. 57-64.

Engel, J. C., *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine valachorum*, Wien, 1794.

Fallmerayer, J. Ph., *Das albanesische Element in Grichenland*, München, 1857.

Fischer Ion, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

Frățilă, Vasile, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Editura Facla, 1987.

Frâncu, Constantin, *Conjunctivul perfect românesc*, în SCL 21 (1970), 205-227.

Frâncu, Constantin, *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010.

Frâncu, Constantin, *Cu privire la «uniunea lingvistică balcanică». Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în AL, 20 (1969), 70-116.

Frâncu, Constantin, *Formarea limbii și a poporului român*, în Andriescu et alii, *Prelegeri de limba română*, Iași, 1984.

Frâncu, Constantin, *Formele verbale și pronominale cu î protetic în limba română*, în "DacoRomânia. Jahrbuch für östlische Latinität", 5, 1979-1980, Freiburg/München p. 80-93.

Frâncu, Constantin, *Geneza și evoluția formelor verbale supracompuse în limba română*, în AL 29 (1983/1984), 22-62.

Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.

Frâncu, Constantin, *Numele dacice de plante medicinale din Dioscorides*, în Diaconescu Traian (ed.), „Antichitatea și moștenirea ei spirituală", Iași, 1980, 48-56.

Frâncu, Constantin, *Rumänisch. Le roumain*, in "Lexikon der Romanistischen Linguistik", Band II, 2, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p. 1-32.

Frâncu, Constantin, *Zu den Ursachen des Übergangs von lateinisch ks, kt in rumänisch ps, pt: Die Analogie als ein Ausgangspunkt für die Behandlung des Phänomens*, în BRPh 1 (1979), 85-98.

Frâncu, Constantin, *Zur Geschichte der rumänischen Sprache*, în Welskopf E. Ch. (ed.), "Soziale Typenbegriffe im alten Griechenland", vol. 7, Berlin, Akademie Verlag, 1982, 346-369.

Friedwagner, M., *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in der Frühzeit*, în ZRPh., 54 (1934), 641-715.

Fuchs, A., *Die romanischen Sprachen in ihren Verhälnisse zum Lateinischen*, Halle, 1849.

Gafton, Alexandru, *Recenzie critică cu privire la Russu I. Ion*, 1995, în AUI, secţiunea III, e. Lingvistică, tomul XLI/XLII (1995-1996), p. 137-141.
Gáldí, Ladislas et al., *Documenta historiam Valachorum în Hungaria illustrantia*, Budapesta, Institutus Historicus Europae Centro-Orientalis, 1941.
Gáldí, Ladislas, *Die Entstehung des rumänischen Volkes*, în Gáldí L., Makkai L. (ed.), „Geschichte der Rumänen", Budapest, 1942, 1-37.
Gáldí, Ladislas, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapesta, 1939.
Gamillscheg Ernst, *Der rumänische Sprachatlas*, în id., *Ausgewählte Aufsätze*, vol. 2, Tübingen, Niemeyer, 1962, 245-284.
Gamillscheg, Ernst, *Randbemerkungen zum rumänischen Sprachatlass*, Berlin, de Gruyter, 1941.
Gamillscheg, Ernst, *Romania Germanica*, vol. 2., Berlin/Leipzig, 1935.
Gamillscheg, Ernst, *Substrat und Verkehrssprache*, în "Studium Berolinense" 2 (1960), 525-544.
Gamillscheg, Ernst, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, de Gruyter, 1940 (Sonderdruck aus dem Jahrbuch des Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin; Nachdruck in: id., *Ausgewähte Aufsätze*, vol. 2, Tübingen, Niemeyer, 1962, 226-243.
Gamillscheg, Ernst, *Zur Herkumstfrage der Rumänen*, in „Sudost-Forschungen", V, 1940, p. 1-21.
Gamillscheg, Ernst, *Zur rumänischen Frühgeschichte*, în "Die Kultur Südosteuropa, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen", München/Wiesbaden, 1964, 45-73.
Găzdaru, Dumitru, *Descendenţii demonstrativului **ille** în limba română*, Iaşi, 1929.
Geheeb, R., *Prostetisches a und s în Rumänischen*, în „Jahresbericht", IV, 1898, p. 1-50.
Geogiev, Vladimir, *Lingvistica balcanică şi limba română*, Bucureşti, 1968.
Georgiev, Vladimir, *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia, 1960.
Georgiev, Vladimir, *Trakische und dakische Namenkunde*, Berlin New York, 1983.
Georgiev,Vladimir, *Albanisch-Dakisch-Mysisch und Rumänisch*, în "Linguistique balkanique", 2, Sofia, 1960, p. 1-19.
Gheţie, Ion (coord.), Chivu, Gheorghe, Costinescu, Mariana, Frâncu, Constantin, Gheţie, Ion, Moraru Roman, Alexandra, Teodorescu, Mirela, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1997.
Giuglea, George, *Cercetări lexicografice*, Bucureşti, 1909.
Giuglea, George, *Concordances linguistiiques entre le roumain et les parlers pyréneiques*, Cluj, 1923.
Giuglea, George, *Cuvinte româneşti şi romanice*, ediţie de Florenţa Sădeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.
Giurescu, C. C., *Elementul daco-roman în spaţiul carpato-dunărean în secolele III-XIII*, Bucureşti, 1970.
Giurescu, C. C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpurii pînă astăzi*, Albatros, Bucureşti, 1995.
Giurescu, C. Constantin, Giurescu C. Dinu, *Istoria românilor*, Bucureşti, Editura Albatros, 1975.
Giurescu, C. Constantin, *Împrumuturi cumane în limba română: «odaie» şi «cioban»*, SCL 12 (1960), 205-214.

Giurescu, C. Constantin, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucureşti, Meridiane, 1972.
Glodariu, Ioan, *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj-Napoca, 1974.
Gräber, B. P., *Die romanischen Sprachen*, I, în *Grundris der eomanischen Philologie*, I, 1904-1906, p. 535-563.
Graur Alexandru, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
Graur, Alexandru, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954.
Guiera, A., *Afro-românic o ibero-românic ?*, în BDC, X, 1922, p. 34-53.
Guţu-Romalo, Valeria, *Stabilirea datei de separaţie a aromânei de dacoromână cu ajutorul gloto-cronologiei*, în SCL, X, 1959, nr. 4, p. 573-586.
Hahn, Johann Georg (von), *Albanische Studien*, Jena, 1854.
Hasdeu, B. P., *„Doina" răstoarnă pe Roesler*, în „Columna lui Traian", 1882, nr. 10-12, 157, articol reprodus în B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, II, Bucureşti, 1973, p. 151-157.
Hasdeu, B. P., *Cine sînt albanezii*, în „Analele Academiei Române", Memooriile Secţiei literare, 23, 1900-1901.
Hasdeu, B. P., *Istoria critică a românilor*, II, Bucureşti, 1875.
Hasdeu, B. P., *Magnum Etymologicum Romaniae*, 4 vol. (*a-bărbat*), Bucureşti, 1886-1888.
Hasdeu, B. P., *Strat şi substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiei literare, 14, 1891-1892, 1900-1901.
Hasdeu, Bogdan Petriceicu, *Cine sunt albanezii*, în AAR, S. II, t. XXIII, 1901.
Hasdeu, Bogdan Petriceicu, *Pierit-au dacii ?* în "Foiţă de istorie şi literatură", 2-5, 1860.
Hasdeu, Bogdan Petriceicu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, Bukarest/Wien, 1886.
Hirt, H., *Die sprachliche Stelung des Illyrischen*, Berlin, 1898.
Homo, L., *Essai sur le regne de l'empereur Aurelian*, Paris, 1904.
Hopf, C., *Geschichte Griechenlands von Begin des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, Leipzig, 1870.
Horedt, K., *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Sibenbürger*, Sibiu, 1941.
Horedt, K., *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958.
Hubschmid, Johannes, *Alpenwörter romanischen und vorromanischen Ursprung*, Bonn, 1951.
Hubschmid, Johannes, *Praeromanica. Studien zur vorromanischen Wörtschatz der Romania*, Berna, 1949.
Hunfalvy, Paul, *Die Rumänien und ihre Ansprüche*, Wien, 1883.
Hurdubeţiu, Ion, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänien*, Bukarest, 1977.
Iliescu, Maria, *Miscelanea romanica*, Cluj-Napoca, Clusium et Scriptor, 2008.
Iliescu, Maria, *Româna din perspectivă romanică*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Tradiţie şi modernitate. Puncte de vedere asupra volumului I din noul tratat de istorie a limbiii române*, în Chivu, Gh. et. al., *op. cit.*, 2010, p. 195-201.

Ioniţă, Ion, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Iaşi, Junimea, 1982.
Iordan, Iorgu, *Diftongarea lui «e» şi «o» accentuaţi în poziţiile «ă», «e»*, Iaşi, 1920.
Iordan, Iorgu, *El lugar del idioma rumano en la România*, în BRPh 1 (1961), 159-177.
Iordan, Iorgu, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1937.
Iordan, Iorgu, *Istoria limbii române (pe înţelesul tuturor)*, Bucureşti, 1983.
Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956.
Iordan, Iorgu, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968.
Iordan, Iorgu, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.
Iorga, Nicolae, *Byzance après Byzance*, Bucureşti, 1935.
Iorga, Nicolae, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905.
Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Iaşi, Junimea, 1980; ediţia a II-a: Iaşi, 2000.
Ivănescu, Gheorghe, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în "Contributions onomastiques", publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, 125-137.
Ivănescu, Gheorghe, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948.
Jaberg, Karl, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936.
Jaberg, Karl, *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dacoroumänischen Sprachgebietes*, în „Vox Romanica", 5, 1940, 49-86.
Jireček, Constantin, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, 2 vol., Wien, 1901-1903.
Jireček, Constantin, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876.
Jireček, Constantin, *Über die Vlachen von Moglena*, în "Archiv für slavische Philologie", 15, 1893, Berlin, p. 98-99.
Jokl, Norbert, în *Reallexicon der Vorgeschichte*, hgg. von Max Ebert, Berlin, 1924.
Jung, J., *Die romanischen Landschaften des Römischen Reiches*, Innsbruck, 1881.
Jung, J., *Romer und Romanen iin den Donaulandern. Historisch-ethnologische Studien,* ediţia a II-a, Innsbruch, 1887.
Karl, N., *Studies zur albanasischer Etymologie und Wortbildung*, Viena, 1911.
Kendrick, Paul Mac, *Pietrele dacilor vorbesc*, Bucureşti, 1978.
Kisch, Gustav, *Siebenburgen in Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpatenländer*, Leipzig, 1929.
Klinkenberg, Jean Marie, *Des langues romanes*, Duculot, Bruxelles, 1994.
Kniezsa, István, *Siebenbürgen zur Zeit der Landnahme und die Ansiedlung des Ungartums*, în "Siebenbürgen und seine Völker", Budapest, 1943.
Kniezsa, István, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Budapest, 1938.
Koch, Hans, *Die neue Propyläen Weltgeschichte*, Berlin, 1940.
Koch, P., Oesterreicher, W., *Gesprochene Sprache in Romania*, Tübingen, Niemeyer, 1990.
Koch, P., Oesterreicher, W., *Sprache der Nähe - Sprache der Distanz*, în „Romanistisches Jahrbuch", bd. 36, 1985, p. 15-43.
Körting, Gustav, *Lateinisch-romanisches Worterbuch,* ediţia a III-a, Paderborn, 1901.
Kovaček, August, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.

Kraft, K., *Zur Rekrutiserung der Alen und Kohorten am Rheim und Donau*, Berna, 1951.
Krahe, H., *Die Sprache der Illyren*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1929.
Kretschmer, P., *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896.
Lahovary, N., *Contribution à l'histoire linguistique ancienne de la région balkano-danubienne et à la constitution de la langue roumaine*, în „Vox romanica", XIV, 1954-1955, p. 109-136, 310-346.
Lakotsch, Karl, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischer Ursprungs*, Heidelberg, 1927.
Lambrior, Alexandru, *Carte de cetire*, Iași, 1883.
Lambrior, Alexandru, *Essai de phonetique roumaine*, în „Romania", 9, 1880, p. 99-116, 266-314.
Laurian, A. T., Massim, I. C., *Dicționarul limbii române*, 2 vol., București, 1871-1876.
Lausberg, Heinrich, *Romanische Sprachwissenschaft*, vol. I-III, Berlin, 1956-1962.
Lobiuc, Ioan, *Contactele dintre limbi*, volumul I, Iași, Demiurg, 1998.
Lot, F., *La langue de commandement dans les armées romaines et le cri de guerre français au Moyen Âge*, în "Mémoires dedies à la mémoire de Felix Grat", Paris, 1946.
Lot, Ferdinand, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe, considerés comme introduction à l'intelligence des traités de paix*, Paris, 1937.
Lozovan, Eugen, *Dacia Sacra*, ediție de I. Oprișan, Editura Saeculum I. O., București, 1998.
Lüdke, Helmut, *Der Ursprung der romanischen Spracher: eine Geschichte der sprachenlichen Kommunikation*, I, Westensee Verlag, Kiel, 2005; ediția a II-a: 2009.
Lupi, Gino, *Intorno all'origine dei Romeni*, în „Annuario de R. Liceo Gimnasio A. Manzoni", 1931-1932.
Macrea, Dumitru, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961.
Macrea, Mihai, *Viața în Dacia romană*, București, 1978.
Maior, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812.
Maniu, Vasile, *Studiu asupra scrierii prof. Dr. J. Jung intitulată „Romanii și românii în țările dunărene"*, București, 1878.
Manoliu Manea, Maria, *Gramatica comparată a limbilor romanice*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
Marquart, J., *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Gotha, 1911.
Mândrescu, Simeon, *Elemente ungurești în limba română*, București, 1892.
Mândrescu, Simeon, *Influența culturii germane asupra noastră. Influența germană asupra limbei române*, Iași, Tipografia «Dacia», 1904.
Mémorandum composé et publié par le Comité élu par l'Assemblée des représentants des électeurs roumains, Paris, 1883.
Merlo, Clemento, *Dalmatico e latina*, în "Rivista di filologia e istruzione classica", 35, 1907, p. 472-484.
Merlo, Clemento, *Note sul posta che spetta al romanze. Riposta al prof. Bartoli*, în "L'Italia dialettale", 5, 1929, p. 285-291.

Metzeltin, Michael, Lindenbauer, Petrea, Thir, Margit, *Die romanischen Sprachen. Eine einführende Übersicht*, 2 Aufl., Gottfried Egert-Verlag, Heidelberg, 1995.
Meyer, Gustav, *Die lateinischen Elemente in Albanesischen*, în "Grundriss der romanischen Philologie", hgg. Gustav von Gröber, I, Strassbourg, 1904-1905.
Meyer, Gustav, *Neugrichische Studien*, II, IV, Viena, 1894-1895.
Meyer-Lübke, Wilhelm, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, 4 vol., Leipzig, 1890-1902.
Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3 Aufl., Heidelberg, 1935 (= REW).
Meyer-Lübke, Wilhelm, *Rumänisch und Romanisch*, Bucureşti, 1930.
Mihăescu, H., *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti, Editura Academiei, 1993.
Mihăescu, Haralamb, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960.
Mihăescu, Haralambie, *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.
Mihăescu, Haralambie, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti/ Paris, Editura Academiei, 1978.
Mihăilă, Gheorghe, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960.
Miklosich, Franz, *Die slavischen Elemente im Rumänischen*, Wien, 1879.
Miklosich, Franz, *Die türkischen Elemente in den süd-ost- und osteuropäischen Sprachen*, Wien, 1888-1890.
Miklosich, Franz, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886.
Miklosich, Franz, *Über die Wanderungen der Rumänen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Wien, Gerold, 1879.
Moga, I., *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Bucureşti, 1944.
Moga, I., *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941.
Moldovanu, Dragoş (coord.), *Tezaurul toponim al României. Moldova.*, vol. I, partea I, II, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992.
Mommsen, Theodor, *Iordanis Romana et Getica*, Berlin, 1882.
Mommsen, Theodor, *Römischen Geschichte*, Leipzig/Berlin, 1885.
Muljačič, Žarko, *Bibliographie de linguistique romane. Domaine dalmate et istriote avec les zones limitrophes (1906-1996)*, în "Revue de linguistique romane", 33, 1969, p. 144-167, 356-391; 45, 1981, p. 158-214; 52, 1988, p. 183-239; 62, 1998, p. 183-223.
Mun-Suh, Lee, *Zur Entstehung des Rumänischen*, Rheinfelden, Schäuble, 1986.
Murnu, George, *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română*, Bucureşti, Editura Göbl, 1894.
Nandriş, Octav, *Le roumain*, in Bec 1971, 202-204.
Nandriş, Octav, *Phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck, 1963.
Niculescu, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2 vol., Bucureşti, 1965-1978.
Niculescu, Alexandru, *Originile romanităţii româneşti. Prolegomene la o istorie a limbii române*, Bucureşti, 1980.

Niculescu, Alexandru, *Sur l'interrelation des pronoms allocutoires référentiels avec le système pronominal dans quelques langues romanes*, ACILX, vol. 4, 1970, 329-334.
Nistor, I., *Autohtonia daco-românilor în spațiul carpato-dunărean*, București, 1942.
Nopsa, F., *Beitrage zür Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbaniens*, 1912.
Onciul, Dimitrie, *Scrieri istorice*, vol. I-II, București, Editura Științifică, 1968.
Onciul, Dimitrie, *Teoria lui Roesler*, în "Convorbiri literare", 19, 1885, p. 432-433.
Panaitescu, Petru P., *Einführung in die Geschichte der rumänischen Kultur*, Bukarest, 1977.
Panaitescu, Petru P., *Introducere la istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969.
Papahagi, Pericle, *Notițe etimologice*, București, 1907.
Papahagi, Pericle, *Texte aromâne și glosar*, București, 1906
Papahagi, Tache, *Etimologii*, București, 1940.
Papahagi, Tache, *Dispariții și suprapuneri lexicale*, București, 1927.
Paris, Gaston, *Rez. la Roesler*, 1871, R 1 (1872), 238-244.
Pascu, Giorge, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, București, 1925.
Pascu, Giorge, *Istoria literaturei și limbei române din secolul al XVI-lea*, București, 1921.
Pascu, Giorge, *Rumänische Elemente in dem Balkansprachen*, Geneva, 1924.
Pascu, Giorge, *Sufixele românești*, București, 1916.
Patsch C., *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, Berlin, 1937.
Paul I. Radu, *Flexiunea nominală internă în limba română*, București, 1932.
Pauli, C., *Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos*, Leipzig, 1894.
Pătruț Ion, *Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române*, în CL, XII, nr. 1, 1967, p. 21-27.
Pătruț, Ion, *Studii de limbă română și de slavistică*, Cluj, 1974.
Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului românesc*, București, 1911.
Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
Pârvan, Vasile, *Getica*, București, 1926.
Pârvan, Vasile, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, ediția I: 1922; ediția a II-a: 1974.
Pedersen, H. *Le groupement des dialects indo-européens*, Copenhaga, 1965.
Petrovici, Emil, *Continuitatea daco-romană și slavii*, în "Transilvania", 73, 1942, p. 871 și urm.
Petrovici, Emil, *Dovezile filologice ale continuității*, în „Transilvania", 74, 1943, nr. 3, p. 11-12.
Petrovici, Emil, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*, București, 1941.
Petrovici, Emil, *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, in vol. "Siebenbürgen", I, București, 1943, p. 309-317.
Philippide, Alexandru, *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii române*, Iași, 1894.
Philippide, Alexandru, *Originea românilor*, vol. 1 (1923), vol. 2 (1928), Iași, Viața

Românească, 1923/1928.
Pić, J(os) L(adislau), *Zur rumänisch-ungarischen Streifrage. Skizzen zür ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven*, Leipzig, 1886.
Pić, J. L., *Über die Abstammung der Rumänien*, Leipzig, 1880.
Poghirc, Cicerone, *Bogdan Petriceicu Hasdeu lingvist şi filolog*, Bucureşti, 1968.
Poghirc, Cicerone, *Considérations chrono-géographiques sur l'oscillation a/o en thrace et en daco-mésien*, in "Thraciens and Mycenaeans", Rotterdam, Brill, 1989, 296-306.
Poghirc, Cicerone, *Influenţa autohtonă*, în *Istoria limbii române*, vol. 2, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, 313-365.
Poghirc, Cicerone, *Latin balkanique ou roumain comun ? (À propos des origines de l'aroumain)*, în Plangg G. A., Iliescu Maria (ed.), Akten der Theodor-Gartner-Tagung („Rätoromanisch und Rumänisch"), in "Vill/Innsbruck", 1985, Innsbruck, 1987, 341-348.
Poghirc, Cicerone, *Philologica et linguistica. Ausgewälte Aufsätze (1953-1983)*. Festsammlung zum 55. Geburstag, herausgegeben von Helmuth Frisch, Bochum, Brockmeyer, 1983.
Poghirc, Cicerone, *Substats prélatins dans la Romania Orientale et Occidentale*, in "Dritter internationaler thrakologischer Kongress zu Ehren W. Tomascheks (2.-6. Juni1980)", vol. 1, Sofia, Staatlicher Verlag Swjat, 1984, 239-244.
Popa Lisseanu, G., *Continuitateea românilor în Dacia. Dovezi nouă*, extras din „Analele Academiei Române", s. III, t. 23, 1940-1941, p. 145-257.
Popa, Radu, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, ediţia a II-a îngrijită de Adrian Ioniţă, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.
Popescu, Emilian, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.
Poruciuc, Adrian, *Confluenţe şi etimologii*, Iaşi, Polirom, 1998.
Preda, Constantin, *Necropolele din secolul al IV-lea în Muntenia*, Bucureşti, 1966.
Procopovici, Al(ecu), *Die Rumänenfrage (Beiträge zür Aufbau ihrer wahrhaften Geschichte). Priorität, Kontinuität und Struktur der dakischen Latinität*, Sibiu, 1944.
Prodan, D(avid), *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944; ediţia franceză: 1945.
Protase, Dumitru, *Problema continuităţii în Dacia, în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.
Protase, Dumitru, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.
Puşcariu, Sextil, *Die rumänische Sprache. Ihr Wesen und ihre volkliche Prägung (aus dem Rumänischen übersetzt und bearbeitetet von Heinrich Kuen)*, Leipzig, Harrassowitz, 1943.
Puşcariu, Sextil, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti, 1937.
Puşcariu, Sextil, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I: *Lateinische Elemente*, Heidelberg, 1905.
Puşcariu, Sextil, *Lateinisches **ti** und **ki** im Rumänischen, Italienisch und Sardinischen*, în „Jahresbericht", XI, 1904, p. 1-87.

Puşcariu, Sextil, *Limba română*, vol. I: *Privire generală*, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă «Regele Carol II», 1940.
Puşcariu, Sextil, *Studii istroromâne*, vol. 2, Bucureşti, 1926.
Puşcariu, Sextil, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, în Prinzipienfragen der romanischen Sprachwissenschaft*, Wilhelm Meyer-Lübke zur Feier der Vollendung seines 50. Lehrsemesters und seines 50. Lebenjahres gewidmet, Halle, Niemeyer, 1910, 17-75.
Raevschi, Nicolae, *Contacte româno-slave. Autoreferat al tezei de doctor habilitat în filologie*, Chişinău, 1998.
Răduţiu, Aurel; Gyemant Ladislau, *Suplex Libellus Valachorum în variantele româneşti de la Şchei*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975.
Reichenkron, Günter, *Das Ostromanische*, în "Völker und Kultur Südosteuropas", München, 1958, 153-173.
Reichenkron, Günter, *Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik*, în "Zeitschrift für slavische Philologie", 17(1941), 143-168.
Reichenkron, Günter, *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie*, în "Ungarische Jahresbücher", 20(1940), 7-34.
Reichenkron, Günter, *Die Entstehung und Geschichte des Rumänischen. Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, Winter, 1966.
Reichenkron, Günter, *Vorrömische Elemente im Rumänischen*, in „Die Kultur Südosteuropas. Ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen", München/Wiesbaden, 1964, 237-253.
Roesler, Robert, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.
Rohlfs, Gerhard, *Die Rumänische Sprache in ihrer sprachgeographischen Beziehung zu den anderen romanischen Sprachen*, München, Beck, 1980.
Romasky, Stolojan, *Lehrwörter Lateinischer Uhrsprungs îm Bulgarischen*, in „Jahresbericht", 1909, p. 84-134.
Rosetti, Alexandru, Cazacu Boris, Onu Liviu, *Istoria limbii române literare*, vol. 1: *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Minerva, 1971.
Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*, Bucureşti, vol. 1: 1938; vol. II: 1943.
Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, ediţia I: 1968, ediţia a II-a revăzută şi adăugită: 1978; ediţie definitivă: Bucureşti, 1987.
Rothe, Wolfgang, *Einführung in die historische Laut- und Formenlehre des Rumänischen*, Halle, Niemeyer, 1957.
Ruffini, Mario, *Il problema della romanità nella Dacia Traiana. Studio storico-filologico*, Roma, 1941.
Russu I. Ion, *Obârşia tracică a românilor şi albanezilor. Clarificări comparativ-istorice şi etnologice*, Cluj-Napoca, Editura "Dacia", 1995.
Russu, I. Ion, *Daco-geţi în Imperiul Roman*, Bucureşti, Editura Academiei, 1980.
Russu, I. Ion, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970.
Russu, I. Ion, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, Editura Academiei, 1981.
Russu, I. Ion, *Limba traco-dacilor*, ediţia I, Bucureşti, 1959, ediţia a II-a, Bucureşti,

Editura Academiei, 1967.
Rusu, Valeriu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1984.
Sacerdoţeanu, Aurelian, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor actuale*, Bucureşti, 1936.
Sala, Marius (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.
Sala, Marius, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck, 1976.
Sala, Marius, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.
Sala, Marius, *De la latină la română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
Sala, Marius, *L'unité des langues romanes*, Série Romania 1, Bucureşti, 1996.
Sandfeld, Kristian, *Linguistique balcanique*, Paris, Champion, 1930.
Sanie, Silviu, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î. e. n.-III e. n.)*, Iaşi, Editura "Junimea", 1981.
Sanie, Silviu, *Din istorie culturii şi religiei geto-dace*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1999.
Sayons, Edouard, *Histoire générale des Hongrois*, Paris, 1876.
Scărlătoiu, Elena, *Istroromânii şi istroromâna. Relaţii lingvistice cu slavii de sud*, Bucureşti, Editura Staf, 1998.
Scărlătoiu, Elena, *Relaţii lingvistice ale dacoromânilor cu slavii de sud*, Editura Litera, 1980.
Schramm, G., *Eroberer und Eingessene*, Stuttgart, 1981.
Schroder, Klaus-Henning, *Einführung in das Studium des Rumänischen. Sprachwissenschaft und Literaturgeschichte*, Berlin, de Gruyter, 1967.
Schuchardt, Hugo, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866-1868.
Scriban, August, *Dicţionaru(l) limbii române*, Iaşi, 1939.
Skok, Petar, *Zum Balkanlatein*, în ZrP 46 (1926), 385-410;48 (1928), 398-413; 50 (1930), 484-532; 54 (1934), 175-215, 424-499.
Spinei, Victor (coord.), *Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1997.
Stadtmüller, Georg, *Forschungen zür albanischen Frügeschichte*, 2 Aufl., Wiesbaden, 1966.
Stati, Sorin, *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scytia Minor*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961.
Steinke, Klaus, Vraciu, Ariton, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1999.
Stoicescu, N., Hurdubeţiu, I., *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia română şi străină*, Bucureşti, Editura Politică, 1984.
Stoicescu, Nicolae, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuităţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.
Stoicescu, Nicolae, *O falsă problemă istorică: discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoşesc*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995.

Sulzer, J. Franz, *Geschichte des Transalpinischen Daziens*, 2 vol., Wien, 1782.
Székély, János, *La réforme agraire en Transylvanie et l'histoire*, Budapesta, 1927.
Şeineanu, Lazăr, *Încercare asupra semaseologiei limbii române*, Bucureşti, 1887.
Şeineanu, Lazăr, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, 2 vol., Bucureşti, Socec, 1900.
Şiadbei, Ion, *Le latin dans l'Empire d'Orient*, în "Arhiva", 39 (1932), 6-20.
Ştefănescu, Ştefan, *Der Donau-Karpaten-Raum in der Periode vom 4-10. Jahrhundert*, in "Rumänien heute" 7 (1973), 51-52.
Tagliavini, Carlo, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1972.
Tagliavini, Carlo, *Originile limbilor neolatine*, versiune românească îngrijită şi coordonată de Al. Niculescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977.
Tamás, Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
Tamás, Lajos, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în "Archivum Europae Centro-Orientalis", 2(1936), 46-83, 245-34.
Tamm, T., *Über den Ursprung der Rumänen. Ein Beitrag zur Etnographie Südösteuropas*, Bonn, 1891.
Teodor, Gh. Dan, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI- e. n.*, Iaşi, "Junimea", 1981.
Teodor, Gh. Dan, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n.*, Iaşi, "Junimea", 1978.
Theil, H., *Die Ansiedlung von Siebenbürgen*, Sibiu, 1927.
Thunmann, Johannes, *Untersuchungen über die Geschichte der ostlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.
Tiktin, H., *Rumänisches-Deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1895-1925; VIII: 1934.
Todi, Aida, *Stadiul actual al cercetărilor privind elementul autohton în limba română*, în Chivu, Gh., Uţă Bărbulescu, Dana (ed.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Bucureşti, Editura Universităţii, 2010.
Tomaschek, W., *Die alter Thraker eine ethnologische Untersuchung*, Wien, 1890.
Toropu, Octavian, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
Tudor, D., *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia Romană*, Bucureşti, 1957.
Ubicini, A., *Provinces d'origine roumaine, Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, 1856.
Väänänen, V., *Introduction au latin vulgaire*, Paris, Klincksieck, 1981.
Vaillant, J. A., *La Roumanie*, I, Paris, 1844.
Vasiliu, Emanuel, *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.
Vasmer, Max, *Die grichischen Lehrwörter îm Serbo-Kroatischen*, Berlin, 1944.
Vasmer, Max, *Rusisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1955.
Vidas, B. E., *Manuale di linguistica romanza*, Firenze, 1959.
Vinereanu, Mihai, *Dicţionar etimologic al limbii române, pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, Alcor Etimex, 2008.
Vinereanu, Mihai, *Originea traco-dacă a limbii române*, Pontes, Chişinău, 2002.
Vraciu, Ariton, *Limba daco-geţilor*, Timişoara, 1981.

Vraciu, Ariton, Steinke Klaus, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iaşi, 1999.
Vulpe, Radu, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.
Walde, Alois, *Lateinisches Etimologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1963.
Walde, Alois, Pokorny, Julius, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin, Gruyter, 1930.
Wartburg, Walther von, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Bern, Francke, 1950.
Wartburg, Walther von, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Tübingen, Niemeyer, 1951.
Watson-Seton, R. W., *A History of the Romanians from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, 1934, p. 5-10.
Weigand, Gustav (ed.), *Jaresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894.
Weigand, Gustav, *Die Aromunen*, 2 vol., Leipzig, 1894/1895.
Weigand, Gustav, *Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraker?*, în "Balkan-Archiv", 3, Leipzig, 1927.
Wendt, Heinz F., *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, Akademie Verlag, 1960.
Xenopol, A. D., *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", vol. I, facs. 2, 1882, p. 409-418; vol. II: 1883, p. 83-139, 202-213; an. II: 1884; vol. III: facs. I, p. 111-127, 289-297, şi apoi separat, Iaşi, 1884; traducerea franceză: *Une enigme historique: les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885; ediţia a III-a, cu studiu introductiv, îngrijire de ediţie şi note de Constantin Schifirneţ, Bucureşti, Editura Albatros, 1984.
Xenopol, A. D., *Une énigme historique: Les Roumains au Moyen-Âge*, Paris, 1885.
Xenopol, Alexandru Dimitrie, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. 1, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985.
Zaharia, Eugenia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967.
Zeiller, J., *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Indice general *

A

a (se) căi pocăi, 217
a (se) căsători, 222
a (se) face luntre..., 141
a (se) înclina, 78
a (se) scălda, 64
a (se) străduí, 217
a (se) văita, 46
a ara, 219
a bea, 153
a beli, 217
a boli, 217
a boteza, 74
a călători, 65
a cerne, 219
a citi, 215
a clădi, 215, 217
a clocoti coasă, 211
a cosi, 215, 216, 221
a crede, 60, 77
a croi, 217
a da calea, 65
a dărui, 217
a dezmierda, 64
a dobândi, 217
a dospi, 216
a dovedi, 217
a ferica, 127
a fi cu cale, 65
a fluiera, 26
a fluștura, 27
a flutura, 27
a gândi, 45
a găsi cu cale, 65
a ghici, 45
a glăsui, 217
a goni, 217
a grăi, 217
a greși, 216
a hămesi, 30
a hohoti, 217
a hrăni, 215, 216
a hultui, 191
a îmbuca, 143
a îndrăzni, 217, 221
a îngrozi, 217
a întoarce, 154
a înveli, 217
a ispăși, 217
a isprăvi, 217
a iubi, 215, 217, 221
a izbăvi, 217
a izbi, 217
a izdândi, 217
a izgoni, 217
a lipi, 217
a logodi, 217
a mânji, 217
a mărita, 222
a munci, 217
a năvăli, 217
a nimeri, 217
a obloji, 217
a obosi, 217
a odihni, 217
a omorî, 217
a osteni, 217
a otrăvi, 217
a păgâni, 72
a păzi, 217
a pângări, 72
a pârli, 217
a plăti, 216
a pofti, 217
a porni, 216
a porunci, 216, 217
a prăpădi, 217
a primi, 217
a privi, 217, 218
a pune la cale, 65
a rade, 219

* Întocmit de Alexandrina Ioniță.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

a risipi, 217
a ruga, 79
a sădi, 216
a scăpăra, 37, 48
a secera, 221
a smulge, 153
a spinteca, 221
a spori, 217
a strânge, 38
a ţese, 219
a topi, 217
a trăi, 131, 134, 215, 217
a trudi, 217
a via, 134
a vie, 134
a vorbi, 142, 220
a zăcea, 106
a zări, 217
a zbea, 153
a zdrobi, 217
a zgudui, 191
ădŏlĕre, 43
ăncaţ, 103
ăngl'oţ, 103
âne, 131
abadesa, 151
abba, 14, 96
abbadessa, 151
abbatesse, 151
abbatissa, 151
abdormire, 152
abeş, 15
abhorridus, 50
aboqqua, 144
Abrittum, 173
Abrud, 52, 173
Abruttum, 173
abull, 16
abur, 15, 16, 49, 52
Abur, 16
abur(e), 16
abur(e), 16
abure, 16, 47, 99
Aburei, 16
Aburel, 16
abutre, 191
ac, 220
Academia de Ştiinţe Maghiare, 164
acasă, 35
acăţa, 43, 46
acet, 225
acetum, 225
achar, 153
achegar, 152
aciale, 225
acitŭ, 225
acqua da bere, 122
acru, 41, 48
acrus, 48
acse, 123
acşe, 123
acure, 25
ad, 144
Ad Mediam, 58
ad super, 123
Adam-Clisi, 184
adcooperire, 152
addormire, 152
ademeni (adămăni), 15
adia, 43
adiliare, 43
adiungere, 106
adiutare, 127
adiutorium, 127
adjoindre, 106
adjungir, 106
adjutare, 144
admirarse, 146
adplicare, 152
***ad**ponere, 154*
adstrat, 42, 51, 140, 167, 208, 210, 228
aducere, 152
adzudare, 127
Aebischer, P., 141
aeger, 143
aer, 144
aetas, 135
af, aaf, 139
afară, 102
afereză, 34
afflare, 153

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

afflat, 153
afflator, 153
afla, 153
aflar, 153
aflatura, 153
afreaţă, 130
Africa, 99, 141, 165, 195, 223
africate, 103, 104, 106, 107
africatizare, 14, 103, 104
africia, 130
aft, 201
afund, 35
agareti, 220
ager, 64, 127, 130
aggiungere, 106
aghiuţă, 15
agile, 127
agilis, 64, 127
agïüder, 127
ăgiung, 106
aglio, 172
aglutinare, 114
agoa, 96
Agrianes, 60
agro, 130
agru, 130
agrum, 130
agua, 96
ah, 46
ahhare, 153
ai, 48
ai să cânţi, 115
aiastă (poartă), 87
aidier, 127
aidoma, 15, 54
aigua, 96
ail, 172
ainsi, 123
ainu, 131
aisi, 123
aissi, 123
aiu, 232
aj, 172
Ajeti Idrez, 14
ajo, 172
ajoindre, 106
ajonher, 106
ajudar, 127
ajunge(re), 106
ajungere, 106
ajutare, 127
ajutori, 127
Al(u)tu, 60
ală, 15
alac, 15, 26
alaiğ, 78
álamo, 48
alauda, 44
alavdu, 103
alb, 47
Alba, 39
Alba Iulia, 57, 58, 177, 179, 193
Albac, 52
albanezi, passim
Albania, 13, 47, 158, 170, 210
albaster, 64
albastru, 64, 137
albero, 130
albesco, 120, 137
albescu, 120
Albulnus Maios, 58
albulus, 16
albus, 47, 137
albus, alba, 47, 137
aldan, 15
aleptu, 130
Alexandru cel Mare, 55, 194
Alexianu, Marius, 169
Alföldi, A., 162, 163, 167
alh, 172
alho, 172
alimaña, 131
alimanho, 131
alisivă, 225
aliu, 172
alium, 48, 172
aljsivë, 225
all, 172
allectus, 130
allegar, 152
alliolum, 149
alma, 145

BCU TRANSILVANIA CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Almafalva, 197
almeri, 131
Almus, 60
Alonso, 90
alouette, 44
altar, 73, 226
altăr, 73
altar(e), 226
altare, 73, 79
altarium, 226
altărium, 73
altarum, 79
alter, 144
Altheim, Fr., 162
altior, altius, 116
Alto Adige, 121
altur, 73
altus, 145
Alutus, 60, 165, 227
alv, 137
alva, 44
alvo, 137
am a cânta, 114
am cântat, 119
am mers, 119
am să cânt, 114, 115
am scris, 119
am scrisă, 119
amăgi, 190
amare, 134
America, 55, 199
ameţi, 43
amicus, 134
aminte, 35
amiră, amirău, 126
amitia, 34
ammortire, 152
amnis, 143
amo, 134, 221
Ampee, 52, 173
Ampellum, 58, 71, 178
ampirat, 126
Ampoi, 52, 60, 164, 173, 231
amucir, 153
amurg, 35, 43
Amutrion, 60
an, 108
Ana Comnena, 184
analţu, 103
ancalţ, 103
ancl'in, 78
ancl'inăciuni, 78
Andilandi, 15
Andreas, 190
Andronic al II-lea Paleologul, 186
anellus, 48
ange, 78
angel, 78
angelisco, 149
angelo, 78
angelus, 78
ángil, 78
Anglia, 98
anhelare, 43
anillo, 48
anima, 131, 145
animalia, 131
animus, 145
anin, 222
anina, 43
Anina, 43
anină, 222
anjo, 78
anjos, 106
anno, 108
anno tertio, 118
annosus, 34
annum, 108
Ano, 113
año, 108
Anonymus, 179, 187
ansurari, 222
anţărţu, 118
antes, 210
anteveniens, 119
antevenire, 119
antiquus, 141
Antonius Pius, 165, 231
antroponim, passim
antroponimie, 22, 32, 215
antroponomastică, 35, 36, 37
anu, 108

BCU/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

any, 108
apă, 14, 18, 35, 36, 48, 95, 96, 103, 136; ~ apă de băut, 122; ~ de beare, 122
apelative, 16, 53, 170, 217, 232
Apianus, 105
aplec, 152
aplegar, 152
aplic, 152
Apollodor din Damasc, 58
Apollonia, 158
app'a kantare, 114
applicare, 152
appraehendere, 153
apprehendere, 48
apprendere, 48, 153
aprehendere, 154
aprig, 43, 46
aprinde, 29, 48, 153
Apullum, 57-58, 71, 165, 177, 194, 231
aqua, 14, 36, 48, 95, 96, 103, 144
ar cânta, 120
ará, 219
Arad, 179
arado, 131
aradre, 131
aradu, 131
aradză, 105
araire, 131
arămi, 113
arămuri, 113
arâpă, 109
arar, 219
arare, 219
arat, 131
arato, 131
aratru, 131, 219
aratrum, 131, 132, 219
arâu, 108
árbol, 130
arbor, 48, 130, 144
arbor, -em, 48
arboretum, 130
arbre, 130
arbu, 137
arbur, 130
arbure, 48, 130
arburet, 130
Arcidava, 165
Arcuda, 52
arcus, 144
ardea, 19
Ardeal, 47, 184, 197, 199
Ardela, 39
are cânta, 120
are să cânte, 115
area, 222
aréder, 131
areine, 222
arena, 222
arer, 219
arere, 131
Ares, 56
arfa, 17
argea, 15, 16, 46, 47, 48
Argea, 17
Argeaua, 17
Argedava, 56
Argele, 17
argella, 17
Argeș, 14, 52, 60, 164, 170, 174
Argeș, 231
Argesos, 165
arghlla, 17
argumentul *ex silentio, 162, 192-193, 199*
arină, 222
arină, 222
arisboi, 219
arma, 145
armân, 176
Armbruster, A., 170, 192
arniu, 130
aro, 48
aromâni, passim
arostru, 143
arostu, 143
Arpad, 186
arpę, 109
arriu, 108
aruede, 108

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

arumân, 176
arunca, 43, 46, 144
Arusale, 79
Arvinte, V., 68, 80, 158-160, 163, 166, 170, 173, 176, 183, 191
arvore, 130
ašare, 153
Asamus, 60
asân, 131
asapir, 37
ascăpirare, 37
ase, 131
asen, 131
asi, 123
así, asá, 123
Asia Mică, 66
asimilare, 11, 72, 104
asîn, 131
asino, 131
asinus, 32, 131
asir, 131
asno, 131
assim, 123
aşea, 123
ater, 47
au.. au..., 124
aūdet, 221
audire, 120, 221
aufressen, 139
Augustus (Octavian), 57
Auha, 13
auk, 139
aumaille, 131
aungel, 78
aur, 102
aurarius, 148
aurelha, 108
Aurelian, împ., 43, 59, 73, 82, 161, 166, 168, 170, 177, 180, 195, 231, 232
Aurelius Denzi, 165
Aurelius Duda, 165
auricula, 108, 144, 145
auris, 143
aurum, 102
auş, 131, 139
auscultator, 148
Austria, 66
auşu, 68, 131
aut, 103; aut... aut, 124
autar, 73
autel, 73, 79
auter, 73
autoromanizare, 70
Auxentius din Durostorum, 83
auxilia, 166
auzir, 221
auzire, 221
avaloma, 15
avari, 59, 175, 180, 204
avena, 135
avica, 135
avicellus, 221
Avram, A., 91-92, 94-95, 102
avull, 16
avunculus, 139
avus, 68, 131, 139
Axiopolis, 84
aygua, 96
ayudar, 127
ayuso, 106
azugă, 15

B

babă, 215, 216, 217
babo, 88, 113
bac, 17, 23
bač, 17
baç, 50
bac(a), 17
baca, 18
bača, 17
bacë, 17
baci, 15, 16, 17, 41, 46, 48, 50, 51, 54
baciare, 132
Bacinschi, I., 114, 115
bacsi, 17
bacza, 17
bagëljë, 18
bagi, 17
bagno, 225
bagola, 18

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

baie, 225
baier, 43
baigă, 18
bain, 225
baiser, 132, 133
baizar, 132
bajë, 225
bajgë, 18
Bala, 18
bală, 15, 17, 50
Bală, 17
balaaur, 18
balai, 51
balaur, 15, 17, 46-48, 50
Balaura, 18
balaure, 17
balega, 18
balegă, 18, 45, 46, 50, 226
Balegă, 18
balegara, 18
balgas, 18
balgaš, 18
balgë, 18
balig, 18
baliga, 18
baligă, 16, 18, 41
Baligă, 18
balje, 17
baljëgë, 18
balnea, 225
balneum, 225
Balta, 213, 218
baltă, 16, 18, 27, 41, 46, 48, 49, 51, 201, 212, 213
Baltă, 18, 54
baltë, 18, 19, 41, 213
Balteş, 54
Balu, 18
Banat, 54, 58, 81, 83, 119, 131, 155, 166, 173, 174, 177, 179, 187, 197, 202, 204, 210, 224, 226, 232
bañă, 225
banh, 225
banho, 225
bania, 225
Baniard M., 89
banj, 225
banja, 225
baño, 225
banya, 225
baptizar, 74
baptizare, 74, 120, 141
bară, 15
barba, 64, 139, 144, 145
Barbă-cot, 15
barbado, 64
Barbălată, 54
Barbaricum, 82, 180, 199
barbas, 139
barbat, 64
barbato, 64
barbatus, 64, 149
barbé, 64
Barboşi, 58, 82, 180
Barbu, 197
Barcelona, 100
bardză, 47
bardzu, 18, 47
bargë, 18
Barić, Henrik, 38, 39, 50, 115, 188, 212
baron, 218
barth, 18
Barth, 18
Bartoli, Matheo, 90, 95, 121, 137, 141-142, 158
barză, 15, 18, 36, 46, 49, 51
Barză, 18
baş, 132, 133
bašalca, 74
bašalka, 141
Basarabia, 9, 37, 105, 174, 229
başardină, 15
bască, 15, 19, 47, 48
bascë, 19
basci, 66, 100
basci francezi, 100
basciare, 131
baseldza, 141
baselega, 74
baselga, 74
baselgdza, 74

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

basiare, 132
basilak, 223
basilic, 223
basilica, 73, 83-84, 135, 141, 172, 184
basilico, 224
basilicum, 223
basilika, 83
basium, 132
basoche, 74
bastarnii, 9
başu, 132
batal, 15
batazer, 74
bate, 213
batejar, 74
batesuar, 141
batiz, 74
batizari, 74
batoyer, 74
bats, 17
batteggiare, 74
battegiare, 74
battezzare, 74
Battisti, 21, 33, 96
battoro, 96
battuere, 144, 145
bautizar, 74
bazare, 132
băga, 46, 50
băiat, 25, 46, 50
Băiceni, 181
băl (şi balan), 15, 51, 217
băl(u), 15
bălan, 15
bălaş, 51
bălaur, 15, 17
Bălegoi, 18
Bălgrad, 197
Bălteanu, 54
Băltoiu, 54
Bălţi, 218
Bărăgan, 176
bărbat, 34, 64, 128, 218
Bărboi, 52
Bărbulescu I., 211, 214
băsău, 15
băşeare, 131, 132
bătrân, 67
bâlc, 19, 46-48
Bâlca, 19
bâlcă, 191
Bâlcălui, Valea, 19
Bâlcilor, Izvorul (Dealul), 19
Bâlcoiu, 54
Bâlcu, 54
Bâlcul, 54
Bâr, 19
bârâ, 19
Bârlad-Prodana, 181
Bârlad-Valea Seacă, 182
Bârzava, 164
Bârzu Ligia, 69, 167, 168
bebri, 19
bebrŭ, 19
Bec, Pierre, 12, 90
bedişă, 45
beijar, 132
bejin, 132
bel(l)ua, 17
Bela I, 186
Bela Palanca, 158
beldete, 45
beldie, 45
beldişă, 45
belezour anima, 145
Belgica, 166
Belgrad, 59, 214
bella, 99
bellum, 140, 142, 210, 218
bellum est non bellum, 140
bellurius, 17
bellus, -a, -um, 140
bene, 100, 102, 117, 122, 144
benedicere, 135
benre, 100
Berbeşti, 197
Berciu, D., 56, 162
beregată, 46
Berneker, 18, 20, 26, 27, 33, 35, 39, 76, 212
bero, 99

berr, 19
Bertranpetit, J., 100
Berzava, 196
Berzovis, 196
bes, bișori, 132
besar, 132
besii, 55
besoin, 218
bessa, 132
bessi, 188
bessica, 60
betacism, 134
betrun, 141
beznă, 216
bhel, 15
bial, 140
bianco, 18, 137
biank, 137
bibere, 134, 153
Biblia, 89, 220; ~ lui Ulfila, 83, vezi și *Vulgata*
bici, 215
bicisnic, 217
biere, 134
Biertan, 71, 178
Bihor, 179
bilancia, 135
bilingvism, 70, 191, 209, 210, 215, 229
bine, 100, 102
binre, 100
bire, 100
Biserica, loc., 184
biserică, 73-74, 83-84, 141, 190
Biserica, armeană, 76; ~ creștină, 75; ~ dalmată, 141; ~ română, 141
Biserica Ortodoxă, 76
bisogno, 218
bissino, 132
bissire, 132
bissuar, 132
Bistra, 58
Bistrița, 196, 197, 227, 218
bitărnu, 68
bival, 223
bivo, 223
bivol, 216, 223
bivola, 223
bivolica, 223
bivolu, 223
bivolul, 223
Bizanț, 83, 182, 185, 186, 207; vezi și *Imperiul Bizantin, Imperiul Roman de Răsărit.*
bizantini, 176, 205-206, 210
bla(v)ar, 17
blachi, 186
Blaga, L., 56
blajin, 217
blanc, 137
blanco, 137
Blandiana, loc., 84
blanditia, 147
blandulus, 130
blândur, 130
blandus, 130
blank, 47, 137
blanke, 137
blasmur, 141
blasphemare, 141
blastimare, 141
bl'astimari, 141
blato, 18, 213
blavur, 17
blestema, 190
blestema(re), 141
blid, 216
bo(g)daproste, 217
boală, 17, 21, 31, 99, 128, 215-217
bob, 211
Bobotează, 75
bobŭ, 211
boca, 101, 143
bocada, 143
bocca, 101
boccata, 143
boch, 144
boc'h, 144
Bofalos, 223
bogat, 211, 215, 218
bogatŭ, 211, 218
Bogrea, 44

boier, 217
Bojilov, Ivan, 183
bolf, 191
boljar, 17
bollë, 17
Bolocan, Gh., 51
Bologa, 166
boloto, 18
bolovan, 215, 216
boltă, 17, 216
Bonfante, G., 12
bonitatem, 147
bonu, bona, 110
bonus, 101, 108, 144
bonus, bona, bonum, 110
bordei, 15, 46, 48
Borsody, St., 167, 168
bortă, 15
Borzova, 186
bosâljak, 223
bosîlek, 223
bosiljak, 223
bosioc, 223
bosiok, 223
Bosna, râu, 159
bot, 21, 24
bote, 18
botez, 11, 74, 141
boteza, 190
boteza(re), 120, 141
Botgros, 54
botiz, 141
Botoşana-Suceava, 182
Botoşani-Dealul Cărămidăriei, 182
botum, 21
bouche, 101, 143
bouchée, 143
boul, 223
bour, 223
bour(u), 223
Bouvier, J. C., 139
bozëljok, 224
bozëljuk, 223
bracae, 152
bracare, 152
braccio, 105, 112
brace, 218
bracheum, 105
braco, 105
brad, 15, 19, 46, 49, 51, 52
Brad, 19, 54
Bradet, 19
Braduri, 19
Bradz, 19
braise, 218
Bran, 58
branco, 137
bras, 105
Braşov, 179
brassa, 218
Brasus, 165, 231
Bratei, 84, 174, 183
bratz, 105
braţ, 105
braţu, 105
brazda, 214
brazdă, 214, 215, 216
Brazda lui Novac, 82, 180
Brazi, 19, 54
brazo, 105
brazzo, 105
brădăţel, 51
brădel, 51
Brădel, 19, 54
brădet, 51
Brădetu, 54
brăduţ, 51
Brăila, 185
Brătei-Sibiu, 178
Brătianu, Gh., 162, 167, 170, 193, 199, 205, 228, 230
Brâmdză, 19
Brâncuş, Gr., passim
brânduşă, 44, 46, 54
brânduşe, 44
Brândza, 54
brânză, 15, 40-41, 44, 46-49, 51, 54, 80, 95
Brânză, 19, 54
Brânzeşti, 54
brâu, 46, 49, 51, 52
breaz, 47

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Breazova, 214
Breb, 19
brebinu, 19
brebis noir, 10
bredh, 19
brei, 44
brend, 44
Breşcu, 232
Breţcu, 166
Breviarium ab urbe condita, 163
brevis, 142
Brezeanu, S., 168
brici, 219
Brierz, 19
brionia, 44
brish, 219
Britannia, 67, 99, 165
broancă, 15
broatec, 190
brod, 53
brǫndză, 19
brošti, 20
broţ, 105
brushtull, 20
bruskandol, 20
brustilô, 20
Brustura, 54
bruştură, 20
brusture, 10, 46, 47, 51
Brusture, 20, 54
Brusturii, 20
Brusturoasa, 20
bualj, 223
bubă, 217
bubalo, 223
bubalus, 223
Bubalus, 223
buc, 47
Buc, 20
bucată, 143
bucă, 20, 101, 143
bucălat, 143
bucca, 20, 101, 143
buche, 217
Bucium (Sălaş), 166
bucos, 143
Bucovina, 11, 85, 105, 181, 201, 207, 229, 232
Bucu, 20
Buculei, 20
Buculeţ, 20
bucur, 20, 42
Bucur, 20, 54
bucur(are), 20
bucura, 16, 20, 41, 46, 47, 49
Bucura, 20, 54
bucure, 20
Bucureasa, 54
Bucureşti, 54
bucurie, 42, 51, 52, 144
bucurori, 41
Budai-Deleanu, I., 53
Budeşti, 181, 197
Búdfalva, 197
Budinszky A., 205
Budu, 197
Budza, 21
budză, 21, 51
Budză, 21
Budzat, 21
buestru, 46
bugat, 218
bugle, 223
bujol, 223
buk, 101
buka, 143
bukë, 101
bukur, 20
bukurë, 41
bukurosh, 20
bula, 143
Bulgaria, 9-10, 66, 87, 160-161, 174, 189, 210, 229
bulgari, 84, 111, 138, 175, 186, 202, 225
buliar, 17
buljar, 17
bullar, 17
bulz, 191
bun, 101, 108
bunc, 20
bung, 20

BCU "SIC" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Bung(et), 20
Bunga, 20
Bungeanu, 20
Bungescu, 20
bunget, 15, 20, 51
Bunget, 20
Bungu, 20
bură, 216
burda, 50
Burde, 50
burduf, 50, 51
Burebista, 9, 56
Burgas, 204
burghiu, 15
Burgundia, 114
Buridava, 165
Burnaz, 176
burtă, 46, 50
burtos, 15
busium, 21
butuc, 45
butura, 45
buturcă, 15
buturugă, 45
buză, 16, 21, 41, 46, 47, 51, 52
Buză, 21, 54
Buzău, 52, 60, 164, 184
buzë, 21
Byhor, 186
byvolŭ, 223

C

ča, 138
caballo, 151, 221
caballus, 144, 151, 221
cabeça, 138
Çabej Eqrem, 76, 189
cabeza, 138
cabo, 138
cabra, 109
cabras, 121
cacio, 107
caciubla, 21
caecia, 127
caecus, 127
caelum, 103
Caesar, 9, 176, 227
cafë, 22
cagnesco, 149
caier, 43
čaira, 107
cal, 151
Calabria, 116
calare, 154
calatio, -onis, calationem, 75
calcator, 148
calcatus, 149
calcuri, 154
caldaia, 219
caldaria, 219
caldeira, 219
caldera, 219
caldira, 219
cale, 65
calë, 221
cale primară, 118
calenda, calendae, 226
calendae, 226
calic, 189
calidus, -a, -um, 219
calis, 65
Callatis (Mangalia), 57, 158
callem, 65
callis, 65
callum, 221
calor, 132
calorem, 132
Camasis, 84
Cambon Anne, 100
caminus, 225
camisia, 144
campana, 141
campus, 101, 134, 144
candidus, 137
Candrea, I. A., passim
canebae, 195
canem, 101
canis fēmina, 137
cantabam, 110
cantabam, cantabat, cantabant, 110
cantabat, 94, 110
cantabo, 114

cantare, 101, 120
cantaré, 114
cantare habebat, 120
cantare habeo, 114
cantare habuit, 120
cantarebbe, 120
cantaremos, 120
cantares, 120
cantaría, 120
cantas, 121
cantat, 94
cantaveram, 119
cantaverim, 119
cantaveris, 119
cantaverit, 119
cantavero, 119
cantavissem, 119
cantavit, 94
Cantemir Dimitrie, 170
canterei, 114
cantero, 114
canti, 121
cantica, 126
canticum, 126
cantis, 121
canto, 93
cap, 21, 39, 138
cáp, 39
caperare, 37
Capidan, Th., passim
čapis, 39
capitia, 138
capo, 138
Caporetto, 109
capra, 94, 109, 113, 144
capră, 94, 109, 113
capră a, 94
capra illa, 94
caprae, 113
caprarius, 148
capre, 113, 121
caprifoi, 155
caprifolium, 155
capriolus, 150
Capritum, 109
captare, 64
captine, 138
captivus, 142
căptsona, 138
čapu, 39
caput, 138, 144, 145
Caracalla, împ., 66
Caracostea, D., 132, 220
Caragin, Maria, 98
Caransebeș, 58
čare, 22
carême, 80, 118
caresma, 118
caricare, 144
čark, 39
čarka, 39
carnarius, 148
carnaval, 80
carne lassare, 80
carne levare, 80
carne ligare, 80
carnem liga, 80
carnestolendas, 80
carnevale, 80
carnis, 144, 145
carnlassare, 80
carnosus, 149
Carol cel Mare, 140
carpi, 9, 11, 55, 58, 188, 207
carraja, 65
carrara, 65
carraria, 65, 135
carreira, 65
carrera, 65
carriera, 65
carrus, 134, 221
Carsium, 53
carte, 190
caru, 134
carus, 134, 221
casa, 48, 93
casă, 17, 22, 27, 68, 93, 110
casa illa, 93
casa illa nova, 111
casadero, 147
casador, 147
casadouro, 147

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

casam, 92, 101
casarius, 222
casă veche, 68
casă-casa, 93
caseum, 48, 107
caseum ligare liga, 80
caseus formaticus, 214
casibula, 21
casone, 150
Cassius Dio, 164, 165, 232
castan, 224
castaneus, 224
castaneus, -a, 224
castelare, 141
castellum, 141
castillia, 141
Castoria, lac, loc., 193, 202
Castro, 145
casu, 107
casubula, 21
caș, 48, 107
Caşolţ (Sibiu), 166, 232
Catalonia, 138, 139
catellus, 150
catta, 131
Cattaro, 59
caudatus, 149
caudera, 219
čaula, 22
caval, 221
cavall, 151
Cavalli-Sforza, Luigi Luca, 97
cavallo, 151, 221
cavalo, 221
cavēre, 143
cavitare, 64
Cavtat, 141
Cazane, 58
cazanie, 217
căciulă, 16, 42, 46-47, 49, 50-52
Căciulă, 21
Căciularu, 21
Căciulata, 21
Căciulaţi, 21
Căciuleşti, 21
călător, 65
călbează, 47, 51
Călbează, 21
căldare, 219
Călin, 197
Călineşti, 197
cămin, 225
cântu, 93
căpăcin, 138
căpăţână, 138
căpuşă, 14, 21, 46
Căpuşă, 21
Căpuşan, 22
Căpuşea, 22
căpută, 213
Cărăbiş, V., 9
cărare, 65
Cărare, Aurica, 98
cărinde, 226
cărni, 113
cărnuri, 113
căroare, 132
Cărţun, 75
c(ă)ruţă, 77
căstâne, 224
căsar(iu), 222
căsătoriu, 222
căsca, 190
căscăun, 190
căscăund, 64
căstânu, 224
căstoţn, 224
căstoţniu, 224
căta, 64
cătun, 16, 22, 46, 47, 49, 51
Cătun, 22, 54
Cătuna, 54
cătună, 22
Cătuneanu, 54
Cătunele, 54
Cătunescu, 54
cătuşă, 131
cătuşe, 131
căţiulă, 21
căuta, 64
câine, 101
câmină, 225

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

câmp, 101
Câmpia Panonică, 210
Câmpia Română, 69
Câmpia Tisei, 178
Câmpul-Lung, 196
Câmpulung, 197
Cândeşti-Vrancea, 84
cânt, 93
cânta, 94
cântă, 28, 94
cânta (eu, el, ei), 110
cânta, voi, 114
cântare, 101
cântase, 119
cântasem, 119
cântic, 126
Cârciun, 75
cârlan, 33, 54
cârn, 217
cârneleagă, 80
cârtiţă, 216
câşleagă, 80
cciut, 24
Ceafa Dealului, 22
ceafă, 22, 46, 47
Ceafă, 22
ceară, 107
ceas, 113, 215
ceaslov, 217
ceată, 217, 218
cecia, 127
cel, 104
celar, 127
Celei, 179
celier, 127
cellaio, 127
cellarium, 127, 148
celleiro, 127
celler, 127
cellier, 127
celţii, 55, 208
cenare, 104
cendre, 219
censēre, 143
centru apulo-romanic sau *daco-romanic, 173; ~ creştin, 83; ~ de romanizare, 160, 229; ~ de nord-vest, 173; ~ geto-romanic, 174*
centum, 118, 134
ceo, 104
čepa, 40
čepati, 40
cer, 103
cera, 107
ceram, 107
cergă, 216
Cerna, 52, 164, 196
Cernavodă, 174
cerner, 219
cernere, 219
cernir, 219
certainement, 122
certamente, 122
cesari, 227
cesarŭ, 227
četa, 218
chanterais, 120
chaque, 23
charièrre, 65
charta, 137
chasser, 25
chaudière, 219
chausser, 103
chave, 109
chef, 138
cheie, 109
cheio, 109, 144
chelbe, 21
chetif, 142
cheval, 151, 221
chèvre, 109
chiafă, 22
chiariache, 74
chiave, 109
chiavello, 21
chievres, 121
Chiril, 84; ~ şi Metodiu, 74
choc, 23
chopo, 48
chorda, 144
chrana, 101
chrestianu, 77

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

chrétien, 77
christăo, 77
Christi jejunium, 75
christianus, 72, 77, 126
Christos, 217
chuchara, 126
church, 74
ciacca, 23
cicior, 105
cicoare, 190
cidade, 196
ciel, 104
cielo, 104
ciertamente, 122
Cigmău (Geoagiu), 53, 58
Cihac, A. de, passim
cilero, 127
Cimgău, 52
Ciminelli, 99
cimp, 47
cimpoi, 43
cinc, 96
cinci, 88, 96
cinco, 96
Cindrel, 171
cingere, 152
cinq, 96
cinque, 88, 96
cinteză, 24, 36
cioacă, 43
Cioara, 22, 54
cioară, 15, 22, 46, 49, 51
Cioară, 22
Cioaru, 22
cioban, 15, 17, 171, 213
cioc, 23, 43, 46, 47, 49, 52
Cioc, 23
ciocan, 215, 216, 220
ciocârlie, 15, 44
ciocoi, 15
Ciofu, 23
ciomag, 15
ciomp, 23
Ciompec, 23
ciondăni, 45, 54
Cioran, 22
Ciorănescu, Al., passim
ciot, 23, 24
Cipariu, T., 19, 30, 154, 164
Cipău, 178
circellus, 150
cire, 107
cité, 196
cittá, 196
cituot, 141
Ciubotaru, Mircea, 176
ciuc, 51
Ciuca, 23
Ciuca Rose, 23
Ciucaș, 23
ciucă, 23, 46
Ciucă, 23
Ciucă Dzāna, 23
Ciucea, 23
Ciuceanu, 23
Ciuciu, 23
ciudă, 113, 217
ciudad, 196
ciuf, 23, 46, 47, 191
Ciuf, 23
ciuffo, 23
Ciuha, 23
Ciuhan, 23
Ciuhoiul, 23
čiuhu, 23
Ciuhureanu, 23
ciulf, 191
ciumă, 190
Ciumbrud, 84
Ciump, 23
ciumpo, 23
Ciumpu, 23
Ciunga, 166
ciunt, 23
ciup, 23
ciupi, 46, 47
ciur, 220
Ciurel, 84
ciut, 23, 24
Ciut (șut), 24
ciutat, 196
Ciută, 24

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ciutul, 24
ciutură, 190
civis, 143
civitas, 141, 196
civitatem, 141, 196
civitates, 83
cl'aie, 109
clarus, 144
Classis Flavia Moesica, 58
clau, 109
clavelée, 21
clăvella, 21
clavem, 109
clavis, 144
clef, 109
cl'eili, 109
cleşte, 216
clopot, 141, 211
Cluj(-Napoca), 58, 177, 178
coacăză, 24, 36, 46, 47
Coacăză, 24
Coacăzii, Valea, 24
coaf, 23
coajă, 20, 215
coapsă, 95
coardă, 190
coasă, 216
čoc, 23
cocă, 44
cocca, 24
coccia, 138
coccolo, 44
coccum, 24
cocere, 144
cochil, 25
cochilă, 25
coclearium, 126
cocoş, 215
Cocoziş, 24
Cocozişului, Vârful, 24
Codicele Voroneţean, 223
codru, 15, 50, 51
codrum, 50
coeur, 145
cogno, 107
cognomen, 20, 165
cognoscere, 144
cohors, 144
Cohors, Dacorum, 231; ~ I Aelia Dacorum, 166; ~ I Ulpia Dacorum, 166; ~ II Aurelia Dacorum, 166; ~ II Dacorum Ecuitata, 166
coin, 107
cojoc, 216
čok, 23
čola, 22
colac, 216
colibă, 48, 216
colindă, 226
colivă, 217
colligere, 144
Collumella, 55
colonişti, passim;
colonizare, 61, 68, 82, 163, 206, 207, 230
Columna lui Traian, 55, 165, 232
Comalău-Covasna, 166
Comana de Jos, 179
comând, 74
comânda(re), 74
comedere, 139
comer, 139
commendare, 74
communicare, 79
communico, -are, 227
communier, 79, 227
comoară, 215
compunere, 54, 154, 155
Comşa, M., 183
comulgar, 227
comungar, 227
Comunitatea Europeană, 98
Conciliul de la Tours (813), 88
concordanţa timpurilor, 125
Conev, B., 23, 27, 29, 37
consecutio temporum, 125
consonantism, 14
conspicere, 142
Constantin, 197
Constantin al VII-lea Porfirogenetul, 192

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Constantin cel Mare, passim
Constantiniu, Fl., 168
Constantinopol, 141
constare, 131, 134
constāre, 134
Constitutia Antoniniana, 61
contentus, 134
contic, 126
continuitate, passim
continuité d'estafetté, 233, 239, 245
contra, 74, 123, 144, 177, 188
Contreras, 90
conventum, 142, 201, 220
conventus, -um, 220
convoi, 218
cooperamentum, 147
cooperire, 144
copac, 16, 24, 26, 46, 49, 52
Copac, 24, 54
copaci, 24
Copaci, 54
copaci(u), 48
copaţ, 24
Copceag, D., 125
copil, 15, 25, 43, 44, 46-47, 49-50, 52, 75, 144
Copil, 25
copil(u), 52
copilandru, 54
copilaş, 25
Copilaş, 25
Copilău, 25
Copilul, 25
Copilului, Valea, 25
copiruru, 50
copită, 223
cǫpre, 109
coptar, 226
coptura, 146
corindă, 226
Cornelius Fuscus, 58
cornu, 144
corona, 227
corpus, 57, 144, 145
Corpus juris civilis, 61
Corsica, 121
coruscus, 150
coş, 215, 216
coş, 34
cǫş, 107
Coşeriu (Coseriu), Eugeniu, 90, 115, 206, 231
cositor, 216
coşniţă, 214
cossus, 34
costa, 131, 134, 144, 145
costar, 131, 134
costare, 134
Costas, 165, 231
Costişa-Botoşani, 183
Costişa-Mănoaia, 182
costoboci, 9, 11, 55, 58, 188, 207
coţcar, 217
Coteanu, I., 14, 51, 89, 163
coteţ, 214, 216
cottoio, 226
cottunoru, 226
coûter, 131, 134
Covasna, 179
coxa, 14, 95
Cozmin, 217
Crăciun, 51, 74, 76, 79, 227
crăciune, 75
Crăciune, 75
crai, 220
Craiova, 179, 217
Crăţun, 75
Crăţun, 75
creadire, 77
créance, 77
creaţie expresivă, 19, 23-24, 27, 29, 33, 35-36, 38-39, 42-43, 45, 191
creatio, creationem, 76
creatio, -onis, 75
Creationem, 75, 227
cred, 76
credença, 77
credence, 77
credentia, 147
credenza, 77
credere, 77

credinţă, 77, 78, 147
credo, credere, 76
credro, 77
credu, 77
creencia, 77
creer, 77
creire, 77
cremene, 37, 48, 216
crença, 77
Crenysos, râu, 158
crer, 77
crestía, 77
creştin, 190
creştin, 77, 126
creştinare, 71-84
creştinism, 11-12, 61, 71-73, 79-81, 84, 141, 165, 167, 178, 190, 207, 228
creţ, 50, 51
Creţu, 26, 37
creu, 77
creure, 77
crez, 77
Criazón, 75
Criş, 14, 52, 60, 164, 170, 173, 231
Crişana, 58, 81, 85, 100, 131, 160, 172, 174, 186, 201, 207, 228-229, 232
Crisia, 173
Crisius, 60
Cristescu, M., 182
Cristeşti, 166
cristiano, 77
cristiaun, 77
Cristinatalia, 75
cristinum, 75
cristiun, 126
Criton, 165
crivăţ, 216
crobizii, 9, 55
croce, 77
croire, 76
croix, 77
Cronica lui Fredegarius, 114-115
Cronica lui Nestor, 187, 232
crotz, 77
croyance, 77, 78
cruce, 77
crucem, 79
cruky, -ŭve, 74
cruţă, 77
crux, crucem, 77
cruz, 77
csampás, 23
csata, 218
csucs, 23
csuf, 23
csuta, 24
cuaresma, 118
cuca, 23
čuca, 23
cucchiaio, 126
čuch, 23
čudă, 113
čufkë, 23
čuhu, 23
cui, 107
cuiller, 126
cujbă, 15
čukë, 23
Čukë, 23
cula, 21
cul'b, 144
culbec, 15
cul'bu, 144
cultura, passim; ~ Bratei, 173, 183; ~ Costişa, 183; ~ Dridu, 183, 209; ~ Hlincea, 209; ~ proto-Dridu, 174; ~ Sântana de Mureş, 81, 181-182.
culus, 65, 144, 145, 149
cumândare, 74
cumându, 74
cumânic, 227
cumanii, 175
cumineca(re), 227
cuminecare, 227
cumpănă, 215
cumruncare, 227
cuneum, 107
cunh, 107
cunho, 107
cuño, 107

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cuñu, 107
cunună, 227
cuny, 107
čup, 23
cupă, 226
cupaci, 24
cuppa, 226
cuptor(iu), 226
curatura, 220
curătură, 220
curm, 43
curm (-uri), 43
curma, 50
curmei, 43
curmu, 44
curpan, 25
curpăn, 16, 25, 46
Curpen, 25
Curpeni, 25
Curpiniș, 25
currere, 144, 145
cursă, 25
Cursă, 25
Cursărelu, 26
Cursaru, 26
Cursele, 26
Curseşti, 26
curtă, 25
curtis, 87
cust, 134
custa, 131
custa(re), 134
custar, 131, 134
custare, 131
custari, 134
custu, 131
cuteza, 190
čuva, 22
cuvânt, 220
cuvendă, 220
cuvënt, 201
cuvint, 220

D

daci, daco-geţi, passim
Dacia, passim; ~ Apulensis, 59; ~ Felix, 61; ~ Inferior, 59; ~ Interior, 59; ~ Malvensis, 31, 59, 188; ~ Mediterranea, 59, 80; ~ Nova, 201; ~ Pontică, 81; ~ Porolissensis, 59; ~ postaureliană, 161, 178; ~ preromană, 198; ~ Ripensis, 59, 80, 188; ~ Romană, 43. 85; ~ Scythica, 184; ~ sud-dunăreană, 59; ~ Superior, 59; ~ Traiană, passim; ~ transilvăneană, 71
dacizare, 12
Dades, 194
Daicoviciu, C., 56, 70, 83, 162, 167, 168, 170, 209, 210
Daicoviciu, H., 12, 71, 162, 170
Dalmaţia, 59, 63, 73, 121, 140, 141, 153, 157, 159, 195, 201
daltă, 27, 28, 212
Dâmboviţa, 174
Damledieu, 77
Damnedieu, 77
Dan, 217
danse, 218
Dante, 123
Daphne, 180
dar, 215, 216
darac, 77
Dardania, 59, 80, 157, 160, 174, 201, 229
dardani, 9
Dardel, Robert de, 70, 156
dare habes, 115
dares, 115
daş, 16, 41
dash, 41
dau̯, 102
dauber, 137
dava, 51, 196
dărâma, 50
dărătica, 55
Dârstor, 60
dârz, 217
de, 144
De administrando imperio, 192
De aedificiis, 184

de in, 123
de inde, 87
de inter, 123
de intro, 123
de mărit, 128, 222
de post, 124
De vulgari eloquentia, 123
deal, 11, 33, 42, 46, 50, 113, 189, 213
debeo, 114, 135
debeo cantare, 114
decalc, 50
Decebal, 9, 55, 58, 163, 212
Decebalus per Scorilo, 10
decem, 105, 144
Deceneu, 55, 56
Decev, D., 188
decir, 106
declinare sintetică, 110
dedi, 119
dedici, 195
deh !, 15
Dej, 178
delŭ, 50
Delvino, 159
denacle, 107
dens, 61, 144, 145
Densusianu, Ovid, passim
Densusianu N., 9
dentem, 101
deorsum, 106
deosum, 106
depo kantare, 114
deponere, 154
deprehendere, 154
depuis, 124
deradicare, 55
deretica, 54, 55
derivare, 36, 224, 227
derivate, passim
desambiguizare, 110
descăleacare, 152
descingeare, 152
descurca, 46
Desea, 197
Deseşti, 197
desfacere, 152
despicare, 127
destoinic, 217
Deta, 84
detz, 105
deu, 78, 105
deus, 77, 121
Deva, 51
dez, 105
dezambiguizare, 222
dezgauc, 15
dezveaşte, 127
dhalle, 174
dhallë, 41
dhumnidzău, 77
di, 44
diacon, 80, 151
diaconească, 151
Diaconescu, Traian, 11, 68, 76, 83, 163
diaconesse, 151
diaconissa, 151
diacronic, 42, 70, 81, 90-91, 139, 200, 220, 231
diafazic, 43, 65, 70, 81, 82, 86, 89, 91, 220, 231
diákonos, 80
dialecte, albaneze, 46; ~ italiene, passim; ~ ale limbii române, 74, 77, 78, 79, 93, 95, 102, 132, 143; ~ retoromane, 11, 88; ~ sud-dunărene, 54, 93, 171, 172; ~ greceşti, 12; ~ româneşti, 46, 130, 131, 214; ~ romanice, 132; ~ sud-dunărene, 122
dialectometrie, 97
dialectul aromân, passim; ~ dacoromân, 17-18, 78, 113-114, 127, 130, 132, 208, 222; ~ gheg, 16, 46, 76, 100, 211; ~ istroromân, 42, 47, 89, 95, 100, 106, 210, 216, 217, 219; ~ meglenoromân, 47, 78, 89, 95, 106, 131, 132, 138, 215, 216; ~ picard, 101; ~ tosc, 46, 100; ~ valon, 101
diamesic, 43, 70, 81-82, 86, 89, 91, 230- 231

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

diasistem, 85, 89, 101
diastratic, 43, 65, 68, 70, 81-82, 86, 89, 91, 115, 139, 231
diatopic, 43, 81, 70, 86, 89, 91, 115, 139, 220, 231
dicendi, 142
dicere, 106, 120
Diculescu, C., 25-26, 32, 36-37, 39, 191
dieci, 105
Dierna, 58, 231
dies, 87, 111, 155
dies antepus, 155
dies martis, 156
dieu, 78
diez, 105
Diez, 19, 26, 27, 33, 90
diftongare, 88, 94, 101, 102, 211
diftongi, 91, 102
diglosie, 70
dijous, 156
dik, 105
dilectus, 165
dilluns, 155
diluns, 155
Dimallum, 31
dimanche, 156
dimars, 155
dimartz, 155
dimecres, 155
dimercres, 155
din cale afară (de), 65
dinte, 101
dio, 78
Diocleţian, 84
Dion Chrisostom, 56
Dionysopolis (Balcic), 158
dios, 78
Dioscoride, 10, 11, 32
diosum, 106
dire, 106
directus, 14, 144, 145
diretica, 55
disapte, 156
disbracare, 152
discabalicare, 152
discalceare, 152
dischic, 127
disfacere, 152
disic, 127
disimulare, 32
disimulaţie, 28
dismortire, 152
dispic, 127
Distanzsprache, 233
disvestire, 127
Diupaneus, 212
diurnum, 106
Diurpaneos, 212
Diurpanus, 212
divenres, 156
dix, 105
dixi, 119, 120
dîrstă, 220
dlato, 212
dleto, 212
Dnipru, 214
dobitoc, 214
Dobrogea, 9, 58, 81, 84, 87, 157-158, 160, 177, 183-185, 197, 210, 229, 232
Dobrud, 53
dobytŭkŭ, 214
Dodeşti-Vaslui, 182
doi, 121
doină, 15, 46
Dolgopol, 196
Dolj, 217
dolorosus, 149
Domascke, 224
Domeneddio, 77
domenica, 156
doménicus, 156
domenie, 156
domerdieus, 77
domina, 137
Domine deus, 155
Domine Deus, 77
domingo, 156
dominica, 156
dominiga, 156
Domiţian, 183

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

donna, 137
Dopsch, A., 162
doregjatë, 54
dormire, 144, 145, 152
dos, 121
douăzeci, 118
dous, 121
drac, 77, 190, 220
dracó, 77
dracu, 77
dracus, 77
drag, 134, 215, 217, 221
Drăganu, N., 40, 52, 60, 162, 167, 170, 196, 197
dragăo, 77
dragó, 77
Dragomérfalva, 197
Dragomir, 197, 217
Dragomir, S., 162, 196
Dragomireşti, 197
dragon, 17, 77
dragone, 77
dragu, 221
draic, 77
drakas, 77
drasta, 220
draxt, 26
Dreisziger, N., 168
drejtë, 14
drek, 77
Drencova, 53
Dridu, cultura, 183, 209
Drina, râu, 59, 159
droaie, 16, 26, 41, 46, 47
Droaie, 26
drob, 216
Drobeta, 58, 165, 179, 231
drocu, 77
droe, 26
drojdie, 40, 216
drojë, 41
Dromichaites, 56
droug, 77
Droysen, H., 163
dru, 26
druete, 46, 47
Druete, 26
Druia, 26
Druică, 26
Druiu, 26
drum, 65
druma, 26
drutë, 26
druzati, 221
Du Cange, 16
duco, 14
due, 121
duh, 13
duhovnic, 217
dujă, 43
dujem, 43
dulău (şi dolcă), 15
Dulceanca (Teleorman), 84
dulcis, 144
Dumbrava, 218
dumbravă, 215, 216
Dumbrăveni, 218
Dumbrăveşti, 218
dumenğa, 156
dumica, 64
dumineke, 156
duminica, 156
Dumnezeu, 75, 77
dumnizesc, 77
Dunărea, passim
Dunaris, 165
duo, 144
Dupont, Rodica, 98
Duras, 165
Durostorum, 60, 72, 77
Durostorum (Silistra), 169
dus, 121
dusei, 119
duşi, 119, 120
duxi, 119, 120
dvoriba, 142, 220
dvorība, 220
dvoriti, 220
dvoru, 142, 220
dvorŭ, 220
Dyonisopolis, 57
dzaţe, 105

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

dzăţeare, 106
dzenoli, 107
dzer, 41
dzeu, 78
dzi, 44, 111
dzişi, 119
dzţeare, 106
dzudigare, 128
dzudis, 128
dzug, 109

E

e martë, 155
e mërkurë, 155
eau, 96, 136; ~ bonne à boire, 122
ebba, 96, 151
ebibere, 139
ecartul ortoepic, 12
ecclesia, 74, 83, 135, 141
ecclesía, 74
ecclésia, 74
ecclisia, 135
échauder, 64, 146
échelle, 226
eclesia, 74, 141
edere, 139
Egipt, 98, 195
egli, ella, 110
ego, 42, 50, 72, 96, 144, 207
Ego Zenovius.., 71, 177
Ego, P(a)ulus..., 71
egua, 96, 151
eista porta, 87
Elcook, 90
Eliade, Mircea, 56
Elveţia, 102, 114
embragar, 152
embrayer, 152
Emona, 109
emperador, 126
empereur, 126
empereusse, 151
emtë, 150
en vain, 130, 217
encliner, 78
encliza, 93, 111, 112
engel, 78
Engel, I. Chr., 161, 167, 201, 231
engjël, 78
Epedict, 84
epenteza, 38
Epir, 22, 171, 188; Epirus, 157
episcop, 80
Eptala, 165, 231
equa, 96, 151
equus, 32, 151
Ergine, 60
escala, 226
escaldar, 64, 146
escalheiro, 44
escalier, 136
escaudar, 146
esclau, 210, 211
esclave, 126, 210, 211
esclavo, 210, 211
escojo, 44
escravo, 210, 211
esse, 139
essere, 144
esso, essa, essi, esse, 110
et ille, 115
etimologie, passim; ~, controversată, 64, 75; ~ latină, 21, 26, 37, 51; ~ multiplă, 133; ~ necunoscută, 45, 49, 50, 51; ~ neogreacă, 42; ~ slavă, 27, 212; ~ traco-dacă, 26, 43; ~ vechi germanică, 45; ~ traco-dace, 45
etnogeneză, 7, 9, 60, 92, 107, 173, 208, 210
eu, 12
Europa, passim
Eutropius, 163, 169, 232
ex toto orbe Romano, 61
exbibere, 153
excaldăre, 64
ex-formare, 26
exire, 153
existat, 153
exponere, 154
***extor**quere, 154*
***extra**colare, 154*

extramutare, 154
extricare, 146
exutus, 24

F

faba, 132
fabula, 142, 220
fabulare, 142, 220
făča, 104
faccia, 104
face, 87, 104, 143
facere, 144, 145
facha, 104
facia, 87
facies, 144, 145
factura, 14
faid, 77, 141
falamos, 94
falâmos, 94
Fallmerayer, Jakob Philipp, 188
famal'a, 138
famiglia, 138
familia, 138
famula, 138
famulus, 138
fari, 142
farmec, 190
faseoli, 224
faseolus, 224
fasolă, 224
fasole, 224
fasuli, 224
fasulí, 224
fasulj, 224
fată, 25, 102
față, 47, 54, 56, 72, 87, 206
fața, 104
fată, o, 113
fatho, 104
fats, 87
fatse, 104
fauă, 132
faz, 104
făcia, 104
fămeaie, 138
fămeal'a, 138
fărâma, 26
fărâma, 26
fărâma, 49
fărâmă, 52
făsui, 224
fásul, 224
făsul', 224
făsuliu, 224
fe, 77
fĕmina sus, 137
feată, 102
fece, 119
fecior, 105, 150
fecit, 87, 119
Fedorovici, C., 182
Fehérviz, 197
feira, 156
Feisa, 178
Fekete-Nagy, A., 167
Felecan, N., 138
felem, 101
fĕlem, 101
felice, 64, 127
felicem, 64
felix, -icem, 127
feliz, 64, 127
Felnac (Arad), 179
femeie, 222; ~ bătrână, 68
fĕmijë, 138
femina, 137
fĕmina, 137
femme, 137
femo, 137
fer, 94, 101
Ferguson, 70
fericat, 127
ferice, 64
fĕrkon', 109
ferr, 135
ferrarius, 148
ferro, 94, 101
ferrum, 94, 144
fĕrrum, 101
fĕrum, 101
fervidus, 48
festa, 141

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

fęta, 102
fetam, 102
fętę, 102
feţor, 105
fetus, 105
fëtyrë, 14
fiasta, 141
fibula, 26
fides, 77, 141
fiel, 101
fiele, 101
fier, 94, 101
fiere, 101
figlio, 107
fil, 27
fil', 107
Filetus, 194
filho, 107
Filiaşi, 174
Filippos, 84
filium, 107, 144
fils, 107
fimmina, 137
fiore, 92
Fischer, I., 63, 91-92, 114-115, 118, 145, 147-155
fiţor, 105
fiu, 107
Fleder, 27
fleo, flere, 142
flere, 142
fliururë, 27
fljo(j)ere, 26
fljuturë, 27
floare, 92
flo-āre, 27
flojere, 27
flōrem, 92
Florescia, 105
floresco, 120
Florescu, R., 57
flos, 144
flosculus, 27
fluera, 49
Fluerea, 27
fluiară, 26
fluier, 26, 52
Fluier, 26
Fluieraru, 27
Fluieraş, 27
Fluieraşului, Movila, 27
flutare, 27
flutur, 27
fluturare, 27
fluture, 27, 50, 51, 52
Fluture, 27
focus, 144
fodio, fodere, fodi, fossum, 72
folium, 144
fond, alpin, 19; ~ autohton, 15, 29, 31-33, 41, 44, 49-50, 213; ~ balcanic, 25; ~ comun, passim; ~ indo-european, 16, 21, 24-25, 30-31, 33, 37; ~ prelatin, 20, 22, 28, 45; ~ romanic, 65, 126;~ traco-iliric, 35, 39; ~ traco-italo-celtic, 73
foneme, 91, 95, 101, 103, 107, 108
fonetism, 60, 96, 104, 107, 211, 214, 217, 225, 226, 227
fonologizare, 14, 93, 103
fonsado, 72
for, 142
foras, 93, 102, 123
forca, 65, 92
forma, 140
formos, 140
formosa, 149
formoso, 140, 149
formosus, 140, 149
forte, 117, 122
fortis, 117, 144, 145
forum, 135
fosat, 72
fossado, 72
fossatum, 49, 72, 141, 194
fossé, 72
fǫţę, 104
fourche, 65
frade dúo, 116
fragilis, 148
fragmen, 26

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

frais, 126
franci, 137, 191
Frâncu, C., 11, 13-14, 95, 111-115, 117, 120, 122-123, 125, 176, 202
Franța, 100, 138, 156, 173, 176
fráte mo, 116
frate-miu, 116
frater, 204, 206, 207
frățește, 123
fráteta, 116
fráteto, 116
frate-tu, 116
Frățilă, V., 171, 210, 217
fratre, 204, 205, 206
fraxinetum, 147
frayer, 109
freca(re), 109
frecar, 109
Fredegarius, vezi *Cronica lui ~*
fregar, 109
fregare, 109
fresc, 126
fresco, 126
fricare, 109
fricari, 109
frigora, 112
frigure, 112
friguri, 112
friscu, 126
frisk, 126
fromage, 80, 214
fructus, 144
frunte, 101
fsat, 194
fshat, 72
Fuchs, 90
fudzită, 105
fudzu, 105
fug, 105
fugere, 105
fuggire, 105
fugir, 105
fuğir, 105
fugire, 105, 144, 145
fui, 105
fuir, 105
fuire, 105
fumeal'a, 138
fundus, 144, 145
fune, 144
funem, 144
funis, 144
furca, 64, 101
furcă, 64, 92, 101
fürcam, 92
furfür, 27
furka, 92, 101
furke, 65
furkë, 65, 92
furnu, 132
furnus, 132
fyell, 26
fytyrë, 14

G

Gafton, Alexandru, 71, 189
Gaius Galerius Maximianus, împ., 188
galaina, 151
Galați, 58, 83, 180
Gáldi, L., 23, 155, 162, 167
galenitus, 44
Galerius Maximianus, împ., 165, 188
gali, 10
Galia, passim; Gallia Narbonensis, 68
galina, 151
ġaline, 151
galire, 151
gallina, 132, 151
gallinha, 151
gallo, 132, 151
gallus, 132, 151
gals, 28
Galt, 53
Gamillscheg, E., 20, 37, 68, 69, 162, 167, 170, 172-174, 176, 186, 191, 198
garçon, 219
gard, 16, 27, 41, 46, 49, 51, 212, 213
Gard, 27
garda, 27, 41

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

gardas, 27
garder, 218
gardh, 27
gards, 27
gardu, 27
Gardu, 27
garth, 27
Garvăn, 53, 186
gasier, 30
gat, 27
gata, 16, 27, 46, 47, 51
Gata, 27
gataras, 27
gatí, 27
gatovu, 27
gauche, 44
gaudium, 144
gaula, 143
gazela, 223
gazzo, 30
gălbadză, 21
gălbează, 16, 21, 47
Gălbează, 21
găl'ină, 151
Gărdarii, 27
Gărdescu, 27
Gărdeţu, 27
gărdină, 218
ĝărlo, 113
găsi, 50
gâde, 15
gâdil, 15
gâlcă, 217
gând, 45
gândac, 216
gângav, 217
gânsac, 216
gârb, 216
gârbov, 216, 217
Gârdea, 27
Gârla, 218
gârlă, 113, 216
Gârleni, 218
Gârleşti, 218
gâscă, 135, 216
gât, 30, 41, 143, 215, 216
Gebeleizis, 56
Geckeler Horst, 161
Geheeb, 41, 50
gel, 88
gëlbazë, 21
géline, 151
geliu, 28
Gellert, 52
gelo, 88
Gelu, 186
Gelu, castrul lui, 179
gĕlum, 88
geminus, 31
genetică, 53, 97, 98, 99, 116
genolh, 105, 107
genoll, 105, 107
genou, 105, 107
genuc(u)lum, 107
genuchi, 105, 107, 173
genucl'u, 107
genuculum, 105, 173
genunchi, 105, 107, 173
genuncl'u, 105, 107
genunc'lu, 107
genunculum, 173
genune, 15
geogenetică, 97
geolingvistică, 97
Georgiev, Vladimir, 9-10, 13-15, 54, 188, 211, 214, 225
gepizi, 162, 176, 191-192
ger, 88
gerdan, 41
geresë, 29
gëresë, 30
germanici, 55, 191
Germisara, 58, 165
gërresë, 29
geshenjë, 224
gésir, 106
Gesta Hungarorum, 186
Getica, lui Iordanes, 87
geusiae, 30
Gheg al lui/fiul lui Gheg, 10
Gheg per Ghega, 10
gheg, vezi *dialectul gheng*

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Gheonoaie, 28
Gheonoaiea, 28
Gheorghe, 197
gherdan, 41
Ghidfalău, 179
ghimp, 28
Ghimpe, 28
ghimpe, 39, 46, 47, 49, 52
ghimpu, 28
ghin, 28
ghioagă, 45
ghiob, 15
ghion, 28
Ghionoaie, 28
ghionoi, 28
ghiuj, 15, 46
Ghiuj, 28
ghiuș, 28
giacere, 106
g'iliṇa, 151
Gilort, 52
ginocchio, 105, 107
gioc, 106, 109
giocare, 106
Gion, 28
Giorffy, György, 193
giorno, 106
gios, 106
gioso, 106
giòssu, 106
giovedi, 156
giovine, 172
Girolt, 52
γιρος, 190
gismë, 30
giuca, 106
giucare, 106
giudeț, 127
giudețu, 128
giudicare, 128
giudice, 128
giug, 106
Giuglea, G., 19, 21, 24, 29, 43, 171, 212
giumitate, 30
giuoco, 109
Giurescu, C. C., 11, 67, 71, 80-81, 162, 164, 170, 175, 183-184, 187, 193, 198
Giurgiu, 174
giuso, 106
giușu, 28
giymes, 30
giymesë, 30
giysh, 28
gjan, 28
gjel, 132, 151
gjëmp, 28
ğjuk, 128
gjykoï, 128
Glad, 179, 186
Glavinica (Pazargic), 87
glebae adscriptus, 176, 198, 232
gleznă, 216
gliemp, 28
gliimp, 28
gljimp, 28
gloată, 26, 41, 217, 218
glon, 28
Glosele de la Reichenau și Kassel, 203
Glosia confessorum, 70
glota, 218
ğo, 72, 78
ğocu, 109
Goebl, H., 97
gogodzu, 24
ğogu, 109
goje, 143
gol, 165, 217
gola, 143
gole, 143
Goloșpetru, 84
gomar, 32
gordin, 15
Gorj, 39, 98, 217
Gornea, 179
göröng, 29
gorun, 43, 44
goso, 30
Gostar, N., 57, 207
gotisme, 192

BCU / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

goţi, passim
grab, 29
graban, 28
Grabe, 29
grabŭ, 29
gradina, 214, 218
gradiste, 196
gradište, 196
gradŭ, 27
Graffiot, F., 142
grai aromânesc fărşerot, 95; ~ traco-roman, 215
graiuri, 47, 95; ~ bulgăreşti, 75; ~ bulgaro-macedonene, 212; ~ corsicane, 92, 101;~ daco-român, 88, 113, 131, 134; ~ de nord-vest, 232; ~ de tip moldovenesc, 105, 106, 115; ~ de tip muntenesc, 30, 105, 106, 115, 117; ~ din Corsica, 138; ~ franceze, 77, 115, 116, 138; ~ italiene, 102; ~ populare, 54, 102, 130, 207; ~ retoromane, 138, 153; ~ siciliene, 102; ~ sudice, 173; ~ sefardiţilor, 115
grajd, 160, 214, 216, 220
gramaticalizare, 115
grammare, 29
Grammos, 159
granarium, 148
grandia, 29
granum, 144
grapă, 16, 28, 46
Grapescu, 29
Graur, A., 27, 36, 49, 54-55, 113, 118, 121, 122, 148
graždi, 220
grazd, 220
graždi, 214
grădină, 27, 135, 214, 216, 218
Grădiştea, 58; ~ Muncelului, 10
Grăpeanu, 29
gre(a)să, 29
greasă, 29
greblă, 113, 216
greblo, 113
grebo, 28
grec, 190
greci, 57, 190
Grecia, 29, 57, 66, 84, 99, 189, 194, 210
Grégoire de Tours, 70, 85- 86, 153, 233; Gregorius Turonensis, 87-88, 233
Greoni, 178
Gresia, 30
Gresie, 29
gresie, 30, 46
Gresoi, 30
greti, 28
Griera, 90
grijă, 217
Griselini, Fr., 170
Grissia, 173
Groapă, 28
groapă, 28, 46, 47, 49, 51, 52
groază, 26, 41, 210, 217
Gröber, 90
gropë, 28
Gropşanu, 29
grossus, 144, 145
grozav, 217
grube, 28
Grube, 29
gruda, 29
grui, 46
gruiu, 43
grum, 29
gruma, 29
grumadz, 29
grumas, 29
grumaz, 16, 46, 47, 51
Grumaz, 29
grumeau, 29
grumo, 29
grumus, 29
grundă, 29
grundë, 29
grundz, 29
Grundzu, 29
Grunz, 29
grupa apenino-balcanică, 121, ~ pirineo-alpine, 121

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

grupul apenino-balcanic, 108, 121, 142; ~ armean, 117; ~ balto-slav, 117; ~ celtic, 117; ~ frigian, 117; ~ iliro-tracic, 117; ~ nord-grecesc, 117; ~ satem, 12, 101, 118
grus, 29
gruzzi, 29
guapta, 14
guapto, 201
guardar, 218
guardare, 142, 218
ğüdisch, 128
guer, 140
guerra, 140, 142
guerre, 140
gueule, 143
gugă, 51
Guignebert, Charles, 71
gula, 99, 143
gulie, 216
ğumătate, 52
gura, 99
gură, 99, 143
gure, 143
gurě, 143
gurmadz, 29
gurmaz, 29
gushë, 30, 143
Guşatu, 30
Guşaţi, 30
guşă, 16, 30, 46, 51, 52, 143
Guşă, 30
guşă, 30, 150
guşe, 30
Guşoaia, 30
Guşoi, 30
gutui, 190

H

ha, 30
habă, 45
habeo, 114, 115, 119, 134
habeo ad cantare, 114
habeo cantatum, 119
habere, 120, 144
habla, 142, 220
hablar, 142, 220
habuisse, 120
habuit, 119
Hadrianus, împ., 165, 231
Hahn, Johann Georg von, 188
haide, 13, 108
haimana, 13, 25
halare, 43
hallar, 153
ham, 13
hambar, 108
hamei, 20, 216
hameş, 13, 46, 108
hameş, 47
Hameş, 30
hamës, 13, 30
hamje, 30
Hammer, 99
har, 13
harnic, 215
Hasdeu, B. P., passim
Haţeg, 54
hats, 104
haz, 104
hămesit, 30
hârb, 13
Hârşova, 53
hébdoma, 156
hebdomas, 156
hei, 108
Heliade Rădulescu, I., 117
Helis, 13
Helivacia, 13
Heptapor, 13
Heraclea, 158
Herasus, 13
herba, 144
hermoso, 140, 149
Herodot, 56, 164
Hestia, 56
hibernivus, 130
hibernum, 144
hidronime, 16, 53, 60, 164
hidronimie, 49, 164-165, 170, 231, 232
hidronomia, 52

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

hiele, 101
hielo, 88
hiems, 143
hierro, 94, 101
hijo, 107
h'il'u, 107
hinojo, 105, 107
Hinova (Drobeta), 69, 179-180
hirean, 174
hirse, 174
Hirt, H., 188
Hister, 13
Historia Francorum, 70, 85
Histria, 13, 57, 158
hm, 108
hmisu, 30
hoaspă, 45
hoc ille, 123
hojma, 15
homac, 222
Homan, Bálint, 162
homine, 113
homo, 144-145; ~ illus bonus, 111
Homo, L., 175
Hopf C., 188
horă, 218
horbă, 142
horca, 65
horda, 40
Horedt, K., 162, 170, 185, 186
horo, 218
horrere, 127
horrescere, 127
hŏrrescĕre, 108
horreur, 127
horror, -oris, 127
hortus, 135
hospes, hospitium, 212
Hosszümezö, 197
hotar, 13, 108
hram, 108
hrană, 13, 100, 101, 108, 212, 215-216
hrean, 216
hristian, 77
hristianos, 77
Hristos, 217
hu, 108
Hubschmidt, J., 19, 33
hudërë, 31
hudhër, 31
huideo !, 108
huidër, 31
huir, 105
huli, 13
hultan, 191
hulub, 13
humidus, 148
Hunedoara, 54, 178
Hunfalvy, 68
huni, 59, 71, 175, 177, 178, 181-182, 187, 195
hurde, 40
hurdhë, 31
Hurdubeţiu, I., 68, 69, 83, 84, 162, 207, 209
hutoj, 13
hututui, 13

I

I will do, 114
ieri, 102
iacto, 144
Ialomiţa, 184
iapă, 96
Iaşi, 181; ~-Fabrica de Cărămizi, 182; ~-Nicolina, 182
iator (= viator), 87
iazigi, 55
iazmă, 15
iberi, 99
Iberia, 91, 92
Ibrăila, 185
icre, 216
idiom, indo-european, 42; ~ preroman, 50; ~ romanic, 90, 172
idiomuri balcanice, 19; ~ ne-romanice, 99; ~ romanice, 22, 30, 64, 74, 99-101, 106, 116, 138, 231
iele, 15, 44
iepureşte, 123

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Iernut (Mureș), 166, 178
iesle, 216
Iezerovo, 10
igliță, 220
ii Hagioaie, 111
ii Sara, 111
il cane tuo, 116
il capo, 138
Iliescu, Maria, 64, 68, 90-91, 94, 102, 109, 114, 116, 120, 136, 143, 161
Iliescu, Vl., 87, 169-170
iliri, 9, 66, 188, 189
illac ad, 123
ille, 111, 144
***ille** porcus silvaticus, 111*
ille, illa, illud, 110
illu, illa, 110
il'u, 107
Illyria, 57, 66
Illyricum, 201
imbergere, 136
ime, 145
imigrare, 99, 193
immergere, 136
împărat, 220
împărătească, 151
imperador, 126
imperare, 143
imperator, 126
imperatore, 126
Imperiul Bulgar, 184
Imperiul Roman, passim
Imperiul Roman de Apus, 59
Imperiul Roman de Răsărit (Bizantin), passim
Imperiul Româno-Bulgar, 228
in, 144
in casa mia, 116
inaltiare, 103
incalciare, 103
inchinare, 78
incinerarea, 166, 178
incinerație, 166, 178, 181, 232
incingere, 152
inclinare, 78
inclinatio, -onem, 78
inclinationem, 78
incliner, 78
***in-de**, 124*
inel, 48, 220
infantis, 144
infernum, 135
infloresco, 120
inimioară, 102
inscripții, 10, 71, 103, 104, 143, 153, 157, 158, 159, 184, 231
Institutul de Biologie (Iași), 99
Institutul de Cercetări Biologice (Iași), 98
insula, 173
Insulele Baleare, 139
intellectionem, 146
intendere, 144, 145
***intor**quere, 154*
intrare, 144
inzeppare, 39
Ioan al II-lea Comnen, împ., 186
Ioan Tzimiskes, împ., 186
iocari, 106
iocum, 109
Ionescule, 113
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 70, 89
Ioniță I., 12, 66, 81, 83, 162, 167, 181, 182, 207
Iordan Iorgu, passim
Iordaneis, 105
Iorga, N., 68, 162, 167, 170, 186, 202, 205
Ipoteşti-Cândeşti, 183
ipse (ipsu), 111
ipse, ipsa, ipsud, 110
ipsu, ipsa, 110
ire, 153
Isaccea, 184, 185
Iskar, 60
iskela, 136
iskla, 173
isla, 173
isofone, 160, 201
Isonzo, 109
ispită, 217
issi, 123

BCU "ION CREANGĂ" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Istria, 67, 121
istroromâni, 100, 105
ita (itaque), 123
Italia, passim
iubesc, 221
iubescu, 134
iubi(re), 216
iudex, -icem, 128
iudicare, 128
iudicata, 128
iudicatum, 128
iudicium, 127
Iugoslavia, 66, 160
iuramentum, 147
ius, iuris, 128
iusirandum, 147
iute, 217
Ivănescu, Gh., passim
izmană, 216
izo, 120, 121
izoglose, 201
izquierdo, 44
izvor, 215, 216

Î

în jos de, 124
în josul, 124
în mijloc de, 124
în mijlocul, 124
înălțare, 103
încălța(re), 103
închina, 78
închinăciune, 78
închinare, 78
încurca, 50
înde, 124
îndrăznește, 221
Îndrea, 190
înfrâmșa, 140
înfrumșa, 140
înfrumușa, 140
înger, 78, 190
îngheț, 103
înghețare, 103
întâniu, 119

J

Jaberg, K., 162, 170, 172
jacere, 106
Jadera, 227
jale, 215, 217
János S., 167
jar, 216, 218
jardin, 218
jaure, 106
j'avais chanté, 119
javre, 156
jazavac, 40
jazer, 106
jazvrru, 40
je chanterai, 114
jedma, 156
jeelho, 105
jeg, 215
jertfă, 129, 217
jeruncl'u, 105
jeu, 109
jeudi, 156
jeune, 172
jilav, 52
jilț, 15
Jilț, 52
jimitate, 30
Jireček, Constantin, 157-159, 188, 201, 205, 229; linia ~, 86, 157-160, 189, 205-207
Jiu, 52, 60
jivină, 216
joc, 106, 109
jocare, 145
Jodice, Carla, 98
joelho, 107
jog, 109
jogar, 106
jogo, 109
Jokl, Norbert, 28, 188
Jordanes, 77, 87-88, 122, 169, 232
jos, 106
jouer, 106, 143
jour, 106, 226
jovem, 172

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

joven, 172
Jovis dies, 155
jovne, 172
jualb, 137
juc, 106
juca(re), 106
județ, 127
judge, 128
judicatorius, 147
juego, 109
jueves, 156
juez, 128
jugar, 106
juge, 127
juger, 128
Jugoslavie, 229
juiz, 128
julgar, 128
juma(te), 30
jumătate, 30, 31, 47, 49, 51
Jumătate, 30
Jumătățeni, 31
jument, 151, 221
jumentum, 151, 221
june, 232
jung, 106
Jung, J., 205
jupan, 212
jupân, 211, 213
jupăn, 212
Jupiter Menzana, 33
jus, 106, 143
Justinian, împ., 59, 61, 80, 83, 115, 179, 204
Justiniana Prima, 59, 83, 204
jusu, 106
jutgar, 128
juzgar, 128

K

kaçule, 21
kaddu, 151, 221
kaf, 138
kafa, 22
kaim, 107
Kaiser, 227
kal, 151
kaldi, 50
kaldiere, 219
kalë, 151
Kálinfalva, 197
kalivă, 113
kamin, 225
kamina, 225
kampuana, 141
kapilje, 25
Kapra, 189
Kaprevar, 196
kapuš, 22
kapuş, 150
kapuša, 22
Karo čjun, 76
k'as, 107
kastanon, 224
kastanŭ, 224
kásten, 224
Kastoria, 159
K'atra Ţaphe, 39
katun, 22
katund(i), 22
katunt, 22
kaval, 221
kával, 221
kávra, 109
Kekaumenos, 202
Kedrenos, 193, 202
Kedron, 184
këlbazë, 21
kelem, 28
kelu, 103
kenare, 104
këngë, 126
kenur, 104
këpuje, 150
këpujë, 21
këpushë, 14, 21, 150
kērčū, -uni, 76
kerču-uni, 76
kerečun, 75
K(e)rečun, 76
Kerngebiet, 173, 174
Kerngebiete, 173, 174

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

kerpuša, 22, 150
kerrere, 219
Kesar, 227
keshulë, 21
këshulë, 21
kesten, 224
kestenjë, 224
khisë, 141
kiafë, 22
kimbe, 96
Kirche, 74
kirkō, 74
kis, 107
Kisch, G., 197
kishë, 135
kïshë, 74
kjepër, 109
kjutat, 196
Klagenfurt, 59
klishë, 135
klokotati cosa, 211
Kniezsa, István, 162, 167
Kniezsa, St., 167
Kobored, 109
Koch, P., 70, 85, 86, 230, 233
kodrë, 50
Körting, Gustav, 26, 30, 36
koftor, 226
Kogălniceanu, M., 170
kokalyza, 24
kokazi, 24
kokëzë, 24
kokjë, 24
kokojza, 24
kolanda, 226
kole(n)da, 226
koleadă, 226
koleda, 226
kolęda, 226
Kolias, G., 205, 206
kolivo, 113
koljada, 226
komŭkati, 79, 227
Konica, 159
konka, 138
kopac, 24
kopaçe, 24
kopacs, 24
kopati, 24
kópé, 25
kopéli, 25
kopelu, 25
kopil, 25
kopilák, 25
kopilan, 25
kópile, 25
kopilj, 25
kopilŭ, 25
kopito, 223
kopsa, 14
koptor, 226
kopyl, 25
Korča (Korica), 158
kórisma, 79
Koročun, 76
korona, 227
Korting, 26, 30
košinica, 214
Kosovo Polje, 159
kostan, 224
kòstani, 224
kostaniŭ, 224
kostar, 134
kostár, 131
kósten, 224
košti, 221
kŏt, 22
koticĭ, 214
kottora, 226
kraba, 109
Kraciun, 75, 76
Krácsfalva, 197
Kracun, 227
kračun, 75, 76
Kračun, 76, 227
Krahe, H., 33
kraier, 77
Krams, 48
Kranj, 59
krauk, 77
krečun, 75
kreere, 77

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Krefeld, Thomas, 161
Kremen, 48
Kremeny, 48
Krems, 48
Kretschmer P., 14
Kriathone, 75
kristianu, 77
Kristó, Gyula, 187
križi, 79
krodi, 77
kros, 77
krundë, 29
krüq, 77
kruš, 77
kryqe, 77
kryži, 79
kuart, 142
kuj, 107
kuljpër, 25
kullana, 226
kulpër, 25
Kumanovo Kačanik, 159
kunj, 107
kunku, 139
kuńu, 107
kupa, 226
kurpa, 25
kurpen, 25
kurs, 25
kurthë, 25
kuster, 131, 134
kuvënd, 220
kuvënt, 220
kópele, 25

L

labializare, 14, 28, 95, 96
Laboratorul de Genetică (Toulouse), 100
laboro, 135
lac, 48, 136
lac(tem), 145
lac, lactis, 224
lachuga, 224
lacom, 30, 215, 217
lacrimandum est non plorandum, 142
lacrimare, 142
lactaria, 130
lactem, 48
lactuca, 224
lacună de romanizare, 159
lacus, 48
Lafe, Emil, 19, 20, 23, 35, 37
Lafe, Genc, 19, 20, 23, 37
Lahovary, N., 19, 22, 33, 36, 42
lai, 47
laitue, 224
Lambrior, Al., 35
lambrire, 128
lamina, 171
lamură, 171
lana, 48, 145
langue, 63, 91, 96, 111, 168; ~ d'approximité, 230, 231; ~ de distance, 86, 230, 231; ~ de proximité, 86; ~ non-administrée, 233; ~ traditionelle, 233
languidus, 128, 148
languire, 128
languor, -orem, 128
lanosus, 149
lanț, 216
lapoviță, 216
lapsus calami, 163
lapte, 48
Larch, 109
Largiana, 58
largus, 145
Laşva, râu, 159
latinitate, 63, 95, 99, 137, 140
latinizare, 12
latinus sermo, 233
lattuga, 224
laud, 102
laudare, 120
laudator, 148
laudo, 102
Lauriacum, 109
Laurian, A. T., 164, 212
Lausberg, H., 91
laz, 220
Lazu, 87

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

Lazuri, 179
lăngoare, 128
lăngori, 128
lăptară, 130
lăptare, 130
lăptucă, 224
lăsare de carne, 80
lăsatul de carne, 80
lătucă, 224
lână, 19, 48
lânced, 128, 130, 148
lândzit, 128
lânged, 128
lângid, 128
lângoare, 128, 130
lânguoare, 128
le braccia, 112
leac, 217
leagăn, 43, 46
Lechiţa-Mureş, 178
lechuga, 224
Lederata, 83
lege, 77, 78, 102, 212
legem, 102
legge, 78
Legiunea, a V-a Alaudae, 58; ~ a V-a Macedonica, 58; ~ a XIII-a Gemina, 58
leh, 13
lehăi, 13
lei, 78
leituga, 224
lejĭa, 225
lemn, 95
lene, 217
lëngoj, 128
lengua, 96
Lentia, 109
leoapă, 31
leoarbă, 31
leoarcă, 31
Leorda, 31
leordă, 31
Leordeanu, 31
Leordeni, 31
Leordeşti, 31
Leordiş, 31
lepădа, 46
Les Serments de Strasbourg (842), 88, 203
leşie, 224, 225
lešija, 225
lessia, 225
lessive, 225
leurdă, 31, 46, 47, 48
Leurdă, 31
levare, 145
levurda, 31
lex, legem, 78
ley, 78
lgaz, 220
libare, 143
libertare, 126
libertus, 126
ligare, 145
ligj, lidzë, 78
lignarius, 148
lignum, 95
Liguria, 99
lihni, 45
liksija, 225
likšija, 225
limari, 131
limba, albaneză, passim; ~ arabă, 32; ~ armeană, 12, 42, 43, 54, 112, 117; ~ asimilantă, 95, 215; ~ asimilată, 95; ~ autohtonă, 95; ~ balto-slavă, 54; ~ bască, 99; ~ britonică, 96; ~ bulgară, 12, 22, 37, 65, 111, 115, 211, 225; ~ catalană, 93, 102, 109-110, 114-115, 117, 156; ~ cecenă, 41; ~ cehă, 39, 50; ~ celtă, 117, 208; ~ comună, 42, 68, 188; ~ dacă/dacilor liberi, passim; daco-latina, 85; ~ dacoromână, passim; ~ dalmată, passim; ~ etruscă, 12, 227; ~ de apropiere, 98, 233; ~ de circulaţie, 68; ~ de distanţă, 70, 81, 85-86, 233; ~ de proximitate/de proximité, 70, 81, 85-86, 233; ~ de tip satem, 9, 55, 118; ~ engleză, 114; ~

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

franceză, 15, 87, 103, 108, 109, 114-115, 117, 123, 140, 156; ~ fr. veche, 15, 88, 104, 106, 108, 117, 145, 153; ~ franco-provensală, 114; ~ friulană, 94, 102; ~ galo-romanică, 156; ~ gasconă, 99, 120; ~ gepidă, 25; ~ germană, 108, 149, 197, din Austria, 30; ~ germanică, 88, 208, 219; ~ gotică, 83; ~ greacă, passim; ~; ~ hitită, 50; ~ iliră, 93, 117, 188-189, 201; ~ indo-europeană, passim; ~ iraniană, 19; ~ italiană, passim; ~ letonă, 117; ~ ligură, 99; ~ lituaniană, 18, 24, 30, 34, 117; ~ macedoneană, 13, 48, 111, 210, 211; ~ maghiară, passim; ~ medio-greacă, 231; ~ meglenoromână, 25; ~ neogreacă, 12, 22, 65, 114-115, 143, 220, 231; ~ neolatină, 73, 87, 102, 110, 157, 176, 228, 230; ~ osco-umbriană/umbrică, 96, 99; ~ persană, 54, 76, 213; ~ poloneză, 39, 191; ~ portugheză, 47, 77, 93, 95, 108, 109, 114-117, 120, 123, 137, 138; ~ protoromână, 203; ~ provensală, 102, 105, 120, 139; ~ retoromană, 47, 74, 102, 120; ~ occitană, 52, 109, 114, 123; ~ română, passim; ~ rusă, 191; ~ sanscrită, 39; ~ sârbă, 17, 21, 22, 37; ~ sârbo-croată, 13, 76, 79, 114-115, 210, 211, 224; ~ sardă, 14, 47, 50, 68, 72, 92, 96, 101, 104, 110, 111, 114, 116, 143, 156, 213; ~ slavă, passim; ~ slovenă, 37, 210, 223, 225; ~ spaniolă, passim; ~ sursilvană, 114; ~ tocharică, 117; ~ tracă, 9, 11, 60, 94, 188; ~ traco-dacă, passim; ~ traco-ilirică, 22, 38; ~ turcă, 13, 17, 22, 40, 108, 184, 231; ~ ucraineană, 39, 75; ~ valahă, 204; ~ veche venețiană, 74, 130

limba latină, passim; ~ balcanică, 15, 63, 79, 92, 122, 151, 224; ~ bisericească, 77; ~ carpato-dunăreano-pontică, 95; ~ clasică, 65, 70, 72, 86, 91, 119, 233; ~ cultă, 82, 124, 224, 227; ~ dunăreană, 63, 65, 76, 92, 94, 144, 151; ~ literară, 125; ~ medievală, 16, 65, 125, 129; ~ occidentală, 65, 92; ~ oficială, 88; ~ orientală, 63, 78, 87, 122, 206, 207; ~ populară, passim;; ~ "proastă", 87; ~ rustică, 70; ~ savantă, 118; ~ scrisă, 142; ~ vulgară, 156, 171

limbello, 96

limbi, balcanice, 13, 22-24, 26, 39, 43, 97, 114, 205; ~ balcanice, 12, 39, 40, 112, 116, 225; ~ baltice, 42, 43; ~ balto-slave, 12, 117; ~ caucaziene, 100; ~ celtice, 50, 144; ~ galo-romanice, 120; ~ germanice, 12, 74, 112; ~ iberice, 120; ~ indo-europene, passim; ~ iranice, 39; ~ iraniene, 22; ~ neolatine, 111, 233; ~ neromanice, 91, 114, 230; ~ romanice, passim; ~ scandinave, 112; ~ slave, 17, 22, 30, 32, 34, 40, 44, 48, 74, 76, 79, 117, 125, 150, 203, 211, 214, 225

limpidis, 148

lindură, 15

ling(u)la, 126

lingere, 126

lingoa, 96

lingoare, 128

lingua, 14, 95, 96, 103, 126, 145

lingua latina, 233

lingua matris, 66

lingula, 126

lingus, 145

lingvistica, 22, 55, 116, 162

Linz, 59, 109

lisciva, 225

lišija, 225

lissia, 225

Lissus (Alessis), 157

littera, 135, 137

liubiti, 134, 221

lixa, 225
lixiva, 225
ljter, 73
Ljubliana, 109
llave, 109
lleno, 109, 144
lletuga, 224
lley, 78
lluna, 132
Lobiuc, I., 90, 197, 208-209, 215
lobodă, 216
loc, 94
locika, 224
locus, 94
loi, 78
loine, 155
Lombardia, 139
Lon(ga)barbia, 139
longa barba, 139
longismanus, 54
longo, 124
longus, 145
lopată, 189, 216
loqui, 142
loquor, 142
Lorch, 59
Lorraine, 101
lostika, 224
Losu, 60
Lot, F., 205, 228, 230
Lozovan, E., 83, 184, 186, 194
lua, 132
lubgart, 27
Lucania, 91, 116
lucifer, 155
Lucinius Cassus, 183
lucrez, 120
lucta, 14
luctator, 148
luctatorius, 148
luděre, 143
Lüdke, H., 70, 233
luego, 94
luftë, 14
lui Ion, 111
Lukinich E., 167
luna, 132, 145, 171
Lunca, 218
luncă, 18, 215, 216
Luncani, 218
Lunceni, 218
lündeždi, 155
lundi, 155
lune, 132
lunedi, 155
lunes, 155
lungo, 124
lungoare, 128
luni, 87
lunis, 155
Lunis dies, 155
lunsdi, 155
luntre, 216
luoco, 94
lupe, 113
Lupi, G., 162
luptătoriu, 148
lupule, 113
lurę, 132
luridus, 31
lušija, 225
Lychnidus (Ohrida), 158
Lyncestis, 158

M

ma, 42
mac(h)inare, 142
Macedonia, 55, 59, 66, 67, 80, 158, 166, 189, 202, 210
machina, 142
macinare, 142
Macrea, D., 49
Macrea, M., 165, 169, 185
macula, 33, 42
madzire, 32
mag, 107
magar, 32
magarac, 32
magare, 32
maginare, 142
magis, 42, 50, 72, 116
magis formosus, 116

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Magna Graecia, 114, 139
magnus, 32
magoula, 33
magulë, 213
mai, 220
maică, 216
Maior, Petru, 161, 164, 170
mais, 42, 172
mais formoso, 116
mąka, 208
Makkai, L., 162, 167-168, 187
maknur, 142
mal, 15-16, 31, 41, 44, 46-47, 49-50, 52
Mal, 31
mal(u), 42, 52
Malaspina, Patricia, 98
maldac, 31, 54
maldăr, 31
malj, 31
Malonta, 31
Malotina, 31
malu, 15, 31
Malutum, 31
Malva, 31
mamă - mămâne, 144
mamă - mămăne, 144
mame-i, 111
mamma, -anis, 144
mandere, 34, 139
mandicare, 139
mando, 33
manducare, 139
mandzu, 33
mane, 133
Manea, 106
manger, 139, 140
mangiare, 140
manjir, 139
mannus, 33
Manoliu, 106
mantum, 213
manuculus, 173
manunculus, 173
manus, 111, 145
manzo, 33
mar, 32
marait, 222
maraje, 33
marajë, 33
Maramureş, passim
marcedus, 148
marcel, 128
Marcianopolis, 158
Marcus Vinicius, 57
mardi, 155
mare, 32, 43, 46, 49, 145
Mare, 32
mare, mări, 94
Marea Adriatică, 57, 59, 66, 157, 158, 159, 202, 209, 210
Marea Neagră, 9, 57, 66, 82, 157, 160, 183, 202
margella, 128
mari, 32
marí, 222
marid, 222
marida, 222
maridar, 222
marider, 222
marido, 222
marier, 222
Marin, Dumitru, 169
Marisius, 60
Marisu, 60
marit, 222
Mariţa, râul, 9
maritare, 222
marito, 222
maritur, 222
maritus, 128, 222
markeri genetici, 98
marodu, 222
Marquart J., 188
mars, 32
martedi, 155
martes, 155
martis, 155
martis dies, 156
Martis dies, 155
marton, 128
martur, 190

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

maru, 99
mas, 32, 42
màs, 42
más hermoso, 116
mas, marem, 32
mas, maris, 222
masa, 141
maška, 35
Massim, 164
maşteră, 217
mater, 139, 144
mater mea, 116
math, 32
Matley, John, 200
matuša, 150
matuşa, 150
maxilla, 93
Maxim, 212
Maximilianus, 83
may, 42
mazăre, 10, 15, 32, 46-47, 49, 51, 99
Mazăre, 32
maznar, 142
mazula, 32
mazulë, 99
măceş, 43, 46
măcina, 190
măciucă, 33
măgar, 32, 35, 42, 46-47, 49, 51-52, 131
Măgar, 32
Măgăreanu, 32
Măgaru, 32
Măgarului, Dealul (Valea), 32
măgură, 16, 33, 42, 46-47, 52, 99, 212-213
Măgură, 33
Măgureanu, 33
mălai, 15, 50
măldac, 15
Măleanu, 32
Mălureanu, 32
Mălurică, 32
mămăligă, 15
măr, 93
măral'u, 33
mărar, 46, 47
Mărar, 33
Mărarului, Dealul, 33
mărdzeauă, 128
mărgea, 190
mărit, 128, 222
mărita, 222
măritare, 222
măritari, 222
mărturii scrise, 166, 232
Mărul, 197
măsea, 93
măseauă, 93
măst, 226
măt(uşă), 34
mătură, 46, 50, 212
măyulă, 33
Măzărescu, 32
Măzăreţ, 32
Măzărişte, 32
mândru, 215, 217
mână-lungă, 54
mâncău, 13, 30
Mândzatul, 34
mândzu, 33
Mândzul, 34
mângâia, 190
mânu(le), 111
mânz, 34, 45, 46, 47, 49, 52, 201
Mânz, 33
mânzăli, 45
mânzare, 33
mânzat, 33
Mânzaţii, 34
mârşav, 214
mâşcoi, 35
mâst, 226
mbret, 126
mbrëtëreşë, 151
me exrucior, 121
me moeneo, 121
mẹa, 102
mẹa, 93
mea mater, 116
meal, 31, 42
media dies, 155

media hebdoma, 156
media quadragesima, 155
medietatem, 30
meglenoromâni, 22, 23, 105, 135, 138
Mehadia, 53, 58, 166
mëkat, 78
melc, 15, 43, 46
mele, 88, 94
melem, 94
Melich, János, 162, 191
melum, 93
memoria, 143
menjar, 139
mens, mentis, 122-123
mensa, 132
mensem, 132
mensis, 132, 171
mensura, 146
mentionem, 146
Menumorut, 186
mer, 93
mëraj, 33
mercel, 128
mercoledì, 155
mercredi, 155
mercuri(i), 155
Mercuris dies, 155
merda, 64
merdue, 128
mërej, 146
merge(re), 136
mergere, 136
mergoi, 136
mërgoj, 136
merkuldì, 155
Merlo, Clemento, 141
mes, 132, 172
més, 172
mës, 33
mese, 172
mesteacăn, 190
meşteşug, 107
metafonie, 102, 109
metatează, 18, 21, 27-28, 30, 136, 213, 214
meun, 44
meus, 145
Meyer, Gustav, passim
Meyer-Lübke, W., 30, 90, 104, 119-120, 132
mëz, 33
mëzë, 33
mi, 12
miazăzi, 155
mica, 64
Micia, 58, 177
micula, 130
miel, 88, 94
miércoles, 155
miere, 88, 94
miérkus, 155
Mihăescu, H., passim
Mihăilă, Gh., 51, 189, 210-212, 215
Mihăilescu, Vintilă, 199
mihi aflatur, 153
Mihilă, 216
Miklosich, Franz, passim
milă, 217
miles, 51
Miletici, 175
mille, 145
milostiv, 117, 217
mine, 12
mini, 12
Ministerul Cercetării şi Tehnologiei, român, 98
minutalia, 147
mira(re), 146
mirar, 146
mirare, 146, 228
mirari, 146, 228
Mircea Vodă (Constanţa), 184
mire, 15, 43, 51, 60
mirer, 146
mirio, -onem, 146
Miron, Costin, 170
mirte, 155
mirus, 146
mirus, -a, -um, 146, 228
mişca, 50
misedma, 155
mĭškŭ, 35

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

missa, 141
mistreț, 43, 46
Mithra, 76
Mitwoch, 156
mladica, 214
mlădiță, 214
mladu, 214
mnezi, 155
moacă, 33
moară, 99, 220
Moașa, 34
moașcă, 35
Mocșa, 34
modhul, 32
modhulje, 32
moener, 121
moêr, 142
Moesia, passim; ~ Inferior, 9, 57, 58, 59, 63, 157, 160, 177, 201, 228, 229; ~ Prima, 80; ~ Superior, 9, 57, 59, 63, 87, 157, 160, 201, 228, 229
moesii, 55
Moga, I., 162, 168, 170, 187, 193, 194, 196, 197
mogila, 33, 42
moglie, 137
mogliera, 137
mogulj, 34
moguljë, 33
mogyla, 213
Moigrad, 58, 71, 186
moillier, 137
mois, 172
Moise din Choren, 193
molam, 99, 102
molarius, 148
Moldova, passim
Moldovan, 22
Moldoveanu, D., 53
moler, 142
molere, 142
molher, 137
molie, 216
molinum, 99
mollis, 145
Molomvize, 197
molt, 117
Mommsen, Th., 162, 188
Monastir (Bitolia), 159
mǫndz, 33
monede, 178, 185
monezi, 185, 186
monoftongare, 102
monogeneză, 96, 114, 116
montem, 102
morak, 35
Moravia, 174, 197
morcov, 216
mǫre, 32
Morešu, 60
mori, 102
morin, 99
morire, 145
mŏrus, 219
moş, 16, 34, 41, 46, 49, 51
Moş, 34
moša, 34
Moşanu, 34
mošë, 34
moshë, 34, 41
mosoc, 15
most, 226
mosto, 226
moşu, 34
Moşu, 34
Moşuleț, 34
moț, 15
moțiune, 151
Motru, 52, 60
moudre, 142
moult grand, 117
moura, 35
moût, 226
mozula, 10
mrac, 35
mreajă, 216
mrok, 35
mrŭšavu, 214
muăat, 140
mua-më, 12
muc, 34, 42

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

mucidus, 148
mucuri, 34, 42
Mugeni (Harghita), 166
mugetë, 35
mugleri, 137
mugu, 35
mugulj, 34, 42
mugur, 34, 49, 52
Mugur, 34
Mugur(e), 34
mugure, 16, 21, 46, 47, 51
Mugure, 42
Mugurel, 34
muier, 137
muiere, 137, 222
muito formoso, 117
mujer, 137
muk, 35
mulgere, 153
mulier, 137
mulierem, 137
Muljačič Žarno, 142
muller, 137
mult frumos, 117
mult milostiv, 117
multu bine, 117
multu mușatu, 117
muncă, 208, 215, 216, 217, 221
munte, 11, 22, 31, 33, 34, 39, 41, 46, 65, 102, 136
Munteanu, Lucia-Gabriela, 65
Muntenia, passim
Munții Apuseni, 57, 98, 100, 171, 173, 195
Munții Balcani, 9, 26, 27, 33, 104, 114, 115, 158, 160, 176, 199, 204; ~ Haemus, 158, 204, 207, 209
Munții Carpați, 9, 66, 69, 82, 187, 199, 207, 210, 214; ~ Galiției, 9
Munții Pind, 66, 193, 202, 209
Mureș, 14, 52, 60, 164, 166, 170, 179, 231
murg, 34, 47, 49, 52
Murg, 34
murg(av), 35
Murgaciul, 35
Murgana, 35
Murgas, 35
murgast, 34
Murgeanca, 35
Murgeni, 35
Murgești, 35
murgu, 34
Murgu, 35
Murguleț, 35
muru, 132
murum, 132
murus, 132, 219
muryi, 35
mus, 35
mușat, 46, 140
musca, 145
mușcă, 35
Mușcă, 35
mușcoi, 35
Mușcoi, 35
muscŭlus, 35
mușeat, 140
mushkë, 35
mušk, 35
musso, 35
must, 226
mušt, 226
musteață, 190
mustu, 226
mustum, 226
muy hermoso, 117

N

n(u)earcă, 130
Naciu, Constantin, 98
Nähesprache, 233
nai, 172
naiba, 45
naibe, 45
Naissus, 72
nalț, 103
Nandriș, O., 92, 93, 95-96, 100, 102
Nánfalva, 197
Nanu, 197
Napoca, 58, 71, 139, 165, 177, 178, 231

BCU - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Napoli, 116
nascere, 145
nasipu, 222
Naşloc, 178, 232
nastilo, 191
nasture, 191
Natale, 76
Natalis, 76
natalis solis invicti, 76
Nay, André Du, 168, 188, 191, 192, 198
nazalizare, 38
nădragi, 216
năduh, 217
nămaie, 131
nămal', 131
nămali, 131
nămal'u, 131
Năneşti, 197
năpârcă, 16, 35, 38, 46, 47, 48, 49, 95
Năpârcă, 35
năpastă, 217
năprotcă, 35
Năruja, 53
năsărâmbă, 15
năsip, 222
Năsturel, P. Ş., 206
nătâng, 217
năuc, 217
năvală, 217
năvod, 216
Năvodari, 218
năzdrăvan, 217
ncalţu, 103
ncl'inăţune, 78
nea, 172, 232
nearcă, 130
neblia, 50
nebula, 50
nec, 124, 145
nec... nec, 124
Necrasov, Olga, 182
negaţia, dublă, 123; ~ simplă, 123
negresco, 120
negrescu, 120
negru, 11, 34, 47
negru ca păcura, 170
Negruzzi, C., 117
neguli, 50
negură, 50
nemal, 131
nenna, 43
neologism, 77, 78, 127, 131, 142, 172, 204
neoroeslerieni, 169, 177, 188, vezi şi *roeslerieni*
nepër(t)kë, 35
nepërkë, 35
neque, 124, 133
nercu, 130
nerea, 50
nerod, 217
nerotacizare, 15
Nestor, I., 162, 170
netidus, 148
neu, 172
neuit, 108
neula, 50
nevastă, 215, 216, 217
nevasto, 88
nevăstuică, 216
neve, 172
neveastă, 222
nevĕsta, 222
nevjesta, 222
nevoie, 218
nevolja, 218
nevoljie, 218
ngë vajdë, 113
ngl'eţ(u), 103
ni... ni, 124
Niceta din Remesiana, 72, 77
Nichiteni (Botoşani), 182
Nicoară, 190
Nicolas, 190
Niculescu, Al., 168
Niculiţel, 84
nicură, 130
nidus, 144
niebla, 50
nieve, 172
niewiesta, 222

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

niger, 47
nigritia, 147
Nin, 227
nipârtică, 35
Nipru, 56
nirare, 146
Nireş, 178
nirukel, 172
Niš, 9, 158
Nish, 201
nisip, 216, 222
Nistru, 160
nivem, 172
njërk, 130
njerkë, 130
noapte, 28, 108, 113
noapti, 108
noche, 108
noctem, 108, 113
nodus, 145
Noël, 75, 76
noian, 36, 46
Noian, 35
noif, 172
noite, 108
nomen, 112, 165
nomina, 112
non andare, 123
non dabo, 115
Nona, 227
Nopsa, F., 188
nopti, 108
nopţi, 113
Noricum, 59, 63
noroc, 220
norod, 215, 217
Norricum, 67
Noşloc, 166
noster, 145
notte, 108
Novac, 217
Novelletto, Andrea, 98
noverca, 130
Novi Pazar, 87
nsura(re), 222
nsurare, 222
nsurinare, 130
nsurinat, 130
ntân'u, 118
nu mergereți, 123
nucetum, 147
nuit, 108
numal'u, 131
nume, 112
nume de familie, 16, 20-21, 23-24, 25-27, 31, 35-36, 39, 40-41, 165
numere, 112
Numeri Dacorum, 166

O

o să cânt, 115
o să cânte, 115
o să cânți, 115
oală, 102
oaie, 10, 19, 39, 48, 64
oaie zârnă, 10
oame, 113
Oancea, 197
oare... oare, 124
oarfan, 190
obiceiuri articulatorii, 94
obidă, 216
Oblika, 189
obraz, 144, 215, 216
Occident, 7, 74, 136, 203, 231
oced, 225
ocel, 225
ocĕli, 225
ocĕlŭ, 225
ocet, 225
ochi, 107
ocl'u, 107
oclus, 107
ocluzive, 108
ocnă, 113
Ocna Sibiului, 166
octo, 14, 95, 145, 201
oculosus, 149
oculus, 107, 145
Oder, 214
Odessos (Varna), 57, 158

BCU TRANSILVANIA CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

odihnă, 13
Odris, regatul, 183
odrizii, 9, 55
odwiać, 43
Oesterreicher, W., 70, 85-86, 230, 233
of, 46
ogar, 216
ogor, 130, 216, 220
ograda, 214
ogradă, 214, 216
oh, 108
Ohrida, lac, loc., 158-159, 161, 162
oi cânta, 115
oie, 129
oir, 221
Oiscos, 60
Oituz, 53, 58
okno, 113
oláh, 176
oliu, 172
Olt, 39, 52, 54, 58, 60, 164, 170, 174, 227, 231
oltar, 73, 226
oltar(i), 73
oltari, 79, 226
oltariu, 73, 226
Oltenia, 9, 43, 53, 58, 81, 83, 138, 173, 174, 177, 179, 197, 202, 204, 210, 224, 232
Olteni (Teleorman), 84
Oltina, 53
Oltu, 60
olŭtari, 73
omofonie, 131, 132
omonime, 113, 119, 134, 139
omonimie, 64, 118, 119, 129, 132, 133, 134, 143, 151, 221, 222
omule, 113
on, 79, 108
ōnăgārius, 42
ŏnăgrărius, 32
onagrier, 32, 42
Onceşti, 197
Onciul, D., 162, 170, 200, 205
oncle, 139
Onkel, 139
onomastică, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 34, 37, 41, 42, 217
onore, 92
ontem, 101
opera, 66, 104, 137, 197, 205
opt, 14, 95, 201
Optatiana (Cluj), 58
opu e, 223
opus est, 223
or, 102
orda, 40
Orda, 40
Ordissos, 52
orecchio, 108
oreille, 108
oreja, 108
orelha, 108
orella, 108
Organizaţia Genome Human (HUGO), 97
Orheiul (Bistriţa), 166
ori... ori, 124
oricla, 108
Orient, 74
origine, passim
oro, 102
Orosius, 180
orrare, 127
Orşova, 58, 179
ortoman, 15, 54
Ortutay, Gyula, 168
os, 48, 149
os, oris, 143
oscorušca, 150
oscoruşka, 150
oscruşca, 150
Osem, 60
ossum, 48, 145
ótropteiu, 37
oţel, 216, 225
oţet, 216
oţet, 225
ouir, 221
ourir, 221
ouro, 102

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ovăz, 135, 216
ovem, 64
Ovis aries, 129
ovis, -em, 129
ovum, 64, 129, 132

P

pac, 23
pacare, 145
pacoste, 217
padule, 136
padulis, padulem, 136
paene -ad, 124
paeonii, 55
Paetovia, 109
pagá, 72
paganitas, -tatem, 72
pagano, 72
paganus, 71, 72, 79, 178, 227
pagão, 72
page, 218
pagó, 224
pagua, 224
pagubă, 216
pagus, 71, 72, 227
païen, 72, 79
paienneté, 72
pakëtzari, 74
palatalizare, 14, 87, 88, 104, 107, 109
palea, 145
Palladius din Ratiaria, 83
palma, 145
palmiento, 135
palta, 213
paludem, 136
palum, 99
palus, -udis, 136
pamentu, 135, 171
Panaitescu, P. P., 56, 83, 194-196, 199
panis, 145
Pannonia, passim
Pantalia, 158
paó, 224
paon, 224
paone, 224
Papahagi, Pericle, 29, 33, 37, 51, 75,
Papahagi, Tache, 20, 51, 95, 143, 214, 221
papar, 140
pappare, 140
papură, 190
paq, paque, 218
par, 94
parabola, 137, 220
parabola fabulare, 142
parabolare, 142, 220
paraid, 219
paraula, 220
paraular, 220
Parâng, 171
parângă, 190
parcu-lui, 111
pared, 219
parede, 219
paret, 219
parete, 219
paretem, 219
paries, -(i)tem, 219
parita, 213
parlare, 142, 220
parler, 142, 220
paroh, 80
paroi, 219
paroj, 36
parola, 142, 220
parole, 90, 142, 220
parórron, 36
parte, 226
pasca, 80
pască, 79, 190
Paschae, 79
pascoa, 80
Pascu, Giorge, passim
Pascu, Șt., 68, 71, 162, 166, 177, 179, 198-200
pashkë, 79
paska, 80
paske, 80
paskë, 80
pasqua, 80
passus, 145

BCU - ASCENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pastorem, 48
pastruga, 55
pasulj, 224
pater, 17, 139, 144
Paşca, 54
Paşte, 79
Paşti, 79, 190
Paştu, 79
patria primitivă, 74, 100, 159-160, 173, 188-189, 201-202
patru, 96
patruzeci, 118
Patsch, C., 162, 188
patz, 218
pau, 218
pauimentum, 147
Paul, 112
paúl, 136
paule, 136
pauli, 136
Pauli, C., 188
paumentum, 135, 171
paun, 224
pauni, 224
paunica, 224
paunŭ, 224
pauper, 135
Pautalia (Küstendi), 158
pavão, 224
Pavel, Maria, 71
pavimentum, 135, 171
pavo,-onis, 224
pavon, 224
pavón, 224
pavone, 224
pavun, 224
pax, -cis, pacem, 218
payaun, 72
paz, 218
păcat, 78
Păcura, 170
păcură, 232
păcurar, 48, 171
Păcurari, 4, 171
Păcurariul, 171
Păcurele, 170
Păcureni, 170
Păcuricea, 170
păgân, 71, 72, 227
păgânătate, 72
păgânitate, 72
păianjen, 216
păngănire, 227
păngon, 72
păpuşă, 50
păr, 93, 94
părău, 36, 48
păresâne, 118
păresimă, 118
păresimi, 118
părească̂ni, 118
păroi, 36
păstor, 48, 213
păstorit, 46, 65, 194, 195
păstra, 12, 43, 45, 46, 170
păstrăv, 216
păstrugă, 55
păsuli, păsulă, 224
pătedz, 74, 141
pătidzari, 74
Pătruţ, I., 19, 88, 189, 210-211, 214-215
păun, 224
Păun, O., 175
păune, 224
pângân, 72
pângânitate, 72
pânză, 43, 50
pâques, 80
pârâu, 19, 46, 47, 95
Pârâu, 36
pârău, 36
Pârvan, V., 56, 68, 71, 157, 162, 169, 170, 171, 184, 194, 198
pe mine, 12
peasce, 107
peaşte, 107
pecado, 78
pecat, 78
peccato, 78
peccatum, 78
pecco, -are, 78

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pecenegi, 175, 228
péché, 78
pecora, 19, 171
pecoraio, 171
pecorarius, 48, 148
pectem, 145
pĕctum, 101
peçuel, 105
pecură, 170
pecurarius, 171
pecurarus, 171
pecuror, 171
Pedersen, 19
pedestrem, 172
pĕdestrem, 172
pedestru, 172, 232
pëgërë, 72
pëgëy, 72
pegola, 170
pegureïro, 171
peis, 107
peix, 107
peixe, 107
pekad, 78
pekkadu, 78
pekla, 170
pĕlem, 101
pelin, 216
pellis, 145
Pelopones, 210
Peninsula Balcanică, passim
Peninsula Iberică, 44, 59, 91, 99-100, 116, 120, 137, 139, 140
Peninsula Italică, 139
per, 10, 93, 123, 124, 129, 145
per extra, 123
per in, 123
per inter, 123
perambulare, 64, 129
perdere, 145
pĕrdo, 101
perete, 219
perie, 216
pernă, 216
përrallë, 137
Persia, 188
Persichetti, 98
përua, 36
peș, 218
pescar, 216
pesce, 107
pesol, 105
peșt, 107
pește, 57, 107, 216
peșteră, 160, 216
pęști, 107
petec, 50
petiolum, 105
pétiolus, 87
petra, 48, 102, 145
Petre, 197
Petre, Aurelian, 183
Petre Govora, Gh. I., 179
Petrosa, 189
petrosus, 149
Petrovici, Emil, passim
pez, 107
pezón, 105
pezuelo, 87, 105
Philippide, A., passim
Phlug, 219
Phocas, 185
piatră, 102
piangere, 142
piatră, 48
Piatra Frecăței, 84
Piazza, Alberto, 97
Pić, J. L., 205
picat, 78
picciolo, 105
picior, 87, 105, 221
picioru, 105
pičor, 105
pičor(u), 105
picot, 78
picula, 170
pïculum, 171
picurar, 148, 171
picuraru, 171
piele, 101
pieno, 109, 144
piephigi, 55

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

piept, 101
pierd, 101
Pietroasele, 69
pikŭlŭ, 171
pila, 220
pilă, 216
pilla, 220
pilum, 93
pilus, 145
pin, 103
pinho, 103
pino, 103
pinum, 103
piorar, 171
Pirot, 158
Pisani, V., 96, 112
piscem, 107
piscis, 145
pisina, 132
pistrŭ, 55
pittacium, 50
piů alto, 116
piuă, 220
pivinica, 214
pivniță, 214
pivniță, 216
pix, picis, 170
pizmă, 217
pko, 78
placenta, 129
plăcintă, 129
plaindre, 142
plaion, 190
plangere, 142
planher, 142
plañir, 142
planta, 137
platea, 135, 141
plățintă, 129
Plaut, 140
ple, 109, 144
plec, 152
plein, 109, 144
plenum, 145
plenus, 101, 109, 144
pleoapă, 102
plicare, 87, 152
plier, 87, 152
plimba, 64, 65
plimba(re), 129
plin, 101, 109, 144
Pliniu, 194
pl'ir, 109, 144
plorare, 142
ploșniță, 216
Plovdiv, 60
pluayer, 142
plug, 45, 113, 131, 132, 216, 219
Plugari, 218
plugi, 219
plugŭ, 219
Plugul, 218
pluh, 219
pluhur, 92
plus haut, 116
poală, 216
poart, 109
poartă, 80, 87, 196, 226
poarte, 226
pociump, 54
Pociump, 23
poço, 87
pod, 113, 135, 215, 216
Poeneşti, 181
poftă, 217
poganiti, 72
poganu, 79, 227
Poghirc, C., 13, 15, 17, 23, 27, 30, 45, 50, 53, 75, 113, 214
pograba, 28
Poiana, 84
poiană, 215
pojar, 217
Pojejena, 179
poligeneză, 96, 114, 116
poliță, 216
Politzer, R. L., 96
polvere, 92
pometum, 147
ponere, 154
pons, 65, 135, 145
pons, -tus, 141

BCU - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pont, 135
ponte, 135
pontem, 135
Pontul Euxin/Pontus Euxinus, 158
Pop, S., 33
popă, 217
Popa, R., 179, 168
Popa-Lisseanu, G., 186, 187
popar, 133
Popescu, Emilian, 87
Popescu, Radu Sp., 53
poppare, 133
populus, 48
porcarius, 148
porcella, 150
porcellus, 150
porcus ille silvaticus, 111
Porolissum, 58, 71, 165, 177, 210
porta, 184, 226
pórta, 226
porți, 109
Portița, 184; ~-Bogasi, 184
portughezi, 156
Poruciuc, Adrian, 51, 191
posse, 145
post, 151, 185, 217
Poște, 79
Postojna, 59
postruga, 55
postrungă, 54, 55
Potaissa, 58, 71, 165, 177, 185, 231
potecă, 65, 135
potir, 217
potop, 216
pouper, 133
pous, 87
pozo, 87
pozzo, 87
pozzu, 87
Praăa, râu, 159
prae intro, 123
praehendere, 153
praenomen, 165
praeponere, 154
praesbiter, 141
praesbyter, 79
Praesidio, 158
Praevalis, 59
Praevalitana, 59
praf, 216
prag, 214, 216
Prahova, 34
prăpastie, 216
prapur, 217
prat, 78, 141
pravilă, 217
praz, 216
praznic, 217
pre(s)tre, 79
pre(v)eire, 78
prébere, 79
precări, 138
precare, 138
precor, -ari, 79
Preda, C., 185
predi, 78
preftu, 78, 141
pregá, 138
pregar, 138
pregare, 79, 138
prehendere, 154
preide, 78
preire, 78
prekur, 138
prender, 153
prendere, 153
prendre, 153
prenre, 153
preot, 55, 56, 78, 141, 190
preoteasă, 151
prepeliță, 216
presbyter, 141
prēsbyter, 78
Prespa, lac, 158-159, 193, 202
preste, 79
prete, 78
prêtre, 78
prętresse, 151
pretro, 78, 141
preumbla, 129
préute, 78
prévere, 78

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

prewt, 78, 141
priamare, 129
priari, 138
prier, 78, 79, 138
prieten, 124, 217
prift, 79
priguliero, 171
priimnare, 129
primarius, 118
primăveară, 155
primavera, 155
primavere, 155
primavoire, 155
primbla, 129
prime flour, 155
primum uer, 155
primuveară, 155
principiul onus probandi..., 194
prisacă, 216
prispă, 216
Pristina, 159
priviti, 218
Prizren, 157
proasto, 88, 113
probus, 135
procedere, 64, 129
Procopius din Caesarea, 104, 184, 213
Procopovici, Al., 162
Prodan, D., 162, 170
proelium, 142
profraza, 123
Programe Human Genome Diversity (HGD), 97
Proiectul HGD-România, 98-99
prosgatos, 190
Protase, D., 71, 162, 166, 167, 170, 174, 179, 185
protoromâna, passim
Provence, 99, 138
prunc, 43, 46
Prut, 36, 52, 160, 164, 170, 214, 231
Pseudo-Apuleius, 10
Pseudo-Vopiscus, vezi *Vopiscus*
Ptuj, 109
puant, 135, 141
Publius Aelius Antipatrus Marcellus, 194
puente, 135
puerta, 226
puint, 135
puits, 87
pulbere, 92
pulcher, 140
Pulpudeva, 60
pŭlverem, 92
pulvro, 92
pungulo, 28
punt, 135, 141
pup, 36
pupă, 36
pupăză, 24, 36, 46, 47, 51
Pupăză, 36
pupcă, 36
pupë, 36
pupează, 36
puppa, 133
pupui, 36
pupuza, 36
purcede, 64, 130
Puşcariu S., passim
puţ, 87
puteus, 87
putred, 64, 129
putrid, 129, 148
putridus, 64, 129, 148
pyll, 136

Q

qafa, 22
qafë, 22
quadragesima, 79, 118
quadrum, 50
quai, 44
qualis, 87, 145
quando, 145
quantus, 145
quaresima, 118
quaresma, 118
Quartine vivas, 177
quatt(u)or, 96
quattuor, 145

que je chantasse, 119
que me alegrase, 119
queiljo, 107
queso, 107
qui(d), 145
quid comedent quid ebibent, 139
quinque, 88, 96, 118, 145
quishë, 141
quomodo, 145

R

Rabelais, 32
rabus, 150
rac, 216
raca, 36
radere, 219
radiam, 105
Radu, 217
radză, 105
Raevschi, N., 118, 212, 214-215
ragëlja, 17
rai, 105
raig, 105
raio, 105
raipa, 109
rana, 48, 101, 212
rană, 100, 101, 216, 217
rancidus, 148
ranunggiu, 172
rapiță, 216
rariță, 216
Raša, 59
rastelum, 135
rață, 15, 37, 46-47, 49, 52
Rață, 36
ravac, 15
rayo, 105
ază, 105
razboj, 140, 208, 218, 219
razza, 105
răbda, 43, 46, 50
răchită, 216
răgăz, 216
rărunchi, 173, 232
Răţoaia, 37
Răţoi, 37
Răţoiul, 37
rău, 94, 95, 144
război (de ţesut), 216
război, 217, 219
Râm, 227
râmfă, 15
râncă, 191
râncheza, 190
rânciob, 191
rând, 218
rânză, 15, 46, 47
râpă, 31, 109
râs, 216
râşniță, 220
râu, 20, 48, 53, 94, 95, 108
Râul Alb, 197
Râul de Mori, 197
râvnă, 217
rea, 93
réca, 36
réce, 36
recens, 126
Recidiva, 83
red, 218
redă, 218
reducție, 102
regem ille bonum, 111
regula, 137
Reible, W., 70
reich, 218
Reichenkron, G., passim
Reinheimer Râpeanu, Sanda, 115
Remesiana, 158
rena, 222
reniculus, 173
renunculus, 173
reo, 142
Repedea, 227
Repedele, 196
rerë, 222
res, 163
respondere, 152
Reşca, 58
retorna, 204
retornare, 204
retourner, 204

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Reţia, 91, 92
reu, 95
reus, 95, 142
ri, 142
riba, 109
riborasta, 10
ricco, 218
riche, 218
rico, 218
ridere, 145
Rijeka, 109
Rim, 227
Rimini-La Spezia, linia, 134
Rimu, 227
rio, 108, 142
rip, 109
ripa, 109
ripa(m), 109
rismarină, 155
riturnare, 204
riu, 108
riuus, 108
riva, 109
rive, 109
rivus, 48, 95
roată, 29, 108
rod, 215
roda, 108
roditь, 76
rodo, 143
Roesler, R., passim
roeslerieni, 162, 188, 194, 199, vezi şi *neoroeslerieni*
roga, 79
rogar, 79, 138
rogare, 79, 138
rogatio, 79, 146
rogojină, 215, 216
roguşa, 150
Rohlfs, G., 19, 29, 90, 99, 114-116, 126, 134, 137, 138
roi, 26
Rojedevsto, 76
rǫka, 191
Roma, 75, 99, 141, 169, 195, 203, 227
Romana, cartea lui Iordanes, 87
Romania, passim; ~ apuseană, 7, 44, 65, 88, 104, 111, 121, 142, 148, 210, 230; ~ de Est, 233; ~ de Vest, 233; ~ occidentală, 104; ~ orientală, 88; ~ răsăriteană, 63, 71, 104, 111, 148, 173
romaniscus, 149
România, 7, 9, 32, 42, 52, 87, 98, 196-197, 205
românism, 180, 202, 210
romanitate, 11, 71, 73, 86, 109, 160, 174, 180, 209-210, 229; ~ occidentală, 59, 140; ~ orientală, 59; ~ sud-est europeană, 59
romanizare, passim
romanus, 176
romei, 192
Romula, 58, 188
rǫpa, 109
Roques, M., 96
ros marinus, 155
rosa, 79
rosă, 36
Rosalia, 79, 226
Rosalii, 79
rosaria, 79
rosë, 36
Rosetti, Al., passim
Roşia Montană, 58
rosmarin, 155
rosmarino, 155
rost, 143
rosto, 143
rostre, 143
rostro, 143
rostrum, 143
rota, 145
rotacism, 15, 99, 100, 108
rotacizare, 14, 38, 100
rŏtam, 108
rotë, 108
rotundus, 145
rou, 108
rouda, 108
roue, 108
rovar, 138

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

rover, 79, 138
rovinare, 146
roxolanii, 9
rozmarin, 155
rrëgallë, 17
rrenoj, 146
rudă, 217
rueda, 108
rufă, 216
Ruffini, M., 162
Rufius Festus, 169
rugă, 79
ruga(re), 79, 138
rugăciune, 79, 146
ruge, 77
ruinare, 146
Ruma, 227
rumân, 176
rumänisch, 149
rumăr, 176
rumigare, 133
rumpere, 145
runc, 220
runcus, 220
ruota, 108
ruralizare, 135
Rusal'ă, 79
Rusale, 79
rusali, 79
Rusalii, 79, 226
rusalija, 79
Rusalija, 226
rusalja, 79
Rusalja, 226
rusalje, 79
rusalji, 79
rusalka, 79
Russu, I. I., 9-11, 15-16, 38, 43, 54, 56, 60, 162, 166, 170, 186, 188-189, 212
rustica lingua, 88
Rusu, Mircea, 186, 188
Rusu, Valeriu, 172
Rym, 227

S

sa, 123
sábado, 156
sabata, 156
sabato, 156
sabbatum, 156, 227
sabie, 217
sabota, 227
sabula, 37
saccus, 145
Sacea, 184
Sacerdoțeanu, A., 84, 170, 193
saeculum, 143
saint, 80
Sala, Marius, passim
salbid, 137
Salona, 227
Salonic, 59, 165
saltare, 145
saludá, 133
saludar, 133
saludare, 133
salüder, 133
saluer, 78, 132-133
salutare, 78, 132-133
Samarina, 22, 34
sambata, 156
sambatum, 156, 227
sambene, 96
samda, 156, 227
samedi, 156, 227
samno, 92
Samus, 60, 165
san(to), 80
sanc, 96
Sancta Maria, 80
Sanctus Basileus, 80
Sanctus Demetrius, 80, 190
Sanctus Georgius, 80, 190
Sanctus Helias, 80
Sanctus Ioannes, 80
Sanctus Joannes, 190
Sanctus Johannes, 80
Sanctus Nicolaus, 80
Sanctus Petrus, 80, 190

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sanctus Theodorus, 80
sanctus, 80, 190, 217, 226
Sandfeld, Kr., 90, 112-115, 211
sang, 96
sangre, 96
sangue, 96
sanguem, 145
sanguine, 96, 103
sanguisuga, 135
Sanie, S., 10, 56, 57, 66, 83, 167, 207
sanitatem, 147
sānje, 96
sanquem, 145
sant, 80
Santi Quaranta, 159
Santini Carlo, 163
santu, 80
são, 80
sapadu, 156
sapere, 137
sapo, 48, 145
sapo, -onis, 225
sapone, 225
saponem, 225
sapōnem, 225
saponi, 225
sapto, 107
sapun, 225
sapunŭ, 225
Saramandu, N., 115, 206
sarbăd, 47
sarbid, 137
Sardinia, 14, 91, 92, 95-99, 137, 140
sardis, 27
sarmaţi, 9, 58, 181
Sarmizegetusa, 9, 56, 58, 177-178, 196, 231
sat, 22, 30, 39, 48, 53, 72, 194, 227
satam, 118
Satu Mare, 179
satum, 194
Saturnalii, 76
saudar, 133
Saussure, F. de, 203
savac, 15
săbota, 227
Sălacea, 84
Sălaj, 210
Sălaşuri, 84, 179
Sălduş, 53
săpone, 225
săptămână, 156
săptămonă, 156
săpun, 224, 225
Sătmar, 179
sâmbătă, 190, 227
sâmbură, 37
Sâmbure, 37
sâmbure, 46, 48, 51
sâmcea, 15
Sâmcel, 171
Sâmedru, 80
Sâmpetru, 80, 190
sân(t), 226
Sâncelul, 171
sândze, 96
sânge, 96, 103, 164
Sângeorz, 190
Sân-Gior(d)z, 80
Sânmedru, 190
Sânnicoară, 80
sânt, 217
Sânta Măria, 80
Sântana de Mureş, 81, 181, 182
Sântili, 80
Sântilie, 80
Sântioan, 80
Sântoader, 80
Sânvăsii, 80
Sânziană, 80
Sânziene, 80, 190
sârbi, 84, 225
scad, 64
scai, 44
scala, 99, 226
scalaria, 136
scaldare, 64, 145
scaldari, 64
scamn, 226
scamnu, 226
scamnum, 226
scand, 226

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

scapolare, 37
scapulare, 37
scară, 99, 226
Scardona, 227
scaun, 226
Scăpăra, 37
scăpăra, 49
scăpirari, 37
Scărlătoiu, 215, 217
scârbă, 217
schemata, 190
schiau, 210, 211, 213
schiavo, 210, 211
schit, 217
schmerscher, 136
Schmitt, Christian, 161
Schöpflin, G., 168
Schramm, Gottfried, 161, 165, 201
Schuchardt, H., 13-14, 19, 23-24, 75-76, 90, 104, 153
Schütz, Joseph, 76
Sciția (Scythia) Minor, 58, 63, 84, 157, 183-184, 186, 194, 201, 204, 229
sclab, 173, 232
scl'au, 210
sclavi, 210
sclavini, 210
sclavus, 210, 211
scloată, 173, 232
scloi, 173
sclugă, 173
scond, 226
Scodra (Scutari), 59, 157
scofeli, 45
scor, 219
scor, 220
Scorilo, 165, 231
Scorpan, C., 183
scoruscus, 150
scrânciob, 191
Scriban, A., passim
scribere, 137
scripsi, 120
Scriptores Historiae Augustae, 168
scrişi, 120
scula, 64
scump, 134, 216, 221
Scupi, 59, 158, 210
scure, 219, 220
se căntare, 120
se cântare, 119
se crede, 122
seara, 75, 109
s(e)arbăd, 137
searbăd, 48, 137
secare, 221
sĕcāre, 221
seccare, 221
seco, 219
secure, 219, 220
securis, 219, 220
securis, -em, 219
sedeo, 136
segunda, 156
segur, 219, 220
segure, 219
sehr schwarz, 170
semaine, 156
semana, 156
semantem, 25
semantism, 34
semita, 135
semper, 134
sench, 80
Seneca, 142
senex, 68
sent, 80
sepicula, 38
seps, 38
septem, 107, 145, 156
septimana, 156
septimani, 156
seram, 102
Serbia, 35, 59, 174
Serdica (Sofia), 60, 158
sere, 107
seri, 102, 109
sermo castrensis, 66, 69-70, 233
sermo cotidianis, 86
sermo cotidianus, 66, 70
sermo plebeius, 70, 86, 233

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

sermo provincialis, 66, 69
sermo rusticus, 66, 69-70, 86, 125, 233
sermo urbanus, 70, 86, 233
sermo vulgaris, 66, 86, 233
sérni, 219
serpens, 48
serpes, 48
serum, 41
sessus, 136
sestis, 144
set, 107
sete, 107
setemane, 156
setmana, 156
Seton-Watson, R. W., 162
sette, 107
settimana, 156
sex, 145
Sf. Ilie, 56
sfadă, 214, 216
sfat, 214, 215, 216
sfânt, 217, 226
sfeclă, 216
sfet, 80
sfeti, 80
sfoară, 216
sformare, 26
sgarda, 41
sgür, 219
shënjte, 80
shënt, 80
shepirellë, 38
shesh, 137
Shkodër, lac, 159
shkrep, 37
shpirt, 135
shtepani, 211
shtepâ, 211
shtjrrë, 39
shtremp, 44
shupë, 38
shut, 24
shyt, 24
si crede, 122
si, 145
sic, 87, 145
siccus, 145
sicilare, 221
Sicilia, 141, 195
siete, 107
Sighet, 179
Sighişoara, 177
signum, 201
Silistra, 60, 232
simn, 201
Simon de Kéza, 187, 232
simts, 118
sincretism, 110, 113
sincronia, 90
sinister, 44
sinonime, 121, 126, 133, 139, 143, 172
s'intrari, 119
s'intrarim, 119
s'intrarişi, 119
siptămână, 156
Siret, 52, 60, 164, 170, 184, 214, 231
sirmare, 26
Sirmium, 191
sistem arhaic latin popular, 91
sistem consonantic, 13, 103
sistem fonologic, 94, 207
sistem lingvistic, 7, 85-86, 88-89, 154, 157, 203-204, 207-208, 214, 230; ~ romanic, 119
sistem morfologic, 110, 223
sistem prepoziţional, 124
sistem vocalic, 91, 92, 93, 96
Sit tibi terra levis !, 135
sita, 219
sită, 113, 216, 219, 220
sito, 113, 219
skala, 136
sk'alda, 146
škale, 136
skapŭ, 221
škardhë, 41
skjap, 39
sklábñnos, 211
sklimb, 173
skoder, 146

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Skok, P., 29, 35, 50, 104, 142, 157, 158, 201, 229
skomen, 226
skomini, 226
Skopie, 9
Skoplje, 210
skoriș, 150
skortul, 142
skoruș, 150
Skradin, 227
škrep, 37
slavi, passim
slavizare, 86
slavo, 113
Slănic, 217
slimb, 173
Slimnic, 166
sloată, 173, 216, 232
slovă, 217
slověninu, 211
sloveni, 210
slověnínŭ, 210
sluga, 219
slugă, 219
smântână, 41, 212, 213
smeu, 44
smeură, 44
smirnă, 217
smoală, 170, 216
smungere, 153
Snagov, 217
snop, 215, 216
sondz, 96
soare, 99, 108
soartă, 64, 220
soarte, 64
soață, 222
Sobari, 181
sobota, 227
Soca, râu, 109
socia, 222
sŏcicus, 222
socius, 222
Sofia, 9, 45, 60, 188, 211
Sokal, R. R., 97
sol, solem, 130
solem, 108
soleo, 135
solere, 135
Solin, 227
Someș, 14, 52, 60, 164, 170, 179, 231; Someșu, 60
somn, 92, 216
sonare, 145
sonorizare, 109
Soporul de Câmpie, 166, 178, 232
sorë, 22
sorre, 22
sorrë, 22
sortem, 64
sorti, 64
soruta, 116
soru-ta, 116
soț, 222
soție, 222
Souma Coubradou, 171
Spania, 68, 115, 164
spaniola veche, 15
spános, 190
spantecare, 221
spantegar, 221
spată, 190
spectare, 142
Spinei, Victor, 11, 160, 183, 207
spiritus, 135
Spitzer, 39
split, 221
spor, 216
sreda, 156
Sredeț, 60
sredin, 156
stablum, 220
stabulum, 220
Stadtmüller, Georg, 189
stan, 213
stana, 213
stanar, 213
Standard Average European, 116
Stara Plamina, 204
Stara Zagora, 87
stare, 145

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

stareţ, 217
stati, 213
staul, 220
stavilă, 113
stavilo, 113
stămână, 156
stăpân, 15, 50, 211, 213
stâlp, 190, 216
stână, 15, 17, 50, 212, 213
stânca, 212
stâng, 44
stea, 93
steag, 217
steauă, 93
Steinke, K., 9, 12, 90, 112, 113
stejar, 15, 20
Stejarii Frumoşi, 202
stella, 93
stenes, 213
stenk, 44
stercoare, 154
sterilis, 39
sterp, 33, 46
sticlă, 113, 216
stiklo, 113
stinghie, 191
ştir, 39
Stobi (Ştip), 158
stog, 216
Stoicescu, N., passim
Stolniceni (Vâlcea), 166
stopán, 211
stopan, 211, 212
stopanin, 212
stopaninŭ, 212
stopanŭ, 212
Strabon, 55, 176
strajă, 217
strană, 217
strata, 135, 141
strămaş, 34
strămoş, 34, 41
strămuta(re), 154
Străuleşti-Lunca, 84
strepede, 46, 47, 48
stropşi, 44
strues, 26
strug, 37
struga, 38
Strugariu, 38
strugule, 38
strugur, 37
Strugure, 37
strugure, 37, 43, 46, 47
Strugureanu, 38
Strugurel, 38
Strugureni, 38
Strugurescu, 38
strung, 38
Strunga Ciobanului, Iezerului, 38
Strunga Mare, 38
Strunga Mică, 38
Strungariu, 38
strungariu, 48
strungă, 16, 38, 46, 48, 49
Strungă, 38
strungë, 38
strure, 51
stugule, 38
stup, 190
stupă, 190
stur, 190
stylus, 190
sŭtegu, 191
sŭtó, 118
subbota, 227
subire, 153
subota, 227
***sub**ponere, 154*
substrat, passim; ~ autohton, 42, 51, 113, 117; ~ celtic, 44; ~ comun, 65, 95, 209; ~ iberic, 48; ~ ilir, 95-96; ~ indigen, 112; ~ ligur, 99; ~ osco-umbric, 91, 96; ~ politic, 112, 157, 168, 195; ~ romanic, 98, 209; ~ traco-dac, passim
Sucidava, 83, 165, 180
sufixe augumentative, 150
suflând, 153
Suidas, 77
suliţă, 217

Sulzer, P. J., 161, 167, 192, 201, 204
Sumacu bradu, 171
suman, 216
Sumat, 171
sumbola, 37
sumbull, 37
sumesta, 213
sumetat, 213
summus, -a, -um, 171
super, 125, 145
superstrat, 117, 140, 207-208, 218; ~ germanic, 108, 208, 210; ~ slav, 7, 208, 228, 230
supranume, 23-24, 30, 36-37, 39
supune(re), 154
surcŭlus, 37
surdus, 145
Surella, 189
surin, 130
šut, 24
suta, 24
Sutaș, 24
sută, 12, 24, 118, 213
suto, 118
sŭto, 118
suus, 145
sŭvada, 214
sŭvětŭ, 214
sveti, 80
svętŭ, 80, 226
Sviniţa, 179
symbola, 37
Syria, 166
Syrmium, 59
Székely, János, 162, 167
Szekfu, Gyula, 162
szoppan, 225
szuty, 24

Ș

štirka, 39
șagă, 107
șapic-șapic, 38
șapte, 107
șapti, 107
șarpe, 48
șchei, 210
șchiau, 210, 211
șcl'ifur, 173
Școala Ardeleană, 164
Șeineanu, L., 25, 212
șepte, 107
șes, 136
Șincai, Gh., 170
Șipot (Suceava), 183
șir, 43
șiră (șireadă, șirâmpâu), 15
șiret, 107
șleamătă, 190
șopa-șopa, 38
șopârlă, 15, 46, 49, 54
șopârlă, 35, 38, 47
Șopârlă, 38
Șopârlești, 38
șoște, 107
șovăi, 45
Ștefănescu, Gh., 98-99
Ștefănescu, Șt., 170, 180, 199
știr, 216
Știră, 39
știrb, 217
știubei, 44
știucă, 216
șubă, 216
șut, 24
Șutescu, 24
Șuțul, 24

T

tabha, 39
tac, 23
tafa, 191
Tagliavini, C., 63, 90, 92, 99, 100, 126, 134, 138
tain, 216
taină, 217
talan, 191
tală, 191
taliare, 145
talis, 145
Tamas Lajos (Trelm), 162, 167
tanti, 87

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

tantus, 145
Tanz, 218
Tapae, 53, 58
Tarasa, 165
tare, 43
Tarsa, 231
Tarsatica, 109
tata, -anis, 144
tată - tătăne, 144
tată - tătâne, 144
taur, 102, 223
táuru, 102
taurum, 102
tăcine, 107
tăciune, 107, 146
tăciuni, 107
Tălpia, 53
Tănăsescu, A., 175
Tăpía, 53
tătarii, 175
tăvăli, 45, 217
tâlc, 217
tâmp, 217
tânăr, 64, 214
târfoi, 155
târg, 216
Târgu Mureş, 178
Târnava, 197
Târnăvioara, 178
Târnova, 217
Târpeşti (Neamţ), 182
teacă, 190
teafăr, 45
teasc, 215
tecer, 219
teiser, 219
teixir, 219
temniţă, 214
tempi nostri, 116
tempora, 112
tempus, 145
ténar, 64
tender, 64
tener, 64
tenere, 145
tenero, 64
téneru, 64
tenre, 64
Teodor, Dan Gh., 83, 162, 170, 181-183, 185, 207
teoria vetrelor sau a centrelor, 173
terçera feira, 156
Terenţiu, 139
tërfoj, 155
terminologie, 48, 73, 76, 79, 135, 137-138, 141, 171,189-190, 206, 210,216,
terno, 64
tērra, 88, 135
terra, 88, 145
terre, 71, 88, 135
Terrenato Luciano, 98
terrina, 135
Tertius Julianus, 58
tertius, 118
Tertulian, 71
Tesalia, 193, 202
Tessalia, 189
tessere, 219
testa, 138
testudo, 138
testum, 138
tête, 138
teto (= tectum), 87
Tetovo, 159
teu irma, 116
texere, 219
texte rotacizante, 100
textum, 137
teza roeslerianã, 163
tezaure, 166, 177, 185, 232
thark, 39, 174
Theil, H., 162
Theophanes Confessor, 204
Theophylaktos Simokattes, 204
thep, 39, 174
thërrimë, 26
thifas, 191
Thracia, 59, 158, 204
thumbulje, 37
thumbull, 37

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Thunmann, Johann, 170, 175, 188, 204
Tibiscum, 58, 71
Tibiscus, 60
tição, 107
tiera, 88
tierno, 64
tierra, 88
tiessi, 219
tihnă, 13, 217
Tiktin, H., passim
tilia, 133
tiliu, 133
timinica, 214
Timiș, 52, 60, 164, 170, 231
Timoc, 174
timpure, 112
timpuri, 112
tio, 139
tipic, 64, 85, 137, 217
Tisa, 52, 60, 164, 170, 210
tison, 107
tisser, 219
Tit Liviu, 176
titia, 104
titionem, 107, 146
tiu, 139
tizó, 107
tizón, 107
tizzone, 107
tocilă, 216
Tocilescu, Gr., 56
Toledo, 145
Tomaschek, W., 9, 11, 162, 201
Tomis (Constanța), 57, 81, 84, 158
ton frère, 116
ton germ', 116
topica, 125
topică, 116, 125
toponim, passim
toponimie, passim
toponomastic, 30
toponomastică, 29, 38, 97
topor, 216, 219, 220
toporu, 219, 220
tor, 102, 147
Torna, torna, fratre, 204-206
tornare, 145
toro, 102
Toropu, O., 162, 179-180
tot(t)us, 145
tot, 109
toți, 109
touro, 102
trabs, 135
Tracia, passim
traco-daci, passim
Traditionsprache, 233
tragó, 77
Traian, împ., passim
traistă, 15, 50, 52
traja, 134
trajati, 134
trans, 117
Transilvania, passim
Träublein, 37
trăpăia, 129
trâmbiță, 217
trânji, 217
trčs, 117
treabă, 223
treaz, 217
trěba, 223
trebuie, 223
trefueil, 155
trefuelh, 155
treizeci, 118
tremulare, 145
trepăda (re), 64, 129-130
trepidare, 64, 129
trepidus, 48, 129
tres, 145
trespiggiare, 129
tresti, 220
tribalii, 9, 55
tricae, -arum, 146
tricari, 146
trifoglio, 155
trifolium, 155
trifol'u, 155
triftongi, 102
tristitia, 147

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

triu, 26
troiță, 217
Trsat, 109
trufă, 190
trup, 216
Truşeşti, 182
tsarŭ, 227
Tsierna, 196
tu hermano, 116
tu, 145
Tudor, D., 162, 165, 170, 180
Tudose, Claudia, 51
tufă, 191
Tulcea, 84
tulei, 15
tundră, 15
tuo fratello, 116
Tuóne Udáina, 158
tupila, 45
tupili, 45
Turda, 53, 58, 173, 178
Turdaş, 179
tureci, 191
Turidava, 53, 173
Turnu Măgurele, 58
Turnu Severin, 58
Turres (Pirot), 158
tutulor, 99
tuturor, 99
tyarra, 88
Tyras (Cetatea Albă), 160, 184
tyrogeți, 58

Ț

țap, 16, 39-40, 46, 49, 52, 201
Țap, 39
țapă, 39
Țapeş, 39
Țapu, 39
Țapului, Poiana, Vârful, 39
țar, 227
țară-pimintu, 135
țarc, 38-39, 46-47, 49, 52, 174
Țarc, 39
țarcu, 39
Țarcu, 39
țarină, 46
Țăpurica, 39
țărână, 135
Țărculeşti, 39
țări, 228
țâță, 104
țeapă, 16, 40, 46, 49, 51
Țeapă, 39
țeară, 107, 135
țeavă, 215, 216
țelină, 215
țep, 174
Țepelea, 40
Țepeluş, 40
Țepeş, 40
Țepeşti, 40
Țepoaia, 40
Țeposu, 40
Țepuş, 40
țer, 103
țere, 107
țest, 138
țilar, 127
ținț, 96
țițe, 104
țoară, 22
țoță, 104
țuică bătrână, 68
țurcă, 15

U

uaiă, 129
Ubicini, 175
ucenic, 217
ucraineni, 84
Udine, 109
udire, 221
ufë, 35
ugar, 220
Ugocsa, 186
ugor, 220
ujanë, 35
Ulfila, 83

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ulpia Traiana Augusta Sarmizegetusa, 58
Ulpiana, 158
Ultrasilvania, 186
Umgangssprache, 68
*un *năgar, 42*
un măgar, 32, 42
uncle, 139
unde, 87
undiţă, 216
undrea, 43, 46
unei fete, 113
Ungaria, 66
unghie, 223
ungl'ă, 223
ungula, 145, 223
unguri, passim
uniune lingvistică, balcanică, 90, 112-114; ~ carpatică, 90, 112
Universitatea din Bari, 169
Universitatea din Freiburg, 201
Universitatea din Iaşi, 102
Universitatea din Torino, 98
Universitatea "Tor Vergata" din Roma, 98
unkj, 139
unus, 117, 145
unus super decem, 117
upupa, 36
urâre, 108
urăscu, 108, 127
urbanus, 72
urceolus, 150
urda, 40
Urda, 40
Urdaş, 40
urdă, 15, 16, 40-41, 46, 48, 51-52
Urdă, 40
Urdăreanu, 40
Urdea, 40
urdhós, 40
ureacl'e, 108
ureche, 108
Ureche, Gr., 227
urechie, 108
urecl'ă, 108
urecl'e, 108
uren, 108
uri(re), 108
urire, 127
urlë, 40
urohë, 40
urrej, 127
Ursulescu, N., 193
urzică, 15
ūstūlare, 20
uter, 73
utrenie, 217
uva, 37
uxor, 221, 222
uxoratus, -a, 222

V

Väänänen V., 86, 91, 115
vacă, 35, 39, 109
vacca, 145
vaccaja, 148
vacher, 148
vaci, 109
vacuus, 144
vadră, 216, 219
vae, 44
vai, 44, 46
Vaillant, J. A., 175
vaj, 44
Valbona, 189
Valch, 176
vale, 19, 48, 136
Valea Păcurii, 170
Valens, împ., 83
Valeria Dula, 165
vallus,-em, 48
vanitas, -atem, 130
vaqueiro, 148
vaquero, 148
vaquier, 148
var, 216
vară primară, 118
Varâng, 171
Varna, 158
varos, 162
Varro, 194

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Vasile al II-lea Macedoneanul, 192
Vasiliu, Em., 14, 93, 95, 107
Vasmer, M., 22, 32, 39, 42, 48, 75, 118, 211-213, 224
vatër, 40
vaterka, 40
vatra, 40
vatră, 15, 16, 40, 46, 49, 51, 52
Vatra Dornei, 40
Vatra Moldoviței, 40
vatrë, 40
vatruka, 40
văr primar, 118
Vărădia, 166, 232
văscus, 148
vătăma, 50
vătăma(re), 129
vătămare, 129
vătămari, 129
văzduh, 113
vânătate, 130
vânătoriu, 148
Vârful cu Bradul, 171
vârşă, 216
vârtop, 214veac, 215
vecchio, 67
vecernie, 217
vechi, 67
vecl'u, 67
veclus, 67
Vedea, 52
vedran, 67
vedrano, 67
vedrë, 219
vedro, 219
vědro, 219
vedró, 219
vega, 44
vegl, 67
veixina, 132
velho, 67
vell, 67
velle, 114
velthiliga, 74
venator, 148
venatorius, 148
venderdi, 156
vendredi, 156
Vendryes, J., 121
venerdì, 156
Veneris dies, 155
Veneţia, 121
venio (ad) cantare, 114
venio, venire, 134
venire, 145
vĕnit, 91
vēnit, 91
vęnit, 91
vęnit, 91
ventulus, 145
ventus, 145
ven'u, 134
veprë, 137
verbena, 19
verbum, 220
verigă, 216, 220
Verkehrssprache, 68
vermis, 48
veşnic, 215
vesser, 132
vessir, 132
veste, 216
veşted, 64
vestimentum, 147
vet(e)ranus, 141
Veţel, 58, 177, 178
veteranus, 67
Vetrana, 67
vetrano, 67
vetranus, 67
vetrun, 67, 141
vetulus, 67, 141, 145
veveriţă, 216
Vezura, 41
Vezureni, 41
Vezureşti, 41
Vezuroaia, 41
Vezuru, 41
via, 135
vici, 87
victima, 129
victimare, 129

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

victus, 129
videre, 120
Vidos, 90
vieh, 67
vieil, 67
viejo, 67
vielh, 67
Viena, 59, 132
viendre, 156
viere, 134
vierme, 48
viernes, 156
viezure, 16, 40, 46, 47, 99
Viezuri, 41
vif, 127, 217
vifor, 216
viginti, 118
viitorul sintetic, 114, 115
vin, 226; ~ vechi, 68
vină, 216, 217, 225
Vinereanu, Mihai, passim
viners, 156
vinho, 226
vino, 226
vinovat, 217
vinum, 145, 226
vipera, 49
viperă, 35, 49
vipt, 129
viptu, 129
vires, 163
viris, 163
Virunum, 109
viscia, 132
viscol, 43
vissina, 132
vissire, 132
Vistula, 214
vitranu, 67
viure, 134
viver, 134
vivere, 134
vívi, 134
vivir, 134
vivit, 153
vivo, 134
vivus, 134, 145
Vizurei, 41
vjedhulë, 40
vjedhull, 40
vjedull, 40
vlach, 176
vlachŭ, 176
Vlad, 217
Vladimirescu (Arad), 179
vlagă, 215
vlagŭ, 176
vlah, 176
vlahi, 35, 186, 187, 192, 202, 205
vlahinja, 176
vlaho, 176
Vlașca, 176
vlașcă, 176
vlašče, 176
vlaska loska, 176
Vlassa, N., 167
voame, 129, 130
voame(re), 129
vocabular de bază, 16, 126, 144, 146, 230
vocula, 20
voi cânta, 115
voinic, 217, 218
vojnic, 218
vojnikŭ, 218
Volcae Arecomici, 176
Volcae Tectosages, 176
volebam sic, 120
volebat cantare, 120
voleo, 114
voleo contare, 114
volere, 114, 120
volet... volet, 124
voloch, 176
volohi, 187
voluit, 119
vomere, 129
vomitare, 129
Vopiscus, Flavius, 168-169 (Pseudo-Vopiscus), 232
vorbă, 220
vorobei, 221

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Voroneț, 217
voster, 145
voutre, 191
vraběi, 221
vrabelj, 221
vrabie, 216, 221
Vrabie, E., 168, 198
vrabij, 221
Vraciu, A., 9, 12, 42, 90, 112, 113
vrajbă, 216
Vrancea, 98, 217
Vrbas, râu, 159
vrea cânta, 120
vrea cănta, 120
vrednic, 217
Vrhniva, 59
vrŭtŭpu, 214
Vulgata (Biblia), 142
Vulpe, Radu, 56, 68, 169-170, 184, 205
vultur, 191

W

Wagner, M. L., 33
wal(a)hisc, 176
Walchos, 176
Walde, Alois (și J. Pokorny), 26, 176
Walter, Henriette, 10, 71, 88, 108, 208
Wartburg, W. v., 90, 162, 170
watra, 40
Weigand, Gustav, 29, 38, 120, 188, 201
Welskopf, E. Ch., 176
Werra, 210
Wiesmer, J., 9
Windisch, R., 161
Winkler, I., 185
wlach, 176
Wlora (Valona), 158
Woche, 156
woloch, 176

X

Xenophon, 55
Xenopol, A. D., 68, 162, 165, 175, 189, 192, 195, 197, 205, 211
xhufkë, 23

Y

yacer, 106
yama, 31
yama-h, 31
yegua, 96, 151
yiǵinț, 118
yue, 156
yuige, 128

Z

Zadar, 227
Zaharia E., 183
Zalmoxis, 56
zapo, 39
zara, 41
Zara, 41
zară, 41, 43, 46, 47, 48, 174
Zară, 41
zardi, 27
zare, 41
žaru, 218
zălogud, 216
zăpadă, 216
zăr, 43
Zăroiu, 41
Zăroni, 41
zârnă, 10, 15
zăţeari, 106
zău !, 78
zăvor, 216
zburda, 50
zeamă, 190
zece, 105, 117
zeget (= fecit), 87
Zei, G., 97
Zeiller, G., 71
zenucl'u, 105
zeppa, 39
zer, 40, 41
zerna, 32
zerno, 32

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

zestre, 46
zețe, 105
zeu, 78
zgardă, 41
Zgardă, 41
zgardhë, 41
zgardhnohet, 41
Zgărdean, 41
Zgărdeni, 41
Zgărdescu, 41
zgâia, 50
zglobiu, 215
zgudui, 44
zi, 44
zic, 106
zice(re), 106
ziceri, 106
zid, 113, 132, 216, 219
zidu, 132
zidŭ, 219
zie Lune (dies Lunae), 87
zimbru, 15, 44, 216
zirnis, 32
zisei, 119
ziu, 139
Zlaşti, 214
Zlatina, 214
Zlatna, 58, 173, 178
zlătar, 217
Zlătari, 218
zmângăli, 45
zmântână, 213
zmeu, 220
zmeură, 44
zmira, 146
žnuol, 107
zo te custe, 134
Zolfeld, 109
Zoticos, 84
zruno, 32
župan, 212
župane, 212
županŭ, 212
Zutor, 58

A

αηγέλος, 78
αμίραξ, 126

B

Βασιλικόν, 224
βάορον, 40
βαπτίζειγ, 74
βαξίλικε, 73
βλὰχοι, 176
βουβάλος, 223
βρύον, 44

Γ

γομάρι, 32
γόπη, 212
γούλα, 143

Δ

δράκων, 77
δρούγος, 26
δρύs, 26

E

εκκλήσια, 74
επίοχαποσ, 80

Φ

φρίκι, 190

K

κάμινοσ, 225
κάμίνη, 225
Κελλεριανά Κεσίανα, 104
κιρι(α)κε, 74
κοηέητα, 220
κοπέλα, 25
κόπελος, 25
κορώνη, 227
κυμα, 190

M

μαράθριον, 33

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

μάραθρον, 33

O

ὀαπόυνι, 225
ὁκλαβῆνος, 210
οήψ, 38
ορωδος, 40
ότάνη, 213
ότειρα, 39

Π

παρροή, 36
πάσχα, 79
πιστεύω, 76
πρεβύτερος, 78
πάροχοσ, 80
παρροή, 36

P

Ρομάνια, 176
ρουσάλια, 79

Σ

σάββατου, 156
σιυποξ, 190
σίτα, 219
σπιάνος, 190
στύλοξ, 190

T

τρύπη, 29
τρύρη, 190

Y

υακρόχειρ, 54

Φ

φασόλι, 224

X

χόνδρος, 29
χορός, 218

(

(*se) căntare, 119
(a) ciupi, 49
(a) fugi, 105
(a) însura, 222
(a) purcede, 129
(a)badessa, 151
(a)gioc, 106, 109
(a)ngleț, 103
(a)nsura, 222
(al)ladola, 44
(am)plin, 109, 144
(d)zău, 78
(d)zişi, 120
(d)zişi, 119
(di)jous, 156
(Dies)dominica, 156
(e)nje vajde, 113
(en)calçar, 103
(en)calzar, 103
(en)caussar, 103
(î)ncl'inare (ncl'in), 78
(im)bracare, 152
(în) zadar, 217
(in)calzare, 103
(in)carnationem, 75
(la) capa, 138
(s)corto, 142
(s)făr(â)ma, 26
(s)făr(â)mi, 26
(s)friel, 26
(s)grunț, 29
(të) šut, 24
(u)paganiti, 227
(u)puganiti, 72
(v)iezine, 40
(v)iezune, 40
(v)iezur(e), 40
(v)iezură, 40

*

*(in)formosiatus, 140
*a gândzi, 45
*acellu, 221
*acoaperire, 152

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

*adgiutoriu, 127
*adoliare, 43
*adormire, 152
*aduia, 43
*aduliare, 43
*adzia, 43
*aflare, 153
*afoară, 102
*afreacă, 130
*agere, 127
*agiungeare, 106
*agru, 130
*aibu, 134
*aina, 43
*albă, 47
*albaster, 137
*albu, 47
*aleptu, 130
*al'ioru, 149
*amorțire, 152
*amu, 134, 221
*angeliscus, 149
*ănimă, 145
*animalie, 131
*animalium, 131
*anninare, 43
*antaneus, 118
*ăntăn'u', 118
*antenenium, 119
*anțerțu, 118
*anu, 108
*aplicare, 152
*aprindeare, 153
*aprindere, 154
*apunere, 154
*aqua rivus, 36
*aratru, 131
*arburetu, 130
*argilla, 17
*arniu, 130
*așea, 123
*asinu, 131
*asupra, 123
*ațare, 225
*ațare, 225
*ațeale, 225
*ațet, 225
*au... au, 124
*aude, 221
*audzire, 120
*aurariu, 148
*auru, 102
*auşu, 131
*averruncare, 144
*avuție, 147
*azia, 43
*baiă, 41
*baie, 18
*bal-, 18
*balta, 18
*balton, 18
*ban'ă, 225
*bannea, 225
*bărbatu, 149
*basiliku, 223
*battizare, 74
*beane, 102
*beare, 153
*ber, 19
*berenza, 19
*bheug, 20
*bieție, 147
*blaha-bhl-, 27
*blăndeațe, 147
*blănduru, 130
*blastemare, 141
*blato, 18
*boară, 99
*bottum, 21
*bouru, 223
*brancia, 19
*brandia, 19
*braţu, 105
*brendia, 19
*brundusia, 44
*bud, 21
*bugiu, 28
*bultia, 191
*bunătate, 147
*bunu, 101, 108
*buvalus, 223
*caciulla, 21

BCU Cluj / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

**calu, 151, 221*
**calvella, 21*
**caniscus, 149*
**capitina, 138*
**caprifol'u, 155*
**capum, 138*
**caru, 221*
**casă, 101*
**casa a noauă, 111*
**casatorius, 147*
**cascabundus, 64*
**caşiu, 107*
**casoneus, 150*
**cat, 21*
**cattea, 21*
**catteula, 21*
**călbea, 21*
**călcatu, 149*
**cămpu, 101*
**căne, 101*
**cănescu, 149*
**căntare, 101*
**căntase, 119*
**cănţi, 121*
**căntu, 93*
**căprioru, 150*
**căprariu, 148*
**cărindă, 226*
**cărinde, 226*
**cărnariu, 148*
**cărnosu, 149*
**căsătoriu, 147*
**căson'u, 150*
**căştânu, 224*
**căţeauă, 150*
**căţelu, 150*
**cătuşiă, 131*
**cellariu, 148*
**centipellum, 43*
**centipollum, 43*
**centu, 118*
**cercelu, 150*
**ceru, 103*
**cinţe, 118*
**ciutus, 24*
**coacă, 24*
**coctorium, 226*
**codatu, 149*
**colpiru, 50*
**commandare, 74*
**comminicare, 227*
**compiiru, 50*
**compil'lus, 50*
**coperemint, 147*
**copilu, 50*
**coptură, 146*
**coruscius, 150*
**Crăciune, 227*
**Creciune, 75*
**credentia, 77*
**creşin, 77, 126*
**creştian, 77*
**cubium, 144*
**cuminicare, 227*
**cun'u, 107*
**curtă, 25*
**curună, 227*
**custare, 131*
**datariu, 147*
**debitorius, 147*
**dedi, 119*
**demicare, 64*
**den, 123*
**dentre, 123*
**dentru, 123*
**deprindere, 154*
**depunere, 154*
**des-brăcare, 152*
**despicare, 127*
**diemitatem, 30*
**dismierdare, 64*
**dolto, 212*
**dracu, 77*
**dracus, 77*
**ducu, 14*
**duhu, 14*
**Dumnedzeu, 155*
**după, 124*
**durorosu, 149*
**duşi, 119*
**dzăceare, 106*
**dzârnă, 10*

BCU/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

*dzeace, 105
*dzeu, 77
*dzi, 111
*dziaconească, 151
*dziceare, 106, 120
*ęale, 110
*eauă, 110
*ecce, 54
*eccum, 54
*el'i, 110
*elu, 110
*exalbidus, 48, 137
*excaldare, 145
*excapilare, 37
*excubulare, 64
*excurtus, 142
*exmulgere, 153
*exorta, 64
*expanticare, 221
*expunere, 154
*fămeal'ă, 138
*farrimen, 26
*făsuli, 224
*față, 104
*feace, 119
*feată, 102
*fecioru, 150
*fečioru, 105
*felicicare, 127
*ferice, 127
*fetiolum, 105
*fetiolus, 150
*fierărie, 147
*fierariu, 148
*fieru, 101
*fil'u, 107
*flibula, 26
*floscalia, 27
*fluctulare, 27
*flutulare, 27
*fragidus, 148
*frăsinetu, 147
*frumosu, 149
*frumușat, 140
*fugire, 105
*gardea, 19
*gazi, 28
*găși, 50
*genucl'u, 105, 107
*ghiuga, 28
*ghiumpu, 28
*ğiosu, 106
*giŭcare, 106
*giudeacare, 128
*giudeacată, 128
*giudecătoriu, 147
*giudeţu, 127
*glempu, 28
*gotŭ, 27
*grănariu, 148
*gresi, 29
*guarendh, 19
*guel, 28
*gugiu, 28
*gurămintu, 147
*gusia, 30
*gypanus, 212
*horrire, 108, 127
*hospitanus, 212
*iem -o, 31
*ieşire, 153
*illu, 54
*imbracare, 152
*incaballicare, 152
*incalceare, 152
*incarricare, 152
*informosiare, 140
*inglaciare, 103
*inglacio, 103
*insolinare, 130
*inuxorare, 222
*iocare, 106
*istu, 54
*jimitatem, 30
*ke-kend, 21
*ket-, 22
*kirkō, 74
*kokëzë, 24
*kolpilos, 50
*kolpilulos, 50
*kopilo, 25
*kresi, 29

**kurt'se, 25*
**la, 123*
**lamula, 171*
**lăncedu, 148*
**lăngă, 124*
**lănguare, 128*
**lănosu, 149*
**lăptăriă, 130*
**lăptuca, 224*
**lăudare, 120*
**lângedu, 128*
**leage, 102*
**lemnariu, 148*
**lihi, 45*
**lii, 45*
**limba, 96*
**lucredzu, 120*
**lupe, 113*
**mbrăcare, 152*
**măar, 51*
**mac, 33*
**magula, 33, 42*
**magulum, 33, 42*
**mai frumosu, 116*
**malu, 44*
**manatana, 213*
**mandus, 33*
**manucare, 139*
**manzus, 33*
**maritus, 222*
**maru, 51*
**mazalla, 32*
**mazela, 32*
**măc, 33*
**măne, 133*
**mănu, 111*
**mânzăi, 45*
**mărcedu, 148*
**mărgeauă, 128*
**măritare, 222*
**măseă, 93*
**măseaua, 93*
**meă, 93*
**meruntal'ă, 147*
**mesură, 146*
**metati, 213*
**meulum, 44*
**micură, 130*
**mieadzădzi, 155*
**minciune, 146*
**mirare, 146*
**mirionem, 228*
**moante, 102*
**moară, 102*
**mogyla, 33*
**morariu, 148*
**muculus, 34*
**mulgeare, 153*
**multu bunu, 117*
**mure, 51*
**muru, 219*
**muşatu, 140*
**muşconiu, 35*
**muştu, 226*
**ncaleacare, 152*
**ncărcare, 152*
**ncingeare, 152*
**nde, 124*
**nfloresu, 120*
**nfrumuşea, 140*
**ngerescu, 149*
**nsu, nsa, 110*
**nsurare, 222*
**ntelepciune, 146*
**ne...ne, 124*
**nece, 124, 133*
**negreaţeă, 147*
**noapte, 108, 113*
**nopţi, 113*
**noşu, 34*
**noueară, 130*
**novercus, 130*
**ntoarcere, 154*
**nu mergere, 123*
**nu mergereţi, 123*
**nucetu, 147*
**numeră, 112*
**oaie, 129*
**oame, 113*
**ocl'osu, 149*

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

*ocl'u, 107
*omuelu bunu, 111
*onagariu, 42
*onagarius, 32
*ore, 143
*paganire, 227
*panganire, 72
*parau(t), 36
*pastorius, 48
*pau, 72
*păcurariu, 148
*păgănu, 227
*păîne, 224
*pămintu, 147
*pănă, 124
*păreate, 219
*păuîne, 224
*perdonare, 126
*petíolu(s), 87
*petiolus, 150
*pieatră, 102
*picioru, 150
*pičoru, 105
*pieale, 101
*pieptu, 101
*pierdu, 101
*pietră, 102
*pietrosu, 149
*plăcintă, 129
*plagium, 190
*plinu, 101
*pometu, 147
*porcarie, 148
*porcariu, 148
*potere, 145
*prebiter, -tem, 78
*pren, 123
*prentre, 123
*prentru, 123
*prepunere, 154
*prestre, 123
*prima vera, 155
*primăveară, 155
*primblare, 129
*prindeare, 153
*prindere, 154
*puneare, 154
*punere, 154
*punghu, 28
*pungulum, 28
*pupă, 36
*pupare, 133
*purceauă, 150
*purcedere, 129
*purcelu, 150
*putius, 87
*putred, 129
*putridu, 148
*quodrum, 50
*rîu, 108
*radză, 105
*reă, 93
*reces, 126
*regele bunu, 111
*reu, 95
*Rosaliă, 79
*rosmarinu, 155
*rostu, 143
*rumănescu, 149
*rumegare, 133
*Rusai, 79
*Rusaie, 226
*Rusaliă, 226
*Rusarii, 79
*s(mant), 213
*Saldiena, 80
*sambata, 227
*sămbătă, 156
*Samuău, 60
*sănătate, 147
*Sandiena, 80
*sanguem, 96
*sanguis, 96
*sata, 118
*scăldare, 145
*scalius, 44
*seară, 102
*secare, 221
*simtas, 118
*smulgeare, 153
*sobota, 227
*solinus, 130

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

*sōmnum, 92
*spuneare, 154
*squaleus, 44
*staguhul, 38
*stagule, 38
*stana, 213
*stăna, 213
*stancus, 44
*stang, 44
*stăpan, 211
*steă, 93
*steaua, 93
*stimularia, 154
*stoarcere, 154
*stopanus, 212
*străcurare, 154
*strămutare, 154
*streb-, 37
*stribulus, 37
*strng, 38
*stru-, 38
*strubulus, 37
*strugure, 51
*struma, 38
*struwilo, 37
*sualbidus, 137
*suire, 153
*sumetana, 213
*summicelus, 171
*supunere, 154
*suta, 118
*şieapte, 107
*şoăi, 45
*tauru, 102
*teciune, 107, 146
*tenerus, 64
*thrubilo, 37
*transcalare, 154
*treapedare, 129
*trifol'u, 155
*tristeaţeă, 147
*τρόπoη, 29
*tupii, 45
*tupira, 45
*ţeară, 88
*ţiţă, 104
*un năgar, 32
*unăgariu, 32, 42
*unclus, 139
*ungl'ă, 223
*unuspreadzeace, 117
*upupcea, 36
*ūrire, 108
*ură, 112
*urceoru, 150
*ure, 112
*ureacl'ă, 108
*urida, 40
*urire, 127
*urrit, 127
*uvula, 37
*vaccarius, 148
*vatimare, 129
*vatinare, 129
*văcarie, 148
*văcariu, 148
*vedeare, 120
*veptimare, 129
*veşcedu, 148
*vescidus, 64, 148
*veşmentu, 147
*viedula, 40
*vivulellus, 27
*voamere, 129
*voculare, 20
*volchu, 176
*vrea căntare, 120
*werra, 140
*zbeare, 153
*zerum, 41
*ziaconeasă, 151
*zmângăi, 45

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Teritoriul limbii latine în Europa de sud-est (Jireček).

Provinciile dunărene în secolele I – III (Andreescu, 1984).

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Provinciile sud-est europene din secolele IV – VI (H. Mihăescu).

BCU CLUJ CENTRALA UNIVERSITARĂ LIBRARY

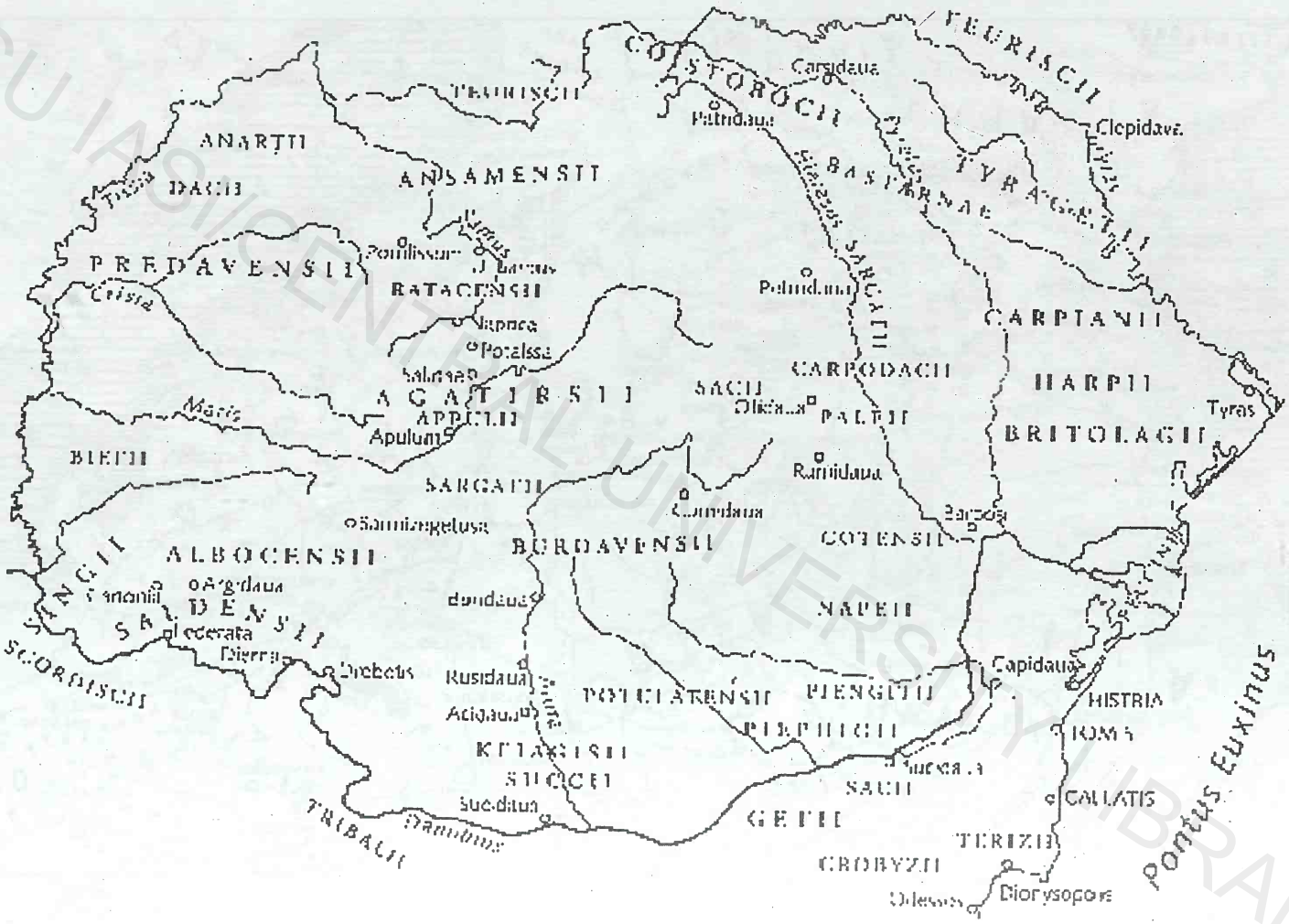

Dacia înainte de cucerirea romană (Giurescu, 1975).

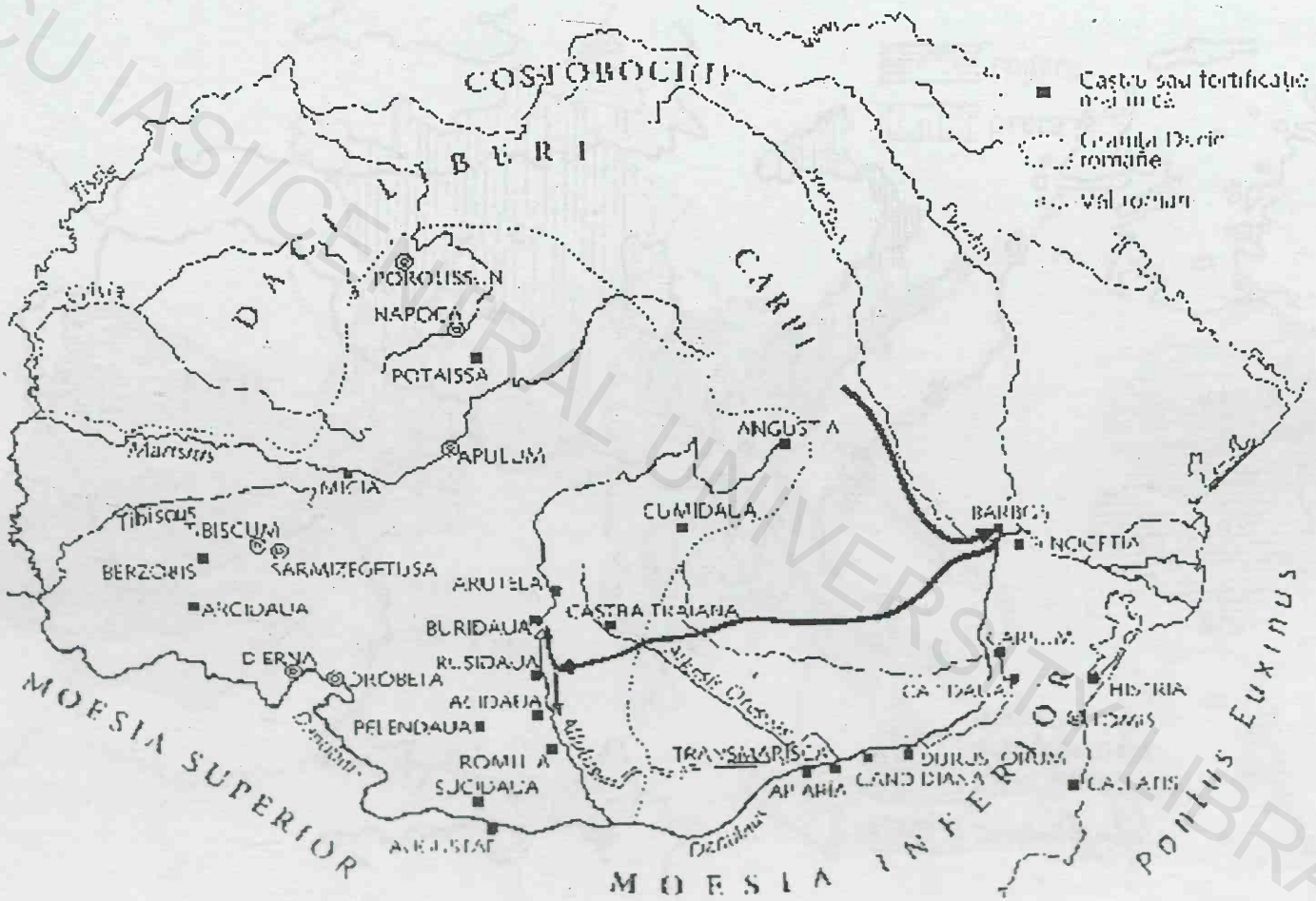

Dacia Traiană (Daicoviciu, 1960).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

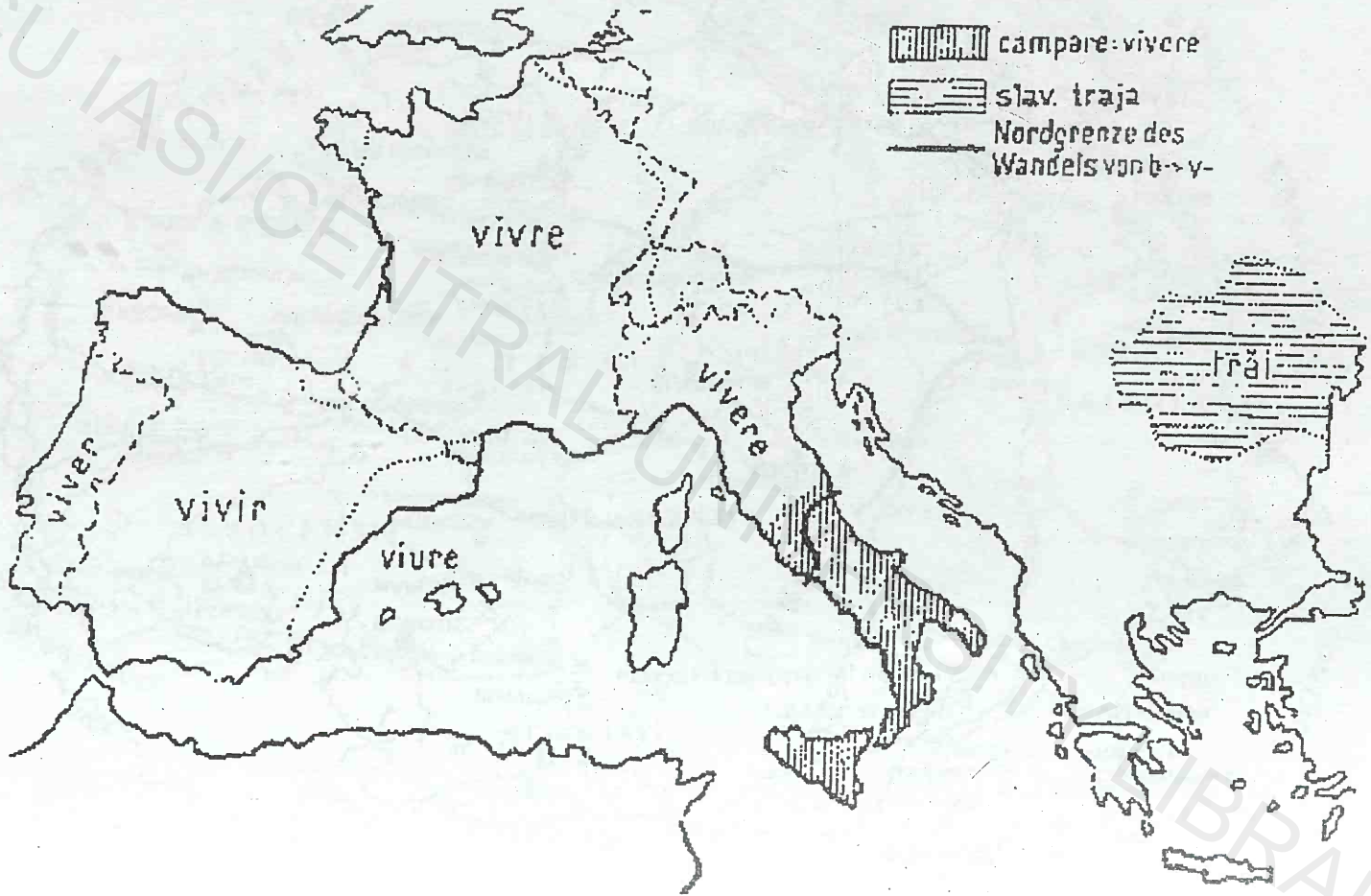

Hărțile sunt reproduse după Rolfs (1980).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

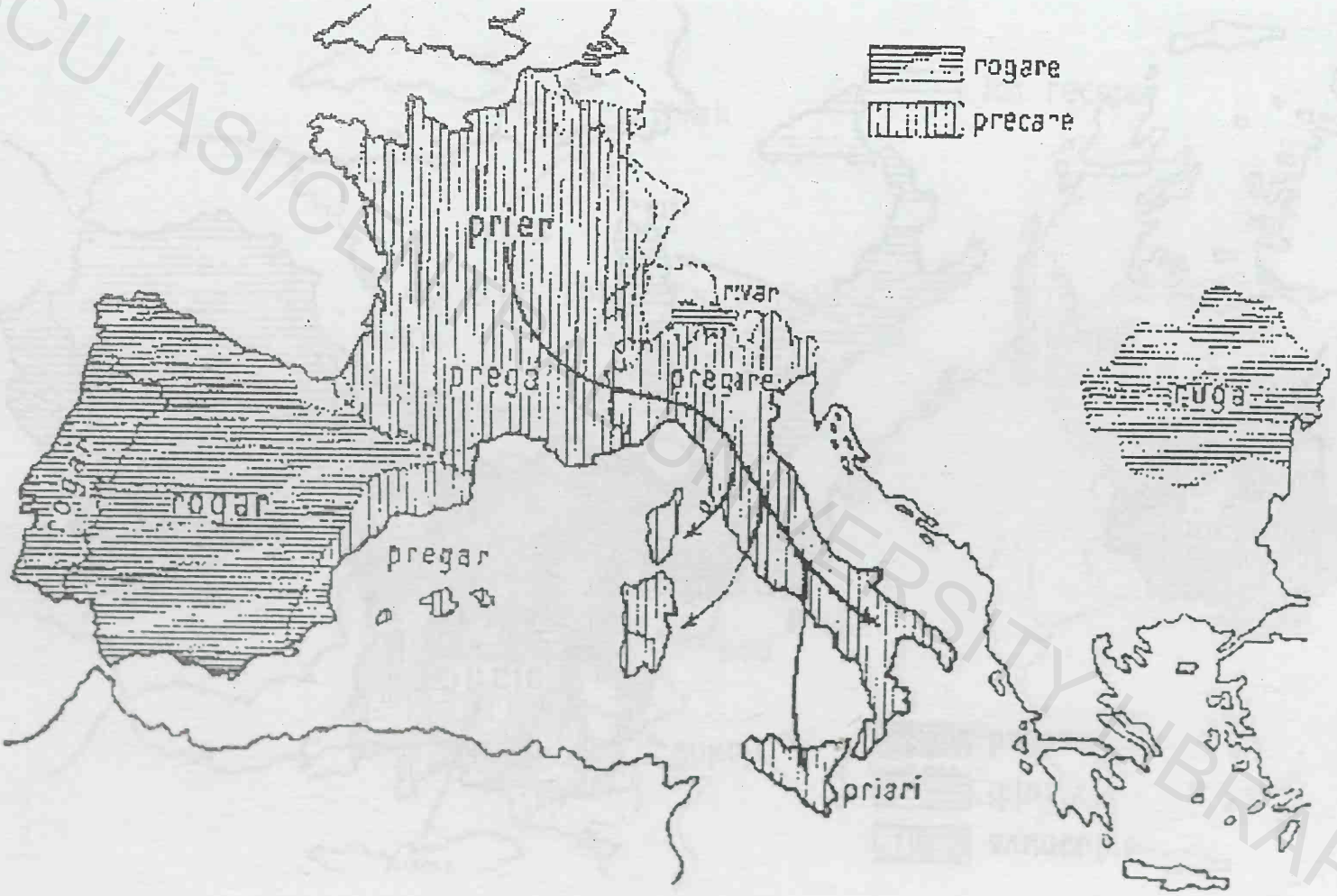

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

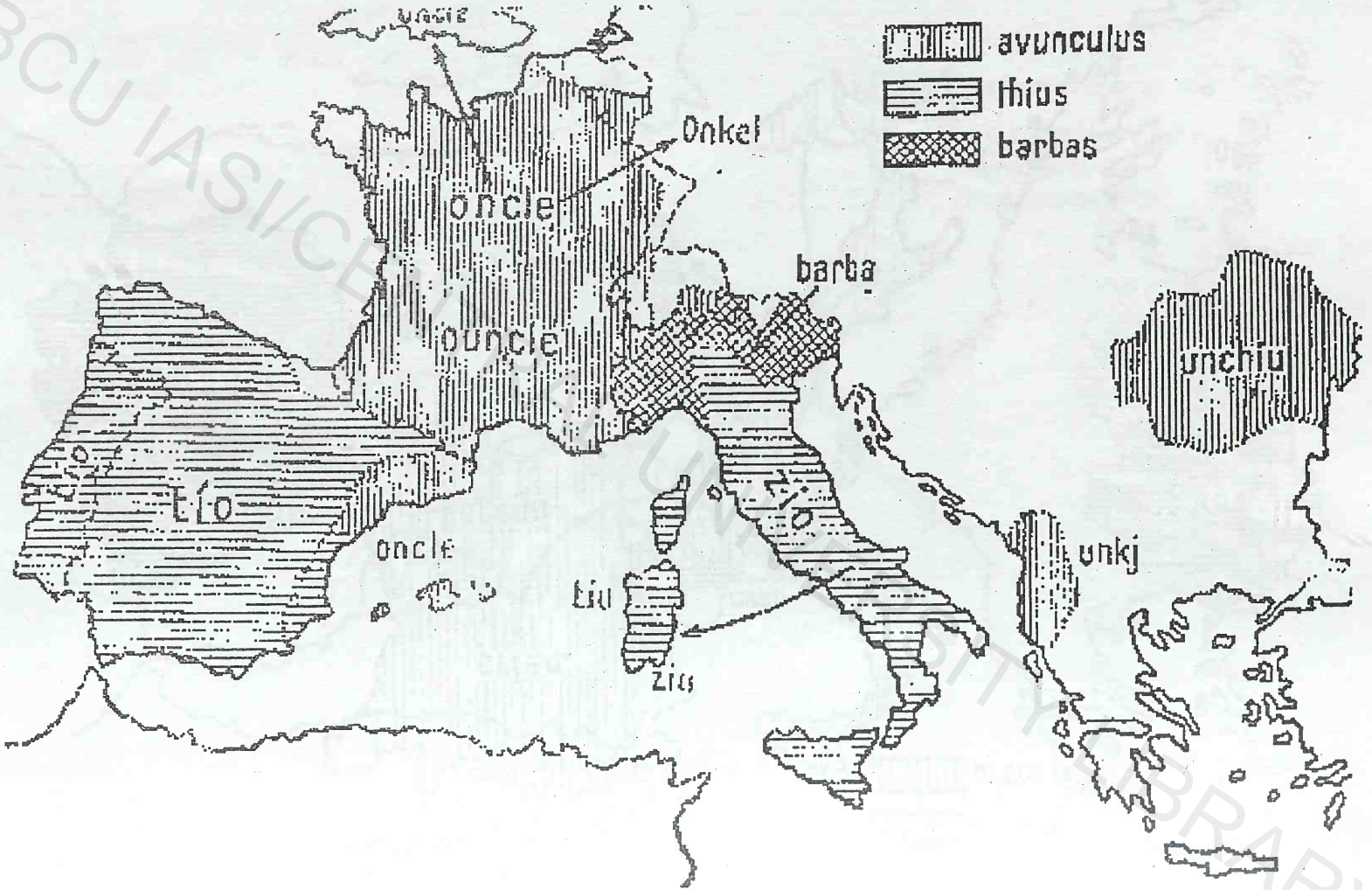
avunculus
thius
barbas
Onkel
oncle
ouncle
barba
unchiu
tio
oncle
tio
zio
unkj

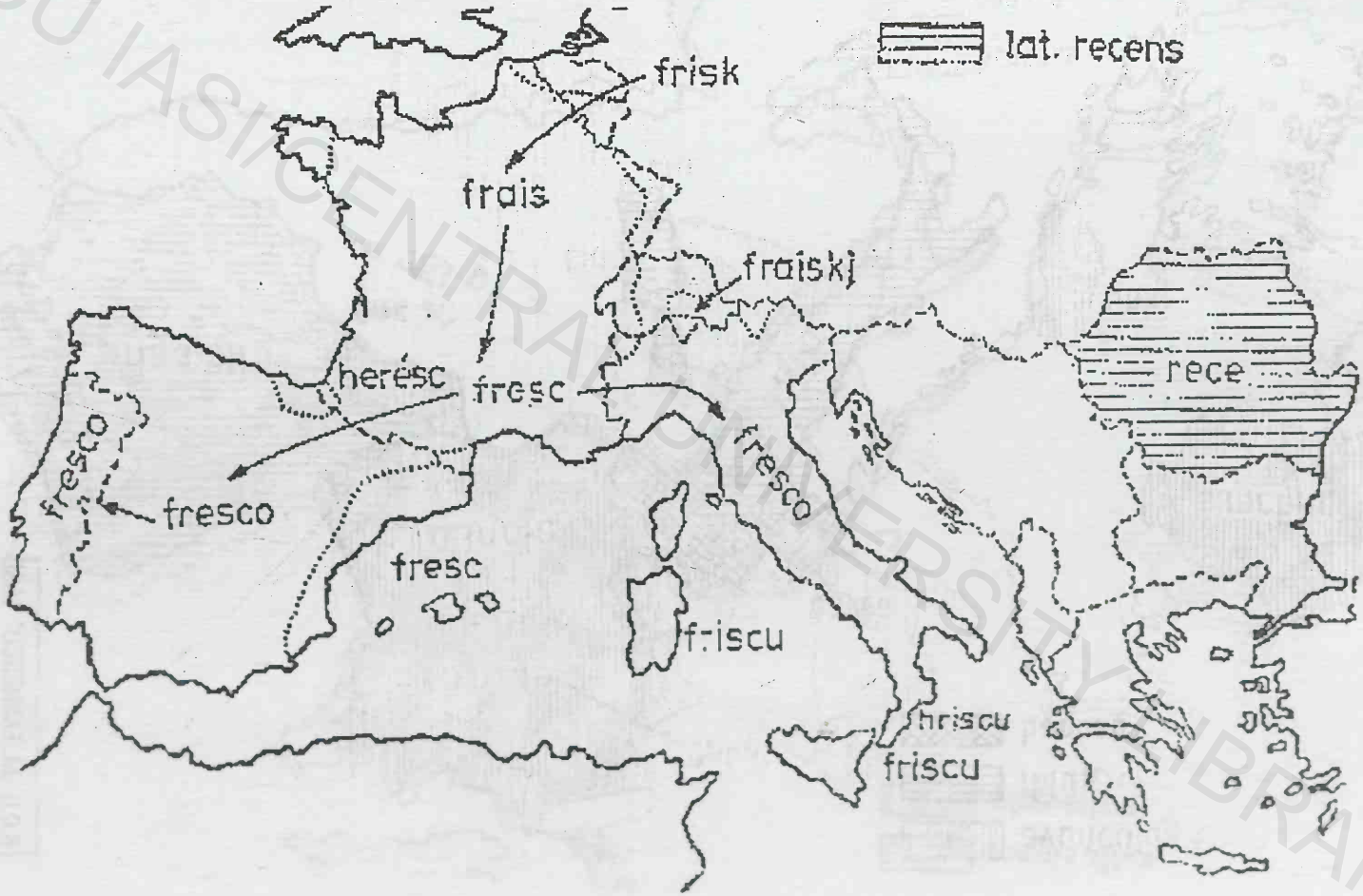

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

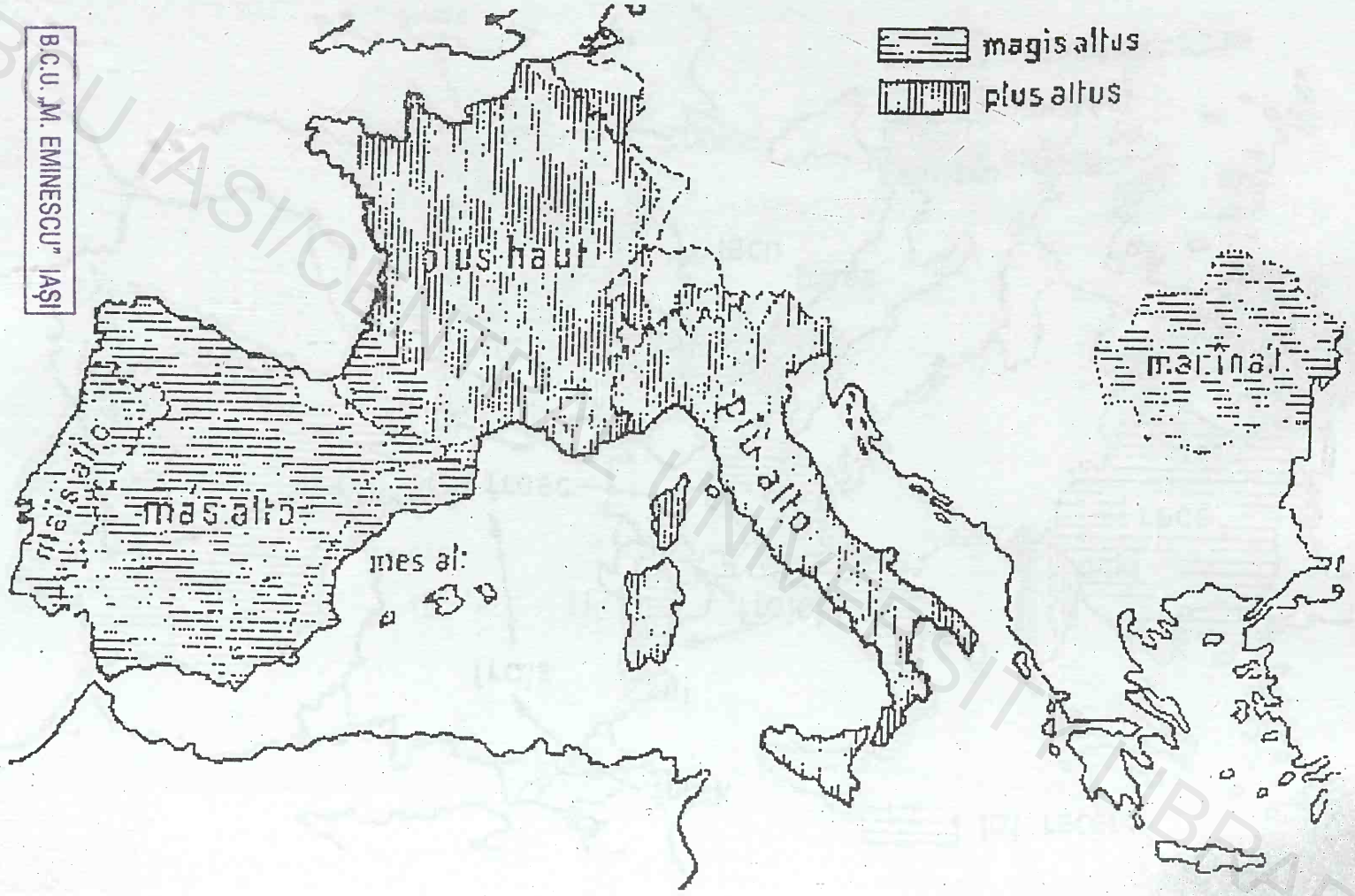

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Therefore, to understand the changes to which the Latin had been subjected and to understand the unity behind the plurality, we must start from the two basic varieties: "traditional", distance, language and the nearby, "proximité" language (*Nähesprache*) (as Koch and Oesterreicher names them), "traditionelle" and "non-administrée", as H. Ludke calls them (2005, 2009). The formation system of a company plays the essential role of intermediary between the two linguistic poles preventing the linguistic changes to be very fast, without being at the same time reduced to zero. The conventions system of identical pronunciation or similar ensured the vertical communication and with the time, the speakers were becoming more and more aware of their deficient language in relation to the writing, but felt that those "mistakes" they made were increasing their communication field. An eloquent example for the West of Romania, but inexistent in the East, is Gregoire de Tours (Gregorius Touranensis). In the Danubian provinces of the Roman Empire, the popular Latin was developing more freely than in Western Europe, for it is no longer held by the rules of that *Distanzsprache*. At the same time, the local innovations have a freer field of manifestation.

Par conséquent, pour comprendre les changements subis par le latin et pour appréhender l'unité derrière la pluralité, nous devons partir des deux variétés de base: la langue « traditionnelle », de distance, et celle de rapprochement, « de proximité » (*Nächesprache)* (selon Koch et Oesterreicher), « traditionnelle » et « non-administrée », selon H. Ludke (2005, 2009). Le système de formation d'une société joue le rôle essentiel d'intermédiaire entre les deux pôles linguistiques, empêchant les changements linguistiques trop rapides, sans les réduire pour autant à zéro. Le système de conventions de prononciation identique ou similaire garantissait la communication verticale, et avec le temps, les locuteurs devenaient de plus en plus conscients de leur langage défectueux par rapport à l'écrit, mais en même temps ils ressentaient que les « fautes » de langue élargissaient leur terrain de communication. Un exemple, éloquent pour la Romania occidentale, mais inexistant dans celle de l'est, est Grégoire de Tours (Gregorius Touranensis). Dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain, le latin populaire se développait plus librement que dans celles de l'ouest de l'Europe, n'étant pas freinée par les normes de la *Distanzsprache*. En même temps, les innovations locales ont un champ de manifestation plus libre.

BCU